

Հրատարակվում է **ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ** Հետազոտական Կենտրոնի
գիտական խորհրդի որոշմամբ:
ՀՀ ԿԳՆ ՀՀ ԲՈՂ-ի կողմից ընդունելի է ատենախոսությունների հիմնական
արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար:

ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ

Եռամսյա գիտական հանդես
տնտեսագիտություն, գործարարություն, կառավարում

Հոկտեմբեր – Դեկտեմբեր, 2017թ.

Խմբագրական խորհուրդ

ԹԱԹՈՒԼ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

դոկտոր, պրոֆեսոր

Խորհրդի նախագահ և

գլխավոր խմբագիր ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԳՐԻՇԱ ՂԱՐԻԲՅԱՆ

դոկտոր, պրոֆեսոր

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ԲՈՍՏԱՆՋՅԱՆ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՖՐԱՆՍԻՍ ԲԱՐՈՆ ՎԱՆ ԼՈՒՆ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ԲԵԼԳԻԱ

ՄԵՐԻԼԻՆ ԹԵՅԼՈՐ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ԱՄՆ

ՊԱՈԼՈՂ ԼԵՈՉԻ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ԻՏԱԼԻԱ

ՍԵՐԳԵՅ ԿԱԼԵՆՋՅԱՆ

դոկտոր, պրոֆեսոր

ԼԻԼԻԱՆ ՎԱՆ ՀՈՖ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ԲԵԼԳԻԱ

ՇԱՈՍ ՅԱՆԳ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ԱՄՆ

ԱՐՄԵՆ ՍԱՖԱՐՅԱՆ

տնտեսագիտության դոկտոր, ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՋՈՆ ՈՒՈԼՇ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ԹԱԻԼԱՆԴ

ԱՐՄԱՆ ՍԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Research Center **ALTERNATIVE**

ALTERNATIVE Quarterly Journal

Editorial Board:

Tatoul Manasserian – Doctor of Sciences, Professor (Editor in chief), , ARMENIA

Grisha Gharibyan – Doctor of Sciences, Professor, ARMENIA

Vardan Bostanjyan – Doctor of Sciences, Professor, ARMENIA

Francis Baron Van Loon – Doctor of Sciences, Professor, BELGIUM

Marilyn Taylor – Doctor of Sciences, Professor, USA

Paolo Leoci – Doctor of Sciences, Professor, ITALY

Sergey Kalenchyan – Doctor of Sciences, Professor, RUSSIA

Liliane Van Hoof – Doctor of Sciences, Professor, BELGIUM

Xiaohua Yang – Doctor of Sciences, Professor, USA

Armen Safaryan – Doctor of Sciences, ARMENIA

John Walsh – Doctor of Sciences, Professor, THAILAND

Arman Martirosyan – Ph.D. in Economics, ARMENIA

Исследовательский Центр **АЛЬТЕРНАТИВА**

АЛЬТЕРНАТИВА Квартальный Журнал

Редакционный Совет:

Татул Манасерян – доктор наук, профессор (Главный редактор, председателем совета), АРМЕНИЯ

Гриша Гарибян – доктор наук, профессор, АРМЕНИЯ

Вардан Бостанджян – доктор наук, профессор, АРМЕНИЯ

Франсис Барон Ван Лун – доктор наук, профессор, БЕЛЬГИЯ

Мерилин Тейлор – доктор наук, профессор, США

Паоло Леочи – доктор наук, профессор, ИТАЛИЯ

Сергей Каленчан – доктор наук, профессор, РОССИЯ

Лилиан Ван Хоф – доктор наук, профессор, БЕЛЬГИЯ

Шао Янг – доктор наук, профессор, США

Армен Сафарян – доктор наук, АРМЕНИЯ

Джон Уолш – доктор наук, профессор, ТАИЛАНД

Арман Мартиросян – кандидат наук, АРМЕНИЯ

ԱՐԱՐՈՒՄՈՎ ԻՄԱԱՍՏԱՎՈՐՎԱԾ ՏԱՐԻՆԵՐ	7
Արտակ ՇԱՐՈՅԱԼ	
Տնտեսական մրցակցության եռությունը և տեսական հիմքերը	9
Թաթուկ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱԼ	
Այլընտրանքային ներդրումների ներգրավման տեսա-գործնական խնդիրներ	15
Վարդան ԲՈՍԱՆՁՅԱՆ, Սեդրակ ԹՈՓԼԱՂԱԼՅԱՆ	
Ներդրումային քաղաքականության միջազգային փորձը	21
Ռուբեն ՄԱՐԳԱՐՅԱԼ	
Ժառանգության իրավունքի և հողային կադաստրի հիմանհարցերի կարգաբերման համաշխարհային մոդելները	31
Էյա ՂԻԱՍՅԱԼ	
Քեթրին Մաքաուլեյի գենդերային հայացքների առանձնահատկությունները հանրապետական կառավարման համակարգի շրջանակներում	39
Մարատ ՂՈՒՐՅԱԼ	
Որոշման ընդունման, ինտելեկտի և մասնագիտական հատկանիշների կապերի հետզոտություն	50
Անդրանիկ ՈՍԿԱՆՅԱԼ	
Ակտիվների արժեթղթավորման նախադրյալներն ու խոչընդոտները ՀՀ-ում	57
Լիլիթ ՊԵՏՐՈՍՅԱԼ	
Սովետային տնտեսության զարգացման նախադրյալները	66
Արփինե ԿՅՈՒՐԵՂՅԱԼ	
ՀՀ գործարար միջավայրի վրա ազդող գործոնների հարցի շուրջ	72
Անուշ ԱՆԱՆՅԱԼ	
Ներդրումային գործունեության պետական կարգավորման հիմնախնդիրները	77
Ցոլակ ՄԱԿԱՐՅԱԼ	
Էլեկտրոնային առևտուրը և էլեկտրոնային բիզնեսը որպես ՀՀ արտահանման շարժիչ ուժ	85
Մարիա ՊԵՏՐՈՍՅԱԼ	
Կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության դերը և զարգացման հեռանկարները ՀՀ-ում	96
Լիլիթ ՄԿՐՏՉՅԱԼ	
Նորագույն քաղաքական մարքեթինգային կառուցակարգերի կիրառման իրավիճակային վերլուծությունը Բարաք Օբամայի ընտրարշավի օրինակով	101
Գրիգոր ԿԻՐԱԿՈՍՅԱԼ	
ՀՀ առ-տրային բանկերում ներդրումային ռիսկի գնահատման հիմնական մեթոդները	111
Սերգեյ ԻԳՆԱՏՈՎ	
Սփյուռքը որպես ՀՀ ներդրումային ներուժի ավելացման գործոն	117
Շիրազ ՎԱՐԴԱՆՅԱԼ	
Հարկային և տրանսֆերային գնագոյացման մեխանիզմի կառավարման մոտեցումների հիմնական տարբերությունները	123
Շիրազ ՎԱՐԴԱՆՅԱԼ	
Ներֆիրմային գործարքների հիմնավորման նպատակով տնտեսական վերլուծության իրականացման ռազմավարությունը	127
Վիկտորյա ԲԴՈՅԱԼ	
Ակտիվների արժեթղթավորման դերը վարկային շուկայի զարգացման գործընթացում	134
Քրիստինե ԵՂԻՎՉԱՐՅԱԼ	
Օդային տրանսպորտի զարգացման հիմնական խոչընդոտները և մարտահրավերները Հայաստանի Հանրապետությունում	140
Քրիստինե ԵՂԻՎՉԱՐՅԱԼ	
Ավիատրանսպորտի ազատականացման ծրագրանպատակային հիմքերը Հայաստանում	148
Հասմիկ ՂԱՆԻԵԼՅԱԼ	
ՀՀ հավատարմագրային և կոնցեսիոն կառավարմամբ գործող առևտրային կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետության գնահատման համակարգը	154

Տիգրան ԱՅՎԱԶՅԱՆ	
Արտահանման վրա մակրոտնտեսական ցուցանիշների ազդեցության գնահատումն Էկոնոմետրիկ մեթոդներով	160
Աշոտ ՍԱԼԿԱՆՆԻՍՅԱՆ, Հայկազ ԱՐԱՄՅԱՆ	
ՀՀ դրամավարկային քաղաքականության և արժեթղթերի շուկայի փոխազդեցության հիմնախնդիրները	167
Վոլոդյա ՄԿՐՏՉՅԱՆ	
Հայաստանում արտահանման ոլորտում ներուժի աճի և արտահանման կառուցվածքում սպասվող փոփոխությունների վերլուծություն	177
Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ, Վոլոդյա ՄԿՐՏՉՅԱՆ	
Մրցունակության ռիսկի հարցը ԵՏՄի (չգիտեմ ոնց կլինի հայերեն) ինտեգրման գործընթացների շրջանակներում	185
Վարսենիկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ	
Սևանկացում. գործընթացներ և կառավարում	194
Գայանե ՍՈՒՆԻՅԱՆ	
Աշխարհաքաղաքական իրողությունները հետխորհրդային տարածաշրջանում	208
Սուրիկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ	
ՀՀ հարկային համակարգի կազմակերպական կառուցվածքի վերափոխումները	213
Նարեկ ԶԱՐԴՈՒՄՅԱՆ	
ՀՀ հարկային եկամուտների և ՀՆԱ-ի փոխկապակցվածության վերլուծությունը	223
Հայկ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ	
Հակամենաշնորհային օրենքների և քաղաքականության քննական վերլուծությունը	229
Արամ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ	
ՀՀ վարկային կազմակերպությունների վարկավորման ցուցանիշների համեմատական վերլուծությունը	234
Արամ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ	
ՀՀ վարկային կազմակերպությունների վարկային պորտֆելի կառուցվածքի ու վարկավորման ուղղությունների վերլուծությունը	241
Արարատ ՉԱՔԱՐՅԱՆ, Մերի ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ	
Առողջապահության ոլորտի կազմակերպությունների շուկայական դիրքավորումը մեդիամարքեթինգի գործիքներով	249
Էլինա ՇԱՄՆԱԼՈՎԱ	
Արցախի Հանրապետության առևտրային բանկերի ավանդների և վարկերի ժամանակային շարքերի էքսպոնենցիալ հարթեցում և կանխատեսումներ	255
Ղալիթ ԱԼԱԶԿԵՐԴՅԱՆ	
Գյուղատնտեսության վարկավորման անհրաժեշտությունը և առկա խնդիրները ԼՂՀ-ում	259
Ֆաթմա ԱՐՉՈՒՄԱՆՅԱՆ	
Ի՛նչ է գյուղատնտեսական կոոպերացիան	264
Հրանտ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ	
ՀՀ և Վրաստանի էլեկտրաէներգետիկ համակարգերի փոխհարաբերությունների զարգացման ուղիները	270
Ռոզա ԱՎԱԳՅԱՆ	
Բնակչության սոցիալական ապահովության և կենսամակարդակի հիմնական ցուցանիշների փոխկապակցվածության վերլուծությունը (Արցախի տվյալներով)	275
Շուշան ԱՍԱՏՐՅԱՆ	
Փոքր և միջին ձեռնարկությունների զարգացման իրավատնտեսական դաշտի բարելավում որպես գործազրկության կրճատման պայման	282
Էդվարդ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ	
Բնապահպանական ապահովման հիմնահարցերը և դրանց լուծման ուղիները ՀՀ-ում	287
Խեղեր ԱԼԱԴԻ	
Թեհրանի ֆոնդային բորսայում գրանցված ընկերությունների ֆինանսական ցուցանիշների ազդեցությունը և սիստեմատիկ ռիսկի գնահատումը	294
Խեղեր ԱԼԱԴԻ	
Նորարարությունների ֆինանսավորման գնահատումը	302

Սեդրակ ԹՈՓԼԱՂԱՆՅԱՆ	
Ներդրումային միջավայրի գնահատման խնդիրները	309
Սևակ ԹՈՐԳՈՍՅԱՆ	
Անշարժ գույքի արհեստական օբյեկտների դասակարգման արդի հիմնախնդիրները	316
Սուրեն ԱՆԱՆՅԱՆ	
Էլեկտրաէներգիայի արտահանման կողմնորոշումը որպես ՀՀ-ում էներգաարդյունավետության հիմք	329
Մաջիթ Արաբ ՉԱՂԵԳՊԱՆԻ	
Իրանի սոցիալական անվտանգության կազմակերպության բյուջեի պատրաստման, ձևավորման և առաջարկման ուժեղ և թույլ կողմերի ուսումնասիրություն	340
Մաջիթ Արաբ ՉԱՂԵԳՊԱՆԻ	
Իրանի սոցիալական անվտանգության կազմակերպության բյուջեի հաստատման ուժեղ և թույլ կողմերի ուսումնասիրություն	348
Արծրունի ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ	
Ձեռնարկատիրական գործունեության և դրա ենթակառուցվածքների կայացումը ՀՀ-ում. վիճակագրություն	356
Ռոբերտ ԲԱԲԱՅԱՆ	
Ֆրանսիայի գլխավոր Հայաստանի Հանրապետությունում	366
Լևոն ԱԼԻՍԱՆՅԱՆ	
Վարկային կազմակերպությունների կապիտալի շահութաբերության վերլուծությունն ըստ «համանման խմբերի»	372
Ռեգա ԱՐՄԱՆՂՈՒՐ	
Միջազգային վաճառքի մշակույթների ճանաչում	383
Արսեն ՍԱՐԳՍՅԱՆ	
Միջհամայնքային համագործակցության ձևավորումը և զարգացումը: Համայնքների խոշորացում	393
Հայկանուշ ԱՅՎԱԶՅԱՆ	
ՀՀ-ում ներդրումների ներգրավման գործում խոչնդոտ գործոնները	403
Հայկանուշ ԱՅՎԱԶՅԱՆ	
ՕՈՒՆ-երի ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա երկրների օրինակով, Էմպիրիկ միջճյուղային հետազոտություն	408
Հասմիկ ՓԱԼԱՆՂՈՒԶՅԱՆ	
Չինվորական ծառայության արդյունավետ կառավարմանը նպաստող մի շարք հոգեբանական բաղադրիչներ	414
Արամ ԽԱՉԱՏՈՒՐՅԱՆ	
Հանրային կառավարման արդյունավետության գնահատման մեթոդաբանությունը	423
Խաչատուր ԻԳԻԹՅԱՆ	
Ներդրումային միջավայրի վերլուծությունը ԵԱՏՄ անդամ երկրներում. ֆինանսական խնդիրներ և մարտահրավերներ	436
Սուրեն ԹՈՐՈՍՅԱՆ	
Անշարժ գույքի շուկաներ	442
Հակոբ ԲԱՂՂԱՍԱՐՅԱՆ	
Բջջային կապի ծառայությունների մարքեթինգային առանձնահատկությունները (ՀՀ օրինակով)	447
Ռոբերտ ՀԱՅՐԱՂԵՏՅԱՆ	
Տնտեսական դիվանագիտության առանձնահատկությունները ժամանակակից պայմաններում	455
Գնել ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ	
ՀՀ-ում պարտադիր աուդիտի տեղին լինելը կազմակերպության բնույթից կախված	461
Սոնա ԷԼՈՅԱՆ	
Ձեռներեցների հոգեբանական առանձնահատկությունների համեմատական վերլուծություն	470
Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ, Վահե ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ	
Էներգետիկ անվտանգության ապահովման հնարավորությունները և հելիոֆիկացիայի ծրագրի իրագործման հեռանկարները Հայաստանի Հանրապետությունում	478

Անի ՍԵՐՈՒՅԱՆ	
Հարկային օրենսգրքի բարեփոխումների հիմնախնդիրները	490
Արա ԱՂԱԶԱՆՅԱՆ, Նոնա ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ	
Կրթական ծրագրերի որակի վարկանիշավորումը բուհերում	495
Գևորգ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ, Անի ՍԱՐԳՍՅԱՆ	
Հարկային քաղաքականության կատարելագործման և տնտեսական առաջնության ապահովման հիմնախնդիրները	501
Էսթեր ՀԱԿՈՒՅԱՆ	
Ոչ ֆորմալ զբաղվածությունը և դրա հետևանքները ՀՀ տնտեսության վրա	506
Էսթեր ՀԱԿՈՒՅԱՆ	
Ստվերային տնտեսության ծավալների գնահատումը ՀՀ-ում	513
Վահե ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ	
Էներգետիկ անվտանգության տեսական և մեթոդական հիմքերը	519
Հայկ ԲԱՂՂԱՍԱՐՅԱՆ	
Բնական մենաշնորհների հիմնական գործառույթները և դրանց իրականացման մեխանիզմները	526
Աշոտ ՍԱԼԱՉՈՒՅԱՆ, Սրբուհի ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ	
Ֆինանսական խորության, միկրոֆինանսավորման և ֆինանսական ներգրավվածության կապը ՀՀ-ում	530
Վահագն Մելիք-Փարսադանյան, Անի Գալստյան	
Վարկային ռիսկով պարտատոմսի գինը և եկամտաբերությունը	537
Էդգար ԹԱՂԱՐՅԱՆ	
Նորարարական ներուժը ՀՀ երկարաժամկետ տնտեսական աճի գործոնների համակարգում	545
Մարդկային կապիտալը և Հայաստանի տնտեսական առաջնահերթությունները. խիստ արժեքավոր աշխատություն	
Գրիգոր (Գրիշա) Ղարիբյան, Ալվարո Խառատյանի, Ռազմիկ Իսահակյան	
«Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացումները և մարդկային կապիտալի վերարտադրության հիմնախնդիրները անկախության տարիներին»	551
ՀՈՂՎԱԾՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆԸ ՆԵՐՎԱՅԱՑՎՈՂ ՊԱՅԱՆՁՆԵՐԸ	553

ԱՐԱՐՈՒՄՈՎ ԻՄԱԱՍՏԱՎՈՐՎԱԾ ՏԱՐԻՆԵՐ

Հայաստանի տնտեսագիտական հանրությունը հանդիսավորությամբ նշեց ճանաչված մանկավարժ, գիտնական, ազգային և պետական գործիչ պրոֆեսոր Նորայր Մանասերյան ծննդյան 90 ամյակը:

ՆՈՐԱՅՐ ՄԱՐԳԱՐԻ
ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

90

28 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ, 2017

Նորայր Մարգարի Մանասերյանի անունը քաջ հայտնի է ինչպես ավագ, այնպես էլ միջին և երիտասարդ սերնդի տնտեսագետների, ագրարային բնագավառի մասնագետների, ինչպես նաև մտավորականության լայն շրջանակներում: Մոտ 50 տարի առաջ նա գերազանց գնահատականներով ավարտել է Մ.Լոմոնոսովի անվան համալսարանի տնտեսագիտական ֆակուլտետը և վերադառնալով հայրենիք, աշխատանքի է անցել ՀՀ Գիտությունների Ակադեմիայի Տնտեսագիտության ինստիտուտում, որտեղ առավել մեծ է գիտնականի վաստակը:

Նրա ապրած տարիները Հայաստանում, Ղազախստանում և Ռուսաստանում եղել են գիտությանը, դրա առաջընթացին ծառայելու, հայրենիքի տնտեսական վերելքին մասնագիտորեն նպաստելու և անմնացորդ նվիրումի տարիներ: Մեզ համար հավասարապես գնահատելի են պրոֆեսոր Նորայր Մանասերյանի ինչպես գիտական, մանկավարժական, այնպես էլ Հայաստանի երրորդ հանրապետության օրոք ընտրված առաջին հորհրդարանի պատգամավորի կարգա-

վիճակով օրենսդրական բեղմնավոր գործունեությունը: 1990-1995թթ. նա ղեկավարել է ՀՀ Գերագույն Խորհրդի Ագրարային հարցերի հանձնաժողովը, մշակել երկրում հողի սեփականաշնորհման օրենսդրական հիմքերը, որոնք արդյունք են նրա գիտականորեն հիմնավորված իրատեսական վերլուծությունների և բազմաթիվ արժեքավոր աշխատությունների: Այսօր տնտեսության ոլորտում գործող բազմաթիվ օրենքներում կա ականավոր տնտեսագետի մասնագիտական ավանդը:

Լինելով օրինակելի հայ և քաղաքացի, Նորայր Մանասերյանը մեծ ներդրում է ունեցել նաև Արցախի հետ տնտեսական համագործակցության ծավալմանը, մանրակրկիտ ուսումնասիրել Արցախի ներկայիս տնտեսական կարողությունը և նախանշել դրա տնտեսության զարգացման կարևորագույն ուղղությունները:

Ականավոր գիտնականին ճանաչում են ոչ միայն Հայաստանում, այլև Սփյուռքում, ուր առիթ է ընձեռնվել հանդես գալ գիտական բովանդակալից զեկուցումներով: Ռուսերեն լեզվով հրատարակված նրա մենագրություններից շատերը դարձել են հետխորհրդային տարածքի գիտական կառույցների համար բացառիկ արժեք ներկայացնող աշխատություններ: Պրոֆեսոր Մանասերյանի գիտական հոդվածները պարբերաբար լույս են տեսնում նաև ԱՄՆ-ում, Կանադայում, Միջին Արևելքում՝ Սփյուռքի հայալեզու պարբերականներում:

Նորայր Մանասերյանը, դասավանդելով Երևանի պետական համալսարանում, Երևանի պետական տնտեսագիտական համալսարանում, պատրաստել է բանիմաց մասնագետներ, որոնցից շատերն այսօր գիտության թեկնածուներ և դոկտորներ են, հանրապետության տարբեր կառույցներում աշխատող բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, մտավորականներ:

Հաշվի առնելով գիտության, կրթության բնագավառներում, ինչպես նաև անկախ պետականության կայացման և Հայաստանի Հանրապետության օրենսդիր աշխատանքի բնագավառներում ունեցած պատկառելի վաստակը, Արարատի մարզի Գետազատի միջնակարգ դպրոցն այսուհետ կրելու է Նորայր Մանասերյանի անունը:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄՐԶԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ և ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Արտակ ՇԱԲՈՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու

Բանալի բառեր. տնտեսական մրցակցություն, մրցակցային առավելություններ, մրցակցային ռազմավարություն, մրցակցային վարքագիծ

Մրցակցությունը հանդիսանում է շուկայական տնտեսության բնականոն կենսագործունության հիմնական նախադրյալը և դրա արդյունավետ զարգացման շարժիչ ուժը: Այն հզոր խթան է ձեռնարկատիրության զարգացման համար՝ վերջինիս մոտ ստեղծելով որոշակի մոտիվներ և տնտեսական հետաքրքրություններ ծախսերի կրճատման, արտադրության ծավալների ավելացման, ինովացիաների ներդրման և այլ խնդիրների լուծման ուղղությամբ: Ժամանակակից տնտեսական իրողությունները, որոնք հանդիսանում են ինտեգրացիոն և գլոբալիզացիոն գործընթացների հետևանք, նոր պայմաններ և պահանջներ են ստեղծում մրցակցային հարաբերությունների զարգացման համար՝ միաժամանակ դրանցով պայմանավորելով տնտեսական զարգացման, կյանքի որակի և հասարակական բարեկեցության մակարդակի բարձրացումը, ինովացիոն զարգացման և մի շարք այլ տնտեսական ցուցանիշների բարելավումը:

Պետք է նշել, որ տնտեսական մրցակցության վերաբերյալ տեսական ուսումնասիրություններն ունեն երկար պատմություն և առաջին անգամ ձևակերպվել են դեռևս 18-րդ դարում քաղաքատնտեսության դասականների կողմից (Ա. Սմիթ, Դ. Ռիկարդո, Ջ. Միլ), որոնց կողմից մշակվեց կատարյալ մրցակցության մոդելը և ներկայացվել մրցակցային շուկայի բնութագիրը: Նեոդասականներ Ա. Մարշալի և Ա. Կոունոյի կողմից շեշտվեց, որ մենաշնորհը, որպես ազատ մրցակցության հակապատկեր, նվազեցնում է տնտեսության արդյունավետությունը: Տեսական ուսումնասիրությունների արդյունքում ձևավորվեց այն գաղափարը, որ մրցակցությունը և մենաշնորհն այն աստիճանի են միմյանց հետ կապված, որ կարելի է խոսել, այսպես կոչված, մենաշնորհային մրցակցության մասին: Այն իրենից ներկայացնում է այնպիսի շուկայական կառուցվածք, որի պայմաններում միաժամանակ զուգակցվում են մրցակցության և մենաշնորհների հատկանիշները: Ջ, Ռոբինսոնը և Է. Չեմբերլինը առաջին անգամ հետազոտեցին ոչ կատարյալ մրցակցությունը: Իսկ

շուկայական տնտեսության պայմաններում մրցակցության դերի վերաբերյալ ուսումնասիրությունները գործառնական և վարքագծային մոտեցումների տեսանկյունից խորացվեցին Յ. Շումպետերի, Ֆ. Հայեկի, Մ. Պորտերի և այլոց կողմից: Մրցակցության ժամանակակից տեսության մեջ էական ավանդ ունեն Ա. Բրանդեբուրգերը, Բ. Նեյբաֆը և այլք, ովքեր հանգեցին այն մտքին, որ արդի աշխարհում առավել արդյունավետ ձև են համագործակցության և մրցակցության վրա հիմնված մրցակցային հարաբերությունները:

Մրցակցության վերաբերյալ տեսական ուսումնասիրությունների և գաղափարների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տեսաբանները տվյալ տնտեսագիտական կատեգորիան հիմնականում մեկնաբանում են վարքագծային, գործառնական և կառուցվածքային մոտեցումներից ելնելով:

Վարքագծային մոտեցման տեսանկյունից մրցակցության տակ հասկացվում է, նախ և առաջ, տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից միմյանց հետ մրցելու գործընթացը: Այս մոտեցման կողմնակիցները տալիս են մրցակցության հետևյալ սահմանումները: Գ. Ազուն¹ այն սահմանում է որպես միևնույն նպատակի ձեռք բերմամբ հետաքրքրված առանձին ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց միջև մրցակցություն, իսկ Դ. Բորիսովը² պայքար ապրանքների իրացման շուկաների համար առավել բարձր շահույթ, եկամուտ և այլ օգուտներ ստանալու համար: Վ. Շկարդունը³ մրցակցությունը դիտարկում է որպես ապրանքներ և ծառայություններ արտադրողների միջև տեղի ունեցող գործընթաց շուկայի առավել մեծ բաժնի գրավման, առավելագույն շահույթի ստացման, և այլ կոնկրետ նպատակների ձեռք բերման համար: Ա. Յուդանովը⁴ ևս մրցակցությունը սահմանում է որպես ֆիրմաների միջև պայքար սպառողների սահմանափակ վճարունակ պահանջարկի համար: Ինչպես նկատում ենք, վարագծային մոտեցման կողմնակիցները հիմնական շեշտադրումը կատարում են մրցակցային հարաբերությունների վրա:

---

¹ Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. М.: Центр экономики и маркетинга. 1996. 208 с.

² Борисов Д.Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2013. – 860 с.;

³ Шкардун В. Д. Методика исследования конкуренции на рынке // Маркетинг в России и за рубежом. 2000. №4. С. 44-54; Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика / А.Ю. Юданов. – 2- изд. Испр. И доп. – М.: ГНОМ-ПРЕСС, 1998. – 384 с.

⁴ Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика / А.Ю. Юданов. – 2- изд. Испр. И доп. – М.: ГНОМ-ПРЕСС, 1998. – 384 с.

Ընդ որում, այս դեպքում նպատակները տարբեր կերպ են սահմանվում՝ իրացման շուկաների համար պայքարից մինչև առավել բարձր շահույթի ստացում: Ըստ էության, կարելի է նշել, որ մրցակցային հարաբերությունների սուբյեկտների հիմնական նպատակն, ի վերջո, կապված է սեփական գործունեության պայմանների բարելավման հետ: Հետևաբար, վարքագծային մոտեցման տեսանկյունից մրցակցությունը տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից շուկայում իրականացվող գործողություններն են տնտեսական գործունեության համար առավել ցանկալի պայմանների ստեղծման համար: Այս դեպքում մրցակցության հետազոտման առարկա են հանդիսանում մրցակցային հարաբերությունների ձևերը և մեթոդները, մրցակցային վարքագիծը, մրցակցային ռազմավարությունը, մրցակցային առավելությունը և մրցունակությունը:

Գործառնական մոտեցման տեսանկյունից մրցակցությունը հանդիսանում է շուկայական համակարգի անբաժանելի տարր, որի էությունը դրսևորվում է իրականացվող գործառույթների մեջ: Այն դիտարկվում է որպես ռեսուրսների արդյունավետ տեղաբաշխում, հաշվեկշռված գների ձևավորում և նորարարությունների խթանում ապահովող մեխանիզմ: Ելնելով գործառնական մոտեցումից, մրցակցության ռուսումնասիրության առարկա է հանդիսանում տնտեսությունից կամ կոնկրետ շուկայում մրցակցող տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից ստացվող ազդակները (տնտեսական աճ, արտադրության և ճյուղի արդյունավետություն, նորարարությունների մշակում և ներդրում, ծախսերի կրճատում և արտադրանքի որակի բարձրացում և այլն): Մասնավորապես, Ա. Սմիթը⁵ որպես այդպիսին դիտարկում էր անտեսանելի ձեռքը, որը կոորդինացնում է շուկայի բոլոր մասնակիցների գործողությունները: Յ. Շումպետերը մրցակցությունը համարում էր դինամիկ գործընթաց, որը "ստեղծարար կործանման" մեխանիզմի միջոցով տանում է "նոր" ապրանքի կամ տեխնոլոգիայի բացահայտմանը և տնտեսությունը մաքրում է հինից և ոչ անհրաժեշտից:⁶ Ֆ. Հայեկը մրցակցությունը համարում էր գիտելիքի ստացման և փոխանցման գործընթաց:⁷ Իսկ Ա. Շաստիտկոյի կարծիքով

⁵ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ. В.С. Афанасьева. – М.: Эксмо, 2009. – 960 с.;

⁶ Шумптер Й. А. Теория экономического развития. М.: Прогрес. 1982. С. 120.;

⁷ Хайек Ф. Познание, конкуренция и свобода: пер. с нем. СПб.: Пневма, 1999. – С. 50.;

մրցակցությունը փոփոխվող հանգամանքներին շուկայում գործող սուբյեկտների ադապտացման միջոց է:⁸

Կառուցվածքային մոտեցման կողմնակիցները մրցակցությունը ներկայացնում են որպես վաճառողների և գնորդների փոխգործողություններով բնութագրվող շուկայի ստատիկ վիճակ (մոդել, տիպ), ովքեր ի վիճակի չեն էական ազդեցություն ունենալ ապրանքների գների փոփոխության վրա: Մասնավորապես, Ա. Կուռնոյի կարծիքով մրցակցությունը պայքար է երկու և ավելի ֆիրմաների միջև, երբ նրանցից յուրաքանչյուրը ենթադրում է, որ մրցակիցների արտադրության ծավալը կմնա անփոփոխ:⁹ Ֆ. Նայթը մրցակցությունը սահմանում է որպես անորոշության պայմաններում գործող բազմաթիվ միմյանցից անկախ տնտեսական միավորների փոխգործողություն:¹⁰ Լ. Կաչալինան մրցակցության հիմնական նախապայման է համարում մենաշնորհի բացակայությունը:¹¹

Կառուցվածքային մոտեցման տեսանկյունից մրցակցությունը (կատարյալ մրցակցության մոդելը) հանդես է գալիս որպես շուկաների մենաշնորհացման աստիճանը որոշող չափանիշ: Այսպիսով, մրցակցության էության համալիր ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտել տվյալ կատեգորիայի բազմաբովանդակությունը և դրսևորման առանձնահատկությունները:

Ընդհանուր առմամբ, մրցակցային հարաբերությունները ենթադրում են շուկայում տնտեսավարող սուբյեկտների տարբեր՝ մրցակցային և ոչ մրցակցային վարքագծեր: Եթե ոչ մրցակցային վարքագիծը բնութագրվում է տարերային (ոչ նպատակամետ) գործողություններով կամ տնտեսավարող սուբյեկտի անգործությամբ, ապա մրցակցային վարքագիծը հիմնված է մրցակցության սուբյեկտների ակտիվ և նպատակասլաց գործողությունների վրա՝ համապատասխան նպատակների ձեռք բերման համար: Ըստ էության, նման գործողությունների համախումբն էլ կազմում է մրցակցային վարքագծի ռազ-

⁸ Шаститко А., Голованова С. Последствия слабой конкуренции: количественные оценки и выводы для политики (доклад) // Экономическая политика. 2012. №6. С. 5-53;

⁹ Блауг М. Курно, Антуан Огюстен // 100 Великий экономистов до Кейнса — СПб.: Экономикс, 2008. — С. 152-154.

¹⁰ Найт Ф. Риск, неопределенность, прибыль./ пер. с англ. — М.: Дело, 2003. — 360 с.;

¹¹ Качалина Л. Н. Конкурентоспособный менеджмент. М.: Эксмо, 2006. — 464 с.

մավարությունը, որն ուղղված է մրցակցային առավելությունների ձեռք բերմանը¹²: Վերջինս էլ հանդիսանում է շուկայում տնտեսավարող սուբյեկտի վարքագծի հաջողության հիմքը: Մրցակցության պայմաններում տնտեսավարող սուբյեկտի վարքագծի հնարավոր հետևանքները կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ: Մրցակցային վարքագծի դրսևորման պարագայում տնտեսավարող սուբյեկտը ձեռք է բերում մրցակցային առավելություններ, որոնք, ի վերջո, կարող են հանգեցնել կամ նրա մրցունակության բարձրացմանը, կամ մենաշնորհի ձևավորմանը: Մինչդեռ, ոչ մրցակցային վարքագծի հնարավոր հետևանքը տվյալ սուբյեկտի սնանկացումն է: Այլ կերպ ասած, շուկայում մրցակցության առկայությունը տնտեսավարող սուբյեկտին դրդում է մրցակցային առավելությունների ձեռք բերմանը, որոնք շահեկանորեն տվյալ ընկերությանը (կամ նրա կողմից թողարկվող արտադրանքը) առանձնացնում են շուկայում գործող համանման այլ ընկերություններից (արտադրանքից): Նման հատկանիշների առկայությունը հնարավորություն է տալիս ընկերությանը մրցակցել շուկայում այլ համանման սուբյեկտների հետ և լինել մրցունակ, որն, ի վերջո, կարող է վերջինիս մոտ առաջացնել տվյալ ճյուղում մենաշնորհ դառնալու հակումներ: Մինչդեռ, շուկայական պահանջների չափապատասխան սուբյեկտները, որպես կանոն, սնանկանում են:

Ամփոփելով, պետք է նշել, որ մրցակցության վերաբերյալ գոյություն ունեցող տեսակետները և գաղափարները տվյալ տնտեսագիտական կատեգորիան բնութարարում են տարբեր ասպեկտներից, ինչը վկայում է վերջինիս բազմաբովանդակության մասին:

---

¹² Թ.Ն.Մանասերյան, ՀՀ Տնտեսական զարգացման առանձնահատկությունները և հեռանկարները, "Հայկական բանակ", 2016, #3, էջ 37-53:

Արտակ ՇԱԲՈՅԱՆ

Տնտեսական մրցակցության էությունը և տեսական հիմքերը

Բանալի բառեր. տնտեսական մրցակցություն, մրցակցային առավելություններ, մրցակցային ռազմավարություն, մրցակցային վարքագիծ

Հոդվածը նվիրված է մրցակցության տեսական հիմքերի և սոցիալ-տնտեսական բովանդակության ուսումնասիրությանը: Քննարկվել են տնտեսական մրցակցության էության ուսումնասիրության հիմնական մոտեցումները և դրանցից յուրաքանչյուրի առանձնահատկությունները: Գնահատվել է մրցակցության ազդեցությունը շուկայում գործող սուբյեկտների վրա և ներկայացվել է նրանց հնարավոր վարքագիծը: Քննարկվել են տնտեսավարող սուբյեկտների մրցակցային և ոչ մրցակցային վարքագծերի դրսևորումները և դրանց հնարավոր հետևանքները:

Артак ШАБОЯН

Сущность и теоретические основы экономической конкуренции

Ключевые слова: экономическая конкуренция, конкурентные преимущества, конкурентная стратегия, конкурентное поведение

Статья посвящена изучению теоретических основ и социально-экономического содержания конкуренции. Обсуждены основные подходы по изучению сущности экономической конкуренции и особенности каждого из них. Оценено влияние конкуренции на действующих на рынке субъектов и представлено их возможное поведение. Обсуждены проявления конкурентного и не конкурентного поведения хозяйствующих субъектов и их возможные последствия.

Artak SHABOYAN

The essence and theoretical bases of economic competition

Key words: economic competition, competitive advantage, competitive strategy, competitive behavior

The article is devoted to the analysis of the theoretical bases and socio-economic content of the competition. The main approaches for the analysis of the nature of economic competition and the features of each of them are discussed in the article. The impact of competition on existing market subjects is estimated and their possible behavior is presented. Manifestations of competitive and non-competitive behavior of economic subjects and their possible consequences are discussed in the article.

**ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՆԵՐՊՐՈՒՄՆԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՄԱՆ ՏԵՍԱ-
ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ**

Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Բանալի բառեր. այլընտրանքային ներդրումներ, բաժնետոմսեր, ֆյուչերսներ, տնտեսություն, անշարժ գույք, դիվերսիֆիկացիա

Այլընտրանքային ներդրումների ակտիվների մեծամասնությունը հիմնը-ված են ինստիտուցիոնալ ներդրողների կամ անհատների կողմից¹³: Դրանք ներառում են մասնավոր կապիտալ, անշարժ գույք, ֆյուչերսներ, ածանցյալ պայմանագրեր: Շատ այլընտրանքային ներդրումներ ունեն նվազագույն միջոցներ և վճարային համակարգ համեմատած փոխադարձ ֆոնդերի և փոխանակվող ֆոնդերի¹⁴: Նաև կա պակաս հնարավորություն հրապարակելու հավաստի տվյալներ գովազդելու պոտենցիալ ներդրողներին: Այլընտրանքային ակտիվների մեծամասնությունն ունեն ցածր իրացվելիություն համեմատած սովորական ակտիվների: Օրինակ, ներդրողները ամենայն հավանականությամբ 80 տարեկան գինին վաճառելն ավելի դժվար կհամարեն քան 1000 Apple -ի բաժնետոմս, քանի որ գինու գնորդները սահմանափակ են:

Մյուս կողմից, այլընտրանքային ներդրումներն ունեն ավելի ցածր կորելյացիա որն իրենց դարձնում է ավելի հարմար պորտֆելի դիվերսիֆիկացման համար: Դրա պատճառով շատ խոշոր ինստիտուցիոնալ ֆոնդեր, ինչպիսիք են կենսաթոշակայինները եւ մասնավոր նվիրատվությունները, իրենց պորտֆելների մի փոքր մասը, սովորաբար, 10%-ից քիչ, ներդնում են հեջ ֆոնդերում: Չնայած այլընտրանքային ակտիվները կարող են ունենալ բարձր նախնական կանխավճարային ներդրումային վճարներ, գործարքի ծախսերը սովորաբար ցածր են պայմանական ակտիվների համեմատ՝ շրջանառության ցածր մակարդակի պատճառով: Երկար ժամանակահատվածում այլընտրանքային ներդրումները կարող են հանգեցնել հարկային արտոնությունների, քանի որ 12 ամսից ավելի երկարաժամկետ ներդրումները ենթակա են ավելի ցածր ներդրումային հարկի՝ ավելի կարճաժամկետ ներդրումների համեմատ: Չնայած մանրաձախ ներդրողների մեծամասնությունը կարող է այլընտրանք-

¹³ <http://www.globfin.ru>

¹⁴ <http://mir-investicyj.ru>

քային ներդրման հնարավորությունները սահմանափակ գնահատել, անշարժ գույքն ու թանկարժեք մետաղներն իրականում լայն տարածում ունեն:

Այնընտրանքային ներդրումների գնահատման արդյունավետ համակարգի համար համաշխարհային պրակտիկայում գոյություն ունեն տարբեր մոդելներ, սակայն դեռևս չկա որևէ մեկը, որը կարող է որակվել որպես միակը կամ «ճշմարիտը»: Որոշ երկրների փորձը, որպես առավել արդյունավետ, ուսանելի և ուղեցուցային է դարձել այլոց համար: Որոշներն էլ փորձել են ձևավորել միանգամայն ուրույն մոդելներ: Ասել է թե՛ յուրաքանչյուրը որդեգրում է այնպիսի մոդել, որը առավելագույնս կհամապատասխանի կառավարման իր համակարգին, կրթի ներդրումային քաղաքականության առաջնահերթություններից: Հետևաբար, հանրային ներդրումների գնահատման արդյունավետ համակարգ ձևավորելու նպատակով կարևոր է ուսումնասիրել առկա միջազգային լավագույն փորձը: Այս նպատակով այլ երկրների շարքում հատկապես դիտարկվել է Չիլիի, Միացյալ Թագավորության և Իռլանդիայի փորձը, որոնք ճանաչված են որպես կապիտալ ներդրումների գնահատման հաջողված համակարգեր ունեցող երկրներ: Նշված երկրները, որոնք արդյունավետ համակարգի ներդրման շնորհիվ հասել են ներդրումների արդյունավետության բարձր մակարդակի, չնայած համակարգային որոշ տարբերությունների, այնուամենայնիվ ունեն որոշ ընդհանրություններ: Մասնավորապես, միջազգային փորձի համեմատական վերլուծությունն ըստ համակարգային հենակետերի՝ ռազմավարական պլանավորում, համակարգի ինստիտուցիոնալ կառուցվածք, գնահատման մեթոդաբանական հիմքեր:

Հիմնականում նշված բոլոր երկրներին էլ հատուկ է պլանավորման և հանրային ռեսուրսների տեղաբաշխման ռազմավարական փաստաթղթերի առկայությունը: Զարգացման առաջնահերթություններն ամրագրվում են ինչպես երկարաժամկետ, այնպես էլ կարճաժամկետ հատվածի համար: Այսպես, Իռլանդիան (ի տարբերություն ԵՄ մյուս երկրների) աչքի է ընկնում իր արդյունավետ պլանավորման համակարգով: Իռլանդիայի կապիտալ բյուջետավորման համակարգի բարեփոխումները հիմնված են ԵՄ-ի համախմբված և կառուցվածքային ֆոնդերի ծրագրային փաստաթղթերի վրա: Համապարփակ ազգային ռազմավարական փաստաթղթերը ուղղորդում են պետական ներդրումային որոշումների ընդունումը: Իռլանդիան քաջ հայտնի է վերլուծական աշխատանքներով, որոնց արդյունքում ամրագրվում են երկրի երկա-

րաժամնետ ներդրումային գերակայությունները: Այստեղ բյուջետային գործընթացը մշակվում է այնպես, որ ապահովվի բազմամյա նախագծերի՝ ներառյալ ենթակառուցվածքային ներդրումների ֆինանսավորման կանխատեսելիությունը: Ֆիսկալ քաղաքականության շրջանակներում կառավարությունը նախարարություններին ապահովում է բազմամյա ծախսերի փաթեթներով: Ֆինանսների նախարարությունը ոլորտային նախարարություններին ապահովում է հնգամյա կապիտալ փաթեթով և ռեսուրսների տասնամյա պլանավորմամբ: Բազմամյա ծախսերի նման համակարգը կայունություն է ապահովում նախարարություններին և հնարավորություն տալիս պլանավորել երկարաժամկետ ներդրումային ռազմավարությունները: Սա միաժամանակ թույլ է տալիս չծախսված միջոցները օգտագործել հաջորդ տարում:

Միացյալ Թագավորությունում բյուջետային գործընթացները այնպես են ծրագրավորված, որ կանխատեսումներ են պարունակում երկարաժամկետ հատվածում պահանջվելիք ներդրումների (այդ թվում՝ ենթակառուցվածքների) համար: Դրա շրջանակներում կառավարությունը պահանջում է, որպեսզի նախարարությունները միջնաժամկետ հատվածի համար պլանավորեն իրենց ծախսային քաղաքականությունը: Ռազմավարական զեկույցը առաջիկա 3 տարիների համար սահմանում է կառավարության առաջնահերթություններին համապատասխան ծախսային քաղաքականությունը: Այն առաջիկա 3 տարվա կտրվածքով նախանշում է յուրաքանչյուր գերատեսչության ծրագրերը և Կառավարության պետական ծախսային ռազմավարությունը:

Հարավկորեական համակարգը, մինչև ծրագրերի մանրամասն նախագրծման աշխատանքների սկիզբը, մեծապես կարևորում է ծրագրային հայեցակարգերի նախնական գնահատման իրականացումը: Օրենքով այս գործընթացի իրականացման իրավասությունը դրվում է Պլանավորման և բյուջետավորման նախարարության վրա և ծրագրերի նախնական գնահատման գործընթացները կիրառվում են թե՛ պետական և թե՛ պետական սուբսիդավորմամբ համայնքային ծրագրերի նկատմամբ:

Ի տարբերություն Իռլանդիայի և Միացյալ Թագավորության, որտեղ համակարգը կառավարվում է ֆինանսների նախարարության կողմից Չիլիում այն համակարգվում է համատեղ՝ ֆինանսների և պլանավորման նախարարությունների կողմից: Միևնույն ժամանակ ներդրումային ծրագրի ըն-

տըրությունը պատվիրակվում է ոլորտային գերատեսչություններին՝ բյուջեով նախատեսված առավելագույն սահմանաչափերին համապատասխան: Ինչպես և ընդհանուր համակարգի դեպքում, այդպես էլ հանրային ներդրումների արդյունավետ կառավարման առանցքային գործառույթների իրականացման համար գոյություն ունեն տարաբնույթ իստիտուցիոնալ կառույցներ, և դարձյալ չկա դրա միակ «ճիշտ» մոդելը:

Սկանդինավյան երկրներում ներկայումս գործող մոդելը, որտեղ կենտրոնական կառավարության կազմում «Պետական ներդրումային գործակալություն» է գործում, որոշ փորձագետների կողմից առաջարկվում է անցումային շրջանում գտնվող երկրների համար: Ֆինանսների նախարարության հետ սերտորեն կապված նման գործակալությունը պատասխանատու է ծրագրերի և մեթոդական ուղեցույցերի մշակման համար, ինչպես նաև ծրագրային առաջարկների քննարկման և որակի ապահովման համար:

Բելառուսում անկախ գործող պետական գնահատման գործակալությունը մոտ է իր բնույթով այս մոդելին: Գործակալությունը ստեծվել է վերջին տարիներին և դրա նպատակը կապիտալ ծրագրերի առաջարկների առավել անկախ գնահատումն է: Կապիտալ շինարարության բոլոր ծրագրերը, որոնք իրականացվում են առանձին կազմակերպությունների կամ պետական հիմնարկների կողմից, պարտադիր կերպով պետք է վերանայվեն և գնահատվեն գործակալության կողմից:

Չիլիում պետական ներդրումների իրականացման գործընթացի համար պատասխանատու են միաժամանակ Պլանավորման նախարարությունը և Ֆինանսների նախարարությունը: Ծրագրերն առաջարկվում են՝ ոլորտային նախարարությունների, դրանց ենթակայության տակ գտնվող կազմակերպությունների, տարածաշրջանային և համայնքային (տեղական) կառավարման մարմինների կողմից: Այս կազմակերպությունները ձևակերպում և գնահատում են ծրագրերն ըստ Պլանավորման նախարարության կողմից ներկայացվող մեթոդաբանության և ընթացակարգերի: Ներդրումային գործընթացը կառավարվում է Ներդրումային ազգային համակարգի (ՆԱՀ) կողմից, ինչը ամրագրված է օրենքով: Պլանավորման նախարարությունը ՆԱՀ աշխատանքի միակ կարգավորող մարմինն է: Պլանավորման նախարարությունը ծրագրեր չի մշակում. այն միայն վերանայում և վերահսկում է ծրագրերը:

գրերի գնահատման գործընթացը, ապահովելով բոլոր ծրագրերի համապատասխանությունը ՆԱՀ կանոններին: Այն միակ կազմակերպությունն է, որը վերջնական հավանություն է տալիս ներդրումային նախաձեռնությունը, դրանով իսկ հնարավորություն տալով այդ նախաձեռնությանը հետագա ընթացք ստանալ և արտացոլվել բյուջեում: Պլանավորման նախարարությունը ներգրավված է միայն ծրագրային ցիկլից մինչ իրականացումն ընկած հատվածում, այսինքն՝ մինչև բյուջետային ֆինանսավորման հայտ ներկայացնելու պահը: Պլանավորման նախարարությունը վերահսկում է այն համակարգը, որն ապահովում է որակյալ ծրագրերի «զամբյուղի» առկայությունը, որոնք արդեն իսկ պատրաստ են հետագա ընթացք ստանալ բյուջեից ֆինանսավորման միջոցով: Ընդ որում, ոչ բոլոր ծրագրերը կներկայացվեն ֆինանսավորման այս կամ այն կոնկրետ տարվա ընթացքում, քանի որ առկա է միջոցների սահմանափակության գործոնը: Ֆինանսների նախարարությունն, իր հերթին, պատասխանատու է բյուջետավորման, ռեսուրսների տեղաբաշխման, ժամանակացույցի կազմման և ծրագրի ընթացքի միջանկյալ թիրախների սահմանման և մոնիտորինգի համար: Ուստի առկա է հստակ տարանջատում Պլանավորման և Ֆինանսների կառույցների դերերի միջև:

Քանի որ ֆոնդային շուկան չափազանց անկայուն է, շատ ներդրողներ փնտրում են իրենց միջոցները հուսալի և անվտանգ ներդրնելու սցենարներ:¹⁵ Այսպիսով, այլընտրանքային ներդրումները դառնում են ավելի ճանաչված: Դրանք կարող են իրականացվել բաժնետոմսերի, պարտատոմսերի և կանխիկ դրամի տեսքով: Մեր համոզմամբ, այլընտրանքային ներդրումները լավագույնն են, երբ օգտագործվում են դիվերսիֆիկացված ֆինանսական պորտֆելներով. որոշ մասը բաժնետոմսերում, մի մասը՝ պարտատոմսերում, և մյուս մասն էլ հեջ ֆոնդերում կամ նույնիսկ կերպարվեստում և գինիներում¹⁶: Ներկայումս ընձեռված հնարավորությունների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ կարելի առանձնացնել այլընտրանքային ներդրումների առավել ապահով և անվտանգ տեսակներ, որոնք դարձնում են տվյալ ոլորտներն ավելի գրավիչ, քան ավելի մեծ ռիսկ պարունակող գործիքները և ոլորտները:

¹⁵ Альтернативные инвестиции – неотъемлемая часть портфеля ценных бумаг <http://bankir.ru/publikacii/20130916/alternativnye-investitsii-neotemlemaya-chast-portfelya-tsennykh-bumag-10003933/>

¹⁶ 10 Reasonably Safe Alternative Investments <http://money.howstuffworks.com/personal-finance/financial-planning/10-reasonably-safe-alternative-investments.htm>

Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

Այլընտրանքային ներդրումների ներգրավման տեսա-գործնական խնդիրներ

Բանալի բառեր. այլընտրանքային ներդրումներ, բաժնետոմսեր, ֆյուչերսներ, տնտեսություն, անշարժ գույք, դիվերսիֆիկացիա

Հոդվածում ներկայացված են այլընտրանքային ներդրումների էությունը, ինստիտուցիոնալ հիմքերը և տարբեր երկրների ուսանելի փորձը: Դրանք ներառում են մասնավոր կապիտալ, անշարժ գույք, ֆյուչերսներ, ածանցյալ պայմանագրեր: Շատ այլընտրանքային ներդրումներ ունեն նվազագույն միջոցներ և վճարային համակարգ համեմատած փոխադարձ ֆոնդերի և փոխանակվող ֆոնդերի: Նաև կա պակաս հնարավորություն՝ հրապարակելու հավաստի տվյալներ գովազդելու պոտենցիալ ներդրողներին: Այլընտրանքային ակտիվների մեծամասնությունն ունեն ցածր իրացվելիություն համեմատած սովորական ակտիվների:

Татул МАНАСЕРЯН

Теоретические и прикладные вопросы привлечения альтернативных инвестиций

Ключевые слова: альтернативные инвестиции, акции, фьючерсы, экономика, недвижимость, диверсификация

В этой статье рассмотрены сущность, институциональные основы и пучительный опыт привлечения альтернативных инвестиций. Они включают в себя частный капитал, недвижимость, фьючерсы и разные контракты. Многие альтернативные инвестиции имеют минимальные средства и другую систему платежа в отличие от совместных и обменных фондов. Также, имеется меньше возможностей для публикации достоверных данных по рекламе потенциальных инвесторов. Большинство активов альтернативных инвестиций имеют низкую ликвидность по сравнению с обычными активами.

Tatul MANASERYAN

Theoretical and practical aspects of attracting alternative investments

Key words: alternative investments, shares, futures, economy, real estate, diversification

Issues related to the institutional foundations, trends and international experience of attracting alternative investments are discussed in this article. These investments include private capital, real estate, futures, shares and various derivatives. Many alternative investments are limited in resources and use different system of payments compared to exchange funds or hedge funds. Also, there are less opportunities to publish reliable data on prospective investors. Majority of alternative investments are less liquid compared to the regular investments.

ՆԵՐՂՐՈՒՄԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԸ

Վարդան ԲՈՍԱՆՁՅԱՆ
Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Սեդրակ ԹՈՓԼԱՂԱԼՅԱՆ
ԵՊՀ Տնտեսագիտության ֆակուլտետի հայրորդ

Բանալի բառեր. ներդրումներ, ներդրումային քաղաքականություն, տնտեսական քաղաքականություն, տնտեսություն, հարկային քաղաքականություն

Ներդրումային արդյունավետ քաղաքականության լավագույն ապացույցը երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակն է, տնտեսական իրական աճի կայուն միտումը, որն ի վերջո հանգեցնում է բնակչության կենսամակարդակի աճի և բարեկեցության, ինչը պետության և ողջ հասարակության գերխնդիրն է:¹⁷ Հայաստանի Հանրապետության համար, մեր կարծիքով, կարող է ուշագրավ ներկայանալ ներդրումային քաղաքականության մշակման իրականացման այլ երկրների՝ մասնավորապես եվրասիական տնտեսական միության անդամ որոշ պետությունների փորձը:

1990-ական թվականներից Ռուսաստանի Դաշնության տնտեսությունը զգալի փոփոխություններ է կրել, որոնք պայմանավորված են տարատեսակ, այդ թվում՝ քաղաքական պատճառներով: Տնտեսության մեջ էական բեկումնային ժամանակաշրջաններից մեկը 1998թ. տնտեսական ճգնաժամն էր, որը պայմանավորված էր պլանային տնտեսությունից շուկայականին անցնելու բարդություններով: ԱՊՀ բոլոր երկրներում պլանային վարչահրամայական տնտեսարգից ազատ շուկայականին անցումային շրջանը բնորոշվեց սոցիալ-տնտեսական խորը ցնցումներով: Ստեղծված քառսային իրավիճակում ռուսական ներդրողները հսկայական կորուստներ էին կրում, ինչը վկայում էր, որ ներդրումային միջավայրն անբարենպաստ էր, իսկ Ռուսաստանի նման բնական հարուստ ռեսուրսներ և հսկայական տարածք ունեցող երկրի համար ներդրումային միջավայրի բարելավման մեծ ջանքեր կպահանջվեին: Այս պարագայում անհրաժեշտություն է առաջանում պետության կողմից խիստ վերահսկողություն սահմանել տրամադրված միջոցների նպատակային օգտագործումն ապահովելու նպատակով, մասնավորապես կատարված աշխատանքների ծավալների և արժեքի ստուգումներ՝ պատժամիջոցների կիրառմամբ՝ միջոցների ոչ նպատակային օգտագործման դեպքում:

Վերջին տարիներին պետության ակտիվ մասնակցությամբ ներդրումների խթանման ուղղությամբ կարևոր քայլ էր արժեթղթերի շուկայի զարգացումը, որն իրավական հիմքեր է ստեղծում տնտեսության առավել ար-

¹⁷ В.Е. Черкасов, Международные инвестиции, М.: Дело, 2003

դյունավետ ճյուղեր կապիտալի հոսքի համար, որոնք իրենց արդյունավետությունն արդեն իսկ ապացուցել են և լրացուցիչ ներդրումների կարիք են զգում հետագա ընդլայնման համար:

Բելառուսում ներդրումային գործունեության կարգավորման հիմքում ընկած է Բելառուսի Հանրապետության Ներդրումային օրենսգիրքը՝ ընդունված 2001թ.: Այն սահմանում է ներդրումային գործունեության կարգավորման ընդհանուր պայմաններ և ուղղված է պետության կողմից դրա խթանմանը, ինչպես նաև ներդրողների իրավունքների պաշտպանությանը: Ներդրումային գործունեությունը, համաձայն ԲՀ օրենսդրության, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կամ պետության (պետական վարչատարածքային միավորի) կողմից ապրանքների կամ ծառայությունների արտադրության մեջ ֆինանսական, գույքային, մտավոր կամ այլ արժեք ներկայացնող միջոցի ներդրումն է եկամտի կամ շոշափելի այլ արդյունքի ստացման նպատակով: Պետական աջակցությունը վերաբերում է հարկային և մաքսային ոլորտում արտոնություններ սահմանելուն, կառավարության երաշխիքներին, կենտրոնացված ներդրումային ռեսուրսների տրամադրմանը: Օրենքը ներդրողին հնարավորություն է տալիս նաև հարկերի և տուրքերի վճարումից հետո մնացած եկամուտը ազատ փոխադրել ԲՀ սահմաններից դուրս: Վերջին իրավունքը վերաբերում է նաև ներդրողին պատկանող գույքի վաճառքից ստացված միջոցների փոխանցմանը: Իրավական ռիսկերի կրճատման երաշխավորը պետությունն է՝ իր վարած քաղաքականությամբ, որի հիմքում պետք է ընկած լինի օրենքների և իրավական այլ ակտերի ստորակարգության սկզբունքը, իրավական ակտերի հետադարձ ուժի կիրառումից հրաժարվելը, դատական համակարգում իրականացվող որոշումների իրավացիությանը հետևելը, որոնք էլ իրենց հերթին, օտարերկրյա ներդրողի համար իրավական ռիսկերի նվազեցման ուղղությամբ կարևոր նախապայմաններ կստեղծեն:

Ռազմավարական նշանակություն ունեցող օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման ուղղությամբ սահմանվել է երաշխիքների որոշակի համակարգ, այդ թվում՝ օտարերկրյա կազմակերպությունների կողմից երկրի տարածքում արտադրության կազմակերպման նպատակով ներմուծվող մեքենասարքավորումների մաքսատուրքից ազատումը: Ստեղծվել և գործում են 4 ազատ տնտեսական գոտիներ, նախապատրաստական փուլում են ևս 2-ը:

Տնտեսության զարգացման հիմնական խոչընդոտներից է երկրի նեղ շուկան, որի արդյունքում ձեռնարկությունները չեն կարողանում բավարար միջոցներ կուտակել՝ արտադրության նորացման և վերազինման նպատակով: Նման իրավիճակում ձեռնարկությունները նպատակաուղղվում են թե՛ ապրանքների և թե՛ կապիտալի արտաքին շուկաներ, ընդ որում

առաջնային է կապիտալինը, քանի որ առանց ֆինանսական ռեսուրսների արտաքին աղբյուրների խիստ դժվար կլինի արտադրության որակական մակարդակի բարձրացումը:

Առևտրային բանկերի վարկերը շատ թանկ են ձեռնարկությունների համար, և երկրի ներսում եղած ազատ դրամական միջոցներն էլ արտահոսում են առավել արդյունավետ շուկայական տնտեսությամբ երկրներ, ուստի արտադրության զարգացման հիմնական հույսը մնում է օտարերկրյա կապիտալի ներգրավումը: Համախառն պահանջարկը ավելացնելու հիմնական միջոցը արտադրության աճն ու կատարելագործումն են, ինչը ոչ միայն կհանդիսանա որակյալ ապրանքների ու ծառայությունների առաջարկի խթան, այլև արտադրության միջոցներ արտադրողների համար սպառման շուկա:

Ի լրումն ասվածի, Բելառուսը Ռուսաստանի ռազմավարական գործընկերն է, ուստի ինչպես տնտեսական, այնպես էլ քաղաքական առումով չի կարող լիարժեք անկախ վարքագիծ ունենալ, ինչն էլ անպայման բացասական արձագանք է առաջացնում մասնավորապես Արևմուտքի երկրներում և անդրադառնում է նրանց կողմից ԲՀ նկատմամբ վարած տնտեսական քաղաքականության վրա: Ռուսաստանն էլ բազմաթիվ չլուծված խնդիրներ և հսկայածավալ ներդրումների կարիք ունի սեփական տնտեսության մեջ, ինչը առայժմ հնարավորություն չի տալիս տնտեսական լուրջ համագործակցություն և աջակցություն առաջարկել իր գործընկերոջը: Ղազախստանի Հանրապետությունում (ՂՀ) շուկայական տնտեսությանն անցման պայմաններում առաջնահերթ խնդիր է համարվում պետական ներդրումային քաղաքականության մշակումն ու իրականացումը, որը տնտեսական բարեփոխումների հիմնական ուղղություններից է: ՂՀ-ում ևս ներքին ֆինանսական ռեսուրսների սահմանափակության խնդիր լուծման նպատակով պետության ներդրումային քաղաքականության մեջ առաջնային է դառնում օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման հարցը, որի նպատակը օտար երկրների հետ տնտեսական փոխշահավետ համագործակցության ծավալման հեռանկարն է:¹⁸

Շուկայական հարաբերություններին անցման գործընթացին զուգահեռ, ստեղծվել է նաև ներդրումային ոլորտի օրենսդրական դաշտը: Ղազախստանի կառավարությունը, նախագահի նախաձեռնությամբ, 1998-ից հատուկ ռազմավարական ծրագիր է իրականացնում “ՂՀ ռազմավարական զարգացման ծրագիր 2030”¹⁹ խորագրով, որում հատուկ տեղ է հատկացվում ներդրումային քաղաքականության ոլորտում նպատակների և ա-

¹⁸ Иностранные инвестиции в РК, Алматы 2000

¹⁹ Казахстан 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев.

ռաջնայնությունների սահմանմանը: Մասնավորապես, դիտարկվել են խընդիրներ՝ կապված երկրում ներդրումային միջավայրի բարելավման, օտարերկրյա ներդրումների արդյունավետ պաշտպանության մեխանիզմների մշակման, ֆոնդային շուկայի զարգացման տեմպերի արագացման, մանր ձեռնարկատիրության աջակցման հետ: ՂՅ-ում օտարերկրյա հիմնական ներդրողներն են ԱՄՆ-ը, Գերմանիան, Մեծ Բրիտանիան, Ճապոնիան, Չարավային Կորեան, Ֆրանսիան և այլն: Օտարերկրյա ներդրումների ներգրավումը, ըստ տեղի փորձագետների և տնտեսագետների, կստեղծի Ղազախստանի արդյունաբերական ոլորտի բարելավման իրական պայմաններ, հնարավորություն կտա ստեղծել նոր, բարձր տեխնոլոգիական արտադրություններ, կբարձրացնի հիմնական միջոցների նորացման և տեխնիկական վերագինման մակարդակը և այլն: Մասնավորապես, խնդիր է դրվում արտասահմանից ներգրավված միջոցների հաշվին բարձրացնել արտահանման մակարդակը, փոխել դրա հումքային ուղղվածությունը, ամրապնդել ՂՅ դիրքերը արտաքին շուկաներում, զարգացնել ներմուծմանը փոխարինող արտադրությունները, նոր տեխնիկայի, տեխնոլոգիաների, կառավարման և արտադրանքի իրացման ժամանակակից մեթոդների կիրառմամբ բարձրացնել արդյունաբերության գիտատեխնիկական մակարդակը, ավելացնել բյուջեի հարկային մուտքերը, աջակցել առավել անբարենպաստ պայմաններում գտնվող տարածաշրջանների զարգացմանը, ստեղծել նոր աշխատատեղեր և այլն:

Օտարերկրյա ներդրումների իրականացման հիմնական ձևը համատեղ և օտարերկրյա ձեռնարկությունների ստեղծումն է: Օտարերկրյա ներդրողները կարող են գործունեություն ծավալել ՂՅ օրենքով թույլատրված ցանկացած բնագավառում: Անհատական ձեռնարկատիրության մասին 1997թ. ընդունված օրենքի համաձայն օտարերկրացիները կարող են հիմնել նաև փոքր ձեռնարկություններ, որոնց աշխատողների թիվը չի անցնում 50-ից: ՂՅ օրենսդրության համաձայն օտարերկրյա ներդրումները երաշխավորվում են նաև ազգայնացումից և առգրավումից, եթե դրա անհրաժեշտությունը չի բխում հասարակության շահերից, սակայն նույնիսկ այդ դեպքում անպայմանորեն և անհապաղ կարգով վճարվում է համարժեք և արդյունավետ փոխհատուցում:

Անցումային երկրներում ներդրումային քաղաքականությունը դիտարկելուց զատ, հետաքրքիր է նաև այն երկրների փորձը, որոնք անցել են ճգնաժամային պայմաններով և, շնորհիվ հետևողական քաղաքականության, բարձր արդյունքների են հասել ինչպես ներդրումների, այնպես էլ ամբողջ տնտեսության զարգացման բնագավառում: Ճապոնիան, Չարավային Կորեան, Թայվանը, արևմտաեվրոպական մի շարք երկրներ երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո հարաբերականորեն կարճ

Ժամանակահատվածում նորացրին իրենց արդյունաբերական համակարգը, որի գլխավոր նախապայմանը ՀՆԱ ծավալում ներդրումների բարձր տեսակարար կշիռն էր: Հարավարևելյան Ասիայի երկրները ներդրումային գործընթացը խթանելու նպատակով հետևյալ հիմնական լծակներն էին օգտագործում. պետական ներդրումներ (և ոչ միայն ենթակառուցվածքային ոլորտում), ներդրումների հարկային խթաններ, մեքենասարքավորումների գների ցածր մակարդակի ապահովում՝ դրանց ներմուծման համար մաքսատուրքի արտոնություններ սահմանելով, տոկոսադրույքի շուկայականից ցածր մակարդակ և այլն: Ինչպես նշում են Համաշխարհային բանկի մասնագետները, տնտեսության զարգացման որոշակի մակարդակից հետո միայն հնարավոր եղավ այս երկրներում ձևավորել ու զարգացնել արժեթղթերի շուկաները: Չնայած այսօր ֆինանսական շուկաների դերը այս երկրներում անհամեմատ մեծացել է, դրանց առավել դինամիկ զարգացման ժամանակաշրջանում այն էական նշանակություն չի ունեցել:

Դինամիկ զարգացող բազմաթիվ երկրներում ներդրումների ֆինանսավորման գործում էական է եղել պետական ֆինանսական ինստիտուտների դերը: Օրինակ Հարավային Կորեայի ֆինանսական շուկայում գերակշռում էին պետական ինստիտուտները, մինչդեռ մասնավոր հաստատություններն առաջ եկան միայն 1980-ականների առաջին կեսին ու մինչև 90-ականները դեռևս կայացման գործընթացում էին:

Հարավարևելյան Ասիայի ներդրումային գործընթացի պետական խթանման կարևոր լծակներից է նաև տոկոսադրույքի պետական կարգավորումը: Հարավային Կորեայում երկարաժամկետ վարկերը տրամադրվում էին կառավարության կողմից հատուկ ընտրված ձեռնարկություններին բացասական իրական տոկոսադրույքներով՝ այդ ոլորտներում զարգացումը խթանելու նպատակով: Համաշխարհային բանկի փորձագետների գնահատմամբ նշված երկրներում հարկային, սակագնային և արժույթային քաղաքականությունները ոչ միայն նպաստում էին ներդրող ձեռնարկությունների ներդրումային ռիսկերի նվազեցմանը և տոկոսադրույքի աճի որոշակի սահմանափակմանը, այլև վերահսկում էին կապիտալի և ցածր գներով ներդրումային ապրանքների ներմուծումը: 1986թ. Հարավային Կորեայում պետությունը 110 անուն ապրանքների գներ էր կարգավորում՝ ներառյալ գազինը, պողպատինը, դեղամիջոցներինը, ավտոմեքենաներինը, թղթինը, հեռուստացույցներինը և այլն: Թայվանում պետությունը կարգավորում էր ներմուծմանը փոխարինող ապրանքների գները՝ տեղական արտադրողներին խթանելով ծախսերի կրճատման հարցում: Այսպես, եթե 1960թ. տեղական արտադրության՝ ներմուծմանը փոխարինող ապրանքները թույլատրվում էր վաճառել միջազգային միջին գներից 25% բարձր, ապա 1964թ.՝ 15%, 1968թ.՝ 10%, 1973թ.՝ 5%:

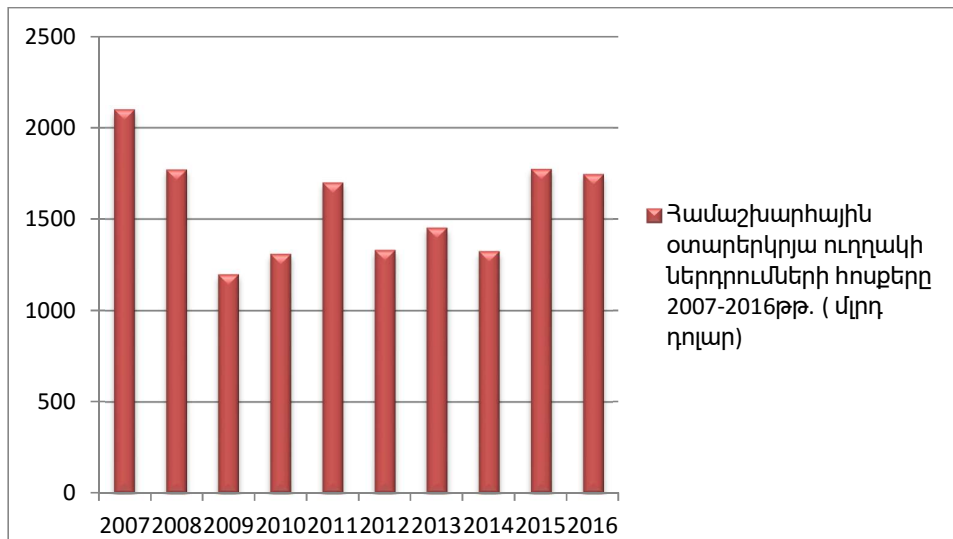
ԱՄՆ-ում ներդրումային նախագծերի ֆինանսավորման համար լրացուցիչ աղբյուրների ձևավորման գործում մեծ դեր խաղացին ամորտիզացիայի իրականացման փոփոխությունները և ընկերությունների շահութահարկի զգալի նվազեցումը: 1980-ականներին ԱՄՆ-ում իրականացվող հարկային բարեփոխումների արդյունքում զգալի կրճատվեցին հիմնական ֆոնդերի ամորտիզացիայի ժամկետները: Երկար տարիներ առավել տարածված հարկային խթաններից էր ձեռնարկության կողմից արդյունաբերական շինարարության և սարքավորումների ձեռք բերման նպատակով կատարված ծախսերի որոշակի տոկոսի չափով շահութահարկի գումարի նվազեցումը: Հարկային նման արտոնություններ տարբեր տարիների կիրառվել է նաև զարգացած շուկայական տնտեսությամբ այլ երկրներում, մասնավորապես Էներգետիկ ճգնաժամի տարիներին, երբ արտոնություններ էին տրվում հատկապես այլընտրանքային Էներգիայի կիրառման հետ կապված կապիտալ ներդրումների խրախուսման նպատակով, ինչպես նաև Էներգախնայողական և շրջակա միջավայրի աղտոտվածության նվազեցմանն ուղղված ներդրումներ իրականացնելիս:

Բացի վերը նշվածից, այդ երկրների տնտեսության վրա դրական զգալի ազդեցություն ունեցավ գիտատեխնիկական ոլորտում ներդրումների խթանումը: Օրինակ ԱՄՆ-ում և Ճապոնիայում շահութահարկի գումարը կարող է նվազեցվել գիտատեխնիկական ոլորտում կատարված ներդրումների 20%-ի չափով: ԱՄՆ-ում հատուկ հարկային խթաններ են կիրառվում ձեռնարկությունների և բուհերի համագործակցության սերտացման նպատակով: Ձեռնարկություններին իրավունք է վերապահվում շահութահարկը նվազեցնել համալսարանների հիմնարար գիտական հետազոտությունների ֆինանսավորմանն ուղղված գումարի 20%-ի չափով: Շահութահարկից նվազեցվում է նաև համալսարաններին և ոչ առևտրային գիտահետազոտական կազմակերպություններին տրամադրված գույքի ու սարքավորումների արժեքը: Դա հանգեցրել է բուհական համակարգում գիտահետազոտական խոշոր կենտրոնների զարգացմանը, գիտության ու արդյունաբերության սերտ համագործակցությանը:

Ինչպես ցույց են տալիս ուսումնասիրությունները, յուրաքանչյուր երկրի բնորոշ է որոշակի, միայն այդ երկրին հատուկ տնտեսական քաղաքականության տարբերակ, որն էլ բնորոշվում է տվյալ երկրում շուկայական հարաբերությունների զարգացման մակարդակով, տնտեսության մեջ պետության տեղով ու դերով, ժողովրդի պատմական և սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկություններով, ազգային մշակույթով և այլն: Նշվածն ընդհանրացնելով կարելի է նկատել, որ նախ, որպես կանոն, ուղիղ համեմատական կապ գոյություն ունի ներդրումների մակարդակի և ՀՆԱ աճի տեմպի միջև: Ընդ որում այս կապը երկկողմանի պատճառա-

հետևանքային բնույթ է կրում. ներդրումների աճը բերում է ՀՆԱ ծավալների մեծացման, հակառակը՝ ՀՆԱ ծավալի աճին զուգահեռ, սովորաբար դիտվում է նաև ներդրումների մակարդակի աճ:

Համաշխարհային տնտեսության խոցելիության, աշխարհաքաղաքական ռիսկերի և անկայուն քաղաքականության պայմաններում 2016թ. ընթացքում համաշխարհային օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների հոսքերը նվազել են շուրջ 2%-ով՝ հասնելով 1.75 տրիլիոն ԱՄՆ դոլլարի: Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ համաշխարհային տնտեսությունում դեռևս չեն վերականգնվել ուղղակի ներդրումների նախաճգնաժամային ծավալները, ինչը նշանակում է, որ համաշխարհային տնտեսությունը դեռևս գտնվում է հետճգնաժամային վերականգման փուլում: Համաշխարհային օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների հոսքերը ավելի շատ անկում են ապրել զարգացող երկրներում, որը կազմում է ավելի քան 14%: Ըստ փորձագիտական կանխատեսումների համաշխարհային օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ծավալները 2017-2018թթ. ընթացքում շարունակելու են աճել՝ ձգտելով հասնել 2007 թվականին գրանցված պիկին: Ստորև ներկայացված է համաշխարհային օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների հոսքերի դինամիկան 2007-2016թթ. ընթացքում²⁰:

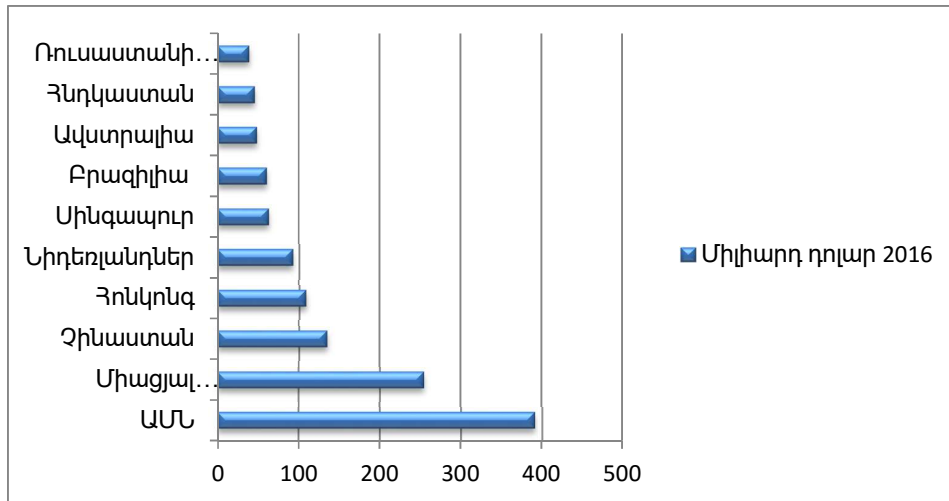

Գծապատկեր 1. Համաշխարհային օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների հոսքերը 2007-2016 թթ.

Փորձագիտական կանխատեսումները ցույց են տալիս, որ համաշխարհային ՀՆԱ-ի և առևտրի եական աճ առաջիկա տարիներին չի սպաս-

²⁰ www.unctad.org

վում: Այդուհանդերձ, մի շարք տնտեսություններում աճի ցածր մակարդակն ու անկանխատեսելի հեռանկարները, ինչպես նաև ԱՄՆ Դաշնային պահուստային համակարգի՝ տնտեսության ֆինանսական խթանման ծրագրի կրճատումը հնարավոր է նվազեցնեն գլոբալ տնտեսության վերականգնման տեմպերը: Առանձնացնենք ՕՈՒՆ ամենամեծ հոսքեր ապահոված երկրների տասնյակը, որտեղ ԱՄՆ-ը 391 միլիարդ դոլար ՕՈՒՆ հոսքերով 2016թ. առաջատար է /գծապատկեր 2/, իսկ Միացյալ Թագավորությունը և Չինաստանը՝ երկրորդ և երրորդ հորիզոնականները:

Գծապատկեր 2. Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ամենամեծ հոսքեր ապահովված երկրների տասնյակը /մլրդ ԱՄՆ դոլար/²¹

Նախկին ԽՍՀՄ բոլոր երկրներում ինչպես ներդրումների, այնպես էլ ՀՆԱ ծավալների աճը անբավարար մակարդակ ունի: Ներդրումների ցածր մակարդակը հանգեցնում է արտադրությունում ներդրումների “քաղցի” ինչի հետևանքով էլ ընկնում է արտադրության ծավալային և որակական մակարդակը: Մյուս օրինաչափությունը պետական քաղաքականության ուղղվածությունն է դեպի ներդրումների արտաքին աղբյուրներ: Սակայն ՕՈՒՆ ներգրավմամբ ևս այս երկրներում բավարարվելը դժվար է, և բացի այդ դրանք որոշակի բևեռացված են, որն էլ արտահայտվում է բնական ռեսուրսների և սպասարկման ոլորտներ դրանց ուղղվածությամբ: ԱՊՀ երկրներում ընդհանրություններ կան նաև տնտեսության պետական կառավարման ոլորտում: Հետխորհրդային ժամանակաշրջանում սկսվեց պետական կենտրոնացված կառավարման համակարգի վերափոխում:

²¹Trends and Policies Monitors - www.unctad.org

Սակայն այս պարագայում ևս բազմաթիվ խոչընդոտներ են առաջանում՝ կապված կառավարման օղակների բազմազանության, դրանց գործողությունների համաձայնեցման ցածր մակարդակի, վերահսկողության կորուստի և այլ հանգամանքների հետ:

Հաջորդ ընդհանրությունը, որը կարելի է բնորոշ համարել անցումային տնտեսությամբ երկրներին, օրենսդրական անկայուն դաշտի առկայությունն է: Օրենսդրական հարափոփոխ գործընթացը անորոշության և տարակուսանքի մթնոլորտ է ստեղծում ինչպես օտարերկրյա, այնպես էլ տեղի ներդրողների, հասարակության լայն շրջանում, որն էլ ոչ միայն բացասական է ազդում արտաքին աղբյուրներից ներդրումների հնարավոր ներգրավման վրա, այլև նպաստում է ներքին ֆինանսական միջոցների արտահոսքին: Ի վերջո առավել կարևոր են օրենսդրական դաշտի կայունությունը և դրա պահանջների արդյունավետ իրագործումը:

Այդ երկրներում դիտվում է նաև ֆինանսական շուկաների զարգացման ցածր մակարդակ, ինչը թերևս բնական կարելի է նշել, քանի որ ֆինանսական շուկան ներդրումային ձևավորված դաշտի, տնտեսության զարգացածության որոշակի մակարդակի առկայություն է պահանջում: Կարելի է ասել, որ ֆինանսական շուկայի ձևավորումը ներդրումային գործընթացի կազմակերպման առավել զարգացած ձևն է, ուստի այն կարող է արդյունավետ լինել միայն համապատասխան օրենսդրական դաշտի և տնտեսական պայմանների առկայության դեպքում:

Թույլ են զարգացած նաև մյուս ենթակառուցվածքային ոլորտները, ինչպես բանկային համակարգը, ներդրումային գործակալությունները, ապահովագրական ոլորտը, արդյունավետ չեն կիրառվում լիզինգի, ֆրենչայզինգի հնարավորությունները և այլն: Նշված խոչընդոտներից բացի ներդրումային միջավայրի գործոնների թվում առաջնային տեղ է զբաղեցնում քաղաքական և ռազմաքաղաքական դաշտի կայունությունը, որի անկայունությունը բերում է միջազգային ասպարեզում պետության վարկանիշի անկման, ինչը բացասաբար է ազդում տնտեսության և ներդրումային գործընթացի զարգացման տեմպերի վրա:

Վերը նշված խնդիրները փոխկապակցված են միմյանց հետ և դրանց իրագործումը հնարավորություն կտա ոչ միայն ավելացնել ներդրումների ծավալները, այլև բարձրացնել վերջիններիս արդյունավետությունը, որը կարևոր նախապայման է ցանկացած երկրի զարգացման համար:

**Վարդան ԲՈՍՏԱՆԶՅԱՆ, Սեդրակ ԹՈՓԼԱԴԱԼՅԱՆ
Ներդրումային քաղաքականության միջազգային փորձը**

Բանալի բառեր. ներդրումներ, ներդրումային քաղաքականություն, տնտեսական քաղաքականություն, տնտեսություն, հարկային քաղաքականություն

Չողվածը նվիրված է զարգացող և զարգացած երկրներում մշակվող և իրականացվող ներդրումային քաղաքականության հիմնական ուղղությունների և առանձնահատկությունների ուսումնասիրությանը: Ներկայացվել են ԵԱՏՄ երկրներում ներդրումային գործունեությունը կարգավորող օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ մեխանիզմները և դրանց հիմնական բնութագիրը: Քննարկվել են զարգացած երկրներում ներդրումների խթանման հիմնական գործիքները և մեխանիզմները:

Вардан БОСТАНДЖЯН, Седрак ТОПЛАГАЛЦЯН

Международный опыт инвестиционной политики

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная политика, экономическая политика, экономика, налоговая политика

Статья посвящена изучению основных путей и особенностей инвестиционной политики, разрабатываемой в развивающихся и развитых странах. Представлены регулирующие инвестиционную деятельность в странах ЕАЭС законодательные и институциональные механизмы, а также их основные характеристики. Рассмотрены основные инструменты и механизмы, стимулирующие инвестиции в развитых странах.

Vardan BOSTANJYAN, Sedrak TOPLAGHALTSYAN

Foreign experience of investment policies

Key words: investments, investment policy, economic policy, economy, tax policy

The article concentrates on the study of the directions and peculiarities of investment policy, processed and implemented in the developing and developed countries. Legislative and institutional mechanisms and their primary characteristics regulating the investment policy in the countries of EEU were presented. The principal instruments and mechanisms of promotion of investments in the developed countries.

**ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ՀՈՂԱՅԻՆ ԿԱՂԱՍՏՈՒ ՀԻՄՆԱԴԱՐՑԵՐԻ
ԿԱՐԳԱԲԵՐՄԱՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՄՈՂԵԼՆԵՐԸ**

Ռուբեն ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ Բնօգտագործման ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր, ժառանգության իրավունք, հողային կադաստր, եկամտաբեր տնտեսություն, սեփականատեր, սահմանափակումներ

Ժառանգությունը կամ ժառանգականությունը հողի սեփականատերերի փոխման ձևերից մեկն է, և որպես այդպիսին հողի շուկայի տարրերից մեկը: Ժառանգության իրավաբանական ընթացակարգն արդեն մի քանի հազարամյակ գոյություն ունի, այն ամենատարածված իրավական ակտերից մեկն է, որի պատճառով էլ վերջինիս սկզբունքների վրա իրենց հետքն են թողել նաև առանձին երկրների ավանդույթները, իրավական դպրոցները, տնտեսական նպատակահարմարությունը, սովորույթները և զգալիորեն նաև պետական քաղաքականությունը: Ընդ որում, այդ սկզբունքներն ինքնին փոփոխությունների են ենթարկվում այսօրվա իրականությանը համապատասխանելու համար²²: Ընդհանուր առմամբ չկա միասնական տեսական իրավաբանական հիմք ժառանգության ինստիտուտի համար, ամբողջական իրավաբանական, տնտեսական և վարչական պրակտիկա, իսկ ժառանգության համակարգը կարելի է բաժանել մի քանի խմբերի՝ կախված այս կամ այն իրավաբանական համակարգից ծագած լինելու հանգամանքի հետ: Նրանք տարբեր տեսական և պատմական հիմքեր ունեն, տարբեր գործնական կիրառություն և միևնույն ժամանակ կրում են պետական քաղաքականության ազդեցությունը, որը հիմնականում ուղղված է դեպի հողատարածքների սեզմենտավորման դեմ պայքարը, գյուղատնտեսական արտադրության կենտրոնացման նպաստումը և կենսունակ տնտեսություններին աջակցությունը: Կարելի է որոշակի եզրահանգման գալ նաև այն մասին, որ և իրավաբանական տեսությունները և իրավական պրակտիկան պետության կողմից լուրջ ազդեցության են ենթարկվում, որը նախ և առաջ դեպի ինչ-որ կոնկրետ տնտեսական նպատակների է ուղղորդված: Ընդհանուր առմամբ ժառանգության իրավունքի իրավաբանական սկզբունքները և համակարգերը ընդհանուր քաղաքացիական իրավունքի շրջանակներում կարելի է բաժանել երեք հիմնական խմբերի:

1. Այպես կոչված «Գերմանական քաղաքացիական իրավունք ունեցող երկրների» խումբ, որոնք ուղղորդված են դեպի գերմանական քաղաքացիական օրենսգիրքը և իրավաբանական պրակտիկան: Այս երկրների թվին են պատկանում Գերմանիան, Ավստրիան, Շվեյցարիան և Հունաստանը: Նրանք

²² «Հողագույքային հարաբերությունների հիմունքներ» ուսումնական ձեռնարկ, Երևան 2013 թ. Ս. Գևորգյանի խմբագրությամբ, գլուխ 2.5.7:

ինչպես տեսականորեն, այնպես էլ գործանականորեն մոտ են սկանդինավյան երկրների իրավական համակարգերը Շվեդիայում, Նորվեգիայում, Դանիայում և Ֆինլանդիայում:

2. Երկրորդ խմբին կարելի է վերագրել այն պետությունները, որտեղ հռոմեական իրավունքի հիման վրա ձևավորվել է քաղաքացիական իրավունք, որն էլ իր արտահայտությունն գտել Նապոլեոնի Քաղաքացիական օրենսգրքում: Անկասկած, 1804թ-ին այդ օրենսգրքի ընդունումը մեծ ազդեցություն ունեցավ ինչպես իրավաբանական տեսության, այնպես էլ գործնական ընթացակարգերի վրա նախ և առաջ ռոմանական մշակույթ ունեցող երկրներում, որոնք պատմականորեն միշտ իրենց նույնացրել են հռոմեական մշակույթի, այդ թվում նաև հռոմեական իրավունքի հետ: Երկրների այս խմբի մեջ մտնում են Ֆրանսիան, Բելգիան, Լյուքսեմբուրգը, Սիդեռլանդները, Իտալիան, Իսպանիան և Պորտուգալիան: Նշենք, որ քաղաքացիական իրավունքի, այդ թվում նաև ժառանգության իրավունքի ոլորտում նրանց իրավական համակարգի հիմքը հանդիսացել է հենց Նապոլեոնի քաղաքացիական օրենսգրքը: Այդ սկզբունքների և հատկապես նրանց իրավական կիրառման մեջ էական ուղղումներ են մտցվել, որպեսզի դրանք համապատասխանեն ժամանակի ոգուն և պահանջներին:

3. Երկրների երրորդ խմբի մեջ մտնում են անգլոսաքսոնական իրավաբանական մշակույթ ունեցող երկրները, որոնք մեծ մասամբ տարբերվում են մայրցամաքային Եվրոպայից: Անգլոսաքսոնական իրավական տեսությունը և պրակտիկան հիմնվում է սովորութային իրավունքի, առանձին օրենքների, կանխավարկածի իրավունքի վրա, այն ելնում է կոնկրետ փաստերից՝ չձգտելով դրանք օրենսգրքերի ավարտուն տեսքի վերածել: Միաժամանակ այս իրավաբանական համակարգն ուղղորդված է դեպի առանձին անհատի, նրա անքակտելի իրավունքի ազատությունը և տարբերվում է քաղաքացիաիրավական, մասնավորապես ժառանգության ոլորտում պետության զգալիորեն քիչ միջամտությամբ (օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիա, ԱՄՆ, Իռլանդիա, Կանադա, Ավստրալիա և Նոր Զելանդիա):

Մի փոքր առանձնացված է ճապոնիան, որը չնայած մեծամասամբ իր քաղաքացիական օրենսգրքում արտապատճենել է մայրցամաքային Եվրոպայի երկրների շատ դրույթներ, սակայն այստեղ քաղաքացիական իրավունքի և իրավաբանական պրակտիկայի վրա ազդել է նաև ճապոնական ազգային բնավորությունը՝ ժառանգության մասին խնդրի լուծման գործում ձգտել ամեն ինչ անել ընտանեկան խորհրդում՝ առանց իշխանություններին դիմելու միասնական կարծիքի: Դրանում ի հայտ է գալիս տարբերությունը իրավական հարցերի նկատմամբ ճապոնական և ամերիկայն մոտեցումների միջև, որտեղ բոլորը ձգտում են հարցը դատական կարգով լուծել: Այդ պատ-

Ճառով էլ ներկայումս աշխարհի բոլոր իրավաբանների կեսից ավելին ապրում է ԱՄՆ-ում, իսկ ճապոնիայում՝ հաշվի առնելով բնակչության համապատասխան խմբերը, իրավաբանների ամենափոքր քանակությունն է՝ մյուս զարգացած երկրների հետ համեմատած: Վերլուծելով նշված երեք հիմնական իրավաբանական համակարգերի տեսական հիմնադրույթները և իրական պրակտիկան կարելի է ցույց տալ նրանց հիմնական սկզբունքները և տարբերությունները:

Երկրների առաջին՝ գերմանական, իրավունքի խմբում ժառանգության հողային իրավունքում լայնորեն տարածված է հետևյալ սկզբունքը՝ ժառանգողը իրավունք չունի ինքնական իր հողային գույքը ժառանգություն թողնել և այն, որպես կանոն, պետք է անցնի միայն ժառանգորդներից մեկին, իսկ մյուս բոլորը պետք է համապատասխան դրամական կամ գույքային փոխհատուցում ստանան: Այս սկզբունքը հատկապես հստակ նկատվում է Գերմանիայի հյուսիսային, բողոքական երկրամասերի օրենսդրություններում: Այստեղ ժառանգողի մահվան հաստատված փաստից հետո հողը, ինչպես նաև ողջ գույքն անցնում է կամ ընտանիքում ավագին, կամ էլ նրան, ով ավելի շատ է կապված տնտեսության վարման հետ: Վեճերի առկայության դեպքում նման ժառանգորդը որոշվում է դատարանի կողմից: Օրենքով պահանջվում է, որպեսզի այդ մարդն ունենա համապատասխան որակավորում, աշխատանքային փորձ և տնտեսությունն արդյունավետ վարելու ունակություններ: Իսկ Գերմանիայի այլ երկրամասերում՝ կաթոլիկ հարավում, որտեղ այլ ավանդույթներ են տիրում, քաղաքացիական օրենսգիրքը թույլ է տալիս կատարել գույքի բաժանում ժառանգորդների միջև: Սակայն նույն օրենսգիրքը թույլ է տալիս նաև հողը թողնել միայն մեկ ժառանգորդի, մյուս ժառանգորդներին դրամական փոխհատուցում տալու պայմանով: Ընդհանուր առմամբ, նույնիսկ գերմանական իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներից ելնելով՝ այս խմբի երկրներից յուրաքանչյուրում իրականացվում է բազմաբնույթ և բնորոշ հողային կադաստրի կարգաբերման մոդել և կիրառվում են հատուկ իրավական նորմեր, որպեսզի արտացոլեն ինչպես տեղական իրականությունը, այնպես էլ ագրարային կամ ողջ տնտեսական քաղաքականությունը:

Շվեդիայում, որտեղ ավանդաբար իշխում է պետական կարգավորման բարձր մակարդակը, ժառանգության ստացման ժամանակ պահանջվում է իշխանությունների թույլտվությունը, որպեսզի պահպանեն նրա ամբողջականությունը: Եթե խնդիր է առաջանում մասնակիցներից մեկի առանձնացման հետ, ապա դա ևս թույլտվություն է պահանջում: Հիմնական գաղափարը կայանում է տնտեսության մասնատման կամխման և ձեռնարկության կենսունակ չափը պահպանելու ցանկության մեջ, որը եկամտաբերության խոհեմ մակարդակ կապահովի և թույլ կտա համապատասխան եկամտու ունենալ: Եթե ան-

գամ իշխանությունները համաձայնություն չեն տալիս տնտեսությունների բաժանմանը, ապա ժառանգորդը պարտավոր է այն ամբողջությամբ վաճառել կամ վարձակալության տալ, որը խնդրի բավական հաճախակի լուծում է հանդիսանում և բացահայտում է երկրում վարձակալված հողերի բարձր բաժինը: Ընդհանուր առմամբ, եթե անփոփենք ժառանգությամբ հողերի անցման տեսությունների և պրակտիկայի հետ կապված հարցերը, ապա կարող ենք ասել, որ չկան ընդհանուր սկզբունքներ, ընդհանուր տեսություն և ընդհանուր իրավակիրառում: Պատմականորեն ձևավորվել են տարբեր մոտեցումներ ժառանգության իրավունքի նկատմամբ և դրանք պահպանվում են, սակայն կենտրոնացման կամ ամեն դեպքում տնտեսությունների մասնատման կանխման անհրաժեշտությունը պահանջում է այնպիսի օրենսդրության և գործադիր քաղաքականության կիրառում, որը թույլ կտար պահպանել հարաբերակա-նորեն կենսունա և եկամտաբեր տնտեսությունները սեփականատերերի սերունդների փոփոխումից հետո: Հողի սեփականության իրավունքի ոլորտում արտասահմանցիների համար երկու միտում գոյություն ունի՝ մի կողմից հողի սեփականության իրավունքը օտարերկրյա քաղաքացիների կամ ոչ ռեզիդենտների կողմից հնարավոր գնումից պաշտպանելու ցանկությունը, մյուս կողմից էլ այնպիսի իրավական համակարգերի ստեղծումը, նախ և առաջ Եվրոպական Միությունում, որտեղ փոխադարձության իրավունքով ոչ ռեզիդենտները, որոնք սակայն Եվրոմիության պետությունների քաղաքացիներ են, իրենց իրավունքներով հավասարվում են տվյալ պետության քաղաքացիներին՝ հիմնվելով կապիտալի և աշխատուժի ազատ շարժի միասնական սկզբունքի վրա: Իսկ իրական վիճակը որոշվում է պետության տնտեսական զարգացման աստիճանով, նրա ֆինանսական համակարգով: Մի շարք այլ երկրներում ևս սահմանափակվում է օտարերկրացիների կողմից հողի գնման հնարավորությունը: Այսպես, նման սահմանափակումներ գործում են Ավստրիայում, Չեխիայում, Իսլանդիայում և Թուրքիայում: Եվրամիությունում օտարերկրացիների կողմից հողի գնման արտոնությունները տարածվում են միայն այդ միջազգային կազմակերպության անդամ պետությունների քաղաքացիների վրա, մյուսների նկատմամբ սահմանափակումներ են կիրառվում: Նման սահմանափակումների բնույթը և խնդրի լուծման ձևերը տարբերվում են տարբեր պետություններում: Այսպես, Նոր Զելանդիայում 2 հեկտարից ավելի հողի գնման կամ վարձակալման իրավունքը որոշում է հողի պահպանության տրիբունալի կողմից և որոշումը կախված է կոնկրետ դեպքից՝ հաշվի առնելով նոր տեխնոլոգիաների, խոշոր ներդրումների, գործարար իրավասությունների ներդրման հնարավորությունները, ինչպես նաև ազատ հողերի առկայությունը:

Ավստրալիայում այդ սահմանափակումները կիրառվում են հիմնականում մայրցամաքի արևմտյան մասում, որպեսզի ավստրալացիների համար

ապահովեն վերահսկողությունը դեռ քիչ օգտագործվող հողերի մեծ մասի նկատմամբ: Կանադայում այս կարգավորումը ավելի խիստ բնույթ է կրում՝ հողի նկատմամբ օտարերկրյա սեփականության սահմանափակման կամ կանխման նպատակով: Այս խնդրի վերաբերյալ օրենսդրությունն իրականացվում է համայնքային մակարդակում, ընդ որում մի շարք դեպքերում դա վերաբերում է ոչ միայն օտարերկրացիներին, այլ նաև տվյալ համայնքների ոչ ռեզիդենտներին:

Եվրամիության երկրներում արտոնությունների ներքին ռեժիմ է գործում Միության երկրների բոլոր քաղաքացիների համար և Միության մակարդակում ընդունվել են ընդհանուր կանոններ արտաքին կապիտալ ներդրումների վերաբերյալ այլ երկրների քաղաքացիների համար: Սակայն Միության ներսում էլ որոշ երկրներում պահպանվել են սահմանափակումները այս միջազգային կազմակերպության անդամ այլ երկրների քաղաքացիների համար: Այսպես, Իռլանդիայում, որտեղ ուժեղ են անգլիական լենդլորդերի (հողատերերի) հետ հողի համար պայքարի տեղական ավանդույթները, ստեղծվել է ռեժիմ, որի համաձայն խստորեն սահմանափակվում է օտարերկրացիների հող գնելու հնարավորությունը:

Ֆրանսիայում հատուկ թույլտվություն է պահանջվում երկու դեպքում՝ եթե գործարքը գերազանցում է 3.750 մլն եվրոն (սկսած 1999 թվականի նոյեմբեր ամսից) կամ խաղողի այգիների գնման ժամանակ, որոնք ավանդության համաձայն երկրում համարվում են ազգային հարստության կարևոր մաս: Ճապոնիայում գյուղատնտեսության մեջ, ինչպես և տնտեսության բազմաթիվ այլ ճյուղերում ավանդականորեն վարվում է օտարերկրյա կապիտալ ներդրումների սահմանափակման քաղաքականություն: Գյուղատնտեսությունում օտարերկրյա կապիտալ ներդրումները արգելվում են ոչ միայն հողի, այլև ողջ գյուղատնտեսական արտադրության մեջ, այդ թվում նաև ձկնային և անտառային տնտեսությունում²³: Այս առումով կարելի է հատուկ դիտարկել ԱՄՆ-ում իրավիճակը, որտեղ ընդգծված բազմաբնույթ փորձ կա հողի գնման իրավունքի տրամադրման կամ օտարերկրացիների համար այդ իրավունքի սահմանափակման առումով: 1978թ. ընդունվել է գյուղատնտեսությունում օտարերկրյա կապիտալ ներդրումների մասին ֆեդերալ ակտը, որի համաձայն արտասահմանցիներին չի արգելվում գյուղատնտեսական տարածություններ ձեռք բերել ԱՄՆ-ում, սակայն յուրաքանչյուր առանձին դեպքում (նաև՝ անտառային հողատարածությունները) նրանք պետք է այդ մասին հաղորդեն ԱՄՆ-ի գյուղատնտեսության նախարարին: Հիմնականում օտարերկրացի հողատերերը կանադացիներ և եվրոպացիներն են, իսկ օտարերկ-

²³ Варламов А. А., Лойко П. Ф. и др., «Земельный кадастр в зарубежных странах» Учебное пособие, Москва, 1996 г.

րացիների հող գնելու իրավունքի փաստացի սահմանափակումը իրականացվում է նահանգների մակարդակով: Այժմ մի շարք նահանգներում գործում են օտարերկրացիների կողմից գյուղատնտեսական նշանակության հողերի գնման իրավունքը սահմանափակող օրենքներ, որոնք վերաբերում են նաև քաղաքային, անտառային հողերին և քաղցրահամ ջրերի աղբյուրներ ունեցող հողերի ձեռք բերմանը: Մի քանի նահանգներում նույնիսկ բարեկամական երկրների քաղաքացիներին չի թույլատրվում գնել գյուղատնտեսական հողեր, սակայն բացառություն են լեռնահանքային կամ գիտահետազոտական աշխատանքների կատարման համար հողերի գնման դեպքերը: Սահմանափակումներ կան թշնամի երկրների քաղաքացիների համար կամ պետական հողերի վաճառքի ժամանակ կամ գյուղատնտեսականից դեպի հողօգտագործման այլ ձևեր հողերի անցման ժամանակ: Ընդհանուր առմամբ 17 նահանգներ, որոնք հիմնականում գյուղատնտեսական ուղղվածություն ունեն, սահմանափակումներ կիրառում են օտարերկրացիների կողմից գյուղատնտեսական հողերի գնման նկատմամբ²⁴:

Յոդային կադաստրը, որը ներկայումս գործնականում վարվում է աշխարհի գրեթե բոլոր պետություններում, անքակտելիորեն կապված է հողային ռեսուրսների հաշվառման, նրանց վիճակի և օգտագործման գնահատման հասկացության հետ և ենթադրում է իրենց հատկություններով միատեսակ օբյեկտների առանձնացում և բնորոշում՝ նկարագրելով դրանց տարածական սահմանները և ներկայացնելով դրանց քանակական և որակական բնութագրերը: Յոդամասի տակ հասկանում են երկրի մակերևույթի որոշակի մաս, որը մյուսներից առանձնացված է սահմաններով, որոնց ներսում գործում է պաշտոնապես ճանաչված իրավունքների, պարտավորությունների և սահմանափակումների փաթեթ: Ընդ որում այս հասկացությունը ներառում էին ինչպես բնական, այնպես էլ արհեստական օբյեկտները կամ շինությունները, որոնք տեղակայված են այդ սահմանների ներսում: Արտասահմանյան երկրների փորձի դիտարկման համար անհրաժեշտ է նաև հստակեցնել անշարժ գույքի կառավարման պրատիկայում կիրառվող տերմինները՝ ֆիսկալ կադաստր, իրավաբանական կադաստր, բազմանպատակ կադաստր: Ֆիսկալը այն կադաստրն է, որն ուղղված է անշարժ գույքի հարկման նպատակների սպասարկմանը: Իրավաբանականը այն կադաստրն է, որն ուղղված է անշարժ գույքի սեփականության իրավունքների գրանցմանը և պաշտպանությանը: Բազմանպատակը այն կադաստրն է, որը կիրառվում է հողային ռեսուրսների կառավարման համար (որպես արտադրական միջոցի և տարածական հիմքի): Ընդհանուր ըմբռնմամբ կադաստրային համակարգի առավել տարած-

²⁴ Маховикова Г. А. – М36 Экономика недвижимости: учебное пособие / Г. А. Маховикова, Т. Г. Касьяненко. – М.: КНОРУС, 2009.

ված սահմանումը տրվել է FIG-ի (գեոդեզիստների միջազգային ֆեդերացիայի) կողմից՝ «Կադաստրը անշարժ գույքի պաշտոնական ռեգիստրն է, որը հիմնվում է հողամասերի (պարցելի) վրա»: Իրավաբանական կադաստրի և հողային գրանցման համակարգի միջև տարբերությունը միայն տերմինաբանական է (անգլիախոս երկրներում տարածված է կոչումների գրանցման համակարգ տերմինը): Աշխարհում գրանցման ամենատարածվածը այն համակարգերն են, որոնք հիմնվում են «փաստաթղթերի գրանցման» վրա և նրանք, որոնցում հիմք է հանդիսանում «իրավունքների կամ կոչումների գրանցում»: Այն համակարգերում, որոնք հիմնվում են «փաստաթղթերի գրանցման» վրա, ռեգիստր են ներմուծում անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների փոխանցման համար, որը հանգում է պայմանագրի կամ համաձայնության վավերացմանը: Նման համակարգը բնորոշ է ագրարային երկրներին: Այն համակարգերում, որտեղ հիմքը «իրավունքների և կոչումների գրանցումն» է, գրանցվում է ինքնին համաձայնության փաստը, որը ձևակերպված է որոշված կերպով²⁵: Այն իրավունքները և սահմանափակումները, որոնք կազմել են համաձայնության առարկան, ինչպես նաև անշարժ գույքը, արտապատկերվում է խոշորամասշտաբ քարտեզների վրա: Բոլոր գործողությունները կատարվում են սահմանված կարգով, որտեղ պետությունը երաշխավորում է համաձայնագրերի ճշգրտությունը և պատասխանատվություն է կրում սեփականատերերի իրավունքների խախտման դեպքում: Սեփականության իրավունքները (կոչումները) գրանցող մարմինները բացարձակապես ոչ մի կարգադրական գործառույթ անշարժ գույքի հետ կապված չի կատարում: Երկրների մեծ մասում գրանցման համակարգը բաղկացած է երկու մասից՝

1.Քարտեզագրում 1:500-1:5000 մասշտաբով, որոնցում արտացոլվում է սեփականության սահմանի տեղեկությունը, վարչական սահմանը, պլանների մաթեմատիկական հիմքը (կոորդինատների համակարգը, գեոդեզիական կետերը), կադաստրային համարը (ինդենտիֆիկատորը), տեղանքի հիմնական տարրերը (շինություններ, միացման ուղի, հիդրոգրաֆիա, անտառներ և այլն):

2.Փաստաթղթային տեղեկություն՝ կադաստրային ինդենտիֆիկատորը, սեփականության ռեգիստրում գրանցման համարը, հասցեն, տիրոջ մունիցիպալ կողմ, երբ է ստեղծվել սեփականությունը, սեփականության իրավունքները և այլն: Համակարգում տեղեկատվությունը խմբավորվում է հողամասի կամ տիրոջ անվան կամ էլ նրանց համադրության հիման վրա: Գրանցման համակարգում կարևոր է պետության դերը, որը սահմանում է, թե ինչ կառույցներ են պատասխանատու որոշակի տեղեկատվության համար:

²⁵ Кухтин П. В., Левов А. А., Морозов В. Ю., Пуднек А. В., Семкина О. С., Хованова Н. В. – У66 Управление земельными ресурсами: Учебное пособие. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2006

Ռուբեն ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Ժառանգության իրավունքի և հողային կադաստրի հիմնահարցերի կարգաբերման համաշխարհային մոդելները

Բանալի բառեր. ժառանգության իրավունք, հողային կադաստր, եկամտաբեր տնտեսություն, սեփականատեր, սահմանափակումներ

Հոդվածում ներկայացված են հողային հարաբերություններում համաշխարհային առաջավոր փորձի ուսումնասիրությունը ու միջազգային մոդելների պահանջների վերլուծությունը, որը տարածվում է ոչ միայն կառավարման ոլորտի սկզբնական և ընթացիկ գործունեության մակրոխնդիրներին, այլ նաև գույքաշրջանառելիության հատուկ դեպքերին և պայմաններին, որոնք իրավա-օրենսդրական կարգավորման առումով ունեն կայունացնող, հարմարավետություն ապահովող, ինչպես նաև կենցաղում իրեն արդարացնող, պրակտիկ հաջողություններ գրանցող նշանակություն: Ներկայացված են նաև մի քանի երկրների, երկրների համախմբերի և պետությունների ներսում գործող հողերի օգտագործման, դրանց նկատմամբ իրավագործությունների տեղաբաշխման, բնական սերնդափոխության պայմաններում հողօգտագործման մոդելները:

Рубен МАРГАРЯН

Всемирные модели регулирования прав наследства, земельного кадастра

Ключевые слова: право на наследство, земельный кадастр прибыльная экономика, владелец (собственник), ограничения

В статье представлены исследования всемирного опыта в земельных отношениях и анализ требований международных моделей, что ассоциируется не только с мелкими проблемами управления, но и особые случаи оборота имущества, которые в правовом смысле имеют стабилизирующее, вспомогательное, используемое в практике и приносящий плоды значение. Представлены так же модели разных стран и союзов в использовании земли, прав на них и дальнейшая их судьба при смене поколений. Изучались так же право на наследство, передача прав на землю, их государственная регистрация, регулирование прав.

Ruben MARGARYAN

Global models of regulations for rights of inheritance and land cadaster

Key words: right to inheritance, lucrative economy, owner, land cadaster, limitations

The article presents the research of global experience in land relations and analysis for requires of international models, which not only associates with little problems in management but also special cases in real estate return that in the legal sense have stabilizing, auxiliary, accepted in practice and bearable importance. Also there are presented the models of different countries and unions in making use of land, the rights to them and further destiny while changing generations. As well there are investigated the right to inheritance, transfer of rights for lands, state registration for them, regulations of rights between heritors, especially experience in the sphere of changing of the owners in agriculture.

**ՔԵԹՐԻՆ ՄԱՔԱՈՒԼԵՅԻ ԳԵՆԴԵՐԱՅԻՆ ՀԱՅԱՑՔՆԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ**

Էյա ՂԻԱՍՅԱՆ
ՀՊՄՀ ասպիրանտ

Բանալի բառեր. հասարակություն, կրթություն, քաղաքացիական իրավունքներ, հանրապետություն, ընտրելու իրավունք

Այս հոդվածում ես ցանկանում եմ անդրադառնալ մասնավորապես Քեթրին Մաքաուլեյի գենդերային հայացքներին և դրանց յուրօրինակությանը: Հետաքրքրական է, որ իր աշխատություններում Մաքաուլեյը ինչպես և բազմաթիվ այլ կարևոր հարցերի դեպքում բացահայտորեն չի անդրադարձել այս գաղափարներին: Անգլիայի պատմությանը նվիրված իր բազմախառու աշխատության շրջանակներում նա երբեք կանանց համար չի առաջարկել ընտրելու իրավունք և տղամարդկանց հետ համընդհանուր և հավասար մասնակցություն ընտրություններում: 1767թ-ին Մաքաուլեյը գրել է “Լավ դեմոկրատական կառավարման ձևի մասին համառոտ ակնարկ” աշխատանքը, որում նա ոչ մի բան չի գրել կանանց ընտրելու իրավունքի մասին, փոխարենը առաջարկել է ապահովել կանանց համար ամենամյա անկախ վճար օժիտի փոխարեն²⁶:

Տոքսը Մաքաուլեյի ստեղծագործական կյանքին նվիրված իր ստեղծագործության մեջ այս առիթով գրում է՝ “Մաքաուլեյի աշխատանքներում հանրապետական պարտականությունը հաղթանակել է սեռի նկատմամբ”²⁷: Ի՞նչ է սա նշանակում: Ըստ իս՝ այս տեսակետը մեկնաբանելու համար անհրաժեշտ է ներկայացնել հեղինակի քաղաքական հայացքներում և հասարակության մեջ կնոջ դերակատարության վերաբերյալ պատկերացումները: Մաքաուլեյի քաղաքական տեսությունը քաղաքացիությունն ունեցող անհատի հանրապետական գաղափարի համադրությունն է գործունյա, ինքնավստահ անհատի դերի մասին ավելի լայն տարածում գտած հայեցակարգի հետ, ով միաժամանակ ունի իրական քաղաքական գործընթացից դուրս իրավունքներ²⁸: Այս ձևակերպման շնորհիվ նա ինչպես մյուս կանայք, ովքեր քվեար-

²⁶Macaulay C., Letters on Education with Observations on Religions and Metaphysical Subjects, Dublin, 1790, pp. 5-198

²⁷Fox C., Catharine Macaulay, An Eighteenth-Century Clio, The University of Chicago Press on behalf of the Henry Francis du Pont Winterthur Museum, 1968, pp. 9-82

²⁸Macaulay C., The History of England from the Revolution to the present time in a Series of Letters to a Friend, Bath, 1778, p. 37

Macaulay C. Observations on the Reflections of the Right Hon. Edmund Burke, on the Revolution in France, London, 1790, p. 1-39.

Կելու իրավունք չունեին կարող է հավասարվել այդ քաղաքական մոդելը ներկայացնողներին²⁹: Ավելին առաջադրված տեսակետները ակամայից կարծես ավելի մեծ շփոթության մեջ կարող են գցել ուսումնասիրողին: Սակայն ըստ իս՝ Մաքաուլեյի գենդերային հայացքները անհրաժեշտ է հետազոտել հանրապետական կառավարման մոդելի շրջանակներում, ընդ որում քննել քաղաքացիների աստիճանակարգության մասին նրա ներկայացրած գաղափարը, քանի որ վերջինս ներկայացնելիս հեղինակը իր տարբեր աշխատություններում կանանց իրավունքները սերտորեն աղերսում է քաղաքացու իրավունքների հետ: Ըստ իս Մաքաուլեյը կողմակից է այս տեսակետին հաշվի առնելով մի շարք հանգամանքներ: Ես կներկայացնեմ նրա հայացքները և կփորձեմ վերլուծել դրանցից յուրաքանչյուրի եզակիությունը, որը հնարավորություն կտա ամբողջական պատկերացում կազմել նրա գենդերային հայացքների մասին: Համաձայն այս մոդելի ոչ բոլոր մարդիկ կարող են քաղաքացիություն ունենալ, այլ միայն որոշները: Արդեն իսկ ըստ այս սահմանման հասարակության որոշ անդամներ չեն կարող ունենալ քաղաքացիական իրավունքներ (ստրուկներ, օտարերկրյացիներ, կանայք, երեխաներ): Մյուսները կարող են դասակարգվել որպես հնարավոր (պոտենցիալ) քաղաքացիներ պայմանով, որ նրանք ունենան որոշակի սեփականություն, նյութական առումով անկախ լինեն և ակտիվորեն զբաղվեն հասարակական գործունեությամբ: Այս ամենի առկայության դեպքում միայն նրանք պայմանականորեն հետագայում կդառնան քաղաքացիներ և քաղաքական կյանքի լիարժեք մասնակիցներ³⁰: Մաքաուլեյը համոզված է, որ հնարավոր քաղաքացու հիմնական և անհրաժեշտ որակներն են անկախ մտածելակերպը, ռացիոնալ ինքնավերահսկումը և ֆինանսական անկախությունը³¹: Ֆինանսական անկախությունը, նրա տեսանկյունից քաղաքացիության դասակարգման ամենակարևոր չափանիշներից մեկն է, սակայն ինտելեկտուալ և բարոյական որակները նույնպես կարևոր են: Սա նշանակում է, որ որոշ կանայք, ներառյալ նաև իրեն, ովքեր ունեն անհրաժեշտ որակներ կարող են համարվել պոտենցիալ քաղաքացիներ կամ նախաքաղաքացիներ: Նա համոզված է, որ կանայք պետք է պատասխանատվություն կրեն հասարակության առջև ընդհանուր օգուտի և գործի համար, պատրաստ լինեն ինքնուրույն որոշումներ կայացնել հատկապես այն դեպքերում, երբ դա պահանջում է ընդ-

²⁹ Hicks P., Catharine Macaulay's Civil War: Gender, History, and Republicanism in Georgian Britain // Journal of British Studies, 2002, pp. 30-67.

³⁰ Маргарян Л. Гендерный дискурс в исторических работах У. Робертсона // Теория и практика гендерных исследований в мировой науке: мат-лы IV междунар. конф. - Прага, 2013, с. 10-29

³¹ Macaulay C., Letters on Education, with Observations on Religious and Metaphysical Subjects, London, 1790, pp. 19-300.

հանուր գործը: Միայն այս դեպքում նրանք ձեռք կբերեն քաղաքացիություն³²: Պոտենցիալ քաղաքացու “դասակարգման” վերաբերյալ Մաքաուլեյի տեսությունը իր աշխատություններում ներկայացվում է համամարդկային բնական իրավունքների և ընտրովի քաղաքացիության վերաբերյալ գաղափարներում: Հեղինակի այս գաղափարի հիմքում դրվում է աչալուրջ, զգոն, մշտապես ընդդիմացող, քաղաքական առումով ակտիվ անհատի իդեալը: Յուրաքանչյուր անհատ լինի տղամարդ թե կին, ով ունի ինտելեկտ և ռացիոնալ մտածողություն, կարող է գտնել իրեն այն տեղում և այն ժամանակ, երբ երկրին պետք լինի իր մասնակցությունը: Այս տեսակյունից յուրաքանչյուրի հետաքրքրությունների շրջանակում է գործել հանուն համընդհանուր օգուտի:

Հետաքրքրական է այն փաստը, որ ուսումնասիրելով Մաքաուլեյի կյանքը ու ստեղծագործական ուղին, նկատել ենք, որ նա ձգտում է ամբողջությամբ համապատասխանել գովերգով իդեալին: Քաղաքացու՝ պետության մեջ դերակատարության վերաբերյալ իր հայացքներում, Մաքաուլեյը հատուկ ուշադրություն է դարձնում հասարակության մեջ կնոջ նկատմամբ վերաբերմունքին³³: Նա նկատել է, որ կնոջ նկատմամբ հարգանքը և հատուկ վերաբերմունքը չպետք է լինի միայն նրբանկատության արդյունք: Կանանց նկատմամբ չափազանցված խնամքը տղամարդու գերազանցությունը ցուցադրելու միջոցներից մեկն է³⁴: Սա ըստ իս ևս մեկ անգամ գալիս է շեշտելու, որ այս հեղինակը հասարակության մեջ կնոջ և տղամարդու դիրքը բազմաթիվ առումներով նույնականացնում է, բացառելով այն խոչընդոտող իրավունքները, որոնք անջրպետ են ստեղծում երկու սեռերի միջև: Կնոջ նկատմամբ այսպիսի վերաբերմունքը միայն հաստատում է սեռերի միջև տարբերության գաղափարը և ներկայացնում է կանանց ավելի շուտ որպես սոցիալական, քան քաղաքական կատեգորիա: Այդ պատճառով Մաքաուլեյը գտնում է, որ Բյորկի և Լուսավորության դարաշրջանի բազմաթիվ մտածողների ելույթները կեղծ են առաջընթացի, քաղաքակրթության և եվրոպական բարքերի գերազանցության վերաբերյալ, քանի որ կանանց վերաբերյալ նրանք առաջադրում էին ոչ թե տղամարդկանց հավասար քաղաքացիական իրավունքներ, այլ ավելի շուտ աղավաղելով նրանց դիրքը հասարակության մեջ

³²Рутковская И. Женщины в политике в трактовке В. Робертсона и Н. М. Карамзина // Диалог со временем : альманах интеллектуальной истории. -М. : Ленанд, 2010. - № 31, 27, с. 49
Macaulay C., Letters on Education, with Observations on Religious and Metaphysical Subjects, London, 1790, pp. 19-300.

³³Аксенова Е. «Ученая леди», Общественно-политические и исторические взгляды Кэтрин Маколей (1731-1791), Самара, Самарский институт, Высшая школа приватизации и предпринимательства, 2011, сс. 11-70.

³⁴Macaulay C., The History of England from the Accession of James I to that of the Brunswick Line, Vol. I. -1763, pp. 25-400.

ներկայացնում էին արական սեռի գերազանցությունը³⁵: Նա հատկապես կեղծ էր համարում այն աշխատությունները, որոնցում հեղինակները որպես եվրոպական քաղաքակրթության գերազանցության գլխավոր փաստարկ ներկայացնում էին եվրոպական երկրներում կանանց դիրքը և նրանց նկատմամբ հասարակության վերաբերմունքը: Սակայն ես նկատել եմ, որ սրանում Մաքաուլեյը մեղադրում է ոչ այնքան տղամարդկանց, որքան կանանց, ովքեր համակերպվել են բնակչության չդասակարգված խավի դերի հետ և չեն ձգտում դուրս գալ իրենց սահմանափակող շրջանակներից³⁶:

Այսպիսով, հետազոտելով հեղինակի տեսակետները կարելի է եզրակացնել, որ Մաքաուլեյի իրեն ժամանակակից կանանց քննադատությունը հիմնավորված էր ոչ թե ինչ-որ "արական պահվածքով", նրա տղամարդկանց նմանվելու ցանկության կամ նրանց հարգանքը ձեռք բերելու, գենդերային տարբերակման բացակայության, այլ իր և իր ժամանակի մյուս կանանց նկատմամբ պահանջկոտությամբ: Նա պահանջում էր կանանց համար ոչ թե տղամարդկանց հետ հավասար իրավունքներ, այլ հավասար հնարավորություններ "առաջին հերթին կրթության բնագավառում", որպեսզի վերջիններս դառնան հասարակության լիարժեք անդամներ և արժանի քաղաքացիներ: Վերոնշյալ մոդելին անդրադառնալով հեղինակը իր կրթության մասին աշխատություններում հայտարարում է տղամարդկանց ընտրյալ խավի հետ իր հավասարության մասին: Կրթությունը ըստ հեղինակի հանդիսանում է հասարակության մեջ կնոջ դերի ամբողջական կայացման անկյունաքարերից մեկը, որի բացակայության պարագայում կինը զրկվում է մի շարք առավելություններից: Հատկանշական է, որ Մաքաուլեյի հայացքները "արական" և "իգական" հասկացությունների վերաբերյալ տարբերվում էին բրիտանական Լուսավորության դարաշրջանի մյուս ներկայացուցիչների նմանատիպ հայացքներից³⁷: Մաքաուլեյը կողմնակից էր Բրիտանիայում, հատկապես լիբերալ և հանրապետական շրջանակներում պահպանված արականության հռոմեական մոդելին: Նա առաջ է քաշում այս մոդելը ավելի բնորոշ կերպով ցույց տալու համար հասարակության մեջ կանանց և տղամարդկանց քաղաքական և քաղաքացիական տիրույթներում տարբերությունները և իր կողմնորոշումները: Նա իր աշխատություններում ներկայացնում է "իրական

³⁵Bonwik C. English Radicals and the American Revolution, Chapel Hill, The University of North Caroline, 1977, pp. 7-43.

Берк Э., Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию/сокр. пер. с англ.: Е. И. Гельфанд. - М.: Рудомино, 1993, сс. 1-39

³⁶ Hicks P, Catharine Macaulay's Civil War: Gender, History, and Republicanism in Georgian Britain Author(s), Cambridge University Press on behalf of The North American Conference on British Studies, 2002, pp. 25-95.

³⁷ Fox C., Catharine Macaulay, An Eighteenth-Century Clio, The University of Chicago Press on behalf of the Henry Francis du Pont Winterthur Museum, 1968, pp. 50-99.

տղամարդ՝ -ու կերպարը ցանկանալով շեշտել, որ պետության կառավարման մեջ, այսինքն քաղաքական բնույթի հարցերում, գերադասությունը տրվում է ոչ թե կնոջը, այլ տղամարդուն³⁸: Ավելին, նա ընդգծում է սա իր բազմաթիվ աշխատություններում քննադատելով կին կառավարիչների գործունեությունը՝ ցանկանալով ներկայացնել կրթության և մի շարք կարևորագույն որակների բացակայության ազդեցությունը պետական կառավարման ոլորտում: Իհարկե հեղինակի այս պահվածքը ուներ նաև այլ դրդապատճառներ: Այդ իսկ պատճառով ի հակադրություն կանացի կերպարի, որն իր աշխատություններում շատ աղոտ է ներկայացվում, նա գտնում է, որ "իրական տղամարդ" կարող է համարվել միայն ստոիկ, բարոյական առումով կայուն, ֆիզիկապես ուժեղ և ռազմատենչ քաղաքացին³⁹:

Զեթրին Մաքաուլեյի համար նրբանկատ տղամարդու նոր իդեալները որոնք այնքան տարբերվում էին հռոմեական արականության մոդելից ավելի շատ հիշեցնում էին կանացի գծեր, այդ իսկ պատճառով առաջանում էր բնական հարց, թե կարող է արդյո՞ք այսպիսի որակներ ունեցող պետական գործիչը պահպանել մտքի անկախություն ու ամրություն և կատարել իր քաղաքացիական պարտքը ինչպես հարկն է: Նա կարծում է, որ այսպիսի գործիչները չեն կարող պատշաճ կերպով կատարել իրենց գործը⁴⁰: Մաքաուլեյի գենդերային պատկերացումները կարելի է լավ ուսումնասիրել նաև դիտարկելով այն փաստերը, որոնք վերաբերում էին պետական կառավարման ասպարեզում կանանց դերակատարությանը: Յետաքրքրական է, որ քաղաքական դժբախտությունների պատճառը Մաքաուլեյը տեսնում էր կառավարության ֆեմինիզացման մեջ: Սա շատ ուրույն մտածելակերպ է, քանի որ տարբեր ժամանակներում հետազոտողները մեր կարծիքով սխալ են մեկնաբանել այս երևույթը՝ աղավաղելով հեղինակի իրական պատկերացումներն այս ֆեմոմենի վերաբերյալ: Ես կարծում եմ, որ նա նկատի ունի ոչ թե կանանց ներթափանցումը պետական կառավարման ոլորտ, այլ կանացի ոգու ներթափանցումը: Յեղինակը նաև անուղղակիորեն բացատրում է կանացի ոգու ներթափանցման գործընթացը և արդյունքները: 1750-1760-ական թթ. Բուրգը, Մաքաուլեյը և բրիտանական քաղաքականության մյուս քննա-

³⁸ Аксенова Е. «Ученая леди», Общественно-политические и исторические взгляды Кэтрин Маколей (1731-1791), Самара, Самарский институт, Высшая школа приватизации и предпринимательства, 2011, сс. 17-83.

³⁹ Macaulay C., Loose Remarks on Certain Position to be Found in Mr. Hobbes's «Philosophical Rudiments of Government and Society» with a Short Sketch of Democratical Form of Government, In a Letters to Signor Paoli, London, 1767, pp. 1-39.

Macaulay C., The History of England from the Accession of James I to that of the Brunswick Line, Vol. I. 1763, pp. 5-411.

⁴⁰ Macaulay C., The History of England from the Accession of James I to that of the Brunswick Line, Vol. I. 1763, pp. 5-411.

դատները, ինչպես նաև նոր դասական, հանրապետական, հակաարխտոկրատական, հակակաթոլիկական գաղափարախոսությունների հիմնադիրները բազմաթիվ ազգային խնդիրների լուծումը տեսնում էին “արական հայրենասիրության” մեջ, ներառյալ Յոթնամյա պատերազմում պարտության արդյունքների հաղթահարումը և կաշառակերության վերացումը: Հավատարիմ լինելով անգլիական հանրապետական գաղափարախոսությանը Մաքսուլեյը նկարագրել է 17-րդ դարի հայրենասերի կերպարը որպես ուժեղ, ռացիոնալ, անվեհեր, բարեպաշտ, անկախ և քաջ քաղաքացի: Ուսումնասիրելով նրա աշխատությունների վերաբերյալ հետազոտողների կարծիքները եզրահանգում ենք, որ շատերը բարձր են գնահատում նրա տղամարդուն ներհատուկ գրելաոճը, մյուսները կասկածում են, որ նրա գրքերը գրված են տղամարդու կողմից, իսկ այլոք գտնում են, որ նա զգեստափոխված տղամարդ է: Սակայն այս ամենի հետ մեկտեղ ի տարբերություն բազմաթիվ իր ժամանակակիցների, այդ թվում կանանց, Մաքսուլեյը համառորեն մերժում է այս կարծիքները և ցանկանալով ընդգծել իր տեսակետը նշում է, որ սեռերի միջև կա բնածին և հաստատուն տարբերություն, ինչը կանանց տղամարդկանց հետ անհավասար և ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու անընդունակ է դարձնում⁴¹: Սա գալիս է ապացուցելու, որ նա, ճիշտ է, կողմնակից է կանանց քաղաքացիության շնորհմանը, նրանց համար կրթության ապահովմանը և այլն, այնուամենայնիվ, գտնում է, որ պետության կառավարման ղեկին պետք է կանգնած լինի տղամարդը: Սակայն ավելի մանրագնահատելով իր աշխատությունները, կարելի է եզրահանգել, որ հեղինակն արտահայտել է տեսակետ, որ առանձին դեպքերում կանայք տղամարդկանց հետ հավասար կարող են մասնակցել պետության կառավարմանը⁴²:

Գեներալային հարցին անդրադառնալով, որպես երկրորդ կարևորագույն հիմնահարց, հեղինակը շեշտել է կանանց կրթության բարելավման անհրաժեշտությանը: Իր “Կրթության մասին նամակներ” աշխատությունում նա գանգատվում է, որ ժամանակները իրականում ոչ մի կերպ չեն ազդել կանանց իրավական կարգավիճակի բարելավման վրա, որը նրանց հնարավորություն կտա կրթություն ստանալ: Նա այս առթիվ գրում է՝ “Ինչպես այս սեռը ամբողջությամբ զրկված է ցանկացած տիպի, այդ թվում քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքներից, այնպես էլ հատկապես ամուսնացած կանայք, որոնց կարգավիճակը պահանջում է զիջողություն, ներողամտություն, դժվար թե ունեն քաղաքացիական իրավունքներ, որպեսզի պաշտպա-

⁴¹Hume D., History of England IV, London, 1768, pp. 10-79.

⁴² Macaulay C., The History of England from the Accession of James I to that of the Brunswick Line, Vol. I. 1763, pp. 10-400; Volume II (1765), pp. 100-300; Volume III (1767), pp. 200-400.

նեն իրենց աճող անարդարությունից⁴³: Ուսումնասիրելով նոր ժամանակների որոշ եվրոպական հասարակություններ, նկատել ենք, որ դրանցից ոմանք ներողամտություն են ցուցաբերում կանանց թերությունների նկատմամբ, մյուսներում դրանք մեկնաբանվում են այնպիսի խստությամբ, որ հակասում է կրոնի և հասարակական գիտակցության բոլոր սկզբունքներին: Մաքաուլեյը նվազագույնի է հասցնում բնավորության ձևավորման մեջ սեռով պայմանավորված բնածին տարբերությունները՝ շեշտելով կրթությունը և դաստիարակությունը: Նրա կարծիքով սեռերի միջև հիմնական տարբերությունը տղամարդկանց ֆիզիկական գերազանցությունն է, ուստի ճիշտ էր համարում տղաների և աղջիկների համատեղ կրթությունը և մերժում էր մարդկային ենթարկվածության գաղափարը, ինչպես դա ձևակերպված էր Ռուսսոյի կողմից⁴⁴: Նա հայտարարում է, որ փիլիսոփաները հրաժարվել են բնածին գիտակցության գաղափարից, սակայն շարունակում են պնդել, որ կանացի բարոյական կերպարը բնածին է: Ըստ իս՝ Մաքաուլեյի հայացքները կարելի է ճշգրիտ ներկայացնել՝ Սիմոնա դե Բեվուարի հայտնի թեզով՝ «կին չեն ծնվում, կին դառնում են»⁴⁵: Անհատը ձևավորվում է որպես անհատականություն՝ իր հասարակության մեջ կամ մշակվելով սոցիալականացման գործընթացի արդյունքում՝ կայանալով որպես կին կամ տղամարդ: Այս երկու տեսակետների բաղդատման և Մաքաուլեյի աշխատություններում կնոջ հասարակության մեջ դերակատարության մասին փաստերը վկայում են, որ թեև գոյություն ունեն սեռով պայմանավորված տարբերություններ և առանձնահատկություններ, սակայն քաղաքակազմական կարգավիճակի համար իզական սեռը պետք է ունենա որոշակի արական բնութագրիչներ: «Կրթության մասին նամակներ» իր աշխատության մեջ նա մեջբերում է հետևյալը՝ «Բոլոր բանական արարածների համար կա վարժքազծի մեկ ընդհանուր սկզբունք: Շարունակելով նա ավելացնում է, որ կանայք ունեն «իրենց ներհատուկ թույլ կողմերը և թերությունները»⁴⁶: Մաքաուլեյը կարծում է, որ «պատմական հանգամանքները, հատկապես վատ կրթությունը թուլացրել են նրանց»⁴⁷: Սակայն ի հակադրություն այս ամենի

⁴³ Macaulay C., Letters on Education with Observations on Religions and Metaphysical Subjects, Dublin, 1790, pp. 31.

⁴⁴ Hill B., The Republican virago. The life and time of Catharine Macaulay, historian, Oxford : Clarendon press, 1992, pp. 1-50.

⁴⁵ Симона де Бовуар: этика подлинного существования. издательская группа «прогресс» москва — санкт-петербург 1997; айвазова с., симона де бовуар: этика подлинного существования — предисловие к книге: симона де бовуар, второй пол, том 1 и 2, м., «прогресс»; спб «алетейя», 1997 г., с. 6-7.

⁴⁶ Macaulay C., Letters on Education with Observations on Religions and Metaphysical Subjects, Dublin, 1790, p. 75.

⁴⁷ Hume D. History of England IV, London, 1768, p. 206.

Նա գտնում է, որ "Փափկասուն կանայք, ինչպես և տղամարդիկ, կրթության և ինտելեկտուալ աճի շնորհիվ ունակ են փոխակերպվելու և վերածվելու ազկիվ, ուժերով լեցուն և փառահեղ անձանց"⁴⁸: Սա գալիս է հաստատելու, որ հեղինակը մեծ կարևորություն է տալիս կրթությանը և դաստիարակությանը, որոնք խթանում են նրա նկարագրած անհատի ձևավորմանը: Այս առումով Մաքաուլեյի կրթության և դաստիարակության վերաբերյալ կարծիքը կարելի է նշմարել նրա մի շարք աշխատություններում: Նա գրում է. "Անհերքելի փաստ է, որ կրթությունը և հանգամանքները ձևավորում են անհատականություն: Մեծ ներդրամությամբ պետք է վերաբերվել յուրաքանչյուր տղամարդու և կնոջ թուլությանը և նույնիսկ թերություններին, ովքեր չեն ստացել այն արտոնությունները, որոնք հանդիսանում են կրթության արդյունք"⁴⁹: Իր գրքերում նա ներկայացնում է, որ կրթությունը ապահովում է մտքի ազատություն: Իր մասին արտահայտվելիս նա գրում է, որ պատմագրությամբ զբաղվելը իրեն բերել է մտքի ազատություն. "Վաղ հասակից ես հիացմունքով ընթերցել եմ այն պատմությունը, որը ցուցադրում է ազատությունը, իր ամենավեհ դրսևորման մեջ, հատկապես հռոմեական և հունական հանրապետությունների աննախնդրում: Նմանատիպ հետազոտությունները խթանում են բնական սեր ազատության նկատմամբ, որը թաքնված է յուրաքանչյուր բանական էակի սրտում, որը դեռևս կծկվում է նախապաշարմունքների և թերությունների ազդեցությունից: Արդյունքը, որը գրեթե միշտ ուղեկցում է այսպիսի ընթերցումը բացատրվում է բարքերի և ազատության նկատմամբ իմ հակվածությամբ, ինչպես նաև դառնում է իմ երևակայության մեջ երկրպագման երկրորդական օբյեկտ"⁵⁰:

Ուսումնասիրելով իր աշխատությունները, այն կարծիքի եմք, որ թեև Մաքաուլեյը ամբողջությամբ չի բացառում և նույնսիկ որոշ դեպքերում քաղաքական դեկին տեսնում է կնոջը, միաժամանակ խրախուսելով, որ կանայք հետաքրքրություն ցուցաբերեն քաղաքականության կամ դասական տեքստերի ընթերցանության նկատմամբ: Նա մեծ նշանակություն է տալիս ինչպես ազգային, այնպես էլ յուրաքանչյուր անհատի ազատությանը ընդհանրապես և մասնավորապես քաղաքական հոսանքներին հարելու մարդու բնական ազատությանը: Մաքաուլեյը ներկայացնում է, որ կրթությունը հանդիսանում է կյանքի կարևոր խթանիչներից մեկը, որը ուղղորդում է դեպի հայրենա-

⁴⁸ Hume D. History of England IV, London, 1768. p. 207.

⁴⁹ Macaulay C., Letters on Education with Observations on Religions and Metaphysical Subjects, Dublin, 1790, pp. 2-399.

O' Brien K., Women and Enlightenment in Eighteenth-Century Britain, Cambridge university press, 2010, pp. 8-42.

⁵⁰ Macaulay C. The History of England from the Accession of James I to that of the Brunswick Line. Vol. I. -1763, p. 424-25, 450-51.

սիրություն և ձևավորում ազատության հանդեպ սեր, որոնք միմյանցից անբաժանելի են: Ըստ նրա Թյուդորներին հաջողվել էր անգլիացիների մեջ խեղդել ազատության ոգին մինչև "հեղափոխական գիտակցության" ի հայտ գալը: Բողոքական աստվածաբանական գաղափարախոսությունը, կրթություն նշանակության վերականգնումը փոփոխեցին անգլիացիների միտքը: Ծանոթացումը Յոհանի և Յունաստանի պատմություններին, նրանց քաղաքական տեսություններին ստիպեցին ընդլայնել անգլիացիների հայացքները "ազատության համակարգի" հանդեպ⁵¹:

Այսպիսով, Մաքաուլեյի կարծիքով, ստանալով միայն համապատասխան կրթություն, կանայք և տղամարդիկ կարող են դառնալ իրական հայրենասերներ, իսկ առանց դրա դատապարտված են "կանացիություն" և խոցելիության: 18-րդ դարի բառապաշարում effeminacy բառը նշանակում էր բնութագրիչների մի խումբ, որոնք անցանկալի էին ոչ միայն տղամարդկանց, այլ նաև կանանց համար: Ինքը Մաքաուլեյը բազմաթիվ կանանց կերպափոխումը նշում էր effeminization տերմինով: Հանրապետական գաղափարների կողմակից գրողները սովորաբար միացնում էին effeminacy և կանացիություն բառերը, ինքնաբերաբար ստեղծելով կապ կնոջ և քաղաքական անկման միջև: Այնինչ Մաքաուլեյը միշտ տարբերակում էր դնում այս տերմինների մեջ: Նա գտնում էր, որ պատմականորեն կանայք, ինչպես և տղամարդիկ ունեն որոշակի, միայն իրենց սեռին բնորոշ գծեր, սակայն միևնույն ժամանակ նշում էր, որ որոշ տղամարդիկ չեն ցուցաբերում տղամարդկային գծեր, իսկ կանայք կանացի: Միաժամանակ, նա կանանց վերագրում էր բազմաթիվ դրական որակներ, հատկապես այնպիսիները, ինչպիսիք էին "խելամտությունը, համեստությունը և հաստատականությունը", առաքինություններ որոնց պակասը զգացվում է և որոնց պետք է ձգտեն նաև տղամարդիկ⁵²: Մաքաուլեյի գենդերային հայացքները զգալիորեն տարբեր-

⁵¹ Macaulay C., The History of England from the Accession of James I to that of the Brunswick Line, Vol. I. -1763, pp. 100-400; Volume II (1765), pp. 45-150; Volume III (1767) pp. 200-315; Volume IV (1768), pp. 219-373; Volume V (1771), pp. 95-351; Volume VI (1781), pp. 65-298; Volume VII (1781), pp. 10-135; Volume VIII (1783), pp. 100-400.

Macaulay C., The History of England from the Revolution to the present time in a Series of Letters to a Friend, Bath, 1778, pp. 1-400.

Macaulay C., Observations on the Reflections of the Right Hon. Edmund Burke, on the Revolution in France, London, 1790, pp. 10-35.

⁵²Macaulay C., Letters on Education, with Observations on Religious and Metaphysical Subjects, London, 1790, pp. 1-40.

Macaulay C., Loose Remarks on Certain Position to be Found in Mr. Hobbes's «Philosophical Rudiments of Government and Society» with a Short Sketch of Democratical Form of Government, In a Letters to Signor Paoli, London, 1767, pp. 1-29.

Macaulay C., The History of England from the Accession of James I to that of the Brunswick Line, Vol. I. -1763, pp. 100-400; Volume II (1765), pp. 45-150; Volume III (1767) pp. 200-315; Volume IV (1768),

վում են Լուսավորության դարաշրջանի մյուս պատմաբանների հայացքներից: Գ. Բուլինգբրոկը, Դ. Յուսեր, Ու. Ռոբերտսոնը, Է. Գիբբոնը, Է. Բյորկը և իր ժամանակակիցները հստակորեն ցուցադրել են գեղեցիկին զգայունություն: Հատուկ հարգանք և նույնիսկ յուրահատուկ վերաբերմունք կանանց սեռի նկատմամբ, որը Բյորկի կողմից անվանվել է ասպետական վարքագիծ, որը նրանք համարում էին քաղաքակրթության առանձնահատկություն, սակայն այս ամենի հետ միասին նրանք հանդես էին գալիս կանանց կառավարման դեմ: Մաքաուլեյի աշխատությունները կարդալիս ամենուրեք հանդիպում ենք կանանց ցուցաբերած թուլությունների քննադատության, հատկապես այս քննադատությունը սուր է արտահայտվում կին կառավարողների հանդեպ: Այս իսկ պատճառով կարող է թվալ, որ նա հանդես է գալիս կանանց կառավարման և կանանց ու տղամարդկանց հավասար իրավունքների դեմ: Սակայն ավելի մանրակրկիտ ուսումնասիրության արդյունքում ակնհայտ է դառնում, որ դա այդպես չէ:

Ամփոփելով կարելի է եզրակացնել, որ նա չէր պահանջում կանանց և տղամարդկանց համար հավասար իրավունքներ, քվեարկելու իրավունք և այլն, հավանաբար գիտակցելով, որ հասարակությունը դեռևս չի հասունացել այսպիսի արմատական փոփոխությունների համար: Ավելին, նա անկասկած գիտակցում էր, որ կանայք ևս դեռ պատրաստ չէին ընդունել իշխանությունը և պատասխանատվություն վերցնել երկրի ճակատագրի համար: Սակայն նա պահանջում էր տղամարդկանց հետ հավասար հնարավորություններ կանանց զարգացման համար, ինչը հիմքեր կստեղծեր նրանց մոտ քաղաքացիական գիտակցության ձևավորման համար: Սրա հիմնական նախապայմանները հեղինակը համարում էր կրթությունը և նյութական անկախությունը, ինչի համար նախատեսում էր ստեղծել դպրոց կորսիկացի կանանց համար, ինչը ակնհայտորեն իր պատկերացմամբ պետք է դառնար անձնական ազատության ճանապարհին առաջին քայլը: Կնոջ նկատմամբ բարեկիրթ վերաբերմունքի մասին դատողությունը, ասպետությունը, նա համարում էր կեղծ և կարծում, որ կանանց պետք է ներկայացնել նույն պահանջները ինչ տղամարդկանց: Կանանց նկատմամբ ասպետական վերաբերմունքը շեշտադրում էր նրանց թուլությունը և խոցելիությունը: Ինչպե՞ս կարելի է վստահել պետության կառավարումը թույլերին, ովքեր հենց իրենք կարիք ունեն պաշտպանության և խնամքի:

---

pp. 219-373; Volume V (1771), pp. 95-351; Volume VI (1781), pp. 65-298; Volume VII (1781), pp. 10-135; Volume VIII (1783), pp. 100-400.

Էլյա ԴԻԱՍՅԱՆ

Քեթրին Մաքաուլեյի գեղեցիկ հայացքների առանձնահատկությունները հանրապետական կառավարման համակարգի շրջանակներում

Բանալի բառեր. հասարակություն, կրթություն, քաղաքացիական իրավունքներ, հանրապետություն, ընտրելու իրավունք

Մաքաուլեյի գեղեցիկ հայացքները ունեն բազմաթիվ առանձնահատկություններ, սակայն հատկապես կարևոր են երկուսը: Առաջինը կապված է հանրապետական կառավարման մոդելի շրջանակներում քաղաքացիների աստիճանակարգության գաղափարի հետ: Յեղիակը այս մոդելի շրջանակ-ներում ընդգծում է հասարակության մեջ կանանց դիրքը և իրավունքները: Միաժամանակ մյուս առանձնահատկությունը կապված է կանանց կրթու-թյան հետ: Յեղիակը մեծ կարևորություն է տալիս կրթությանը և վերջինիս դրական ազդեցությունը կանանց գիտակցության վրա՝ մատնանշելով հասարակության մեջ նրանց դիրքը:

Elya GHIASYAN

Peculiarities of gender views of Catharine Macaulay

Key words: society, education, civil rights, republic, the right to vote

Macaulay's gender views have various peculiarities, but two are especially important. Specifically, the first one is related to the idea of citizens' hierarchy in the frameworks of the republican governing model. In the frameworks of this model, the author emphasizes the role and the rights of women in a society. At the same time, the other characteristic is related to the education of women. The author specifies the importance of education and its positive impact on women's consciousness indicating their role in society.

Эля ГИАСЯН

Особенности гендерных взглядов Катарини Макаулей

Ключевые слова: общество, образование, гражданские права, республика, право голоса

Гендерные взгляды Макаулей имеют много особенностей, но особенно важны два. Первая связана с идеей иерархии граждан в рамках республиканской модели правления. В рамках этой модели, автор подчеркивает место и права женщин в обществе. Одновременно другая особенность связана с образованием женщин. Автор большое значение придает образованию и его положительному влиянию на сознание женщин указывая их положение в обществе.

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ, ИНТЕЛЛЕКТА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ПРИЗНАКОВ

Марат ДУРЯН

Соискатель Государственной академии управления РА

Ключевые слова: принятие решений, интеллект, профессиональные признаки, копинг стиль, поведение

Разработанность проблемы психологических особенностей принятия решений в хронологическом и методологическом аспектах имеет сложный и многогранный характер. Исследования в основном сконцентрированы на оптимальности процесса принятия решений, которая представляет собой совокупность средств и методов, ориентированных на нахождение наиболее адекватных вариантов из определённого количества допустимых альтернатив и вариантов. Проблема различных особенностей принятия решений актуальна практически во всех сферах деятельности человека (учёба, управление, маркетинг, спорт и т.п.) и, соответственно, во всех случаях от оптимальных решений зависит конечный результат деятельности. Помимо основных психологических факторов, обуславливающих уровень оптимальности принятия решений, подчёркиваются не менее важные, которые связаны с ситуацией и условиями деятельности.

Оценка различных параметров деятельности в условиях неопределённости во многом обусловлена продуктивностью принятия решений, которые связаны как с интеллектуально-личностным, так и с эмоционально-волевым потенциалом. Т.В. Корниловой предложена мультипликативная модель принятия решений, которая состоит из трёх следующих основных умозрительных «осей»: интеллектуальной ориентировке, личностным свойствам, выраженности новообразований, характеризующих уровень актуалгенеза решений, или выборов, со стороны вкладов интеллектуально-личностных усилий [7]. Формализация рассуждений в рамках квазиаксиоматической теории дает возможность уточнить феномен правильности (или корректности) рассуждения посредством критерия достаточного основания принятия заключения правдоподобного рассуждения [5]. Полидисциплинарная теория принятия решений, основанная на изучении закономерностей выбора при решении задач и проблем. Условия повышения степени правдоподобия выводов по аналогии[3].

В конкретном случае при выборе теоретико-методологического подхода мы исходили из концепции предложенной Р. Солсо по проблеме принятия решений, основанной на индуктивном рассуждении, “реалистичности”, аргументации, репрезентативности и оценке вероятностей [10]. Так же теоретические предпосылки исследования связаны со следующими подходами: формализация рассуждений в

квазиаксиоматической теории, (Б. Кобринский, 2001) полидисциплинарная теория принятия решений, основанная на изучении закономерностей выбора при решении задач и проблем (Н. Воробьев, 1963) [3], подходе о причинно-следственных отношениях событий влияющих на принятие решений (А. Michotte, 1963). В процессе теоретического анализа по исследуемой проблеме были выделены работы, которые акцентировали внимание на особенностях принятия решений связанных с риском, а именно, философский [4], социологический [2] и психологический подходы [7].

Современный этап развития теории принятия решений даёт толчок к развёртыванию новых перспективных направлений исследований, имеющих не только теоретическую, но и прагматическую составляющие. В экспериментальных исследованиях, как правило, используется комплекс методик с целью выявления связи между спецификой принятия решений и личностными особенностями. Так, например в одном из исследовательских комплексов были включены тест «определения уровня развития рефлексивности», методику «личностные факторы принятия решений», шкалу SACS «Стратегии преодоления стрессовых ситуаций» и тест «Опросник принятия решения ЛПР» [9].

Цель данного многоэтапного исследования предусматривала анализ методологических подходов к исследованию особенностей принятия решений, адаптацию на армянский язык и апробацию методики МОПР, а так же сравнение показателей тестирования. На основании анализа многочисленных экспериментальных исследований для этого был выбран Мельбурнский опросник принятия решений (MDMQ).

Процесс адаптации теста проводился в соответствии с основными положениями, которые приняты в современной психодиагностике. Выбор участников экспериментальной работы осуществился по принципу идентичности с аналогичными исследованиями. Так, в исследовании приняли участие студенты-юристы, оперативные работники (следователи) и контрольная группа (квалифицированные сотрудники научных и учебных организаций). Оценивались сходства и различия по полу, возрасту и соответствующим группам. В последующем проводился анализ психометрических свойств опросника и установленных коэффициентов достоверности различий. Предположение о стилях принятия решений и соответствия оценочных шкал проверялось методом сравнительного анализа и экспертного опроса, в котором участвовало восемь психологов, стаж профессиональной работы которых превышал десять лет.

Процесс адаптации опросника предусматривал двусторонний перевод, лингвистическую экспертизу терминов и словосочетаний, экспертный опрос, пилотажное тестирование и статистическую обработку сравнительных данных. Про-

цесс перевода состоял из этапов сравнения с русской версией опросника [7] и с английским оригиналом [11].

Авторы теста при оценке особенностей принятия решений и их личностной регуляции, выбрали такие переменные, как бдительность, избегание, сверхбдительность и прокрастинация. В целом совокупность этих свойств рассматривается авторами как стиль принятия решений. Исследования Т.В. Корниловой показали, что индивидуальные особенности принятия решений, диагностируемые с помощью Мельбурнского опросника, оказались не связанными с IQ, но связанными с эмоциональным интеллектом человека. В нашем исследовании, была использована методика Равена, выявляющая логический компонент мышления. Выбор данного теста был обусловлен тем обстоятельством, что дифференцированность когнитивного опыта, связанна с такими особенностями интеллекта, как когнитивная сложность и вербальная компетентность личности[8]. Предполагалось, что все эти особенности влияют на эффективность принятия решений в сложных условиях деятельности.

После обобщения результатов экспертного опроса и формирования окончательной формы изложения утверждений было проведено тестирование выбранных респондентов. Результаты статистического анализа групповых показателей копинг стратегий поведения в представленных ситуациях были сопоставлены с аналогичным исследованием. В этом случае был выбран русскоязычный вариант, который наиболее близок с социально-культурными особенностями армянской молодёжи. Рациональность как готовность к обдумыванию решений была связана со шкалами опросника противоречивым образом, как и готовность к риску, получившая отрицательные связи со всеми его шкалами.

Далее было проведено сравнение показателей, которое предполагало сверку нормативов методики для экспериментальной и контрольной групп. Показатели тестирования студентов имели следующую выраженность: бдительность – $\bar{x}_1 = 13.5$, $\bar{x}_2 = 15.0$; сверхбдительность – $\bar{x}_1 = 4.5$, $\bar{x}_2 = 11.5$; избегание – $\bar{x}_1 = 11.5$, $\bar{x}_2 = 9.5$; прокрастинация – $\bar{x}_1 = 9.5$, $\bar{x}_2 = 11.0$. Различия между однородными показателями в трех случаях не превышала 3.0 баллов по шкале методики и не выявила статистически достоверно значимой разницы. Это свидетельствовало об относительно адекватном восприятии специфических рисков при принятии решений. И только в одном случае обнаружена достоверная разница, при непродуктивной стратегии – свехбдительность (при $P < 0.001$). Данную особенность подтвердил в последующем проведённый корреляционный анализ, показатели которого имели следующую выраженность и корреляционную значимость: бдительность – $r = 0,58$ ($P < 0.01$); избегания - $r = 0,45$ ($P < 0.05$); прокрастинация $r = 0,56$

(при $P < 0.01$). Статистический показатель сверхбдительности значимой корреляционной связи не выявил.

В результате статистического анализа результатов тестирования были выявлены определённые закономерности выраженности тех или иных характерологических особенностей принятия решений для студентов. Наиболее значимые связи обнаружены по двум показателям, а именно, бдительность и прокрастинация. Это позволяет сделать заключение о том, что эти два профиля являются более устойчивыми для мужчин и женщин. Так же необходимо иметь ввиду то, что опросник ориентирован на выявление основных паттернов совладания со стрессом, связанным с принятием сложных и угрожающих решений у лиц с уже устоявшимися стратегиями. Однако, большая часть респондентов в данном исследовании студенты, находящиеся еще в стадии самоопределения, что также могло сказаться на полученных результатах [7].

Предполагается так же, что при прохождении тестирования большая часть участников ориентировалась на идеализированную модель стиля поведения в неопределённой ситуации выбора, принятия решений, что может не соответствовать с их поведением в реальных условиях, которое свойственно данной личности. Данное обстоятельство требовало проверку с помощью тестирования, дополненного методикой репертуарные решётки Равена, а так же соблюдения половой однородности выборки. Полученные данные также сравнивались с результатами других исследований, в которых рассматривались особенности принятия решений в различных ситуациях. В исследовании Д. Айрапетяна, в котором участвовали так же студенты, были применены бинарные задачи в условиях индивидуальной и групповой работы. Обнаружено, что динамика предпочтений зависит от стиля принятия решений [1, с.192]. По результатам другого исследования выявлено, что восприятие риска для жизни и здоровья у представителей экстремального вида деятельности опосредуется интеллектуально-личностными свойствами. Субъекты воспринимает риск посредством когнитивных репрезентаций и личностных особенностей, так как они обладают специфической структурой этих свойств [6].

Сравнительный анализ показателей принятия решений по критерию достоверности выявил некоторые различия, которые в определенной степени соответствуют, а в некоторых случаях противоречат аналогичным исследованиям. Рассмотрим результаты статистического анализа, проведенного по психологическим показателям тестирования трех групп. По показателю бдительность представители взрослых групп, а именно, следователей и контрольной группы превосходили студентов ($X_1 = 15,25$; $X_2 = 15,43$; $X_3 = 11,05$). По показателю прокрастинация обнаружена обратная закономерность, а именно, студенты имели более высокие показатели по сравнению со следователями и контрольной группой ($X_3 = 11,2$; X

$x_1 = 7,48$; $x_2 = 8,54$). По параметру сверхбдительности среднестатистические показатели имели последовательную закономерность, а именно, контрольная группа выше, чем следователи, а следователи выше, чем студенты ($x_2 = 9,03$; $x_1 = 7,15$; $x_3 = 5,67$). По показателям избегание межгрупповых различий не обнаружено. Ранее в исследованиях авторами отмечалось, что отсутствуют данные о связях шкал МОПР с показателями интеллекта. В данном исследовании применялась тестовая батарея ROADS, которая выявляет академический и практический интеллект. *В отличие от указанного исследования нами было выдвинуто предположение о роли логического компонента интеллекта в процессе принятия решений.* При обработке результатов тестирования по методике Равена суммарный показатель индивидуальных решений по стандартной таблице был переведён в проценты. Согласно интерпретационной шкале различались 4 степени интеллектуального уровня: высокий интеллект (95%), интеллект выше среднего (75-94%), средний интеллект (25-74%) и ниже среднего (5-24%). Среди представителей нашей выборки пятой степени (ниже 5%) выраженности не было обнаружено. При анализа суммарной выраженности по интеллекту обнаружено, что наиболее высокий коэффициент соответствовал представителям контрольной группы ($x_2 = 118,3$), а наименьший студентам ($x_3 = 102,8$). Достоверные различия обнаружены между среднестатистическими показателями 1-ой и 2-ой, и 2-ой и 3-ей группами (при $P \leq 0,05$).

Исследования Т. Корниловой при диагностике по методике МОПР выявили отсутствие различий по половому признаку, которые также связаны с профессиональной специализацией. По этой причине мы обратились к сравнению по возрастным признакам и опытом профессиональной деятельности, а именно, стажу работы оперативного характера (юристы - следователи и студенты). Для проверки данного предположения был проведен корреляционный анализ результатов тестирования всей выборки ($n=132$ чел.). После анализа статистической программы SPSS выявлены определенные закономерности, а именно, показатель возраста положительно коррелирует с бдительностью, сверхбдительностью в принятии решений и интеллектом. И только в одном случае показатель возраста отрицательно связан с параметром прокрастинации, который интерпретируется как промедление или затягивание. Показатели интеллекта положительно коррелируют с бдительностью и избеганием, а с прокрастинацией так же связаны отрицательно.

Обобщение результатов сравнительного исследования свидетельствуют о том, что они преимущественно реплицируют данные, полученные в независимых группах российской выборки, что свидетельствует о надёжности полученных результатов, а также экстраполирует данные паттерны принятия решений на армянский контингент. Следовательно, адаптированный вариант опросника в

сочетании с методикой Равена может применяться в дальнейших исследованиях, связанных с особенностями принятия решений в неопределённых и рискованных ситуациях. Сравнительный анализ по показателям методик МОПР и Равена выявил определённые особенности по возрастным признакам и опытом профессиональной деятельности, а именно, стажу работы оперативного характера связанного с условиями неопределённости и риска.

- [1] Айрапетян Д. Р., Эбоян А. К. Личностные предпосылки принятия решений в индивидуальной и групповой работе // Материалы межд. конференции «Современные проблемы теоретической и прикладной психологии». - Ереван, ЕГУ, 2011, С. 391-393
- [2] Альгин А.П. Риск в предпринимательстве. - СПб.: Лань., 2002. - 250 с.;
- [3] Воробьев, Н. В. Умозаключение по аналогии: лекция. М.: Изд-во МГУ, 1963. - 26 с.
- [4] Диев В. С. Риск в междисциплинарном контексте: концептуальные основания анализа и оценки // Вестник Рос. гуманитар. фонда. 2006. Т. 4 (45). С. 85–91.
- [5] Кобринский Б.А. Логика аргументации в принятии решений в медицине //НТИ, сер. 2, N 9. С. 1-8.
- [6] Краснорядцева А. И. Отношение к риску у лиц, имеющих разный опыт занятий дайвингом // Материалы VI Межд. конф. молодых учёных «Психология – наука будущего», М.: Изд-во «ИП РАН», 2015. С. 212-215
- [7] Корнилова Т. В. Психология риска и принятия решений: Учебное пособие для вузов / М.: Аспект Пресс, 2003. - 286 с.
- [8] Прогрессивные матрицы Равена: методические рекомендации /Сост. и общая ред. О.Е. Мухордовой, Т.В. Шрейбер. Ижевск: Изд-во «Удмур. Ун-та», 2011. – 70с.
- [9] Санников А.И. О соотношении рефлексивности и параметров принятия решения// Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II(8), Issue: 16, 2014, p. 173-177
- [10] Солсо Р. Когнитивная психология. 6-е изд. - СПб.: Питер, 2006. - 589 с.
- [11] Mann L., Burnett P., Radford M., Ford S. The Melbourne Decision Making Questionnaire: An instrument for measuring patterns for coping with decisional conflict. Journal of Behavioral Decision Making, 1997, 10(1), p.1-19.

Марат ДУРЯН

Исследование взаимосвязи особенностей принятия решений, интеллекта и профессиональных признаков

Ключевые слова: принятие решений, интеллект, профессиональные признаки, стиль, копинг, поведение

Многоэтапное исследование предусматривало анализ методологических подходов к исследованию особенностей принятия решений в сложных условиях деятельности, а так же адаптацию армянского варианта Мельбурнского опросника принятия решений, сравнение показателей тестирования по признакам специальности, возраста и стажа профессиональной деятельности. Рассмотрены так же показатели исследования стиля принятия решений и интеллекта в различных группах.

Marat DURYAN

Research of interrelation of features of decision making, intelligence and professional basis

Key words: decision-making, intelligence, professional basis, style, coping, behavior

Multistage study involved analysis of methodological approaches to the study of features of decision making in a complex activity, as well as the adaptation of the Armenian version of the Melbourne questionnaire decision, the comparison test parameters on the basis of profession, age and the experience professional activity. The indicators of the study of the style of decision making and intellect in different groups are also considered.

Մարատ ԴՈՒՐՅԱՆ

Որոշման ընդունման, ինտելեկտի և մասնագիտական հատկանիշների կապերի հետզոտություն

Բանալի բառեր. որոշումների ընդունում, ինտելեկտ, մասնագիտական հատկանիշներ, հաղթահարման ոճ, վարք

Սույն հետզոտությունը նարառում է գործունեության բարդ պայմաններում աշխատող մասնագետների որոշումների ընդունման առանձնահատկությունների ուսումնասիրություն, այդ հիմնահարցի վերաբերյալ մեթոդաբանական մոտեցումների վերլուծություն: Նաև որոշումների կայացման ցուցանիշների հարմարման և համեմատական վերլուծությունը ըստ որոշումների կայացման Մելբուրնյան հարցադարանի (MDMQ) հայկական տարբերակի: Զննարկվել և համեմատվել են տարբեր խմբերում որոշումների կայացման ոճերի ուսումնասիրության ցուցանիշները:

**ԱԿՏԻՎՆԵՐԻ ԱՐԺԵԹՂԹԱՎՈՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴԻՅԱԼՆԵՐՆ ՈՒ
ԽՈՉԸՆԴՈՏՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

Անդրանիկ ՈՍԿԱՆՅԱՆ

ՀՊՏՀ ֆինանսների ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. «երկար փողեր», ֆինանսական ռիսկերի վերաբաշխում, ակտիվներով ապահովագրված արժեթղթեր, հիփոթեքային վարկերի արժեթղթավորում

Գործնականում կարող եք արժեթղթավորել ամեն ինչ: Եթե կան դրամական հոսքեր, ապա արժեթղթավորեք այն: դոկտոր Հանս Փիթեր Բերի

Ակտիվների արժեթղթավորման գործընթացը Հայաստանի Հանրապետությունում դիտարկվում է համեմատաբար նոր ֆինանսական գործիք, միևնույն արևմուտքում այն տասնամյակների պատմություն ունի և ուրույն գործառույթներ է իրականացնում տնտեսության ակտիվացման գործընթացում: Մասնագիտական գրականությունում ակտիվների արժեթղթավորմանը անվանում են նաև «սեքյուրիթիզացիա», որն առավելապես փոխառնչվում է ոչ թե ապահով ելքով տնտեսական գործարքների՝ այլ պարզապես անգլերեն արժեթղթեր (securities) տերմինի հետ:

Որպես կանոն, ակտիվների արժեթղթավորումը դիտարկվում է որպես տնտեսավարման համակարգում «երկար փողերի ապահովման գործընթաց», որն ուղղորդվում է տնտեսական գործունեության ակտիվացմանը⁵³: Մեր կարծիքով, այդ բնորոշումը պետք է լրացնել, շեշտելով նաև, որ ակտիվների արժեթղթավորումը թիրախավորվում է հիմնականում «պասիվ» փողերի ակտիվացմանը, երբ դանդաղ իրացվելի ակտիվները տեղափոխվում են արագ իրացվելիության դաշտ, դրանով իսկ ակտիվություն հաղորդելով տարբեր ոլորտների տնտեսական գործունեությանը: Իսկ պասիվ փողերի առկայությունը բնորոշ չէ միայն բանկային համակարգին, որի ավանդական տեսակներից են հիփոթեքային վարկային տեղաբաշխումները: Ֆակտորինգային, լիզինգային ընկերությունները, անգամ շինարարական և արտադրական կազմակերպությունները նույնպես ձևավորում են երկարաժամկետ դեբիտորական պարտքեր, որոնք ըստ էության պասիվ փողեր են ընդգրկում և արժեթղթավորման դեպքում կարող են «ակտիվանալ» և լուրջ ազդակ հանդիսանալ ձեռնարկատիրության ընդլայնման ու մրցունակության բարձացման գործում: Փաստորեն, պասիվ փողերը կամ դանդաղ իրացվող ակտիվները արժեթղթավորման միջոցով փոխակերպվում են ա-

⁵³ Մամիկոնյան Ա., Հավաքական (սինդիկացված) վարկերի տրամադրման համաշխարհային փորձի օգտագործումը ՀՀ-ում, Բանբեր ՀՊՏՀ, 2 (26), 2012 էջ 67 (64-76)

րագ իրացվող ակտիվների, որոնք մասնագիտական գրականությունում⁵⁴ հիմնականում ներկայացվում են երեք ուղղություններով.

- հիփոթեքային վարկերի արժեթղթավորում,
- ֆինանսական ակտիվների արժեթղթավորում,
- դրամական ապագա հոսքերի արժեթղթավորում:

Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ ակտիվների արժեթղթավորման գործընթացում առավել մեծ տեսակարար կշիռ են զբաղեցնում հիփոթեքային վարկերի գծով կատարվող բանկային տեղաբաշխումները, սակայն ֆինանսատնտեսական վերջին ճգնաժամից հետո գործարար միջավայրում հիփոթեքային վարկերի արժեթղթավորման տեսակարար կշիռն սահանջի միտում է նկատվում, փոխարենը ակտիվություն արձանագրելով դրամական ապագա հոսքերի արժեթղթավորման ոլորտում⁵⁵: Ընդհանուր առմամբ, հիփոթեքային վարկերի արժեթղթավորումն է մասնագիտական գրականությունում հիմնականում ներկայացվում որպես «սեքյուրիթիզացիայի» դասական օրինակ, երբ 15-20 տարով գրավադրված անշարժ գույքի դիմաց դեբիտորական պարտքերը ներկա պահին փոխակերպվելով արժեթղթերի, վաճառահանվում են և տարբեր ֆինանսական սխեմաներով նորից ուղղորդվում բանկային համակարգ, ակտիվացնելով վարկային ինտերվենցիան, ի դեպ, որի ոչ արդյունավետ կառավարումն էլ հենց հանգեցրեց ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի և շղթայական էֆֆեկտ ունեցավ հիփոթեքային վարկերի շուկայում⁵⁶:

Սակայն, որքան էլ որ քննադատության արժանանան ֆինանսական փուլիկների ձևավորման ռիսկեր պարունակող հիփոթեքային ակտիվների արժեթղթավորման գործընթացները, միևնույնն է, դրանց արդյունավետ կառավարման դեպքում բանկերը հաղթահարում են մի շարք կարևորագույն խնդիրներ: Այսպես, արժեթղթավորման գործընթացը օգնում է առևտրային բանկերին լուծելու իրացվելիության հետ կապված խնդիրներ: Դանդաղ իրացվելի ակտիվների փոխակերպումը արժեթղթերի, բանկերը անմիջապես ներգրավվում են պարտատոմսերի վաճառքից դրամական միջոցներ և դրանք վերաուղղում առավել շահութաբեր, հնարավորինս ոչ ռիսկային վարկավորման ոլորտներ: Այս ճանապարհով լուծվում է նաև առևտրային բանկերի կապիտալի համարժեքության ապահովման խնդիր-

⁵⁴ Սալմազարյան Ա., Մամիկոնյան Կ., Բանկային ակտիվների արժեթղթավորումը որպես ՀՀ կապիտալի շուկայի ակտիվացման և երկար փոխերի ձևավորման նախապայման, Ֆինանսներ և էկոնոմիկա 2 (164), 2014, էջ 13 (12-15)

⁵⁵ US Securitization 2016: Year in Review, Part 1, Securitization Market Trends

⁵⁶ Финансовые пузыри и мировой финансового -экономический кризис, М., Финансы, 2013, стр.26-27

րը, քանի որ իրենց հաշվեկշռից դուրս գրելով ռիսկային հիփոթեքային վարկերը, բանկերը բարելավվում են ռիսկով կշռված ակտիվների որակական կազմը և դրանով նաև՝ սահմանված նորմատիվի նկատմամբ կապիտալի համարժեքության փաստացի ցուցանիշը: Դրանով, առևտրային բանկերը հնարավորություն են ձեռք բերում կատարելու լրացուցից վարկային տեղաբաշխումներ⁵⁷:

Այսպիսով, առևտրային բանկերը գործնականում իրականացնում են լրացուցիչ շահույթի ստացման հնարավորություններ մի քանի ուղղությամբ: Նախ, ակտիվների արժեթղթերի վաճառքից ստացված գումարները տեղաբաշխվում են առավել բարձր տոկոսադրույքներով, քան մարվող արժեթղթերի տոկոսներն են: Բացի այդ, բանկերը լրացուցիչ տոկոսներ են ստանում հիփոթեքային վարկի սպասարկման դիմաց: Այստեղ նաև ձևավորվում են “եժան” փողեր, քանի որ որքան մեծանում է ակտիվով ապահովված արժեթղթավորման հիմնավորվածության երաշխիքների աստիճանը, այնքան նվազում է արժեթղթի տոկոսային դրույքը, որը շատ դեպքերում առավել ցածր է լինում միջբանկային վարկավորման դրույքաչափից⁵⁸: Եվ վերջապես, ակտիվների արժեթղթավորմամբ իրականացվում է ֆինանսական ռիսկերի դիվերսիֆիկացիա և վերաբաշխում՝ գործարքին մասնակցող առավել լայն շրջանակի մասնակիցների միջև (բանկերից բացի՝ ներդրողներ, ապահովագրական, ընկերություններ, թրասթներ): Այս պարագայում, դիվերսիֆիկացվում են նաև փոքր բանկերի վարկային պորտֆելները, որը նրանց հաճախ չի հաջողվում լոկալ վարկային շուկաներում: Դրանով, փոքր բանկերին հնարավորություն է ստեղծվում երկարատև վարկային տեղաբաշխումների արժեթղթավորման և վաճառքից ստացած դրամական ներգրավումների ճանապարհով ստանալ տարբեր ուղղություններով կարճամկետ տեղաբաշխումների հնարավորություններ⁵⁹: Սակայն, գործնականում բանկային ակտիվների արժեթղթավորումը տնտեսական իր առավելություններով (տես գծապատկեր 1) կրում է ֆինանսական ռիսկեր և ֆինանսական փուլիկների ձևավորման սպառնալիքներ, եթե չի գտնվում արդյունավետ կառավարման համակարգում: Առաջին հերթին, այն հնարավորություն է ստեղծում անորակ վարկերը “փաթեթավորելու” վարկանիշավորման ոչ համարժեք բարձրակարգ գնահատականներով և որպես արժեթղթավորված ակտիվ՝ շուկայում վաճառահանե-

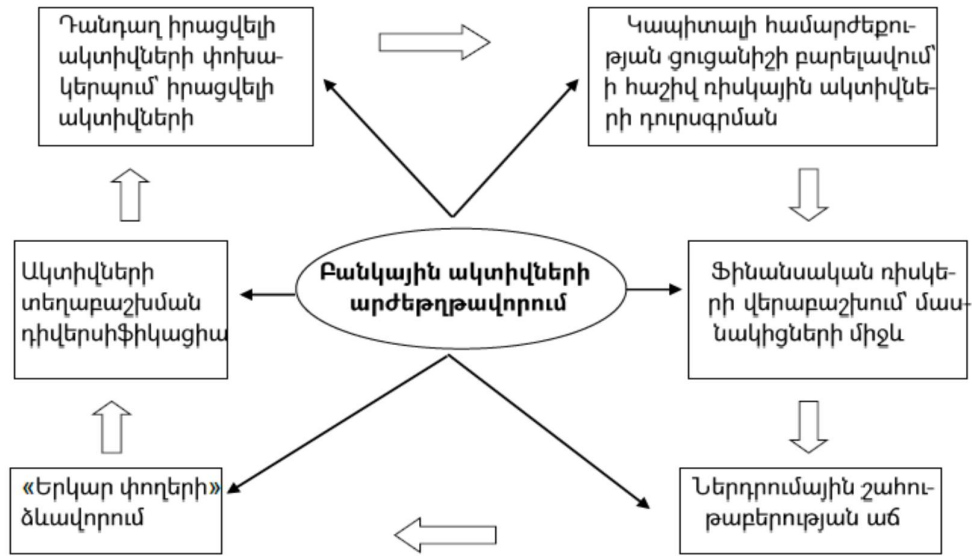
⁵⁷ Рачкевич А., Алексеева И., Секьюритизация: характерные признаки и определения, Денги и Кредит #8, 2008, стр24 (22-31)

⁵⁸ Некторов А., Философия секьюритизации активов, Рынок ценных бумаг, #1, 2017, стр 53.

⁵⁹ Киселева М., Классификация субъектов секьюритизации активов и их роли в сделке.

Экономические выгоды секьюитизации для участников сделки. // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия “Экономика и право”, # 2-2012, стр 17-22

լու անհիմն բարձրացված գներով, որն ի դեպ շղթայաբար վերավաճառների փուլ է անցնում և ավելի է խորացնում անապահով արժեթղթերի վաճառքի ռիսկայնությունը:

Գծապատկեր 1. Ակտիվների արժեթղթավորման տնտեսական դրական ազդակները բանկային համակարգում⁶⁰

Բացի այդ, նմանատիպ ֆինանսական փուլիկների առաջացմանը նըպաստում է նաև արժեթղթավորված ակտիվների վաճառքին և դրան հետևող պարտատոմսերի ետգնմանը առնչվող դրամական հոսքերի անարդյունավետ կառավարումը, ներհոսքերի և արտահոսքերի ներդաշնակության խախտումները, որոնք հանգեցնում են պարտատերերին անվճարունակության: Արդյունքում, ձևավորվում են համակարգային ֆինանսական ռիսկեր և առիթ տալիս ֆինանսատնտեսական ճգնաժամային իրավիճակների, որոնք կարող են անգամ համաշխարհային բնույթ ստանալ, ինչը որ եղավ 2007-2010 թվականներին և սկսվեց հենց հիփոթեքային վարկերի շուկայի ներդաշնակության խախտումներից:

Այս առումով, Հայաստանի Հանրապետությունում դեռևս զգուշավորություն է ցուցաբերվում հիփոթեքային վարկերի արժեթղթավորման գործընթացին: Այսպես, միայն 2015 թվականի դեկտեմբերի 15-ին տեղի ունեցան ակտիվների արժեթղթավորում՝ հատուկ ստեղծված «Վարկային պորտֆելի արժեթղթավորման հիմնադրամ 1»-ի կողմից: Այդ ակտիվների

⁶⁰ Կազմվել է մասնագիտական գրականությունում առկա մեկնաբանումների հիման վրա:

պորտֆելով համախմբված արժեթղթերը (asset-backed securities - ABS) ապահովված էին կանխիկ դրամական միջոցների հոսքերով, որոնք ստացվում էին օրիգինատորներին մոտ գործող ակտիվներից: “Վարկային պորտֆելի արժեթղթավորման հիմնադրամ 1”-ը կազմավորվեց 55% ԱՄՆ դոլարով և 45% ՀՀ դրամով ակտիվներից, ձևավորելով պորտֆելը հայաստանյան՝ “CARD Agro-credit”, “Գառնի Ինվեստ”, “Global Credit”, “Կամուրջ” և “Նոր Հորիզոն” ունիվերսալ վարկային ընկերությունների կողմից: Ակտիվների պորտֆելը ՀՀ դրամով կազմեց 495.8 մլն դրամ: ABS-ն ապահովվեց վարկերի պորտֆելի ակտիվներով, որոնք ուղղվեցին ագրոհատվածի (36%), ՓՄՁ (25%) և սպառողական վարկերի (39%) ֆինանսավորմանը: Մեկ վարկի միջին չափը կազմեց 1.6 մլն դրամ: Պորտֆելը միավորեց 298 վարկ: Մարման միջին ժամկետը (ոյուրացումը) կազմեց է 21 ամիս, ֆիքսված տոկոսադրույքը՝ տարեկան 22.04%⁶¹:

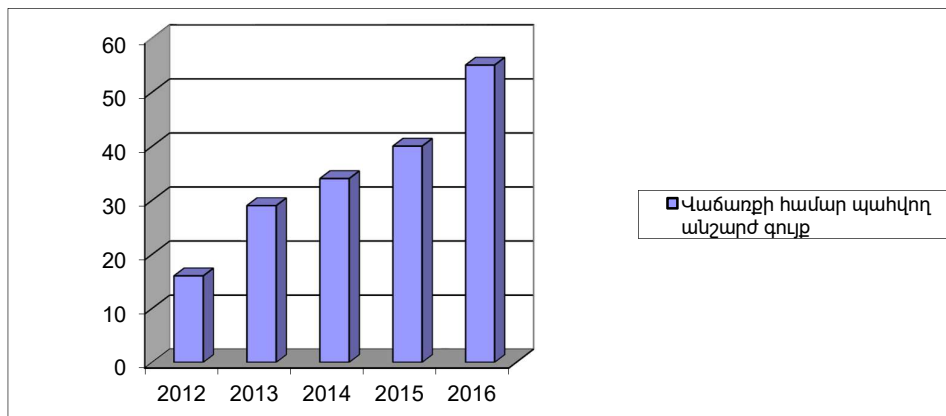
Այսպիսով, արժեթղթավորումը նախատեսվեց մինչև \$5 մլն պարտատոմսերի համար, որից ներդրողների կապիտալում ունեցած հնարավոր կորստի 50%-ը երաշխավորվեց է ԱՄՆ ՄՁԳ Չարգացման վարկային մարմնի կողմից: Թողարկվող պարտատոմսերի արժեքը ներառեց վարկերի մայր գումարը, ինչպես նաև տոկոսները⁶²: Սակայն, դրան զուգահեռ, դեռևս ՀՀ-ում չձևավորվեց կայուն երաշխիքային այն ինստիտուցիոնալ համակարգը (թրասթներ, պարտատոմսերի ապահովագրումներ, ակտիվների արժեթղթավորում վարկանիշավորում), ուղղված ակտիվների արժեթղթավորման ֆինանսական ռիսկերի կանխարգելմանը:

Հիփոթեքային ակտիվների արժեթղթավորման գործընթացը դանդաղում է նաև ՀՀ վարկային շուկայում վերջին տարիներին նկատվող միտումների պատճառով: Հատկանշական է, որ միայն 2016 թվականին 2015 թվականի համեմատ, հիփոթեքային վարկերի կազմում չաշխատող վարկերի աճը կազմել է 19,9%⁶³: Դրա հետ մեկտեղ, անշարժ գույքի շուկայի պասիվության պայմաններում առևտրային բանկերում դեռևս առկա է գրավադրված ակտիվների իրացվելիության բարձր ռիսկը: Ներկայումս գրավադրված գույքի վաճառահանման աճի տեմպերը գերազանցում են հիփոթեքային ակտիվների գծով տրամադրված վարկավորման աճին: ՀՀ առևտրային բանկերում, շահագործումից դուրս, վաճառքի համար պահվող և գրավ համարվող անշարժ գույքի ծավալների աճը (տես գծապատկեր 2) լուրջ խոչընդոտ է հանդիսանում հիփոթեքային ակտիվների արժեթղթավորման համար:

⁶¹ Arminfo, http://finport.am/full_news.php?id=23682&lang=1

⁶² Banks.am http://www.banks.am/am/news/capital_market/11670

⁶³ ՀՀ Կենտրոնական բանկ, Ֆինանսական կայունության հաշվետվություն, 2016թ. էջ 25

Գծապատկեր 2. ՀՀ առևտրային բանկերում շահագործումից դուրս, վաճառքի համար պահվող անշարժ գույքի ծավալները (մլրդ դրամ)⁶⁴

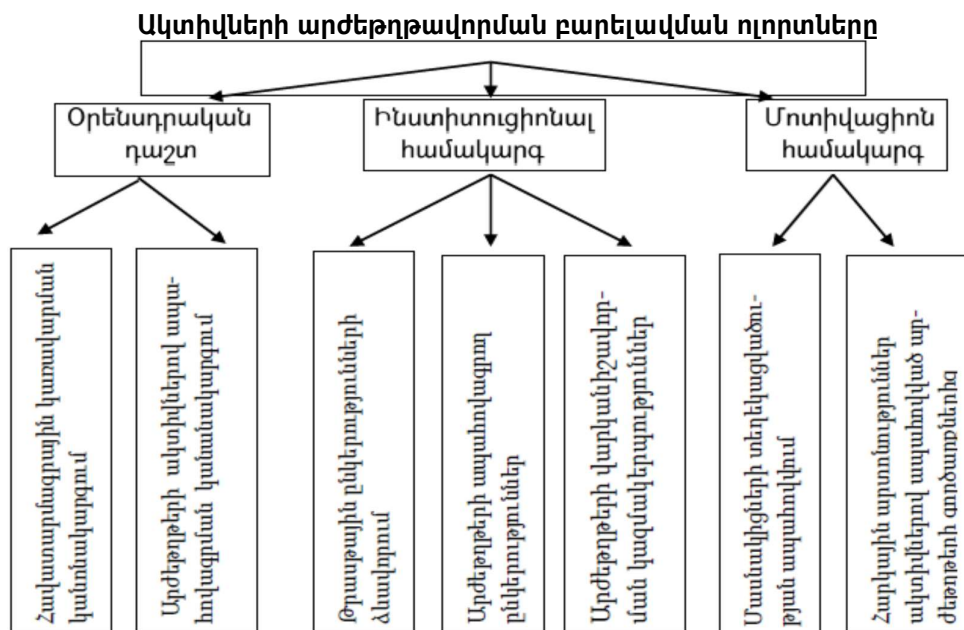
Արդյոք կարող ենք փաստել, որ շվեցարացի գիտնականի “արժեթղթաձևավորեք ամեն ինչ, եթե կան դրամական հոսքեր” եզրահանգումը՝ տնտեսության ակտիվացման նպատակով ՀՀ-ում չի կարող արդյունավետ գործել և անգամ ֆինանսական կայունության խաթարման լուրջ ռիսկեր է պարունակում: Կարծում ենք, այս պահին ակտիվների արժեթղթավորումից բխող իրոք նման ֆինանսական սպառնալիքներ և մտահոգություններ կան, սակայն դրանք կարող են չեզոքացվել, եթե հանրապետությունում օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների միջոցներ ձեռնարկվեն արժեթղթավորման ֆինանսատնտեսական ակտիվության բարելավման մի շարք ուղղություններով (տես գծապատկեր 3): Ինչպես երևում է գծապատկեր 3-ից, ակտիվների արժեթղթավորման ակտիվության բարելավման գործընթացին ՀՀ-ում անհրաժեշտ է ցուցաբերել համալիր մոտեցում, լուծելով օրենսդրական, կանոնակարգային և ֆինանսատնտեսական մոտիվացիոն խնդիրներ: Այսպես, դեռևս 2008 թվականին ընդունված «Արժեթղթերի շուկայի մասին» ՀՀ օրենքում ներկայացվում են ներդրումային ծառայությունների մատուցման դրույթները⁶⁵ սակայն զուգահեռաբար այնտեղ իրենց մեկնաբանումները չեն ստանում ակտիվների արժեթղթավորման գործընթացների կարգավորման գործընթացները: Ավելին, արժեթղթային շուկայի կարգավորման գործառույթները մեկնաբանելիս, ակտիվներով ապահովված արժեթղթերի ձեռքբերման մասնակցությունը՝ օրենսդրական քննարկում չի անցնում: Թերևս, “Ակտիվների արժեթղթավորման և ակտիվներով ապահովված արժեթղթերի մասին” ՀՀ օրենքում⁶⁶ նշված

⁶⁴ ՀՀ Կենտրոնական բանկ, Ֆինանսական կայունության հաշվետվություն, 2016թ. էջ 25

⁶⁵ Արժեթղթերի շուկայի մասին՝ ՀՀ օրենքը, բաժին 3, բաժին 4 11.10. 2007

⁶⁶ Ակտիվների արժեթղթավորման և արժեթղթերի մասին ՀՀ օրենքը, 25.05 2008

հարցադրումները իրենց օրենսդրական մեկնաբանումները ստանում են, սակայն ուշադրությունից դուրս են մնում ակտիվների արժեթղթավորման գործառնություններից բխող դրամական հոսքերի հավատարմագրված կառավարման, ակտիվներով ապահովված արժեթղթերի ապահովագրման կանոնակարգման հարցերը, որոնք չափազանց կարևորվում են ինչպես արժեթղթեր գնորդների, այնպես էլ թողարկողների շրջանում: Ավելին, սույն օրենքում նշվում է վաճառողի կամ սպասարկող բանկի մասնակցությունը արժեթղթավորման ենթակա ակտիվների հավաքագրման և արժեթղթավորման հիմնադրամին հանձնման գործառնությունում, սակայն այդ գործընթացի կանոնակարգումը դեռևս խորքային իր մեկնաբանումները չի ստանում հողվածում (3, կետ 1): Նույնը վերաբերում է արժեթղթավորման հիմնադրամի պարտավորություններին (գլուխ 2, հոդված 7), որոնք մեր կարծիքով, օրենքում առավել ընդգրկուն մեկնաբանումների կարիք ունեն: Ակտիվների արժեթղթավորման վերը նշված օրենսդրական կարգավորման հարցերի իրենց լուծումները նույնպես դեռևս չեն ստանում ոլորտին առընչվող ՀՀ-ում գործող այլ օրենքներում⁶⁷:

Գծապատկեր 3. Ակտիվների արժեթղթավորման ակտիվության բարելավման հիմնական ուղղությունները ՀՀ-ում⁶⁸

⁶⁷ Բանկերի և բանկային գործունեության մասին ՀՀ օրենքը, 30.06.1996

Ներդրումային ֆոնդերի մասին ՀՀ օրենքը, 22.12.2010

⁶⁸ Կազմված է ակտիվների արժեթղթավորման ՀՀ օրենսդրական և ենթաօրենսդրական դաշտերի վերլուծության վրա:

Բացի այն, որ ակտիվների արժեթղթավորման օրենսդրական դաշտը դեռևս բարեփոխումների կարիք ունի, ներկայումս անհրաժեշտ է նաև այդ գործընթացի կայունության երաշխիքների տրամադրման ինստիտուցիոնալ համակարգի բարելավումը, որը ՀՀ-ում զգում են արժեթղթավորման գործընթացի բոլոր մասնակիցները (թողարկողները, ներդրողները, բանկերը, նախաձեռնողները): Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ վաճառահանվող արժեթղթերը իրենց որակական գնահատականն են ստանում վարկանիշային կառույցների կողմից, որոնք մեծ դեր ունեն շուկայում արժեթղթերի առքուվաճառքի ժամանակ: Բացի այդ, արժեթղթի գծով գնորդների վստահության աստիճանը էականորեն բարձրանում է պարտատուների ապահովագրման պարագայում: Թերևս, 2015թ. ՀՀ-ում իրականացված ակտիվների արժեթղթավորման ռիսկերի 50%-ը երաշխավորվեց ԱՄՆ ՄԶԳ Չարգացման վարկային մարմնի կողմից, սակայն դա ընդամենը պիլոտային ծրագիր էր: Չեղարկված, կարծում ենք, որ ակտիվների արժեթղթավորման գործընթացը ՀՀ-ում զգալիորեն կակտիվանա, նրանում ապահովագրական, վարկանիշավորման կառույցների, դրամական հոսքերը կանոնակարգող թրասթային հիմնադրամների ընդգրկման պարագայում: Վերջին տարիներին ՀՀ-ում քայլեր են արվում ֆինանսական ակտիվների ներգրավման և արժեթղթավորման ուղղությամբ⁶⁹, սակայն դրանք լիարժեք չեն անդրադառնում ակտիվների արժեթղթավորման գործընթացների համարժեք կանոնակարգմանը և դրան առնչվող վարչակառավարման համակարգի բարելավմանը: Վերջապես, ֆինանսատնտեսական շարժառիթը ևս կարևոր դեր ունի ակտիվների արժեթղթավորման ընդլայնման մասնակիցների շրջանակում, որը դեռևս ՀՀ-ում իրեն զգացնել չի տալիս: Արժեթղթավորման գործընթացներին մասնակից կողմերը մակերեսային տեղեկացվածություն ունեն գործարքների ֆինանսատնտեսական արդյունավետության, գրավադրված ակտիվների և դրանից բխող պարտավորությունների մարման իրատեսական գնահատումների մասին, որը բնավ չի շահադրդում նրանց առավել հուսալիորեն մասնակցելու արժեթղթերի առքուվաճառքի գործարքներին: Անհրաժեշտ ենք համարում նաև այդ ակտիվության բարձրացման նկատառումով պետության կողմից հարկային արտոնությունների սահմանումը ակտիվների արժեթղթավորման գործարքների տարբեր ոլորտների նկատմամբ, որը իր արտացոլումը պիտի ունենար Հարկային օրենսգրքում:

⁶⁹ Հրապարակային եղանակով դրամական միջոցների ներգրավման մասին պաշտոնական պարզաբանում, ՀՀ Կենտրոնական բանկի խորհուրդ, 15.05.2012
Իրական հատվածի համար ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիության բարձրացման համակարգին և գործողությունների ծրագրին հավանություն տալու մասին. ՀՀ Կառավարության նիստի թիվ 47 արձանագրություն, 14 նոյեմբեր 2013

Անդրանիկ ՈՍԿԱՆՅԱՆ

Ակտիվների արժեթղթավորման նախադրյալներն ու խոչընդոտները ՀՀ-ում
Բանալի բառեր. «երկար փողեր», ֆինանսական ռիսկերի վերաբաշխում, ակտիվներով ապահովագրված արժեթղթեր, հիփոթեքային վարկերի արժեթղթավորում:

Ակտիվների արժեթղթավորումը արդյունավետ ֆինանսական գործիք է տնտեսական գործունեության աշխուժացման գործում, երբ ձևավորված “երկար փողերը” վերաորակավորվելով, ուղղորդվում են ներդրումային ոլորտներ: Սակայն, այդ գործընթացները պահանջում են ոչ միայն օրենսդրական կարգավորումներ և ենթաօրենսդրական հստակ ընթացակարգեր, այլև մասնակիցներին ուղղված շարժառիթային ազդակներ, որոնց ուղղությամբ ՀՀ-ում դեռևս համակարգային բարեփոխումների պահանջ է զգացվում:

Андраник ВОСКАНИЯН

Предпосылки и Препятствия Секьюритизации Активов в РА

Ключевые слова: «длинные деньги», перераспределение финансовых рисков, ценные бумаги застрахованными активами, секьюритизация ипотечных кредитов

Секьюритизация активов является эффективным финансовым инструментом для активизации экономической деятельности, когда «длинные деньги» вкладываются в инвестиционную сферу. Однако эти процессы требуют не только законодательных подкреплений и подзаконных процедур, но и мотивирующих сигналов к участникам, по которым по-прежнему в Армении проявляется потребность осуществления совокупных реформ.

Andranik VOSKANYAN

The Prerequisites and Obstacles of Asset Securitization in RA

Key words: "long term money", redistribution of financial risks, securities of insured assets, securitization of mortgage loans

Securitization of assets is an effective financial tool for activating economic activity, when "long term money" flows are oriented in the investment sphere. However, these processes require not only legislative reinforcements and subordinate procedures, but also motivating signals to participants, for which there is still a need for implementation of aggregate reforms in Armenia.

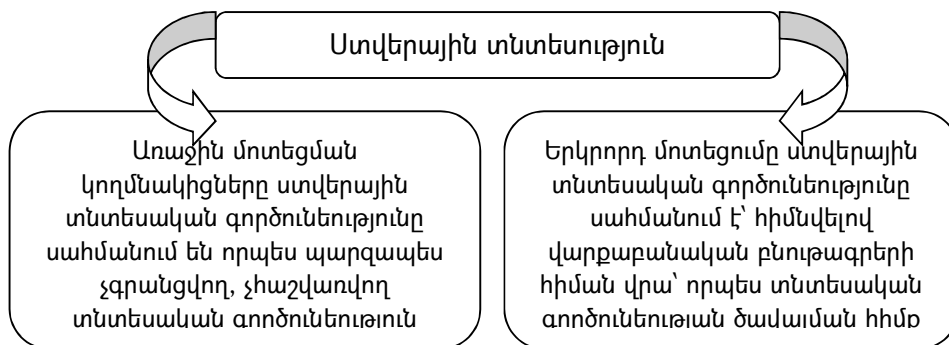
ՍՏՎԵՐԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՆԱԽԱԴԻՅԱԼՆԵՐԸ

Լիլիթ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. ստվերային տնտեսություն, ինստիտուցիոնալ, հարկային բեռ, պետական վերահսկողություն

Ստվերային տնտեսություն հասկացությունը տնտեսագիտության առավել հայտնի և տարածված կատեգորիաներից մեկն է: Ստվերային տնտեսական գործունեությունը, որպես տնտեսական երևույթ, ի հայտ է եկել այն պահից սկսած, երբ հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներ կանոնակարգելու նպատակով ձևավորվեցին պետական կառավարման մարմինները: Հարկ է նշել, որ տնտեսական գործունեության այս տեսակն ունի լայն ընդգրկվածություն, որն էլ պատճառ է հանդիսացել այն բանին, որ ներկայումս տնտեսագիտության մեջ չկա այս երևույթի մեկ հստակ ձևակերպում: Այդ տարբերությունները պայմանավորված են նրանով, որ գոյություն ունեցող հետազոտություններից յուրաքանչյուրում՝ որպես հետազոտման ելակետ, ընդունվել են տարբեր հետազոտության օբյեկտներ, ինչպիսիք են ստվերային տնտեսության ծավալների գնահատման խնդիրները կամ ստվերային տնտեսական գործունեությանը մասնակցության շարժառիթները: Մասնագիտական գրականության մեջ գոյություն ունեն ստվերային տնտեսության սահմանման երկու մոտեցումներ, որոնք էլ առավել պատկերավոր ձևով արտացոլված են ստորև՝ գծապատկեր 1-ում.

Գծապատկեր 1. Ստվերային տնտեսության սահմանման մոտեցումները⁷⁰

Այժմ համառոտ ներկայացնենք այս երկու մոտեցումների կողմնակիցների պատկերացումներն ուսումնասիրվող երևույթի վերաբերյալ: Առաջին

⁷⁰ Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից.

մոտեցման կողմնակիցներն են՝ Ջիմ Թովմասը, Ֆ. Շնայդերը, Դ. Էնեստը, Ֆիլիպ Սմիթը, Դ. Բհաթաքարյա⁷¹ և այլոք: Համաձայն Ջ. Թովմասի. «Դժվար է տալ ստվերային տնտեսության ֆորմալ սահմանում» և ըստ նրա ստվերային տնտեսական գործունեությունն իր մեջ «ներառում է գործունեության այն տեսակները, որոնք չեն գրանցվում ազգային եկամտի հաշիվներում»⁷²: Ֆ. Սմիթը սահմանում է այս ոլորտը որպես «շուկայական հիմունքներով ապրանքների և ծառայությունների օրինական կամ անօրինական արտադրություն, որը խուսափում է ՀՆԱ-ի պաշտոնական գնահատման մեջ արտացոլումից»⁷³: Դ. Գիլսը և Լ. Տեդդերը ստվերային տնտեսությունը սահմանում են որպես «տնտեսական գործունեություն, որը չի գրանցվում ազգային հաշիվներում և դուրս է մնում հարկային բազայից»⁷⁴:

Այլընտրանքային մոտեցումը գտնում է, որ ստվերային տնտեսական գործունեությունն առավել լավ սահմանվում է՝ ելնելով այն վարքաբանական բնութագրերից, որոնք ընկած են տվյալ գործունեության հիմքում: Այս ուղղության առավել հայտնի ներկայացուցիչներն են՝ Էդգար Ֆեյջը, Դե Սոոն, Լոայգան, Մ. Ֆլեմինգը, Ջ. Ռոմանը, Գ. Ֆարրելը և այլոք: Համաձայն Է. Ֆեյջի պաշտոնական տնտեսական գործունեության և ստվերային տնտեսական գործունեության միջև հիմնական տարբերությունն արտահայտվում է նրանում, թե որքանով է գործունեությունը ենթարկվում գոյություն ունեցող ինստիտուցիոնալ կանոններին: Այսպես, եթե գործունեությունը ծավալվում է գոյություն ունեցող ինստիտուցիոնալ կանոններին համապատասխան, ապա այդպիսի գործունեություն ծավալող սուբյեկտը համարվում է պաշտոնական տնտեսության մասնակից: Իսկ այն դեպքում, երբ սուբյեկտ հակադրվում և խուսափում է գոյություն ունեցող ինստիտուցիոնալ միջավայրից, ապա դա ենթադրում է մասնակցություն ստվերային տնտեսությանը⁷⁵: Համաձայն Մ. Ֆլեմինգի, Ջ. Ռոմանի և Գ. Ֆարրելի ստվերային տնտեսությունը սահմանվում է որպես «տնտեսական գործակալների վարքագծի որոշակի փոփոխություն՝ ի պատասխան ինստիտուցիոնալ սահմանափակումներին»: Համաձայն Դե Սոտոյի՝ ստվերային տնտեսության առկայությունն անցումային տնտեսու-

⁷¹ Dilip K. Bhattacharyya, " On the Rational of Estimating the Hidden Economy ‘’, The Economic Journal, 109, no 456 (sane 1999), p. 2. (pp.2-4).

⁷² Tomas Jim (1999). Quantifying the black economy: ‘ measurement without theory’ yet again? The Economic journal, 109 (June), p. 382. (pp.381-389).

⁷³ Smith Philip (1994) Assessing the Size of the Underground Economy: The Canadian Statistical Perspectives. Canadion Economic Observen, No. 11-010, 3. 18 March, p. 17.

⁷⁴ Gilles David E. A., Tedds Lindsay M. (2002). Taxes and the Canadion Underground Economy. Canadian Tax paper n. 106. Canadian Tax Foundaffon. Toronto, p. 4. (pp.4-7)

⁷⁵ Feige Edgard L. (1990). Defining and Estimating Underground and Informal Economics: The New Institutional Economic Approach. World Development, 18, no. 7, p. 993. (pp.989-1002)

թյան պայմաններում ցույց է տալիս այն⁷⁶, որ «ավանդական կենտրոնացվածությունը, որը գոյություն ունի մեր հասարակության մեջ, պարզապես ունակ է բավարարելու այն հիմնական պահանջները, որոնց կարիքն ունի պետությունն անցման փուլում»⁷⁷: Այսպիսով, ամփոփելով ստվերային տնտեսական գործունեության (ստվերային տնտեսություն) ընդհանուր բնութագիրը տվող սահմանումների ուղղությունները կարող ենք նշել, որ և՛ առաջին ուղղությունը, և՛ երկրորդ ուղղությունը հնարավորություն են տալիս առավել համապարփակ դիտարկել ստվերային տնտեսության էությունը: Մասնավորապես, եթե առաջին՝ բնութագրող մոտեցումը, հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմել ստվերային տնտեսության էության մասին, ապա երկրորդ՝ վարքաբանական մոտեցումը՝ այն շարժառիթների մասին, որոնք պատճառ են հանդիսանում ստվերային տնտեսական գործունեության ծավալման համար: Այլ կերպ ասած՝ այս երկու մոտեցումները ոչ այնքան հակասում, որքան լրացնում են մեկը մյուսին և դրանով իսկ մեղմացնում են այն բացերը, որոնք կան այս կամ այն մոտեցման մեջ ընդգծված սահմանումներում:

Ամփոփելով վերգրվածները, կարելի է եզրակացնել, որ ստվերային տնտեսությունը բազմաթիվ և բազմաբնույթ սոցիալ-տնտեսական երևույթների և գործընթացների մի ամբողջություն է, որոնց միավորում է դրանց անօրինական լինելը, գոյություն ունեցող ինստիտուցիոնալ միջավայրին հակադրվելու և ամեն կերպ հասարակական վերահսկողությունից դուրս մնալու ձգտումը: Ինչպես երևում է վերը նշված սահմանումից, ստվերային տնտեսությունը հանդիսանում է խիստ բարդ հետազոտվող օբյեկտ, որն էլ մեկ անգամ ևս վկայում է այն մասին, որ ստվերային տնտեսության սահմանման, գնահատման և հետազոտման խնդիրն այսօր ևս արդիական է, ինչպես երեք տասնամյակ առաջ, երբ Արևմուտքում սկսեցին լրջորեն հետազոտել այն: Այժմ տեսնենք, թե ինչպիսի երևույթներ են պատճառ հանդիսանում ստվերային տնտեսության ձևավորման և զարգացման համար: Անդրադառնանք այդ պատճառներից մի քանիսին.

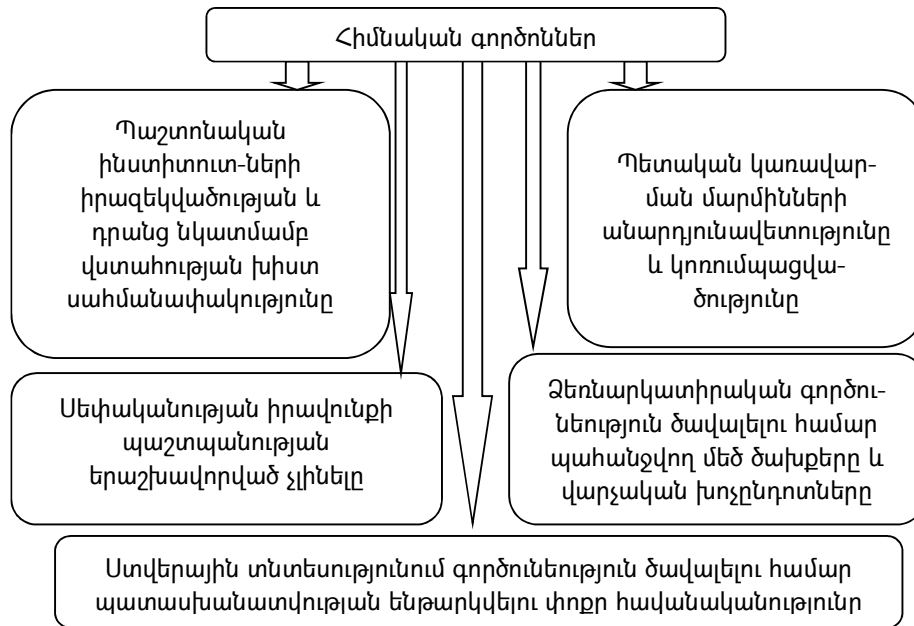
- Առաջին և հիմնական պատճառը հարկային բեռն է: Ինչպես ցույց են տալիս տարբեր հետազոտություններ, այլ հավասար պայմաններում հարկային դրույքաչափերի ավելացումը կամ նոր հարկատեսակների սահմանումը բերում է նրան, որ տնտեսվարող սուբյեկտներն ամեն կերպ ձգտում են խուսափել լրացուցիչ հարկային պարտավորություններից և գնալ ստվեր:
- Ստվերային տնտեսության աճին խթանող գործոն է հանդիսանում նաև պետական վերահսկողության աճը, որն ուղեկցվում է հասարակական կյանքի

⁷⁶ Fleming M. H., Roman S., Farrel G. (2000). The Shadow Economy. Journal of International Affairs, Spring 2000, p. 53, no. 2.

⁷⁷ Сото де Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. М., 1995, с.6.

այս ոլորտի կարգավորման օրենքների և սահմանափակումների ավելացմամբ: Վերահսկողության աճը բերում է տնտեսավարող սուբյեկտների գործարքային ծախքերի ավելացմանը, որն էլ պատճառ է, որ էլ ավելի շատ ջանքեր ներդնեն գործունեությանը ստվերային ոլորտ տեղափոխելու համար:

• Մեկ այլ գործոն է աշխատանքի շուկայում պետական կարգավորման անհամապատասխան աճը, որը դրսևորվում է պաշտոնական աշխատանքային օրվա տևողության կրճատման, որն էլ իր հերթին լրացուցիչ խթան է ստեղծում թաքնված զբաղվածության ծավալների աճի համար:

Գծապատկեր 2. Արևելյան Եվրոպայի երկրներում ստվերային տնտեսության աճին նպաստող հիմնական գործոնները ⁷⁸

Սակայն, ինչպես ցույց են տալիս Քյունի համալսարանի տնտեսագետ Դոմինիկ Էնստի հետազոտությունները, Արևելյան Եվրոպայի երկրներում, բացի վերը նշված պատճառներից, կան նաև այլ հիմնական գործոններ, որոնք ևս նպաստում են ստվերային տնտեսության աճին (գծապատկեր 2): Իսկ այժմ տեսնենք, թե ինչպիսի հետևանքների է բերում ստվերային տնտեսության առկայությունն այս կամ այն երկրում: Դրանք հետևյալն են՝

1. Գոյություն ունեցող հավասարության խախտումը: Խոսքը գնում է այն մասին, որ ստվերային տնտեսությունը բերում է սոցիալական անհավասար-

⁷⁸ Enste H. Dominik, The Shadow Economy and Institutional Change in Transition Countries: Keln 2002, p. 18.

րության: Ղա դրսևորվում է նրանով, որ ստվերային ոլորտը, դուրս մնալով պաշտոնական վերահսկողության դաշտից, չի պաշտպանում աշխատանքային օրենսդրությունը, հարկային օրենսդրությունը, որակի վերահսկման հետ կապված իրավական նորմերը և այլն: Այս ամենը բերում է նրան, որ աշխատողը չի օգտվում այն բարիքներից, որոնք օրենքով սահմանված են նրա համար, իսկ պետական բյուջեն չի ստանում այն եկամուտները, որոնք հնարավորություն կտային պետությանն իրականացնել արդյունավետ սոցիալ-տնտեսական քաղաքականություն և մատուցել համապատասխան քանակի և որակի հասարակական ծառայություններ: Արդյունքում աճում է սոցիալական բևեռացվածությունը, որը բերում է հասարակական անբավարարվածության, պետական կառույցների հանդեպ վստահության վերացման:

2. Շուկայական կատարյալ մրցակցության համակարգի խախտումը, երբ ձեռնարկությունը, որը գործում է հարկվող տնտեսությունում, չի կարող արդյունավետ մրցակցել ստվերային ոլորտում գործող ձեռնարկության հետ, քանի որ վերջինս, չվճարելով հարկեր և տուրքեր, բացարձակ մրցակցային առավելություն է ստանում, որով «ճանապարհից» հանում է օրինապահ ձեռնարկությանը և ոչնչացնում գոյություն ունեցող մրցակցային կապերը:

3. Մեծ ծավալի հասնող ստվերային տնտեսությունն աղավաղում է նաև տվյալ երկրի ազգային վիճակագրությունը, որն էլ սխալ ազդակներ է տալիս պաշտոնական և ոչ պաշտոնական մարմիններին առկա վիճակի մասին:

Այս ամենը հիմք է տալիս փաստելու, որ ստվերային տնտեսությունը, ընդհանուր առմամբ վերցրած, բացասական ազդեցություն ունի ազգային տնտեսության վրա, քանի որ այն խախտում է օրինաչափ հավասարակշռությունը, որը պետք է լինի շուկայական տնտեսության պայմաններում տարբեր տնտեսական սուբյեկտների միջև: Չնայած այս ամենին, տնտեսագիտության մեջ ժամանակ առ ժամանակ հնչում են կարծիքներ, որ ստվերային տնտեսությունը, տնտեսական զարգացման որոշակի փուլում, լուծում է մի շարք սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ (Շնայդեր, Էնստ)⁷⁹: Խոսքը գնում է այն մասին, որ հատկապես անցումային փուլի սկզբում մինչև պաշտոնական տնտեսության ձևավորումը, ստվերային ոլորտը հասարակության որոշակի խավին ապահովում է աշխատանքով, որն էլ փոքր-ինչ թեթևացնում է առկա սոցիալական լարվածությունը: Այնուամենայնիվ, ստվերային տնտեսությունն ունի ավելի շատ բացասական, քան դրական ազդեցություն, որն էլ պահանջում է դրա դեմ համակարգված և հետևողական պայքար:

⁷⁹ Enste D. and Schneider F. ‘‘ Increasing Shadow Economies all over the World - Fiction or Reality? ’’ Discussion Paper No. 26., IZA, December 1998, pp. 26-27.

Լիլիթ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Ստվերային տնտեսության զարգացման նախադրյալները

Բանալի բառեր. ստվերային տնտեսություն, ինստիտուցիոնալ, հարկային բեռ, պետական վերահսկողություն

Ստվերային տնտեսությունը դասվում է բարդ հետազոտվող սոցիալ-տնտեսական երևույթների շարքին: Չնայած նրան, որ այն գոյություն է ունեցել մարդկային պատմության գրեթե ողջ ընթացքում, սկսել է ուսումնասիրվել գիտական մակարդակով շուրջ երեք տասնամյակ առաջ և ներկայումս կարիք ունի բազմակողմանի ուսումնասիրման: Բացի այդ, մինչ օրս այս երևույթի վերաբերյալ դեռևս չկա մեկ ընդհանրական սահմանում, որը մեկ անգամ ևս փաստում է, որ տնտեսագիտության այս ոլորտը շատ քիչ է ուսումնասիրված:

Лилит ПЕТРОСЯН

Предпосылки развития теневой экономики

Ключевые слова: теневая экономика, институциональных, налоговое бремя, государственный контроль

Теневая экономика - это сложный социально-экономический феномен. Несмотря на то, что он существует почти во всей истории человечества, он изучается на научном уровне около трех десятилетий назад и теперь нуждается в всестороннем исследовании. Кроме того, до сих пор нет общего определения этого явления, что в очередной раз доказывает, что этой области экономики все еще очень мало.

Lilit PETROSYAN

Preconditions of shadow economy growth

Key words: shadow economy, institutional, tax burden, state control

Shadow economy is a complex social-economic phenomenon. Although it has existed almost throughout human history, it has been studied at a scientific level about three decades ago and now needs a comprehensive study. In addition, there is still no general definition on this phenomenon, which once again proves that this field of economics is still very little.

ՀՀ ԳՈՐԾԱՐԱՐ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՎՐԱ ԱԶԴՈՂ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

Արփինե ԿՅՈՒՐԵՂՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտի հայցորդ

Բանալի բառեր. գործարար միջավայր, օրենսդրություն, մակրոտնտեսական քաղաքականություն, իրավական գործընթաց, մենաշնորհ

Հայաստանի Հանրապետությունում անկախության տարիներից հետո իրականացվել են տնտեսական, իրավական, սոցիալական և նույնիսկ մշակության բարեփոխումներ, որոնց նպատակներն են՝

- ՀՀ նոր տնտեսական հարթակների ձևավորումն է,
- գործարարության զարգացումն է,
- բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումն է:

Բարեփոխումների արդի փուլում ՀՀ տնտեսական գործընթացների տարբեր հարթություններում դեռևս գոյություն ունեն թերություններ և բացթողումներ՝ կապված

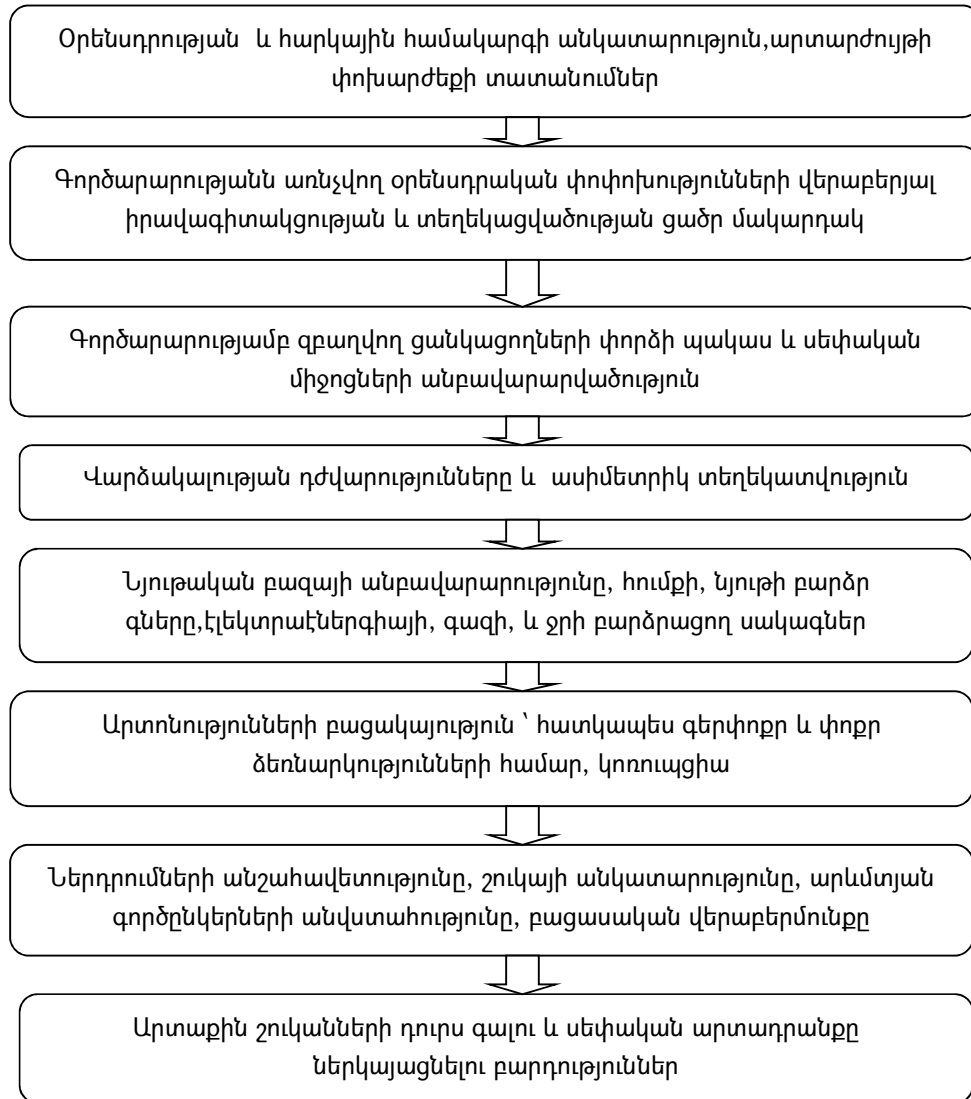
1. Օրենսդրության անկատարության հետ, որը անընդհատ փոփոխությունների հետևանքով ձեռներեցներին վարքագծում ստեղծում են անորոշության մթնոլորտ, ինչը նպաստում է նաև գործարարության ակտիվության նվազեցմանը: Օրինակ՝ նման փոփոխությունները առավելապես հատկանշական են հարկային տարբեր օրենքների, իհարկե դա էլ բնորոշն է ինչպես ՀՀ-ում, այնպես էլ արտերկրում, քանի որ տնտեսական գործընթացների փոփոխությանը զուգընթաց անհրաժեշտ է համապատասխանեցել հարկային օրդերները դրանց հետ:

2. Մակրոտնտեսական քաղաքականության փոփոխությունների ազդեցության մասով գործարար միջավայրի կառուցվածքում տեղի են ունենում էական տեղաշարժեր:

3. Իրավական գործընթացների փոփոխության հետևանքով առանձին օրենքների փոփոխությունները՝ արտոնագրման, վարձակալության, աշխատանքային հարաբերություններ կարգավորման մասով փոփոխությունները մի կողմից նպաստում են գործարարության նոր տեսակների զարգացման համար, մյուս կողմից ավելացնում են «վարչարարական բեռը»:

4. Գործարարության հետ կապված մշակութային և ազգային կարծրատիպերի փոփոխություն, որով պայմանավորված է գործարարության զարգացման հետագա ընթացքը, մոտեցումը և ուղղվածությունը:

Գծապատկեր 1. Գործարար միջավայրին բնորոշ հիմնախնդիրները⁸⁰

⁸⁰ Գծապատկեր 1-ը կազմվել է հեղինակի կողմից:

Իհարկե, կարելի է շարունակել ՀՀ գործարար միջավայրի կարգավորման հարցում պետության կողմից թույլ տրված բացթողումներն ու թերացումները (Գծապատկեր 1.1.3), սակայն, ընդհանուր առմամբ, կարելի է եզրակացնել, որ վերջին 25 տարիների ընթացքում կառուցվածքային փոփոխությունները ի վերջո բերել են ՀՀ գործարար միջավայրի ձևավորմանը, իսկ ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների արդյունքներում վերջինիս զարգացմանը: ՀՀ գործարար միջավայրի զարգացման կարևոր նախադրյալ է ֆինանսական մասնավորապես՝ փոխառու միջոցների մատչելիության ապահովումը: Բանկերը խուսափում են գործարարության վարկավորումից՝ երաշխիքների բացակայության պատճառով: Դրանք համարում են համեմատաբար բարձր ռիսկային, անարդյունավետ և տրամադրում են հիմնականում բարձր տոկոսադրույքներով (պարտադիր գրավի առկայությամբ): Այսինքն՝ վարկային միջոցների ոչ մատչելի լինելը, կարծում ենք, պայմանավորված է հետևյալ գործոնների առկայությամբ.

- վարկավորման բարձր տոկոսադրույք,
- երկարաժամկետ վարկերի գրեթե բացակայություն:

5. Ձեռնարկությունների գործունեության անվտանգություն.

Հայաստանում շուկայի զարգացումը բնութագրվում է ձեռնարկությունների համար հավանական մի շարք վտանգներով և օրենքների հիման վրա դրանց հակազդելու հնարավորությունների փաստացի բացակայությամբ՝

- մատակարարների կողմից իրենց պարտավորությունների չկատարում,
- ձեռնարկությունների մասին գաղտնի տեղեկատվության արտահոսք,
- ներքին շուկայի ցածր պահանջարկ:

Չնայած, որ Հայաստանի ներքին շուկան դեռ հեռու է հագեցվածության կետից, այնուամենայնիվ, գտնում ենք, որ տնտեսության դինամիկ զարգացման համար ձեռնարկությունների գործունեությունը հիմնականում պետք է ուղղված լինի դեպի արտաքին շուկաներ: Սակայն արտահանման հնարավորությունների զարգացումը պահանջում է նպատակային պետական օժանդակություն, ժամանակ, ֆինանսներ:

6. Արտաքին շուկաների դուրս գալու և սեփական արտադրանքը ներկայացնելու բարդությունները՝

- տեղական արտադրանքի որակական հատկանիշների անմրցունակությունը արտաքին շուկաներում,

- մաքսային ընթացակարգերի բարդությունը,
- էլեկտրաէներգիայի, գազի և ջրի, ինչպես նաև արտահանվող ապրանքների գների բարձր լինելու հետևանքով միջազգային շուկայում ոչ մրցունակ լինելը,
- ազատ մրցակցության բացակայությունը:

Մենաշնորհների հիմնախնդիրների ոչ լիարժեք լուծումը ևս շարունակում է խոչընդոտել ՀՀ գործարար միջավայրի վրա, իզուր չէ, որ ԵՄ-ի հետ ազատ առևտրի առաջնային նախապայման է դարձել մենաշնորհների վերացումը Հայաստանում⁸¹: Ուստի գործարար միջավայրի բարձր ակտիվությունը պահպանելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել արդյունավետ հակամենաշնորհային քաղաքականություն, ինչը նպատակ ունի պահպանող բարեխիղճ մրցակցությունը և ապահովել շուկայական հարաբերությունների արդյունավետությունը: Հատկապես տնտեսության ներկա պայմաններում դրա արդյունավետ կիրառումը կտա զգալի արդյունք, քանի որ շատ հաճախ ազատ մրցակցությունը խոչընդոտվում է մի շարք ոլորտներում գործող մենաշնորհների կողմից: Մենաշնորհների հիմնախնդիրների մասին մշտապես բարձրացվել է, սակայն պետական կարգավորումն այս ուղղությամբ դեռևս թերի է, քանի որ գործարար միջավայրը ցանկալի մակարդակի վրա չէ: Բացի մենաշնորհների առկա հիմնախնդիրից գործարար միջավայրի զարգացման և բարելավման գործում նշանակալի դեր ունի ճիշտ մշակված պետական քաղաքականության իրականացումը: Ուստի, պետությունը պետք է հովանավորչական քաղաքականությամբ հանդես գա նաև ձեռնարկությունների ստեղծման և դրանց արտադրանքի արտահանման ուղղություններով, հետևաբար ձեռնարկատիրության զարգացման նախապայմանների ստեղծման ուղղությամբ պահանջվում է ինչպես համապատասխան օրենսդրաիրավական դաշտի առկայությունը, այնպես էլ ձեռնարկատերերի իրավական պաշտպանվածությունը⁸²:

---

⁸¹ Mediamaxs. Ликвидация монополий в Армении-одно из предцеловий свободной торговли с ЕС. 13 Апрель г. 2012

⁸² Խաչատրյան Գ. «Ձեռնարկատիրական գործունեության կազմակերպման և զարգացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում» ՀՀ ԳԱԱ, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» 1-2 /630/ 2011թ. էջ 134-154 / էջ 192/

Արփինե ԿՅՈՒՐԵՂՅԱՆ

ՀՀ գործարար միջավայրի վրա ազդող գործոնների հարցի շուրջ

Բանալի բառեր. գործարար միջավայր, օրենսդրություն, մակրոտնտեսական քաղաքականություն, իրավական գործընթաց, մենաշնորհ

Հայաստանի Հանրապետությունում անկախության տարիներից հետո իրականացվել են տնտեսական, իրավական, սոցիալական և նույնիսկ մշակութային բարեփոխումներ, սակայն ՀՀ տնտեսական գործընթացների տարբեր հարթություններում դեռևս գոյություն ունեն թերություններ և բացթողումներ, որոնք էլ իրենց ազդեցությունն ունեն ՀՀ գործարար միջավայրի ձևավորման և զարգացմանը վրա:

Арпине КЮРЕГЯН

Факторы влияющие на бизнес-среду Армении

Ключевые слова: бизнес-среда, законодательство, макроэкономическая политика, юридический процесс, монополия

После нескольких лет независимости в Республике Армения были осуществлены экономические, правовые, социальные и даже культурные реформы, однако все еще есть недостатки и упущения в различных аспектах экономических процессов Армении, которые влияют на формирование и развитие деловой среды Армении.

Arpine KYUREGHYAN

Factors Affecting Armenia's Business Environment:

Key words: business environment, legislation, macroeconomic policy, legal process, monopoly

After years of independence, economic, legal, social, and even cultural reforms have been implemented in the Republic of Armenia, but there are still shortcomings and omissions in different dimensions of Armenia's economic processes, which have their impact on the formation and development of Armenia's business environment.

ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Անուշ ԱՆԱՆՅԱՆ

ՀՊՏՀ, ՄՏՀ ամբիոնի դոցենտ

Բանալի բառեր. ներդրումներ, ներդրումային միջավայր, կարգավորում, շուկայական տնտեսություն, խթանում, ներդրումային քաղաքականություն

Շուկայական տնտեսության պայմաններում կազմակերպությունների գործունեության ընդլայնման հիմնական նախապայմաններից մեկը ներդրումների ներգրավումն է: Մակրոմակարդակում այդ խնդիրը դիտարկելիս մեծ կարևորություն են ստանում օտարերկրյա ներդրումները, որոնց ներհուսքը կարող է բարելավվել միայն բարենպաստ ներդրումային միջավայրի պայմաններում: Հայաստանում ներդրումային միջավայրի բարելավման խնդիրներն առավել արդիական դարձան անկախության հռչակումից հետո նոր տնտեսական համակարգի ձևավորման հետ մեկտեղ, երբ երկրի տնտեսությունը կտրուկ անկում ապրեց: Ներկայումս, սակայն, առավել կարևոր են ներդրումային միջավայրի բարելավմանն ուղղված հիմնախնդիրները, որոնք պայմանավորված են միջավայրը կարգավորող տնտեսական, օրենսդրական գործոններով և վարչական ընթացակարգերով: Ներդրումային դաշտի պետական կարգավորումն արտահայտվում է 2 ձևով.

- ներդրումային գործունեության պայմանների կարգավորմամբ,
- պետական ներդրումների ուղղակի կառավարմամբ⁸³:

Հայաստանի համար, թերևս, ընդունելի է առաջին տարբերակը, որը ներառում է այն բոլոր միջոցառումները և պետական կարգավորման լծակները, որոնք մակրոտնտեսական դաշտում ներկայացնում են ներդրողների հետաքրքրությունների շրջանակը: Այս ամենը պետք է ուղղվի ներդրումային քաղաքականության հիմնական նպատակի իրականացմանը, որը կարտահայտվի ներդրումների ոլորտը կարգավորող իրավական-պայմանագրային դաշտի կայացմամբ, վարչական խոչընդոտների վերացմամբ, ներդրումների ոլորտը կարգավորող պետական կառավարման մարմինների օպտիմալ կառուցվածքի ձևավորմամբ և ներդրումները խթանող ենթակառուցվածքի կայացմամբ: Ներդրումային

⁸³ Правовое регулирование инвестиционных процессов в экономике, В.Н. Горюнов, Е.Б. Конищенко, Вестник Международного института экономики и права. 2014. № 2, с. 63-79

քաղաքականությունը, սակայն, չպետք է ընդգրկի միայն տվյալ պետության և վերջինիս կողմից լիազորված պետական և մասնավոր կառույցների միջոցով իրականացվող գործողությունների և միջոցառումների համալիրը, որն ուղղված է միայն սեփական երկրի տնտեսություն: Այն պետք է նպատակաուղղվի նաև աշխարհի ցանկացած երկիր, որի արդյունքում նրա տարածքում գործող ընկերությունը կոնկրետ շահեր կհետապնդեն (եկամուտ, գործունեության հետագա ծավալման բարենպաստ ռեժիմի ապահովում, շուկայական համապատասխան հատվածի գրավում, արտոնությունների ստացում և այլն): Այսինքն՝ նման մոտեցման պարագայում ներդրումների հոսքի խթանմանն ուղղված միջոցառումները և գործողությունները իրականացվում են ոչ միայն պետական, այլև ոչ պետական կառույցների կողմից, որոնք «ներդրումային հավաստագրման» միջոցով կարող են օժտված լինել նաև պետական հստակ լիազորություններով⁸⁴: Այս կառույցներն ունեն մասնավոր գործնական շահեր, ինչը ենթադրում է, որ նրանք ավելի են շահագրգռված դրանց իրականացման համար, քան պետական կառույցները:

Այս մոտեցմամբ ներդրումային քաղաքականություն ասելով՝ հասկանում ենք ներդրումների խթանումը ոչ միայն դեպի սեփական երկրի տնտեսություն, այլև դեպի այլ երկրների տարածքներ, որի արդյունքում Հայաստանը կամ հայրենական ընկերությունները կստանան բարենպաստ ռեժիմ: Փաստորեն, կոնկրետ շահեր հետապնդող կազմակերպությունները, ձեռնարկությունները և պետական կառույցները պետք է խթանեն այդ շահերի իրացման համար դաշտի ձևավորումը և հետագա ընդլայնումը: Կարծում ենք՝ նման կառույցների գործառույթներից պետք է լինեն նաև օրենսդրական դաշտի կատարելագործման առաջարկների ներկայացումը, համագործակցության խոշոր նախագծերի փորձաքննությունը, ներդրումների դաշտում գտնվող այլ տնտեսվարողների գործունեության կողողինացումը, արտերկրում հետազոտությունների իրականացումը: Կարևոր հանգամանք է այն, որ Հայաստանում դեռևս որոշված չեն օտարերկրյա կապիտալի համար փակ ոլորտները: Արտասահմանում օտարերկրյա կապիտալի համար, որպես կանոն, ամբողջապես փակ են լինում կենսական և ռազմավարական ճյուղերը (պաշտպանության, անվտանգության, հեռուստատեսության, կապի, հումքի և վառելիքի արդյունահանման ոլորտները և այլն): Ներդրումային քաղաքանակության ոլորտում միկրո և մակրո մակարդակները փոխկապված են՝ լրացնելով միմյանց մի կողմից պետական կարգավորիչ քաղաքականությամբ,

⁸⁴ Мартынов А., Активизация инвестиционной политики, Экономист № 9, 2001, с. 19-23

մյուս կողմից՝ կոնկրետ ընկերության ակտիվ տնտեսական գործունեությամբ: Այս պարագայում, կարծում ենք, ներդրումային միջավայրի և այդ միջավայրով պայմանավորված գործարար ակտիվության զարգացումը հնարավոր է ապահովել միայն համապատասխան համալիր մոտեցմամբ, այն է՝

- խնդիրը պետք է լուծել ոչ միայն տնտեսական բարեփոխումների (գների ազատականացում, մասնավորեցում, բանկային համակարգի կատարելագործում), այլև սոցիալական, ազգային անվտանգության, քաղաքական ոլորտներն ընդգրկող շրջանակում,

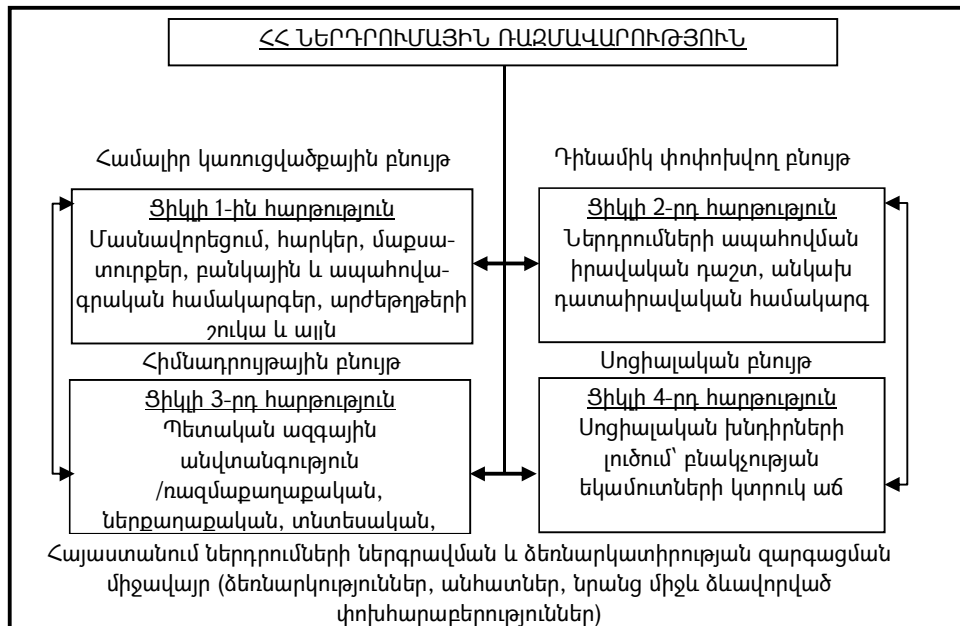
- պետք է անցնել սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների իրականացման այն փուլին, երբ որոշակիորեն կայացած և շուկայական հարաբերություններն արտահայտող օրենսդրական, արտադրական, ֆինանսական, միջնորդային և այլ կառույցների միջոցով կապահովվի տնտեսության զարգացումը՝ արտահանման ծավալների կտրուկ աճով պայմանավորված: Իսկ սա հնարավոր է միայն ներդրումային ակտիվ քաղաքականության իրականացման երաշխիքային դաշտի ապահովմամբ:

Այսինքն, տնտեսության հետագա զարգացման՝ աճի (արդյունաբերության վերագործարկում, արտահանման աճ) խնդիրը պետք է դրվի որոշակիորեն ձևավորված շուկայական ենթակառուցվածքի առկայության և դրա հետագա զարգացման հիմքերի վրա: Սա նշանակում է, որ ներդրումային ակտիվ քաղաքականության իրականացումը ենթադրում է «ամբողջական համալիր ցիկլի» ապահովում, որի առաջին հարթության վրա շուկայական հարաբերությունների հետևյալ միջոցառումների համակարգն է⁸⁵:

- ա. գների ազատականացում,
- բ. պետական գույքի օգտագործման արդյունավետության բարձրացում,
- գ. արժեթղթերի առաջնային և երկրորդային շուկայի առկայություն,
- դ. բանկային համապատասխան մակարդակի համակարգ,
- ե. ապահովագրական համապատասխան մակարդակի համակարգ,
- զ. ապրանքահումքային և ֆոնդային բորսաների առկայություն,
- է. շուկայական հարաբերությունները սպասարկող այլ կառուցվածքային միավորների առկայություն:

⁸⁵ Бадалов А.Л. Частно-государственное партнерство в реализации инвестиционных проектов// ЭКО. – 2008. - № 6. – С. 129-142.

Սակայն նկատենք, որ ներդրումային քաղաքականությունն անհնար կլինի իրականացնել առանց մշակված և ընդունված պետական-ազգային անվտանգության հիմնադրույթի, որի մեջ ներառվում են ներքաղաքական կայունության ապահովումը, ռազմաքաղաքական դոկտրինայի առկայությունը, տնտեսական անվտանգության և գոյապահպանական անվտանգության ծրագրերի առկայությունը: Ներդրումային դաշտի բարելավման ամբողջական համալիր ցիկլի անհրաժեշտ բաղադրիչ է նաև բնակչության սոցիալական խնդիրների լուծումը կամ դրանց մեղմացումը, ինչն էլ արտահայտում է քաղաքականության սոցիալական ողջվածությունը: Ներդրումային քաղաքականության իրականացման ամբողջական համալիր ցիկլի սխեման ներկայացնենք ստորև (գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. Ներդրումային քաղաքականության իրականացման ամբողջական համալիր ցիկլը

Վերոնշյալ հարթությունների պարտադիր առկայության հիմքի վրա էլ պետք է ձևավորվի անհրաժեշտ ներդրումային դաշտը, որտեղ և կձևավորվեն բարենպաստ պայմաններ ձեռնարկատիրության զարգացման համար: Նշենք, որ թություններից և ոչ մեկը չի արտահայտում որևէ գերակայություն մյուսի նկատմամբ. դրանց թվարկումը և հերթականությունը պայմանական բնույթ է կրում: Այսպիսով, ինչպիսի՞ն պետք է լինի ներդրումների ներգրավմանն ուղղած ներ-

դրումային քաղաքականության և դրա հիման վրա ցիկլի կիրառությունը: Կարծում ենք, որ ներդրումների ներգրավումը պետք է զուգակցված լինի առաջնային նպատակի՝ ՀՀ-ում արդյունաբերական քաղաքականության իրականացման խնդրի գերակայության հետ: Պետք է վերջապես ընդունել, որ առաջիկայում մեր երկրի տնտեսական զարգացումը կապված է կրկին արդյունաբերական երկիր դառնալու հետ: Ընդ որում, անհրաժեշտ է հստակ որոշել տնտեսության, մասնավորապես՝ արդյունաբերության, գերակա զարգացման ճյուղերը և արտադրությունները: Մեր երկրի ներդրումային քաղաքականությունը միանշանակ պետք է ուղղված լինի խոշոր ներդրումները դեպի քարշակի դեր կատարող ենթաճյուղեր և արտադրություններ ներգրավելուն, որոնք կարող են իրենց զարգացմանը զուգահեռ և՛ ուղղահայաց, և՛ հորիզոնական ապահովել մոլտիպլիկատիվ էֆեկտ: Վերոնշյալ կապերը և ցիկլերը վերաբերում են ոչ միայն Հայաստանի տարածքում գործող տնտեսական կապերին, այլև հաջորդաբար տարածքային և միջազգային ինտեգրացիոն հնարավոր կապերին: Ընդ որում, ներդրումների ներգրավման հիմնախնդիրը պետք է ներառի հատկապես վերամշակող արտադրությունները: Առաջին հարթության վրա պետք է դիտարկել միկրոէլեկտրոնիկան, սարքաշինությունը, փոքր քիմիան, էներգետիկան, երկրորդ հարթության վրա՝ թանկարժեք, կիսաթանկարժեք և արհեստական քարերի վերամշակումը, նավթաքիմիական արտադրությունը, պղնձամոլիբդենային և ոսկու վերջնական արտադրությունները, իսկ երրորդ հարթությունում՝ սննդի և թեթև արդյունաբերության ոլորտները, տուրիզմը, սպասարկման այլ բանգավառները:

Կարծում ենք, որ հիմնվելով վերոնշյալի վրա՝ անհրաժեշտ է համալիր պետական ձեռնարկատիրության զարգացման և ներդրումային քաղաքականության իրականացման ծրագրի մշակում և իրականացում, քանի որ մինչ այս եղած առաջարկությունները ընդգրկում են միայն առանձին՝ ներդրումային ծրագրի իրականացման անհրաժեշտությունը: Արդեն նշել ենք, որ այդ երկու գործոնները համարում ենք միմյանցից անբաժան, քանի որ դրանք փոխկապված են: Ներդրում իրականացնելու որոշման ընդունումը նախ ենթադրում է ներդրումային միջավայրի ուսումնասիրություն, ինչն արդեն իսկ ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացման տարր է պարունակում: Ուստի, ՀՀ ներդրումային քաղաքականության հայեցակարգը և պետական ծրագիրը պետք է.

- որոշի ներդրումների գերակա ոլորտները՝ ամրագրելով պետության վերաբերմունքը դրանց զարգացմանը և կատարված ներդրումներին, իսկ ոլորտ-

ների առավելությունները պետք է հստակ ներկայացվեն ներդրողին,

- նշանակի ձեռնարկատիրության և ներդրումների իրականացման համար պատասխանատու պետական կառույց,

- հստակ սահմանի գերակա ներդրումային նախագծերի համար հարկային արտոնությունները՝ ընդհուպ մինչև կոնկրետ հարկատեսակներից ազատումը (ասենք՝ ԱԱՀ-ից կամ շահութահարկից), ինչն այսօր առավել քան հրատապ է հատկապես վերամշակող արդյունաբերության, հանքարդյունաբերության, թեթև արդյունաբերության ճյուղերի համար,

- ամրագրի դեռևս պետության կողմից վերահսկվող ոլորտները,

- մշակի ներդրողների իրավունքների պաշտպանության համակարգի ստեղծման միջոցառումներ,

- դիտարկի պետական բյուջեի միջոցների հաշվին ապահովագրական և գրավային ֆոնդերի ստեղծման հնարավորությունը, որոնք կերաշխավորեն ներդրողների նկատմամբ պարտավորությունների կատարումը,

- դիտարկի պետական գույքի մասնավորեցման գործընթացում ներդրողի մասնակցության հնարավորությունը,

- մշակի ներդրումային ծրագրերում բնակչության խնայողությունների ներգրավման մեխանիզմ,

- մշակի մարքեթինգային միջոցառումների իրականացման պլան (ներդրումային հիմնախնդիրների վերաբերյալ գիտաժողովների կազմակերպում). բիզնես ծրագիրը և մարքեթինգը պետք է դառնան ՀՀ-ում գործող ներդրողների լուրջ գործիք՝ գործարարության իրականացման համար:

Այսպիսով, ներդրումային քաղաքականության մշակման գործընթացը պահանջում է հստակ նպատակների և առաջադրանքների ամրագրում, ինչպես նաև երկրի կամ տարածաշրջանի զարգացման արդյունքների մանրամասն վերլուծություն՝ ներդրումների որոշակի հոսքի պարագայում⁸⁶:

Մշակված և ընդունված ներդրումային քաղաքականության արդյունավետ իրականացման ամենակարևոր հանգամանքներից մեկը ներդրումներն օժանդակող և խթանող, ներդրումների պաշտպանությամբ զբաղվող արդյունավետ ենթակառուցվածքի առկայությունն է: Այս գործառույթները մեր երկրում իրա-

⁸⁶ Филатов В.В., Карасев М.В. Зарубежный опыт государственного управления инновационной деятельности // Управление инновациями: теория, методология, практика. 2012. № 1. С. 206-213.

կանացնում են մի քանի մարմիններ (Նախարարությունը, Գործարարության աջակցման խորհուրդը, Զարգացման հայկական գործակալությունը), որոնց աշխատանքների համակարգումն ու վերահսկողությունը վերապահված է ՀՀ Տնտեսական զարգացման և ներդրումների նախարարությանը:

Օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման և արդյունավետ պետական քաղաքականության իրականացման մասով մեծ կարևորություն են ստանում նաև ՀՀ 3 նախարարությունները՝ Արտաքին գործերի, Սփյուռքի ու Միջազգային տնտեսական ինտեգրման և բարեփոխումների նախարարությունները: ՀՀ դեսպանատները պետք է իրականացնեն ներդրումների խթանման գործակալությունների դերը և հիմնական գործառույթները, ապահովեն հնարավոր ներդրողների հետ համագործակցության բարելավման, թարմ և մատչելի տեղեկատվության ապահովման, ներդրողների գործունեությանն աջակցման աշխատանքներ՝ ակտիվորեն տարածելով Հայաստանից ստացվող ընթացիկ տեղեկատվությունը:

Ընդհանուր ներդրումային միջավայրի բարելավման գործում էական ազդեցություն կունենա հետներդրումային աջակցության ծառայությունների կատարելագործումը, որի շրջանակներում պետական պաշտոնյաները և անկախ գործիչները պետք է ապահովված լինեն ամենօրյա տեղեկատվությամբ՝ կապված երկրում ներդրողների գործունեությունը դժվարացնող խոչընդոտների հետ: Հետներդրումային աջակցության ծառայությունների բարելավումը և Հայաստանի ներդրումային միջավայրի ընդհանուր վարկանիշի բարձրացումը կօգնի ներդրումների իրականացման գործընթացի խթանմանը, որը հետագայում կարտահայտվի նաև վերաներդրումների աճի միջոցով:

Վերջինս անչափ կարևոր է՝ հաշվի առնելով երկրի ընդհանուր վարկանիշի ձևավորման հետ կապված հսկայական ծախսերը: Ավելին, ներկայիս ներդրողները հանդիսանում են տեղեկատվության ամենավստահելի աղբյուրը ցանկացած պոտենցիալ ներդրողի համար՝ ըստ էության, հանդիսանալով, այսպես կոչված, «քայլող գործակալներ» այն էլ այն դեպքում, երբ վերջիններս բավարարված են տվյալ երկրում իրենց ներդրումային գործունեության արդյունքներից:

Անուշ ԱՆԱՆՅԱՆ

Ներդրումային գործունեության պետական կարգավորման հիմնախնդիրները

Բանալի բառեր. ներդրումներ, ներդրումային միջավայր, կարգավորում, շուկայական փոփոխություն, խթանում, ներդրումային քաղաքականություն

Շուկայական տնտեսությունն իր բոլոր առավելություններով հանդերձ ունի նաև որոշակի թերացումներ և քիչ չեն դեպքերը, երբ շուկան չի կարողանում վերահսկել իրավիճակը: Հենց այստեղ առաջանում է պետական կարգավորման անհրաժեշտությունը: Ներդրումները որպես գործունեության տեսակ, կարող են իրականացվել տնտեսության բոլոր ոլորտներում, ուստի և դրանք ունեն պետական կարգավորման անհրաժեշտություն:

Ներկայացված հոդվածում քննարկվել են ներդրումային գործունեության պետական կարգավորման հիմնական ուղղությունները, մշակվել ներդրումային միջավայրի բարելավման մոտեցումներ:

Ануш АНАНЯН

Государственное регулирование инвестиционной деятельности

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный климат, регулирование, рыночная экономика, стимулирование, инвестиционная политика

Рыночная экономика наряду со всеми ее преимуществами также имеет некоторые недостатки и нередко случается, когда рынок не в состоянии контролировать ситуацию. Именно в таких случаях возникает необходимость государственного регулирования. Инвестиции как вид деятельности могут быть реализованы во всех секторах экономики, и они нуждаются в государственном регулировании.

В статье изложены основные направления государственного регулирования инвестиционной деятельности, разработаны подходы к улучшению инвестиционной среды.

Anush ANANYAN

State Regulation of Investment Activity

Keywords: investment, investment climate, regulation, market economy, stimulation, investment policy

The market economy along with all its advantages also has some drawbacks and often happens when the market is not in a position to control the situation. It is in such cases that there is a need for state regulation. Investments as a type of activity can be realized in all sectors of the economy and they need state regulation.

The article outlines the main directions of state regulation of investment activity and develops the approaches for investment environment improvement.

ЭЛЕКТРОННАЯ КОММЕРЦИЯ И ЭЛЕКТРОННЫЙ БИЗНЕС КАК ДВИЖУЩАЯ СИЛА СТИМУЛИРОВАНИЯ ЭКСПОРТА В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Цолак МАКАРЯН

Аспирант Российско-армянского университета

Ключевые слова: электронная коммерция, электронный бизнес, стратегия освоения цифрового бизнеса, критерии цифрового бизнеса, модели электронного бизнеса.

В современном мире во всех странах электронная коммерция и электронный бизнес, открывают новые рыночные возможности для бизнеса, и особенно для расширения внешнеэкономических связей и экспортных возможностей. Различные модели электронного бизнеса коренным образом изменили концепцию, формат, конфигурацию и конкурентные возможности бизнеса. Бурное развитие интернета и информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) ускорили внедрение электронной коммерции и электронного бизнеса, с вовлечением в нее также субъектов МСП. В результате появилось такое понятие как цифровая бизнес экосистема. При этом формирование этой экосистемы объективный процесс независимо от воли и желания бизнеса, следовательно каждая организация представляет собой «часть цифровой бизнес-экосистемы». По мнению экспертов (Дэн Реймер) вся проблема в том, способны ли бизнес единицы, приспособиться к нему и извлечь выгоду от цифровой экосистемы⁸⁷. Для РА преобразования нацеленные на освоение и масштабирование электронного бизнеса являются особенно важными, учитывая отсутствие выхода к морю, закрытые границы с двумя соседями, малую емкость внутреннего рынка, слабые конкурентные позиции на внешних рынках, сложности транспортной логистики и соответственно высокую стоимость транспортных расходов. Практика и степень использования электронной коммерции и электронного бизнеса в Армении не может быть оценена удовлетворительной, что ослабляет их конкурентоспособность бизнеса и на внешних рынках.

Следует учесть, что развитие цифровой экономики по своей конструкции имеет многоплановый характер и вместе с этим обеспечивает синергический эффект, ориентированный на: а) качественные и структурные изменения в экономике, б) повышение эффективности управления и конкурентоспособности бизнеса, в) расширение ограниченной емкости внутреннего рынка и увеличения экспортного потенциала, в связи с глубоким проникновением на существующие рынки и возможности открытия новых. Сложившаяся ситуация требует рассмотреть преимущества и возможности предоставляемые электронным или цифровым

---

⁸⁷ Den Reymer, 5 Стратегий построения Бизнес Экосистем, <http://denreymer.com/tag/digital-business>

бизнесом, а также пути преодоления барьеров его широкого использования. Последние при внедрении электронного бизнеса следует рассматривать через призму общих проблем присущих для всех стран с учетом особенностей РА.

Среди преимуществ электронной коммерции и электронного бизнеса следует указать в частности: сравнительно доступное получение и распространение информации, более доступный трансфер технологий, сокращение потока сделок требующих оптимизации, увеличение заказов продаж, возможности приобретения большой доли и новых секторов рынка, эффективный анализ позиции конкурентов, сравнительно недорогое строительство или аренда обслуживания коммерческого веб сайта, в т.ч. интернет-магазина и, меньшая зависимость от технологий и традиционных розничных каналов реализации, упрощение транспортной логистики, быстрая генерация имиджа компании и общественного признания, способствование развитию конкуренции с более крупными компаниями, внедрение эффективных форматов исследования рынка и рекламы, экономически эффективные возможности для повышения качества обслуживания клиентов, доступность в любое время и в любом месте без вмешательства человека (24-часовой и 7-дневный доступ к услугам), поддержка долгосрочного сотрудничества с клиентами, в том числе способности фиксировать и поддерживать профили клиентов и их предпочтения, повышение степени удовлетворенности, использование электронных платежных систем, возможность найти новые талантливые человеческие ресурсы по всему миру, смещение общего вектора конкуренции в сторону уменьшения транзакционных издержек и сокращение прямых и накладных расходов, повышение роли маркетинга, легкая коммуникация с поставщиками и клиентами фактически без всяких границ, гибкое реагирование на изменение цен и вариации продукции с помощью веб-роботизированной (ВОТ) технологий^{88, 89, 90}.

Для освоения и преодоления барьеров и препятствий электронного бизнеса принято разделить их на внутренние и внешние факторы, что является более структурированным и эффективным и признан ведущими специалистами в этой области, в частности К. Комбе, Э.Турбаном и другими.⁹¹ Внешние ограничения

---

⁸⁸ Efraim Turban, David King Jae Kyu Lee, Ting-Peng Liang Deborah C. Turban, Electronic Commerce, A Managerial and Social Networks Perspective, Eighth Edition, page 633, <http://ocw.up.edu.ps/A9.pdf>

⁸⁹ Colin Combe, Introduction to E-business Management and strategy, page 7, <http://kolegijifama.eu/materialet/Biblioteka%20Elektronike/Introduction%20to%20e-Business%20Management%20and%20Strategy.pdf>

⁹⁰ Manuela Sarmiento, Internet and new economy: E-Commerce for the Service Industry, <http://www.ic2.utexas.edu/ictpi/mirror/curitiba2000/papers/S18P03.PDF>

⁹¹ Colin Combe, Introduction to E-business Management and strategy, page 230, <http://kolegijifama.eu/materialet/Biblioteka%20Elektronike/Introduction%20to%20e.pdf>

компаниям связаны с экономическими, политическими, правовыми, социальными, культурными, развитости инфраструктуры и другими факторами. Пожинать большие возможности роста и глобальные преимущества виртуальных продаж в рамках всей экономики можно будет, если своевременно воспользоваться открывающимися преимуществами. Для этого необходимо трансформировать институциональную структуру товародвижения и создавать условия для приоритетного развития ИТК, цифровой и сетевой экономики. Хотя в 2013 г. в РА была принята ‘‘Программа развития электронной торговли’’⁹², но тем не менее процесс развития цифровой экономики на данном этапе должен иметь более четкое и ясное целеполагание, поскольку на этом лежит основной тренд институциональных преобразований мирового экономического развития, которым определяется характер глобальной конкуренции в электронной коммерции.

Формируемая институциональная цифровая маркетинговая среда электронной коммерции способствует реализации экономического потенциала её субъектов. От этого во многом зависит сегодня не только конкурентоспособность армянской экономики на интеграционной площадке евразийского экономического пространстве, но и других внешнеэкономических площадках. В этом смысле к электронной коммерции следует относиться как к обособленно важной сфере армянской экономики, которая будет иметь стратегическое значение в качестве одного из источников её структурной модернизации ориентирующей ее на повышение экспортных возможностей. К внутренним факторам цифровой стратегии относятся: размер компании, включая величину капитала, инвестиционные возможности, уровень управления, включая стратегическое планирование и возможности реализации, возраст организации и средний возраст ее сотрудников, уровень образования, знаний и навыков в области ИКТ, знание и опыт выгод электронной коммерции и электронного бизнеса, защиты информации и данных, правовых механизмов, степень познания компьютерного оборудования, программного обеспечения, уровень применяемых технологических решений и многое другое⁹³. Проектируя задачи освоения электронного бизнеса имеющиеся в международной практике на ситуацию в Армении, можно выявить степень готовности армянского бизнеса для освоения электронного бизнеса. Среди основных препятствий можно выделить следующие задачи:

⁹² ՀՀ էլեկտրոնային առևտրի զարգացման, ցանցային պատրաստվածության և տեխնիկական հագեցվածության ծրագրին և ծրագրի իրականացման միջոցառումների ժամանակացույցին հավանություն տալու մասին, 19 սեպտեմբերի 2013 թվականի N 37, <http://www.arlis.am/>

⁹³ Efraim Turban, David King Jae Kyu Lee, Ting-Peng Liang Deborah C. Turban, Electronic Commerce, A Managerial and Social Networks Perspective, Eighth Edition, page 633, <http://ocw.up.edu.ps/A9.pdf>

- ✓ недостаточный уровень развитости концепции, подходов и инструментов знаний, навыков и практики ИКТ и электронного бизнеса,
- ✓ отсутствие адекватной системы стратегического планирования для инициирования необходимых технических решений электронного бизнеса,
- ✓ ограниченные ресурсы для организационного управления ИКТ и знаний для полноценного обеспечения правовой защиты, и как следствие избегание введения сложных программных систем.
- ✓ небольшие резервы противостояния рискам, ограниченный объем продаж ограничивающий возможности электронной коммерции,
- ✓ недостаток капитала и инвестиционных ресурсов,
- ✓ проблемы, связанные с отсутствием профессиональных навыков и опыта персонала в области использования ИКТ-технологий, кадровых и технических ресурсов необходимых для использования цифрового бизнеса.
- ✓ высокие зарплаты ИТ-персонала, что по плечу крупным компаниям,
- ✓ недостаточно развитые инфраструктуры ИКТ и доступа к быстрому интернету,
- ✓ недостаток или отсутствие образования и профессиональной подготовки по электронному бизнесу, что способствует внутреннему сопротивлению и неопределенности освоения электронного бизнеса.

Сложность ситуации в том, что в целом для бизнеса электронная коммерция и электронный бизнес являются инновационной концепцией, с процессом долгосрочного планирования и реализации, но вместе с тем шаги к нему востребованы и диктуются бизнес средой сегодня и ежедневно. С другой стороны, электронный бизнес оказывает существенное влияние не только на компании, но и на ее клиентов, и поэтому важным фактором является адекватное восприятие электронного бизнеса компаниями и их клиентами. Предприятие эффективных шагов в этой области требует сначала провести разделение между понятиями электронная коммерция и электронный бизнес, которое имеет не только и не сколько теоретическое, а практическое значение. Приведенные нами критерии их различия выработаны на основе подходов предложенных современными классиками теории электронного или цифрового бизнеса - Э. Турбана (E. Turban), Д. Чафи (Dave Chaffey), Дж. Роджерса (John A. Rodgers), Д. Йена (David C. Yen), Д. Чои (David C. Chou) К. Лаудона, (Kenneth C. Laudon) К. Трейвера (Carol G. Traver), Д. Грифина (D. Griffin), К. Комби (Colin Combe)⁹⁴ и других. Во-первых все перечисленные и мно-

---

⁹⁴ Efraim Turban, David King, Jae Kyu Lee, Ting-Peng Liang Deborah C. Turban, Electronic Commerce, A Managerial and Social Networks Perspective, Eighth Edition, page 7, <http://ocw.up.edu.ps/A9.pdf>
Dave Chaffey, E-BUSINESS AND E-COMMERCE MANAGEMENT STRATEGY, IMPLEMENTATION AND PRACTICE, Fourth Edition, Preface page 14,

гид др. ученые и эксперты отмечают, что электронный бизнес имеет более высокий уровень интеграции и более широкие возможности деловой активности, чем электронная коммерция. Электронный бизнес наряду с онлайн электронной коммерцией в интернете, к цифровым продажам подключает и адаптирует также внутренние управленческие процессы организации, в том числе экономические, финансовые, человеческих ресурсов, управления рисками и др.. Приведенное ниже разделение цифровой коммерции по указанным критериям служит для цели и задач нашего исследования имеет прикладное значение.

Критерии присущие для простых базовых и интерактивных сайтов: характерен представительный познавательный формат с элементами двухстороннего обмена информацией, например по ценовым предложениям, о поведении посетителей и пользователей сайтов и др. *Критерии присущие для электронной коммерции:*

а) наличие действенного канала получения доходов по электронным технологиям, б) для веб сайта электронной коммерции характерно: наличие предлагаемого контента (содержания), дизайна, маркетинга, схемы подписки, продажи и доставки заказов, системы оплаты сделки и послепродажного сервиса и веб анализа, в) возможно сотрудничество с социально информационными медиа сетями.

Критерии присущие для электронного бизнеса:

а) наличие действенного канала получения доходов по электронным технологиям, со специфичными элементами веб сайта, б) система базы данных интегрированной в единую информационную сеть и полное использование программных приложений для повышения эффективности работы в различных сферах деятельности компании, в) всеобъемлющее и постоянное сотрудничество с социально информационными медиа сетями, г) благоприятные и доброжелательные взаимоотношения с целевыми рынками, д) доступность системы электронной коммерции для мобильных устройств - мобильных смартфонов планшетов и др, е) при необходимости подключение к общей сети услуг - к разным бизнес-единицам сети, а также «к интернету вещей» (IoT), ж) широкое использование инструментов веб-

---

<https://geomart25.files.wordpress.com/2014/05/dave-chaffey-e-business-and-e-commerce-management-strategies-4th-ed-qwerty80.pdf>

Rodgers, J. A., Yen, D. C. & Chou, D. C., Developing e-business: a strategic approach (2002)

<http://repository.binus.ac.id/2009-1/content/M0204/M020481334.pdf>

Dana Griffin, What Is the Difference Between E-Business & E-Commerce?

<http://smallbusiness.chron.com/difference-between-e-business-e-commerce-2639.html>

E-commerce 2015, *business. technology. society.*, eleventh edition

Kenneth C. Laudon, Carol Guercio Traver, page 49-50,

<https://drive.google.com/file/d/0ByL8IO2RG9cVSk9ITU9NZE54Mm8/view>

Colin Combe, Introduction to E-business Management and strategy, page 2,

<http://kolegijifama.eu/materialet/Biblioteka%20Elektronike/Introduction%20to%20e-Business%20Management%20and%20Strategy.pdf>

анализа, мониторинга внешней среды, посетителей и клиентов - частота посещений сайта и активность клиентов и многое другое.

Освоение электронной коммерции и электронного бизнеса требует осуществления комплексных мер и полную трансформацию существующей системы управления. Решение задачи содержит множество компонентов, и в том числе оборудования и программного обеспечения, управления человеческими ресурсами, подготовки кадров др., что требует адекватных ресурсов. Системный подход является отправной точкой для для эффективной интеграции организационных, финансовых, материальных и информационных потоков. Основные цели освоения цифрового бизнеса с целью стимулирования экспорта должны сведены к реализации:

а) на основе беспрецедентных возможностей распространения информации в новой информационной среде поддерживать существующие внешнеэкономические отношения и создать новые,

б) обеспечить адекватное информационное обслуживание партнеров и клиентов по обеспечению правовой информации для субъектов в другой юрисдикции,

в) предоставлять услуги по формуле 7 дней и 24 часов в контакте с клиентами в любой географическом точке карты мира, с обратной связью,

г) увеличить объемы продаж за счет новых клиентов, новой целевой аудитории, географических рынков в разных странах,

е) осуществлять удаленное представление товаров и услуг, в том числе с точек продаж организаций партнеров, а также после продажное обслуживание,

з) развернуть интенсивное сотрудничество с социально информационными медиа сетями, с учетом особенностей и предпочтений региональных рынков.

Электронизация бизнеса в первую очередь требует от компании построить концепцию стратегии цифровизации, подходов и критериев и механизмов его реализации. Основные постановки требующие ответа это: суть и значение электронного бизнеса для компании, в том числе для стимулирования экспорта, с чего начать, что взять за основу эталона для оценки позиции конкурентов, количество и направления инвестиций, необходимых для реализации стратегии по освоению цифрового бизнеса. Несмотря на то, что не может быть единого приемлемого формата, по освоению электронного бизнеса, тем не менее современные научные исследования приводят приоритеты, которые необходимо соблюдать при освоении цифрового бизнеса. Одним из первоочередных шагов является определение возможных альтернатив и рисков, возникающих для организации. Необходимо убедиться, что выбранный трек оцифровки бизнеса остается эффективными, существует бизнес-модель и дееспособные процессы. С другой стороны, необходимо оценить степень зрелости перехода компании к цифровому бизнесу и выявить к какой группе принадлежит компания: а) начинающих (Digital Beginners), б) консерваторам (Digital Conservatives), в) модным последователям (Digital

Fashionistas), ր) цифровым лидерам (Digirati), классификация по "Capgemini Consulting"⁹⁵. Важной задачей является критическое переосмысление видения цифрового преобразования, в противном случае руководители и сотрудники, как правило, будут склонны делать то, что они делали в течение многих лет, даже если это уже не эффективно в новых подходах оцифровки бизнеса. Освоение электронного бизнеса требует сосредоточиться на нескольких важных направлениях, потому что охват всех сразу вряд ли будет эффективным и целесообразным. Одна из основных задач является выбор бизнес-модели. В некоторых областях это альтернатив нет, в других где темпы изменений более медленны, возможности создания добавленной стоимости должны приспособиться для бизнеса. Для эффективного решения организационных вопросов необходимо прежде всего созданию органа ответственного за выполнение задачи, назначения координирующего лидера, определение преобразуемых единиц и выбор новых игроков, полномасштабное привлечение всех структур и работников организации и стимулирование инициатив сотрудников. Для решения проблем электронного бизнеса предприятия должны сфокусироваться на:

а) целевой потребительской аудитории и способов ее достижения. Это можно описать в форме демографических параметров, поведения или стиля жизни клиентов, уровнем потребления, онлайн потребления в интернете, способами использования цифровых технологий.

б) новых рынках поступления и ее характеристиках, в частности, в цифровой формат конкурентов, их конкурентные позиции, наличие продуктов-заменителей, активация цифровых каналов и другие.

в) формате представления содержания то есть контент продукта или услуг (текст, графика, фото, видео или другие).

г) активном отображении присутствия электронной коммерции, особенно с учетом того, что электронная коммерция и бизнес с персональных компьютеров перекочевала в среду мобильных устройств, в т. ч. мобильные телефоны, планшеты и др.. Электронная коммерция должна быть предоставлена на веб-сайтах, электронной почте, онлайн и традиционных социальных сетях.

е) мониторинге возможностей по оцифровке бизнеса фиксации процесса трансформации, такими инструментами, как традиционный «SWOT» анализ современные системы оценки, такие как «сбалансированная система показателей»

---

⁹⁵ The Digital Advantage: How digital leaders outperform their peers in every industry, Transform to the power of digital, Capgemini Consulting, page 17, https://www.capgemini.com/resource-file-access/resource/pdf/The_Digital_Advantage_How_Digital_Leaders_Outperform_their_Peers_in_Every_Industry.pdf

(Balanced Scorecard, BSC) или достижение бизнес-целей «ключевыми показателями эффективности» (Key Performance Indicators, KPI):

Очевидно, что процесс внедрения цифрового бизнеса требует инвестиций, однако вышеперечисленные выгоды указывают на то, что при наличии разумного проекта итоговые результаты превысят первоначальные затраты. В этом отношении оценка и обоснование инвестиций вероятно, не наиболее сложная проблема. Ключевые вопросы при этом являются направления и размер вложений. Каждый проект внедрения электронной коммерции и электронного бизнеса потребует разработки детального бюджета инвестиций, необходимых для реализации проекта, с расчетом величины инвестиций и сроков окупаемости. Для этого важно иметь первоначальное представление об инвестициях, в частности затраты на создание веб-сайта. Это будет зависеть от целей бизнеса. Прежде всего следует учесть, что веб-сайты могут быть построены и размещены и вестись собственными силами и провайдерами и в смешанном варианте. В международной практике затраты на постройку самого простого сайта в первый год оценивается до 4000 евро, в том случае если все работы будут проведены компанией самостоятельно или на безвозмездной помощи⁹⁶. В РА по экспертам оценка это оценивается в тех же пределах. Разумный бюджет по запуску сайта даже небольшой компании может возрасти до десяти раз если для этого нанять профессиональных веб-дизайнеров и веб-программистов, даже в случае если контент продукта или услуг сайта разработает владелец сайта. В целом, по данным того же источника, в последние годы затраты для строительства веб-сайта резко сократились, прежде всего почти вдвое сократились расходы на аппаратное, программное обеспечение, коммуникации и технического обслуживание, а между тем в структуре затрат 80% приходится на маркетинг, проектирование и дизайн разработку контента или содержания. Это позволяет создавать сложные и эффективные веб-сайты даже для малого и среднего бизнеса. По экспертной оценке в РА удельный вес указанных выше основных групп затрат распределяется примерно поровну, это же тенденция может проявиться и в РА с учетом наличия профессиональных кадров в ИКТ, возможностью снижения тарифов на коммуникационные сервисы, вследствие определенной конкуренции в этой сфере. Технико-экономическое обоснование веб-сайта должно включать наличие следующих компонентов; 1) регистрация доменного имени, или адреса сайта в интернете. 2) веб-сервер, на котором будет расположен сайт (хостинг) со специальным программным обеспечением, который должен быть подключен к интернету 24 часа, 3) контент или информационное содержание

---

⁹⁶ Kenneth C. Laudon, Carol Guercio Traver, E-commerce 2015, business. technology. society., eleventh edition, page 180, <https://drive.google.com/file/d/0ByL8IO2RG9cVSk9ITU9NZE54Mm8/view>

сайта, которое должно быть привлекательным, 4) дизайн или оформление сайта во всех его деталях, это текстовые блоки, декоративные элементы, фирменные логотипы, шрифты, расположение ссылок и цветовая гамма и т. д., 5) программное обеспечение, которое должно быть динамичными и интерактивными. Желательно иметь гостевые, форумы, опросы, поиск, формы обратной связи и т. п. другое. Программирование отвечает за логику работы сайта и представление страниц пользователю.

К требованиям технико-экономического задания постройки веб сайта относятся также: а) наличие системы управления взаимоотношениями с клиентами (Customer Relationship Management, CRM), прикладное программное обеспечение, предназначенное для автоматизации взаимодействия клиентами, в частности должна обеспечивать обслуживание продажи клиентов, операционная часть идентификации и своевременного представления, хранения и анализа данных, системы распределения торговых точек, данные о клиентах их отклики или смарт-карты. Она направлена на оптимизацию маркетинга, повышение уровня продаж, улучшение обслуживания клиентов, сохранение информации о клиентах и истории взаимоотношений с ними, улучшения бизнес-процессов и последующего анализа результатов. б) Система управления контентом (Content Management System, CMS), которая обеспечивает организацию создания контента, редактирования и управления контентом (содержимым), включая работу над контентом, управление содержимым это хранение, контроль версий, управление потоком документов, соблюдение режима доступа, публикация контента и представление информации удобного для навигации и поиска. г) Система электронного документооборота (Electronic Document Management Systems EDMS) программа которая обеспечивает работу с электронными документами - создание, изменение, поиск, передача документов, выдача заданий, отправка уведомлений. д) (Enterprise Content Management ECM) которая в отличие от EDMS дает использовать информационный ресурс внутри корпорации. Это набор методов и технологий используемых для сбора, управления, накопления, хранения и доставки информации всем потребителям внутри организации. е) Система профилактики сервера (Server Prevention System) обеспечивает обслуживание сервера от технических неполадок, сбои программного обеспечения, превенция хакерских угроз и атак. На практике освоение электронного бизнеса требует создание сайта. Во мно-гом это зависит от финансовых возможностей компании. Для этого имеются следующие опции: делегируется или «аутсорсинг» всего, включая проектирование, строительство и анализ реальных систем, или все строится собственными силами. Схематическое сайт: а) сайт располагается на сервере провайдера б) собственный сервер располагается у провайдера услуг, и в) сервер и сайт устанавливается у компании. Становление электронной бизнес среды благоприятной для экспортеров требует

стратегических инициатив от участников бизнеса и от государства. С этой целью предлагается сформировать виртуальную платформу активных и потенциальных экспортеров под инициативой «Портал цифрового бизнеса экспорта», где можно поднять следующие насущные вопросы и инициативы:

1. Степень формирования достаточности цифровой инфраструктуры, включая техническую, телекоммуникацию, правовую, кадровую, финансовую, ИКТ компонентов и др.,
2. Степень правовой отрегулированности цифровых платформ, с целью повышения эффективности канала получения доходов по электронным технологиям.
3. Пути обеспечения многоукладности и интеграции с другими платформами, особенно с социально информационными медиа сетями,
4. Степень доступности всех пользователей системы электронной коммерции к сетевым структурам, мобильным устройствам (смартфоны планшеты и т.п., возможности подключения бизнес-единиц к интернету вещей (IoT).
5. Методики реализации внутренних рейтингов и котировок, с системой отзывов, статусов, лояльного разделения «хороших» и «плохих» участников не ущемляющие права участников.

Предлагаемый нами «Портал цифрового бизнеса экспорта» может дать требуемые ответы на вопросы по освоению и масштабизации цифрового бизнеса в РА, поскольку в целом, эта сфера развивается относительно спонтанно, без должной координации. Развитие электронной торговли и электронного бизнеса создадут благоприятные условия для полноценного участия бизнеса РА во внешнеторговой деятельности, что в свою очередь послужит положительным фактором для делового климата и улучшения конкурентной среды в сфере торговли, для развития внутреннего производства. С этой целью необходимо сосредоточиться в первую очередь развитие технологий электронной торговли в секторах бизнес-бизнес B2B (Business - to – Business, B2B), бизнес-потребитель B2C (Business - to – Consumer, B2C), что позволит повысить экспортные возможности хозяйствующих субъектов. Задача государства в этом случае разработка комплекса мер по реализации организационных, технических, экономических и др мер для поддержки экспортеров в секторах B2B и B2C, включая формирование специального регулирования в в сфере экспортно-импортных процедур, налогообложения и развитие международного сотрудничества в этой области.

Շոլակ МАКАРЯН

Электронная коммерция и электронный бизнес как движущая сила стимулирования экспорта в РА

Ключевые слова: электронная коммерция, электронный бизнес, стратегия освоения цифрового бизнеса, критерии цифрового бизнеса, модели электронного бизнеса

В статье представлена значимость и роль электронной коммерции или цифрового бизнеса для расширения экспортных возможностей бизнеса в РА. Рассмотрены проблемы и препятствия по внедрения электронного бизнеса, а также пути преодоления барьеров и препятствий освоения электронного бизнеса и коммерции. Представлены основные компоненты по построению веб сайта для электронной коммерции, наиболее востребованные для внешнеэкономической деятельности в РА модели электронного бизнеса.

Յուլակ ՄԱԿԱՐՅԱՆ

Էլեկտրոնային առևտուրը և էլեկտրոնային բիզնեսը որպես ՀՀ արտահանման շարժիչ ուժ

Բանալի բառեր. էլեկտրոնային առևտուր, էլեկտրոնային բիզնես, թվային բիզնեսի յուրացման ռազմավարություն, թվային բիզնեսի չափորոշիչները, էլեկտրոնային բիզնեսի մոդելները

Հոդվածում ներկայացված է Հայաստանում արտահանման հնարավորությունների ընդլայնման համար էլեկտրոնային առևտրի և թվային բիզնեսի նշանակությունն ու դերը: Դիտարկվել են էլեկտրոնային բիզնեսի և առևտրի ներդրման խնդիրներն ու խոչընդոտները, ինչպես նաև դրանք հաղթահարելու ուղիները: Ներկայացվել են էլեկտրոնային առևտրի կայքի կառուցման համար անհրաժեշտ հիմնական բաղադրիչները, ՀՀ արտաքին տնտեսական գործունեության համար առավել կարևոր էլեկտրոնային բիզնես մոդելները:

Tsolak MAKARYAN

E-commerce and e-business as driving force for export promotion in RA

Keyw ords: electronic commerce, e-business, digital business development strategy, digital business criteria, e-business models

The article presents the importance and role of e-commerce and digital business for expanding export business opportunities in Armenia. The subject of investigation are issues and obstacles for the introduction of electronic business, as well as directions to overcome barriers and obstacles of them. The article presents of main components for building a web site for e-commerce as well the e-business models most requested for foreign economic activity in RAHH .

**ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՅԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ԳՅՈՒՄ**

Մարիա ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
ՀՊՏՀ ասպիրանտ

Բանալի բառեր. կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվություն, ԿՍՊ
արդյունքներ, տարածքային զարգացում, պետություն-մասնավոր հատված
գործընկերություն, կայուն զարգացում:

Կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվությունը (ԿՍՊ) գործարարության հիմնական գործունեությունից զատ իրականացվող կամավոր գործողություններն են՝ ուղղված սոցիալական և բնապահպանական խնդիրների լուծմանը: Այն ենթադրում է, որ կազմակերպությունները իրենց գործունեության համար կրում են իրավական, տնտեսական, սոցիալական ու բարոյական պատասխանատվություն և հաշվետու են ոչ միայն կազմակերպության բաժնետերերի կամ ներդրողների, այլև մյուս շահակիցների առջև:⁹⁷ Ընդ որում՝ ԿՍՊ-ը զուտ բարեգործություն կամ կամավորություն չէ, այլ կորպորատիվ մշակույթ է, որի շրջանակներում հաճախորդների ու բաժնետերերի պահանջներին բավարարումից առավել կարևորվում է հասարակության հետ փոխազդեցությունը և սոցիալական արժեքների ստեղծումը:

Ինչպես հայտնի է, կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության հիմնական ուղղություններն են՝ շրջակա միջավայրի պահպանությունը, համայնքային զարգացումը և աշխատողների ու հասարակության բարեկեցության ապահովումը: Կազմակերպությունների կողմից ԿՍՊ հայեցակարգի որդեգրումը և իրագործումը ենթադրում է երկարաժամկետ ու կայուն գործունեություն այն համայնքներում, որտեղ իրենք գործում են: Յետևապես, գործարարության ԿՍՊ ռազմավարության մշակումն ու հետևողական իրականացումը բարձրացնում է ոչ միայն տվյալ կազմակերպության մրցունակությունն ու կայունությունը, այլև նպաստում է տվյալ համայնքի կամ հասարակության որոշակի հատվածի տնտեսական ու սոցիալական որոշ խնդիրների լուծմանը: Ընդ որում՝ դրական փոփոխությունները ուղեկցվում են նախ և առաջ տվյալ տարածքային միավորի տնտեսական աճի ապահովմամբ, բյուջեի համալրմամբ, բնապահպանական վիճակի բարելավմամբ և բնական ռեսուրսների պահպանմամբ, ինչպես նաև բնակչության կյանքի որակի ու բարեկեցության բարձրացմամբ: Մրցունակության բարձրացումն իր հերթին ապահովվում է որակապես նոր միջավայրի ձևավորման և պետության ու մասնավոր կազմա-

⁹⁷ Corporate Social Responsibility: an Overview and New Research Directions, Thematic Issue on Corporate Social Responsibility, Academy of Management Journal 2016, Vol. 59, N2, pp. 534–544.

կերպությունների համատեղ կառավարչական որոշումների ու ծրագրերի իրականացման շնորհիվ:

Հետևապես, կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության ծրագրերի իրականացումն ապահովում է դրական երկարաժամկետ արդյունքներ ինչպես կազմակերպության, այնպես էլ պետության, հասարակության և համայնքի համար: Այսպես՝

- Կազմակերպության օգուտներից կարելի է առանձնացնել կազմակերպության հեղինակության բարձրացումը, ֆինանսական ցուցանիշների, արտադրանքի որակի բարելավումը, արտադրողականության միջին մակարդակի բարձրացումը և աշխատողներին գրավելու ու պահպանելու կարողությունների մեծացումը: ԿՄՊ-ը նպաստում է կազմակերպության գործունեության կայունությանը և հանգեցնում ներդրումների ավելացմանը:

- ԿՄՊ գործունեությունը խթան է հանդիսանում տարածքային կայուն զարգացման համար, քանի որ կազմակերպությունը, առաջարկելով սպառողներին ավելի բարձր որակի ապրանքներ և ծառայություններ՝ տնտեսապես հիմնավորված գներով, հետևելով առողջության ու անվտանգության կանոններին ու պահանջներին, բարձրացնում է մրցունակությունը, բարելավում է ֆինանսական ցուցանիշները, ինչը դրականորեն է ազդում նաև տնտեսական աճի վրա ու նպաստում տարածքային միավորի բյուջեի համալրմանը:

- Կազմակերպություններն իրականացնելով շրջակա միջավայրի պահպանությանն ու ռեսուրսների խնայմանն ուղղված ծրագրեր, նվազեցնում են վնասակար արտանետումները, ինչը հանգեցնում է էկոլոգիական իրավիճակի բարելավմանը, ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործմանը և ռեսուրսային ներուժի պահպանմանը:

- Գործարարության իրավական և բարոյական նորմերին համապատասխան գործելու և մասնագիտական ստանդարտներին հետևելու արդյունքում ձևավորվում է մրցակցային միջավայր, որն իր հերթին ստեղծում է պայմաններ տվյալ տարածաշրջանի մրցունակության բարձրացման համար և կարող է նպաստել ներդրումների ավելացմանը:⁹⁸

- Ապահովելով աշխատանքային բարենպաստ պայմաններ իրենց աշխատողների համար և առաջարկելով նրանց սոցիալական երաշխիքների ամբողջություն բացի օրենսդրորեն սահմանված նվազագույն մակարդակից՝ կազմակերպությունները կարող են խրախուսել աշխատողներին, ինչը կբարձ-

⁹⁸ Perry P., Towers N., 2013, Conceptual Framework Development for CSR Implementation in Fashion Supply Chains, International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, Vol. 43, No. 5/6, p. 478–500

րացնի նրանց արտադրողականության մակարդակը, իսկ մյուս կողմից՝ կնպաստի համայնքի բնակչության կյանքի որակի բարձրացմանը:

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ մասնավոր հատվածի կողմից իրականացվող սոցիալապես պատասխանատու գործունեությունը կարող է ձևավորել նախադրյալներ տնտեսության մեջ առկա համակարգային խնդիրների լուծման համար՝ որոշ չափով թեթևացնելով հասարակության սոցիալական խնդիրները և հարթելով տարածքային զարգացման անհամաչափությունը: Մյուս կողմից, մասնավոր կազմակերպությունների հաջող և երկարաժամկետ գործունեությունը կարող է ապահովված լինել միայն տվյալ տարածքային միավորի սոցիալ-տնտեսական կայունության պարագայում: Հետևաբար, ընդհանուր շահերի առկայությունն էլ հենց նախադրյալ է այս ուղղությամբ կողմերի՝ պետության և մասնավոր հատվածի համագործակցության համար: Այս տեսանկյունից առկա է տարածքային կայուն զարգացման հայեցակարգերի մշակման անհրաժեշտություն, որոնք հաշվի կառնեն գործարարության սոցիալական պատասխանատվության գործոնը:

Հայաստանի համար ԿՍՊ նոր երևույթ է, և դրա էության վերաբերյալ հասարակության պատկերացումները և տեղեկացվածությունը լիարժեք չեն, իսկ առկա փորձը բավարար չափով ուսումնասիրված չէ: Այս է պատճառը, որ շատ հաճախ ԿՍՊ-ը նույնացվում է բարեգործության հետ, չնայած որ ԿՍՊ-ն գործարար մշակույթի մի մաս է և կրում է մշտական բնույթ: Ներկայումս ՀՀ-ում գործող մի շարք ընկերություններ (հիմնականում բազմերկյա կամ օտարերկրյա ներդրումների մեծ մասնաբաժին ունեցող)⁹⁹, փորձում են ներդնել կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության հայեցակարգն իրենց գործունեության մեջ, այնուամենայնիվ, իրականացվող գործողությունները հաճախ չեն կրում հայեցակարգային-համակարգային բնույթ և կապված չեն սոցիալ-տնտեսական զարգացման ռազմավարության հետ: Բացի այդ, անկատար մրցակցային միջավայրը, մենաշնորհների առկայությունը, օրենսդրական դաշտի անկատարությունը, հարկերի մուծումից խուսափումը, օրենքների շրջանցումը և տնտեսության մեջ առկա բացասական մի շարք այլ երեվույթներ խոչընդոտում են ԿՍՊ տարածմանը:

Այս պարագայում նախ և առաջ անհրաժեշտ է ստեղծել համապատասխան օրենսդրական դաշտ, որը կնպաստի և կաջակցի ԿՍՊ-ի ներդրմանն ու զարգացմանը, կխրախուսի այս ուղղությամբ կազմակերպությունների գործունեությունը՝ հաշվի առնելով այն, որ պետության կողմից աջակցվող ԿՍՊ ծրագրերի իրականացումը պետություն-մասնավոր հատված գործընկերության միջոցով կարող է էականորեն ազդել տարածքային սոցիալ-տնտեսական

⁹⁹ Կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության ոլորտում ՀՀ կառավարության քաղաքականության վերաբերյալ հայեցակարգային փաստաթուղթ, Երևան, 2010թ., էջ 7

զարգացման վրա: ԿՍՊ գործունեությունն ծավալող կազմակերպությունների հետ համագործակցությամբ և պետության կողմից աջակցվող այսպիսի նպատակային ծրագրերի հետևողական իրականացումը դառնում է տարածքային մակարդակում սիներգիայի էֆեկտ ապահովող կարևորագույն գործոն, որի շնորհիվ բարելավվում են առանձին կազմակերպությունների գործունեության ցուցանիշները և ինչը նպաստում է տարածաշրջանի տնտեսական համակարգի կայունության և մրցունակության բարձրացմանը:

Մեր կարծիքով, այս ծրագրերի արդյունավետ իրականացման համար էական նշանակություն ունի նաև ԿՍՊ գաղափարների տարածումը հասարակության մեջ: Մասնավորապես՝ անհրաժեշտ է մշակել գործարարության և պետության սոցիալական պատասխանատվության ու սոցիալական բարեգործության նկատմամբ միատեսակ մոտեցում, ինչը ենթադրում է, որ հասարակության մեջ պետք է արմատավորվի գործարարության պատասխանատվության ու հաշվետվողականության նկատմամբ պահանջը, իսկ կառավարությունը պետք է օրինակ ծառայի՝ մեծացնելով սեփական սոցիալական պատասխանատվության մակարդակը և աջակցելով ԿՍՊ տարածմանը:

Այսպիսով, ՀՀ-ում ԿՍՊ-ի զարգացման հայեցակարգային ուղղությունները պետք է ենթադրեն պետական, տարածքային և տեղական մակարդակում մի շարք ակտիվ միջոցառումներ, որոնք թույլ կտան քաղաքացիական հասարակության մեջ ձևավորել սոցիալական գործընկերություն, որի արդյունքում կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության ծրագրերի հետևողական իրականացումը կնպաստի տարածքային կայուն զարգացմանը՝ տնտեսական աճի, բյուջե հոսքերի մեծացման, բնապահպանական իրավիճակի բարելավման, ռեսուրսների խնայողաբար օգտագործման շնորհիվ, և կապահովվի մրցունակության բարձրացում՝ որպես զարգացման հետևանք:

Մարիա ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության դերը և զարգացման հեռանկարները ՀՀ-ում

Բանալի բառեր. կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվություն, ԿՍՊ արդյունքներ, տարածքային զարգացում, պետություն-մասնավոր հատված գործընկերություն, կայուն զարգացում

Չողվածում դիտարկվում են կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության (ԿՍՊ) էությունը, դերը պետական և մասնավոր հատվածների համար, ԿՍՊ հայեցակարգի որդեգրման և ծրագրերի իրականացման շնորհիվ ստացվող դրական արդյունքները տնտեսության զարգացման համատեքստում: Այնուհետև ներկայացվում է ՀՀ-ում ԿՍՊ տարածման կարևորությունը և առաջարկվում է խթանել ԿՍՊ ծրագրերի իրականացումը պետության կողմից աջակցության, կայուն զարգացման հայեցակարգերի մշակման և պետություն-մասնավոր հատված գործընկերության միջոցով:

Мария ПЕТРОСЯН

Роль корпоративной социальной ответственности и перспективы развития в РА

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, результаты КСО, территориальное развитие, государственно-частное партнерство, устойчивое развитие

В статье рассматривается суть корпоративной социальной ответственности (КСО), ее роль в государственном и частном секторах, положительные результаты от принятия и реализации концепции КСО в контексте экономического развития. Затем представлена важность распространения КСО в Армении, и рекомендуется содействовать внедрению программ КСО посредством государственной поддержки, разработки концепций устойчивого развития и государственно-частного партнерства.

Maria PETROSYAN

The role of corporate social responsibility and development perspectives in RA

Key words: corporate social responsibility, CSR benefits, regional development, public-private partnership, sustainable development

The article presents the essence of corporate social responsibility (CSR), its role in the public and private sectors, positive results of adoption and implementation of the CSR concept and its influence on economic development. Then, the importance of CSR dissemination in Armenia is presented and it is proposed to promote the implementation of CSR programs through state support, development of sustainable development concepts and public-private partnership.

**ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԻ
ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԱՐԱՔ ՕՐԱՄԱՅԻ
ԸՆՏՐԱՐՇԱՎԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ**

Լիլիթ ՄԿՐՏՉՅԱՆ
ԵՊՀ ասպիրանտ

Բանալի բառեր. մարքեթինգային կառուցակարգեր, իրավիճակային վերլուծություն, Web 2.0 տեխնոլոգիական բաղադրիչ, միկրոթիրախավորում

Քաղաքական ընտրարշավներում մարքեթինգային կառուցակարգերի կիրառման առաջին փորձերը ԱՄՆ-ում հայտնի են Դ. Էյզենհաուերի 1952 թ. ընտրություններում direct mail-ի կիրառմամբ, իսկ Մեծ Բրիտանիայում Մ. Թեթչերի ընտրարշավում ‘Սաթչի և Սաթչի’ գովազդային գործակալության ներգրավմամբ:¹⁰⁰ Ընտրարշավներում ռազմավարական մարքեթինգային կա-ռուցակարգերի կիրառման նախադեպի հետազոտման լավագույն օրինակ դեռևս ԱՄՆ 44-րդ նախագահ Բարաք Օբամայի 2008թ. ընտրարշավային ռազմավարությունն է: Բ. Օբամայի քաղաքական թիմի մարքեթինգային ռազ-մավարությունն աննախադեպ էր մինչ այդ ընտրական գործընթացներում կիրառություն ստացած ռազմավարությունների և նորագույն մարքեթինգա-յին կառուցակարգերի ու տեխնալոգիաների տեսանկյունից: Բացառիկ էին ինչպես դրանց մասշտաբները, այնպես էլ դրանց հարմարեցումը քաղաքա-կան գործընթացների համատեքստին: Փորձը հաջողված էր այնքանով, որ այդ ընտրությունները հոչակվեցին պատմական՝ պայմանավորված ոչ միայն երկրի բարձրագույն պաշտոնի թեկնածուի աֆրո-ամերիկյան ծագմամբ, որը թերևս առաջին անգամ խախտում էր ավանդական ‘WASP’ սկզբունքը, այլ նաև քաղաքական տեխնալոգիաների փոխարեն գերակշռող մարքեթին-գային կառուցակարգերով: Մամուլում և տարբեր լրատվամիջոցներում մեկ-նաբանները եզրահանգում էին, որ ԱՄՆ նախագահական ընտրությունների պատմության մեջ նախադեպը չգրանցած հաղթանակը մարքեթինգինն է. ‘մարքեթինգը ընտրեց նախագահ’, ‘ընտրություններում հաղթանակեցին

¹⁰⁰ Stú Bains P. R., Brennan R., Egan J. Structure and Strategy in Political Marketing. Submission to Middlesex University Discussion Papers, 2001, էջ 2 // <http://www.scribd.com/doc/6830986/Structure-and-Strategy-in-Political-Markets-2001>

մարքեթինգային կառուցակարգերը՝ և, մինչև անգամ, 'ինչ կարող են մարքեթոլոգները սովորել Օբամայի ընտրարշավից':¹⁰¹ Գուցե նման հաղթանակը միայն ռազմավարական մտքի արդյունքը չէր, այլ կրում էր երկրի քաղաքական ու տնտեսական խնդիրների հարուցած կողմնակի ազդեցությունը:

Ընտրարշավի նախապատրաստական փուլում շուրջ երկու տարի տևած հարցումների ընթացքում բացահայտվեց, որ ընտրողների գերակշիռ մեծ մասն ակնկալում էր փոփոխություն, վաշինգտոնյան երկար տարիների աշխատանքային փորձի փոխարեն նախընտրում այն թեկնածուին, որը կառաջարկեր շրջադարձային փոփոխություններ: Ընտրազանգվածի ցանկությունների այս կարևոր կետը չանտեսվեց Օբամայի թիմի կողմից: Պարզ և հստակ ձևակերպվեց ընտրարշավի գլխավոր թեման՝ 'Փոփոխություն' (Change), 'Հույս' (Hope) և լավատեսական տրամադրություն նախանշող 'Այո, մենք կարող ենք' (Yes, we can) կարգախոսերով: 'Փոփոխություն' այն գաղափարն էր, որը հնչում էր բավարար պարզ, արագ 'վաճառվելու' համար, հնչեցվում էր այն հաճախականությամբ, որ հաջողվեց պոտենցյալ ընտրողների գիտակցության մեջ ամրապնդել Օբամայի և այդքան սպասված փոփոխության գաղափարի նույնականացումը: Անընդհատ հնչեցվող 'փոփոխություն' բառը ոչ միայն ամերիկացիներին, այլ նաև ողջ աշխարհին հասկանալի դարձրեց նրա քաղաքական խոստումների էությունը: 'Փոփոխությունը' հնչեցվում էր ամենուր, յուրաքանչյուր ելույթ, ուղերձ և քաղաքական գովազդ կառուցվում էր փոփոխության գաղափարի շուրջ: Փրայմերիզների փուլում Օբամայի գլխավոր մրցակից Հ. Քլինթոնը, որը նախնական հարցումների արդյունքում ուներ բարձր վարկանիշ, թույլ տվեց էական սխալ՝ ողջ ընտրարշավի ընթացքում ներկայացավ որպես Վաշինգտոնյան յուրային (insider)՝ հարուստ փորձի շեշտադրումով, որն ընտրողների շրջանում չունեց պահանջարկ: Իրար հաջորդող կարգախոսերը չամրապնդվեցին ընտրողների գիտակցության մեջ. առաջինը՝ 'Փորձն' (Experience) էր, որ շեշտում էր նրա անցյալը, որին հետևեց 'Գալով փոփոխության' (Countdown to change) կարգախոսը, որը քննադատների կարծիքով, 'ես նույնպես' ոճով էր ու կրկնում էր Օբամային, և այդ պատճառով անցում կատարվեց 'Լուծումներ Ամերիկայի համար' (Solutions for America) կարգախոսին: Հաճախ փոփոխվող կարգախոսերի և թեկնածուի

¹⁰¹ St' u Ries A. What Marketers Can Learn from Obama's Campaign, Advertising Age, 2008, November 5 // <http://adage.com/article/al-ries/marketers-learn-obama-s-campaign/132237/>

միջև կապը այդպես էլ ընտրողների մոտ չամրագրվեց: Մքթեյնի նշանաբանն էր՝ ‘Առաջնայինը Երկիրն է’ (Country first), որն այդ պահին ոչ մի կերպ չէր առնչվում միջին ընտրողի խնդիրների ու պահանջների հետ: Հարցումները և ֆոկուս խմբերի հետ աշխատանքները ցույց էին տալիս, որ գործում է Մքթեյնի և Բուշի միջև հստակ նույնականացում, որն էլ ինքնին խոստանում էր այդ թեկնածուից ակնկալել ավելի քիչ փոփոխություն: Եվ Հ. Քլինթոնը, և Ջ. Մքթեյնը փորձում էին հանդես գալ փոփոխության խոստմամբ, սակայն 2008 թ. մայիսի հարցման տվյալներով Բ. Օբաման արդեն ամրապնդել էր ‘փոփոխության գործակալի’ կերպարը՝ Մքթեյնին զիջելով միայն ‘գլխավոր հրամանատարության’ պատրաստակամությամբ:¹⁰² Եվ սա ոչ միայն ԱՄՆ-ում: Նույնիսկ Սաուդյան Արաբիայում երեք հարյուր հարցվողներից երեք հարյուրը Բ. Օբամայի անվան հետ առաջինը ասոցացրել են ‘փոփոխություն’ բառը:¹⁰³ Օբամայի թիմի ռազմավարական քայլերից էր սևամորթ ընտրազանգվածի գրավումը և ռասիզմի ազդեցության բացահայտումը ընտրական որոշման կայացման հարցում: Ընտրարշավի սկզբում վերլուծությունների արդյունքում պարզվեց, որ սևամորթ ընտրազանգվածի քվեների ընդհամենը 30% է Օբամայի օգտին, աֆրո-ամերիկացիների ձայների մեծամասնությունը Հ. Քլինթոնի օգտին էր, որի բրենդը շատ ամուր էր: Դրա առաջին պատճառը լայն զանգվածներին Օբամայի անհայտ լինելն էր նույնիսկ սևամորթների շրջանում (he wasn’t black enough), և երկրորդ, աֆրո-ամերիկացիների մտահոգությունը ռասիստական գործոնն էր. արդյոք Ամերիկան պատրաստ էր ընդունելու սևամորթ թեկնածուի: Գործում էր ‘պարտվողների բանակում’ չհայտնվելու սինդրոմը: Ամեն ինչ սկսվեց Այոհա նահանգի ձայների գրավմամբ, որն ամբողջությամբ սպիտակամորթ բնակչություն ուներ: Սա յուրատեսակ մեսիջ էր սևամորթ համայնքին, որից հետո նրանց ձայների թիվը սկսեց ակտիվորեն աճել: Նա հանդես եկավ որպես քաղաքական գործիչ, որը սևամորթ է, այլ ոչ որպես սևամորթ, որը զբաղվում էր քաղաքականությամբ:

Ընտրական գործընթացներում մարքեթինգային կառուցակարգերի լայնամասշտաբ կիրառմանը զուգընթաց յուրաքանչյուր ընտրական նոր

¹⁰² Տե՛ս Jamieson K. H. *Electing the President 2008: the insiders’ view*. Philadelphia, Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 2009, էջ 95

¹⁰³ Տե՛ս Scott D. M. *Ten Marketing Lessons from the Barack Obama Presidential Campaign*, 2008, November 6 // <http://www.webinknow.com/2008/11/ten-marketing-lessons-from-the-barack-obama-presidential-campaign.html>

շրջան բերում է նորանոր մարքեթինգային գործիքների փոխառման: Օբամայի ընտրարշավի ամենահաջող ռազմավարական քայլերից էր Web 2.0 տեխնոլոգիական բաղադրիչի մեծածավալ կիրառումը, որը ընտրարշավի համատեքստում լուծեց միաժամանակ մի քանի կարևորագույն ռազմավարական խնդիր՝ միկրոթիրախավորման կիրառում, նոր սեգմենտների գրավում, 'խոսքից-խոսք' մարքեթինգի կիրառում, ընտրարշավի ֆոնդի գոյացում:

Նախ ինչ է Web 2.0-ն: Այն սկզբունքների ու գործողությունների ամբողջություն է, որը միավորում է բազմաթիվ համացանցային էջեր, որոնք ունեն օգտատերերի կողմից ստեղծվող բովանդակություն և սոցիալական կապի ապահովման շեշտադրում:¹⁰⁴ Այլ կերպ, Web 2.0-ն վիրտուալ տարածք է, որտեղ մարդիկ ազատորեն փոխանակում են գաղափարներ և տեղեկատվություն, շատ հեշտորեն կազմում միություններ՝ առանց ծախսերի կամ նվազագույն ծախսերով: Այստեղ տեղեկատվական բազան ստեղծվում և համալրվում է ոչ թե կայքի հիմնադիրների, այլ օգտատերերի կողմից: Web 2.0-ի գործիքներից են YouTube, Twitter, Facebook, Flickr և այլ սոցիալական կայքերը: 2008թ. ընտրությունները առաջինը չէին հաղորդակցային և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառման տեսանկյունից: Օրինակ՝ 2000թ. նախագահական ընտրություններում դեմոկրատ թեկնածու Ալ Գոռը կիրառեց BlackBerry հավելումը՝ ընտրողներին արագ մեսիջների համար, 2003թ. դեմոկրատ Հովարդ Դինը կիրառեց DemocracyForAmerica.com բլոգը, որն առաջինն էր նախագահական ընտրություններում:¹⁰⁵ 2007 թվականին արդեն ընտրարշավների անցկացման հարցում սոցիալական մեդիաների դերը վերագնահատվեց՝ համացանցից և հատկապես սոցիալական կայքերից օգտվողների թվի կտրուկ աճի հետ կապված: Այդ ընթացքում արդեն 2003թ. 54.7%-ի համեմատ ամերիկացիների 61.7%-ը հնարավորություն ուներ միանալու համացանցին տանից:¹⁰⁶ Սոցիալական ցանցերի տեխնոլոգիաները զարգացած էին և նրանց կիրառումն ավելի էր հեշտացված հանրության համար: Ըտրարշավի հաղորդակցային ռազմավարության կառուցման ժա-

¹⁰⁴ Տե՛ս O'Reilly T. What is Web 2.0. Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software, 2005 // <http://oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-2.0.html?page=1>

¹⁰⁵ Տե՛ս <http://www.democracyforamerica.com/>

¹⁰⁶ Տե՛ս Computer and Internet Use in the United States. Population Characteristics. United States Census Bureau, Issued May, 2013 // <http://www.census.gov/prod/2013pubs/p20-569>

մանակ թվային տեխնոլոգիաների կարևորությունը չանտեսվեց Օբամայի թիմի կողմից: 2008թ. ընտրությունների ժամանակ շատ թեկնածուներ ունեին համացանցային էջեր՝ ‘մեկ սեղմումով’ նվիրատվություն կատարելու հնարավորությամբ (click-to-donate), նույնիսկ Ջոն ՄքՔեյնը, որն անձամբ չէր օգտվում էլեկտրոնային նամակագրությունից: Սակայն Օբամայի թիմը թվային տեխնոլոգիաները դրեց ընտրարշավի կենտրոնում՝ մեդիա-ռազմավարության մշակման համար դիմելով թվային տեխնոլոգիաների առաջատար ‘Կապույտ թվային նահանգներ’ (Blue State Digital) կազմակերպությանը, որը մասնագիտացած էր ընտրարշավների տեխնոլոգիական նոր լուծումների և ֆոնդերի առցանց հավաքման մեջ:¹⁰⁷ Ընտրարշավի հաղորդակցային ուղիների մշակման համար հրավիրվեց Facebook-ի համահիմնադիր Քրիս Հյուզը, որի ղեկավարությամբ մշակվեցին ընտրարշավային հաղորդագրությունների տարածման լիարժեք ուղիներ: Վերջինիս գլխավորությամբ հաղորդագրությունների համացանցային և բջջային ճանապարհներով տարածման համար ստեղծվեց թեկնածուի գլխավոր MyBarackObama.com կայքը, որտեղից էլ հավաքվում էին ընտրողների վերաբերյալ տեղեկությունների մեծ մասը:

Web 2.0-ի միջոցով ընտրազանգվածի սեզմենտավորման, ճիշտ թիրախների ընտրության և ճիշտ հասցեներով համապատասխան հաղորդագրությունների համար ստեղծվեց պատմության մեջ տվյալների ամենամեծ կենտրոնացված բազան՝ կիրառելու միկրոթիրախավորման կառուցակարգը: Շրջանառվեցին Web 2.0-ի գործիքներից Facebook-յան էջը, հաղորդագրությունների տարածման համար Twitter-ը, քաղաքական տեսահոլովակների և այլ տեսանորոյթների հեռարձակման համար YouTube-ը: Քաղաքական թիմի կողմից աջակիցներից հարցվեցին տվյալներ՝ էլ-փոստի հասցեներ, փոստային կոդեր, հեռախոսային համարներ: Ընտրողների մասին տվյալները հավաքվում էին օգտատերերի կայքերից օգտվելուց թողած տեղեկություններից, տարատեսակ հարցումներից, հասցեատերերին ուղղարկվող հարցաթերթիկների տվյալներից: Ընտրողների մասին հավաքվում էր բազմաբովանդակ տեղեկատվություն. ազգային և կրոնական պատկանելիությունը, տարիքը, ընտանեկան վիճակը, կրթության մակարդակը, տարեկան եկամուտը, սեփականության ձևերը, բոլոր հնարավոր կոնտակտները, ժամանցի կազմակերպումը, հետաքրքրությունները, նախընտրելի ՁԼՄ-ները, բրենդերը,

¹⁰⁷ Տե՛ս // <http://www.bluestatedigital.com/our-work/case-study/obama-for-america-2008>

նույնիսկ տեղեկություններ ազգականների ու հարևանների մասին: Համատեղությամբ կիրառվում էին սեզմենտավորման մի քանի մեթոդներ, հատկապես VALS-ը և ACORN-ը: Օբամայի էլ-փոստում առկա էին առավել քան 5 մլն էլեկտրոնային հասցեներ, որոնցով օգտատերերին հաղորդագրություններ էին ուղղարկվում թվային կենտրոնի, ընտրարշավի ղեկավար Դ. Փլոֆֆի և հենց Բ. Օբամայի կողմից: Շուրջ 13 մլն օգտատեր գրանցվել էր էլեկտրոնային նամակներ ստանալու համար:¹⁰⁸ Որպես թիրախ ընտրվել էին ինչպես ավանդական աջակիցները, այնպես էլ նոր և "լողացող" ընտրողները: Ճիշտ հաղորդակցային ռազմավարության շնորհիվ հնարավոր եղավ ներգրավվել շուրջ մեկ միլիոն կամավորների, որոնց 75%-ը նախկինում երբևէ ներգրավված չէր եղել ընտրություններում: Օբամայի թիմի ընտրողների հետ կապի ապահովման պատասխանատու Ջոն Քարսոնի խոսքերով կազմակերպության ղեմնորակական ռեսուրսն այնքան մեծ էր, որ քարոզչության համար այցելում էին այնպիսի տարածքներ, ինչպիսին Օհայոյի հյուսիսային հատվածն է, որտեղ ընտրարշավների որևէ քարոզչական այց չէր եղել:¹⁰⁹

Սոցիալական կայքերի կիրառումը նպաստեց ինչպես ընտրողների, այնպես էլ թեկնածուի և ընտրողների միջև ամուր կապի ստեղծմանը: Օբամային հաջողվեց գրավել երիտասարդ սերնդի՝ հատկապես առաջին անգամ ընտրելու իրավունք ստացողների աջակցությունը, հատված, որը ուշադրության չէր արժանանում մյուս թեկնածուների կողմից, քանի որ ընտրարշավի նվիրատվությունների հարցում այս սեզմենտը գրավիչ չէր: Օբաման ստացավ 18-29 տարեկան ընտրողների ձայների ընդհանուր թվի 68%-ը, ներառյալ՝ սպիտակամորթ ընտրողների ձայների 54%-ը, իսպանախոսների 76%-ը, սևամորթների 95%-ը, ինչը գերազանցում էր նախորդ բոլոր ընտրությունների ցուցանիշները:¹¹⁰ Այս խմբի մարդիկ՝ ըստ էության համացանցից հիմնական օգտվողները, ներգրավվեցին ընտրությունների մեջ՝ մասնակցելով ոչ միայն քվեարկությանը, այլև որջ ընտրարշավին՝ հիմնականում կամավոր հիմունքներով: Նման աջակցության պատճառը զուցե այն էր, որ նոր ընտրողների

¹⁰⁸ Տե՛ս Delany C. Learning from Obama: Lessons for Online Communicators in 2009 and Beyond, 2009, August, էջ 9 // www.epolitics.com

¹⁰⁹ Տե՛ս Jamieson K. H. Electing the President 2008: the insiders' view, էջ 45

¹¹⁰ Տե՛ս The Center of Information & Research on Civic Learning & Engagement, Young Voters in the 2008 Presidential Election, by CIRCLE Staff, December 19, 2008, էջ 4 // http://www.civicyouth.org/PopUps/FactSheets/FS_08_exit_polls.pdf

խումբը ռասսայական և էթնիկական տեսանկյունից ավելի բազմազան էր, աչքի էր ընկնում առավել ազատական հայացքներով, կողմ էր արտահայտվում պետության դերի նվազմանը, Իրաքի պատերազմի դադարեցմանը, հարցեր, որոնք դեմոկրատ թեկնածուի նախընտրական ծրագրում էին:¹¹¹ Web 2.0-ի միջոցով հնարավոր եղավ կերպափոխել ընտրական գործընթացը. թեկնածու-ընտրողներ շփումը տեղափոխվեց նաև վիրտուալ հարթություն: Ստեղծվեց վիրտուալ քաղաքական հանրույթ, որի վիրտուալ մասնակցությունը հնարավոր եղավ վերածելու իրական քաղաքական աջակցության: Այս հանգամանքը լիարժեք հնարավորություն տվեց կիրառելու մարքեթինգային նորույթներից ևս մեկը՝ ‘խոսքից-խոսք’ գովազդային ռազմավարությունը, որը ընտրողից ընտրող է փոխանցում բանավոր տեղեկատվությունը ոչ ֆորմալ մեթոդներով ու ձևերով: Վերջինիս կիրառման համար անհրաժեշտ է սոցիալական ցանցերում ներգրավված հետաքրքրվողների լայն բանակ, ‘գործակալներ’ և տեղեկատվության տարածման համար շահադրման տեխնոլոգիաներ: Ռազմավարությունը տեղեկատվության փոխանցումը դարձնում է արդյունավետ երկու առումներով: Առաջին՝ ռազմավարությանը նվազեցվում է գովազդի համար պահանջվող ռեսուրսների օգտագործումը: Երկրորդ՝ ընտրողից ընտրող փոխանցվող տեղեկատվությունն ավելի հավատարժան է, որն էլ ընտրության կարևորագույն խթանիչ է: Վստահության ճգնաժամի պայմաններում քարոզները կամ քաղաքական գովազդը հիմնարար չեն վստահության և ընտրական որոշման կայացման համար, իսկ այլ ընտրողներից ստացված տեղեկատվությունն ավելի ճշմարտամոտ է, քանի որ տվյալ անձը չունի անձնական շահ և փոխանցում է սեփական եզրահանգումը, տպավորությունը կամ որոշումը, փոխանակում իր անձնական փորձը: Այսինքն, մյուս ընտրողները ստանում են պատրաստի վերլուծված տեղեկատվություն՝ խնայելով սեփական ռեսուրսները: ‘*խոսքից-խոսք*’ մարքեթինգային ռազմավարությունը ընտրական որոշումն ավելի հեշտ և պարզ դարձնելու արդյունավետ մեթոդ է:¹¹² Բազմաթիվ բլոգերներ, արվեստի գործիչներ և շարքային քաղաքացիներ որպես ‘գործակալ’ մասնակցեցին գովազդային արշավին: Օրա-

¹¹¹ Տե՛ս Keeter S., Horowitz J., Tyson A., Young Voters in the 2008 Election, Pew Research Center for the People and the Press, 2008, November 13 // <http://www.pewresearch.org/2008/11/13/young-voters-in-the-2008-election/>

¹¹² Տե՛ս Silverman G. The secrets of word-of-mouth marketing: how to trigger exponential sales through runaway word of mouth. 2nd ad., AMACOM Div American Mgmt Assn, 2011, էջ 30

մայի թիմի կողմից Web 2.0-ի և սոցիալական մեդիաների լայնամասշտաբ կիրառմամբ հնարավոր եղավ ընտրարշավի բյուջեի հավաքման հարցում սահմանել նոր ռեկորդ՝ 639 մլն դոլար, որն ավելին էր, քան նախորդ ընտրություններում բոլոր թեկնածուների օգտին կատարված նվիրատվությունները միասին վերցրած: Ընտրարշավի ֆոնդի գոյացմանը մասնակցեցին 5 մլն կամավորներ, որոնցից 3.1 մլն անհատ փոքր նվիրատուներ էին (50-300 դոլար)՝ ընդամենը ֆոնդի 48%-ը: Հավաքված աննախադեպ բյուջեն հնարավորություն տվեց կիրառելու լայնամասշտաբ գովազդային ռազմավարություն: Գովազդի համար կիրառվեցին բոլոր հնարավոր միջոցները՝ հեռուստատեսություն, ռադիո, տպագիր մամուլ, համացանցային գովազդ: Հեռուստագովազդի նշանակալից մասը կենտրոնացած էր, այսպես կոչված, ‘վեճի առարկա’ նահանգներում (battlegrounds), որտեղ երկու թեկնածուների հնարավորությունները հավասար էին: Սակայն Օբամայի ֆինանսական առավելությունները այստեղ ևս նրանց մրցապայքարը անհավասար դարձրեցին, նահանգներից յուրաքանչյուրում զիջման տանելով Մքթեյնին:¹¹³

Օբամայի կարևորագույն ռազմավարական քայլերից էր ‘կարմիր’ նահանգների փոխակերպումը ‘կապույտի’: Ռազմավարական լուծումը ‘կարմիր’ նահանգներին ավելի շատ ժամանակ ու ֆինանսներ հատկացնելն էր, որի արդյունքում կարմիր նահանգներից շատերը ընտրությունների օրը փոխակերպվեցին կապույտի: Կիրառվեց Հոլարդ Դինի ‘50 նահանգների ռազմավարությունը’, որտեղ գլխավոր խնդիրները դեմոկրատների օգտին ձայների ավելացումն ու մեծ թվով ընտրողների գրանցումն էր: Հիմնական տեղեկատվությունը ստացվում էր MyBO.COM կայքից, որը տալիս էր տվյալներ քվերակության համար գրանցվածների և նրանց նախորդ ընտրական վարքի վերաբերյալ: Թիրախներին ուղարկվող մեսիջներն ունեին տնտեսական բովանդակություն: Օբամայի թիմը բոլոր կարմիր նահանգներում ծախսեց ավելին, քան կարողացավ դա անել Մքթեյնը, որոշներում գերազանցելով մինչև անգամ 28.4 մլն դոլարը:¹¹⁴ Արդյունքում՝ 2008թ. օգոստոսից մինչև սեպտեմբեր Օբամայի վարկանիշային միավորը 44%-ից բարձրացավ 64%-ի, իսկ Մքթեյնինը 34%-ից նվազեց 12%-ի: Այնպիսի ավանդական հանրապետական նահանգներում, ինչպիսիք են Օհայոն, Այոհան և Նյու Մեքսիկոն, ակըն-

¹¹³ Տե՛ս Jamieson K. H. Electing the President 2008: the insiders’ view, էջ 122:

¹¹⁴ Տե՛ս Jamieson K. H. Electing the President 2008: the insiders’ view, էջ 87

հայտ առավելությամբ հաղթանակեց դեմոկրատ թեկնածուն:¹¹⁵ Ընտրական գործընթացում Օբամայի թիմի կողմից համացանցի կիրառումը կրում էր ավելի շուտ փորձի և նորարարական մոտեցման բնույթ: Սակայն վերջինիս հաջողության տեսական հիմնավորման համար կարող ենք դիմել 'Նոր սոցիալական շարժման' տեսությանը, համաձայն որի *Web 2.0-ն ապահովում է սոցիալական կապիտալի բարձր մակարդակ և կոլեկտիվ գործողությունները մոբիլիզացնելու հնարավորություն*, ինչն էլ իր հերթին ռազմավարական կարևորության խնդիր է ընտրություններում հաղթանակելու համար: Համացանցի կիրառումը ինքնին չի բերում սոցիալական կապիտալի կուտակմանը, սակայն սոցիալական այնպիսի կայքերից ինտենսիվ օգտվելը, ինչպիսին Facebook-ն է, բերում է:¹¹⁶ Տեսությունը մեկնաբանում է մասսայական մոբիլիզացիայի պատճառները, դրանց լավագույն խթանիչը տեսնելով տեղեկատվական և հաղորդակցային տեխնոլոգիաների մեջ: Ըստ նոր սոցիալական շարժման տեսության քաղաքականությունը, գաղափարախոսությունը և մշակույթը կարող են պայմանավորել կոլեկտիվ գործողություններ: Անհատի կենսակերպի կարևորագույն մասը համարվում է քաղաքական մասակցությունը, որն առավել ակտիվ է դառնում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման հետ: Սոցիալական կայքերի շնորհիվ անհատները հանրայնացնում են իրենց քաղաքական տեսակետները, դժգոհությունն ու նոր գաղափարները՝ ստեղծելով համակիրների վիրտուալ բանակ, որոնց վիրտուալ քաղաքական ակտիվությունն իրականում կարող է ազդել քաղաքական գործընթացների վրա: Նոր սոցիալական շարժման մասնակիցները ռացիոնալ են: Տեղեկատվական և հաղորդակցային տեխնոլոգիաները կերպափոխում են սոցիալական շարժման մոբիլիզացիոն ճանապարհները, անհատներին հնարավորություն տալիս ներգրավվելու կոլեկտիվ գործողությունների մեջ, խթանում նրանց քաղաքական մասնակցությունը:¹¹⁷

---

¹¹⁵ Տե՛ս Plouffe D. Obama for America // <http://www.slideshare.net/obamagirl17/obama-for>

¹¹⁶ Տե՛ս Cogburn D. L., Espinoza- Vasquez F. K. From Networked Nominee to Networked Nation: Examining the Impact of Web 2.0 and Social Media on Political Participation and Civic Engagement in the 2008 Obama Campaign, *Journal of Political Marketing*, 2011, N 10, էջ 193

¹¹⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 195

Լիլիթ ՄԿՐՏՉԱՆ

Նորագույն քաղաքական մարքեթինգային կառուցակարգերի կիրառման իրավիճակային վերլուծությունը Բարաք Օբամայի ընտրարշավի օրինակով

Բանալի բառեր. մարքեթինգային կառուցակարգեր, իրավիճակային վերլուծություն, Web 2.0 տեխնոլոգիական բաղադրիչ, միկրոթիրախավորում

Քաղաքական ընտրարշավներում մարքեթինգային կառուցակարգերի կիրառման առաջին փորձերը ԱՄՆ-ում հայտնի են Դ. Էյզենհաուերի 1952 թ. ընտրություններում direct mail-ի կիրառմամբ, իսկ Մեծ Բրիտանիայում Մ. Թեթչերի ընտրարշավում՝ Սաթչի և Սաթչի՝ գովազդային գործակալության ներգրավմամբ: Բ. Օբամայի քաղաքական թիմի մարքեթինգային ռազմավարությունն աննախադեպ էր մինչ այդ ընտրական գործընթացներում կիրառություն ստացած ռազմավարությունների և նորագույն մարքեթինգային կառուցակարգերի ու տեխնոլոգիաների տեսանկյունից:

Лилит МКРТЧЯН

Ситуационный анализ применений новейших полит-маркетинговых механизмов на примере кампании Барака Обамы

Ключевые слова: новейшие маркетинговые механизмы, ситуационный анализ, технологический компонент Web 2.0, микроцелевой маркетинг

Темой исследования данной статьи является новейшие маркетинговые механизмы, внедренные из общего маркетинга в избирательный процесс путем адаптации и, как показывает ситуационный анализ избирательной кампании Барака Обамы 2008 года, с оправданными результатами. Изучается удачный стратегический шаг: широкомасштабное применение технологического компонента Web 2.0. Таким образом, удалось разрешить несколько важнейших стратегических задач. Теория “нового социального движения” приводится в качестве теоретического обоснования удачного применения интернета в избирательных процессах.

Lilit MKRTCHYAN

Situational analysis of the application of modern political marketing mechanisms on the example of Barack Obama's campaign.

Key words: latest marketing mechanisms, case study, technology component Web 2.0, microtargeting

This article studies the latest marketing mechanisms introduced from business marketing to electoral process through adaption and, as demonstrates the situational analysis of 2008 election campaign of Barack Obama, with justified results. The study examines a successful strategic move: the wide-range use of technology component Web 2.0. The theory of "new social movements" demonstrates a theoretical foundation of a successful application of the Internet in an electoral process.

**ՀՀ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐՈՒՄ ՆԵՐՂՐՈՒՄԱՅԻՆ ՌԻՍԿԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ**

Գրիգոր ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

ՀՊՏՀ կառավարչական հաշվառման և աուդիտի
ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. առևտրային բանկ, ներդրումային ռիսկ, ներդրումային
գործունեություն, ֆինանսական գործիք, սպառողական վարկ, բիզնես վարկ

ՀՀ առևտրային բանկերում ներդրումային ռիսկի գնահատման մեթոդները հիմնված են բանկերի կողմից իրականացվող ներդրումային գործունեության վրա: Բանկերի կողմից ներդրումային գործունեությունն իրականացվում է վարկերի և ֆինանսական գործիքների միջոցով: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից իրականացվող ներդրումների 90%-ից ավելին ուղղված է վարկերի տրամադրմանը, բանկերի կողմից այն հիմնական ռիսկերը, որոնց հետ կարող է բախվել բանկը՝ պայմանավորված են վարկային ռիսկի և դրա տարատեսակների հետ:

Դիտարկելով Կոնվերս բանկի, Արարատբանկի, Արդշինբանկի, ՎՏԲ-Հայաստան բանկերի վարկունակության գնահատման փորձը: Այդ փորձի ուսումնասիրության արդյունքում ներկայացվել է ՀՀ բանկերում վարկունակության գնահատման հիմնական մեթոդները: Վարկունակության գնահատման մեթոդաբանության տեսանկյունից՝ վարկերը լինում են՝ սպառողական և բիզնես վարկեր: ՀՀ-ում առևտրային բանկերի կողմից սպառողական վարկերի վարկունակության գնահատման հիմնական մոտեցումներն են՝

- գործակիցների հաշվարկման մեթոդը և
- սքորինգային մեթոդը:

Սպառողական վարկերի վարկունակության գնահատման գործակիցների հաշվարկման մեթոդի հիմքում ընկած են հետևյալ երկու հիմնական գործակիցները՝

- Ընդհանուր պարտքի վճարում /Ձուտ եկամուտներ (ՕՏԻ գործակից),
- Պարտքային վճարումներ/Ձուտ եկամուտներ (ՓՏԻ գործակից):

Նշված երկու գործակիցների հիմքում ընկած է հետևյալ տրամաբանությունը՝ գնահատել վարկառուի զուտ եկամուտները (զուտ եկամուտները = համախառն ամսական եկամուտ – կենսագործունեության պահպանման հետ կապված ամսական ծախսեր), որոնք բավարար են՝

- ՕՏԻ գործակցի դեպքում պահանջվող վարկի և վարկառուի ունեցած մնացած վարկի պարտավորությունների ամսական սպասարկման համար,
- ՓՏԻ գործակցի պահանջվող վարկի ամսական սպասարկման համար:

ՀՀ առևտրային բանկերի համար մեծ կիրառական նշանակություն ունի ՕՏԻ գործակիցը: ՕՏԻ գործակցի առավելագույն շենը, եթե հաշվարկվում է միայն վարկառուի եկամուտները, պետք է կազմի՝ 55%, իսկ ընտանիքի անդամների եկամուտները հաշվարկելիս՝ 45%: Նման տոկոսային հարաբերությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ առևտրային բանկերի համար վարկառուի ունեցած զուտ եկամուտների առավելագույնը՝ 55%-ը պետք է կազմի ընդհանուր պարտավորությունների ամսական սպասարկման ծավալը: Այս մեթոդն ունի որոշ թերությունները: Մասնավորապես՝ այս գործակիցները չունեն ապագայի որևէ կանխատեսման հնարավորություն և իրավիճակը գնահատում են միայն տվյալ պահի դրությամբ: Այս մեթոդի օգնությամբ տրամադրվող վարկերի վարկունակության գնահատումը ամբողջությամբ չի գնահատում վարկային ռիսկը: ՕՏԻ և ՔՏԻ գործակիցներով վարկունակության քանակական վերլուծություն իրականացնելու դեպքում ՀՀ առևտրային բանկերն իրականացնում են նաև վարկունակության որակական վերլուծություն: Բանկերի կողմից վարկունակության որակական վերլուծության ժամանակ ուսումնասիրվում են՝

- վարկառուի ներկայացրած փաստաթղթերի արժանահավատությունը,
- վարկառուի դրական/բացասական վարկային պատմությունը,
- վարկառուի կողմից վարկի ուշացման օրերի քանակը:

Վարկառուի վարկունակության որակական գնահատման ժամանակ ի հայտ եկած բացասական միտումները բավարար հիմք են վարկը մերժելու համար: ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից վերջին տարիներին սկսվել է լայնորեն կիրառվել վարկունակության գնահատման սքորինգային մեթոդը, որի իրականացման նկատմամբ հստակ չափորոշիչներ է սահմանել ՀՀ ԿԲ-ն՝ իր մշակված «Սքորինգային համակարգի ձևավորման ձեռնարկ»¹¹⁸-ում:

Սքորինգային համակարգը հնարավորություն է տալիս նոր վարկեր տրամադրելիս որոշումներ կայացնել՝ հիմնվելով նախկինում տրամադրված համանման հատկանիշներ ունեցող վարկերի ցուցաբերած վարքագծի վրա: Յուրաքանչյուր վարկատուի համար մեծ նշանակություն ունի կանխատեսել, թե արդյոք վարկառուն ի վիճակի կլինի վարկի տրամադրման ողջ ժամանակահատվածի ընթացքում իրականացնել վարկային պայմանագրով ստանձնած պարտավորությունները, թե ոչ: Սքորինգային համակարգն օգտագործում է նախկինում տրամադրված վարկերի քանակական բնութագրիչները, որպեսզի կանխատեսի համանման բնութագրիչներ ունեցող վարկերի գծով պարտավորությունների կատարման ընթացքն ապագայում: Տվյալների բազայում արտացոլված առանձին տվյալները հնարավորություն են տալիս կանխատեսել վարկառուի կողմից վարկի գծով վճարումների իրականացման ընթացքը:

¹¹⁸ Սքորինգային համակարգի ձևավորման ձեռնարկ. ՀՀ ԿԲ, www.cba.am

Տվյալների յուրաքանչյուր տեսակի, ելնելով վերջինիս հարաբերական կարևորությունից և վարկառուի վարկունակության վրա ազդեցությունից, վերագրվում է որոշակի թվային արժեք: Տվյալների բազայում արտացոլված տվյալներին տրված թվային գնահատականների հանրագումարն էլ ձևավորում է ակտիվի վերջնական սքորը: Նշված սքորն օգտագործվում է վարկային հայտերի հաստատման կամ մերժման համար՝ նվազեցնելով վարկային մասնագետի կողմից վարկային հայտի վերլուծության վրա ծախսվող ժամանակը:

Սքորինգային համակարգի հաշվարկման հիմքում հիմնականում ընկած են տնտեսաչափական Logit¹¹⁹ կամ Probit¹²⁰ մեթոդները, իսկ հազվադեպ դեպքերում Բայեսյան հավանականության հաշվարկման սկզբունքը¹²¹: Սքորինգային մեթոդն իր մեջ ներառում է վարկունակության քանակական և որակական բոլոր չափանիշները: Այս մեթոդի կանխատեսման հնարավորությունները զգալի մեծ են, քանի որ հիմնվում են առկա հիմնական օրինաչափությունների վրա: ՀՀ առևտրային բանկերում բիզնես վարկերի վարկունակության գնահատման մեթոդի հիմքում ընկած են հետևյալ 2 գնահատումները՝

- գործակիցների գնահատման (վարկունակության քանակական գնահատում),

- վարկունակության որակական գնահատում:

Բիզնես վարկերի վարկունակության գնահատման ժամանակ ՀՀ առևտրային բանկերի միջև առկա հիմնական տարբերությունը կայանում է վարկունակության գնահատման քանակական վերլուծության մեջ հետևյալ 2 մոտեցումների առումով՝

- համապատասխան գործակիցների ընտրություն,

- համապատասխան գործակիցների սահմանաչափերի ընտրություն:

Նշենք որ վարկունակության գնահատման որակական վերլուծությունն ըստ էության իր տրամաբանությամբ չի տարբերվում սպառողական վարկերի դեպքում վարկավորման որակական վերլուծությունից: Այդ առումով, վերլուծությունն իրականացվել է միայն վարկունակության քանակական գնահատման տեսանկյունից: ՀՀ առևտրային բանկերը բիզնես վարկերի քանակական վերլուծության համար առանձնացնում են հետևյալ գործակիցների խմբերը՝

- իրացվելիության գործակիցներ,

- ֆինանսական անկախության և/կամ կապիտալի համարժեքության գործակիցներ,

¹¹⁹ Chris Brooks. “Introductory Econometrics for Finance” 3rd edition. Cambridge University Press, 2014, pp. 559-589.

¹²⁰ Տես նույն տեղում:

¹²¹ Michael Miller. “Mathematics and Statistics for Financial Risk Management” 2nd edition, John Wiley & Sons, 2013, pp. 75-87

- վճարունակության գործակիցներ:

Իրացվելիության գործակիցների ընտրության առումով կան բանկեր, որ հիմնվում են միայն ընթացիկ իրացվելիության, կան բանկեր որ հիմնվում են ընթացիկ, բացարձակ և ընդհանուր իրացվելիության գործակիցների վրա: Ընթացիկ իրացվելիության գործակցի մասով մի բանկում ընդունելի է համարվում որ այն մեծ լինի 1-ից, մեկ այլ բանկում՝ որ այն մեծ կամ հավասար լինի 1.2-ից: Իրացվելիության գործակիցների ընտրության, ինչպես նաև սահմանների ընտրության հարցում ընդհանուր միասնական մոտեցում գոյություն չունի: Ֆինանսական անկախության գործակցի, կապիտալի համարժեքության գործակցի հաշվարկ ոչ բոլոր բանկերն են իրականացնում: ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից հիմնականում հաշվարկվում է կապիտալի համարժեքության գործակիցը, որի սահմանաչափը վերցվում է <0.5-ից: Վճարունակության կամ վարկի ծածկման գործակցի մասով սահմանաչափերը տատանվում են հետևյալ տրամաբանությամբ, որ այդ գործակիցը պետք է մեծ լինի 1.5-ից կամ մեծ լինի 1.3-ից:

ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից բիզնես վարկերի քանակական գնահատումը կատարվում է պոտենցիալ վարկառուի կողմից ներկայացված նախկին ժամանակահատվածում իրականացված բիզնես գործունեության համապատասխան հաշվետվությունների հիման վրա: Մյուս կողմից՝ ՀՀ առևտրային բանկի կողմից իրականացվում է վարկառուի դրամական հոսքերի կանխատեսում առանց կանխատեսման համապատասխան տնտեսաչափական մեթոդների, սթրես թեսթավորման, սցենարային վերլուծությունների, տվյալ ոլորտի մակրոտնտեսական հնարավորությունների ու կանխատեսումների: ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից վարկառուի դրամական հոսքերի կանխատեսման գործընթացը վերամշակման ու զարգացման կարիք ունի և նման ձևով կանխատեսման դեպքում չի կարող հանդիսանալ ճիշտ վարկային որոշումների կայացման հիմք:

Ստացվում է, որ ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից բիզնես վարկերի վարկունակության քանակական գնահատման ժամանակ բիզնես վարկի տրամադրման որոշումը կայացվում է ընկերության տվյալ պահին ունեցած իրավիճակից ելնելով: Նման մոտեցման դեպքում ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից տրամադրված վարկերի վարկային ռիսկն ամբողջությամբ և համալիր չի գնահատվում: ՀՀ առևտրային բանկերը բիզնես վարկերի վարկային ռիսկի գնահատման ժամանակ չեն օգտագործում միջազգայնորեն ընդունված սթրիկն-գային մեթոդը: Միջազգային փորձն ունի դրա օգտագործման լավագույն մոդելները՝ Ալտմանի, Չեսսերի մոդելները:

ՀՀ առևտրային բանկերում սթրիկնգային համակարգով վարկային ռիսկի գնահատում չի իրականացվում հետևյալ երկու պատճառով՝ համապա-

տասխան որակյալ կադրերի և ծրագրային ապահովման բացակայության պատճառով:

ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից ներդրումային գործունեության վարկային ռիսկից բացի, բանկերը կարող են բախվել նաև արտարժութային, տոկոսադրույքի և շուկայական ռիսկերի ազդեցության:

ՀՀ առևտրային բանկերում արտարժութային ռիսկի հաշվարկն իրականացվում է ՀՀ ԿԲ Կանոնակարգ 2-ի պահանջների հիման վրա VaR (Value at Risk) մեթոդի օգնությամբ: ՀՀ ԿԲ-ն առաջարկում է կիրառել դելտա նորմալ VaR, որի ժամանակ ենթադրվում է, որ թվային շարքերը ստանդարտ նորմալ են բաշխված (միջինը հավասար է 0, իսկ ստանդարտ շեղումը՝ 1): Նման VaR-ի հաշվարկը ճիշտ է կարճաժամկետ հեռանկարի համար: Միջազգային փորձի տեսանկյունից հայտնի են պատմական և Մոնտե Կառլոյի VaR-ի մեթոդներ, որոնք ավելի բարդ են հաշվարկման տեսանկյունից, բայց նախնական ենթադրություն չունեն, որ թվային շարքը ստանդարտ նորմալ է բաշխված: Պատմական և Մոնտե Կառլոյի VaR-ի մեթոդների օգնությամբ հնարավոր է կանխատեսել արտարժութային ռիսկը ավելի մեծ ժամանակային լագի համար:

ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից տոկոսադրույքի ռիսկի հաշվարկման տեսանկյունից ամենաբարձր մակարդակի վրա է գտնվում տոկոսադրույքի ռիսկերի հաշվարկն ի համեմատ ներդրումային ռիսկերի մաս կազմող այլ ռիսկերի գնահատման մեխանիզմների: ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից տոկոսադրույքի հաշվարկման համար օգտագործվում են հետևյալ մեթոդները՝

- GAP մեթոդը,
- Դյուրացիայի հաշվարկ,
- Սփրեդի հաշվարկ,
- Ջուտ տոկոսային մարժայի հաշվարկ:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից ներդրումային գործունեության հետ կապված ներդրումային ռիսկերի հիմնական տարրերի հետ կապված առկա են էական թերություններ, ինչը թույլ չի տալիս ամբողջությամբ ու ճշգրիտ գնահատել վարկային և արտարժութային ռիսկերը: Հետևաբար կայացված ներդրումային որոշումները ոչ միշտ կարող են ճիշտ լինել:

Գրիգոր ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

ՀՀ առևտրային բանկերում ներդրումային ռիսկի գնահատման հիմնական մեթոդները

Բանալի բառեր. առևտրային բանկ, ներդրումային ռիսկ, ներդրումային գործունեություն, ֆինանսական գործիք, սպառողական վարկ, բիզնես վարկ

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել ՀՀ առևտրային բանկերում ներդրումային ռիսկի գնահատման մեթոդները: ՀՀ առևտրային բանկերում ներդրումային ռիսկի գնահատման մեթոդները հիմնված են բանկերի կողմից իրականացվող ներդրումային գործունեություն վրա, որն իրականացվում է ներդրումային վարկերի և ֆինանսական գործիքների միջոցով: ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից իրականացվող ներդրումների 90%-ից ավելին ուղղված է վարկերի տրամադրմանը: Բանկերը հիմնականում բախվում են վարկային ռիսկի և նրա տարատեսակների հետ:

Григор КИРАКОСЯН

Основные методы оценки инвестиционного риска в коммерческих банках РА

Ключевые слова: коммерческий банк, инвестиционная деятельность, инвестиционный риск, финансовые инструменты, бизнес-кредит, потребительский кредит

Цель статьи исследовать основные методы оценки инвестиционного риска в коммерческих банках РА. Методы оценки инвестиционного риска в коммерческих банках РА основаны на инвестиционной деятельности банка, которые ведутся с помощью финансовых инструментов и инвестиционным кредитованием. Более 90% инвестиции коммерческих банков Армении идут на кредитование. Банки в основном, сталкиваются с кредитными рисками.

Grigor KIRAKOSYAN

The basic methods of investment risks in commercial banks of RA

Key words: commercial bank, investment risk, investment activity, financial investment, consumer credit, business credit

The main purpose of this article is to investigate the basic methods for assessing investment risks in commercial bank of RA. The methods of assessing investment risk in commercial banks of RA is based on investment activity of banks, implemented by investment credits and financial instruments. More than 90% of RA commercial banks investments go to lending banks mainly face credit risks.

ДИАСПОРА КАК ФАКТОР УВЕЛИЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Сергей ИГНАТОВ

Соискатель кафедры Международных экономических отношений АГЭУ

Ключевые слова: диаспора, иностранные инвестиции, инвестиционный потенциал, Евразийский экономический союз

Армянская диаспора выступает не только в качестве серьезного рычага лоббирования армянских интересов в мировой внешнеполитической повестке, но также в качестве важного ресурса в привлечении иностранного капитала. Порядка 70% всех иностранных инвестиций, осуществленных в стране за годы независимости, связаны с диаспорой¹²². Армянская диаспора насчитывает более 9 млн. армян, из которых 2,5 млн человек проживает в Российской Федерации, 1,5 млн человек – в США, 500 тыс. человек – во Франции, 450 тыс. человек – в Грузии. Интеллектуальный потенциал предпринимателей и специалистов диаспоры является исключительным преимуществом развития экономики Армении, стимулирования инвестиций и экспорта¹²³. Через диаспору осуществляется интеграция национальной экономики в мировое хозяйство, реализуются отдельные бизнес-идеи, армянский бизнес включается в глобальные сетевые структуры¹²⁴. Основной поток инвестиций (60%) из диаспоры осуществляется из РФ, США, Ирана и направляется во многие отрасли экономики: энергетика, ювелирная отрасль, информационно-коммуникационные технологии, туризм, пищевая промышленность, сельское хозяйство, телекоммуникации, строительство¹²⁵. Если в годы независимости и в переходный период роль диаспоры в основном сводилась к оказанию гуманитарной помощи, лоббированию армянских интересов, то сегодня более чем актуально полноценное использование потенциала и возможностей диаспоры для ее трансформации в роль масштабного инвестора в национальную экономику. Несмотря на то, что армянская диаспора является одной из самых влиятельных и богатых в мире, потенциал диаспоры в развитии национальной экономики не используется эффективно, следствием чего является слабое вовлечение диаспоры в решение тех или иных социально-экономических и политических проблем, в улучшение геополитической и геоэкономической конъюнктуры. По оценкам разных специалистов совокупный капитал армянской диаспоры насчитывает более 500

¹²²<http://evconsulting.com/ru/brainwork/foreign-investments-and-diaspora/diaspora-generating-foreign-direct-investments>, (дата обращения: 19.07.2017г.)

¹²³ Концепция развития сотрудничества Армения-Диаспора. Ереван, 2010г. Сайт Министерства диаспоры РА. <http://www.mindiaspora.am/am/index> (дата обр. 16.05.2017)

¹²⁴ Вардомский Л. Кавказ: экономическое развитие в условиях этнопол. конфликтов, С.192

¹²⁵ Hergnyan M., Makaryan A. The Role of Diaspora in Generating FDI in Armenia, 2006, P.9

млрд. долл. США, но измерять этот капитал не совсем верно только в виде денежных единиц, так как этот капитал основан на опыте, знаниях, технологиях, взаимоотношениях и культурных ценностях. Анализ причин ограниченного воздействия и слабого вовлечения армянской диаспоры представляет особую важность, так как может способствовать выявлению наиболее эффективного использования мощного потенциала для развития небольшой национальной экономики и способствовать улучшению, как бизнес, так и духовной среды притяжения диаспоры на исторической Родине. По оценкам специалистов, слабая коммуникация бизнес интересов (за исключением точечных инвестиций) во многом обусловлена недостатком доверия со стороны представителей диаспоры в инвестиционные возможности Армении и продуктивность осуществляемых в стране вложений¹²⁶. В числе основных препятствий – низкий уровень доходности к имеющимся политическим и экономическим рискам Армении в сравнении с другими странами, открытыми для инвестиций. Видные представители диаспоры акцентируют внимание на необходимости привлечения инвестиций, на выработке нового, гораздо большего уровня постоянной вовлеченности армянского сообщества по всему миру в виде социальных или коммерческих инвестиций, инноваций, знаний и опыта либо деятельного участия. Число общеармянских профессиональных отраслевых организаций, равно как и сотрудничество армян-предпринимателей диаспоры разных стран в Армении и за рубежом остается ограниченным, пока не созданы крупные общеармянские инвестиционные фонды¹²⁷. Очевидна необходимость небывалой до сих пор долгосрочной инвестиционной кампании, направленной на восстановление социальной, экономической, технологической и культурной мощи армянской нации, объединенной вокруг Армении¹²⁸.

Неверно восприятие диаспоры в качестве финансового донора, поскольку, во-первых, Армения не является нищей страной, требующей помощи для выживания, во-вторых, представители диаспоры должны видеть перспективы для инвестиций, а капитал должен быть эффективным и для его привлечения нужны соответствующие условия, иначе помощь будет всегда ограничена и рано или поздно закончится и, в-третьих, представители диаспоры могут оказать не только материальную поддержку, но и внести значительный вклад при передаче соответствующего опыта, знаний и информации, технологий, в лоббировании конкретных вопросов, способствующих развитию страны, в улучшении делового климата, в оказании соответствующего давления на правительство с целью создания институциональных предпосылок развития предпринимательства, недопущения

---

¹²⁶ <http://telecom.arka.am/ru/news/internet/4682/> (дата обращения: 20.05.2017г)

¹²⁷ Концепция развития сотрудничества Армения-Диаспора. Сайт Министерства диаспоры РА. <http://www.mindiaspora.am/am/index> (дата обращения 16.05.2017)

¹²⁸ <https://www.idea.am/ru/news/2016/10/28/the-future-for-global-armenians/> (10.05.2017г.)

протекционизма местным предпринимателям, связанным с властными структурами и т.д. Примитивизация роли диаспоры недопустима, поскольку может привести к пагубным последствиям в виде недоиспользования потенциала и разочарования представителей диаспоры. Изучение опыта стран со сравнительно большой диаспорой свидетельствует о большом интересе последней в позиционировании себя в качестве одного из основных источников ПИИ. Так, в 1999 г. 70% 50-ти миллиардных ПИИ в Китае были инициированы китайцами, живущими зарубежом¹²⁹. Высока роль еврейской диаспоры в экономику Израиля, особенно значительны инвестиции в развитии информационных технологий, венчурного капитала¹³⁰. Для представителей диаспоры национальная идентичность, патриотизм играют важную роль в мотивировании инвестиций на исторической родине. Однако, неверно акцентирование внимания исключительно на данном факторе, поскольку патриотический мотив должен подпитываться экономической целесообразностью и выгодой. Инвесторы диаспоры, как правило, не претендуют на получение сверхприбыли и извлечение максимальной выгоды в Армении. Согласно опросам, проведенным среди представителей диаспоры, очень часто армянские инвесторы удовлетворены уже тем, что не несут потери. Возможности диаспоры являются лучшими источниками долгосрочного и фундаментального развития экономики страны, устойчивой к тем или иным потрясениям. Такие ресурсы армянского народа, сложившиеся в непростые исторические периоды испытаний необходимо использовать для создания комфортных и стабильных условий для жизни внутри Армении. Армянская диаспора широко распределена по всем континентам, однако наиболее активны общины США, России, Франции и Канады. Армянская община Лос-Анджелеса по численности вторая после Москвы. Традиционно она считается наиболее эрудированной и богатой в мире, что предполагает ее серьезный потенциал в восстановлении экономики страны. В США проживает пять поколений армян, в том числе выходцы из Ближнего Востока, Европы, бывшего СССР, Африки и Южной Америки. В последние годы в связи с нестабильным политическим положением, ухудшением ситуации на Ближнем Востоке увеличилось число армян из Сирии и Ливана в США. За годы независимости из самой Армении в США на постоянное жительство уехало огромное количество людей, возвращение которых в Армению могло бы серьезно усилить потенциал страны, как за счет внешних связей, так и за счет полученного опыта зарубежом, а для этого нужно создавать в первую очередь экономические и технологические предпосылки для возвращения армян на родину, других предпосылок для возвращению на землю своих предков у большинства армян достаточно. Наикрупнейшей армянской общиной является армянская община России, среди которой много армян, уехав-

---

¹²⁹ Hergnyan M., Makaryan A. The Role of Diaspora in Generating FDI in Armenia, 2006, P.6

¹³⁰ Там же

ших из страны в переходный период, однако немало и тех, кто проживает в России уже в третьем поколении. Для реализации совместных программ среди представителей армянских общин в разных странах мира необходимо формирование эффективно функционирующих институтов, создание всеармянских инвестиционных фондов, тем более, что в благотворительной и социальной сфере имеется соответствующий опыт. В частности, согласно указу Президента РА, в 1992 году был основан Всеармянский фонд «Айастан», как единственная в своем роде организация, призванная объединить армян, готовых приложить свои усилия на устойчивое развитие Республики Армения и Нагорном Карабахе. В деятельности Фонда принимают активное участие и вносят свой вклад 25 филиалов, действующих в 22 странах мира. Филиалы находятся в США, Канаде, Великобритании, Германии, Голландии, Швейцарии, Австрии, Швеции, Италии, Румынии, Греции, Ливане, Сирии, Кувейте, Австралии, Бразилии, Аргентине, Уругвае, России, Иране, на Кипре. Средства фонда образуются за счет ежегодных благотворительных телемарафонов, обедах, концертах и выставках. За годы функционирования фонд осуществил строительство более чем 476 км дорог, 517 км водоводов, 144 км газопровода, 70 км электрических проводов, строительство, реконструкцию и обустройство 334 школ и детских садов, 424 жилых домов, 70 учреждений здравоохранения, 53 спортивных и культурных центров. Было реализовано более чем 159 программ в сфере образования, науки и культуры. В совокупном исчислении на осуществленные проекты было потрачено порядка 330 млн. долл. США¹³¹. Фонд «Линси», созданный в 1989г. Кирком Керкоряном в течение почти 22-х лет своей деятельности израсходовал на благотворительные цели 1,1 млрд. долл. США, в Армении было вложено более 220 млн. долл. США, из которых 73 млн. долл. США на восстановление жилищного фонда зоны бедствия в Ширакской и Лорийской областях, 18 млн. долл. США на реализацию программы «Культура»¹³². Однако, фонд был расформирован, и средства фонда в размере 200 млн. долл. США переданы Калифорнийскому университету Лос-Анджелеса (UCLA)¹³³. Не оспаривая роль Всеармянского фонда «Айастан», фонда «Линси», очевидна необходимость создания дееспособной структуры, консолидирующей инвестиционные ресурсы всего армянства. В данном случае речь не идет о Союзе армян России, о Всемирном армянском конгрессе или подобных организациях, эффективность функционирования которых вызывает определенные сомнения, а о налаживании иного формата сотрудничества Армении и диаспоры, направленного на приток капитала. Одним из удачных примеров взаимодействия с диаспорой является фонд IDeA (Initiatives for Development of Armenia), осуществившим проект «Возрож-

---

¹³¹ <http://www.himnadram.org/index.php?id=2&lang=3> (дата обращения: 09.05.2017г.)

¹³² <http://www.2rd.am/ru/Linsi-himnadramy-Hayastanum> (15.04.2017г.)

¹³³ <http://arka.am/ru/news/economy/24097> (13.04.2017г.)

дение Татева», донорами которого стали 146 человек разных национальностей и вероисповеданий из 18 стран мира. Это стало катализатором развития туризма в регионе: благодаря функционированию канатной дороги в городе Горисе открылось 10 новых гостиниц, в которых работают около 200 человек, количество туристов, посетивших Татев, увеличилось почти в 10 раз. Выгоду от этого ощутили ближайшие деревни, в которых теперь функционируют более 20 гостевых домов, а также страна в целом от притока туристов. В дорожную инфраструктуру государство вложило около 10 млн. долл. США, что свидетельствует о мультипликативном эффекте подобных проектов¹³⁴. Другим удачным проектом является проект международной школы в Дилижане – UWC Dilijan College, представляющий собой попытку реализации новой образовательной концепции, интегрированной в международную систему образования¹³⁵. В 2008 г. Национальным Собранием Республики Армения был принят закон «О всеармянском банке» с уставным капиталом в 30 млрд. драм (порядка 100 млн. долл. США). Банк стал функционировать с сентября 2011 г., в качестве единственного акционера выступает Центральный банк Армении. Несмотря на амбициозные планы финансирования конкурентоспособных проектов, разработанных на основе потенциала и знаний, как местных армян, так и представителей диаспоры, банку не удалось привлечь капитал диаспоры, что, однозначно свидетельствует о крайне низком уровне доверия к подобным инициативам среди диаспоры. Это должно насторожить политическое руководство страны, поскольку является своеобразным индикатором недоверия и свидетельствует о необходимости пересмотра формата взаимодействия с диаспорой. Необходимо разработать пострановые концептуальные подходы по отношению к армянским общинам разных стран и с учетом их специфики сформировать привлекательные инвестиционные проекты. Очевидна необходимость активизации инвестиционной деятельности самого государства: насколько бы частные лица не проявляли инициативность в реализации инвестиционных проектов, роль государства в совершенствовании инфраструктуры, создании институциональных предпосылок развития предпринимательства, улучшении налогового администрирования неоспорима. Необходимость активизации роли государства очевидна и с учетом новой фазы регионализации и глобализации, предполагающей сдвиги в конфигурации и расстановке сил, как на мировом, так и на евразийском пространстве.

---

¹³⁴ <http://rubenvardanyan.info/ru/projects/wings-of-tatev-armenia> (дата обр. 10.02.2017г.)

¹³⁵ <http://rubenvardanyan.info/ru/projects/uwc-dilijan-college-armenia> (дата обр. 10.03.2017г.)

Сергей ИГНАТОВ

Диаспора как фактор увеличения инвестиционного потенциала РА

Ключевые слова: диаспора, иностранные инвестиции, инвестиционный потенциал, Евразийский экономический союз

В статье представлена роль армянской диаспоры в привлечении иностранных инвестиций и наращивании инвестиционного потенциала в рамках интеграции Республики Армения в ЕАЭС. Обоснована необходимость восприятия армянской диаспоры в качестве важного ресурса привлечения иностранного капитала, с учетом недопустимости акцентирования исключительно патриотического мотива. Представлена необходимость разработки постранных концептуальных подходов по отношению к армянским общинам разных стран с целью роста инвестиционных потоков.

Սերգեյ ԻԳՆԱՏՈՎ

Սփյուռքը որպես Հայաստանի Հանրապետության ներդրումային ներուժի ավելացման գործոն

Բանալի բառեր. Սփյուռք, օտարերկրյա ներդրումներ, ներդրումային ներուժ, Եվրասիական տնտեսական միություն

Հոդվածում ներկայացված է հայկական սփյուռքի դերը օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման և ներդրումային ներուժի ընդլայնման գործում ԵԱՏՄ-ին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության շրջանակներում: Հիմնավորված է հայկական սփյուռքի՝ որպես օտարերկրյա կապիտալի ներգրավման կարևոր ռեսուրսի ընկալման կարևորությունը՝ բացառապես հայրենասիրական շարժառիթի օգտագործման անթույլատրելիության հաշվառմամբ: Ներկայացված է տարբեր երկրների հայկական համայնքների գծով հայեցակարգային մոտեցումների մշակման անհրաժեշտությունը ներդրումային հոսքերի ընդլայնման նպատակով:

Sergey IGNATOV

Diaspora as a factor of increase in investment potential of the Republic of Armenia

Key words: diaspora, foreign investments, investment potential, Eurasian Economic Union

The article presents the role of Armenian Diaspora in attracting foreign investments and in creating an investment potential within the framework of Armenia's integration in the Eurasian Economic Union. The necessity of the perception of the Armenian diaspora as an important resource for attracting foreign capital, taking into account the inadmissibility of accentuation of an exclusively patriotic motive, is grounded. The need to develop country-specific conceptual approaches to the Armenian communities of different countries with the purpose of increasing investment flows is presented.

ОСНОВНЫЕ ОТЛИЧИЯ НАЛОГОВОГО И УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ПОДХОДОВ К МЕХАНИЗМУ ТРАНСФЕРТНОГО ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ

Шираз ВАРДАНЯН

аспирант кафедры управления, бизнеса и туризма РАУ

Ключевые слова: трансфертное ценообразование, внутрифирменное управление, налоговое планирование

В современных корпоративных структурах внутрифирменная торговля осуществляется путем перераспределения полуфабрикатов, оказания услуг, выполнения работ и осуществления финансовых операций. Подразделения представляются своеобразными внутрифирменными экономическими агентами, осуществляющими сделки по внутрифирменной (трансфертной) цене. В отличие от рыночных цен, формирование трансфертной цены зависит по большому счету от специфики корпоративного управления, политики и организационной структуры корпорации. Впервые проблематика трансфертного ценообразования была рассмотрена в работе Дж. Хиршлейфера, где им было предположено, что развитие внутрифирменной торговли является производным от децентрализации.¹³⁶ Таким образом, существование и специфика трансфертного ценообразования определялись на основе сущности и целей децентрализованного управления и существующей корпоративной структуры. В 1970-ых годах механизм трансфертного ценообразования стал объектом контроля налоговых ведомств, так как операции по передачи товаров и услуг между структурными подразделениями корпораций из юрисдикций с разными величинами налоговой ставки создавали возможность для перераспределения прибыли и размывания налоговой базы. Вместе с тем, однако, возникал риск двойного налогообложения при несогласованном подходе к регулированию внутрифирменных транзакций корпораций. Одним из первых шагов на пути к решению этой проблемы стала разработка Организацией экономического сотрудничества и развития Модельной конвенции об устранении двойного налогообложения доходов и капитала в 1963 г. Статья 9 Модельной налоговой конвенции ОЭСР установила фундаментальный принцип трансфертного ценообразования, позже определенный в международной практике как «принцип вытянутой руки», согласно которому в ситуации, когда между двумя организациями создаются или устанавливаются условия, отличные от тех, которые имели бы место между двумя независимыми организациями, то любой доход, который был бы начислен одному из них, но из-за наличия этих условий не был ему начислен, может быть включен в доход этой организации и соответственно обложен налогом. В дальнейшем правила трансфертного ценообразования потерпели значительное развитие и в 1995г.

---

¹³⁶ См.: Hirschleifer J. Internal pricing and decentralized decisions. Bonini et.al., 1964

было разработано Руководство ОЭСР по трансфертному ценообразованию для многонациональных корпораций и налоговых служб, а установленные принципы стали основой законодательств по трансфертному ценообразованию многих стран мира.¹³⁷ В рамках налогового кодекса РА, вступающего в силу в 2018г. также были включены правила трансфертного ценообразования на основе рекомендаций ОЭСР и специфик экономики РА. В рамках налогового подхода, трансфертное ценообразование рассматривается как инструмент оптимизации налоговой политики корпорации, путем перераспределения прибыли в юрисдикции с относительно благоприятным налоговым режимом. Как правило, налоговые ведомства требуют обоснования цен при внутрифирменных сделках, запрашивая документацию по трансфертному ценообразованию, которые должны включать описание факторов, воздействующих на формирование цены и ее сопоставление с рыночной. Управленческий подход рассматривает механизм трансфертного ценообразования, как инструмент управления внутрифирменной экономикой. Выделяют следующие взаимосвязанные группы целей трансфертного ценообразования¹³⁸:

- функциональная необходимость относится к разделению фирмы на центры ответственности: измерение и оценка их деятельности, мотивация руководителей;
- эффективное распределение среди центров ответственности бизнес-процессов ограниченных ресурсов для достижения целей организации, выраженных в ее стратегических и оперативных планах;
- организационные причины вызваны тем, что в фирме с дивизиональной структурой система трансфертного ценообразования является инструментом интеграции и дифференциации;
- стратегические соображения - система трансфертного ценообразования нужна для выработки оптимальных стратегических решений.

В контексте внутрифирменного управления, определение оптимальной трансфертной цены наиболее вероятно при использовании анализа цепочки создания ценности. Анализ цепочки ценности позволяет определить источники конкурентного преимущества, выделить ключевые внутренние взаимосвязи и сформировать конкурентную стратегию для достижения поставленных целей. Построение внутренних рынков, сетевых связей и горизонтальных структур является неотъемлемой частью современных процессов корпоратизации, а оптимизация механизма трансфертного ценообразования, как правило, является важ-

---

¹³⁷ См.: Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations. – OECD, 2010. URL: <http://www.oecd.org/ctp/transfer-pricing/transfer-pricing-guidelines.htm>

¹³⁸ См.: McAulay L., Tomkins C.R. A Review of the contemporary transfer pricing literature with recommendations for future research // British Journal of Management. 1992. №3. С. 121

ной задачей внутрифирменного управления.¹³⁹ Нами предложено сопоставление подходов к трансфертному ценообразованию. В таблице 1 представлены основные показатели и переменные, воздействующие на формирование трансфертной цены.

Таблица 1. Основные различия налогового и управленческого подходов к трансфертному ценообразованию

Показатель	Налоговый подход	Управленческий подход
Причины контроля	Устранение перераспределения прибыли и размывания налоговой базы	Оптимизация внутрифирменных операций
Объект контроля	Конкретные сделки	Система трансфертного ценообразования в целом
Анализ экзогенных факторов	Влияние специфик мировой экономики, мировой и специфики рынка	Влияние специфик мировой экономики, мировой и специфики рынка
Анализ эндогенных факторов	Специфики корпорации и ее подразделений	Специфики корпорации и ее подразделений
Структура	Правовая структура	Организационная структура
Анализ подразделений	Выявления взаимозависимых лиц, согласно налоговому законодательству	Выявления роли и вклада структурных подразделений
Анализ сделки	Анализ функций, рисков и активов сторон, влияющих на ценообразование	Анализ цепочки ценности и процессов, влияющих на ценообразование
Экономический анализ	Бенчмаркинг сделок независимых компаний рынка	Опционально

Таким образом, если согласно управленческому подходу большую роль играют структурные подразделения, то в случае с налоговым подходом взаимозависимыми лицами могут быть организации, не состоящие в одной корпоративной структуре. Именно поэтому объектом налогового анализа является правовая структура корпорации, а не организационная. Кроме того, управленческий подход рассматривает трансфертное ценообразование как инструмент систематизации внутрифирменных экономических отношений, а с точки зрения налогового контроля трансфертные цены – как конкретные единичные операции в каждом промежутке времени. Исходя из этого, при внутрифирменном управлении важнейшей составляющей является цепочка создания ценности и процессы, влияющие на нее, тогда как налоговые ведомства рассматривают выполненные сторонами сделки функции, понесенные риски и задействованные активы. Согласование данных подходов является сложной задачей, требующей построение оптимальной методологии трансфертного ценообразования, учет которого и проблема оптимизации внутрифирменных операции и обеспечения их соответствия требованиям нало-

¹³⁹ Подробнее см.: Варданян Ш.К., «Сущность и основные методы трансфертного ценообразования», «Ֆինանսներ և Էկոնոմիկա» Հանդես, 2017 №7-8, стр. 11-16

гового кодекса РА является ключевой в рамках внутрифирменного управления в армянских корпоративных структурах.

Шираз ВАРДАНЯН

Основные отличия налогового и управленческого подходов к механизму трансфертного ценообразования

Ключевые слова: трансфертное ценообразование, внутрифирменное управление, налоговое планирование

Внедрение правил трансфертного ценообразования в рамках налогового кодекса Республики Армения требует переосмысления внутрифирменных операций армянских организаций для минимизации рисков двойного налогообложения. Трансфертное ценообразование является одним из ключевых элементов современного внутрифирменного управления, исходя из этого, в статье рассмотрены сущность и основные отличия налогового и управленческого подходов к данной проблематике.

Shiraz VARDANYAN

The main differences between the tax and management approaches to the transfer pricing mechanism

Key words: transfer pricing, intracompany management, tax planning

The introduction of transfer pricing rules within the Tax Code of the Republic of Armenia requires a rethinking of intracompany operations in order to minimize the risks of double taxation. Transfer pricing is one of the key elements of modern intracompany management, on this basis, the article deals with the essence and the main differences between tax and management approaches to these issues.

Շիրազ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Հարկային և տրանսֆերային գնագոյացման մեխանիզմի կառավարման մոտեցումների հիմնական տարբերությունները

Բանալի բառեր. տրանսֆերային գնագոյացում, կազմակերպության ներքին կառավարում, հարկային պլանավորում

ՀՀ հարկային օրենսգրքով տրանսֆերային գնագոյացման կանոնների ներդրումը պահանջում է կազմակերպությունների ներքին գործարքների վերանայում, կրկնակի հարկման ռիսկերը նվազեցնելու համար: Տրանսֆերային գնագոյացումը ժամանակակից կազմակերպությունների ներքին կառավարում առանցքային տարրերից մեկն է, դրանից ելնելով՝ հողվածում քննարկվում են հարկային և կառավարման մոտեցումների էությունը և հիմնական տարբերությունները տվյալ խնդրի շուրջ:

СТРАТЕГИЯ ПРОВЕДЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В ЦЕЛЯХ ОБОСНОВАНИЯ ВНУТРИФИРМЕННЫХ ОПЕРАЦИЙ

Шираз ВАРДАНЯН

аспирант кафедры управления, бизнеса и туризма РАУ

Ключевые слова: внутрифирменное управление, трансфертное ценообразование, экономический анализ

С января 2018 г. вступает в силу налоговый кодекс РА, который содержит правила трансфертного ценообразования, регулирующие внутрифирменные сделки и их соответствие рыночным ценам. Правила определяют критерии признания юридических лиц взаимозависимыми, контролируемые сделки, методы трансфертного ценообразования, виды налогов, подпадающих под правила, порядок предоставления отчетности и другие аспекты трансфертного ценообразования. В целях обоснования цен во внутрифирменных операциях, правила требуют предоставления документации по трансфертному ценообразованию, ключевым разделом которой является экономический анализ определяющий рыночный интервал цен сопоставимых сделок. Для проведения экономического анализа необходимо использования определенного метода трансфертного ценообразования и его обоснование. Мировая практика показывает, что наиболее часто при обосновании внутрифирменных цен используется метод сравнительной рентабельности. Метод заключается в сопоставлении операционной рентабельности, сложившейся у лица, являющегося стороной анализируемой сделки, с рыночным интервалом операционной рентабельности в сопоставимых сделках. При применении данного метода могут использоваться следующие показатели операционной рентабельности:

- ▶ рентабельность продаж;
- ▶ рентабельность затрат;
- ▶ рентабельность коммерческих и управленческих расходов;
- ▶ рентабельность активов;
- ▶ иной показатель рентабельности.

Метод сравнительной рентабельности может использоваться в случае отсутствия или недостаточности информации, на основании которой можно обоснованно сделать вывод о наличии необходимой степени сопоставимости коммерческих и/или финансовых условий сопоставляемых сделок.

Кроме того, метод может применяться при невозможности обеспечения сопоставимости данных бухгалтерской отчетности, так как использование метода предусматривает использование показателей операционной рентабельности, которые менее чувствительны к отличиям в учете и классификации тех или иных расходов (например, в составе себестоимости или в качестве коммерческих расхо-

дов), что позволяет устранить различия в учете, а также влияние дополнительных функций. Так, например, операционная прибыль, используемая как один из ключевых показателей при расчете рентабельности, рассчитывается уже с учетом не только показателей себестоимости, но и с учетом коммерческих и управленческих расходов, различия в учете которых могут влиять на расчет валовой рентабельности.¹⁴⁰

Для выявления рыночных показателей необходимо использование актуальной и объективной информации о деятельности потенциально сопоставимых компаний. На практике, поиск сопоставимых компаний и проверка их деятельности с целью определения сопоставимости осуществляются с использованием баз данных, а также общедоступной информации, полученной из различных Интернет-ресурсов. Необходимо отметить, что товары или услуги, предоставляемые одним подразделением корпорации другому, не являются однотипными. Маркетинговое подразделение может оказывать как услуги продвижения продукции, PR и BTL услуги, так и предоставлять услуги по маркетинговым исследованиям, себестоимость которых во многом отличается. Таким образом, следует очередной раз подчеркнуть тот факт, что трансфертная цена привязана к определенному подразделению и в отдельности к определенной продукции.

1) Определение источников информации. Метод сравнительной рентабельности предоставляет возможность выявить интервал рентабельности в определенной рыночной нише для определенной деятельности, на основе и в рамках которого подразделение должно осуществлять свои продажи в контексте внутрифирменной экономики. В данных целях, необходимо выделение источников информации, на основании которых возможно выявление рыночной рентабельности. На основе рекомендаций налоговой службы РА и министерства финансов РА, были определены следующие источники информации:

- Статистика таможенной службы РА о внешней торговле;
- Информация, опубликованная в официальных информационных источниках государственных или муниципальных органов РА;
- Базы данных содержащие финансовые или другие показатели;
- Цены на полезные ископаемые по перечню, установленному правительством РА, производимых из них продуктов и товаров, а также фактические цены их реализации;
- Цены на недвижимость установленные законом РА “О процессе оценки недвижимости”.

---

¹⁴⁰ См.: Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations. – OECD, 2010. URL: <http://www.oecd.org/ctp/transfer-pricing/transfer-pricing-guidelines.htm>

Следует учесть тот факт, что данные источники информации не всегда предоставляют возможности выявить необходимые рыночные границы деятельности структурных подразделений корпорации, рыночные показатели касательно отдельных товаров и услуг, а также информацию о потенциально сопоставимых независимых компаниях.

В данном случае, НК РА позволяет использование данных о сопоставимых иностранных сделках, если влияние экономических обстоятельств и/или других сопоставимых факторов на финансовый показатель, проверяемый соответствующим методом трансфертного ценообразования, были проанализированы, и была проведена корректировка сопоставимости в рамках законодательства.

В целях выявления рыночного интервала рентабельности нами считается уместным использование информации о деятельности российских компаний, так как они осуществляют свою деятельность на рынке ЕАЭС, в состав которого также входит и РА. База данных Руслана, разработанная Бюро ван Дайк, содержит финансовую информацию об около 11,5 миллионов российских компаний. Отчёты компании, доступные в Руслане, представлены в большом количестве форматов, каждый из которых предлагает различные уровни детализации и стандартизации. Также уместно использование российской базы данных СПАРК, разработанной ЗАО «ИА Интерфакс» и содержащей информацию о финансовой отчетности около 12 млн. российских, украинских и казахстанских компаний. СПАРК использует только открытую информацию, полученную на договорной основе из официальных источников. Кроме того, в случае отсутствия необходимой информации об определенных сделках или рынках в Россию возможно использование других баз данных, разработанных Бюро ван Дайк, таких как Амадеус (европейский рынок), Ориана (азиатский рынок) и другие.

2) Выбор показателя рентабельности. В целях проведения экономического анализа необходимо выбрать показатель рентабельности характерный для описания деятельности тестируемой стороны сделки. Рассмотрим внутрифирменные операции на примере оптовой продажи продукции корпорации. В этом случае, рентабельность продаж является наиболее подходящим показателем для анализа рыночного интервала. Данный показатель определяется по следующей формуле:

$$P_{np} = \frac{Пп}{Впр}, \text{ где:}$$

P_{np} — рентабельность продаж;

$Пп$ — прибыль (убыток) от продаж;

$Впр$ — выручка от продаж.

3) Определение анализируемого периода. В рамках исследования, внедрение метода сравнительной рентабельности будет соответствовать рекомендациям ОЭСР и НК РА, касательно 3-х летнего периода соответственно которому образуется интервал рыночной рентабельности и минимального количества четырех сопоставимых компаний для обеспечения объективности интервала.¹⁴¹

4) Определение перечня сопоставимых независимых предприятий. При экономическом исследовании необходимо в первую очередь определить исходный перечень потенциально сопоставимых компаний. В этих целях были выделены соответствующие коды ОКВЕД¹⁴² необходимые для выявления независимых предприятий, осуществляющих сопоставимую деятельность. Следующим шагом является исключение несопоставимых компаний из первоначальной выборки по критериям, определенным Рекомендациями ОЭСР и НК РА на основании информации, содержащейся в базах данных и других доступных источниках информации, таких как веб-сайты компаний и бизнес справочники.

4.1) Наличие финансовой информации. Первым критерием является наличие финансовых данных компании в источниках информации. Таким образом, нами были исключены компании финансовой информации, о которых не было найдено в базах данных.

4.2) Подтверждение независимости. Кроме того, необходимо подтверждение независимости отобранных компаний. Критерий независимости нами был определен на основании НК РА и соответствовал следующим требованиям:

- Сопоставимые компании не должны участвовать прямо и/или косвенно в другой организации с долей такого участия не менее 25%;
- Сопоставимые компании не должны иметь в качестве учредителя (участника) организацию с долей прямого и (или) косвенного участия не менее 25%.

Поскольку анализ должен быть проведён на основании информации за 2015-2017 годы, компании будут признаны сопоставимыми, если они были независимыми в каждом году анализируемого периода.

4.3) Критерий убыточности. В соответствии с требованиями НК РА и Рекомендаций ОЭСР, потенциально сопоставимые компании не должны быть убыточными в анализируемом периоде и иметь отрицательный показатель чистых активов, так как данные факторы прямо влияют на ценообразование.

4.4) Критерий финансового порога. В рамках анализа, необходимо определения рыночных границ деятельности независимых компаний и выявления наиболее близких касательно подразделения конкурентов. В этих целях исполь-

---

¹⁴¹ См. Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations. – OECD, 2010. URL: <http://www.oecd.org/ctp/transfer-pricing/transfer-pricing-guidelines.htm>

¹⁴² Примечание: Общероссийский классификатор видов экономической деятельности

зается критерий минимальной выручки, таким образом должен быть отобран определенный диапазон выручки на основе показателя выручки от продаж тестируемой стороны сделки.

4.5) Проверка фактической деятельности сопоставимых компаний. Наиболее важным шагом определения списка сопоставимых компаний является проверка их деятельности и ее соответствие деятельности тестируемой стороны сделки. Компании могут указывать определенный код ОКВЭД соответствующий деятельности стороны внутрифирменной сделки, однако необходимо определение списка компаний, осуществляющих исключительно сопоставимую деятельность. В данных целях должен быть проведен анализ деятельности компаний на основании общедоступной информации, например, корпоративных веб-сайтов и поисковых систем в сети Интернет.

5) Анализ финансовых данных. В ходе заключительного этапа производится финансовый анализ, на основании которого определяется рыночный диапазон рентабельности. Данный показатель позволит определить рыночный интервал, в рамках которого будет допустимо устанавливать цены в ходе осуществления внутрифирменных транзакций. В таблице 1, приведенной ниже, представлен пример сопоставления показателей рентабельности продаж за каждый год анализируемого периода.

Таблица 1. Сопоставления показателей рентабельности компаний

Название компании	Рентабельность продаж 2015	Рентабельность продаж 2016	Рентабельность продаж 2017
Компания 1	Рп2015	Рп2016	Рп2017
Компания 2	Рп2015	Рп2016	Рп2017
Компания 3	Рп2015	Рп2016	Рп2017
Компания n	Рп2015	Рп2016	Рп2017

На основании данных таблицы 1, предоставляется возможность определения рыночной медианы на основе следующей формулы:

$$\text{Медиана} = l + \frac{h}{f} \left(\frac{N}{2} - c \right), \text{ где}$$

l – нижняя граница анализируемого интервала

h – размер интервала

f – частота медианного интервала

N – сумма переменных интервала

c – кумулятивная частота, предшествующая медиане

Так же необходимо рассчитать максимальные и минимальные показатели рентабельности, а также допустимые квартильные отклонения за каждый период времени, с использованием квартильных показателей на основе следующей формулы:

$$\text{Квартиль}_i = l + \frac{h}{f} \left(\frac{iN}{4} - c \right); i = 1, 2, 3, \text{ где}$$

l – нижняя граница анализируемого интервала

h – размер интервала

f – частота медианного интервала

N – сумма переменных интервала

c – кумулятивная частота, предшествующая медиане

В таблице 2 представлен алгоритм определения сводного диапазона значений показателей рентабельности продаж за трехлетний промежуток времени.

Таблица 2. Пример определения диапазона рентабельности

	2015	2016	2017	Сводный полный диапазон 2013-2015
Максимум	Max2015	Max2016	Max2017	Max[2015;2017]
Верхний лимит	Квартиль32015	Квартиль32016	Квартиль32017	Квартиль3[2015;2017]
Медиана	Медиана2015	Медиана2016	Медиана2017	Медиана[2015;2017]
Нижний лимит	Квартиль12015	Квартиль12016	Квартиль12017	Квартиль1[2015;2017]
Минимум	Min2015	Min2016	Min2017	Min[2015;2017]

Таким образом может быть выявлен интервал рыночной рентабельности продаж в по данным компаний, деятельность которых сопоставима с деятельностью тестируемой стороны внутрифирменной сделки. Последующая корректировка рентабельности в рамках внутрифирменной сделки позволит оптимизировать налоговую политику корпорации и привести ее к соответствию с новыми требованиями НК РА.

Шираз ВАРДАНЯН

Стратегия проведения экономического анализа в целях обоснования внутрифирменных операций

Ключевые слова: внутрифирменное управление, трансфертное ценообразование, экономический анализ

С вступлением в силу налогового кодекса РА, помимо прочего, объектом налогового контроля станут внутрифирменные операции организаций РА в целях регулирования перераспределения прибыли и размывания налоговой базы. В этих целях, организации РА должны предоставить экономическое обоснование своих внутрифирменных операций согласно правилам трансфертного ценообразования. В статье будет представлена стратегия проведения экономического анализа на основе метода сравнительной рентабельности и ее особенности.

Շիրազ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Ներֆիրմային գործարքների հիմնավորման նպատակով տնտեսական վերլուծության իրականացման ռազմավարությունը

Բանալի բառեր. կազմակերպության ներքին կառավարում, տրանսֆերային գնագոյացում, տնտեսական վերլուծություն

ՀՀ հարկային օրենսգրքի ուժի մեջ մտնելու պես, ի թիվս այլ բաների, ՀՀ կազմակերպությունների ներքին գործարքները ենթակա են հարկային վերահսկողության, շահույթի վերաբաշխման և հարկային բազայի աղավաղման կարգավորման համար: Այս նպատակով ՀՀ կազմակերպությունները պետք է ապահովեն տնտեսական հիմնավորում իրենց ներքին գործարքների համար, համաձայն տրանսֆերային գնագոյացման կանոնների: Հոդվածում կներկայացվի զուտ շահույթի մեթոդի հիման վրա տնտեսական վերլուծության իրականացման ռազմավարություն և դրա առանձնահատկությունները:

Shiraz VARDANYAN

The strategy of conducting economic analysis in order to justify intra-company operations

Key words: intracompany management, transfer pricing, economic analysis

With the entry into force of the RA Tax Code, among other things, the intracompany operations of RA organizations will be subject of tax control in order to regulate the profit shifting and erosion of the tax base. To this end, RA organizations should provide an economic justification for their intracompany operations in accordance with the transfer pricing rules. The article will present a strategy for conducting economic analysis based on the net margin method and its features.

ԱԿՏԻՎՆԵՐԻ ԱՐԺԵՔՂՔԱՎՈՐՄԱՆ ԴԵՐԸ ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Վիկտորյա ԲԴՈՅԱՆ

ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. արժեքըթավորում , վարկային ակտիվներով ապահովված պարտատոմսեր, գրավ, վարկային ռիսկ, հավասարակշռման սկբունք

Ակտիվների արժեքըթավորումը կառուցվածքային ֆինանսավորման ձև է, որտեղ ֆինանսական ակտիվների խումբը, ինչպիսիք են ավտովարկերը, բնակարանային հիփոթեքները, կորպորատիվ վարկերը, ռոյալթիները, լիզինգները, խնդրահարույց դեբիտորական պարտքերը փոխանցվում են հատուկ նշանակության միջնորդին (Special purpose vehicle (SPV)), որի կողմից թողարկվում է այդ ակտիվներով և դրանց գծով կատարվող վճարումներով ապահովված արժեթուղթ: Արժեքըթավորման կարող են ենթարկվել այն ակտիվները, որոնք ունեն կանխատեսելի դրամական հոսքեր, պարտականությունների չկատարման և դեֆոլտի կայուն ցածր մակարդակ, ինչպես նաև բարձր իրացվելիություն ունեցող գրավ:

Արժեքըթավորումը վարկառու կազմակերպությանը հնարավորություն է տալիս մասամբ կամ ամբողջապես ծածկել կամ մեղմել տվյալ վարկից բխող վարկային ռիսկը՝ կապված վարկառույի սնանկացման և դրա հետևանքով վարկային մարումների չկատարման հետ: Այն ժամկետայնության առումով տարանջատում կամ չեզոքացնում է վարկի համար օգտագործված ֆինանսական միջոցների իրացվելիության և ֆինանսավորման ռիսկերը: Ինչպես նաև ստեղծում է ֆինանսական տարբեր ռիսկերի՝ տոկոսադրույքի ռիսկի, վաղաժամ մարման ռիսկի կամ արժույթային ռիսկի տեղաբաշխման հնարավորությունը: Դիտարժան է հիփոթեկային վարկերի արժեքըթավորման դանիական մոդելը, որն արտացոլում է Դանիայում հիփոթեքային վարկերի արժեքըթավորման հիմնական առանձնահատկությունները: Մոդելն ունի մի շարք գրավիչ կողմեր ինչպես վարկառուների ու ներդրողների համար, նմանապես Դանիայի տնտեսության համար ամբողջությամբ.

v Մոդելն ապահովում է ցածր ու թափանցիկ վարկային տոկոսադրույքներ ու եզակի վաղաժամկետ մարման պայմաններ,

v Ներդրողները, որոնք ձեռք են բերում պարտատոմսեր, չեն կրում եական ռիսկեր,

v Հիփոթեքային մոդելն ունի կայունացնող ազդեցություն տնտեսության վրա՝ նպաստելով ֆինանսական կայունությանը,

Հիփոթեքային բանկերն ունեն միայն մեկ ֆինանսավորման աղբյուր. պարտատոմսերի վաճառքը, դրանք չեն կարող ներգրավել ավանդներ կամ

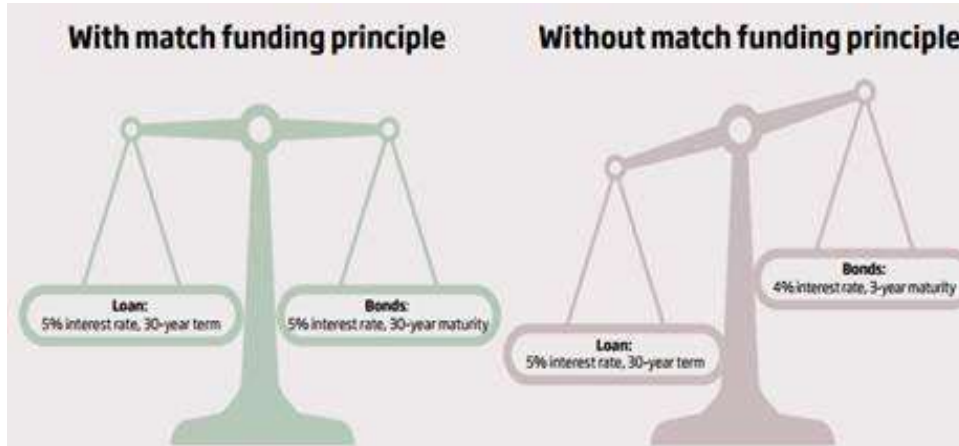
մեծացնլ ֆինանսավորման հինարավորությունները միջբանկային վարկերի միջոցով: Հիփոթեքային բանկերը պետք է ապահովեն հավասարակշռության սկզբունքը պարտատոմսերի թողարկման ժամանակ, որն ուղղված է հնարավոր ռիսկերի նվազեցմանը: Թողարկվող պարտատոմսերը անվճարունակության ռիսկի/bankruptcy-remote/ ենթակա չեն: Ամբողջ 2 դարի ընթացքում բոլոր ներդրողների պահանջները բավարարվել են:

Դանիական հիփոթեքային բանկը հանդես է գալիս որպես միջնորդ անշարժ գույքի ձեռքբերման համար ֆինանսական միջոցների կարիք ունեցող անձանց ու ներդրողների միջև, որոնք ֆինանսավորում են վարկերի տրամադրումը՝ պարտատոմսերի ձեռքբերման միջոցով: Երբ հիփոթեքային բանկը պարտատոմսերի վաճառքի միջոցով ստացված միջոցներն ուղղում է վարկի տրամադրմանը, համաձայն վարկային պայմանագրի պայմանների, վարկառուն կատարում է վարկի պարբերական սպասարկում՝ տոկոսավճարների ու մայր գումարի վճարման ձևով, որոնք հիփոթեքային բանկը փոխանցում է ներդրողներին: Հիփոթեքային բանկը ենթակա չէ տոկոսադրույքի տատանման ռիսկի: Շուկայական տոկոսադրույքի տատանման պարագայում, դա կարտացույցի հիփոթեքային բանկին՝ վարկառուների կողմից կատարվող տոկոսավճարների վրա, միաժամանակ հիփոթեքային բանկի կողմից ներդրողներին փոխանցվող տոկոսավճարների վրա: Հետևաբար տատանումները կարող են ազդեցություն ունենալ միայն ներդրողների ու վարկառուների վրա, ոչ հիփոթեքային բանկի վրա: Հիփոթեքային բանկը ստանում է որոշակի մարժա վարկառուներից՝ ծածկելով գործառնական ծախսերը, հնարավոր կորուստներն ու ստանալով շահույթ: Հիփոթեքային վարկերի ֆինանսավորումը պետք է համապատասխանի հավասարակշռման սկզբունքին (Match founding principle). ընդհանուր վարկային մարումները պետք է հավասար լինեն ընդհանուր պարտատոմսային վճարումներին: Նշված սկզբունքը զետեղված է «Հիփոթեքային վարկի մասին» Դանիայի օրենքում, որն էլ Դանիայի հիփոթեքային շուկան միջազգային չափանիշներով դարձնում է առանձնահատուկ:

Ֆինանսավորման հավասարակշռման սկզբունքը գործում է բոլոր տեսակի հիփոթեքային վարկերի պարագայում: Կարգավորվող /փոփոխվող/ տոկոսադրույքով հիփոթեքային վարկերի դեպքում, երբ պարտատոմսերի ժամկետայնությունը կարճ է վարկի ժամկետից, հավասարակշռման սկզբունքը գործում է վերաֆինանսավորման միջև ընկած ժամանակահատվածների համար: Նշված սկզբունքն ապահովում է վարկառուների համար բավականին զրավիչ պայմաններ, մասնավորապես.

- v Վարկային ծախսերի թափանցիկություն
- v Շուկայի վրա հիմնված գնագոյացում
- v Վաղաժամկետ մարումների եզակի պայմաններ

Դանիայի հիփոթեքային բանկերն ունեն ռիսկերի մինիմալացման կողմնորոշում: Դրանք, վարկունակության գնահատման հիմքում չեն դիտարկում միայն գրավի առակա հանդիսացող անշարժ գույքի արժեքը, դրանք հաշվի են առնում մի շարք գործոններ, մասնավորապես եկամուտների մակարդակը, առողջության վիճակը, որոնք էական ազդեցություն կարող են ունենում վարկառույի կողմից վարկի մարման հնարավորության վրա:

Չավասարակշռման սկզբունքը հիփոթեկային վարկեր արժեթղթավորման դանիական մոդելում.

«Հիփոթեքային վարկերի ու հիփոթեքային պարտատոմսերի մասին» Դանիայի օրենքով սահմանվում է, որ հիփոթեքային բանկերը պետք է տրամադրեն լրացուցիչ ապահովություն՝ դրանց կողմից թողարկված պարտատոմսերի համար, եթե տեղի ունենա անշարժ գույքի գների կտրուկ անկում, որի արդյունքում վարկերը գերազանցեն համապատասխան սահմանաչափը՝ հիփոթեքային բանկը պետք է բարձրացնի կապիտալը՝ որպես լրացուցիչ անվտանգություն՝ սահմանաչափի (LTV) հնարավոր շեղումի փոխհատուցման նպատակով:

Դանիայում հիփոթեկային վարկերի արժեթղթավորման զարգացմանն ուղղված պետական աջակցությունն արտահայտվում է հիմնական երկու ուղղությամբ.

- կապիտալի ներարկում
- պարտատոմսերի երաշխավորում

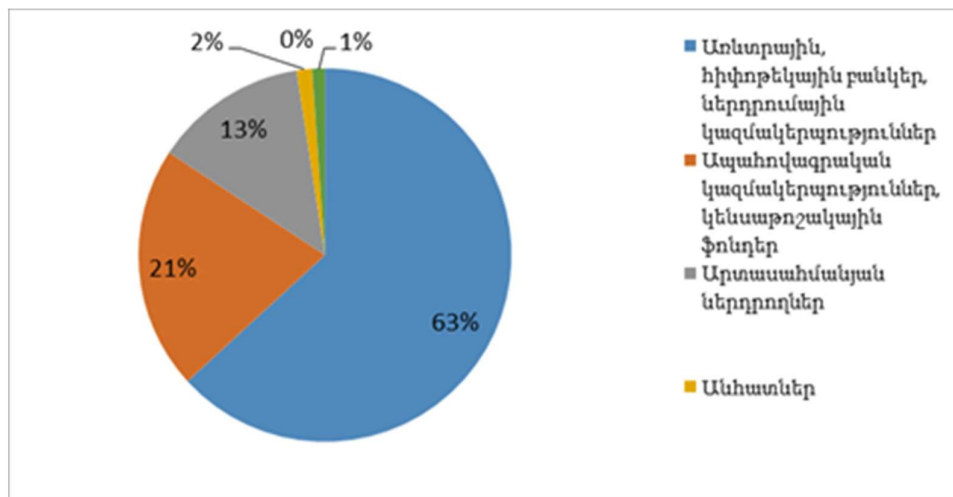
Թե իրացվելիության ռիսկը, թե վերաֆինանսավորման ռիսկը սահմանափակված է: Կիրառվող սկզբունքներն ու պրակտիկան, որին հիփոթեքային բանկերը հետևում են, ենթադրում են վարկերի ու պարտատոմսերի թողարկ-

ման միջև համապատասխանեցում: Բանկերը հնարավորություն ունեն արդյունավետորեն կառավարել բոլոր ռիսկերը, բացի վարկային ռիսկից:

Դանիայում հիփոթեքային պարտատոմսերը համարվում են բարձր վստահելի արժեթղթեր: Ըստ Մուդիս միջազգային վարկանիշային կազմակերպության Դանիայի հիփոթեքային պարտատոմսերի վարկանիշը Aaa է:

Դանիայում պարտատոմսերի բարձր հուսալիությունը պայմանավորված է դրանց հիմքում ընկած հիփոթեքային վարկի բարձր որակով, ռիսկի վերաբաշխման մեխանիզմով ու պարտատոմսեր թողարկողի անվճարունակությունից ներդրողի պաշտպանությամբ:

Դանիայի հիփոթեկային վարկերով ապահովված պարտատոմսերում ներդրողների կառուցվածք¹⁴³

Դանիայում հիփոթեքային պարտատոմսերի շուկայում գերակշռում են ֆիքսված տոկոսադրույքով, 10-30 տարի մարման ժամկետով հետ կանչելի պարտատոմսերը: Ընդ որում հետ կանչելի պարտատոմսերի (callable bond) եկամտաբերությունը ներառում է նաև հավելավճար, որը ներդրողները պահանջում են փոխառուներին պարտատոմսը անվանական արժեքով հետ կանչելու իրավունք տրամադրելու համար: Այսպիսով, փոխառուները վճարում են իրենց վաղաժամկետ վճարելու իրավունքի դիմաց:

Հատկանշական է, որ դանիական բոլոր հիփոթեքային բանկերը իրենց համարում են պատասխանատու դանիական հիփոթեքային պարտատոմսերի սահուն գործող շուկայի ստեղծման ու պահպանման համար:

¹⁴³Denmark National Bank: www.nationalbanken.dk

Հարկ է նշել, որ վարկային ակտիվներով ապահովված պարտատոմսերի շրջանառությունը, որը ակտիվների արժեթղթավորման ամենատարածված տեսակներից մեկն է անցումային տնտեսությամբ երկրներում, որպես ֆինանսական միջոցների ներգրավման այլընտրանքային աղբյուր, դեռևս սահմանափակ տարածում ունի և նույնիսկ ընդհանրապես գոյություն չունի մի շարք անցումային տնտեսություն ունեցող երկրներում: Թեպետ, ըստ Հենդերսոնի, անցումային տնտեսություն ունեցող երկրներին բնորոշ անբարենպաստ միջավայրի առկայությունը արժեթղթավորման համար կատարյալ նախապայման է հանդիսանում¹⁴⁴:

ՀՀ-ում, ներկայումս աստիճանաբար կատարվում են որոշակի քայլեր արժեթղթավորման զարգացման ուղղությամբ: Մասնավորապես, որպես հիփոթեքային երկրորդային շուկայի օպերատոր 2009 թվականից հիմնադրվել և գործում է «Ազգային Հիփոթեքային Ընկերություն» ՎՎԿ» ՓԲԸ-ն, որի առաքելությունն է վերաֆինանսավորել առևտրային բանկերի և վարկային կազմակերպությունների կողմից որոշակի պայմաններով տրամադրված հիփոթեքային վարկերը՝ փորձելով հասանելի դարձնել բնակարանային համապատասխան պայմաններ՝ միջին եկամուտ ունեցող անհատներին: ՀՀ-ում արժեթղթավորման զարգացման խթան են հանդիսանում նաև օրենսդրական դաշտի ձևավորումն ու «Վարկային Պորտֆելի Արժեթղթավորման Հիմնադրամ 1»-ի հիմնադրումը, սակայն ՀՀ արժեթղթավորման զարգացման գործընթացին էապես խոչընդոտում է ֆինանսական համակարգի բանկային կենտրոնացվածությունը:

ՀՀ-ում արժեթղթավորման զարգացման տեսանկյունից միջազգային լավագույն փորձի, մասնավորապես արժեթղթավորման դանիական մոդելի հնարավոր գործարկումը կարող է նպաստել վարկային ակտիվների հասանելիության ու մատչելիության, տնտեսությունում «երկար փողեր»-ի ձևավորման, ինչպես նաև ակտիվների շրջանառության գործընթացների բարելավմանը՝ միաժամանակ նպաստելով կապիտալի շուկայի զարգացմանն ու դրա դերի ավելացմանը ՀՀ տնտեսությունում:

---

¹⁴⁴ John Henderson “Asset securitization: current techniques and emerging market applications” published by Euromoney Books, 2003, p 81

Վիկտորյա ԲՊՅԱՆ

Ակտիվների արժեթղթավորման դերը վարկային շուկայի զարգացման գործընթացում

Բանալի բառեր. արժեթղթավորում, կապիտալի շուկա, վարկային ակտիվներով ապահովված պարտատոմսեր, գրավ, վարկային ռիսկ, հավասարակշռման սկբունք

Ժամանակակից ֆինանսական համակարգում անժխտելի է արժեթղթավորման դերը ֆինանսական միջնորդության հետ կապված ծախսերի կրճատման, ռիսկերի դիվերսիֆիկացիայի, ինչպես նաև «երկար փողեր»-ի ձևավորման տեսանկյունից: Մյուս կողմից արժեթղթավորման արդյունքում ստեղծվում է լրացուցիչ իրացվելիություն՝ ոչ իրացվելի ակտիվների (այդ թվում վարկային ակտիվների) փոխարինմամբ շուկայում շրջանառելի ակտիվներով: Հոդվածում ներկայացված է արժեթղթավորման էությունը, դրա հնարավոր ազդեցությունը վարկային շուկայի զարգացման վրա, հիփոթեքային վարկերի արժեթղթավորման դանիական մոդելի հիմնական բնութագիրն ու գործարկման հնարավորությունը ՀՀ-ում:

Виктория БДОЯН

Роль секьюритизации активов в процессе развития кредитного рынка

Ключевые слова: секьюритизация, фондовый рынок, кредитные инструменты, обеспеченные облигации, кредитный риск, принцип Балансирования

Роль секьюритизации в современной финансовой системе неоспорима с точки зрения сокращения расходов на финансовое посредничество, диверсификации рисков и формулирования долгосрочных денег. С другой стороны, секьюритизация создает дополнительную ликвидность путем замены неликвидных активов (включая кредитные активы) на ликвидные. В статье представлена суть секьюритизации, ее возможное влияние на процесс развития кредитного рынка, основная характеристика датской модели секьюритизации ипотечного кредита и возможность ее запуска в Армении.

Viktorya BDOYAN

The role of asset securitization in the credit market development process

Key words: Securitization, Secured Loans, stock market, asset-backed security (ABS), collateral, Credit Risk, Funding principle

In the modern financial system, the role of securitization is undeniable in terms of reducing financial intermediation costs, diversifying risks, and forming long-term money. On the other hand, securitization creates additional liquidity by replacing non-liquid assets (including credit assets) with liquid assets in the market. The article presents the essence of securitization, its possible impact on the credit market development process, the main characteristic of the Danish model of mortgage securitization and the possibility of launching the model in Armenia.

ՕԴԱՅԻՆ ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԽՈՉԸՆԴՈՏՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Քրիստինե ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ Միջ. տնտ. հար. ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. օդային տրանսպորտի հասանելիություն և մատչելիություն, սակագնային քաղաքականություն, վառելիքի գներ, օդային բեռնափոխադրումներ

Հայաստանը դեպի ծով ելք չունեցող երկիր է, այսինքն՝ երկրի, քաղաքացիների և գործարարների համար մեծ է օդային տրանսպորտի հասանելիության և մատչելիության նշանակությունը: Ծովային ելք չունեցող զարգացող երկրների մեծ մասում բարձր տրանսպորտային ծախսերն անխուսափելի են քանի որ նրանք կախված են ցամաքային և օդային տրանսպորտից¹⁴⁵:

Քաղաքացիական ավիացիայի կանոնակարգված և նպատակասլաց զարգացման գործում առանձնահատուկ կարևորություն ունի օդային փոխադրումների վաճառքի կազմակերպումը: Այն մեծ նշանակություն ունի օդանավերի բեռնվաճառքի ապահովման համար և ուղղակիորեն անդրադառնում է ավիաընկերության ֆինանսական վիճակի վրա: Օդային փոխադրումների շուկայում նպաստավոր դիրք գրավելու համար ավիաընկերությունները վաճառքը կազմակերպում են ելնելով իրենց առջև դրված երկարաժամկետ և կարճաժամկետ ծրագրային խնդիրներից, նպատակ ունենալով ապահովել ուղևորների և պատվիրատուների առավելագույն հարմարավետություն և սպասարկման բարձր որակ: Օդային փոխադրումների վաճառքի կազմակերպումը կախված է օդային երթուղիների և չվերթների ուղղությունների ճիշտ ընտրությունից, օդային փոխադրումների շուկայի առանձնահատկություններից, սակագնային քաղաքականությունից, ինչպես նաև բուն վաճառքի առանձնահատկություններից¹⁴⁶: Խնդիրներից ամենակնհայտն ավիափոխա-

¹⁴⁵ Նազարյան Գ., Հախվերդյան Դ., Գրիգորյան Ա., Եղիազարյան Ա., Փախյան Ա., Արրահամյան Ա., Ծովային ելք չունեցող երկրների միջազգային մրցունակության հիմնախնդիրները (ՀՀ օրինակով), Մենագրություն/ Մասնագիտ. խմբ.՝ Ատոմ Վարդանյան. – Եր.: Տնտեսագետ, 2014. – 112 էջ.- («Ամբերդ» մատենաշար.13), էջ 38:

¹⁴⁶ Մուրադյան Ա., «Օդային տրանսպորտի զարգացումը և փոխադրումների պետական կարգավորումը Հայաստանի Հանրապետությունում» ատենախոսություն, Ը.00.02 «Տնտեսության և նրա ճյուղերի էկոնոմիկա, կազմակերպում և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման, Երևան, 1999, էջ 110, 160 էջ

դրումների գործող սակագներն են, որոնք առնվազն չեն նպաստում Հայաստանի ավիացիոն շուկայի զարգացմանը, մասնավորապես, ուղևորահոսքերի ավելացմանը դեպի Երևան և Երևանից դուրս: Ինչպես վկայում են ուսումնասիրությունները, ավիափոխադրումների գների առաձգականությունը գտնվում է -1.0 սահմաններում, այսինքն՝ գների 10% նվազեցումը կբերի ուղևորահոսքերի 10% աճի¹⁴⁷: Այս ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ գների փոփոխության նկատմամբ նվազ զգայուն են փոքր ծավալ կազմող գործարար ուղևորները, իսկ ազատ ճանապարհորդողները, ընդհակառակը, շատ ավելի գնազգայուն են: Հայաստանի պարագայում 30% կազմող գործարար ուղևորների մեծ մասն երթևեկում է ավելի էժան դասի տոմսերով: Այսինքն՝ ավիատոմսերի գների -1 գների առաձգականության գործակիցը Հայաստանի համար լիովին ընդունելի է, իսկ ուղևորահոսքերի ավելացումը, բնականաբար, լրացուցիչ եկամուտներ կբերի ՀՀ-ին:

Ուղևորափոխադրումների սակագների վրա ազդող գործոններից են՝ Հայաստանի համար վառելիքի բարձր գները, օդային ծառայությունների միջկառավարական համաձայնագրերում առկա որոշ սահմանափակումները, օդանավակայանի մատուցած ծառայությունների դիմաց վճարները, տուրքերը և այլն: Հայաստանի օդային բեռնափոխադրումների ցուցանիշները դեռևս անկայուն են: Աճը, ըստ երևոյթին, բացատրվում է Ռուսաստանի տնտեսական ճգնաժամից դուրս գալու փաստով, իսկ նվազման միտումն ինչ-որ չափով պայմանավորված է հանրապետության ցամաքային կապերի որոշակի բարելավումով (ուղևորափոխադրումների ընդհանուր ծավալում 90.6%-ը բաժին է ընկնում ավտոմոբիլային տրանսպորտին, 8.6%-ը՝ էլեկտրատրանսպորտին, 0.5%-ը՝ օդային և 0.3%-ը՝ երկաթուղային տրանսպորտին): Ընդհանրապես, ինչպես վկայում է միջազգային փորձը, օդային տրանսպորտի ծառայությունների արդյունքներն աճում են մոտ 50%-ով ավելի արագ, քան՝ տնտեսությունը¹⁴⁸: Օդային տրանսպորտով բեռնափոխադրումների ծավալների՝ վերջին տարիների անկման միտումները ցույց են տալիս, որ ՀՀ-ում

¹⁴⁷ “Air Travel Demand Elasticities: Concepts, Issues and Measurement”, Final report, David W. Gillen, William G. Morrison, Christopher Stewart 2003 Department of Finance, Canada www.fin.gc.ca

¹⁴⁸ “Air Travel Demand Elasticities: Concepts, Issues and Measurement”, Final report, David W. Gillen, William G. Morrison, Christopher Stewart www.fin.gc.ca 2003

օդային տրանսպորտը, տրանսպորտի այլ տեսակների համեմատ, դարձել է պակաս մրցունակ:

Օդային տրանսպորտի ոլորտում դեռևս պահանջվում է բարելավել սպասարկման մակարդակները, մասնավորապես՝ օդանավակայաններում: Սա հատկապես կիրառելի է, եթե Հայաստանը նպատակ ունի իրագործել զբոսաշրջության կենտրոն դառնալու իր ներուժը: Տրանսպորտային բարձր ծախսերը խոչընդոտում են նաև ծառայությունների, առևտրի, հատկապես՝ զբոսաշրջության զարգացմանը¹⁴⁹: Զբոսաշրջիկները շատ զգայուն են տրանսպորտային ծախսերի նկատմամբ. ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ճամփորդական ծախսերի կրկնակի թանկացումը հանգեցնում է զբոսաշրջիկների հոսքի ութնապատիկ կրճատմանը¹⁵⁰: Այսպիսով, զբոսաշրջության կենսական ոլորտը կխթանի տնտեսությունը և կհզորացնի միջազգային տրնտեսական համագործակցությունը:

Հայաստանի Հանրապետություն կառավարության վարած քաղաքականության արդյունքում քաղաքացիական ավիացիան աստիճանաբար ճանաչվում է որպես տնտեսական զարգացման և աղքատության հաղթահարման հաջող ռազմավարության կարևոր բաղադրիչ: Ավիացիայի մատուցած ծառայությունների առավելությունները՝ ժամանակի խնայողության և «տարածության» կրճատման իմաստով կարևոր դեր են խաղում նաև գործարար հնարավորությունների ստեղծման, շուկաների աճի, միջազգային կապերի ամրապնդման և արգելքների նվազեցման գործում:

Բոլոր երկրները գիտակցում են, որ քաղաքացիական ավիացիայի ոլորտը չի կարող ունենալ տեղային բնույթ, քանի որ ավիացիայի զարգացման վրա ազդում են այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են համաշխարհային տնտեսության զարգացումը և գլոբալացումը, գործարար հարաբերությունների վերազգայնացումը, ոլորտի մասնավորեցման մշտապես աճող դերը, ավիափոխադրողների միջև մրցակցային պայքարի սրումը, ինչպես նաև նրանց միջև այլանսների ձևավորումը, համաշխարհային զբոսաշրջության զարգացումը և

¹⁴⁹ Գ.Նազարյան, Դ.Հախավերդյան, Ա.Գրիգորյան, Ա.Եղիազարյան, Ա.Փախյան, Ա.Աբրահամյան, Ծովային ելք չունեցող երկրների միջազգային մրցունակության հիմնախնդիրները (<< օրինակով), Մենագրություն/ Մասնագիտ. խմբ.՝ Ատոմ Վարդանյան. – Եր.: Տնտեսագետ, 2014. – 112 էջ.- («Ամբերդ» մատենաշար.13), էջ 43:

¹⁵⁰ World Bank, Global Economic Prospects and the Developing Countries 2002, p. 99

այլն: Այս բոլորով հանդերձ, այսօր հրատապ խնդիր է դարձել սպառողների շահերի պաշտպանությունը և փոխադրումների նկատմամբ պահանջարկի բավարարումը, որոնց հետևանքով ավիափոխադրողները «ստիպված են» զարգացնել փոխշահավետ համագործակցության բազմաթիվ ձևերը և մեթոդները:

Այսօր հրատապ խնդիր է դարձել համաշխարհային քաղաքացիական ավիացիայի զարգացմանը խոչընդոտող իրավական արգելքների մեղմացումը կամ դրանց վերացումը և սպառողների պահանջարկի բավարարումը: Ընդ որում, համաշխարհային քաղաքացիական ավիացիայի ազատականացման ցանկացած մակարդակի դեպքում անվերապահորեն պետք է պահպանվի հետևյալ երեք հիմնարար սկզբունքները.

- թռիչքային և ավիացիոն անվտանգության ապահովումը,
- սպառողների շահերի առավելագույն պաշտպանությունը,
- ավիաձեռնարկությունների (օդանավակայաններ, ավիափոխադրողներ) միջև արդար մրցակցության ապահովումը:

Իրավական արգելքների մեղմացման (ազատականացման) գործընթացը կարևորվում է հատկապես այն ժամանակ, երբ դրանք իրենց արտացոլումն են գտնում ինչպես օդային հաղորդակցության երկկողմ պայմանագրերում, այնպես էլ ազգային օրենսդրությունում:

Հայաստանի Հանրապետության օդային փոխադրումների միակողմանի մասնակի ազատականացումը 1990-ական թվականներին ձևավորված և, ըստ էության, սկզբունքային փոփոխությունների չենթարկված քաղաքականության շարունակությունն է: Այն անվանվում էր «բաց երկնքի» քաղաքականություն, սակայն բոլորովին չէր համապատասխանում միջազգային ավիացիայում այդ հասկացության հանրաճանաչ իմաստին:

Գործնականում բաց երկնքի քաղաքականությունը Հայաստանի համար ի հայտ բերեց մի շարք խնդիրներ: Նման քաղաքականության կիրառման արդյունքում, փաստորեն, զարգացման բարձր աստիճան ունեցող և զգալի շահույթներ ապահովող, տեխնոլոգիապես հագեցած և երկրի տնտեսության առավել զարգացած ոլորտներից մեկի՝ օդային տրանսպորտի հետագա առաջընթացը փոխարինվեց սպասարկման ոլորտի զարգացման հետ: Այդ քաղաքականությունը դրական արդյունքների չհանգեցրեց մի պարզ և հասկանալի

պատճառով՝ այդ ոլորտի զարգացման երաշխիքը կարող էր և պետք է հանդիսանար հենց ազգային փոխադրողը: Այդ է վկայում այն պետությունների (Նիդեռլանդներ, Սինգապուր, Մալայզիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Շվեյցարիա և այլն) փորձը, որոնց հաջողվել է իրենց երկրների օդանավակայանները վերածել խոշոր տրանսպորտային տարանցիկ հանգույցների: Բոլոր այդ երկրներում գործում են հզոր ազգային ավիաընկերություններ:

«Բաց երկնքի» քաղաքականության շրջանակներում 2013թ. հոկտեմբերին կառավարությունն ընդունեց «ՀՀ-ում մրցունակ և կայուն ավիափոխադրումների ծառայությունների մատուցման ապահովման ծրագիրը»¹⁵¹: Այդ հարցում կառավարությանն աջակցեցին ամերիկյան «McKinsey» ընկերության կողմից հրավիրված մասնագետները: Այդ ծրագրի համաձայն՝ «բաց երկնքի» քաղաքականությունը դրական ազդեցություն կունենա աշխատատեղերի ստեղծման, ուղևորափոխադրումների քանակի աճի և ավիափոխադրումների սակագնի իջեցման վրա: Ենթադրվում է, որ ցամաքային կապուղիների առկա սահմանափակումների պայմաններում ավիափոխադրումների միջոցով արտաքին աշխարհի հետ կապի դյուրինացումը Հայաստանի տնտեսական աճի համար լրացուցիչ խթաններ կարող է ստեղծել: Ավելի կոնկրետ, «բաց երկնքի» քաղաքականության վարման և ծրագրի արդյունավետ իրականացման արդյունքում ներկա իրավիճակի համեմատությամբ առաջիկա 3-4 տարիների ընթացքում ակնկալվում էր 0.3-0.4 միլիարդ ԱՄՆ դոլարի չափով լրացուցիչ ՀՆԱ-ի ապահովում, 18,000-23,000 նոր աշխատատեղերի ստեղծում՝ հիմնականում օդագնացության և զբոսաշրջության ոլորտներում, 20-25%-ով ուղևորափոխադրումների քանակի աճ, ինչպես նաև տոմսերի միջին գների մոտ 10% նվազում¹⁵²:

¹⁵¹ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2013 թվականի 23 հոկտեմբերի «Հայաստանի Հանրապետությունում մրցունակ և կայուն ավիափոխադրումների ծառայությունների մատուցման ապահովման ծրագիրը և ծրագրի իրականացման միջոցառումները հաստատելու մասին» N 1248-Ա որոշում <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=86975>

¹⁵² Հայաստանի Հանրապետությունում մրցունակ և կայուն ավիափոխադրումների ծառայությունների մատուցման ապահովման ծրագիրը և ծրագրի իրականացման միջոցառումները հաստատելու մասին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 23 հոկտեմբերի 2013 թվականի N 1248-Ա որոշումը <http://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=86975>

Պետք է հաշվի առնել, որ «Բաց երկնքի» քաղաքականության հայեցակարգն ընդունվել է 2013թ. հունիսին նախքան Մաքսային միությանն անդամակցելու մասին սեպտեմբերի 3-ի քաղաքական հայտարարությունը: Այսինքն, կարելի է ենթադրել, որ «բաց երկնքի» քաղաքականությունը կոչված էր իրականացվելու ԵՄ-ի հետ Հայաստանի ինտեգրման համատեքստում, այլ ոչ թե ԵԱՏՄ պայմաններում: Ընդ որում, ԵԱՏՄ-ի պայմաններում հայկական երկնքում ռուսական ավիաընկերությունները ձեռք են բերում բացարձակ իշխանություն:

ԵԱՏՄ պայմանագրի 24-րդ հավելվածի¹⁵³ համաձայն՝ միությունում օդային տրանսպորտի զարգացումն իրականացվում է համակարգված (համաձայնեցված) տրանսպորտային քաղաքականության իրագործման շրջանակներում օդային տրանսպորտի ծառայությունների շուկայի փուլ առ փուլ ձևավորման միջոցով: Դրա համար նախատեսվում է, որ անդամ երկրները պետք է իրականացնեն համակարգված տրանսպորտային քաղաքականություն, ազատականացնեն և ներդաշնակեցնեն այդ ոլորտի օրենսդրությունը՝ աստիճանաբար շարժվելով դեպի միասնական շուկա:

Իհարկե, ԵԱՏՄ երկինքն «առանց ամպերի չէ»: Ղազախստանը հրաժարվել է ստեղծել «միասնական եվրասիական երկինք» և ազատականացնել ավիափոխադրումների շուկան Բելառուսի և Ռուսաստանի հետ: Աստանայում կարծում են, որ ղազախական փոքր ավիաընկերություններն ի վիճակի չեն մրցակցել ռուսական խոշոր ընկերությունների հետ, հետևաբար, ԵԱՏՄ շրջանակներում «բաց երկինքը» բացասաբար կանդրադառնա ազգային ավիացիայի զարգացման վրա: Դեռ 2015 թվականից Ղազախստանը որոշել է իր ավիացիոն օրենսդրությունը համապատասխանեցնել ԵՄ ստանդարտներին¹⁵⁴: Ներկայումս ԵԱՏՄ երկրներ միջազգային չվերթներն իրականացվում են երկկողմանի պայմանավորվածությունների կամ ազգային օրենսդրություններով սահմանված թույլտվությունների համաձայն:

Վերջին տարիներին Ռուսաստանի նկատմամբ կիրառվող տնտեսական պատժամիջոցները ամենայն հավանականությամբ «կտեղափոխվեն նաև եր-

¹⁵³ «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» պայմանագիր, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=95272>

¹⁵⁴ <http://aviation.mid.gov.kz/ru/news/perechen-konkretnyh-del-2015-g-v-otraslyah-kuriruemyh-mir-rk>

կինք», ինչը ևս իր բացասական ազդեցությունն է թողնելու Հայաստանի ավիացիոն ոլորտի զարգացման վրա: ՀՀ-ում մրցունակ և կայուն ավիափոխադրումների ծառայությունների մատուցման ապահովման ծրագրի համաձայն՝ Հայաստանը կփորձի առավել ազատական մոտեցմամբ բանակցել գործընկեր երկրների հետ՝ նշանակելով հայկական ռեզիդենտ ավիաընկերությանը՝ անկախ սեփականության ձևից: Վերջինս կարող է առավել դյուրին դարձնել հայկական ավիաընկերության ֆինանսավորման գործընթացը: Երկարաժամկետ հատվածում հնարավոր է նաև փոխշահավետ գործընկերության և համագործակցության զարգացում եվրոպական ավիացիոն կազմակերպությունների հետ՝ համատեղ ձեռնարկություններ ստեղծելու միջոցով:

Ռուսաստանի հետ բանակցություններ են վարվում հաճախականությունների, փոխադրողների քանակի և ուղղությունների վերաբերյալ բոլոր սահմանափակումների վերացման և կողերի համատեղ օգտագործման համաձայնագրերի (code-share agreements) կնքման ուղղությամբ: Մերձավոր Արևելքի շատ երկրներ, ինչպես նաև ԵՄ-ն, իրականացնում են Բաց երկնքի քաղաքականություն: Օրինակ՝ ՄԱԷ-ը, Լիբանանը և Քուվեյթը ձգտում են հնարավորինս շատ երկրների հետ Բաց օդային տարածքների վերաբերյալ համաձայնագրեր ստորագրել, որոնց մեծ մասում ներառված են հինգերորդ ազատության իրավունքները:

Այսպիսով, Հայաստանի՝ որպես դեպի ծով ելք չունեցող երկրի համար, օդային տրանսպորտում առկա վերը նշված խնդիրների վերհանումը և լուծումների նպատակադրումը օրակարգային են: Օդային տրանսպորտն անդրադառնում է մարդկանց կենսամակարդակի, երկրում աղքատության մակարդակի նվազման վրա, օրինակ զբոսաշրջության զարգացման միջոցով, ինչի ներուժը Հայաստանի համար ակնհայտ է: Հետևաբար, կարևոր և առանցքային է Հայաստանի օդային տրանսպորտը դարձնել մրցունակ և լիարժեք գործարկվող՝ եկամտաբերության ապահովման, սպասարկման մակարդակի բարձրացման, գների և այլ կարևոր խնդիրների հաղթահարման հաշվին:

Քրիստինե ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Օդային տրանսպորտի զարգացման հիմնական խոչընդոտները և մարտահրավերները Հայաստանի Հանրապետությունում

Բանալի բառեր. օդային տրանսպորտի հասանելիություն և մատչելիություն, սակագնային քաղաքականություն, վառելիքի գներ, օդային բեռնափոխադրումներ

Հոդվածում վերհանվել է Հայաստանում օդային տրանսպորտի զարգացման խոչընդոտող հիմնական մարտահրավերները: Պայմանավորված տրանսպորտային շրջափակմամբ և ծովային ելքի բացակայությունը կարևորվել է օդային տրանսպորտի դերն ու նշանակությունը երկրի տնտեսության զարգացման գործում: Տրանսպորտային բարձր ծախսերը, բարձր սակագները, օդային բեռնափոխադրումների քիչ մասնաբաժինը, ինչպես նաև սպասարկման ցածր որակը ներկայացվել են որպես օդային տրանսպորտի զարգացմանը խոչընդոտող հիմնական խնդիրներ:

Кристине ЕГИАЗАРЯН

Основные препятствия и проблемы развития воздушного транспорта в Республике Армения

Ключевые слова: наличие и доступность воздушного транспорта, тарифная политика, цены на топливо, воздушные перевозки, либерализация

В статье излагаются основные препятствия на пути развития воздушного транспорта в Армении. В связи с транспортной блокадой и отсутствием выхода к морю была подчеркнута роль и значение воздушного транспорта в развитии экономики страны. Высокие транспортные издержки, высокие тарифы, небольшой процент авиаперевозок, а также низкое качество обслуживания были представлены в качестве основных препятствий к пути развитию воздушного транспорта.

Christine YEGHIAZARYAN

The main barriers and problems of the development of air transport in the Republic of Armenia

Key words: availability and accessibility of air transport, tariff policy, fuel prices, air transportation, improvement of service level, high transport costs, liberalization

The article outlines the main obstacles to the development of air transport in Armenia. In connection with the transport blockade and the lack of access to the sea, the role and importance of air transport in the development of the country's economy was highlighted. High transport costs, high tariffs, a small percentage of air transportation, and poor quality of services were presented as major obstacles to the development of air transport.

**ԱՎԻԱՏՐԱՆՍՊՈՐՏԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԱՏԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ԾՐԱԳՐԱՆՊԱՏԱԿԱՅԻՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

Քրիստինե ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ, ՄՏՀ ամբիոն, հեռակա ասպիրանտ

Բանալի բառեր. քաղաքացիական ավիացիա, «բաց երկնքի» քաղաքականություն, ազգային փոխադրող, օդային տրանսպորտ

Եթե Հայաստանի Հանրապետության անկախացումը նախապայմաններ ստեղծեց սեփական քաղաքացիական ավիացիայի (ՔԱ) ստեղծման և ձևավորման համար, ապա անցումը շուկայական տնտեսակարգին առաջին պլան մղեց ՔԱ-ի զարգացման և կառավարման խնդիրները լուծել շուկայական հարաբերությունների պայմաններում: Ինչպես վկայում է համաշխարհային փորձը, շուկայի պայմաններում հնարավոր են ինչպես քաղաքացիական ավիացիայի կառավարման ազատականացումը, այնպես էլ նրա գործունեության պետական կարգավորումը¹⁵⁵:

Այս բնագավառում հիմնավորված որոշումների կայացումը ենթադրում է ոչ միայն այլ երկրների փորձի մանրազնիմ ուսումնասիրություն և օգտագործում, այլև մեր երկրի քաղաքական, տնտեսական, ժողովրդագրական իրավիճակների ու առանձնահատկությունների ազդեցության վերլուծություն:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո զարգացած երկրներին հուզում էր այն հարցը, թե արժե արդյոք ռազմավարական այս կարևոր ճյուղի կառավարման խիստ վարչական ձևից անցնել ավելի ազատական կառավարման ձևին: Այս գաղափարն ուներ և՛ կողմնակիցներ, և՛ հակառակորդներ: Անհրաժեշտ էին համապատասխան քաղաքական և տնտեսական պայմաններ, որոնց դեպքում հնարավոր կլինեք ճշգրտել ՔԱ-ի գործունեության մեջ պետական ազդեցության և միջամտության սահմանները: Ակնհայտ է, որ քաղաքացիական ավիացիայի գործունեության բոլոր կողմերի նկատմամբ ազատականացման այլընտրանք է պետական հովանավորչական քաղաքականությունը: Խոսքը վերաբերում է ոչ միայն փոխադրումների գործընթացի, թռիչքային և ավիացիոն անվտանգության ապահովմանը, այլ նաև ազգային ավիաընկերության՝ շուկայի որոշ հատվածի նկատմամբ իրավունքների օրենսդրորեն ամրագրմանը, թռիչքների հաճախականության և փոխադրման ծավալների, այլ փոխադրողների համար կոմերցիոն իրավունքների սահմանափակմանը, օդային երթուղիներով թռիչքների լիցենզավորմանը, օտարերկրյա և ազգային ավիաընկերությունների համար օդանավակայանի և ատրոնավիզա-

¹⁵⁵ Афанасьев В. Г., Либерализация и протекционизм в современной аэрополитике, Текст научной статьи по специальности «Государство и право. Юридические науки», 2013, с. 58

ցիոն հավաքագրումների տարբերակմանը, ավիաընկերությունների միջև թը-
ռիչքների հաճախականության կոշտ բաշխման, սակագների մակարդակների
վարչական սահմանմանը և այլն¹⁵⁶:

Ավիափոխադրումների շուկայական համակարգի օգտին անվիճարկելի
փաստարկներն են՝ ռեսուրսների բաշխման բարձր արդյունավետությունը,
փոխարինման ազատությունը, փոփոխվող շուկայական պայմաններին հար-
մարվելու ճկունությունը, ավիաընկերության և հաճախորդի շահերի «բնակա-
նոն» միաձուլումը, բնակչության տարբեր պահանջումներին բավարարման
համար պոտենցիալ հնարավորությունները, ավիափոխադրումների որակի
բարձրացումը և այլն:

Ավիափոխադրումների շուկայական համակարգին խոչընդոտող փաս-
տարկներն են՝ մրցակցության թուլացումը ավիաձեռնարկությունների միա-
ձուլման և նրանց միջև գաղմտի համաձայնությունների սահմանումը, ավիա-
աշխատողների լրիվ զբաղվածությունը ապահովելու անհնարինությունը, ա-
վիասակագների անկայուն մակարդակը, շրջակա միջավայրի պաշտպանու-
թյան և գիտության մեջ հիմնարար հետազոտությունների իրականացման հա-
մար տնտեսական մեխանիզմի բացակայությունը և այլն: Եվ քանի որ երկրի
ներսում ձևավորված հզոր ավիացիոն կառույցը կարիք ուներ նոր շուկաների,
իսկ ներքին շուկան արդեն շատ փոքր էր աննախադեպ առաջարկը սպառելու
համար, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները իրենց հայացքը ուղղեցին արտա-
սահման, ինչը պատճառ դարձավ «բաց երկնքի» գաղափարախոսության տա-
րածմանն ու զարգացմանը¹⁵⁷:

“Բաց երկնքի” քաղաքականությունը ազատական ավիացիոն քաղա-
քականության մյուս դրսևորումն է, որն օրեցօր ավելի լայն տարածում է ստա-
նում: Նման քաղաքականությունն ենթադրում է, որ “բաց երկնքի” հիման վրա
միջպետական համաձայնագիր կնքած երկրներն իրավունք ունեն կանոնավոր
փոխադրումների իրականացման համար նշանակել ցանկացած թվով փոխա-
դրող, որոնք կիրականացնեն թռիչքներ երկու երկրների ցանկացած կետերի
միջև ցանկացած հաճախականությամբ, իրավունք կունենան օգտվել ազգա-
յին շուկայից այպես կոչված «5-րդ ազատության» հիման վրա և այլն: Այսինքն,
«բաց երկնքի» համաձայնագրերը կոչված են նպատավոր պայմաններ ստեղ-
ծել օտարերկրյա շուկաներ ազգային ավիաընկերությունների ներթափանց-

¹⁵⁶ Protectionism, prestige, and national security: the alliance against multilateral trade in
international air transport Randall D. Lehner
<https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=3299&context=dj>

¹⁵⁷ The economic & social benefits of air transport, Air Transport Action Group,
file:///C:/Users/usumnakan/Downloads/ATAG_SocialBenefitsAirTransport.pdf

ման համար¹⁵⁸: Հստակ կարող ենք ասել, որ «Բաց երկրնքի» սկզբունքը իր մեջ կրում է տնտեսության վերածննդի և զարգացման կարևոր տարր՝ մշտական շուկայական մրցակցություն¹⁵⁹: Դրա հետ մեկտեղ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել «բաց երկրնքի» սկզբունքի բացասական հետևանքները, և ստեղծել արդյունավետ մեխանիզմ դրանք հաղթահարելու և աստիճանական ներդնելու համար: Հարկ է նշել, որ «բաց երկրնքի» ներդրման ռազմավարությունը այս կամ այն երկրում (կախված այդ երկրում ավիացիայի զարգացման մակարդակից) առաջ է բերել մի շարք բացասական հետևանքներ: Մասնավորապես.

- գլխավոր երթուղիներում նոր ավիափոխադրողների կենտրոնացումը, ինչը բացասաբար է ազդում տարածաշրջանային հաղորդակցության վրա, որի հետևանքով շատ հաճախ դադարեցվել են կարևոր սոցիալական նշանակություն ունեցող վնասաբեր երթուղիների շահագործումը,
- բաց միջավայրում ազգային ավիափոխադրողների դժվարությունները,
- սրվող մրցակցությանը դիմակայելիս նվազել են ավիաընկերությունների թռիչքային և ավիացիոն անվտանգությանն ուղղված ֆինանսական ռեսուրսների աղբյուրները, և այլն:

Մեր կարծիքով, հաշվի առնելով վերը նշված հանգամանքները Հայաստանի Հանրապետությունում «բաց երկրնքի» քաղաքականության իրականացման խնդիրները պետք է քննարկվեն, ելնելով՝

- յուրաքանչյուր գլխավոր (տարողություններ, շուկայի մուտքի թույլտվություններ, սակագներ) և այլ օժանդակ տարրերից (վաճառքի ավտոմատացված համակարգեր, ընթացակարգերի պարզեցում և այլն),
- «բաց երկրնքի» փուլային ներդրման անհրաժեշտությունից,
- կոնկրետ փուլի ուսումնասիրություններից և վերլուծություններից ելնելով գնահատել կատարված աշխատանքները և կատարել համապատասխան ճշգրտումներ:

Հայաստանի Հանրապետությունում պետք է կիրառվեն այլ երկրների, ամենից առաջ Եվրոպայի փորձը, որտեղ շուրջ 26 տարի (1987 թվականից) փուլերով ներդրվում է ազատականացման տարրեր, ինչպես Եվրոպայում, այնպես էլ աշխարհի մյուս երկրների հետ: Սակայն, եթե «բաց երկրնքի» քաղաքականության իրականացումը ընդունելի է օդանավակայանների և ատրոնավիզացիոն ծառայությունների համար, նույնը չի կարելի ասել ավիաընկերությունների համար: Ավիաընկերությունները պետությունից պահան-

¹⁵⁸ The Impacts of Globalisation on International Air Transport Activity, Past trends and future perspectives, Ken Button, School of George Mason University, USA, Global Forum on Transport and Environment in a Globalising World, 10-12 November 2008, Guadalajara, Mexico

¹⁵⁹ Գ. Նազարյան «Բաց երկրնքի խութերը» <http://armef.com/hy/news/erkkhosutyun/bac-erknqi-xutery/>

ջում են իրենց շահերի պաշտպանություն, ինչը ինքնըստինքյան ճիշտ է: Սակայն շահերի պաշտպանություն տակ, ազգային ավիաընկերությունները ամենից առաջ ենթադրում են արտասահմանյան ավիաընկերությունների համեմատ ֆինանսական կամ այլ արտոնություններ, պահպանելով ավիափոխադրումների պարիտետության սկզբունքը, արտասահմանյան փոխադրողների հետ պարտադիր կնքելով առևտրային համաձայնագրեր, համաձայնեցնելով փոխադրումների տարողությունները, հաճախականությունը, չվացուցակները և այլն, ինչպես նաև փոխհատուցում սահմանել օտարերկրյա փոխադրողների կողմից ազգային ավիափոխադրումների շուկան միակողմանի օգտագործելու դիմաց: Ազատականացումը և «բաց երկրնքի» քաղաքականությունն կոչված են հաղթահարելու այդ և այլ պահանջներ, քանի որ ազատականացումը պետք է նպատակաուղղված լինի սպառողների շահերի պաշտպանությանը և այդ շահերի գլխավոր կրողներին՝ սպառողներին: Այդ դեպքում, պահպանելով նշված սկզբունքները, պետությունը իսկապես պարտավոր է պաշտպանել ազգային փոխադրողների շահերը: Պետք է իրականացնի աջակցության պետական միջաջառումներ, որոնք կարտահայտվեն սպառողների և երրորդ անձանց նկատմամբ ավիափոխադրողների պատասխանատվության օրենսդրական սահմանափակմանը, օդանավերի լիզինգի դեպքում միջազգային երեշխիքների համակարգի ստեղծմանը, ազգային փոխադրողների միջազգային կազմակերպությունների և այլանսների ինտեգրմանը, ավիափոխադրումների շուկայի պարբերաբար ուսումնասիրությանը և ավիափոխադրողներին համապատասխան երաշխավորությունների տրամադրմանն և այլն: Պետության կողմից այդպիսի միջոցառումների իրականացումը պետք է կրի պարտադիր բնույթ: Մյուս կողմից, պետք է փոխել ավիափոխադրողների մտածելակերպը: Միջազգային փոխադրումներ իրականացնող ավիափոխադրողը պետք է ունենա մենեջմենթ, որը կգիտակցի արհեստական դեֆիցիտի հաշվին ստեղծված արտոնությունները ստեղծում են ժամանակավոր ֆինանսական հաջողություններ, գիտակցի, որ ավիացիան սպառողի համար է, այլ ոչ թե ընդհակառակը: Անհրաժեշտ է գիտակցել, որ համաշխարհային ավիացիոն համագործակցությունը գնում է ոչ թե փոխադարձ սահմանափակումների ճանապարհով, այլ հակառակը, միջազգային քաղաքացիական ավիացիան բացում է բոլոր սահմանները: Այս առումով Հայաստանի համար ավիափոխադրումների գործում կարևորվում է ավիաընկերությունների դերը:

Հաշվի առնելով քաղաքացիական ավիացիայի ոլորտում ազատականացման համաշխարհային փորձը, պահպանելով և աջակցելով ազգային քաղաքացիական ավիացիային և անշեղորեն պաշտպանելով սպառողների շահերը, ՀՀ-ում ոլորտի ազատականացման քաղաքականությունը պետք է ընդգրկի հետևյալ միջոցառումները.

- Եվրամիության ազատականացման իրականացման փորձի ուսումնասիրություն,
- այսպես կոչված «միակողմանի բացարձակ բաց երկրնքի» մոդելի կիրառման արդյունքների ուսումնասիրություն,
- քաղաքացիական ավիացիայի բնագավառի օրենսդրական ակտերի համապատասխանեցում Եվրամիության օրենսդրությանը և ԵՄ օրենսդրությամբ սահմանված ազատականացման դրույթների և սկզբունքների կիրառում,
- ազգային ավիափոխադրողների պետական աջակցության միջոցառումների իրականացում,
- ՀՀ-ում «բաց երկրնքի» քաղաքականության իրավական նորմերի սահմանում,
- օդային երթևեկության կարգավորման ծառայությունների և օդանավակայանների արդիականացում,
- մրցակցային միջավայրի ձևավորման նպատակով համապատասխան միջազգային իրականացում, հաշվի առնելով քաղաքացիական օդանավակայանների, օդային երթևեկության կարգավորման ծառայությունների և ազգային ավիափոխադրողների շահերը,
- միջազգային ավիացիոն կազմակերպությունների հետ ազգային փոխադրողների համագործակցության ընդլայնման նպատակով աջակցության ցուցաբերում,
- հաշվի առնելով ազգային օրենսդրությունը և աշխարհում տեղի ունեցող գործընթացները այսօրվա ազգային փոխադրողների միավորվելու նպատակով աջակցության ցուցաբերում,
- օդային տրանսպորտով բեռնափոխադրումների ոլորտի լրիվ ազատականացում:

Ամփոփելով, նշենք որ կարևորվում է քաղաքացիական ավիացիայի զարգացման այնպիսի քաղաքականության մշակումը, որը լինելով հովանավորչական իր էությամբ, կհամապատասխանի նաև ամբողջ ճյուղի շահերին: Հաշվի առնելով վերը նշվածը, առաջարկում է նախապատվությունը տալ ազգային օդային տրանսպորտի՝ հայկական ավիաընկերությունների և ոչ թե վերգետնյա սպասարկման տնտեսության զարգացմանը, ինչը հուշում է ինչպես միջազգային փորձը, այնպես էլ երկրի քաղաքացիական ավիացիայի վերջին տարիների փորձը: Իսկ որպես Հայաստանի քաղաքացիական ավիացիայի զարգացման հիմնական ուղի պետք է, ընտրել այն ճանապարհը, որը լավագույնս միավորում է իր մեջ ինչպես օդային փոխադրողի, այնպես էլ օդանավակայանների շահերը, միաժամանակ պայմաններ ստեղծելով ամբողջ ճյուղի հեռանկարային զարգացման համար:

Քրիստինե ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Ավիատրանսպորտի ազատականացման ծրագրանպատակային հիմքերը Հայաստանում

Բանալի բառեր. քաղաքացիական ավիացիա, «բաց երկրնքի» քաղաքականություն, ազգային փոխադրող, օդային տրանսպորտ

Հոդվածում ներկայացված է քաղաքացիական ավիացիայի կառավարման ազատական և պետական հովանավորչական մոդելների առավելությունները և թերությունները: Հիմնվելով միջազգային փորձի և երկրի քաղաքական, տնտեսա-կան, ժողովրդագրական իրավիճակների ու առանձնահատկությունների վրա՝ հոդվածում հիմնավորվում է ՀՀ-ում «բաց երկրնքի» քաղաքականության ընտրությունը և կիրառումը: Միաժամանակ, հոդվածում վեր են հանվում վերոնշյալ քաղաքականության կիրառման ռիսկերը և ներկայացվում է ՀՀ-ում ավիացիոն ոլորտի ազատականացման քաղաքականությունը արդյունավետորեն իրականացնելու անհրաժեշտ միջոցառումները:

Кристине ЕГИАЗАРЯН

Программно-целевые основы либерализации авиационного транспорта в Армении

Ключевые слова: гражданская авиация, политика «открытое небо», национальный перевозчик, воздушный транспорт.

В статье представлены преимущества и недостатки либеральных и протекционистских моделей управления гражданской авиации. На основе международного опыта и политической, экономической, демографической ситуации и особенностей страны в Армении обосновывается политика «открытого неба». В то же время в статье выявлены риски использования вышеупомянутой политики и представлены необходимые измерения для эффективного осуществления политики либерализации авиационного сектора в Армении.

Christine YEGHIAZARYAN

Programs and targets of liberalizing air transportation in Armenia

Key words: civil aviation, "open sky" policy, national carrier, air transport

The article presents the advantages and disadvantages of liberal and state sponsorship models for civil aviation management. Based on international experience and country's political, economic, demographic situation and peculiarities, in the article the choice and application of the "open sky" policy in Armenia is substantiated. At the same time, the article highlights the risks of using the above-mentioned policy and presents the necessary measurements to effectively implement the aviation sector's liberalization policy in Armenia.

**ՀՀ ՀԱՎԱՏԱՐՄԱԳՐԱՅԻՆ ԵՎ ԿՈՆՑԵՍԻՈՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՍԲ ԳՈՐԾՈՂ
ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ**

Հասմիկ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի
«Կառավարման» ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. հավատարմագրային կառավարում, կոնցեսիոն կառավարում, արդյունավետության գնահատում, պետական վերահսկողություն, առևտրային կազմակերպություն

Ամբողջությամբ կամ մասամբ պետական սեփականություն հանդիսացող, հավատարմագրային, կոնցեսիոն, վարձակալական կամ այլ պետական-մասնավոր համագործակցության պայմանագրերի հիման վրա գործող առևտրային կազմակերպություններում պետական վերահսկողությունը կարգավորվում է ՀՀ կառավարության պետական կառավարման մարմինների կողմից 50 տոկոս և ավելի պետական մասնակցությամբ առևտրային կազմակերպությունների ֆինանսատնտեսական վիճակի դիտարկումներ անցկացնելու, դրանց գործունեությունը վերլուծելու և արդյունքներն ամփոփելու, գործունեության արդյունավետությունը որոշելու, գործադիր մարմինների ղեկավարների կատարված աշխատանքը գնահատելու ու առաջարկություններ ներկայացնելու կարգը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2004 թվականի նոյեմբերի 18-ի N1844-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին 2017 թվականի հոկտեմբերի 5-ի N1262-Ն որոշմամբ (այսուհետ՝ Որոշում): Վերջինս փոխարինում է ՀՀ կառավարության 2004թ. նոյեմբերի 18-ի 1844-Ն որոշումը, որի սահմանված կարգով թեև իրականացվում էր պետական մասնակցությամբ առևտրային կազմակերպությունների ֆինանսատնտեսական վիճակի վերլուծություն, սակայն այն չէր ներառում արդյունավետության գնահատման համակարգ: Նոր Որոշման ընդունումը և արդյունքում կազմակերպությունների գործունեությունը նոր կարգով գնահատելը նպատակ է հետապնդում նախ բարձրացնելու առևտրային կազմակերպությունների արդյունավետությունը, այնուհետև մշակելու և իրականացնելու առավել շահեկան միջոցառումներ կազմակերպությունների գործունեության բնագավառում: ՀՀ կառավարության Որոշումն առավել խորքային մոտեցում է ցուցաբերում պետական վերահսկողության իրականացման նկատմամբ. այն վերահսկողություն իրականացնող պետական մարմնին օժտում է լիազորությունների ավելի լայն շրջանակով բոլոր ուղղություններով՝ ներառյալ ֆինանսատնտեսական վիճակի դիտարկումների ու վերլուծությունների իրականացումը, նշված կազմակերպությունների ղեկավարների գործունեության գնահատումը, գործունեության ու գործարար ծրագրերի համապատասխանու-

թյան ստուգումը: Որոշումը հստակեցնում է նաև, որ այն բոլոր կազմակերպությունները, որոնցում իրականացվում է ֆինանսատնտեսական վիճակի դիտարկումներ, գործունեությունը վերլուծելու և արդյունքները ամփոփելու միջոցառումներ (այլ կերպ ասած՝ դրանք ենթարկվում են մոնիտորինգի), պետք է ունենան գործարար ծրագրեր կոնկրետ ֆինանսատնտեսական ցուցանիշներով՝ եռամսյակային, կիսամյակային և տարեկան կտրվածքով, և այդ առևտրային կազմակերպությունների կառավարումը պետք է իրականացվի կորպորատիվ կառավարման սկզբունքով¹⁶⁰:

Առևտրային կազմակերպությունների մոնիտորինգն իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր պետական գույքի կառավարման վարչությունը կառավարման լիազոր մարմինների հետ համատեղ նրանցից համապատասխան տեղեկություններ ստանալու միջոցով:

Ի տարբերություն ՀՀ կառավարության 2004թ. նոյեմբերի 18-ի 1844-Ն որոշման, համաձայն որի՝ պետական մասնակցությամբ առևտրային կազմակերպությունների արդյունավետության գնահատման համար որպես հիմնական ցուցանիշ հիմք է ընդունվում կազմակերպության շահութաբերությունը¹⁶¹, համաձայն ՀՀ կառավարության նոր որոշման՝ կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետությունը որոշելու, գործադիր մարմինների ղեկավարների կատարած աշխատանքը գնահատելու ու առաջարկություններ ներկայացնելու կարգը սահմանում է, որ կազմակերպությունների արդյունավետությունը որոշվում է դրանց գործունեության տարեկան ցուցանիշների՝ հիմնական և լրացուցիչ ֆինանսական ցուցանիշների և ոչ ֆինանսական ցուցանիշների հիման վրա: Կազմակերպությունների արդյունավետության գնահատման համար որպես հիմնական ֆինանսական ցուցանիշներ ընդունվում են շահույթի ծավալը և շահութաբերությունը, իսկ որպես լրացուցիչ ֆինան-

¹⁶⁰ ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հոկտեմբերի 5-ի N1262-Ն որոշում պետական կառավարման մարմինների կողմից 50 տոկոս և ավելի պետական մասնակցությամբ առևտրային կազմակերպությունների ֆինանսատնտեսական վիճակի դիտարկումներ անցկացնելու, դրանց գործունեությունը վերլուծելու և արդյունքներն ամփոփելու, գործունեության արդյունավետությունը որոշելու, գործադիր մարմինների ղեկավարների կատարված աշխատանքը գնահատելու ու առաջարկություններ ներկայացնելու կարգը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2004 թվականի նոյեմբերի 18-ի N1844-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին <https://www.e-gov.am/gov-decrees/item/29352/>

¹⁶¹ ՀՀ կառավարության 2004թ. նոյեմբերի 18-ի 1844-Ն որոշումը ՀՀ պետական կառավարման մարմինների կողմից պետական մասնակցությամբ առևտրային կազմակերպությունների ֆինանսատնտեսական վիճակի դիտարկումներ և վերլուծություններ իրականացնելու, պետական մասնակցությամբ առևտրային կազմակերպությունների գործունեության արդյունքներն ամփոփելու և առաջարկներ ներկայացնելու կարգը հաստատելու և ՀՀ կառավարության 2001թ. սեպտեմբերի 25-ի N 898 որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին, <http://www.arlis.am/DocumentView>

սական ցուցանիշներ ընդունվում են իրացումից հասույթը, աշխատանքի արտադրողականությունը, ընթացիկ իրացվելիության ցուցանիշն ու պարտքի գործակիցը: Ինչ վերաբերում է կազմակերպության ոչ ֆինանսական ցուցանիշներին, ապա պետական կառավարման մարմիններին տրված է հնարավորություն իրենց ենթակայության ներքո գործող կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետությունը որոշելու համար ինքնուրույն սահմանել ոչ ֆինանսական 3 ցուցանիշ՝ ըստ գործունեության բնագավառի առանձնահատկությունների (օրինակ՝ էներգետիկայի ոլորտում՝ էլեկտրական էներգիայի արտադրություն (կՎտ/ժ): Սակայն ՀՀ կառավարության Որոշման մեջ չի հստակացվում կոնցեսիոն կամ հավատարմագրային կառավարմամբ գործող առևտրային կազմակերպությունների արդյունավետության ցուցանիշները: Նըման ձևակերպման բացակայությունը մեկնաբանության երկու հնարավորություն է ենթադրում. կա՛մ պետական կառավարման մարմինները զերծ են մնում կոնցեսիոն կամ հավատարմագրային կառավարմամբ գործող առևտրային կազմակերպությունների արդյունավետության ցուցանիշներ սահմանելուց, կա՛մ կոնցեսիոն կամ հավատարմագրային կառավարմամբ գործող առևտրային կազմակերպությունների արդյունավետությունը ևս պետք է որոշվի հիմնական և լրացուցիչ ֆինանսական ցուցանիշների և ոչ ֆինանսական ցուցանիշների հիման վրա: Միևնույն ժամանակ վերոնշյալ որոշումը տարբերակում է մտցնում պետական մասնակցությամբ առևտրային կազմակերպությունների և կոնցեսիոն կամ հավատարմագրային կառավարմամբ գործող առևտրային կազմակերպությունների միջև հաշվետվություն ներկայացնելու ձևերի և ժանկետների մասով: Մասնավորապես, համաձայն Որոշման 1.4.ա ենթակետի՝ մոնիտորինգի շրջանակներում առևտրային կազմակերպությունները պահանջվող տեղեկատվությունը Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր պետական գույքի կառավարման վարչություն են ներկայացնում կիսամյակային և տարեկան կտրվածքով: Այն առևտրային կազմակերպությունները, որոնց կառավարումն իրականացվում է հավատարմագրային կառավարման, կոնցեսիոն, վարձակալական կամ այլ պետական-մասնավոր համագործակցության պայմանագրերի հիման վրա, և որոնց համար իրականացվել է աուդիտ, ներկայացնում են միայն տարեկան աուդիտի եզրակացությունը: Փաստորեն այս կետով առևտրային կազմակերպությունները, որոնց կառավարումն իրականացվում է հավատարմագրային կառավարման, կոնցեսիոն, վարձակալական կամ այլ պետական-մասնավոր համագործակցության պայմանագրերի հիման վրա, ազատվում են նաև այն բոլոր պարտավորություններից, որոնք բխում են վերոնշյալ որոշումից:

Եթե դիտարկենք միայն տարեկան աուդիտի եզրակացության ներկայացման պահանջը, հարց է առաջանում՝ արդյոք բավարար պետական վերահսկողություն է իրականացվում այն առևտրային կազմակերպություններում, որոնց

կառավարումն իրականացվում է հավատարմագրային կառավարման, կոնցեսիոն, վարձակալական կամ այլ պետական-մասնավոր համագործակցության պայմանագրերի հիման վրա: Արդյո՞ք ՀՀ կառավարման համապատասխան մարմինները, այդ ընկերություններից ստանալով բացառապես տարեկան աուդիտի եզրակացությունը, չենթարկելով այդ կազմակերպությունների գործունեությունը ֆինանսատնտեսական մոնիտորինգի, կարող են բացահայտել դրանց կանոնադրական կապիտալներում պետական սեփականություն կազմող միջոցների ներդրման արդյունավետությունը, գնահատել առևտրային կազմակերպությունների կառավարման և գործունեության արդյունավետությունը, դիտարկել առևտրային կազմակերպությունների կողմից պետական ծրագրերի իրականացման ընթացքը, ինչպես նաև ապահովել առևտրային կազմակերպությունների գործունեության թափանցիկությունը հանրության, պետական մարմինների և պոտենցիալ ներդրողների համար:

ՀՀ հավատարմագրային և կոնցեսիոն կառավարմամբ գործող առևտրային կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետության գնահատման համակարգը լիարժեք ուսումնասիրելու համար կարծում ենք անհրաժեշտ է անրադառնալ ոլորտը կարգավորող այլ օրենսդրական ակտերի և: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը բացառությամբ առևտրային և ոչ առևտրային ձևակերպման որևէ այլ կերպ չի դասակարգում կազմակերպությունները՝ որևէ կերպ չանրադառնալով ամբողջությամբ կամ մասամբ պետական սեփականություն հանդիսացող, կոնցեսիոն, վարձակալական կամ այլ պետական-մասնավոր համագործակցության պայմանագրերի հիման վրա գործող առևտրային կազմակերպությունների առանձնահատկություններին¹⁶²: Օրենսգրքի 52-րդ գլուխը, սակայն, կարգավորում է հավատարմագրային կառավարումից ծագող իրավահարաբերությունները: Ըստ օրենքի՝ գույքի հավատարմագրային կառավարման պայմանագրով մեկ կողմը (կառավարման հիմնադիրը) որոշակի ժամկետով գույք է հանձնում մյուս կողմի (հավատարմագրային կառավարչի) հավատարմագրային կառավարմանը, իսկ մյուս կողմը պարտավորվում է այդ գույքի կառավարումն իրականացնել ի շահ կառավարման հիմնադրի կամ նրա նշած անձի (շահառուի): Գույքը հավատարմագրային կառավարման հանձնելը չի հանգեցնում հավատարմագրային կառավարչին դրա նկատմամբ սեփականության իրավունքի փոխանցման:

Առհասարակ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում «պետական գույք» հասկացությունը հանդիպում է միայն մեկ՝ պետական գույքի մասնավորեցման մասին 171 հոդվածում, ըստ որի՝ պետությունը կարող է իր սեփականության ներքո գտնվող գույքը հանձնել քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց

¹⁶² ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք.
<http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=112635>

սեփականությանը՝ պետական գույքի մասնավորեցման (ապապետականացման) մասին օրենքներով սահմանված կարգով: Թեև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքն առանձին գլուխ է տրամադրում գույքի հավատարմագրային կառավարման դրույթներին, սակայն օրենսգրքում առհասարակ բացակայում է հավատարմագրային կամ կոնցեսիոն կառավարմամբ գործող առևտրային կազմակերպությունների գործունեությանը վերաբերող որևէ հոդված: Հետևաբար, բազմիմաստ մեկնաբանություններից խուսափելու համար ցանկալի է, որ քաղաքացիական օրենսգրքում հստակ ձևակերպումներ ստանան պետական և մասնավոր գույքի կառավարումից ծագող իրավահարաբերությունները:

Ամփոփելով ՀՀ պետական-մասնավոր համագործակցության պայմանագրերի հիման վրա գործող առևտրային կազմակերպությունների գործունեությունը կարգավորող օրենսդրությունը, գալիս ենք հետևյալ եզրահանգումների: Բացառությամբ ՀՀ կառավարության Որոշման, քննարկված նորմատիվային փաստաթղթերից և ոչ մեկը չի տալիս կազմակերպության գործունեության արդյունավետության սահմանման և գնահատման որևէ պահանջ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում առհասարակ տեղ չեն գտել պետական-մասնավոր համագործակցությանն առնչվող առանցքային հասկացություններ, և այս օրենսգրքով փաստորեն կտրականապես չի կարգավորվում տվյալ ոլորտը: Բացի այդ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը նույնպես չի ներառում առևտրային կազմակերպության արդյունավետության սահմանման ու գնահատման պահանջ:

Վերոնշյալ օրենսդրական բացերը ենթակա են շտկման առաջին հերթին կոնցեսիայի մասին առանձին օրենքի ընդունմամբ, ինչը հստակ կսահմանի կոնցեսիոն և հավատարմագրային պայմանագրի հիման վրա գործող առևտրային կազմակերպություններին առնչվող նորմերը և համապարփակ պահանջներ կդնի նման կազմակերպությունների գործունեության կարգավորման, վերահսկողության ու արդյունավետության ապահովման հարցերում: Չէ՞ որ պետական-մասնավոր համագործակցության պայմանագրերի հիման վրա գործող առևտրային կազմակերպությունների արդյունավետ գործունեությունը պետք է մշտապես գտնվի թե՛ պետական, թե՛ հասարակական ուշադրության և վերահսկողության ներքո, քանզի դրանք բացի տնտեսական գործունեություն իրականացնելուց, ունեն նաև հասարակական, ռազմավարական և սոցիալական առաքելություն:

Հասմիկ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՀՀ հավատարմագրային և կոնցեսիոն կառավարմամբ գործող առևտրային կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետության գնահատման համակարգը

Բանալի բառեր. հավատարմագրային կառավարում, կոնցեսիոն կառավարում, արդյունավետության գնահատում, պետական վերահսկողություն, առևտրային կազմակերպություն

Սույն հոդվածն անրադառնում է Հայաստանի Հանրապետությունում գործող իրավական ակտերին, որոնցով կարգավորում է հավատարմագրային և կոնցեսիոն կառավարմամբ գործող առևտրային կազմակերպությունների գործունեությունը: Հետազոտությունն ուսումնասիրում է նշված առևտրային կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետության գնահատման համակարգն ու պետական վերահսկողության մեխանիզմները, ինչի հիման վրա առաջարկվում է ընդունել կոնցեսիայի մասին առանձին օրենք: Վերջինս թիրախային և ամբողջական մոտեցում կցուցաբերի նշված առևտրային կազմակերպությունների գործունեության նկատմամբ

Асмик ДАНИЕЛЯН

Система оценки эффективности деятельности коммерческих организаций функционирующих на основе доверенности или концессии

Ключевые слова: доверительное управление« концессионное управление» оценка эффективности» государственный надзор, коммерческая организация

В данной статье рассматриваются правовые акты Республики Армения« которые регулируют деятельность коммерческих организаций» функционирующих на основе доверительного или концессионного управления© В исследовании изучаются механизмы государственного надзора и система оценки эффективности деятельности вышеупомянутых коммерческих организаций» на основе которых предлагается принять отдельный закон о концессии© Последний обеспечит целевой и комплексный подход к урегулированию деятельности указанных коммерческих организаций» упорядочит нормативные акты и надзорные нормы и будет способствовать более эффективному функционированию вышеупомянутых организаций.

Hasmik DANIELYAN

The Evaluating System of Commercial Organizations' Efficiency Operating as a Trust or Concession

Key words: trust management, concession management, efficiency evaluation, state supervision, commercial organization

The article revises the legal acts of the Republic of Armenia which regulate the activities of commercial organizations operating through trust or concession management. The study examines the mechanisms of state supervision and the efficiency evaluating system for the above mentioned commercial organizations, on the basis of which it is proposed to adopt a separate law on concession. The latter will perform more comprehensive and target approach to the regulation of the activities of the commercial organizations, will consider normative acts and supervisory norms and will lead to a more efficient functioning of the commercial organizations.

**ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ՎՐԱ ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ
ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄՆ ԷԿՈՆՈՄԵՏՐԻԿ ՄԵԹՈԴՆԵՐՈՎ**

Տիգրան ԱՅՎԱԶՅԱՆ

ՀՊՏՀ Միջ. տնտ. հար. ամբիոնի հայցորդ

Բանալի բառեր արտահանում, ՀՆԱ, զբաղվածություն, արժույթային փոխարժեք, փոխազդեցություն, գնահատում:

Արտահանման ծավալների ընդլայնում հնարավոր է ապահովել արտահանման խրախուսման և ուղղորդված մակրոտնտեսական քաղաքականությունների զուգորդմամբ, քանզի արտահանման տեմպերի վրա էական ներգործություն են ունենում այլ մակրոտնտեսական ցուցանիշները, ինչպիսիք են՝ համախառն ներքին արդյունքը կամ ազգային եկամուտը, բնակչության զբաղվածության և գործազրկության մակարդակները, ինչպես նաև արտարժույթային փոխարժեքների տատանումները: Արտահանման ծավալների վրա հատկապես ազդում են այն արտարժույթների փոխարժեքների տատանումները, որոնք օգտագործվում են արտահանման դիմաց վճարումներ իրականացնելու համար (ԱՄՆ դոլար, եվրո, ռուսական ռուբլի և այլն): Արտահանման ծավալների փոփոխության վրա հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների ազդեցությունը գնահատվել է էկոնոմետրիկ մոդելների կիրառմամբ:

Մոդելների կառուցման նպատակով օգտագործվել են 1998-2016թթ. ՀՀ եռամսյակային տվյալները. ՀՆԱ՝ շուկայական գներով, արտահայտված ԱՄՆ դոլարով (մոդելում՝ GDP), արտահանում՝ շուկայական գներով (մոդելում՝ Export), արտահայտված ԱՄՆ դոլարով, զբաղվածություն՝ արտահայտված հազար մարդ չափման միավորով (մոդելում՝ EMP), ԱՄՆ դոլար/ՀՀ դրամ արժույթային զույգի փոխարժեքը՝ մոդելում EXRATE: Տվյալների աղբյուրը ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության հրապարակումներն են: Դիտարկումների թիվը կազմել է 74, ընտրվել է գծային մոդել: Մոդելը գնահատվել է փոքրագույն քառակուսիների մեթոդով (ՓՔՄ)՝ օգտագործելով Eviews 4 ծրագիրը:

Ռեգրեսիոն և կոռելացիոն վերլուծության համար անհրաժեշտ է, որ դիտարկվող ժամանակային շարքերը լինեն ստացիոնար: Միավոր արմատ թեստի միջոցով դիտարկվող ժամանակային շարքերի ստացիոնարության ստուգման արդյունքում պարզ դարձավ, որ դրանցից ոչ մեկը ստացիոնար չէ, ուստի հետագա վերլուծության համար մենք կկիրառենք արտահանման,

ՀՆԱ-ի, զբաղվածության և փոխարժեքի աճի ժամանակային շարքերը, որոնք ստացվում են: Դիտարկենք կոռելացիոն վերլուծության մատրիցը:

Աղյուսակ 1. Կոռելացիոն մատրից

	DEXPORT
DEMP	0.161570569036
DEXRATE	-0.318702957072
DGDP	0.693184218439

Ինչպես երևում է աղյուսակ 1-ից, արտահանման աճը ուժեղ դրական կոռելացված է ՀՆԱ-ի աճի հետ, թույլ դրական կոռելացված է զբաղվածության աճի հետ և թույլ բացասական՝ արտարժույթի փոխարժեքի փոփոխության հետ: Արտահանման և ընտրված մյուս փոփոխականների միջև պատճառական կապի բացահայտման համար կիրառենք Գրենջեր-պատճառականության թեստը:

Աղյուսակ 2. Արտահանման աճի և ՀՆԱ-ի աճի միջև Գրենջեր-պատճառականության թեստի արդյունքները

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 06/09/17 Time: 11:34			
Sample: 1998:1 2016:4			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Probability
DGDP does not Granger Cause DEXPORT	73	17.7001	6.5E-07
DEXPORT does not Granger Cause DGDP		8.28012	0.00060

Աղյուսակ 3. Արտահանման աճի և փոխարժեքի աճի միջև Գրենջեր-պատճառականության թեստի արդյունքները

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 06/09/17 Time: 11:26			
Sample: 1998:1 2016:4			
Lags: 3			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Probability
DEXRATE does not Granger Cause DEXPORT	68	3.03369	0.03589
DEXPORT does not Granger Cause DEXRATE		1.70365	0.17566

Ինչպես երևում է Գրենջեր պատճառականության թեստի արդյունքներից (տե՛ս աղյուսակներ 2, 3 և 4), արտահանման աճը ՀՆԱ-ի աճի գրենջեր-պատճառ է հանդիսանում հաջորդող 2 եռամսյակում, զբաղվածության

աճի գրենջեր պատճառ է՝ հաջորդող 4 եռամսյակում, իսկ փոխարժեքի փոփոխությունը արտահանման աճի պատճառ է հաջորդող 3 եռամսյակում:

Աղյուսակ 4. Արտահանման աճի և զբաղվածության աճի միջև Գրենջեր-պատճառականության թեստի արդյունքները

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 06/09/17 Time: 11:33			
Sample: 1998:1 2016:4			
Lags: 4			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Probability
DEXPORT does not Granger Cause DEMP	67	2.61958	0.04403
DEMP does not Granger Cause DEXPORT		1.67258	0.16867

Այժմ փորձենք ռեգրեսիոն վերլուծության միջոցով բացահայտել արտահանման ազդեցությունը ՀՆԱ-ի, ինչպես նաև փոխարժեքի ազդեցությունը արտահանման վրա: Վերլուծության համար կօգտագործենք փոքրագույն քառակուսիների մեթոդը: Գնահատենք արտահանման աճի ազդեցությունը ՀՆԱ-ի աճի վրա բնորոշող $DGDP(t)=C_0+C_1*DEXPORT(t)+C_2*DEXPORT(t-1)+e(t)$ մոդելը, որի գնահատման արդյունքը ներկայացված է աղյուսակում:

Աղյուսակ 5. Արտահանման աճից ՀՆԱ-ի աճի կախվածությունը բնութագրող էկոնոմետրիկ մոդելի գնահատման արդյունքները

Dependent Variable: DGDP				
Method: Least Squares				
Date: 06/09/17 Time: 10:52				
Sample(adjusted): 1998:3 2016:4				
Included observations: 74 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-22.87446	50.88628	-0.449521	0.6544
DEXPORT	7.433880	0.644542	11.53359	0.0000
DEXPORT(-1)	3.908662	0.644544	6.064225	0.0000
R-squared	0.655344	Mean dependent var	37.29145	
Adjusted R-squared	0.645635	S.D. dependent var	730.6348	
S.E. of regression	434.9364	Akaike info criterion	15.02797	
Sum squared resid	13431049	Schwarz criterion	15.12138	
Log likelihood	-553.0350	F-statistic	67.50113	
Durbin-Watson stat	2.192632	Prob(F-statistic)	0.000000	

Adjusted R-squared=0.65, որը նշանակում է, որ անկախ փոփոխականները 65%-ով են բացատրում կախյալ փոփոխականի փոփոխությունը: Ստաց-

ված աղյուսակից երևում է, որ մոդելը թույլատրելի է, քանի որ անկախ փոփոխականների | t-Statistic | > 2 և Prob. < 0.05:

Փաստորեն՝ դիտարկված մոդելում 2 փոփոխականների ազդեցության գործակիցներն էլ վիճակագրորեն նշանակալի են: Հաջորդ կարևոր պարամետրը Դարբին-Ուոտսոնի չափանիշի արժեքն է, որը ցույց է տալիս սխալների միջև ավտոկոռելացիայի առկայությունը կամ բացակայությունը (եթե սխալները ավտոկոռելացված են, ապա չենք կարող պնդել, որ ստացված մոդելի արդյունքները հավաստի են): Ըստ Դարբին-Ուոտսոնի աղյուսակի՝ 2 անկախ փոփոխականի և 74 դիտարկման պարագայում $D_L=1.422$, $D_U=1.529$, ստացված մոդելում Durbin Watsonstat=2.19, որը պատկանում է (D_U , $4 - D_U$) միջակայքին, հետևաբար՝ չենք կարող մերժել H_0 վարկածը¹⁶³ (H_0 : սխալների միջև ավտոկոռելացիա չկա): Այսպիսով, կարող ենք ներկայացնել արտահանման ազդեցությունը ՀՆԱ-ի վրա բնորոշող մոդելը հետևյալ տեսքով՝

$$DGDP(t)=-22.87446+7.433880*DEXPORT(t)+ 3.908662*DEXPORT(t-1) \quad (1)$$

Աղյուսակ 6. Արտահանման աճից զբաղվածության աճի կախվածությունը բնութագրող էկոնոմետրիկ մոդելի գնահատման արդյունքները

Dependent Variable: DEMP				
Method: Least Squares				
Date: 06/09/17 Time: 13:41				
Sample(adjusted): 1999:2 2016:4				
Included observations: 71 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-4.101626	5.200748	-0.788661	0.4332
DEXPORT	-0.036820	0.080060	-0.459900	0.6471
DEXPORT(-1)	-0.056430	0.094254	-0.598704	0.5515
DEXPORT(-2)	-0.053084	0.099822	-0.531789	0.5967
DEXPORT(-3)	0.037857	0.095480	0.396496	0.6930
DEXPORT(-4)	0.167456	0.081208	2.062069	0.0432
R-squared	0.119456	Mean dependent var	-4.009859	
Adjusted R-squared	0.051722	S.D. dependent var	42.64637	
S.E. of regression	41.52886	Akaike info criterion	10.37138	
Sum squared resid	112102.0	Schwarz criterion	10.56259	
Log likelihood	-362.1838	F-statistic	1.763596	
Durbin-Watson stat	2.105765	Prob(F-statistic)	0.132826	

Կարող ենք ասել, որ այլ հավասար պայմաններում 1 միավորով արտահանման աճի փոփոխությունը նպաստում է ՀՆԱ-ի աճին՝ 7.4 միավորով՝ նույն

¹⁶³GujaratiD.N., Basic econometrics,Fourth edition, p.467-472.

եռամսյակում, և 3.9 միավորով՝ հաջորդ եռամսյակում: Այժմ համանման եղանակով վերլուծենք արտահանման ազդեցությունը զբաղվածության վրա:

Adjusted R-squared=0.05, սանշանակում է, որ զբաղվածության միայն 5% փոփոխությունն է բացատրվում արտահանման փոփոխությամբ: Աղյուսակ 6-ից երևում է, որ անկախ փոփոխականներից միայն 4 եռամսյակ առաջ արտահանման աճի փոփոխության ազդեցությունն է զբաղվածության վրա վիճակագրորեն նշանակալի, քանի որ $|t\text{-Statistic}| > 2$ և $\text{Prob.} < 0.05$: Ըստ Դարբին-Ուոտսոնի աղյուսակի՝ 5 անկախ փոփոխականի և 71 դիտարկման պարագայում $D_L=1.313$, $D_U=1.611$, ստացված մոդելում Durbin Watson stat=2.11, որը պատկանում է ($D_U, 4 - D_U$) միջակայքին, հետևաբար՝ չենք կարող մերժել H_0 վարկածը (H_0 : սխալների միջև ավտոկորելացիա չկա): Այսպիսով, կարող ենք ներկայացնել արտահանման ազդեցությունը զբաղվածության վրա բնորոշող մոդելը հետևյալ տեսքով՝

$$\text{DEMP}(t) = -4.101626 - 0.036820 * \text{DEXPORT}(t) - 0.056430 * \text{DEXPORT}(t-1) - 0.053084 * \text{DEXPORT}(t-2) + 0.037857 * \text{DEXPORT}(t-3) + 0.167456 * \text{DEXPORT}(t-4) \quad (2)$$

Աղյուսակ 7. Արտահանման վրա ԱՄՆ դոլար/ՀՀ դրամ արժույթային փոխարժեքի ազդեցությունը բնորոշող էկոնոմետրիկ մոդելը

Dependent Variable: DEXPORT				
Method: Least Squares				
Date: 06/09/17 Time: 12:55				
Sample(adjused): 1999:4 2016:4				
Included observations: 69 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	5.272472	10.09843	0.522108	0.6034
DEXRATE	-2.224719	0.649222	-3.426747	0.0011
DEXRATE(-1)	0.331065	0.633977	0.522204	0.6033
DEXRATE(-2)	1.427821	0.649724	2.197581	0.0315
R-squared	0.172861	Mean dependent var		5.687391
Adjusted R-squared	0.134686	S.D. dependent var		89.90708
S.E. of regression	83.63361	Akaike info criterion		11.74699
Sum squared resid	454647.7	Schwarz criterion		11.87650
Log likelihood	-401.2712	F-statistic		4.528057
Durbin-Watson stat	2.397982	Prob(F-statistic)		0.006050

Կմեկնաբանենք միայն DEXPORT(t-4)-ի գործակիցը, քանի որ համաձայն վերլուծության արդյունքի՝ միայն այդ գործակիցն է վիճակագրորեն նշանակալի: Այսպիսով՝ կարող ենք ասել, որ այլ հավասար պայմաններում 100 միավորով արտահանման աճի փոփոխությունը նպաստում է զբաղվածու-

թյան աճին՝ 16.74 միավորով՝ 4 եռամսյակ հետո: Անդրադառնանք նաև արտահանման վրա փոխարժեքի ազդեցության գնահատմանը:

Տվյալների բացակայության պատճառով սույն մոդելի գնահատումն իրականացվել է 1999-2016թթ. համար: Դիտարկումների թիվը կազմել է 69: Adjusted R-squared=0.13, սա նշանակում է, որ անկախ փոփոխականները 13%-ով են բացատրում կախյալ փոփոխականի փոփոխությունը: Ստացված աղյուսակից երևում է, որ վիճակագրորեն նշանակալի են միայն DEXRATE և DEXRATE(-2) փոփոխականների ազդեցությունները, քանի որ այդ փոփոխականների $|t\text{-Statistic}| > 2$ և $\text{Prob.} < 0.05$: Ըստ Դարբին-Ուոտսոնի աղյուսակի՝ 3 անկախ փոփոխականի և 69 դիտարկման պարագայում $D_L=1.372$, $D_U=1.546$, ստացված մոդելում Durbin Watson stat=2.39, որը պատկանում է $(D_U, 4 - D_U)$ միջակայքին, հետևաբար՝ չենք կարող մերժել H_0 վարկածը (H_0 : սխալների միջև ավտոկոռելացիա չկա):

Այսպիսով, կարող ենք ներկայացնել արտահանման վրա փոխարժեքի ազդեցությունը բնորոշող մոդելը հետևյալ տեսքով՝

$$\text{EXPORT}(t)=5.272472-2.224719*\text{DEXRATE}(t)+0.331065*\text{DEXRATE}(t-1)+1.427821*\text{DEXRATE}(t-2) \quad (3)$$

DEXRATE(-1)-ի գործակիցը վիճակագրորեն նշանակալի չէ, ուստի կանդրադառնանք մյուս փոփոխականների վերլուծությանը միայն: Ինչպես նկատում ենք, DEXRATE-ի գործակիցը բացասական է, իսկ DEXRATE (-2)-ինը՝ դրական: Սա նշանակում է, որ արժույթի արժեզրկումը նույն ժամանակահատվածում արտահանման ծավալային աճի չի հանգեցնում, իսկ դոլարային արտահայտությամբ, բնականաբար, արտահանման արժեքը նվազում է, սակայն երկու եռամսյակ անց դա հանգեցնում է նաև արտահանման ծավալային աճի և դոլարային արտահայտությամբ դրա արժեքը ոչ միայն չի նվազում, այլև աճում է: Այսպիսով՝ կարող ենք ասել, որ այլ հավասար պայմաններում 1 միավորով արժույթի արժեզրկման աճը նպաստում է արժեքային արտահայտությամբ արտահանման կրճատման՝ -2.22 միավորով՝ նույն եռամսյակում, իսկ երկու եռամսյակ անց՝ դրա աճին 1.43 միավորով:

Տիգրան ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Արտահանման վրա մակրոտնտեսական ցուցանիշների ազդեցության գնահատումն էկոնոմետրիկ մեթոդներով

Բանալի բառեր արտահանում, ՀՆԱ, զբաղվածություն, արժույթային փոխարժեք, փոխազդեցություն, գնահատում

Հիմք ընդունելով արտահանման և մակրոտնտեսական այլ ցուցանիշների միջև փոխազդեցության կանխավարկածը՝ հոդվածի շրջանակներում էկոնոմետրիկ մոդելների կիրառմամբ հեղինակի կողմից գնահատվել է արտահանման ծավալների փոփոխության վրա հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների ազդեցությունը: Մոդելների կառուցման նպատակով օգտագործված ժամանակային շարքերն ընդգրկում են 1998-2016թթ. ՀՆԱ-ի, արտահանման, զբաղվածության և ԱՄՆ դոլար/ ՀՀ դրամ արժույթային զույգի փոխարժեքի եռամսյակային տվյալները:

Тигран АЙВАЗЯН

Оценка влияния макроэкономических показателей на экспорте использованием эконометрических методов

Ключевые слова: экспорт, ВВП, занятость, валютные курсы, взаимодействие

Основываясь на презумпции взаимодействия между экспортом и другими макроэкономическими показателями, автор оценил влияние основных макроэкономических показателей на изменение объемов экспорта с использованием эконометрических моделей. Временные ряды, используемые для моделирования, включают квартальные данные ВВП, экспорта, занятости и обменного курса валютной пары USD / AMD на 1998-2016 годы.

Tigran AYVAZYAN

Assessment of the impact of macroeconomic indicators on exports using econometric methods

Key words: export, GDP, employment, exchange rates, interaction, valuation

Based on the presumption of interaction between exports and other macroeconomic indicators, the author assessed the impact of key macroeconomic indicators on the change in export volumes using econometric models. Time series used for modeling include quarterly data on GDP, exports, employment and the exchange rate of the USD / AMD currency pair for 1998-2016.

**ՀՀ ԴՐԱՄԱՎԱՐԿԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐԺԵԹՂԹԵՐԻ
ՇՈՒԿԱՅԻ ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Աշոտ ՍԱԼՆԱԶԱՐՅԱՆ

տնտ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՊՏՀ

Հայկազ ԱՐԱՄՅԱՆ

ՀՊՏՀ ֆինանսներ ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. դրամավարկային քաղաքականություն, ազդեցության անուղղակի գործիքներ, արժեթղթերի շուկա, բաժնետոմսեր, կորպորատիվ պարտատոմսեր, պետական պարտատոմսեր

Ներկայումս էապես կարևորում են դրամարկային քաղաքականության (ԴՔ) և արժեթղթերի շուկայի փոխազդեցության հիմնահարցերը, քանի որ արժեթղթերի շուկան է դիտարկվում այն փոխանցումային մեխանիզմը, որի միջոցով դրամավարկային քաղաքականության ազդակները հասնում են տնտեսություն: Այդ թեմայով կատարված վերլուծությունները հիմնականում նշում են, որ զսպող դրամավարկային քաղաքականությունը կրճատում, իսկ ընդլայնող դրամավարկային քաղաքականությունը ավելացնում է արժեթղթերի շուկայում ինչպես ընթացիկ այնպես էլ սպասվող եկամուտները, որն էլ իր հետագա ազդեցությունն է թողնում տնտեսական ակտիվության վրա:

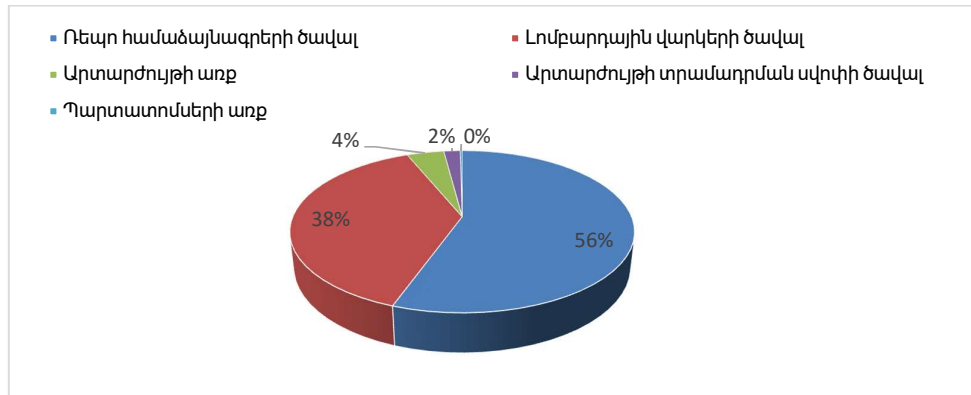
Հետազոտողները փաստում են նաև, որ դրամավարկային քաղաքականության ազդեցությունը (ԴՔԱ) արժեթղթերի շուկայի վրա նախևառաջ պայմանավորված է տվյալ երկրի ֆինանսական համակարգի, այդ թվում արժեթղթերի շուկայի զարգացման աստիճանով:

Հիմք ընդունելով միջազգային պրակտիկայում վերոնշյալ թեմայով կատարված հետազոտությունները՝ սույն աշխատանքում գնահատվել է ՀՀ արժեթղթերի շուկայի վրա դրամավարկային քաղաքականության ազդեցության հետևանքները, ինչը բացահայտելու նպատակով իրականացվել է համապատասխան ցուցանիշների ռեգրեսիոն վերլուծություն:

Վերլուծությունն իրականացնելու նպատակով վերցվել են ՀՀ ԿԲ դրամավարկային քաղաքականությունը և արժեթղթերի շուկան բնութագրող համապատասխան ցուցանիշների եռամսյակային տվյալները 2006-2016թթ. ընկած ժամանակահատվածում: Տվյալների համար հիմք են հանդիսացել ՀՀ

Կենտրոնական բանկի, «ՆԱՍԴԱՔ ՕԷՄԷՔՍ Արմենիա» ԲԲԸ-ի վիճակագրական տեղեկագրերը:

Նախքան գործոնային վերլուծության իրականացումը բացահայտվել են ՀՀ ԿԲ կողմից իրացվելիության ավելացման և կրճատման նպատակով կիրառվող դրամավարկային քաղաքականության գործիքները, և հատկապես, որոնք են առավելի հաճախ կիրառվում:

Գծապատկեր 1. Իրացվելիության ավելացման նպատակով ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից կիրառվող գործիքների տեսակարար կշիռները¹⁶⁴

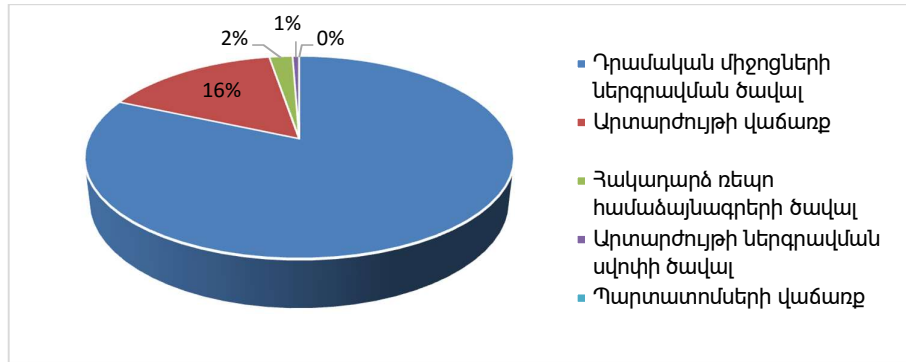
Ինչպես ցույց է տալիս գծապատկեր 1-ը, ՀՀ ԿԲ-ն ֆինանսական շուկայում իրացվելիության ավելացման նպատակով գերազանցապես կիրառում են ռեպո գործարքները: Կարող ենք նշել նաև, որ ռեպո գործարքներին լուրջ այլընտրանք են լոմբարդային ռեպո գործառնությունները վերջիններսս քանակային առումով սակավ են կիրառվում, սակայն մեծ են դրանց կիրառման ծավալները, մասնավորապես 2014թ. նոյեմբեր դեկտեմբեր ամիսներին ՀՀ դրամի փոխարժեքի անկումը մեղմելու համար կնքված գործարքների ծավալը կազմել է դիտարկված ամբողջ ժամանակաշրջանի լոմբարդային ռեպո գործարքների ծավալի շուրջ 74 տոկոսը:

Անդրադառնալով ՀՀ ԿԲ կողմից իրացվելիության կրճատման համար կիրառվող գործիքներին (գծապատկեր 2), նշենք որ ֆինանսական շուկայում իրացվելիության կրճատման նպատակով հիմնականում կիրառվում են դրա-

¹⁶⁴ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ ԿԲ-ի պաշտոնական ինտերնետային կայքում հրապարակված տվյալների հիման վրա:

մական միջոցների ներգրավման գործառնությունները, իսկ մյուս գործիքների կիրառումը խիստ սահմանափակ է:

Գծապատկեր 2. Իրացվելիության կրճատման նպատակով ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից կիրառվող գործիքների տեսակարար կշիռները¹⁶⁵

Կարևոր է բացահայտել նաև ԴՔ ՀՀ ԿԲ կողմից առավել հաճախ կիրառվող գործիքների ազդեցությունը ՀՀ արժեթղթերի շուկայի տարբեր հատվածների՝ բաժնետոմսերի, կորպորատիվ և պետական պարտատոմսերի շուկաների վրա: Այդ նպատակով դիտարկվող մոդելն ունի հետևյալ տեսքը՝

$$Y = a + b_1X_1 + b_2X_2 + b_3X_3 + \dots + b_tX_t + u, \text{ որտեղ}$$

Y-ը բացատրվող փոփոխականների՝ բաժնետոմսերի, կորպորատիվ ու պետական պարտատոմսերի շուկան բնութագրող ցուցանիշն է,

X₁, X₂, X₃, X_t-ն բացատրող փոփոխականներն են՝ մեր դեպքում դրամավարկային քաղաքականությունը բնութագրող ցուցանիշները:

Մոդելում որպես ԴՔԱ բնութագրող ցուցանիշներ կիրառվել են վերաֆինանսավորման, լոմբարդային վարկերի տոկոսադրույքները, ՀՀ ԿԲ թղթակցային հաշիվներում դրամային մնացորդները և պետական պարտատոմսերում ՀՀ ԿԲ ներդրումները, որպես բացատրող փոփոխական՝ ներառվել է նաև կարճաժամկետ վարկերի տոկոսադրույքը: Որպես բաժնետոմսերի շուկան բնութագրող ցուցանիշ մոդելում կիրառվել է բաժնետոմսերով կնքված

¹⁶⁵ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ ԿԲ-ի պաշտոնական ինտերնետային կայքում հրապարակված տվյալների հիման վրա:

բորսայական գործարքների ծավալը: Կատարված ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքները բերվում են աղյուսակի տեսքով (տես, աղյուսակ 1)

Աղյուսակ 1. ՀՀ բաժնետոմսերի շուկայի վրա ՀՀ ԿԲ դրամավարկային քաղաքականության գործիքների ազդեցության ռեգրեսիոն մոդելի արդյունքները

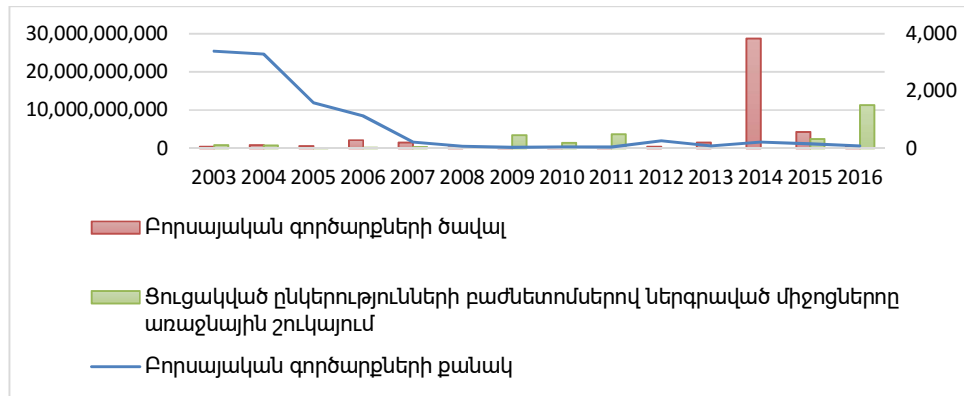
Բացահայտվող փոփոխական ¹⁶⁶	Բացահայտող փոփոխական	Coefficients	P-value	R2
Բաժնետոմսերով կնքված գործարքների ծավալ	Վերաֆինանսավորման տոկոսադրույք	-0.0007	0.91	0.16
	Լոմբարդային վարկերի տոկոսադրույք	-0.08	0.08	
	Կարճաժամկետ վարկերի տոկոսադրույք	-0.02	0.77	
	ՀՀ դրամով թղթակցային հաշիվներ	0.02	0.45	
	ՀՀ ԿԲ ներդրումները պետական պարտատոմսերում	0.02	0.28	
	Միջնաժամկետ պարտատոմսերի առաջն եկ.	0.05	0.91	

Այսպիսով, ըստ ՀՀ բաժնետոմսերի շուկայի վրա ՀՀ ԿԲ ԴՔԱ ռեգրեսիոն մոդելի արդյունքների՝ բաժնետոմսերով կնքված գործարքների ծավալը չի բացատրվում ԴՔԱ որևէ գործիքով՝ խիստ ցածր է մոդելի R2 գործակիցը, բոլոր բացատրող փոփոխականների „P-value,“-ները մեծ են նշանակալության մակարդակից (0.05): Նման ազդեցության բացակայությունը, թերևս կարելի է բացատրել ՀՀ բաժնետոմսերի շուկայի թերզարգացվածությամբ, քանի որ, ինչպես տեսնում ենք գծապատկեր 3-ից, ՀՀ բաժնետոմսերի շուկայում ցուցակված ընկերությունների կողմից 2008թ., 2012թ., 2013թ., 2014թ. բաժնետոմսերի թողարկումներ չեն եղել, իսկ գործարքների ծավալը բացարձակ մեծությամբ՝ սկսած 2007թ. չափազանց փոքր է:

Ինչ վերաբերում է բորսայական գործարքների ծավալին, ապա բացի այն որ գործարքների ծավալը չափազանց փոքր է, փոքր է նաև այն կազմող գործարքների քանակը: Խիստ ցածր է բաժնետոմսերի շուկայի շրջանառելիության գործակիցը՝ այն դիտարկվող ժամանակաշրջանում հիմնականում փոքր է 0,5-ից: Համամետության համար նշենք, որ Վրաստանի Հանրապետությունում այդ ցուցանիշը հասել է 18, ՌԴ-ում՝ 30%, մայրցամաքային մոդելի երկրներում՝ 50-150, անգլոամերիկյան մոդելի երկրներում՝ 170, իսկ Չինաս-

¹⁶⁶ Բացահայտվող փոփոխական կամ կախյալ փոփոխական, բացատրող կամ անկախ փոփոխական:

տանում բորսայական կապիտալացում ՀՆԱ հարաբերակցությունը հասնում է մինչև 480%-ի¹⁶⁷:

Գծապատկեր 3. ՆԱՍԴԱՔ ՕԷՄԷԲՍ Արմենիա ֆոնդային բորսայում ցուցակված բաժնետոմսերի առաջնային և երկրորդային շուկայի ծավալները 2003-2016թթ.¹⁶⁸

«Կորպորատիվ պարտատոմսերի շուկայի վրա ԴՔԱ գնահատման համար՝ մոդելում որպես կորպորատիվ պարտատոմսերի շուկան բնութագրող ցուցանիշներ կիրառվել են կորպորատիվ պարտատոմսերով կնքված բորսայական գործարքների ծավալը և կորպորատիվ պարտատոմսերով կնքված գործարքների եկամտաբերությունը: Կատարված ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքները բերվում են ստորև աղյուսակի միջոցով:

Ըստ մոդելի արդյունքների՝ կորպորատիվ պարտատոմսերով կնքված գործարքների ծավալը ևս չի բացատրվում ԴՔԱ որևէ գործիքով՝ խիստ ցածր է մոդելի R2 գործակիցը (0.06), բոլոր բացատրող փոփոխականներին «P-value,-ները մեծ են նշանակալության մակարդակից (0.05): Կորպորատիվ պարտատոմսերով կնքված գործարքների եկամտաբերությունը ևս չի բացատրվում ԴՔԱ գործիքներով, քանի որ կառուցված մոդելի արդյունքների համաձայն կորպորատիվ պարտատոմսերի եկամտաբերությունը 10 տոկոսանոց նշանակալիության պայմաններում էականորեն բացատրվում է միայն կարճաժամկետ պարտատոմսերի եկամտաբերության դեպքում:

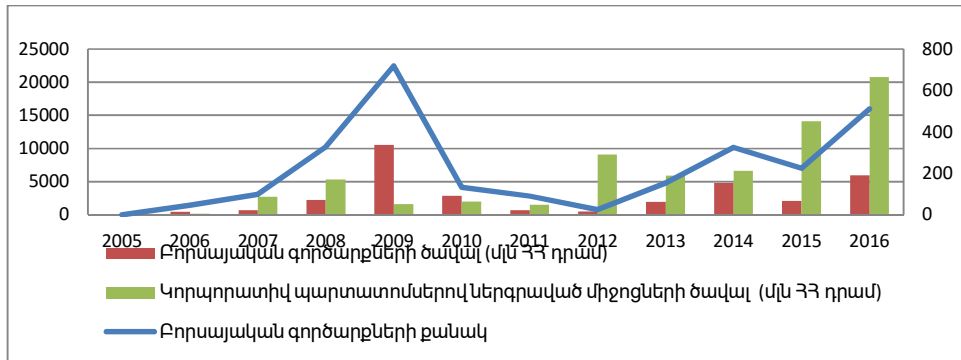
¹⁶⁷ Տես, Համաշխարհային բանկի պաշտոնական ինտերնետային կայքը՝ <http://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.GD.ZS>

¹⁶⁸ Գծապատկերը կառուցվել է ՆԱՍԴԱՔ ՕԷՄԷԲՍ Արմենիա ԲԲԸ - ի Ամսական տեղեկագրերի հիման վրա:

Աղյուսակ 2. ՀՀ կորպորատիվ պարտատոմսերի շուկայի վրա ՀՀ ԿԲ դրամավարկային քաղաքականության գործիքների ազդեցության ռեգրեսիոն մոդելի արդյունքները

Բացահայտվող փոփոխական	Բացահայտող փոփոխական	Coefficients	P-value	R2
Կորպորատիվ պարտատոմսերով կնքված գործարքների ծավալ	Վերաֆինանսավորման տոկոսադրույք	-0.89	0.77	0.06
	Լոմբարդային վարկերի տոկոսադրույք	0.49	0.81	
	Կարճաժամկետ վարկերի տոկոսադրույք	2.06	0.60	
	ՀՀ դրամով թղթակցային հաշիվներ	0.10	0.93	
	ՀՀ ԿԲ ներդրումները պետական պարտատոմսերում	0.85	0.33	
	Միջնաժամկետ պարտատոմսերի առաջն եկ.	-1.25	0.60	
Կորպորատիվ պարտատոմսերով կնքված գործարքների եկամտաբերություն	Վերաֆինանսավորման տոկոսադրույք	-0.05	0.87	0.32
	Լոմբարդային վարկերի տոկոսադրույք	-0.01	0.94	
	Կարճաժամկետ վարկերի տոկոսադրույք	-0.12	0.73	
	ՀՀ դրամով թղթակցային հաշիվներ	0.13	0.24	
	ՀՀ ԿԲ ներդրումները պետական պարտատոմսերում	0.03	0.65	
	Կարճաժամկետ պարտատոմսերի առաջն եկ.	0.32	0.09	

Կորպորատիվ պարտատոմսերի շուկայի վրա ԴՔԱ բացակայությունը, կարելի է բացատրել շուկայի թերզարգացվածությամբ, ինչը ցույց է տալիս կորպորատիվ պարտատոմսերով կնքված բորսայական գործարքների ծավալի և դրանցով ներգրավված միջոցների դինամիկան 2003-2016թթ.:

Գծապատկեր 4. ՀՀ կորպորատիվ պարտատոմսերի հիմնական ցուցանիշները 2005-2016թթ.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Գծապատկերը կառուցվել է ՆԱՄԴԱՔ ՕԷՄԷԸՍ Արմենիա ԲԲԸ - ի Ամսական տեղեկագրերում և պաշտոնական ինտերնետային կայքում հրապարակված տվյալների հիման վրա:

«Կորպորատիվ պարտատոմսերի շուկայում հատկանշական է առաջնային և երկրորդային շուկաների հարաբերակցությունը, ինչը փաստում է երկրորդային շուկայի ցածր իրացվելիության մասին, քանի որ տեղաբաշխված պարտատոմսերի միայն փոքր մասն է շրջանառվում ֆոնդային բորսայում: «Կետական պարտատոմսերի շուկայի վրա ԴՔԱ գնահատման նպատակով որպես այդ շուկան բնութագրող ցուցանիշներ մոդելում կիրառվել են պետական պարտատոմսերի թողարկման ծավալը, առաջնային (կարճաժամկետ պարտատոմսերի օրինակով) և երկրորդային շուկայում կնքված գործարքների եկամտաբերությունները: Կատարված ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքներն ունեցել են հետևյալ պատկերը (տես, աղյուսակ 3): Ի տարբերություն արժեթղթերի շուկայի կորպորատիվ հատվածի, ԴՔԱ-ն պետական պարտատոմսերի շուկայի վրա նշանակալի է, ընդ որում պետական պարտատոմսերի շուկան բնութագրող բոլոր ցուցանիշների դեպքում:

Աղյուսակ 3. «Կետական պարտատոմսերի շուկայի վրա «Կ ԿՐ դրամավարկային քաղաքականության գործիքների ազդեցության ռեգրեսիոն մոդելի արդյունքները

Բացահայտվող փոփոխական	Բացահայտող փոփոխական	Coefficients	P-value	R2
Պետական պարտատոմսերի թողարկման ծավալ	Վերաֆինանսավորման տոկոսադրույք	0.10	0.18	0.45
	Լոմբարդային վարկերի տոկոսադրույք	-0.09	0.06	
	Կարճաժամկետ վարկերի տոկոսադրույք	-0.31	0.02	
	ՀՀ դրամով թղթակցային հաշիվներ	-0.07	0.02	
	ՀՀ ԿԲ ներդրումները պետական պարտատոմսերում	-0.003	0.85	
	Միջնաժամկետ պարտատոմսերի առաջն եկ.	0.12	0.04	
Միջնաժամկետ պարտատոմսերի առաջնային եկամտաբերություն	Վերաֆինանսավորման տոկոսադրույք	0.62	0.01	0.59
	Լոմբարդային վարկերի տոկոսադրույք	-0.06	0.64	
	Կարճաժամկետ վարկերի տոկոսադրույք	0.59	0.04	
	ՀՀ դրամով թղթակցային հաշիվներ	0.13	0.13	
	ՀՀ ԿԲ ներդրումները պետական պարտատոմսերում	0.19	0.0003	
ՊՊ թողարկման ծավալ	0.07	0.03		
ՊՊ երկրորդային շուկայի եկամտաբերություն	Վերաֆինանսավորման տոկոսադրույք	0.55	0.0001	0.6
	Լոմբարդային վարկերի տոկոսադրույք	0.02	0.82	
	Կարճաժամկետ վարկերի տոկոսադրույք	0.16	0.48	
	ՀՀ դրամով թղթակցային հաշիվներ	-0.02	0.72	
	ՀՀ ԿԲ ներդրումները պետական պարտատոմսերում	0.14	0.0008	
	Միջնաժամկետ պարտատոմսերի առաջն եկ.	0.08	0.002	

Այսպես պետական պարտատոմսերի թողարկման ծավալն 5 տոկոս նշանակալիության պայմաններում էականորեն բացատրվում է թղթակցային

հաշիվներում մնացորդների, այն է պահուստավորման մնացորդների հետ: Այս կապը հակադարձ համեմատական է՝ 0.07 գործակցով: Վերլուծության արդյունքների համաձայն պետական պարտատոմսերի թողարկման ծավալը 45 տոկոսով բացատրվում է դիտարկված գործոններով:

ԴՔԱ-ն բնութագրող ավելի մեծ թվով ցուցանիշներ նշանակալիորեն ազդում են կարճաժամկետ պարտատոմսերի առաջնային շուկայի եկամտաբերության վրա: Մասնավորապես վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի և պետական պարտատոմսերում ԿԲ ներդրումների ազդեցությունը ուղիղ համեմատական է համապատասխանաբար 1.31 և 0.16 գործակիցներով, իսկ լրմբարդային ռեպոյի տոկոսադրույքի ազդեցությունը բացասական է. գործակիցը -0.26 է: Բարձր է նաև մոդելի R^2 գործակիցը՝ 0.74:

Ինչ վերաբերում է պետական պարտատոմսերի երկրորդային շուկայում կնքված գործարքների եկամտաբերության վրա ԴՔ ցուցանիշների ազդեցությանը, ապա այն ևս 5 տոկոսանոց նշանակալիության պայմաններում բացատրվում է վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքով և պետական պարտատոմսերում ԿԲ ներդրումներով (գործակիցները համապատասխանաբար 0.55 և 0.14 են):

ՀՀ արժեթղթերի շուկայի վրա ԴՔԱ վերլուծության արդյունքում կարող ենք կատարել հետևյալ եզրահանգումները՝

Ամբողջովին բացակայում է բաժնետոմսերով կնքված գործարքների և ԴՔ գործիքների միջև առկա կապը. բաժնետոմսերով կնքված գործարքների ծավալը չի արձագանքում դրամավարկային քաղաքականության ազդեցությանը: Մինչդեռ միջազգային պրակտիկայում հենց բաժնետոմսերի շուկան է դիտարկվում այն մեխանիզմը, որի միջոցով դրամավարկային քաղաքականության ազդակները փոխանցվում են շուկայի այլ հատվածներին և իրական տնտեսությանը՝ պատճառը թերևս բաժնետոմսերի շուկայի թերզարգացածությունն է:

Ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքները փաստեցին, որ ՀՀ ԿԲ դրամավարկային քաղաքականությունը որևէ կերպ չի անդրադառնում կորպորատիվ պարտատոմսերի շուկայի, մասնավորապես կորպորատիվ պարտատոմսերի գործարքների ծավալների վրա՝ մոդելի հավաստիությունը չափազանց փոքր է: Ինչ վերաբերում է կորպորատիվ պարտատոմսերի եկամտա-

բերությանը, ապա դրա վրա ևս չի դրսևորվում ԴՔԱ, սակայն կորպորատիվ պարտատոմսերի եկամտաբերությունը էականորեն բացատրվում է կարճաժամկետ պետական պարտատոմսերի եկամտաբերությամբ: Հաշվի առնելով կարճաժամկետ պետական պարտատոմսերի եկամտաբերության վրա ԴՔԱ էականությունը՝ կարող ենք ասել, որ ԴՔ անուղղակիորեն կարող է ազդել կորպորատիվ պարտատոմսերի շուկայի:

Եթե բաժնետոմսերի և կորպորատիվ պարտատոմսերի շուկաները չեն արձագանքում ԴՔ փոխություններին, ապա պետական պարտատոմսերի շուկան ՀՀ-ում էականորեն ենթարկվում է ԴՔԱ ցուցանիշների ազդեցությանը: Մասնավորապես կախվածությունը նշանակալի է պետական պարտատոմսերի առաջնային և երկրորդային շուկայի եկամտաբերությունների և ԴՔԱ ցուցանիշների միջև, ընդ որում ամենամեծ ազդեցությունը պետական պարտատոմսերի շուկայի վրա ունի վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը: Պետական պարտատոմսերի շուկայի ցուցանիշների վրա ազդեցությունը դրական է, այսինքն ԿԲ կողմից ԴՔ մեղմացումը ուղեկցվում է պարտատոմսերի շուկայում ակտիվության աճով, իսկ զսպող ԴՔ-ն հանգեցնում է պետական պարտատոմսերի շուկայում ակտիվության անկմանը: ԴՔԱ-ն համեմատաբար թույլ է պետական պարտատոմսերի թողարկման ծավալների վրա, ինչից կարելի է եզրակացնել, որ պետական պարտատոմսերի թողարկումները պայմանավորվում ԿԲ վարվող քաղաքականությամբ:

Աշոտ ՍԱԼՆԱԶԱՐՅԱՆ, Հայկազ ԱՐԱՄՅԱՆ

ՀՀ դրամավարկային քաղաքականության և արժեթղթերի շուկայի փոխազդեցության հիմնախնդիրները

Բանալի բառեր. դրամավարկային քաղաքականություն, ազդեցության անուղղակի գործիքներ, արժեթղթերի շուկա, բաժնետոմսեր, կորպորատիվ պարտատոմսեր, պետական պարտատոմսեր

Սույն հոդվածը նվիրված է ՀՀ արժեթղթերի շուկայի վրա դրամավարկային քաղաքականության ազդեցության բացահայտմանը: ՀՀ արժեթղթերի շուկայի վրա ՀՀ ԿԲ դրամավարկային քաղաքականության հետևանքները բացահայտելու նպատակով իրականացվել է ռեգրեսիոն վերլուծություն: Հոդվածում հետազոտվել են ՀՀ ԿԲ-ի կողմից կիրառվող դրամարկային քաղաքականության գործիքները, ռեգրեսիոն մոդելի միջոցով գնահատվել դրամավարկային քաղաքականության ցուցանիշների ազդեցությունը ՀՀ արժեթղթերի շուկայի տարբեր հատվածների վրա:

Ашот САЛНАЗАРЯН, Айказ АРАМЯН

Проблемы взаимовлияния денежно-кредитной политики и рынка ценных бумаг

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, косвенные инструменты воздействия, рынок ценных бумаг, акции, корпоративные облигации, государственные облигации

Данная статья посвящена раскрытию влияния денежно-кредитной политики на рынок ценных бумаг Армении. С целью выявления последствий денежно-кредитной политики Центрального банка Армении (ЦБА) на рынке ценных бумаг был проведен регрессионный анализ. В статье рассматриваются инструменты денежно-кредитной политики используемые ЦБА, было оценено влияние показателей денежно-кредитной политики на различные сегменты рынка ценных бумаг Армении.

Ashot Salnazaryan, Haykaz Aramyan

INTERACTIONS ISSUES BETWEEN MONETARY POLICY AND SECURITIES MARKET IN RA

Key words: monetary policy, monetary policy instruments, securities market, stocks, corporate bonds, government bonds

This article is devoted to revealing the impact of monetary policy on the Armenian securities market. A regression analysis was carried out to reveal the consequences of the monetary policy of the Central Bank of Armenia (CBA) on the securities market. Current article examines the instruments of monetary policy implemented by the CBA, assesses the impact of monetary policy indicators on various segments of the Armenian securities market, including equity market, corporate and government bond markets. Based on respective analysis, the relevant conclusions have been drawn.

АНАЛИЗ СФЕР ОБЛАДАЮЩИХ ВЫСОКИМ ПОТЕНЦИАЛОМ НАРАЩИВАНИЯ ЭКСПОРТА И ОЖИДАЕМЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СТРУКТУРЕ ЭКСПОРТА АРМЕНИИ

Володя МКРТЧЯН

Аспирант кафедры «Экономика и управление сферами экономики»
Академии Государственного Управления Республики Армения

Ключевые слова: конкурентоспособность, экспорт, структура экспорта

Развитие экспортной экспансии окажет более позитивное влияние на экономику, особенно если рост объемов экспорта будет связан с ростом конечной продукции. Армения, будучи небольшим внутренним рынком, должна обеспечить свое экономическое развитие через экспортную модель. То есть рост экспорта должен стать движущей силой экономического развития. Сегодня концентрация экспортных продуктов и рынков высока, инвестиции в отраслях с экспортным потенциалом, низкие логистические услуги, обслуживающие экспорт, а также уровень экспортного кредитования и страховых услуг, не полностью используются. Основное направление данной методики выявление отраслей экономики (продуктов и услуг), обладающих наибольшим потенциалом наращивания экспорта в процессе сотрудничества в рамках ЕАСЭ. Ключевыми этапами анализа определяющего сферы (продукцию и услуги), обладающими наибольшим потенциалом для экспорта, являются:

- 1) анализ стратегических документов с целью выделения сфер экономики с потенциалом увеличения и диверсификации экспорта в третьи страны;
- 2) сравнительные преимущества государства-члена по внешней торговле товаром в сравнении с другими странами мира (определяются индексом Балассы по отношению ко всем странам мира).

Для каждого государства-члена определяются сферы, обладающие экспортным потенциалом в третьи страны, на основе сравнительных преимуществ по сравнению с остальными странами мира с учетом сложившейся структуры внешней торговли за предыдущий год. Полученные результаты позволят сделать некоторые рекомендации относительно совершенствования товарной структуры внешней торговли и развития отраслей государств-членов ЕАЭС, позволяющих увеличить выгоды от участия в международном разделении труда и международном товарном обмене. Этап 1. Документами, определяющими, направление развития экспорта в Армении являются: «Стратегия развития промышленности Республики Армения», «Постановление Правительства Республики Армения о стимулировании промышленной отрасли» от 12.02.2015. Результаты анализа соответствующих документов представлены в таблице 1.

Таблица 1. Экспортноориентированные сферы экономики для Республики Армения на основе анализа стратегических документов

№	Наименование и реквизиты НПА	Наименование экспортноориентированных сфер
1.	Стратегия развития до 2025 г.	сельское хозяйство (растениеводство, животноводство); драгоценные камни; продукты животного и растительного происхождения, растительные и животные масла и жиры; металлы; электроэнергия; туристические услуги; информационные технологии
2.	Решение Евразийского межправительственного совета «Об основных направлениях промышленного сотрудничества в рамках евразийского экономического союза» ¹⁷⁰	виноделие и производство коньяка; розлив минеральной воды и соков; производство консервов; текстильная промышленность; фармацевтика; точная инженерия (в т.ч. станкоинструментальная, электротехническая, электронная, оптика, фотоника); производство часов; ювелирная промышленность (в т.ч. обработка алмазов)

Исходя из направлений, которые отмечены в стратегиях, в разрезе видов деятельности в целом наибольшими перспективами наращивания экспорта в третьи страны обладает продукция определенных видов машиностроения, химической промышленности, металлургии, сельского хозяйства и туристических услуг. Расчет индекса Балласы (этап 2) каждой отдельной товарной позиции в конечном итоге позволил сформировать более уточненный перечень сфер (продукции и услуг) обладающих потенциалом наращивания экспорта (см. таб. 1). Стратегия развития экономики Армении должна основываться на продвижении экспертного потенциала в немногих выше перечисленных точках роста. Говоря о перспективах экономического развития республики в отраслевом разрезе, отметим, что в настоящий момент системообразующими и наиболее конкурентными продуктами экономики Армении являются молибден, медь, алюминий и коньяк, которые обеспечивают существенную долю экспортных доходов страны. Квалифицированные трудовые ресурсы также экспортный потенциал.

При выборе экспортно-ориентированного сценария у Армении открывается окно возможностей по причине выполнения следующих ключевых условий для реализации данного сценария¹⁷¹:

¹⁷⁰ В блоках других государств-членов решение об ОНПС не включено в силу присутствия соответствующих сфер экономики в национальных НПА.

¹⁷¹ Интеграция РА в ТС и ЕЭП: исходная позиция и существенные условия М.В.Демиденко

1. Доступ на достаточно емкий и защищенный рынок ЕАЭС для реализации продукции с высокой добавленной стоимостью (сырье и цветные металлы могут и без того хорошо продаваться на международном рынке, но выручка от торговли сырьем не закрывает потребностей страны в валюте).

Таблица 2. Экспортоориентированные сферы (товары и услуги) экономики для Республики Армения на основе индекса Балассы

Сферы экономики с потенциалом увеличения и диверсификации экспорта	8708	Части и принадлежности моторных транспортных средств	9030	Осциллоскопы, анализаторы спектра, прочие приборы и аппаратура для измерения или контроля электрических величин, приборы и аппаратура для обнаружения или измерения альфа-, бета-, гамма-, рентгеновского
	8536	Аппаратура электрическая для коммутации или защиты электроцепей на напряжение не более 1000В	8443	Машины печатные, используемые для печати посредством пластин и цилиндров
	6403	Обувь с подошвой из резины, пластмассы, кожи и с верхом из натур. кожи	0302	Рыба свежая или охлажденная, кроме рыбного филе
	8414	Насосы воздушные или вакуумные, воздушные, газовые компрессоры и вентиляторы	7325	Изделия литые прочие из черных металлов
	8309	Пробки, колпачки и крышки, закупорочные крышки для бутылок, Пробки нарезные, оболочки пробок, герметизирующие и прочие упак. принадлежности.	S245	Телекоммуникационные услуги
	9027	Приборы и аппаратура для физического или химического анализа	2002	Томаты, приготовленные или консервированные без добавления уксуса
	S262	Компьютерные и информационные услуги	9001	Волокна оптические и жгуты волоконно-оптические; кабели волоконно-оптические; линзы (включая контактные)
	2204	Вина виноградные натуральные; сусло виноградное	0709	Овощи прочие, свежие или охлажденные
	S287	Услуги частным лицам и услуги в сфере культуры и отдыха	2523	Портландцемент, цемент глиноземистый, шлаковый, суперсульфатный и аналогичные гидравлические цементы
	8529	Части, предназначенные для радиоэлектронной аппаратуры	8407	Двигатели внутреннего сгорания с искровым зажиганием

2. Решение транспортной проблемы, выводящее Армению из транспортного тупика. При строительстве железной дороги Иран - Армения и открытии абхазского участка железной дороги Армения - Грузия - РФ может быть создан сильный коммуникационный узел регионального и международного значения*, который:

- выведет Армению из коммуникационного тупика;
- создаст надежную транспортную связь между странами Таможенного союза (ТС) и рынками Персидского залива и Южной и Юго-Восточной Азии;
- станет серьезным фактором, притягивающим Армению и Грузию к ТС;
- станет первым международным транспортным проектом на Южном Кавказе, ориентированным на поддержку евразийской, а не европейской интеграции.

3. Приток инвестиций в экспортные сектора, ориентированные на рынок ЕАЭС. С начала 2017 г. номинальный эффективный обменный курс драма ослаб на 3,2% (апрель 2017 г. к декабрю 2016 г.). Реальный эффективный обменный курс за аналогичный период обесценился на 1,6%. Ослабление реального курса драма за январь – апрель 2017 г. по отношению к тому же периоду 2016г. составило 3,7%.

Таблица 3. Структура экспорта по товарным разделам в тыс. долларов

	Экспорт		
	январь-май 2016г. $\diamond$	январь-май 2017г.	темп роста, %
ВСЕГО	665 207.7	803 907.6	120.9
<i>в том числе:</i>			
живые животные и продукты животного происхождения	12 702.8	12 313.2	96.9
продукты растительного происхождения	29 632.2	17 145.3	57.9
жиры и масла животного или растительного происхождения	20.4	12.4	60.8
готовые продукты питания	145 976.7	195 751.1	134.1
минеральные продукты	183 615.2	238 743.8	130.0
продукты химической и связанных с ней отраслей промышленности	5 799.3	11 004.6	189.8
пластмассы и изделия из них, каучук и резиновые изделия	2 823.3	2 921.6	103.5
кожевенное сырье, кожа, меха и изделия из них	3 711.5	3 432.2	92.5
древесина и изделия из нее	488.5	780.5	159.8
бумага и изделия из нее	491.2	247.0	50.3
текстиль и изделия из него	36 218.2	37 500.6	103.5
обувь, головные уборы, зонты, трости, обработанные перья и изделия из них	939.7	1 206.7	128.4
изделия из камня, гипса, цемента	4 942.8	6 034.1	122.1
драгоценные и полудрагоценные камни, драгоценные металлы, изделия из них	127 878.8	125 269.2	98.0
недрагоценные металлы и изделия из них	85 208.7	108 098.8	126.9
машины, оборудование и механизмы	6 213.4	19 406.1	3.1 раз
средства наземного, воздушного и водного транспорта	1 404.0	3 666.3	2.6 раз
приборы и аппараты	9 789.6	15 164.3	154.9
разные промышленные товары	6 970.2	4 854.2	69.6
произведения искусства	381.2	355.8	93.3

Ожидаемые изменения в структуре экспорта из Армении.

Динамика реального эффективного курса наряду с восстановлением внешнего спроса и повышением цен экспорта способствовала наращиванию экспорта армянских товаров, темп прироста которого за январь – май 2017 г. составил 20,9% по сравнению с соответствующим периодом предыдущего года.

В сложившихся макроэкономических условиях основным драйвером экономического роста будет выступать чистый экспорт, которому также способствует плавное ослабление реального эффективного курса драма, а также расширение возможностей для экспорта в рамках ЕАЭС. По мере восстановления экономик основных торговых партнеров ожидается постепенное увеличение внешнего спроса, а также активизация внутренних факторов роста. Дополнительный эффект для экономики должна оказать реализация программы Правительства по стимулированию экспорта.

Мероприятия, проведенные с целью увеличения объемов экспорта:

Утверждена «Дорожная карта» ЕАЭС. 14 августа этого года Евразийским межправительственным советом утверждена «Дорожная карта» по вопросам воздушного транспорта. Вторая «дорожная карта» в части других видов транспорта получила одобрение Совета Комиссии. Планируется, что 25 октября 2017 года она будет рассмотрена и утверждена премьер-министрами стран ЕАЭС. Так, грузооборот всех видов транспорта (без трубопроводного) в целом по Союзу в 2016 году по сравнению с 2010 годом увеличился на 16%, а пассажирооборот – на 25%. Эти данные свидетельствуют о росте эффективности транспорта в странах Евразийского экономического союза. В январе–июле 2017 года грузооборот всех видов транспорта государств-членов (без трубопроводного) вырос по сравнению с аналогичным периодом прошлого года на 6,9%, а пассажирооборот – на 7,4%. Ожидается, что данный документ будет способствовать формированию прозрачных тарифов на транспортные услуги, увеличению транзитного потенциала и снижению доли и протяженности порожних пробегов, что в конечном итоге положительно скажется на величине экспорта из стран ЕАЭС, в том числе и из Армении.

Начал функционировать общий рынок лекарственных средств и медицинских изделий Евразийского союза. Гармонизация и унификация законодательства государств-членов в сфере обращения лекарственных средств идет, как правило, по пути использования лучших практик — и стран — участниц ЕАЭС, и других государств. Это позволяет бизнесу надеяться на прогресс в системе здравоохранения, на инновационное развитие сферы фармакологии. Есть реальные предпосылки ожидать, что создание общих рынков является сценарием, от которого выиграют все. Для Армении данная сфера экономики является одной из экспортоспособных. Отсутствие в необходимости регистрации лекарств экспортируемых из Армении в страны ЕАЭС, приведет к уменьшению затрат и к появлению новых

производственных мощностей, что в конечном итоге позволит экспортировать в значительно больших размерах.

Подписание временного соглашения о зоне свободной торговли (ЗСТ) между странами ЕАЭС, принятие полноформатного соглашения о зоне свободной торговли (ЗСТ) между Евразийским экономическим союзом (ЕАЭС) и Ираном может обеспечить прирост ВВП всех стран союза (плюс 27 миллионов долларов – для Армении, плюс 78,6 миллиона долларов – для Белоруссии, плюс 508,6 миллиона долларов – для Казахстана, плюс 12 миллионов долларов – для Киргизии, плюс 1,3 миллиарда долларов – для России).¹⁷² Эксплуатация свободной экономической зоны (СЭЗ) Армения-Иран¹⁷³, которая открылась в декабре 2017г., позволит создать 2,5 тыс. рабочих мест и увеличить экспорт из Армении на 30%¹⁷⁴. В 2016 году торговый оборот между Арменией и Ираном составил порядка \$280 млн., из которых \$70 млн. пришлось на экспорт из Армении. В настоящее время ведутся переговоры о сертификации армянских товаров в Иране, а также процедурах, связанных с осуществлением банковских переводов.

В сложившихся условиях чистый экспорт останется основной движущей силой экономического роста на всем горизонте прогноза. Этому также способствует наметившееся после периода укрепления в течение 2017 года ослабление реального эффективного курса драма. Исходя из вышеперечисленных соглашений, а также других технических изменений в деятельности ЕАЭС, стоит следующие изменения в структуре экспорта из Армении:

Таблица 4. Ожидаемая товарная структура экспорта РА в 2018-2019 гг. (в %)

	2017 г.	2018 г.	2019 г.
Всего	100,0	100,0	100,0
Продукция сельского хозяйства	27,7	28,2	29,8
Минеральные продукты	31,0	31,2	28,5
Металлы и драгоценные камни	13,0	12,9	12,7
Продукция химической промышленности	1,7	1,6	1,7
Древесина и целлюлозно-бумажные изделия	0,1	0,1	0,1
Текстильные и кожевенные изделия	5,7	5,8	6,5
Машины и транспортные средства	3,2	3,2	3,1
Прочие товары	17,6	17,0	17,6

¹⁷² Согл. результатам эконометрич. анализа евразийской экономической комиссии (ЕЭК).

¹⁷³ Манасерян Т.Н. Армения – лаборатория ЕАЭС и связующее звено с Ираном <https://ru.armeniasputnik.am/economy/20170816/8283295/ehksper-armeniya-laboratoriya-eaehs-i-svyazuyushchee-zveno-s-iranom.html>

¹⁷⁴ Arka.am- замминистра экономического развития и инвестиций.

Мероприятия и рекомендации, реализация которых приведет к увеличению объемов экспорта:

Внедрение международных механизмов взаимодействия и доступа, включая свободные экономические зоны;

Субсидирование производственного кредитования;

Участие (организация) и реализация мер рекламы и общественного мнения (PR) в отношении армянского продукта в зарубежной стране;

Внедрение исследования по определению производственного потенциала экспортных товаров;

софинансирование сертификации и регистрации лекарств в другой стране;

Ориентированная на экспорт политика, должна быть направленной на долгосрочный экономический рост, за счет формирования новых направлений экспортных отраслей с экспортным потенциалом. Это особенно важно в контексте развития экспортного потенциала МСП и поддержки их участия во внешнеэкономической деятельности. Соблюдение вышеперечисленных условий, реализация мероприятий, в конечном итоге должно привести к достижению следующих ориентиров:

Таблица 5. Ориентиры для развития экспортного потенциала

Ориентир	Показатель	2018-2020
Увеличение торгуемого сектора	Отношение экспорта к ВВП	19%
	Объем общего объема экспорта, млн. US \$	2,800- +3300
Экономическая диверсификация экспортного сектора	Объем экспорта товаров за исключением горнорудной продукции и алмазов млн.	1,300- 1500
Повышение конкурентоспособности продукции	Обрабатывающая промышленность (добавленная стоимость работника стоимость) реальный рост,% *	4%

величины показателей указаны с учетом текущих цен и курса валюты

Таким образом, больше всего в структуре экспорта подвергнется изменениям отрасль сельского хозяйства и текстильная промышленность, в период с 2017 – 2018 гг. ожидается рост на 2,1 и 0,8% соответственно. В структуре ВВП Армении значительный рост возможен в промышленном секторе – 6,5%. В совокупности данные факторы должны привести к увеличению темпов прироста ВВП в 2018–2019 годах до 2,9–4,1%. Соблюдение данных ориентиров, реализация стратегии наращивания объемов экспорта, в конечном итоге приведет к значительным изменениям в структуре экспорта.

Վոլոդյա ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Հայաստանում արտահանման ոլորտում ներուժի աճի և արտահանման կառուցվածքում սպասվող փոփոխությունների վերլուծություն

Բանալի բառեր. մրցունակություն, արտահանում, արտահանման կառուցվածք:

Այս հոդվածում ուսումնասիրվել են ՀՀ-ի ինտեգրման հիմնական ուղղությունները նաև առաջարկների իրականացման հնարավորություններ, կապված մրցունակության բարձրացման հետ: Հեղինակը ընտրել է այնպիսի ոլորտներ, ինչպիսիք են «արտահանման վրա կենտրոնացած» ոլորտները: Հայաստանի համար դա առաջնային է, որպեսզի լինի «կատալիզատոր» ինտեգրացիոն գործընթացների արդյունավետության համար ԵՏՄ-ում:

Володя МКРТЧЯН

Анализ сфер обладающих высоким потенциалом наращивания экспорта и ожидаемые изменения в структуре экспорта Армении

Ключевые слова: конкурентоспособность, экспорт, структура экспорта

В данной статье исследованы основные направлений интеграции Республики Армения, а также выявление возможностей каждой из них, с последующими рекомендациями к повышению конкурентоспособности. В рамках данной работы автором выбрано такое направления как: «экспорториентированные сферы». Именно это направление является приоритетным для экономики Армении и может послужить «катализатором» успешной интеграции и последующего эффективного сотрудничества в рамках ЕАЭС.

Volodya MKRTCHYAN

The analysis of spheres having the high potential of increasing export and expected changes in structure of export of Armenia.

Key words: competitiveness, export, structure of export

In this article the main are investigated the directions of integration of the Republic of Armenia and also identification of opportunities of each of them, with the subsequent recommendations to increase in competitiveness. Within this work as the author it is chosen the directions as: "export-oriented spheres". This direction is priority for economy of Armenia and can serve as "catalyst" of successful integration and the subsequent effective cooperation within EEU.

К ВОПРОСУ О РИСКЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В РАМКАХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ ЕАЭС

Татул МАНАСЕРЯН

доктор экономических наук, профессор

Володя МКРТЧЯН

Аспирант кафедры «Экономика и управление сферами экономики».
Академии Государственного Управления Республики Армения

Ключевые слова: конкурентоспособность, национальные конкурентные преимущества, коррупция, теневая экономика, антимонопольная политика

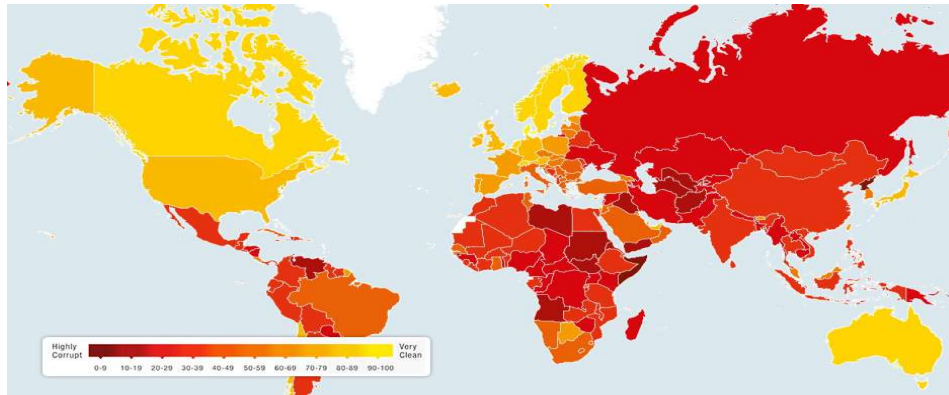
В процессах региональной интеграции одно из ключевых мест занимает последовательное повышение конкурентоспособности товаров и услуг, производимых в контексте данного интеграционного формата. Какова роль ЕАЭС и в частности, какова роль каждого члена указанного Союза? В сложившихся условиях, роль инициатора ЕАЭС обусловлена как политическими, так и экономическими факторами. Санкции, обусловленные политическими факторами, оказали негативное влияние на РФ, а также на национальные хозяйства других стран-участниц.

В своей статье «Оценка интеграционных процессов в различных секторах экономики Республики Армения», опубликованной в 2016 году в научно-исследовательском журнале «Альтернатива», автор рассмотрел вопросы предварительной оценки воздействия членства Армении в ЕАЭС на отдельные сектора экономики страны. В данной статье, продолжая развитие этой темы, автор постарается выявить потенциальные угрозы и риски, дальнейшего взаимного сотрудничества, уже на более высоком уровне интеграции Республики Армения, в рамках Евразийского экономического союза. Касательно Армении, можно отметить значительное сокращение инвестиций (прямых и косвенных), а также угроза неосуществления важнейших проектов, запланированных еще до ужесточения санкций. За первый год деятельности ЕАЭС произошло также сильное падение курса рубля, казахского тенге, что отразилось на валютах всех стран участниц Союза [1]. Это привело к тому, что проект, который, по сути, был призван объединить постсоветские страны, превратился в сложную геополитическую проблему. Есть также немало оппонентов ЕАЭС. По мнению негативно предрасположенных экспертов, новая региональная коалиция пока не достаточно эффективна в силу слабой координации экономической политики внутри Союза, а также определенного диссонанса синхронизации интересов на микроуровне. Однако, согласно мнению некоторых экспертов, в настоящее время у стран участниц ЕАЭС присутствует достаточный потенциал, в особенности по части человеческого фактора и природных ресурсов, которые необходимо детально изучить и эффективно реализовать как в

рамках совместных производств, так и крупных мега проектов. Одной из важнейших проблем, которая лежит в основе функционирования механизмов сотрудничества стран-участниц, является слабая согласованность и реализация политики импорт замещения. Между тем, многие товаропроизводители в странах ЕАЭС, вместо налаживания отношений взаимовыгодного сотрудничества между собой, пытаются вытеснять друг друга из рынка и идут по пути экономического взаимоуничтожения. Следовательно, необходимо исследовать возможности для координации ресурсов для двухсторонней и многосторонней промышленной интеграции в ЕАЭС. С выявлением реальных преимуществ промышленных предприятий, которые могут быть потенциальными партнерами, возможно, выработать приемлемые условия для успешной конкуренции с компаниями из третьих стран. Для принятия своевременных и эффективных решений на наднациональном уровне предлагается создать постоянно действующую площадку для взаимодействия экспертного сообщества ЕАЭС с органами власти с целью обеспечения экономической безопасности и реализации национальных конкурентных преимуществ наших стран [2,7].

Наряду с внешними факторами рисков, заметное влияние оказывают специфические внутренние условия, препятствующие повышению конкурентоспособности и развитию успешной деятельности и повышающие степень риска нововведений на уровне предприятий. Это касается, прежде всего, утечки кадров из сферы научно-технической деятельности за пределы страны. Также стоит отметить, негативные последствия от неподготовленности управляющих, отсутствие эффективного обучения со стороны предприятий. Медленное пополнение управленческого аппарата кадрами с ориентацией на рыночное хозяйствование, задержка с перестройкой хозяйственных звеньев при одновременном сокращении состава прежнего научно-производственного персонала формируют риск нехватки научно-кадрового потенциала для управления инновационными процессами на предприятиях. Более того, нехватка кадрового потенциала часто сопровождается недостаточностью собственных финансовых средств на инвестиции. Эффективность дальнейшего преобразования союза, тесного сотрудничества внутри него, а также поэтапное повышение глобальной конкурентоспособности ЕАЭС возможно лишь благодаря становлению каждого государства-члена на путь инновационного развития. Внутренний риск невыполнения инновационных программ связан в основном с сокращением финансирования инвестиционной деятельности из собственных источников предприятий. Хронические срывы в сфере материально-технического снабжения, несвоевременные платежи заказчиков, простои производства из-за энергетического кризиса сопровождаются углублением финансовой неустойчивости предприятий. Это является причиной сокращения и без того малых собственных средств, выделяемых на проведение инноваций. Потери от

ошибок в прогнозах ожидаемых полезных результатов инвестиций должны учитываться в оценке целесообразности осуществления инновационных программ. В перспективных экономических расчетах не представляется возможным с высокой точностью определить ожидаемые положительные и отрицательные результаты намеченных инвестиций, что в свою очередь требует исчисления коэффициента риска ошибок таких прогнозов и использования его при анализе эффективности предполагаемых инноваций. Следует отметить, что данный коэффициент увеличивается с ростом объемов инновационных программ. На первоначальном этапе многие полагали, что вступление Армении в ЕАЭС принесет больше экономического ущерба, чем пользы, если вышеуказанная проблема не будет решена [4,526]. Сотрудничество Армения – ЕАЭС оценивается очень положительно, однако, наряду с политическими решениями, желательно, чтобы имели место правильные экономические расчеты. При вступлении в ЕАЭС как Армения, так и другие страны в сфере политики лишаются возможности принимать односторонние, самостоятельные решения по отношению к третьим странам. То есть, вопросы должны решаться со всеми странами совместно. Это, в первую очередь, относится к проблемам выявления относительных и абсолютных преимуществ стран-членов ЕАЭС [5,53]. Следовательно, необходимо выявить те критерии и стандарты, которые позволят объективно подходить к выбору и оценке национальных конкурентных преимуществ. Помимо производительности труда, качества и цены товаров, конкурентоспособность также может зависеть от опыта, профессионализма персонала, уровня компетентности менеджмента, умения глубоко и всесторонне исследовать потребительские рынки, точности и степени вероятности прогнозов и т.д. Конкурентоспособность в немалой степени зависит также от конкурентной среды и эффективности антикоррупционной и антимонопольной политики государства. В частности, уровень коррупции в странах ЕАЭС по классификации Transparency International нельзя считать удовлетворительным. Особо больно сказываются последствия коррупции на национальную экономику, снижая ее конкурентоспособность, увеличивая долю «теневой экономики», и как следствие – снижая уровень и качество жизни людей. При максимально возможном индексе восприятия коррупции в 100 баллов, у Армении значение этого индекса равно 35 в 2015г., а у других стран ЕАЭС 32 и ниже. Быстрое преодоление критического порога оценки 50 индекса восприятия коррупции из возможных 100 баллов должно стать ориентиром для стран ЕАЭС. Первая десятка и страны региона по рейтингу коррупции в 2016г. Согласно опубликованным данным, меньше всего коррупции в 2016г. в Дании, самая коррумпированная страна в 2016г. – Сомали [8]

Рисунок 1. Уровень коррумпированности стран в 2016 [8].

В 2015г. Армения – 95 место, а в 2016г. 94-ое место. В 2017г. Армения ухудшила свои позиции и с 33 баллами опустилась на 113-е место в рейтинге восприятия коррупции по итогам 2016 года, составленном организацией Transparency International. На том же месте в списке 176 стран - 113-м - находятся Боливия и Вьетнам. По показателям, Армения из государств бывшего СССР опережает: РФ, Украину, Казахстан (126 место), Азербайджан и Молдавию (123 место), однако уступает Эстонии (26 место), Литве (38 место), Латвии и Грузии (50 место). Турция и Иран занимают 64-е и 131-е места соответственно.

Таблица 1. Уровень восприятия коррупции согласно исследованиям Transparency International в 2016г.

РАНГ	СТРАНА	БАЛЛЫ
1	Дания	92
2	Новая Зеландия	91
3	Финляндия	89
4	Швеция	87
5	Норвегия	86
6	Швейцария	86
7	Сингапур	84
8	Нидерланды	83
9	Люксембург	82
10	Канада	81
26	Эстония	69
50	Грузия	52
64	Турция	45
94	Армения	37
119	Беларусь	31
126	Азербайджан	29
126	Казахстан	29
136	Киргизия	27
136	Россия	27

Возглавляют рейтинг Новая Зеландия и Дания, заработавшие, 92 и 91 балл соответственно. Далее расположились Финляндия и Швеция, занявшие 3 и 4 места с 89 и 87 баллами соответственно (2 места в рейтинге за 2016 год нет).

Наихудшие показатели у Сомали (10 баллов), Южного Судана (11 баллов), Северной Кореи (12 баллов) и Сирии (13 баллов). Индекс восприятия коррупции (The Corruption Perceptions Index) отражает распространенность коррупции в государственном секторе. Индекс составляется на основе данных опросов экспертов и представителей бизнеса. Опросы проводят независимые экспертные организации, изучающие госуправление и бизнес-климат. Эксперты Transparency International оценивают методологию каждого источника информации, чтобы убедиться, что она соответствует стандартам качества [9].

На предпринимательскую деятельность, конкуренцию и уровень конкурентоспособность отдельных компаний и всей экономики оказывает существенное воздействие также фискальная политика, особенно ее налоговая составляющая. Именно обоснованная и взвешенная налоговая политика с жестким применением законодательства и эффективное налоговое администрирование призваны бороться с теневой экономикой. Неустойчивость налогообложения также важный фактор риска, поскольку на первоначальном этапе нововведений предоставленные налоговые льготы могут быть в дальнейшем изменены и даже отменены, что ставит под сомнение планы проведения крупномасштабных инноваций.

Вместе с тем, существует ряд проблем, связанных с практическим применением таможенного законодательства ЕАЭС. Например, проблема косвенного налогообложения товаров в странах Союза. Так первоначально предполагалось, что легковые авто, растаможенные в Белоруссии юридическим лицом, на основе единой для России и Белоруссии ставки таможенного обязательства на ввозимые товары станет возможным поставлять в Россию без ущерба для российских производителей в силу произошедшей из-за выравнивания пошлины нивелировки цен. Однако на практике этого не произошло – между условиями приобретения легковых автомобилей для юридических лиц России и Белоруссии до последнего времени сохранялась разница в цене на них. Причиной этого явились правила уплаты НДС. В Белоруссии налог в 20% начислялся только на разницу между закупочной и отпускной ценой автомобиля, тогда как в России – на его полную розничную стоимость. В результате, стоимость легкового автомобиля в Беларуси, несмотря на более высокий уровень НДС, оказывалась значительно ниже, при этом, чем дороже машина, тем заметнее была разница [10].

Заметно влияет на конкурентоспособность экономики также система транспортных и иных коммуникаций. Определенные риски Армении связаны еще и с тем, что это пока единственная страна, не имеющая общей границы с другими

странами, входящими в ЕАЭС. Это означает, что в случае попыток поставок товаров в республику и из нее обязательно возникнет вопрос транзита, который сегодня в большей степени осуществляется мимо территории Азербайджана через Грузию и Иран. Однако, учитывая настроенность грузинских политиков, вполне можно ожидать, что Тбилиси вместе с Баку попытаются сделать все, чтобы осложнить жизнь армянам и использовать ситуацию в собственных интересах, что, в конечном счете, может свести на нет все плюсы от участия Армении в союзе. [11]

Возможности частичного блокирования важнейших коммуникационных систем Армении являются причиной формирования снабженческого риска. Неустойчивость поставок и срывы в снабжении товарно-материальными ценностями представляют серьезную угрозу развитию сотрудничества. Неэффективно действуют и рычаги государственной защиты внутреннего рынка. Импорт товаров осуществляется без особых экономических препятствий, что резко снижает заинтересованность отечественных предпринимателей в крупномасштабных инвестициях. В условиях сильной внешней конкуренции местные капиталовложения становятся порой слишком рискованными.

Наконец, для регулирования экономики и обеспечения долгосрочного экономического роста и повышения уровня конкурентоспособности национального хозяйства необходимо применить политику демонополизации экономики. Все это подразумевает такие меры, как:

Запреты на действия органов власти и управления, которые могут неблагоприятно повлиять на конкуренцию. Усердная и эффективная борьба с коррупционностью армянского рынка;

Создание эффективного рынка ценных бумаг, интегрированной с международными рынками капитала, что позволит иностранным инвесторам участвовать в финансировании той части экономики, которая наиболее конкурентна и имеет корпоративные принципы управления. Это в долгосрочной перспективе приведет к снижению конкурентоспособности фирм, которые не финансируют свой бизнес по корпоративным каналам и следовательно не инвестируют в механизмы инновационного управления бизнесом;

Стимулирование развития среднего и малого бизнеса посредством долгосрочных кредитов, что невозможно без соответствующего развития финансового рынка. Здесь также необходимо со стороны Комиссии осуществить действия, касающиеся вопроса усложнения государством входа на конкретные рынки, так как сумма денежных средств, необходимых для взноса, установленного государством, замедляет вход на данные рынки МСП, что играет на руку крупному бизнесу;

Рассчитывать долю участника рынка исходя также из понятия “аффилированное лицо”, то есть при расчете индекса концентрации и вычисления доли одного хозяйствующего субъекта нужно принимать во внимание и долю аффилированного лица, так как в нашей практике много примеров, когда один хозяйствующий субъект, владея множеством бизнесов, регистрирует их на имена своих родственников;

Рассмотрение налоговой политики, с целью исключения налоговых льгот для монополистов, а так же создание механизмов недопущения неуплаты налогов со стороны монополистов. Что однозначно не может быть сделано без механизмов борьбы против коррупции;

Усовершенствование институционального регулирования;

Усовершенствование закона о защите прав собственности, контрактных прав и экономической конкуренции;

Необходимо сократить административные барьеры (при получении лицензий, разрешений, сертификатов, при регистрации и т.д.);

Введение нормативов рентабельности по отношению к импортерам и налогообложения сверхдоходов от импорта, заработанных, например, благодаря ревальвации национальной валюты [12];

Принуждение к уголовной ответственности злоупотребителей доминирующим положением.

Обобщая можно подчеркнуть, что заметны незначительные, но положительные тенденции в формировании конкуренции на товарных рынках РА, в частности: стабильное увеличение количества хозяйствующих субъектов в отдельных секторах производства, уменьшение степени концентрации на отдельных товарных рынках и улучшение конкурентной среды.

Государственная политика при монополизированной экономике должна быть направлена на то, чтобы путем государственного регулирования потенциальной конкуренции, правительство могло соответствовать своим интересам эту власть и, используя антитрестовское законодательство, помешать монополиям получить избыточную рыночную власть. Обеспечивая конкуренцию на рынке товаров и услуг, политика ценообразования станет стабильным, тем самым поднимется уровень жизни и благосостояние населения. Потребители не будут вынуждены покупать товары с завышенными ценами монополистов, так как на рынке товаров и услуг будет не один производитель или поставщик, а несколько. Тем самым обеспечивая здоровую конкуренцию на рынке труда, Армения и других стран Союза в долгосрочной перспективе начнет развиваться и будет иметь стабильный экономический рост.

Обобщая вышеперечисленные проблемы, можно составить следующую небольшую иерархию основных угроз для Республики Армения в рамках ЕАЭС:

- зависимость от политической обстановки в области санкций на основного союзника - России;
- нерешенная проблема с импортозамещением, значительная доля на внутреннем рынке принадлежит зарубежным производителям;
- недостаточный совокупный объем промышленного сектора в экономике страны в целом;
- транспортная блокада, отсутствие альтернативных способов сообщения;
- высокий уровень коррумпированности, как в стране, так и на всей территории Союза;
- значительный уровень безработицы и высокая «текучка» лучших умов за границу;
- несформировавшаяся согласованность в области налогообложения.

Таким образом, решение проблемы конкурентоспособности отдельных товаров, услуг, а также компаний и всего национального хозяйства зависят не только от экономической политики отдельных государств, но и от коллективных и координированных действий и усилий всех стран-членов ЕАЭС. Это позволит заменить имеющуюся тенденцию вытеснения из рынков отдельных производителей и импортеров, политикой выявления ресурсов для успешного импортозамещения и эффективной реализации национальных конкурентных преимуществ. Все эти и многие другие вопросы интеграции наших стран уже сегодня требуют незамедлительного решения, что ставит проблему политической воли правительств стран участниц ЕАЭС.

Список использованной литературы

1. Мониторинг взаимных инвестиций в странах СНГ – 2016,
2. http://www.eabr.org/tr/research/centre/projectsCII/projects_cii/index.php?id_4=49580
3. Манасерян Т.Н. Об ожиданиях делового сообщества Армении от участия страны в ЕАЭС, Научный журнал «Альтернатива», #4, 2016, стр.7-13.
4. Гулиян Г.А., Новые интеграционные форматы и экономические вызовы Армении, Научный журнал «Альтернатива», #2, 2016, стр. 526- 532.
5. Манасерян Т.Н., Особенности и перспективы экономического развития Республики Армения, Армянская Армия, Научный журнал МО РА, 3 (89). 2016, с.53-54.
6. Манасерян Т.Н., Рост деловой активности и вызовы экономического развития Армении, 8 августа 2016 г
7. http://soyuzinfo.am/rus/analytics/detail.php?ELEMENT_ID=2003&sphrase_id=1439.
8. <http://gotoroad.ru/best/corruption>
9. <http://www.panarmenian.net/rus/news/230870/>
10. Ушкалова Д.И. Формирование Таможенного союза и единого экономического пространства России, Белоруссии и Казахстана: проблемы и предварительные итоги. М.: Институт экономики РАН. 2012. – 48с.
11. <http://www.ritmeurasia.org/news--2015-06-30--eaes-i-armenija-perspektivy-i-riski1->
12. Экономическая газета Армении «Деловой экспресс».

Татул МАНАСЕРЯН, Володя МКРТЧЯН

К вопросу о риске конкурентоспособности в рамках интеграционных процессов ЕАЭС

Ключевые слова: конкурентоспособность, национальные конкурентные преимущества, коррупция, теневая экономика, антимонопольная политика

Аннотация: В данной статье описывается сущность проблем и угроз, возможных при формировании конкурентных преимуществ Республики Армения в рамках ЕАЭС. Дана краткая характеристика основных факторов риска, препятствующих повышению конкурентоспособности и развитию успешной деятельности. Исследованы возможные рекомендации по обеспечению долгосрочного экономического роста и повышению уровня конкурентоспособности национального хозяйства.

Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ, Վոլոդյա ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Մրցունակության ռիսկի հարցը ԵՏՄԻ (չգիտեմ ոնց կլինի հայերեն) ինտեգրման գործընթացների շրջանակներում

Բանալի բառեր: մրցունակություն, ազգային մրցակցային առավելություններ, կոռուպցիա, սրվերային տնտեսություն, հակամենաշնորհային քաղաքականություն

Այս հոդվածում նկարագրվում է ԵԱՏՄԻ շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետության մրցակցային առավելությունները ձևավորելու հնարավորության և հնարավոր խնդիրների և սպառնալիքների էությունը: Ներկայացվում են հիմնական ռիսկային գործոնների համառոտ նկարագրությունը, որոնք խոչընդոտում են մրցունակության աճը և հաջող գործունեության զարգացումը: Նաև տրվում է ինֆորմացիա երկարաժամկետ տնտեսական աճի ապահովման և ազգային տնտեսության մրցունակության մակարդակի բարձրացման հնարավոր առաջարկներ և խորհուրդների մասին:

Tatoul MANASSERIAN, Volodya MKRTCHYAN

The question of risks of competitiveness within integration processes of EEU.

Key words: competitiveness, national competitive advantages, corruption, shadow/hidden economy, antimonopoly policy

This article describes the essence of problems and threats, which are possible during the forming of competitive advantages of the Republic of Armenia within EEU. The short characteristic of general factors of risks, which are increasing the competitiveness and development of successful activity are given. The possible recommendations about ensuring long-lasting economic growth and increase in level of competitiveness of national economy are investigated.

ՄԱՆԿԱՑՈՒՄ, ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐ և ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Վարսենիկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի Սահմանադրական տնտեսագիտության գիտավերլուծական կենտրոնի աշխատակից

Բանալի բառեր. սնանկացում, սնանկացման կառավարում, կազմակերպությունների ֆինանսական առողջացում, սնանկության իրավատնտեսական կարգավորում, ֆինանսական կայունություն, սնանկության վարույթ

1. Կազմակերպությունների սնանկացման կարգավորման միջազգային փորձը

Ինչպես ցույց է տալիս պրակտիկան, տարաբնույթ գործոնների ազդեցությունը երբեմն կարող է հանգեցնել կազմակերպությունների գործունեության ճգնաժամային իրավիճակների առաջացմանը, ինչպես նաև, ճգնաժամի ծայրահեղ ձևի՝ սնանկացման ի հայտ գալուն: Վերջինիս կառավարման հիմնական խնդիրը կազմակերպության ֆինանսապես անկայուն աշխատանքի պայմաններում պարտապանի և պարտատիրոջ շահերի հավասարակշռված պաշտպանությունն է, ինչպես նաև տարատեսակ ռիսկերի կանխումը: Կազմակերպությունների սնանկացման ընթացակարգերի կառավարումը էականորեն փոխում է կազմակերպության բոլոր ենթահամակարգերի աշխատանքը: Մասնավորապես, դատարանի կողմից ընթացակարգերի ներգրավման պահից սկսած, որոնք ամրագրված են անվճարունակության մասին համապատասխան օրենսդրությամբ ու նորմատիվային ակտերով (ֆինանսական առողջացում, արտաքին կառավարում, մրցունակ արտադրություն, խաղաղության համաձայնագիր և այլն), կազմակերպության կառավարման գործընթացի մասնակիցների լիազորությունները սահմանափակվում, դադարեցվում կամ սառեցվում են: Կազմակերպությունը ստանում է պարտապանի կարգավիճակ, հայտնվում են կառավարման գործընթացի նոր մասնակիցներ՝ մրցակցային, լիազորված մարմիններ, լուծարային կառավարիչներ: Ֆինանսական առողջացման ընթացակարգում կառավարման համակարգը բնորոշվում է վարկատուների առավել խիստ վերահսկվող գործառույթով: Մինչդեռ, արտաքին կառավարման ընթացակարգում կառավարման նպատակային գործառույթը մնում է նույնը, ինչպես ֆինանսական առողջացման ժամանակ: Ընթացակարգը իրագործում է արտաքին կառավարիչը,

ով նշանակվում է դատարանի կողմից: Տվյալ դեպքում փոխվում է պարտապանի կողմից կառավարվող համակարգը. պարտապանի ղեկավարը հեռացվում է, իսկ նրա լիազորությունները իր վրա է կրում արտաքին կառավարիչը: Սնանկացման կանխարգելմանն ուղղված առավել հաճախ կիրառվող ընթացակարգերից է մրցակցային գործընթացը: Սնանկացման տրվյալ ընթացակարգում՝ պարտապանի կողմից կառավարման նպատակային գործառույթը վարկատուների դրամական միջոցների բավարարումն է, պարտապանի սնանկացման կանխարգելումը, ինչպես նաև կազմակերպության աշխատանքի անկայունության հաղթահարումը: Հայրենական պրակտիկայում գերակշռում է մրցակցային գործընթացը, որը հանդես է գալիս որպես կազմակերպչական և ֆինանսական խնդիրների լուծման գործիք:

Սնանկացման կարգավորման ստորև նկարագրվող միջազգային փորձը ներկայացվում է տարաբնույթ մոդելների տեսքով, որոնք ուղղված են ինչպես անվճարունակ կազմակերպությունների ֆինանսական կայունության ապահովմանը, այնպես էլ ազգային տնտեսության կայուն զարգացմանը: Այսպես օրինակ, **Ֆրանսիայում** սնանկացման կարգավորման գործընթացների հիմքում ընկած է եղել կազմակերպությունների վերակազմավորման գաղափարը, այսինքն՝ զգուշացնել, ոչ թե բուժել: Այստեղ սնանկացման կարգավորման խնդիրն ուղղված հայեցակարգերի և ծրագրերի հիմնական նպատակը կազմակերպությունում աշխատատեղերի պահպանումը և պարտատերերի պահանջների բավարարումն է: Ի տարբերություն այլ երկրների՝ Ֆրանսիայում ավելի սուր է արտահայտված կազմակերպության աշխատակիցների իրավունքների պաշտպանության հիմնախնդիրը: Եթե կազմակերպությունը չունի բավարար ֆինանսական միջոցներ շարունակելու իր գործունեությունը, ապա դատարանի որոշմամբ բացվում է սնանկության գործի վարույթ, և սկսվում է ակտիվների վաճառքը: Ֆրանսիայում 2012թ. դատարաններում քննվել են 59780 սնանկության վարույթ, ինչը 2,7% գերազանցում է 2011թ. ցուցանիշը: Իսկ 2009թ. 2500 կազմակերպությունների համար հաջողվել է պահպանել 10000 աշխատատեղ: Եթե անդրադառնանք այդ գործընթացի հետևանքով առաջացած վնասին, ապա 2012թ. կրճատվել է 245000 հաստիք՝ թվով ավելի շատ, քան մինչև 2008 թվականը: Ֆրանսիայում տնտեսական ճգնաժամը 2012թ. գրանցեց 16000 սնանկ ճանաչված ձեռնարկություն, որը

12,5% ավել էր նախորդ տարիների ցուցանիշներից¹⁷⁵: **Անգլիայում** սնանկացման գործընթացները մեծ ազդեցություն են ունեցել միջազգային իրավական համակարգի վրա, որոնք ուղղված են կազմակերպության պարտքերի կարգավորմանը և եկամուտների կառավարմանը: Այստեղ հիմնական նպատակը սեփականատիրոջ իրավունքների պաշտպանությունն է, սնանկության չեզոքացումը կամ վճարունակության վերականգնումը: Անգլիայում սնանկության վարույթի օպերատիվությունն ապահովելու համար սահմանվում են գործողությունների հստակ ժամկետներ: Հավելենք նաև, որ հարկադիր ծառայությունների կողմից սնանկ ճանաչված կազմակերպությունների թիվը 2011թ. ամենաբարձրն էր (2003թ. կազմել է 949 կազմակերպություն)¹⁷⁶: **Գերմանիայում** սնանկության կարգավորմանն ուղղված ընթացակարգերում ընդգծված չեն պարտապանի և վարկատուի հարաբերությունները: 1994 թվականին, երբ Գերմանիայում կտրուկ աճեց սնանկացման ենթակա կազմակերպությունների թիվը, ընդունվեց մի օրինագիծ, որը նպատակ ուներ պահպանել պարտապանի բիզնես գործունեությունը և վարկատուի իրավունքները: Գերմանիայում կազմակերպությունների սնանկության կարգավորման հիմքում դրված է հետևյալ խնդիրը՝ ոչ թե լուծարում այլ վերակազմավորում և եթե անվճարունակ կազմակերպությունը չի կարողանում վերականգնել իր ֆինանսական կայունությունը, ապա պարտավոր է այդ մասին դիմում ներկայացնել դատարան, հակառակ դեպքում, կկիրառվի քրեական հետապնդում: Հատկանշական է նաև այն փաստը, որ Գերմանիայում «Սնանկության մասին» օրենքի 58-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատարանը վերահսկողություն է իրականացնում սնանկության կառավարչի նկատմամբ: Այսինքն, դատարանը ցանկացած պահի կարող է սնանկության կառավարչից պահանջել տեղեկատվություն կամ հաշվետվություն սնանկության վարույթի ընթացիկ վիճակի, առաջիկա ծրագրերի մասին: Իսկ դատարանի որոշումները չկատարելու դեպքում սնանկության կառավարչի նկատմամբ կկիրառվի տուգանք¹⁷⁷:

Հարկ է նշել, որ 2012 թվականին սնանկ կազմակերպությունների թիվը նվազել է՝ հասնելով 28304 – ի, 2011 թվականի ցուցանիշից 6%-ով ավելի քիչ: Սակայն մի շարք խոշոր ոլորտներում, ինչպիսիք են առևտուրը, էներգե-

¹⁷⁵ Анализ процедур банкротства во Франции, Германии, Англии и России, А. Шапова, И. Е. Рушицкий, А. Б. Воронина, Россия, 2017, стр. 6:

¹⁷⁶ Трайнин А. Ф. Несостоятельность и банкротство. СПб, 1913, с.125.

¹⁷⁷ French Insolvency law, Survey of Reforms in practice, 2016.

տիկան, վնասը 2011-2012 թվականներին 31.5 մլրդ եվրոյից հասել է 51.7 մլրդ եվրոի¹⁷⁸: **Ռուսաստանում** սնանկացման գործընթացները սկիզբ են առել 11-րդ դարից և կիրառության մեջ են դրվել 1903թվականին ընդունված օրենքի հիման վրա, որը համապատասխանում է միջազգային չափանիշներին և զգալի դեր է խաղացել արդյունաբերության և առևտրի զարգացման գործում: Հարկ է նշել, որ Անգլիայում և Ռուսաստանում սնանկացման կարգավորման ընթացակարգերը նման են, բացառությամբ այն բանի, որ Անգլիայում ձեռնարկության ֆինանսական վիճակի վերլուծությունը իրականացվում է 12 շաբաթվա ժամանակահատվածում կառավարիչների կողմից¹⁷⁹:

Անցումը դեպի շուկայական տնտեսություն և այդ հարաբերություններում ձեռնարկատիրական գործունեության զարգացմանը պահանջում էր անվճարունակությունը կարգավորող որակապես նոր իրավանորմատիվային հիմքեր ունեցող օրենք: Ռուսաստանի Դաշնությունում օրենքը ներառում է հետևյալ գործընթացները՝ ֆինանսական առողջացում, արտաքին վերահիսկողություն և մրցութային արտոնության գործընթաց: Սնանկության վարույթով քննվող գործերի թիվը Ռուսաստանում 2006թ. կազմել է 91431 կազմակերպություն, 2007թ.՝ 44255 կազմակերպություն, 2008թ.՝ 34367, իսկ 2010թ. աճել է 38,8 % - ով¹⁸⁰: Ինչ վերաբերում է Ռուսաստանի արտաքին պարտքին, ապա հարկ է նշել, որ 2016թ. մարտի վերջին այն կազմել է ՀՆԱ-ի 16,3%-ը, համապատասխանաբար՝ տնային տնտեսություններինը 14,7%-ից աճել է 15,6%, ֆինանսական սեկտորինը՝ 11,8%-ից 14,4%, իսկ ոչ ֆինանսական սեկտորինը 14,7%-ից հասել է 15,6%-ի¹⁸¹: Վերոնշյալ երկրների սնանկացման կարգավորման ընթացակարգերի համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այն երկիրը, որտեղ արձանագրվել է սնանկացվող կազմակերպությունների թվի նվազում, Ֆրանսիան է: Այստեղ գրանցվել է սնանկ կազմակերպությունների վերականգնման աճ, Գերմանիայում ցուցանիշը համեմատաբար քիչ է՝ 6%, Ռուսաստանում՝ 8%, Անգլիայում ակնհայտ նվազում է:

¹⁷⁸ Зарубежное законодательство на русском языке [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.worldbiz.ru>

¹⁷⁹ Анализ процедур банкротства во Франции, Германии, Англии и России, А. Шапова, И. Е. Рушицкий, А. Б. Воронина, Россия, 2017 стр. 3-7.

¹⁸⁰ Финмаркет [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.finmarket.ru/>.

¹⁸¹ Հիմք են հանդիսացել Центральный банк Российской Федерации-ի տվյալները: <https://www.cbr.ru/>.

2. Սնանկացման կանխարգելման գործոնների և մեթոդների ուսումնասիրություն

Տնտեսության մեջ ճգնաժամային իրավիճակների զարգացմանը համընթաց անհրաժեշտ է կատարելագործել կազմակերպության կառավարման մոտեցումները: Արդյունավետ կառավարման խնդիրների համատեքստում կարևորվում է դերակատարությունը ձեռնարկության և նրա վարկատուների շահերի համաձայնեցման առումով: Դա օգնում է լուծել հակասությունները, որոնք անվճարունակության ժամանակ առաջանում են կողմերի միջև և ապահովել ոչ կոնֆլիկտային պայմաններ՝ կապված հակաճգնաժամային միջոցառումների իրականացման հետ: Ինչպես նշվել է, կազմակերպության սնանկացումը տարբեր արտաքին և ներքին բացասական գործոնների ազդեցության արդյունք է: Արտաքին միջավայրի գործոններն են.

- ✓ ընդհանուր տնտեսական գործոնները, որոնք պայմանավորված են պետության տնտեսական վիճակի ներգործությամբ,
- ✓ գործոնները, որոնց օգնությամբ որոշվում է պետության, նրա իրավական, հարկային և կառավարչական փոխազդեցությունը կազմակերպության գործունեության վրա,
- ✓ շուկայական տնտեսության գործոնների փոխազդեցությունը և այլն:

Ներքին գործոններից կարելի է առանձնացնել արդյունաբերական, կառավարչական, ֆինանսական և ներդրումային (կապված կազմակերպության անարդյունավետ ներդրումային քաղաքականության հետ) գործոնները: Զարգացած երկրներում արտաքին գործոնները կազմում են 10-15%, իսկ ներքինները՝ 85-90%¹⁸²: Որոշ տեսաբանների կարծիքով արտաքին և ներքին ցուցանիշների առկայությունը չի կարող հիմք հանդիսանալ անհատի անվճարունակության ճանաչման համար: Մի շարք պետությունների օրենսդրություններ հնարավորություն են տալիս անհատին ճանաչել անվճարունակ ոչ միայն արտաքին և ներքին ցուցանիշների միաժամանակյա, այլև դրանցից մեկի առկայության դեպքում: Գրականության մեջ ի շարս սնանկացման կանխարգելման մի քանի մեթոդների առանձնացնում են¹⁸³.

¹⁸² Институт несостоятельности (банкротства) как инструмент повышения; С. А. Карелина, Москва, 2014, стр. 144, <https://books.google.am/books?id=p6u4BgAAQBAJ>.

¹⁸³ <http://madrih.ru/article/predotvrashenie-bankrotstva-predpriyatiya/>.

➤ **Էքստրապոլյացիան**, որը հնարավորություն է տալիս կատարել կազմակերպության ֆինանսական իրավիճակի մասին կանխատեսումներ առավել կարճ ժամկալի համար, բացահայտել անվճարունակության պատճառները, որոնք կհանգեցնեն կազմակերպության ֆինանսական անկայունությանը: Կախված ընդհանուր տնտեսական իրավիճակից և ժամանակահատվածից՝ էքստրապոլյացիան նաև թույլ է տալիս կառուցել ռիսկերի գնահատման վիճակագրական սանդղակ:

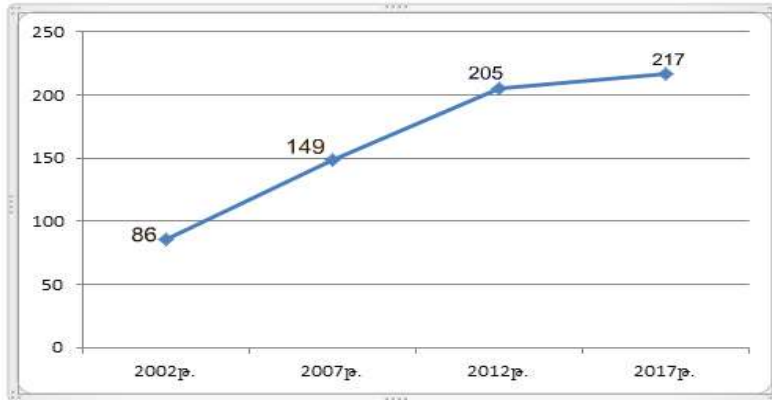
➤ **Փորձագիտական գնահատումը**, որը կիրառվում է այն դեպքում, երբ կազմակերպության տնտեսական իրավիճակը ավելի սուր է արտահայտված, իսկ երկրում տնտեսական փոփոխությունները՝ վտանգավոր, և անհրաժեշտություն է առաջանում իրականացնել կանխատեսումներ ավելի երկար ժամանակահատվածի համար:

➤ **Մոդելավորումը**, որը սնանկացման կանխարգելման առավել տարածված մեթոդներից է: Այն առաջարկում է սնանկացման կանխարգելման լուծման ուղիների որոնմամբ մոդելավորման գործիքակազմի և վերլուծության կիրառությունների միջոցով, որի ընթացքում քննվում են բոլոր գործընթացները, որոնք մի կողմից կազմակերպության անվճարունակության պատճառ կարող են հանդիսանալ, և մյուս կողմից հիմք հանդիսանալ կանխարգելման վերաբերյալ ռացիոնալ որոշումների կայացման համար:

3. ՀՀ պետական պարտքի ազդեցությունը սնանկ կազմակերպությունների թվաքանակի աճի վրա

Հարկ է նշել, որ սնանկացման կանխարգելմանն ուղղված ցանկացած գործընթաց, նախևառաջ, պահանջում է գլոբալ ֆինանսական կայունություն: Հետևաբար, ուսումնասիրելով համաշխարհային և ՀՀ պարտքը, կարելի է ենթադրել, որ նմանատիպ ֆինանսական անկայունությունը բավականին դժվարությամբ կլուծի կազմակերպությունների սնանկացման կառավարման հիմնախնդիրը: Համաշխարհային պարտքը, որը ներառում է կառավարությունների, բանկերի, կազմակերպությունների ներքին և արտաքին պարտքերը, 2017թ. կազմել է ամբողջ ՀՆԱ-ի 327%-ը՝ 217 տրիլիոն դոլար՝ գերազանցելով նախորդ տարիների ցուցանիշներին 600 միլիարդ դոլարով: ԱՄՆ-ում և Չինաստանում այն համապատասխանաբար աճել է 2 տրիլիոն դոլարով՝ ԱՄՆ-ում այն հասել է 63 տրիլիոն դոլարի, իսկ Չինաստանում՝ 32,7

տրիլիոն դոլարի, Ճապոնիայում, Չիլիում, Կոլումբիայում և Թուրքիայում արտաքին պարտքը միասին կազմում է 56 տրիլիոն, այսինքն՝ ՀՆԱ-ի 218%-ը: Ըստ Ֆինանսների միջազգային ինստիտուտի (IIF) տվյալների՝ 2002թ. արտաքին պարտքը կազմել է ՀՆԱ-ի 246%-ը, 2007թ-ին՝ 276%-ը, 2012թ.՝ 305%, իսկ 2017թ.՝ 327%-ը¹⁸⁴:

Գծանկար 1. Համաշխարհային պարտքի ընդհանուր պատկերը 2002-2017թթ. (տրիլիոն ԱՄՆ դոլար)

ՀՀ պետական պարտքը 2017թ. կազմել է 3 տրիլիոն 17,8 մլրդ դրամ, որից 4 մլրդ 456,5 մլն դոլար կազմում է ՀՀ կառավարության արտաքին պարտքը, 1 մլրդ 240,1 մլն դոլար՝ ներքին պարտքը, իսկ 611,3 մլն կազմում է ՀՀ Կենտրոնական բանկի պարտքը: Պարտքի կառուցվածքի բերված թվերի համադրության մեջ նկատենք, որ ոչ ֆինանսական հատվածի խոշոր և միջին կազմակերպությունների պարտավորությունները 2017թ. կազմել են 2 տրիլիոն 898 մլրդ դրամ, որից ժամկետանց պարտավորությունները կազմել են 1 մլրդ 451 մլրդ դրամ: Իրական հատվածի կազմակերպությունների ժամկետանց պարտավորությունները կազմել են 1,45 մլրդ դրամ: ՀՀ կազմակերպությունների պարտքի 2 տրիլիոն 127 մլրդ դրամը բանկերի վարկերի և փոխառությունների գծով պարտավորություններն են, իսկ 771,4 մլրդ դրամը՝ կրեդիտորական պարտքերը¹⁸⁵:

¹⁸⁴ Տվյալների համար հիմք են հանդիսացել Համաշխարհային բանկի ցուցանիշները <https://www.globalbank.com.pa/es>.

¹⁸⁵ Տվյալների համար հիմք են հանդիսացել ՀՀ ֆինանսների նախարարության <http://minfin.am/hy/content/> տվյալները:

Ժամանակակից հասարակություններում տնտեսական աճի բարելավմանն ուղղված իրավատնտեսական կարգավորումների համակարգում ավելի գերակայող են դարձել կազմակերպությունների սնանկացման կանխարգելման գործընթացները: Համաշխարհային տնտեսությունում անմրցունակ կազմակերպությունները ինքնաբերաբար դուրս են մղվում շուկաներից՝ չբավարարելով բիզնեսի կենսունակությունն ապահովող մենեջմենթի, մարքեթինգի ոլորտներում ռացիոնալ որոշումների կայացման պայմաններին: Հատկանշական է, որ զարգացած տնտեսություն ունեցող երկրների սնանկացման կանխարգելմանն ուղղված օրենսդրական ակտերը հիմնականում միտված են ոչ թե սնանկացման գործընթացի կառավարմանն ու կարգավորմանը, այլ կանխարգելմանը, այսինքն՝ առաջնային խնդիր է համարվում ձեռնարկության ֆինանսական առողջացումը: Նման մոտեցումը բացատրվում է նրանով, որ պետության համար առաջնային խնդիրը ուժեղ, կենսունակ ձեռնարկությունների պահպանումն ու աշխատատեղերի ավելացումն է:

Հավելենք, որ այդպիսի մոտեցման տրամաբանությունը սնանկացում երևույթը կենդանի օրգանիզմի համեմատության մեջ տեսնելն է այն իմաստով, որ յուրաքանչյուր դեպք չպետք է մեկուսի դիտարկվի, և քաղաքականությունը պետք է ուղղորդվի կանխարգելմանը: Ի դեպ, այդպիսիք են նաև շեշտադրումները առողջապահության ոլորտում՝ պրոֆիլակտիկայի կանխարգելման, ուժեղացման նշանաբանով բժշկական ծառայությունների մատուցում: Տնտեսական յուրաքանչյուր գործունեություն, որը միտված է շահույթի ստացմանը, կապված է ռիսկային և անորոշությունների պայմաններում ճիշտ կողմնորոշվելու գործոնի հետ, ուստի, այս դեպքում, խնդրի լուծումը ստանում է հակաճգնաժամային ուղղվածություն: Վերջինս բովանդակում է միջոցների հայտնաբերման ու հաղթահարման գործընթացը, որը միտված է կանխելու ճգնաժամային իրավիճակը: Սնանկացման կարգավորման հաջող և արդյունավետ մեթոդներ մշակելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել կազմակերպությունների ֆինանսատնտեսական վերլուծություն, ուսումնասիրել և կիրառել զարգացած երկրների առաջատար փորձը:

4. ՀՀ-ում սնանկության ինստիտուտի կատարելագործման նախադրյալները և հիմնական ուղիները

Սնանկության վերաբերյալ մշակվող և կատարելագործվող միջազգային օրենսդրությունը խնդիր ունի հավասարակշռություն մտցնել տնտեսության մեջ՝ փոփոխելով և զարգացնելով նորմատիվային փաստաթղթերը, ստեղծելով առավելագույնս նպաստավոր պայմաններ ձեռնարկությունների ֆինանսական կայունության պահպանման համար:

ՀՀ-ում սնանկության ինստիտուտը ապահովում է պարտատերերի պահանջների պաշտպանությունը, որոշակի կառուցակարգերով նպաստում է ֆինանսական խնդիրներ ունեցող կազմակերպություններին ֆինանսական առողջացման ծրագրի միջոցով դուրս է հանում սնանկացման գործընթացից, ինչպես նաև օգնում է կազմակերպությանը գործունեություն ծավալել ֆինանսապես կայուն միջավայրում: Խնդիրն այն է, թե ինչ արդյունավետությամբ է գործում գործող սնանկացման ինստիտուտը:

Ինչպես ցույց է տալիս տարբեր երկրների փորձը, սնանկացման ինստիտուտը կարող է որոշակի խթան հանդիսանալ ձեռնարկության արդյունավետ զարգացման համար, քանի որ այն համարվում է միջոց՝ միաժամանակ մի քանի խնդիրների լուծման համար. օգնում է տնտեսության մեջ իրականացնել բարեփոխումներ, նպաստում է ձեռնարկության կառուցվածքային ստորաբաժանումների առավել արդյունավետ աշխատանքին, բարելավել կազմակերպությունների կառավարման մակարդակը, ինչպես նաև հանդիսանում է լրացուցիչ երաշխիք վարկատուների շահերի պաշտպանության և չօգտագործվող ակտիվները տնտեսական շրջանառություն վերադարձնելու համար:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում, ինչպես կարելի է տեսնել, քիչ չեն այնպիսի իրավիճակները, երբ շուկայի մասնակիցները հնարավորություն չեն ունենում կատարելու իրենց պարտավորությունները: Սնանկության գործընթացի օպերատիվությունն ապահովելու համար 2016թ. «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքում կատարվել են սնանկության ինստիտուտի բարելավմանն ուղղված որոշակի փոփոխություններ, որոնց նպատակը սնանկության ինստիտուտի, սնանկության կառավարիչների գործունեությունը ավելի արդյունավետ դարձնելն է: Սակայն այն դեռևս պարունակում է որոշակի թե-

րություններ, ինչպիսիք են՝ սնանկության կառավարիչների գործունեության արդյունավետությունը և սնանկության վարույթի մասնակիցների շահերի պաշտպանությունը: Սնանկության կանխարգելման գործում կարևորագույն գործառույթ են իրականացնում սնանկության կառավարիչները: ՀՀ-ում սնանկության կառավարիչ կարող է լինել միայն ֆիզիկական անձը, իսկ որոշ երկրներում, ինչպիսիք են Վրաստանը, Բելառուսը, Անգլիան, սնանկության կառավարիչ կարող է լինել թե ֆիզիկական, թե իրավաբանական անձը: 2016թ. օրենքի որոշակի փոփոխություններից հետո առաջադրվել են մի շարք դրույթներ, որոնք վերաբերում են անմիջապես սնանկության կառավարիչներին: Ըստ Համաշխարհային բանկի արդյունավետ սնանկության և պարտատեր/պարտապան ռեժիմի վերաբերյալ սկզբունքների¹⁸⁶ D8 կետի սնանկության կառավարիչները պետք է ունենան իրավասություններ օրենքի շրջանակներում կատարելու իրենց վերապահված գործառույթները, գործեն անկողմնակալ և անկախ: ՄԱԿ-ի առևտրային իրավունքի հանձնաժողովի «Սնանկության իրավունքի վերաբերյալ» օրենսդրական ուղեցույցում¹⁸⁷ սահմանվում է, որ սնանկության կառավարչի բարձր որակավորումը և պրոֆեսիոնալիզմը կարևոր նախապայման է այն դեպքում, երբ սնանկության գործընթացները երկարաձգվում են: Փաստորեն, սնանկության վարույթի բարդությունը կարող է դրականորեն ազդել սնանկության կառավարիչների պրոֆեսիոնալիզմի վրա: Ինչ վերաբերում է սնանկության կառավարիչների նկատմամբ կարգապահական պատասխանատվության կանոններին, հարկ է նշել, որ դրանք պետք է հստակեցված լինեն օրենսդրությամբ: Սնանկության կառավարիչների որակավորումը իրականացվում է ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից, բայց երբեմն նախարարությունն էլ ի գորու չէ պատշաճ կերպով վերահսկել և կառավարել գործընթացը: Օրենքում կատարված փոփոխությունների համաձայն՝ նախարարությունն ինքն է իրականացնում սնանկության կառավարիչների նկատմամբ վերահսկողություն և ենթարկում կարգապահական պատասխանատվության: Օրենքը սահմանում է նաև սնանկության կառավարիչների մասնագիտական գործունեության նրկատմամբ վերահսկողության տարբեր համակարգեր: Վերահսկողությունը կարող է իրականացվել դատարանի, կազմակերպության կամ այլ մարմնի

¹⁸⁶ http://siteresources.worldbank.org/INTGILD/Resources/ICRPrinciples_Jan2011.pdf, 2011.

¹⁸⁷ UNICITRAL, Legislative guide on insolvency law, 2005, էջ 175,

http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/insolven/05-80722_Ebook.pdf.

կողմից: Ներկայումս օրենքը սահմանում է, որ սնանկության կառավարիչների մասնագիտական գործընթացի որակավորումը վերապահված է կազմակերպությանը, մինչդեռ այն բավարար պայման չի կարող լինել: Սնանկության կառավարիչների գործունեության օրինականության վերաբերյալ բազմաթիվ դիմում-բողոքները օրինական կարգով չեն ստացել բավարար լուծումներ, թեկուզև տալու դրանց, այնինչ, ինչպես նշվեց վերևում, սնանկության կառավարիչների որակավորումը իրականացվել է արդարադատության նախարարության կողմից: Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ որոշ երկրներում սնանկության կառավարիչներին վերահսկում է պետական լիազոր մարմինը, իսկ որոշ օրենքներում էլ վերահսկողությունը ուղղակիորեն նախատեսված է դատարանի կողմից: Դատարանը կարող է ցանկացած պահի սնանկության կառավարչից պահանջել տեղեկատվություն, հաշվետվություն գործի քննության վերաբերյալ, իսկ չներկայացնելու դեպքում սահմանի տուգանք:

Օրենքում առաջարկվող փոփոխություններից է նաև սնանկության կառավարիչների վարձատրության կարգը. վարձատրությունը սահմանվում է՝ ըստ պահանջների բավարարման չափի: Նախկինում սահմանվում էին վարձատրության տարբեր դրույքաչափեր, ըստ որի սնանկության կառավարիչը, անկախ գործի հաջող ավարտից, ստանում էր բավարար վարձատրություն, որը չէր խթանում, որպեսզի սնանկության վարույթը ավարտվի ֆինանսական առողջացմամբ: Այժմ, նախագծով նախատեսված օրենքի փոփոխությունը կհանգեցնի նրան, որ ֆինանսական առողջացման ընթացքում պարտատերերի պահանջների բավարարման դեպքում սնանկության կառավարիչը ստանում է պարգևավճար: Նախկինում սնանկության կառավարիչը իրավունք չուներ գույքագրման ժամանակ բնակարան մուտք գործելու օրինական հիմքերի, իսկ օրենքի փոփոխությունից հետո պարտապանի միջոցների հաշվին գույքի գույքագրումն իրականացվում է կառավարչի կողմից, որը իրավունք ունի հրավիրելու նաև անկախ գնահատող: Օրենքի փոփոխություններից է սնանկության գործընթացի համար սահմանված հստակ ժամկետները: Սնանկության կառավարիչների կողմից գործի հնարավորինս սեղմ ժամկետներում ավարտելը, այդուհանդերձ, չպետք է խոչընդոտվի սընանկացման վարույթի տևողության հիմնավորված երկարացմամբ: Սնանկացման գործընթացին մասնակցում են սնանկության վարույթի սուբյեկտ-

ները՝ պարտապանը, վարկատուները, ժամանակավոր կառավարիչը, կառավարիչը, լիազորված պետական մարմինը, տեղական ինքնակառավարման մարմինները, ինչպես նաև պարտապանի աշխատակիցների ներկայացուցիչները, վարկատուների ժողովի ներկայացուցիչները և այլն: Ժամանակավոր կառավարիչը իրականացնում է լիազորությունները՝ օրենքով սահմանված մինչև այն պահը, երբ դատարանի որոշումը օրինական ուժ կստանա և պարտապանը սնանկ կճանաչվի: Մինևույն ժամանակ, կառավարչի գործունեության հիմնական սկզբունքներ են մնում անկախությունը, օբյեկտիվությունը և անշահախնդրությունը: Բացի այդ, սնանկացման ողջ գործընթացի շրջանակներում կառավարիչը պետք է գտնվի չեզոք դիրքում: Հետևաբար, կառավարիչ չի կարող նշանակվել այն անձը, ով ունի իր սեփական շահը սնանկացման գործընթացում: Կառավարիչն իրավունք ունի զբաղվելու պրոֆեսիոնալ գործունեության այլ տեսակներով և ձեռնարկատիրական գործունեությամբ մի պայմանով, որ նման գործունեությունը չի ազդի սնանկացման գործընթացի վրա դրված պարտականությունների վրա և չի առաջացնի շահերի բախում:

«Օրինագծի մեկ այլ առանձնահատկությունը նրանում է, որ ի տարբերություն որոշ երկրների օրենսդրության՝ սահմանվում են առավել խիստ չափանիշներ, մասնավորապես պարտքի մարման ժամկետներին վերաբերող հարցերում: Սնանկացման հիմնավորումներ են համարվում այն փաստերը, որոնց առկայությունն անհրաժեշտ է հայտարարության ընդունման համար: Պարտապանին սնանկ ճանաչելու հիմնավորումներից կարելի է նշել պարտապանի կողմից ուշացման թույլատրումը՝ կապված ոչ վիճելի վճարային պարտավորության հետ և պարտապանի անվճարունակությունը:

Սնանկացման կարգավորման արդյունավետ կառուցակարգերի մշակման ժամանակ հարց է ծագում՝ արդյոք պարտապանի անվճարունակությունը և պարտավորությունների ուշացումը նույն խնդրին չեն հանգեցնում: Պատասխանելով հարցին՝ նպատակահարմար է ուսումնասիրել դատա-արբիտրաժային պրակտիկայի հետևյալ օրինակը:

Երևանի քաղաքապետարանի կողմից հայց էր ներկայացվել սնանկ ճանաչել «Այոռուսգազպրոմ» ՓԲԸ-ը: Պայմանագրային պարտավորությունների չկատարման արդյունքում պարտքը կազմել էր 22 500 000 ՀՀ դրամ:

Նման խոշոր կազմակերպությունը սնանկ ճանաչելու համար հայց ներկայացնելը նշված գումարը ետ ստանալու նպատակով, տրամաբանական չէր, քանի որ դրամական պարտքը առաջացել է պարտապանի կողմից իր պարտավորությունը չկատարելու արդյունքում, այլ ոչ թե անվճարունակության¹⁸⁸: Սակայն, համաձայն «Անվճարունակության մասին» ՀՀ օրենքի՝ 17.12.2003 թվականից սկսած եթե կազմակերպությունը վճարային պարտավորություն կատարելիս ուշացրել է 30 և ավելի օր¹⁸⁹, ապա Երևանի քաղաքապետարանի կողմից սնանկ ճանաչելու մասին ներկայացված պահանջը համապատասխանում էր օրենքին:

Անվճարունակությունը արտահայտվում է չվճարվածությամբ և այլ արտաքին գործոններով, որոնք վկայում են պարտապանի վատ ֆինանսական վիճակի մասին և ցույց են տալիս, որ պարտապանը չի կարողանում ճիշտ ժամանակին կատարել վարկատուի պահանջները: Տեսակետ կա, որ պարտապանի անվճարունակությունը և գույքի անբավարարությունը համընկնում են. վճարումները կատարելու անկարողությունը վկայում է, որ պարտապանը բավականաչափ գույք (ունեցվածք) չունի:

---

¹⁸⁸ Տես՝ Երևանի քաղաքապետարանի հայցը ընդդեմ <<Գազպրոմ Արմենիա>> ՓԲԸ -ն՝ սնանկ ճանաչելու պահանջով: Գործ համար՝ T-245.Երև.:1996/ www.datalex.am.)

¹⁸⁹ ՀՀ անվճարունակության(սնանկության) մասին օրենք, <http://www.parliament.am>.

Վարսենիկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Սնանկացում. գործընթացներ և կառավարում

Բանալի բառեր. սնանկացում, սնանկացման կառավարում, կազմակերպությունների ֆինանսական առողջացում, սնանկության իրավափոփոխական կարգավորում, ֆինանսական կայունություն, սնանկության վարույթ

Համաշխարհային տնտեսության մեջ ճգնաժամային իրավիճակների զարգացումը անհրաժեշտություն է առաջացնում կատարելագործել կազմակերպությունների սնանկացման կառավարման/կանխարգելման մեթոդներն ու գործիքակազմը: Սնանկացման միջազգային փորձի ուսումնասիրությունից զատ քննության են առնվել նաև ՀՀ սնանկության ինստիտուտի զարգացման նախադրյալներն ու ուղիները: Սնանկացման կանխարգելման գործընթացը պահանջում է առաջին հերթին գլոբալ ֆինանսական կայունություն: Ներկայացված են սնանկացման կանխարգելման գործոններն ու մեթոդները, որոնք նշանակալի ազդեցություն կունենան կազմակերպությունների անվճարունակության կանխարգելման ռացիոնալ որոշումների կայացման գործում:

Варсеник САРГСЯН

Банкротство: процессы и регулирование

Ключевые слова: банкротство, управление банкротством, финансовое оздоровление организаций, правоэкономическое регулирование банкротства, финансовая стабильность, процедура банкротства

Развитие кризисных ситуаций в мировой экономике обуславливает необходимость совершенствования методов и инструментария управления/ предотвращения банкротства организаций. Описав практику банкротства, рассматриваются предпосылки и пути развития института банкротства в Армении. Процесс предотвращения банкротства в первую очередь требует глобальной финансовой стабильности. При анализе воздействия внешней и внутренней задолженности Армении на увеличение числа организаций склонных к банкротству становится очевидным, что для выявления причин банкротства необходима разработка новых подходов.

Varsenik SARGSYAN

Bankruptcy: processes and management

Key words: bankruptcy, bankruptcy management, financial recovery of organizations, legal and economic regulation of bankruptcy, financial stability, bankruptcy proceedings

The development of crisis situations in the global economy makes necessary to improve the methods and tools of bankruptcy management / prevention of organizations. Besides the study of bankruptcy international practice, have been also examined the prerequisites and ways of development of the Bankruptcy Institute of Armenia. The bankruptcy prevention process first of all requires global financial stability. Investigating the impact of the external and internal debt of Armenia on the increase in the number of bankrupt institutions is becoming apparent the necessity of developing new approaches to the problems of managing / preventing organizations bankruptcy.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕАЛИИ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Գայն՝ ՍՕԼԱԽՅԱՆ

Преподаватель педагогического института им. М. Налбандяна в Гюмри

Ключевые слова: интеграционные процессы, СНГ, взаимосотрудничество.
геополитические интересы

После распада СССР Россия являлась единственной притягательной силой на постсоветском пространстве. Однако со временем стало наблюдаться значительное ослабление влияния и места России, особенно ввиду усиления геополитических интересов Запада, в частности, США, на постсоветской территории. Заинтересованность США, а также активность ЕС, предпринимаемые ими попытки значительным образом предопределяют результаты и способствуют координации многих постсоветских государств в сторону Запада, что является одними из наиболее весомых препятствий в интеграционных процессах на постсоветском пространстве, инициатором которых сегодня в большей мере является «правопреемница Советского Союза».

Некоторые политологи и политические деятели видят в создании ЕАС стремление воссоздать империю, которая сможет, ограничивая суверенитет независимых государств, затормозить их вхождение в Европейский союз. Известный западный исследователь З. Бжезинский, хотя и считает Россию «крупным геостратегическим действующим лицом», утверждает, что «само ее присутствие оказывает ощутимое влияние на обретение независимости государства в пределах широкого евразийского пространства. Россия лелеет амбициозные геополитические цели, которые все более и более открыто провозглашает. ... Многое зависит от развития внутривнутриполитического положения и особенно от того, станет Россия европейской демократией или опять – евразийской империей»¹⁹⁰.

Российская сторона, в свою очередь, все время говорит о неуместности таких заявлений. Очерчивая контуры будущего союза, его «архитектор» В. Путин, считает, что «наивно пытаться реставрировать или копировать то, что уже осталось в прошлом, но тесная интеграция на новой ценностной, политической, экономической основе – это веление времени»¹⁹¹.

---

¹⁹⁰ Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы, М., 1999, 256 с. С. 59.

¹⁹¹ Путин В.В. Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня // [Электронный ресурс] // Известия. 3 октября 2011г. // URL: <http://izvestia.ru/news/502761> (дата обращения: 12.04.2013).

Основные акценты интеграции непосредственно поставлены на сотрудничество в экономической, промышленной и др. сферах. Кроме этого, союз будет строиться на основе общих культурно-цивилизационных ценностях, оставшихся от Советского Союза, на общепринятых международных нормах и демократических началах.

Для этого следует, в первую очередь, обеспечить соблюдение демократических норм и ценностей во всех странах – предполагаемых участников будущего союза. Нужно, в первую очередь, задействовать реальные механизмы, создать определенные органы, ответственные за подготовку соответствующего уровня интегрирующихся в Союз государств. И только те государства, где наблюдается строгое соблюдение демократических ценностей, обеспечение прав и свобод граждан, могут в дальнейшем образовать союз, соответствующий международным нормам, который достоин стать серьезным геополитическим игроком в современных политических процессах. Нужно обеспечить готовность всех государств к реализации такого проекта, как создание Евразийского Союза. Ведь конечный успех интеграции во многом зависит не только от России, но и, в первую очередь, от самих интегрирующихся стран, т.к. гарантом успешного объединения является в первую очередь добрая воля и готовность каждого государства. Хотя некоторые западные исследователи скептически относятся к возможной реализации Евразийского проекта. Например, известный политолог Збигнев Бжезинский не верит, что идея создания Евразийского союза завершится успехом, и добавляет, что говорить, что Россия «создает Евразийский союз», было бы преувеличением. Последняя, и, в первую очередь, президент В. Путин, хотели бы его создать, но сейчас это лишь пожелания, а не свершившийся факт¹⁹².

Для России, которая находится как бы на стыке цивилизаций (конфуцианской, мусульманской, западно-католической), важным является не только стать глобальным стабилизирующим звеном в центре Евразии, но и нейтрализовать всякое воздействие, в частности, западное, на интеграционные процессы в рамках СНГ.

Намерение России создать геэкономический союз сегодня сталкивается с интересами Запада, которые могут негативно отразиться на интеграции государств-членов Содружества, с учетом расширения НАТО для привлечения новых потенциальных сторонников в регионе. Сегодня постсоветская территория яв-

---

¹⁹² Бжезинский З. Я не верю, что идея создания Евразийского союза завершится успехом»/[Электронный ресурс]// 2 апреля, 2013 //газета № 59, Агатон Козиньский, Польша, 29 марта 2013г. Перевод ИноСМИ.ru // URL:<http://www.day.kiev.ua/ru/article/mirovye-diskussii/zbignev-bzhezinskiy-ya-ne-veryu-chto-ideya-sozdaniya-evraziyskogo-soyuza>

ляется не только центральным в ракурсе интересов России, но и Запада, в частности, США.

В связи с этим России необходимо, в первую очередь, укрепить двухсторонние отношения с бывшими союзными республиками, большинство из которых либо направляют ориентировочный вектор в сторону Запада, создавая проблемы и заграждая интеграционные процессы, либо ведут комплементарную внешнюю политику, пытаясь балансировать между двумя полюсами. Только после урегулирования отношений со всеми постсоветскими государствами, возможно будет по-отдельности воссоединить их на общем основании. Главным достижением на этом пути является Союзное государство России и Белоруссии, что обусловлено широким спектром совпадений интересов в экономической, политической, культурной и др. сферах. Большую значимость представляют отношения с Украиной, которая, будучи неотъемлемой частью постсоветского пространства в историческом, культурном, цивилизационном смыслах, во многом отдаляет себя от интеграционных процессов региона. В связи с тесным сотрудничеством с западными структурами (НАТО, ЕС), Украина не только переформирует отношения с государствами – членами Содружества, но и усиливает присутствие НАТО в регионе.

Что же в основном касается двухсторонних отношений с государствами Закавказья, то здесь самым верным и надежным союзником России является Армения, с которой совпадают интересы, в первую очередь, в геополитическом смысле: Армения, как и Россия, не допускают усиление влияния Турции в регионе, в отличие от Азербайджана, который близок к Турции в этническом, религиозном и др. аспектах. Грузия же является одним из постсоветских государств, взявших прозападный внешнеполитический курс, особенно после ее выхода из состава СНГ (2009г.). Во многом интеграционные процессы в рамках СНГ затормаживала также и «двойственная» политика Узбекистана (углубление сотрудничества с США, выход из состава ДКБ, присоединение к ГУАМ, затем опять же присоединение к ДКБ и выход из ГУУАМ-а).

Перед Россией сегодня серьезно стоит задача не только воссоединение Евразийского пространства и создание мощной конфигурации на международной политической арене, но и минимизация западного влияния, которое может негативно отразиться на реализации этого проекта. Для этого следует выработать конструктивные механизмы во взаимоотношениях с Западом, используя для этого политические маневры и общие точки соприкосновения (например, Россия и США сотрудничают в области борьбы с международным терроризмом). В противном случае, встает угроза не только усиления влияния Запада и ослабление влияния

России на евразийском пространстве, но и провала интеграционных процессов и реализации Евразийского проекта.

Л. Косикова считает, что глобализирующийся мир XXI века держится на «трех китах», на трех крупных экономических макрорегионах, возникших в процессе весьма продвинутой региональной экономической и политической интеграции. Это «Большая Европа», Северная Америка (блок НАФТА – США, Канада, Мексика) и «Большая Азия» (АСЕАН)¹⁹³. И в связи с возрастающей ролью Азиатского региона, говоря о столкновении геополитических интересов на постсоветском пространстве, необходимо упомянуть также о другом крупном геополитическом игроке – Китае.

На современном этапе российско-китайское взаимодействие характеризуется широким спектром областей сотрудничества, включающих активные контакты на высшем уровне, торгово-экономические и гуманитарные связи, сотрудничество на международной арене, в том числе в Совете безопасности ООН, совместное участие в международных и региональных организациях (ШОС, БРИКС) и др. Важную роль в так называемой «конкуренции» России и Китая играет область транспортных перевозок.

Для преодоления возможных негативных последствий для России и, следовательно, для евразийских интеграционных процессов, России следует вести серьезные диалоги с китайскими партнерами. Необходимо найти «общие знаменатели», а не продолжать конкуренцию, т.к. от успешного сотрудничества двух стран во многом зависит стабильность как в Центральной и Южной Азии, так и в большей части Евразийского пространства – от Сибири до Дальнего Востока.

Таким образом, в геополитическом измерении проблему для евразийской интеграции может создать не только Запад, но и государства, имеющие геополитические интересы на постсоветском пространстве. Для преодоления существующих и возможных препятствий России необходимо выработать конструктивную и гибкую политику по отношению к странам, от которых исходящая угроза интеграции в рамках СНГ представляется возможной. И в этом смысле многое зависит от политической дальновидности нынешних властей, т.к. стабильная политическая ситуация во многом обуславливает гармоничное развитие остальных сфер.

---

¹⁹³ См: Косикова Л.С. Евразийская стратегия России как форма участия в глобальной экономике // Климов А.А., Лексин В. Н., Швецов А.Н. Евразийская интеграция в XXIв. Сборник статей, М. ЛЕНАНД, 2012, 288 с. СС. 108–129. С. 114.

Գայն՝ СОЛАХЯН

Геополитические реалии на постсоветском пространстве

Ключевые слова: интеграционные процессы, СНГ, взаимосоотрудничество. геополитические интересы

Сегодня перед российским руководством, наряду с попыткой воссоединить постсоветские государства, обеспечить динамичное и экономическое сотрудничество и т.д., стоит и другая немаловажная задача: свести к минимуму возможное воздействие извне, что во многом может стать реальной угрозой конечной цели интеграции вообще и нейтрализовать ранее достигнутые успехи в этом процессе.

Gayane SOLAKHIAN

Geopolitical realities in the post soviet space

Key words: CIS countries, integration processes, geopolitical interests

Today, the Russian leadership, along with an attempt to reunite post-Soviet countries, to ensure dynamic and economic cooperation, has another important task: to minimize the possible impact from outside, which in many ways can become a real threat to the ultimate goal of integration in general and neutralize earlier the progress achieved in this process.

Գայանե ՍՈԼԱԽՅԱՆ

Աշխարհաքաղաքական իրողությունները հետխորհրդային տարածաշրջանում

Բանալի բառեր. ԱՊՀ փարածաշրջան, ինտեգրացիոն գործընթացներ, համագործակցություն աշխարհաքաղաքական հետաքրքրություններ

Այսօր Ռուսաստանի ղեկավարությունը, հետխորհրդային պետությունների դինամիկ և տնտեսական համագործակցություն ապահովելու փորձի հետ միասին, ևս մեկ կարևոր խնդիր ունի՝ նվազագույնի հասցնել դրսից հնարավոր ազդեցությունը, որը շատ դեպքերում կարող է իրական սպառնալիք դառնալ ինտեգրման ճանապարհին և չեզոքացնել այս գործընթացում արդեն ձեռք բերված առաջընթացը:

**ՀՀ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ
ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ**

Սուրիկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. հարկեր, տեսչություն, ռազմավարություն, կառուցվածք, բարեփոխումներ, վերափոխումներ, կարգավիճակ, քաղաքականություն

Հարկային համակարգի կազմակերպական կառուցվածքը, կիրառվող գործիքակազմն ու մոտեցումները պայմանավորված են ինչպես սուբյեկտիվ, այնպես էլ մի շարք օբյեկտիվ գործոններով: Օբյեկտիվ գործոնների շարքում կարևոր դերակատարում ունեն այնպիսի իրողությունները, ինչպիսիք են բյուջետային համակարգի կառուցվածքն ու մակարդակների թիվը, գործող իրավունքի նորմերը, պետության ստանձնած տնտեսական պարտավորությունները և դրանց իրագործման համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների ծավալը, միջազգային ինտեգրացիոն գործընթացների շրջանակներում տարբեր կառույցներին անդամակցությամբ պայմանավորված պարտավորությունները, տնտեսական զարգացվածության ընթացիկ մակարդակն ու հասարակության ինքնակարգավորման ունակությունը, սոցիալ-տնտեսական ավանդույթները, աշխարհաքաղաքական իրադրությունն ու այլ գործոններ:

Հարկային համակարգի կազմակերպական կառուցվածքի ելակետում պետության կողմից իրականացվող կառավարման կառուցվածքն է, որը պայմանավորում է ինչպես բյուջեների մակարդակների թիվը, այնպես էլ հարկային մարմինների տարբեր մակարդակների միջև փոխհարաբերությունների բնույթը: Հայաստանի Հանրապետությանը հանդես է գալիս որպես ունիտար պետություն, ինչով էլ պայմանավորված է ՀՀ բյուջետային երկմակարդակ կառուցվածքը: Վերջինս կարգավորվում է «ՀՀ Բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքով¹⁹⁴: Նշված օրենքի 3-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ ՀՀ բյուջետային համակարգն իրավունքի նորմերով կարգավորվող ՀՀ տնտեսական հարաբերությունների և ՀՀ պետական կառուցվածքի վրա հիմնված երկու մակարդակի բյուջեների ամբողջությունն է, որի առաջին մակարդակը պետական բյուջեն է, իսկ երկրորդ մակարդակը՝ հա-

¹⁹⁴ ՀՀ Բյուջետային համակարգի մասին ՀՀ օրենք: ՀՕ-137, ՀՀՊՏ 1997.08.11/18, ընդունված 24.06.1997:

մայնքների բյուջեներն են: Պետական բյուջեն և համայնքների բյուջեները կազմում են ՀՀ համախմբված բյուջեն:

Հայաստանի հարկային համակարգի ժամանակակից պատմությունը ընդամենը երկու և կես տասնամյակի պատմություն ունի: Նորանկախ Հայաստանի հանրապետությունում հարկային համակարգը, որպես այդպիսին գոյություն չունեի, քանի որ գտնվելով ԽՍՀՄ կազմում՝ Հայաստանում ևս ձևավորվել էր պլանային տնտեսությանը բնորոշ տնտեսական կառուցվածք, որտեղ հարկային համակարգի դերակատարումը գործնականում երկրորդային էր¹⁹⁵: Չնայած ԽՍՀՄ տարիներին հարկային համակարգի նման կարգավիճակին՝ պետք է արձանագրել, որ այդ տարիներին գործում էին այդ համակարգի բնորոշ առանձին տարրեր: Խորհրդային տարիներին հարկային համակարգին համահունչ էր հարկերի հավաքագրման գործառույթների ապակենտրոնացումն ու տեղային բնույթը¹⁹⁶: ԽՍՀՄ գոյության վերջին տարիներին փորձ արվեց վերաիմաստավորել հարկային համակարգի դերն ու գործառույթները, որի նպատակով ԽՍՀՄ Մինիստրների Սովետի թիվ 76 առ 24.01.1990թ. որոշմամբ և «Պետական հարկային տեսչությունների իրավունքների, պարտականությունների ու պատասխանատվության» մասին ԽՍՀՄ օրենքով (21.05.1990թ.) ձևավորվեց ԽՍՀՄ պետական հարկային ծառայությունը: Ավաղ, ԽՍՀՄ փլուզմամբ ավարտվեց խորհրդային հարկային ընդհանուր համակարգի ձևավորման և զարգացման փուլը, որին հաջորդեցին արդեն անկախացած նախկին ԽՍՀՄ հանրապետություններում ազգային հարկային համակարգերի ձևավորման գործընթացները:

Անկախության ձեռքբերմամբ հարկային համակարգը նոր իմաստ և նպատակներ ստացավ, որոնց իրականացումը կենսական նշանակություն ունեցավ պետական համակարգի գործունեության համար: Սակայն այս փուլում առաջ եկան այնպիսի հիմնախնդիրներ, ինչպիսիք էին՝ հարկային օրենսդրության բացակայությունն ու անկատարությունը, նյութատեխնիկական բազայի անհամապատասխանությունը նոր պահանջներին, և որ ամենակարևորն է, մարդկային ռեսուրսների անբավարար մակարդակը: Ընդ որում,

¹⁹⁵ Հարությունյան Վ., Մարգարյան Չ., Հարկերի ծագումը, էությունը և տնտեսագիտական բովանդակությունը: Սոցիալ-Տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (հանրապետական գիտաժողովի նյութեր): Եր., «Գիտություն», 2008, էջ 12:

¹⁹⁶ Խաչատրյան Ա.Հ., Հարկային իրավունք: Երևան, «Գիտություն», 2003, էջ 35:

Եթե նյութատեխնիկական բազայի հետ կապված հիմնախնդիրների լուծումն ընդամենը կապված էր համապատասխան ֆինանսական միջոցների պակասի հետ, ապա իրավական դաշտի և մարդկային ռեսուրսների անբավարարության ու անկատարության հարցերն ավելի երկարաժամկետ լուծում էին պահանջում:

ՀՀ ներկայիս հարկային համակարգի պատմության սկիզբը կարելի է դիտարկել 1990-1991թթ., երբ ընդունվեցին հարկային ծառայության սկզբունքների, կառուցվածքի, հարկային մարմինների և հարկատուների իրավունքներն ու պարտականությունները սահմանող առաջին օրենքներն ու իրավական ակտերը: ՀՀ պետական հարկային տեսչության կառուցվածքը պաշտոնապես հաստատվեց 1992թ. մայիսին, երբ ՀՀ վարչապետի 1996թ. մայիսի 10-ի թիվ 271 որոշումով հաստատվեցին «ՀՀ Հարկային տեսչության կանոնադրությունը» և «ՀՀ Հարկային տեսչության կենտրոնական ապարատի կառուցվածքը»: Պետք է արձանագրել, որ չնայած առկա բացերին, հանրության կողմից ոչ տարաբնույթ որակումներին ու առաջադրված խնդիրների լուծման արդյունավետությանը՝ հարկային համակարգը երկու և կես տասնամյակի ընթացքում վերածվել է բավականին կայացած ու առաջադեմ կառույցի, իսկ առկա խնդիրներից շատերը բխում են համապետական տարբեր հիմնախնդիրներից:

Հարկային ռազմավարության իրագործման հիմքում ընկած է հարկային համակարգն իր կազմակերպական կառուցվածքով: Ակնհայտ է, որ հարկային ռազմավարության ամբողջ գործընթացը՝ ռազմավարության մշակումից մինչ դրա իրագործումն ու վերահսկողությունը, գործնականում իրականացվում է հարկային համակարգի կազմակերպական կառուցվածքի տարբեր օղակների միջոցով, որոնց շարքում չկան ոչ կարևոր և երկրորդական օղակներ: Իր գործունեության ամբողջ ընթացքում ՀՀ հարկային համակարգը ենթարկվել է ինչպես կազմակերպարավական, այնպես էլ կառուցվածքային շարունակական փոփոխությունների, որոնք հիմնավորվել են մատուցվող ծառայությունների որակի բարձրացման անհրաժեշտությամբ և շատ դեպքերում էլ կրել են նաև քաղաքական ենթատեքստ՝ կարճ ժամանակ անց կրկին ենթարկվելով փոփոխությունների:

Եթե փորձենք ժամանակագրորեն ներկայացնել ՀՀ հարկային համակարգում ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի կարևոր փոփոխությունները, ապա պետք է նշել «ՀՀ Կառավարության կառուցվածքում փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ Նախագահի 1996թ. հունիսի 15-ի թիվ 287 հրամանագիրը, որով հարկային մարմնի տեսչական մակարդակը հասցվեց նախարարության մակարդակի՝ ստեղծելով ՀՀ պետական եկամուտների նախարարությունը, որը ներառում էր ինչպես հարկային, այնպես էլ մաքսային ոլորտի կարգավորումը: 2001թ. «Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր մաքսային պետական կոմիտե ստեղծելու մասին» հուլիսի 6-ի թիվ 603 որոշմամբ ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության կազմից առանձնացվեց մաքսային վարչությունն ու ստեղծվեց ՀՀ կառավարությանն առընթեր մաքսային պետական կոմիտեն, որից հետո մինչև 2008թ. այս երկու ծառայությունները գործեցին որպես առանձին պետական մարմիններ:

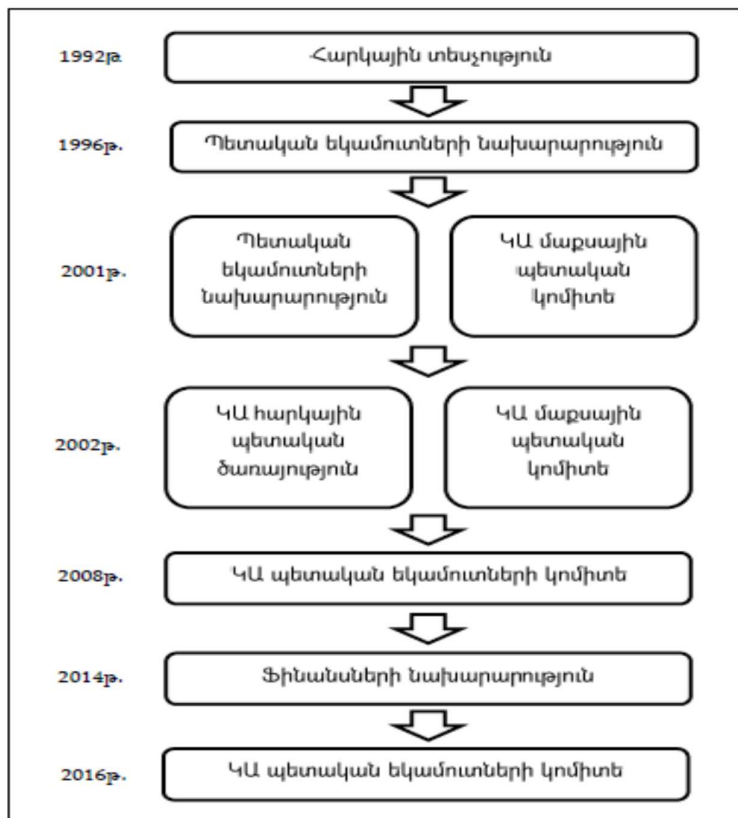
Նախարարության կարգավիճակով հարկային մարմինը գործեց շուրջ 6 տարի, երբ ՀՀ Նախագահի 2002թ. նոյեմբերի 13-ի թիվ ՆՀ-1202-Ն հրամանագրով «ՀՀ պետական եկամուտների նախարարությունը» վերակազմավորվեց «ՀՀ կառավարությանն առընթեր հարկային պետական ծառայության»: Միաժամանակ, ՀՀ կառավարության 2002թ. նոյեմբերի 21-ի թիվ 1926-Ն որոշմամբ ՀՀ կառավարությանն առընթեր հարկային պետական ծառայության աշխատակազմի կառուցվածքում ստեղծվեցին երեք նոր հարկային տեսչություններ՝ կապված խոշոր հարկ վճարողների, ակցիզային հարկ վճարողների ու բանկերի և վարկային կազմակերպությունների հետ:

2008թ. օգոստոսի 20-ին «ՀՀ կառավարությանն առընթեր հարկային պետական ծառայության» և «ՀՀ կառավարությանն առընթեր մաքսային պետական կոմիտեի» միացման արդյունքում ստեղծվեց ՀՀ Կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեն, որը պետք է ներկայացնել որպես հարկային մարմինների ինստիտուցիոնալ կարգավիճակի փոփոխության հերթական փուլ:

2014թ. նախաձեռնվեց հարկային մարմնի ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի հերթական փոփոխությունը, մասնավորապես, ՀՀ Կառավարության 2014թ. մայիսի 8-ի թիվ 500-Ն որոշմամբ ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեն և ՀՀ ֆինանսների նախարարությունը

միաձուլվեցին՝ ձևավորելով ՀՀ ֆինանսների նախարարությունը՝ հարկային մարմնի կարգավիճակը հասցնելով նախարարության մակարդակի: Սակայն նման կարգավիճակով հարկային մարմինը գոյատևեց 2 տարուց պակաս ժամանակ, մինչև ՀՀ Նախագահի 2016թ. մարտի 1-ի ՆՀ-213-Ն հրամանագրի ընդունումը, որով ՀՀ ֆինանսների նախարարությունը վերակազմակերպվեց՝ դրանից առանձնացնելով ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեն (ՀՀ ԿԱ ՊԵԿ): ՀՀ հարկային մարմնի ինստիտուցիոնալ կարգավիճակի փոփոխությունները ներկայացված են գծապատկեր 1-ում:

Գծապատկեր 1. ՀՀ հարկային մարմնի ինստիտուցիոնալ կարգավիճակի փոփոխությունները՝ ըստ 1991-2016թթ.

ՀՀ հարկային մարմնի կազմակերպման ինստիտուցիոնալ կարգավիճակի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ 25 տարիների ընթացքում այն

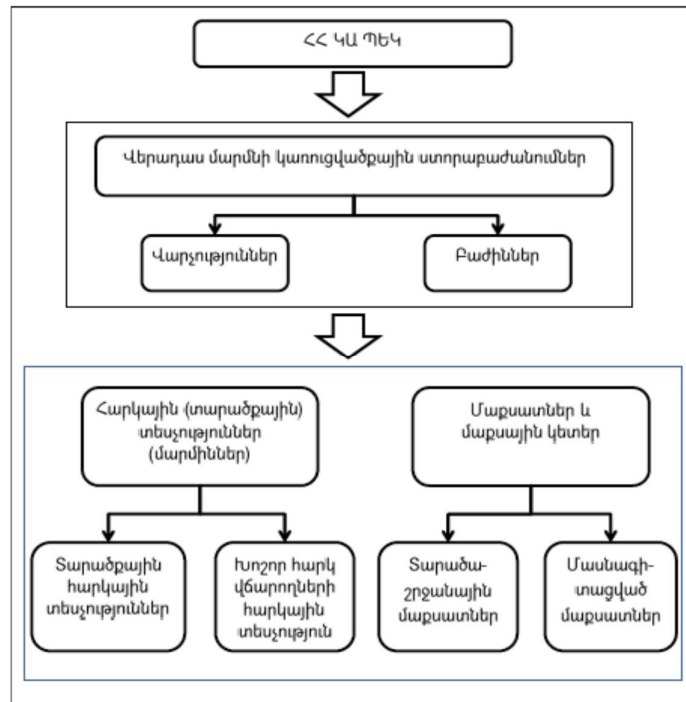
շուրջ 7 անգամ ենթարկվել է փոփոխության՝ տարբեր ժամանակահատվածներում կազմակերպվելով որպես տեսչություն, նախարարություն, ծառայություն և կոմիտե: Ակնհայտ է, որ նման թվով փոփոխությունները չեն կարող պայմանավորված լինել միայն օբյեկտիվ պայմաններով, և դա այն դեպքում, երբ հարկային մարմնի կազմակերպական կառուցվածքը և ինստիտուցիոնալ կարգավիճակը պետք է բխի հարկման համընդհանուր սկզբունքների տրամաբանությունից, որոնց ապահովումը հիմքեր է ստեղծում հարկային արդյունավետ համակարգ ձևավորելու համար: Միաժամանակ հարկային համակարգի կազմակերպական կառուցվածքը պետք է հիմնվի հարկման սկզբունքների վրա, ինչը կերաշխավորի հարկային ռազմավարության ինչպես մշակման, այնպես էլ իրագործման ողջ գործընթացի արդյունավետությունը:

Այսպիսով, ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի փնտրտուքը ի վերջո հանգեցրեց հարկային մարմնի՝ ՀՀ կառավարությանն առընթեր գործող կոմիտեի կարգավիճակի տրամադրելուն, որը ներառում է ինչպես հարկային, այնպես էլ մաքսային ոլորտների կարգավորման դաշտը: Հարկային մարմնի կազմակերպման առումով նույնպես քննարկվող ժամանակահատվածում տեղի են ունեցել մեծաթիվ փոփոխություններ, որոնք բխել են ոչ միայն ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի փոփոխություններից, այլև պայմանավորված են եղել ժամանակի հրամայականներով: ՀՀ հարկային մարմնի կազմակերպական կառուցվածքը սահմանվում է ՀՀ ՊԵԿ-ի կանոնադրությամբ, որը հաստատվել է ՀՀ կառավարության 2016 թվականի մարտի 10-ի 224-Ն որոշմամբ¹⁹⁷: Այն սահմանում է ՊԵԿ-ի նպատակները և խնդիրները, իրականացվելիք գործառնությունները, կառավարման կարգը, աշխատակազմը, գույքի, և մի շարք այլ կանոնադրական հարցերը: ՊԵԿ-ը հանդես է գալիս որպես «Հարկային ծառայության մասին», «Մաքսային կարգավորման մասին» և «Մաքսային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքներով նախատեսված հարկային և մաքսային մարմին: Այն հանդես է գալիս որպես հանրապետական իրավապահ և գործադիր մարմին, որի պահպանման ծախսերը ֆինանսավորվում են ՀՀ պետական բյուջեի միջոցների հաշվին: ՊԵԿ-ի համակարգն ընդգրկում է հարկային և մաքսային մարմինները: Այն կազմված է կոմիտեի նախագահից,

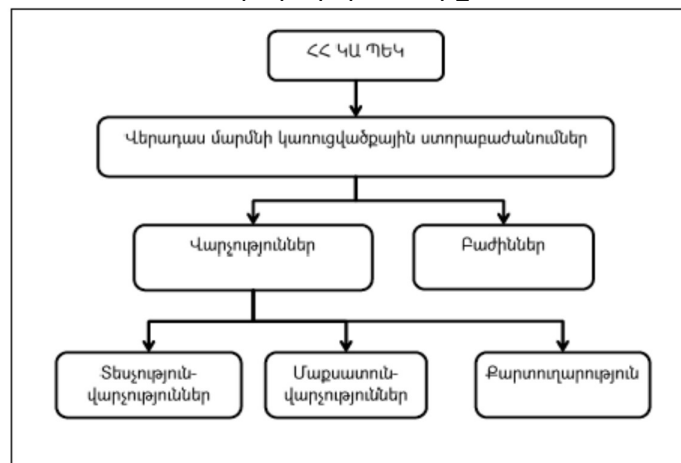
¹⁹⁷ ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի կանոնադրությունը և աշխատակազմի կառուցվածքը հաստատելու մասին հի կառավարության որոշում: N 224-Ն, ՀՀ ՊՏ 2016.03.15/19(1199).1 հոդ.209.1, առ 10.03.2016:

կոմիտեի նախագահի տեղակալներից, խորհրդականներից, օգնականներից, մամուլի քարտուղարից, կոմիտեի աշխատակազմից, տարածքային ստորաբաժանումներից: ՊԵԿ-ի կառավարումն իրականացվում է նրա նախագահի կողմից, որին այդ պաշտոնին նշանակում և ազատում է ՀՀ նախագահը՝ վարչապետի առաջարկությամբ: ՊԵԿ-ի նախագահը ղեկավարում է կոմիտեի ընթացիկ գործունեությունը, ընդունում է գերատեսչական իրավական ակտեր, առաջարկություններ է ներկայացնում ՀՀ կառավարությանը, սահմանում է աշխատակազմի կառուցվածքային ստորաբաժանումների իրավասությունների սահմանները, լսում և ՀՀ կառավարության հաստատմանն է ներկայացնում կոմիտեի գործունեության տարեկան հաշվետվությունները, հաստատում է կոմիտեի աշխատակազմի տարեկան պահպանման ծախսերի նախահաշիվը, դրա կատարողականն ու ֆինանսական հաշվետվությունների արժանահավատության վերստուգման արդյունքները, ՀՀ կառավարության հաստատմանն է ներկայացնում կոմիտեի կանոնադրությունը ու աշխատակազմի կառուցվածքը, հարկային տեսչությունների, մաքսատների (այդ թվում՝ տարածաշրջանային) ու մաքսային կետերի ստեղծման, վերակազմակերպման և լուծարման վերաբերյալ առաջարկություններ, ստեղծում է խորհրդակցական մարմիններ, շնորհում և իջեցնում է հատուկ կոչումներ ու դասային աստիճաններ, կամ զրկում դրանցից, հաստատում է կոմիտեի վերադաս մարմնի կառուցվածքային ստորաբաժանումների գործառույթները, կառուցվածքը և հաստիքացուցակը: Ինչպես նշվեց, ներկայիս հարկային մարմինը, այն է՝ Պետական եկամուտների կոմիտեն, ձևավորվել է 2016թ.: Հատկանշական է, որ իր ձևավորումից շուրջ 1 տարի անց այն կառուցվածքային առումով ենթարկվել է լուրջ փոփոխություններ, որի արդյունքում հարկային մարմնի երկաստիճան համակարգը վերածվել է միամակարդակ համակարգի¹⁹⁸: Գծապատկեր 2-ում ներկայացված է ՀՀ ՊԵԿ-ի կառուցվածքը մինչև 2017թ. կառուցվածքային բարեփոխումները, իսկ գծապատկեր 3-ում բերված է նույն թվականից հետո կատարված կառուցվածքային բարեփոխումները:

¹⁹⁸ ՀՀ Կառավարության 2016 թվականի մարտի 10-ի N 224-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու մասին ՀՀ Կառավարության N 514-Ն առ 18 մայիսի 2017 որոշում: N 514-Ն, ՀՀՊՏ 2017.05.31/33(1308) Հոդ.534, 18.05.2017:

Գծապատկեր 2. ՀՀ ՊԵԿ-ի կառուցվածքը մինչև 2017թ. կառուցվածքային բարեփոխումները

Գծապատկեր 3. ՀՀ ՊԵԿ-ի կառուցվածքը 2017թ. կառուցվածքային բարեփոխումներից հետո

Մինչև բարեփոխումները ՀՀ հարկային համակարգը երկմակարդակ էր, որտեղ առաջին մակարդակում վերադաս մարմինն էր՝ իր վարչություն-

ներով և բաժիններով, իսկ երկրորդ մակարդակում՝ առանձնացվում էին հարկային ու մաքսային մարմինները՝ իրենց տեսչություններով, մաքսատներով և մաքսային կետերով: Բարեփոխումներից հետո հարկային մարմինը դարձել է միամակարդակ, որտեղ նախկինում գործող կազմակերպական կառուցվածքի երկրորդ մակարդակում գործող օղակներն անմիջականորեն գործում են հենց հարկային վերադաս մարմնի կառուցվածքում: Կատարված բարեփոխումների արդյունքում լուծարված կառուցվածքային ստորաբաժանումների փոխարեն ստեղծվեցին նոր, վերադաս մարմնի ենթակայությամբ գործող կառուցվածքային ստորաբաժանումներ, մասնավորապես՝

- հարկ վճարողների սպասարկման վարչություն,
- փոքր հարկ վճարողների հարկային տեսչություն-վարչություն,
- խոշոր, միջին հարկ վճարողների հարկային տեսչություն-վարչություն,
- 5 մաքսատուն-վարչություններ,
- ոչ առևտրային կազմակերպությունների հսկողության բաժին ու գնումների համակարգման բաժին:

Միաժամանակ, մաքսային վիճակագրության, վերլուծության և ռիսկերի կառավարման վարչությունը վերանվանվել է մաքսային վիճակագրության ու եկամուտների հաշվառման վարչության, իսկ մաքսանենգության դեմ պայքարի և կրկնակի մաքսային հսկողության վարչությունը՝ մաքսանենգության դեմ պայքարի վարչության:

Համակարգելով ՀՀ ՊԵԿ կազմակերպական կառուցվածքի փոփոխություններն ու բարեփոխումները, պետք է արձանագրել, որ իրականացված փոփոխությունների արդյունքում խորացվել է հարկային մարմնի ֆունկցիոնալ կազմակերպման և հարկատուների սեզմենտավորման սկզբունքները, ինչը համահունչ է ժամանակակից աշխարհում դիտվող միտումներին: Նախկինում գործող հարկային տեսչությունների կարգավիճակի փոփոխության արդյունքում դրանք վերածվել են վարչության կազմում գործող բաժինների: Հատկանշական է, որ հարկային մարմնի կազմում ստեղծվել է փոքր հարկ վճարողների հարկային տեսչություն-վարչությունը, իսկ նախկինում գործող խոշոր հարկ վճարողների հարկային տեսչության փոխարեն ստեղծվել է խոշոր և միջին հարկ վճարողների հարկային տեսչություն-վարչությունը, ինչը ենթադրում է, որ հարկային մարմինը նույն մոտեցումներն է որդեգրելու խոշոր և միջին ձեռնարկատիրության նկատմամբ:

Սուրիկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀՀ հարկային համակարգի կազմակերպական կառուցվածքի վերափոխումները

Բանալի բառեր. հարկեր, տեսչություն, ռազմավարություն, կառուցվածք, բարեփոխումներ, վերափոխումներ, կարգավիճակ, քաղաքականություն

ՀՀ հարկային մարմնի կազմակերպման ինստիտուցիոնալ կարգավիճակը վերջին 26 տարիների ընթացքում շուրջ 7 անգամ ենթարկվել է փոփոխության: Ներկայումս հարկային մարմինն ունի կառավարությանն առընթեր կոմիտեի կարգավիճակ: 2017թ. հարկային մարմինը ենթարկվել է լուրջ փոփոխությունների, որի արդյունքում խորացվել են հարկային մարմնի ֆունկցիոնալ կազմակերպման և հարկատուների սեզմենտավորման սկզբունքները, ինչը համահունչ է ժամանակակից աշխարհում դիտվող միտումներին: Նախկինում գործող հարկային տեսչությունների կարգավիճակի փոփոխության արդյունքում դրանք վերածվել են վարչության կազմում գործող բաժինների:

Сурик САРКИСЯН

Трансформации организационной структуры налоговой системы РА

Ключевые слова: налоги, инспекция, стратегия, структура, реформа, трансформация, статус, политика

Институциональный статус организационной структуры налогового органа РА за последние 26 лет был изменен 7 раз. В настоящее время, налоговый орган имеет статус правительственного комитета. В 2017г. структура налогового органа подвергся серьезным изменениям, в результате чего были углублены принципы функциональной организации и сегментации налогоплательщиков, что соответствует тенденциям, наблюдаемым в современном мире. В результате изменения статуса существующие налоговые инспекции были преобразованы в подразделения.

Surik SARGSYAN

The features of the tax strategy of RA

Key words: taxes, strategy, politics, privileges, burden, disposable income, redistribution

The institutional status of the tax authority's organizational structure of the Republic of Armenia has been changed 7 times over the past 26 years. At present, the tax authority has the status of a government committee. In 2017 the structure of the tax body underwent serious changes, as a result of which the principles of the functional organization and segmentation of taxpayers were deepened, which corresponds to the trends observed in the modern world. As a result of the change in status, the existing tax inspectorates were transformed into divisions. It should be noted, as part of the structure of the tax authority departments of small as well as of large and medium taxpayers were created - in contrast to the general principle of dividing organizations into SMEs and large enterprises.

ՀՀ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ և ՀՆԱ-Ի ՓՈԽԿԱՊԱԿՑՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նարեկ ՔԱՐԴՈՒՄՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ

Ցանկացած, բայց ոչ պակաս երկուսից փոփոխականների փոխկապակցվածությունը բացահայտելու համար օգտագործվում է կոռելյացիոն և ռեգրեսիոն վերլուծությունը: Այժմ վերը նշվածի միջոցով ներկայացնենք հարկային եկամուտների և ՀՆԱ-ի փոխկապակցվածությունը՝ ըստ 2010-2016թթ. Ընկած ժամանակահատվածի: Վերլուծության համար կիրառենք Պիրսոնի կոռելյացիայի գործակիցը, որը թույլ է տալիս որոշել, թե որքան համամասնական է երկու ցուցանիշների միջև եղած փոփոխությունը և որպես արդյունքային ցուցանիշ հանդես են գալիս հարկային եկամուտները (y), իսկ ազդող գործոն (փոփոխական)՝ ՀՆԱ-ն (x): Կոռելյացիոն կապը ըստ ուղղվածության լինում է դրական (ուղիղ) և բացասական (հակադարձ): Դրական կապի դեպքում կոռելյացիայի գործակիցը բնութագրվում է 0-ից մինչև 1 արժեքներով, իսկ բացասական կապը բնութագրվում է կոռելյացիայի գործակցի՝ -1-ից մինչև 0 արժեքներով¹⁹⁹: Կոռելյացիայի գործակիցը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևի միջոցով²⁰⁰:

$$r_{xy} = \frac{\sum(x_j - \bar{x})(y_j - \bar{y})}{\sqrt{\sum(x_j - \bar{x})^2 * \sum(y_j - \bar{y})^2}} \quad (1)$$

- որտեղ՝
- r_{xy} - ը՛ y-ի և x-ի կոռելյացիայի գործակիցն է,
- x_j - ն՛ j-րդ x փոփոխականի արժեքն է,
- y_j - ն՛ j-րդ y արդյունքային ցուցանիշի արժեքն է,
- $\bar{x}$ - ը՛ x փոփոխականի միջին թվաբանական արժեքն է,
- $\bar{y}$ - ը՛ y արդյունքային ցուցանիշի միջին թվաբանական արժեքն է:

Կոռելյացիայի գործակցի փոխկապակցվածությունը գնահատելիս օգտագործվում է Չեդդոկի սանդղակը (աղյուսակ 1)²⁰¹:

¹⁹⁹ <http://statpsy.ru/correlation/napravlennost-correlation/>
²⁰⁰ <http://statpsy.ru/pearson/formula-pirsona/>
²⁰¹ <http://statpsy.ru/correlation/velicina/>

Աղյուսակ 1. Չեղդոկի սանդղակը

Կոռելյացիայի գործակից	Փոխկապակցվածության ուժը
0-ից մինչև 0.3 և -0.3-ից մինչև 0	Շատ թույլ
0.3-ից մինչև 0.5 և -0.5-ից մինչև -0.3	Թույլ
0.5-ից մինչև 0.7 և -0.7-ից մինչև -0.5	Միջին
0.7-ից մինչև 0.9 և -0.9-ից մինչև -0.7	Բարձր
0.9-ից մինչև 1 և -1-ից մինչև -0.9	Շատ բարձր

Վերլուծության համար՝ ըստ 2010-2012թթ.-ի ՀՆԱ-ի տվյալները վերցնենք համաձայն ԱՀՀ 1993թ. միջազգային ստանդարտի, իսկ 2013-2016թթ.-ի համար՝ համաձայն ԱՀՀ 2008թ. միջազգային ստանդարտի (աղյուսակ 2)՝

Աղյուսակ 2. ՀՆԱ և հարկային եկամուտները 2010-2016թթ. (մլրդ. դրամ)²⁰²

Տարեթիվ	ՀՆԱ (xՀԱ),	Հարկային եկամուտներ (yհարկային եկամուտներ)
2010	3,460.2	699.4
2011	3,777.9	777.4
2012	4,000.7	878.4
2013	4,555.6	1,000.9
2014	4,828.6	1,064.1
2015	5,043.6	1,067.9
2016	5,079.9	1,079.7

Այս դեպքում ըստ բանաձև 1-ի և աղյուսակ 2-ի տվյալների կոռելյացիայի գործակիցը հավասար կլինի 0.9867: Դա նշանակում է, որ ՀՆԱ-ի և ընդհանուր հարկային եկամուտների կոռելյացիոն կապը դրական է, այսինքն դրանք 2010-2016թթ. կտրվածքով փոփոխվել են նույն ուղղությամբ, իսկ ՀՆԱ-ի և ընդհանուր հարկային եկամուտների փոփոխության փոխկապակց-

²⁰² ՀՆԱ տվյալները՝ <http://armstat.am/am/?nid=12&id=01001>
 Հարկային եկամուտների վերաբերյալ 2016թ.-ի, 2015թ.-ի և 2014թ.-ի տվյալները՝ ՀՀ ԿԱ ՊԵԿ հարկային և մաքսային մարմինների գործունեության տարեկան հաշվետվություն 2016, էջ 3 Հարկային եկամուտների վերաբերյալ 2013թ.-ի տվյալները՝ ՀՀ ԿԱ ՊԵԿ հարկային և մաքսային մարմինների գործունեության տարեկան հաշվետվություն 2015, էջ 4
 Հարկային եկամուտների վերաբերյալ 2012թ.-ի տվյալները՝ ՀՀ ՖՆ հարկային և մաքսային մարմինների գործունեության տարեկան հաշվետվություն 2014, էջ 3
 Հարկային եկամուտների վերաբերյալ 2011թ.-ի և 2010թ.-ի տվյալները՝ ՀՀ ԿԱ ՊԵԿ տարեկան հաշվետվություն 2012, էջ 4:

վածությունը շատ բարձր է: Որպես համեմատվող ցուցանիշներ ընդունենք ՀՆԱ-ն և առանձին հարկային եկամուտները (աղյուսակ 3)²⁰³

Աղյուսակ 3. ՀՆԱ-ն և ԱԱՀ-ի, ակցիզային հարկի, եկամտային հարկի ու շահութահարկի եկամուտները 2010-2016թթ.(մլրդ. դրամ)²⁰³

Տարեթիվ	ՀՆԱ (xՀՆԱ)	ԱԱՀ (yԱԱՀ)	Ակցիզային հարկ (yակցիզ. հարկ)	Եկամտային հարկ (yեկամտային հարկ)	Շահութահարկ (yշահութահարկ)
2010	3,460.2	301.73	48.14	179.5	79.07
2011	3,777.9	328.51	39.4	204.66	98.12
2012	4,000.7	369.1	50.2	220.7	118.7
2013	4,555.6	401.3	53.0	274.5	124.6
2014	4,828.6	440.6	51.7	301.6	103.6
2015	5,043.6	423.9	49.0	320.2	103.7
2016	5,079.9	391.1	59.7	332.8	127.2

Այս դեպքում կոռելյացիայի գործակիցը ՀՆԱ-ի և ԱԱՀ-ի միջև հավասար կլինի 0.8991, ՀՆԱ-ի և ակցիզային հարկի միջև՝ 0.6517, ՀՆԱ-ի և եկամտային հարկի միջև՝ 0.9977, իսկ ՀՆԱ-ի և շահութահարկի միջև՝ 0.6070: Սա նշանակում է, որ ՀՆԱ-ի կոռելյացիոն կապը նշված հարկատեսակներից յուրաքանչյուրի գծով ստացված հարկային եկամուտների հետ դրական է, այսինքն դրանք 2010-2016թթ. կտրվածքով փոփոխվել են նույն ուղղությամբ: Միևնույն ժամանակ պարզ է դառնում, որ ՀՆԱ-ի և եկամտային հարկի գծով ստացված հարկային եկամուտների փոփոխության փոխկապակցվածությունը շատ բարձր է, ՀՆԱ-ի և ԱԱՀ-ի գծով ստացված հարկային եկամուտների փոփոխության փոխկապակցվածությունը՝ բարձր, իսկ ՀՆԱ-ի և ակցիզային

²⁰³ Հարկային եկամուտների վերաբերյալ 2016թ.-ի, 2015թ.-ի և 2014թ.-ի տվյալները՝ ՀՀ ԿԱ ՊԵԿ հարկային և մաքսային մարմինների գործունեության տարեկան հաշվետվություն 2016, էջ 9 (ԱԱՀ), էջ 10 (շահութահարկ), էջ 12 (եկամտային հարկ) և էջ 15 (ակցիզային հարկ)

Հարկային եկամուտների վերաբերյալ 2013թ.-ի տվյալները՝ ՀՀ ԿԱ ՊԵԿ հարկային և մաքսային մարմինների գործունեության տարեկան հաշվետվություն 2015, էջ 9 (ԱԱՀ), էջ 11 (շահութահարկ), էջ 13 (եկամտային հարկ) և էջ 18 (ակցիզային հարկ)

Հարկային եկամուտների վերաբերյալ 2012թ.-ի տվյալները՝ ՀՀ ՖՆ հարկային և մաքսային մարմինների գործունեության տարեկան հաշվետվություն 2014, էջ 10 (ԱԱՀ), էջ 11 (շահութահարկ), էջ 13 (եկամտային հարկ) և էջ 18 (ակցիզային հարկ)
 Հարկային եկամուտների վերաբերյալ 2011թ.-ի և 2010թ.-ի տվյալները՝ ՀՀ ԿԱ ՊԵԿ տարեկան հաշվետվություն 2012, էջ 7 (ԱԱՀ), էջ 9 (շահութահարկ), էջ 10 (ակցիզային հարկ), էջ 13 և 21 (եկամտային հարկ)

հարկի ու ՀՆԱ-ի և շահութահարկի գծով ստացված հարկային եկամուտների փոփոխության փոխկապակցվածությունը՝ միջին:

Չնայած այն հանգամանքին, որ կոռելյացիոն վերլուծությունը ցույց է տալիս փոփոխականների փոփոխության միջև առկա համամասնությունը, այլ ոչ թե մեկի փոփոխության կախվածությունը մյուսի փոփոխությունից, այնուամենայնիվ կատարված վերլուծությունից կարելի է թեկուզև ենթադրել, որ ընդհանուր հարկային եկամուտների, ինչպես նաև ԱԱՀ-ի և եկամտային հարկի գծով ստացված հարկային եկամուտների փոփոխությունն էականորեն պայմանավորված է ՀՆԱ-ի փոփոխությամբ:

Մի փոփոխականի փոփոխության կախվածությունը մյուս փոփոխականի փոփոխությունից կարելի է գնահատել ռեգրեսիոն վերլուծության միջոցով: Ռեգրեսիան մեծություն է, որը ցույց է տալիս որևէ պատահական մեծության միջին արժեքի կախվածությունը որևէ այլ մեծությունից կամ մի քանի մեծություններից²⁰⁴: Հարկային եկամուտների կախվածությունը ՀՆԱ-ից որոշելու համար կիրառենք ռեգրեսիայի գծային հավասարման մեթոդը²⁰⁵:

$$y_x = a + b * x, \tag{2}$$

որտեղ՝

y_x - ը՝ հարկային եկամուտների սպասվելիք արժեքն է ՀՆԱ-ի տրված արժեքի դեպքում,

b - ն ցույց է տալիս, թե որքանով են փոխվում հարկային եկամուտները ՀՆԱ-ի մեկ միավոր փոփոխության դեպքում,

a - ն այլ գործոնների ազդեցությունն է հարկային եկամուտների վրա:

Ռեգրեսիայի գծային հավասարումը լուծելու համար կազմենք աղյուսակ

σ - ն՝ միջին քառակուսային շեղումն է,

σ^2 - ն՝ դիսպերսիան է:

$$b = \frac{\sum y * x - \bar{y} * \bar{x}}{\sigma_x^2} = 0.2354 \tag{3}$$

$$a = \bar{y} - b * \bar{x} = -95.7414 \tag{4}$$

Աղյուսակ 4. ՆԱ-ն և հարկային եկամուտները 2010-2016թթ. (մլրդ. ՀՀ դրամ),

(2) հավասարումը լուծելու համար անհրաժեշտ ցուցանիշները

²⁰⁴ <http://statpsy.ru/regression/regressiya/>

²⁰⁵ <http://ecson.ru/economics/post/zadacha-1.postroenie-regressii-raschyot-korrelyatsii-oshibki-approximatsii-otsenka-znachimosti-i-prognoz/>

Տարեթիվ	ՀՆԱ, x	Հարկային եկամուտներ, y	$x * y$	x^2	y^2	y_x	$\left \frac{y - y_x}{y} \right $
2010	3,460.20	699.4	2,420,063.88	11,972,984.04	489,160.36	718.82	0.027016
2011	3,777.90	777.4	2,936,939.46	14,272,528.41	604,350.76	793.61	0.020424
2012	4,000.70	878.4	3,514,214.88	16,005,600.49	771,586.56	846.06	0.038227
2013	4,555.60	1,000.90	4,559,700.04	20,753,491.36	1,001,800.81	976.69	0.024792
2014	4,828.60	1,064.10	5,138,113.26	23,315,377.96	1,132,308.81	1,040.9	0.022237
2015	5,043.60	1,067.90	5,386,060.44	25,437,900.96	1,140,410.41	1,091.5	0.021680
2016	5,079.90	1,079.70	5,484,768.03	25,805,384.01	1,165,752.09	1,100.1	0.018553
Ընդամենը	30,746.50	6,567.80	29,439,859.9	137,563,267.2	6,305,369.80	6,567.8	0.172929
Միջին	4,392.36	938.26	4,205,694.28	19,651,895.32	900,767.11	938.26	0.024704
σ	647.26	154.43	-	-	-	-	-
σ^2	418,943	23,847.42	-	-	-	-	-

Հաշվարկելով համապատասխան պարամետրերը՝ արդյունքում կստանանք հետևյալ ռեգրեսիայի հավասարումը՝

$$y_x = -95.7414 + 0.2354 * x$$

Ստացվում է, որ ՀՆԱ-ի մեկ միավոր փոփոխությունը հանգեցնում է հարկային եկամուտների մոտ 0.24 միավոր փոփոխությանը:

Միաժամանակ կորելյացիայի գործակիցը հավասար է՝ $r_{xy} = 0.9867$, իսկ դետերմինացիայի գործակիցը՝ $r_{xy}^2 = 0.9735$ կամ 97.4%:

Այսինքն y -ի փոփոխությունը 97.4%-ով բացատրվում է x -ի փոփոխությամբ: Գծային հավասարման մեջ տեղադրելով x -ի փաստացի արժեքները՝ կորոշենք y_x -ի հաշվարկային արժեքները:

Քանի որ $\sum y = \sum y_x$, հետևաբար հավասարման պարամետրերը ճիշտ են որոշված:

Հաշվարկենք ապրոկսիմացիայի կամ համահարթեցման միջին սխալը, այսինքն հաշվարկային արժեքների միջին շեղումը փաստացի արժեքներից՝

$$\bar{A} = \frac{1}{n} \sum \left| \frac{y - y_x}{y} \right| * 100\% = \frac{1}{7} * 0.172929 * 100\% = 2.5\% \quad (5)$$

Ստացվում է, որ միջինում հաշվարկային արժեքները շեղվում են փաստացի արժեքներից 2.5%-ով:

Նարեկ ՔԱՐԴՈՒՄՅԱՆ

ՀՀ հարկային եկամուտների և ՀՆԱ-ի փոխկապակցվածության վերլուծությունը

Բանալի բառեր. կոռելյացիա, ռեգրեսիա, հարկային եկամուտներ, ՀՆԱ

Սույն հոդվածի շրջանակներում փորձ է կատարվել կոռելյացիոն-ռեգրեսիոն վերլուծության միջոցով ներկայացնելու ՀՀ հարկային եկամուտների և ՀՆԱ-ի փոխկապակցվածությունը: Մասնավորապես կոռելյացիոն վերլուծության միջոցով ներկայացվել է ընդհանուր հարկային եկամուտների ու առանձին հարկատեսակի գծով հարկային եկամուտների և ՀՆԱ-ի փոխկապակցվածությունը, իսկ ռեգրեսիոն վերլուծության միջոցով՝ հարկային եկամուտների փոփոխության կախվածությունը ՀՆԱ-ի փոփոխությունից: Նշված վերլուծությունը կատարելու համար ներկայացվել են համախառնասխան բանաձևեր և հավասարումներ: Կատարված վերլուծության միջոցով բացահայտվել է, թե ՀՆԱ-ի մեկ միավոր փոփոխությունը հարկային եկամուտների որքան փոփոխությանն է հանգեցնում, ինչպես նաև թե հարկային եկամուտների փոփոխությունը որքանով է բացատրվում ՀՆԱ-ի փոփոխությամբ:

Narek KARDUMYAN

Analysis of interconnection of RA tax revenues and GDP

Key words: correlation, regression, tax revenues, GDP

Within the framework of this article, an attempt has been made to present the interconnection between the tax revenues and GDP of Armenia with correlation and regression analysis. In particular, through correlation analysis was shown the interconnection between total tax revenues and each tax type revenues and GDP, and through regression analysis was shown the dependency between the change in the tax revenues and the change in GDP. For the purpose of this analysis, correspondent formulas and equations have been presented.

Нарек КАРДУМЯН

Анализ взаимосвязанности налоговых поступлений и ВВП РА

Ключевые слова: корреляция, регрессия, налоговые поступления, ВВП

В рамках этой статьи была предпринята попытка с помощью корреляционного и регрессионного анализа представить взаимосвязанность между налоговыми поступлениями и ВВП РА. В частности, с помощью корреляционного анализа была показана взаимосвязанность между общими налоговыми поступлениями и налоговыми поступлениями по отдельности и ВВП, а с помощью регрессионного анализа зависимость изменения налоговых поступлений от изменения ВВП. Для выполнения этого анализа были представлены соответствующие формулы.

**ՀԱԿԱՄԵՆԱՇՆՈՐՀԱՅԻՆ ՕՐԵՆՍՊՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՔՆՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Հայկ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ Կառավարման ամբիոնի հայցորդ

Բանալի բառեր. մենաշնորհ, արտոնություն և արտոնությունների համակարգ,
հակամենաշնորհային քաղաքականություն, օրենսդրություն, արդարացի գին

Մենաշնորհային տնտեսակարգի դրսևորման նախատիպերը և քննարկման նախնական փորձերը տեսանելի են Անտիկ ժամանակաշրջանում: Այդ տիրույթում մենաշնորհացման սոցիալ-տնտեսական հետևանքների մասին կարգադրություններում գների արհեստական բարձրացման և կոլեկտիվ համաձայնության դեպքերը խստորեն պատժվում էին: Ինչպես նաև, հատկապես մեծ ուշադրություն էին դարձվում սպառողական ապրանքների թանկացմանը, որոնք սոցիալական դժգոհությունների պատճառ էին դառնում²⁰⁶: Հատկապես խիստ պատիժներ էին գործում վաշխառուական գործունեության արդյունքում ապրանքների թանկացման վերաբերյալ: Կարգադրությունների խախտումը պատժվում էր գլխատմամբ, սակայն այս և մի շարք այլ պատիժներն ու սըպառնալիքները վերջ չդրեցին գնաճի ու տնտեսական սպեկուլյացիաների արատավոր փորձառությանը²⁰⁷: Տիպական է Բյուզանդիայի Ջենոն կայսրի ապրանքների գնանշման սահմանած օրենսդրությունը, ըստ որի արգելվում էր հազուստի և/կամ պարենային ապրանքների շուկայում մենաշնորհի հաստատումը, ինչպես նաև կասեցվում էին մինչև այդ կայսրության կողմից տրված առևտրային արտոնությունները²⁰⁸: Սա առաջին իրավական ակտն է, ուր ուղղակիորեն արժարժվում է տվյալ հիմնախնդիրը և կիրառվում է մենաշնորհի հասկացությունը: Տվյալ ժամանակաշրջանի օրենսդրության և հակամենաշնորհային քաղաքականության հետահայաց վերլուծությամբ նկատելի են շուկայական հարաբերությունների ձևավորման տարրեր, որոնք իրենց արտացոլում են գտնում հետագա քննարկումներում:

Միջնադարյան Եվրոպայում ավատատիրական հարաբերությունների ձևավորման և ծաղկման ժամանակաշրջանում հակամենաշնորհային օրենսդրության ու քաղաքականության փորձառությունը էական ուշադրության չէր արժանանում: Գործնականում, ավատատիրական հասարակարգում մենաշնորհային հնարավորություններ տրամադրվում էին տեղական սովորույթներ-

²⁰⁶ О. Жидков, Античные и средневековые предтечи антимонопольного законодательства // Вестник Международного университета. 1996. Вып.1.

²⁰⁷ С. Уильямс, Диоклетиан. Реставратор Римской империи, КЛИО, Евразия 2014 .

²⁰⁸ О. Жидков, Античные и средневековые предтечи антимонопольного законодательства // Вестник Международного университета. 1996. Вып.1.

րի կամ քաղաքային իշխանությունների կանոնակարգերին համաձայն: Այսպիսով, միջնադարյան ընկերությունները սկսեցին ստանալ բացառիկ կամ հարաբերական մենաշնորհային իրավունքներ պետական հովանու ներքո, որոնցով երաշխավորվում էր տվյալ ապրանքը ներկայացնող ընկերության գերիշխանությունը շուկայում: Անգլիայում 11-րդ դարից սկսած թափ են առնում առևտրային միությունների (համքարությունների) ձևավորման գործընթացը, որոնց հատկացվում են բացառիկ իրավունքով առևտուր անելու իրավունքներ: 14-րդ դարում խառնաշփոթից ու չարաշահումներից խուսափելու նպատակով Էդուարդ 3-րդ արքայի կողմից արհեստակցական կազմակերպությունների համար սահմանվեցին միաժամանակ մեկից ավել արհեստագործությամբ զբաղվելու արգելքներ²⁰⁹: Այնուամենայնիվ, արքայական ընտանիքի, արքունիքի սահմանած առևտրատնտեսական ջերմոցային պայմանների հիքմում երկրի հարստացման մտայնություններն էին, սակայն 17-րդ դարի սկզբնամասում իշխող վերնախավը տեղի տվեց փաստացի անվավեր ճանաչելով նախկինում տրված մի շարք արտոնագրեր և այդ հայտարարությունն ընդունում էր շահագրգիռ անձանց դատարան դիմելու իրավունքը՝ մենաշնորհների սահմանման արտոնագրերում ընդգրկված բացառիկ իրավունքների օրինաչափության բացահայտման պահանջով²¹⁰: Այս ամենի արդյունքում հետագայում ընդունվում են միայն այն այն արտոնագրերի իսկությունը, որոնք տրվել են երկրում նոր արտադրանքի վերանշակման և պատրաստման համար՝ այդ արտադրանքի առաջին և իրական ստեղծողին²¹¹:

Այսպիսով, մենաշնորհների մասին օրենքը չէր խախտում միջնադարյան առևտրատնտեսական գործունեության հիմնարար սկզբունքները: Իրավական հիմքից զրկում էին միայն այն թագավորական մենաշնորհները, որոնք տրվում էին առանձին մասնավոր անձանց, բայց նպատակ չէր հետապնդում չեղյալ համարել համքարությունների, միությունների ավանդական արտոնությունները: Կարևոր է նկատել, որ տվյալ օրենսդրության ընդունումը հիմք է դարձել այս ուղղությամբ հետագա օրենսդրական աշխատանքների իրականացման համար: Ապրանքների վերավաճառքը, վաշխառուական գործունեությամբ դրամակուտակումները, ամբողջական առաջարկի սահմանափակությունը, պահանջարկի տատանումները գների վայրիվերումների և այս ամենով պայմանավորված սոցիալական դժգոհությունների առիթ են դառնում:

²⁰⁹ A Tale of Two Theories: Monopolies and Craft Guilds in Medieval England and Modern Imagination by Gary Richardson, *Journal of History of Economic Thought*, Vol. 23, Nov., 2001. e

²¹⁰ <http://www.historyofparliamentonline.org/periods/tudors/monopolies-elizabethan-parliaments>, *The History of British Parliament: Monopolies in Elizabethan Parliaments*

²¹¹ *Proceedings in Parliament 1624: The House of Commons*, Edited by Philip Baker. Transcriptions of the Commons' Journals and private diaries covering the final Parliament of the reign of James I. <https://www.british-history.ac.uk/no-series/proceedings-1624-parl>

Արդյունքում մշակվում է արդարացի գնի տեսությունը, որի ներկայացումը կապված է աստվածաբան, փիլիսոփա Թ. Աքվիանացու հետ: «Մի դեպքում նա ընդունում էր ըստ աշխատանքային ծախսումների փոխանակության սկզբունքը: Մյուս դեպքում սրան համընթաց առաջ էր քաշվում մեկ այլ սկզբունք ևս, ըստ որի իրը կարող է իր արժեքից այնքան բարձր վաճառվել, որ համապատասխանի վաճառողի դասային դրությանը, ապահովի նրա պահանջումները: Այսինքն, գինը ծախսերը փոխհատուցելուց զատ պետք է ապահովի վաճառողի սովորույթ դարձած սպառման մակարդակը»²¹²: «Արդարացի գնի» և «խելամիտ շահույթի» կաթոլիկ դավանաբանական սկզբունքները ապրանքների վերավաճառքի որոշակի սահմանափակման, առևտրատնտեսական գործունեության կանոնակարգման, առաջին անհրաժեշտության ապրանքների գների սահմանման հիմք հանդիսացան: Ընդունված մեկ այլ օրենքի համաձայն, ապրանքներ վերավաճառքով զբաղվող անձը համարվում էր «խելճ մարկանց բացահայտ ճնշող և հարուստներին խաբող» և ենթարկվում էր տարատեսակ պատիժների, օրինակ առաջին անգամ սեփականության բռնագրավման, երկրորդ անգամ՝ ժողովրդի կողմից անարգման, երրորդ անգամ՝ ազատազրկման և տուգանման, իսկ չորրորդ անգամ՝ բանտարկման, նույնիսկ մահապատժի, որը հետագայում դադարվեց կիրառվել²¹³: Թագավորական իշխանության և խորհրդարանի կողմից Անգլիայում առևտրականների մենաշնորհային գործունեության նկատմամբ կիրառվող առավել յուրահատուկ ազդեցության միջոցներից էին մի շարք օրենքներ, որոնք արգելում էին սպեկուլյատիվ գործունեության յուրահատուկ ձևեր՝ «forestalling» (գների բարձրացման անօրինական փորձ), «regretting» (վերավաճառումներ), և «engrossing» (խոշոր գնումներ)²¹⁴: Մինչև 13-րդ դարը ընդհանուր առմամբ «forestalling» միակ տերմինն էր որ նշանակում էր գների բարձրացման անօրինական փորձ: «Engrossing» բառը (ingrossator, ewgrossator) ծագում է ֆրանսիական «Groose» հասկացությունից՝ «խոշոր, մեծածախ»²¹⁵: Նմանատիպ դեկլարատիվ որոշումների ընդունումը շարունակվեց եվրոպական մի շարք երկրներում, որտեղ ուղղակիորեն ալգելվում էին առևտրային մենաշնորհները: Օրինակ, Յոլանդիայում Կարլ 5-րդ (1531-1540 թթ.) կայսրի հրահանգներն արգելում էին բոլոր անօրինական մենաշնորհները և արհեստավորների ու առև-

²¹² Գալստյան Գ., Մարտիրոսյան Ա., Ավետիսյան Կ., Եղիազարյան Մ., Հակոբջանյան Ա., Մարգարյան Հ., Ներսիսյան Ա., Տնտեսագիտական մտքի պատմություն, Երևան, 2009 թ., էջ 27:

²¹³ Жидков О., Античные и средневековые предтечи антимонопольного законодательства // Вестник Международного университета. 1996. Вып. 1, стр. 50.

²¹⁴ Жидков О., Античные и средневековые предтечи антимонопольного законодательства // Вестник Международного университета. 1996. Вып. 1, стр. 50.

²¹⁵ <http://www.dictionary.com/browse/engrossing> Հասանելի է 21.08.2017թ.

տրականների միջև պայմանավորվածությունների սահմանումը²¹⁶: Ֆրանսիայի թագավոր Ֆրանցիսկոս 1-ի (1539 թ.) մեծ օրդոնանսը տեղեկացնում էր, որ բոլոր վաճառականներին արգելվում են օգտագործել մենաշնորհները, համաձայնությունները, խաբեությունները, որոնք վնասում են հասարակությանը: Հացի, փայտի և այլ ապրանքներ վաճառքով զբաղվողների անօրինական «մենաշնորհների և դավադրությունների» մասին դրույթներ է ներկայացվել նաև 1669թ. և 1694թ. թագավորական օրդոնանսներում: Նմանատիպ օրենսդրություն, որը պահանջում էր ապրանքների վաճառքը «խելամիտ գնով», թագավորական ծառայողներին (չինովմիկներին) որոշ ապրանքների գները սահմանելու բացառիկ իրավունք էր ընձեռում: Սա բնորոշ էր միջնադարյան պետություններին: Իհարկե, Եվրոպայում ընդունված նմանատիպ դեկլարատիվ որոշումները չէին կարող տալ սպասված արդյունքը, այն է՝ երկրում թույլ չտալ սպեկուլյատիվ գործարքների միջոցով ապրանքների գների թանկացումը:

Ինչպես արդեն պարզ դարձավ, դեռևս պատմության անտիկ խորքերից եվրոպական երկրներում տեսանելի են տարաբնույթ ոլորտների մենաշնորհային դրսևորումներ: Բնական է, որ իշխանություններն պետք է փորձեր ձեռնարկեին թույլ չտալու այս մենաշնորհներին խաթարելու ինչպես իրենց անձնական՝ թագավորական, այնպես էլ պետական շահերը: Մայրցամաքային երկրներում ընդունված առևտրային մենաշնորհների մասին օրենսդրությունը կորցրեց իր իմաստն ու ուժը XVIII-XIX դարերի հեղափոխական ցնցումներից հետո, վերջ դրեց հին վարչակարգին, այդ թվում ֆեոդալական մենաշնորհներին և ազատ ձեռնարկատիրության զարգացման ճանապարհին ի հայտ եկած բոլոր խոչընդոտներին: Այդ իսկ պատճառով, այնտեղ, ուր առկա էր մենաշնորհը, նշմարվել են հակամենաշնորհային կարգավորման փորձեր: Իհարկե հակամենաշնորհային անտիկ և միջնադարյան քաղաքականությունները չեն ունեցել այնպիսի ուժ, որը կվերացներ անարդար մենաշնորհները և սկիզբ կդներ ազատ մրցակցությանը շուկայում: Բայց ինչ վերաբերում է անգլիական հակամենաշնորհային իրավունքին, ապա դա անգլո-ամերիկյան իրավունքում խիստ հաջորդականության առումով ունեցել է թեև ոչ ուղղակի, բայց իր մեծ դերը Շերմանի օրենքի մշակման գործում, որը վերաբերում էր ժամանակակից առևտրային մենաշնորհների սահմանափակումներին: Դա վկայում է, որ ժամանակից շուկայական տնտեսությունը անընդհատ զարգացնում ու ավելացնում է մենաշնորհների արդյունավետ կառավարման և մրցակցության նոր հայեցակարգեր՝ չկորցնելով իր գեներտիկական կապն ավելի վաղ գոյություն ունեցող շուկայական մենաշնորհների կանխարգելմանն ուղղված օրենսդրական փորձերի հետ:

²¹⁶ J. Martineau, Les Halles de Paris da ongines a 1789 (Paris, 1960), p. 78.

Հայկ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հակամենաշնորհային օրենսդրության և քաղաքականության քննական վերլուծությունը

Բանալի բառեր. մենաշնորհ, թագավորական արտոնություն, հակամենաշնորհային քաղաքականություն, օրենսդրություն, արդարացի գին

Հոդվածում քննարկվում են մենաշնորհային և հակամենաշնորհային քաղաքականության առանձնահատկությունները հասարակական զարգացման տարբեր ժամանակաշրջաններում: Այս ընթացքում կարևոր նշանակություն է տրվում արդարացի գնի տեսության մշակմանը, որն իր հիմքում ունի ինչպես տնտեսական այնպես էլ քրիստոնեական, համամարդկային նշանակություն: Հարկ է նկատել, որ այդ բոլոր փորձերն ունեցել են կառուցողական ուղղակի թե անուղղակի նշանակություն ժամանակակից հակամենաշնորհային օրենսդրության մշակման գործում:

Hayk KHACHATRYAN

The analysis of anti-monopoly legislation and policy

Key words: monopoly, royal privileges, anti-monopoly policy, legislation, fair and reasonable price

In the article given the history of the economic policy of monopoly and anti-monopoly is presented beginning from antient times till the 19th century. In the 13th century the notion of fair price was advanced which preserved its influence till the 17th century having both economical and Christian assignment not allowing usurers to get superprofit. It is worth mentioning that all the advanced anti-legislative attempts had little yet direct impact on formulating modern anti-monopoly legislation.

Айк ХАЧАТРЯН

Анализ антимонопольного законодательства и политики

Ключевые слова: монополия, королевская франшиза, анти-монополия политика, законодательство, справедливая или разумная цена

В данной статье представлена экономическая история монопольной и антимонопольной политики начиная с античных времен до XIX века. В XIII веке была выдвинута идея ‘справедливой цены’, которая сохраняла свое влияние до XVII века, в своей основе имея как экономическое, так и христианское значение, не позволяя спекулянтам получать сверхприбыль. Стоит отметить, что все выдвинутые антизаконодательные попытки имели хоть и малое, но в то же время прямое воздействие на создание и развитие современного антимонопольного законодательства.

**ՀՀ ՎԱՐԿԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԱՐԿԱՎՈՐՄԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ
ՀԱՍԵՍԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Արամ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ՀՊՏՀ հայցորդ

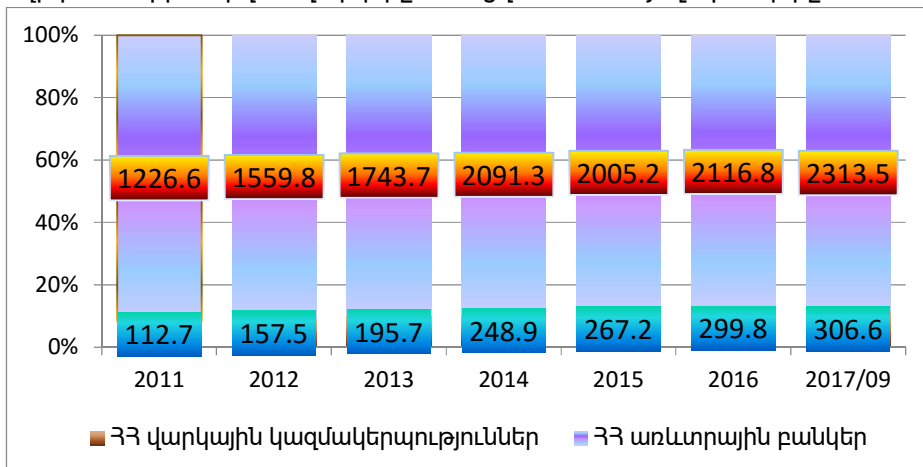
Բանալի բառեր. վարկային կազմակերպություն, դրամային վարկեր, դոլարային վարկեր, կանխատեսումներ, միտումներ

Վարկային կազմակերպությունները վերջին տարիներին բավականին լուրջ դեր են ստանձնել ՀՀ վարկային շուկայում և մրցակցային առավելությունների հաշվին փորձում են ՀՀ տնտեսության մեջ ավելացնել իրենց վարկային պորտֆելի տեսակարար կշիռը: Սա բարդ մրցակցային միջավայր է, քանի որ վարկային կառույցների հիմնական մրցակիցներն են ՀՀ առևտրային բանկերը, որոնց կայուն մասնաբաժինը տնտեսության վարկավորման կազմել է մոտ 90%: Համադրելով տնտեսության մեջ վարկային կազմակերպությունների և առևտրային բանկերի կողմից տրված վարկերի ծավալները տարբեր տարիներին՝ դիտարկվել են, թե ինչ աճի դինամիկա է առկա վարկային կազմակերպությունները՝ տնտեսության մեջ վարկային պորտֆելի ավելացման հարցում: Համադրությունը կատարվել է ըստ ռեզիդենտության սկզբունքի, քանի որ ՀՀ ԿԲ-ի կողմից ՀՀ վարկային կառույցներին առնչվող վիճակագրությունը ներկայացված է միայն ռեզիդենտներին տրված վարկերի տեսքով: Վերլուծության համար հիմք ենք ընդունել դրամով, այնուհետև արտարժույթով, և երկուսի հանրագումարի (արտարժույթով տրված վարկերը ևս հաշվարկվում են դրամով) հիման վրա ստացված ցուցանիշները: Վիճակագրական տվյալները բավականին հետաքրքիր միտումներ են ցույց տալիս, երբ, հատկապես, կատարում ենք, որոշ տեսակարար կշիռների հաշվարկներ: Այսպես, ռեզիդենտների վարկերը ՀՀ վարկային կառույցների կողմից 2011թ. կազմել են 112.7 մլրդ դրամ, որից 76.3 մլրդ դրամով, իսկ 36.4 մլրդ դրամի արտարժույթով: Ավելի մանրամասն տվյալներ՝ առանձին արժույթներով վարկերի վերաբերյալ բացակայում են, որի արդյունքում արտարժույթային վերլուծություն չենք կարող անել: 2016թ. վերջի դրությամբ ՀՀ վարկային կառույցների կողմից տրված վարկերը հասել են գրեթե 300 մլրդ դրամի, իսկ 2017թ.-ի 9 ամիսների ընթացքում հասել են 306.6 մլրդ դրամի: Վերջինիս մեջ առավել մեծ տեսակարար կշիռ են սկսել կազմել դրամով տրված վարկերը՝ հասնելով 245,6 մլրդ դրամի, իսկ արտարժույթով վարկերը՝ 60.9 մլրդ դրամի: ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից տրված վարկերը 2011թ. կազմում էին ընդամենը 1 տրիլիոն 226 մլրդ դրամ, իսկ արդեն 2016թ.-ին դրանք հասել էին 2 տրիլիոն 116 մլրդ դրամի: Այս ցուցանիշը չի ներառում ոչ ռեզիդենտների տրված վարկերը, որոնք ևս մեծ տեսակարար կշիռ ունեն առևտրային բանկերի վարկային պորտֆելում:

Աղյուսակ 1. ՀՀ վարկային կազմակերպությունների և առևտրային բանկերից ռեզիդենտներին տրված վարկերը²¹⁷ (տարվա վերջ, մլրդ դրամ)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017/09
ՀՀ վարկային կազմակերպություններ							
Ռեզիդենտներին ²¹⁸ , այդ թվում՝	112,7	157,5	195,7	248,9	267,2	299,8	306,6
դրամով	76,3	108,5	141,0	180,0	207,6	232,6	245,6
արտարժույթով	36,4	49,0	54,7	68,8	59,5	67,1	60,9
Տեսակարար կշիռը (%)							
դրամով	68	69	72	73	78	78	80
արտարժույթով	32	31	28	27	22	22	20
ՀՀ առևտրային բանկեր							
Ռեզիդենտներին, այդ թվում՝	1,226,6	1,559,8	1,743,7	2,091,3	2,005,2	2,116,8	2,313,5
դրամով	483,6	560,5	667,1	714,8	680,9	746,3	872,8
արտարժույթով	742,9	999,2	1,076,5	1,376,5	1,324,3	1,370,5	1,440,6
Տեսակարար կշիռը (%)							
դրամով	39	36	38	34	34	35	38
արտարժույթով	61	64	62	66	66	65	62

2017թ.9 ամիսների ընթացքում ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից տրված ցուցանիշը գերազանցել է 2 տրիլիոն 313 մլրդ դրամի մակարդակը: Գծանկար 1-ում համադրելով ՀՀ վարկային կառույցների և առևտրային բանկերի կողմից ռեզիդենտներին տրված վարկերը ստացվում է հետևյալ պատկերը:

Գծանկար 1. ՀՀ վարկային կազմակերպությունների և առևտրային բանկերի կողմից ռեզիդենտներին տրված վարկերը²¹⁹ (մլրդ ՀՀ դրամ)

²¹⁷ <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>

²¹⁸ Տրված վարկեր, ավանդներ, ֆակտորինգ, լիզինգ, արժույթային սվոպ, ռեպո ըստ ճյուղերի:

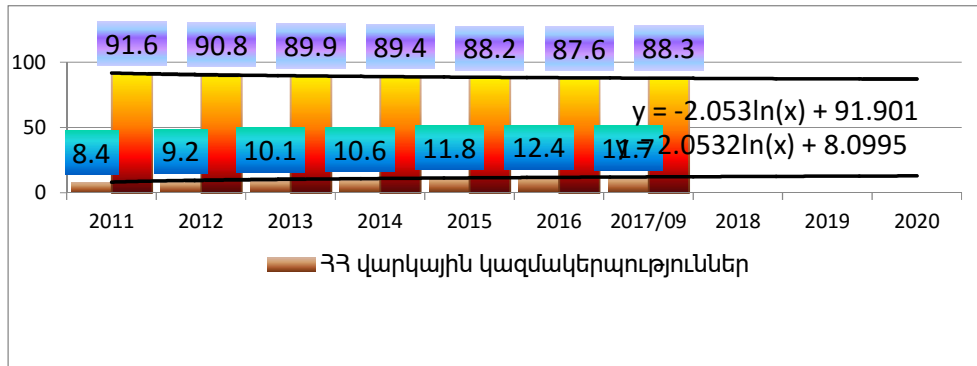
²¹⁹ Կազմվել է ՀՀ ԿԲ առցանց տվյալների հիման վրա:

Այս նույն տրամաբանությունից ելնելով հակառակ միտումներն են գըրանցվել առևտրային բանկերի՝ ռեզիդենտներին տրված վարկերի տեսակարար կշիռների փոփոխության առումով, և եթե 2011թ. բանկերն ունեին 91.6% մասնաբաժին, ապա 2016թ. այն հասել էր 87.6%-ի, 2017թ. 88.3%-ի:

Աղյուսակ 2. ՀՀ վարկային կառույցների և առևտրային բանկերի՝ ռեզիդենտներին տրված վարկերի տեսակարար կշիռները²²⁰ (%ընդհանուրի մեջ)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017/09
ՀՀ վարկային կազմակերպություններ	8.4	9.2	10.1	10.6	11.8	12.4	11.7
ՀՀ առևտրային բանկեր	91.6	90.8	89.9	89.4	88.2	87.6	88.3

Օգտագործելով վիճակագրական գործիքակազմ և, հատկապես, կիրառելով Excel ծրագրի էքստրապոլյացիայի և լոգարիթմական միտումների հաշվարկման հնարավորությունները մինչև 2020թ., կանխատեսվել է, թե ինչպես կփոխվեն ՀՀ վարկային կառույցների և առևտրային բանկերի կողմից ռեզիդենտներին տրված վարկերի տեսակարար կշիռները:

Գծանկար 2. ՀՀ վարկային կառույցների և առևտրային բանկերի կողմից ռեզիդենտներին տրված վարկերի տեսակարար կշիռների լոգարիթմական միտումների կանխատեսումները մինչև 2020թ.²²¹ (%-ներով ընդհանուրի մեջ)

Արդյունքները բավականին հետաքրքիր են, քանի որ նկատելի է, որ ՀՀ վարկային կազմակերպությունների կողմից տրվող վարկերի տեսակարար կշիռն աճելու է և մոտենալու է մոտ 13 տոկոսի, իսկ ՀՀ առևտրային բանկերի մոտ նկատվելու է նվազեցում: Լոգարիթմական հավասարումների գործակիցների դրական և բացասական լինելուց ևս դա ակնհայտ երևում է, քանի որ ՀՀ

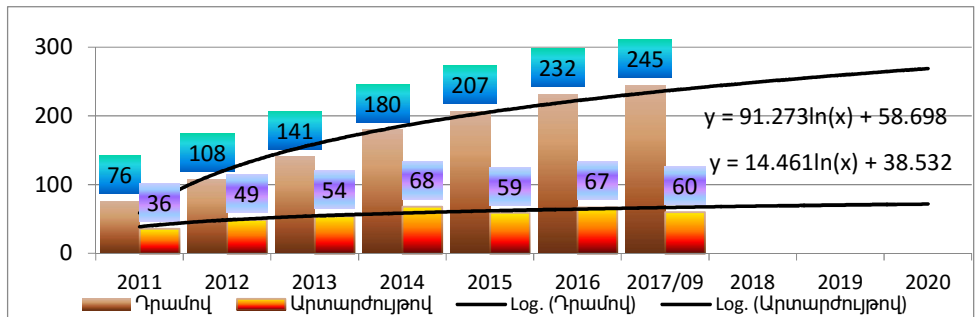
<https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>:

²²⁰ Հաշվարկները կատարվել են ՀՀ ԿԲ առցանց տվյալների հիման վրա:

<https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>

²²¹ Գծապատկերը կազմվել, իսկ հաշվարկները կատարվել են ՀՀ ԿԲ առցանց տվյալների հիման վրա: <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>

վարկային կառույցների մոտ այն դրական է՝ $y = 2.053\ln(x) + 8.099$ և նախանշում է աճ, իսկ ՀՀ առևտրային բանկերի մոտ բացասական է՝ $y = -2.05\ln(x) + 91.90$ և ցույց է տալիս նվազման միտում: Այստեղ կապ ունեն նաև ոչ միայն ընդհանուր միտումները, այլ նաև, թե կոնկրետ, որ արժույթով են տրվում վարկերը, քանի որ դրամային պորտֆելի ավելացումը նպաստել է նաև վարկավորման ծավալների կտրուկ աճին ՀՀ վարկային կառույցների մոտ: Չնայած հնարավոր գործոններից դա կարող է լինել միայն մեկը, չի բացառվում, որ ավելի փոքր և ճկուն լինելով վարկային կառույցները կառավարման արդյունավետության շնորհիվ շուկայում ավելացրել են իրենց մասնաբաժինը, որոնք 2011-2017թթ. դրամով տրված վարկերի տեսակարար կշիռն ընդհանուր վարկային պորտֆելում 68%-ից հասցրել են 80%-ի, հետևաբար, արտարժույթային վարկերի տեսակարար կշիռն էլ 32%-ից նվազել է մինչև 20%: Սա ՀՀ տնտեսության մեջ դրական երևույթ է, քանի որ առանձին կառույցներ իրենց գործունեությամբ նվազեցնում են դոլարիզացիայի մակարդը²²² և բարձրացնում դրամի դերը: Իսկ առևտրային բանկերը միշտ ունեցել են 61-66% արտարժույթով վարկեր: Վարկային կառույցների տված դրամով վարկերի լոգարիթմական միտումների կանխատեսումները մինչև 2020թ. հուսադրող են՝ դրամային վարկերի տեսակարար կշիռը ՀՀ վարկային կառույցների կողմից աճելու է: Եթե 2011թ. կար տրված 76 մլրդ դրամի դրամով վարկ, ապա 2017թ. սեպտեմբերին դրանք աճել են 3 անգամ և 36 մլրդից հասել են 60 մլրդ դրամի:

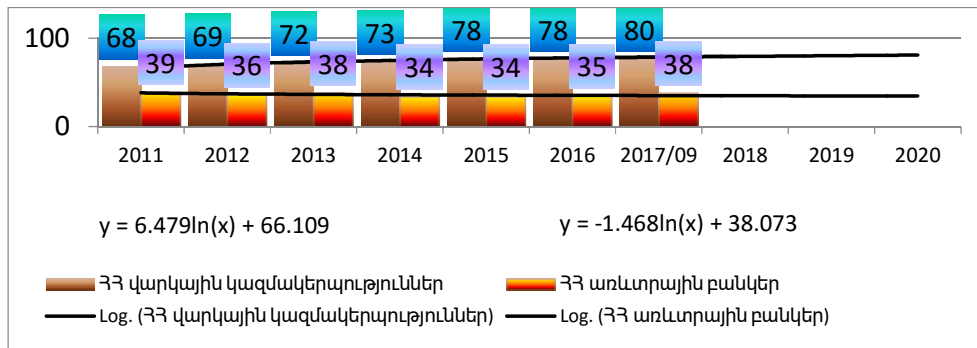
Գծանկար 3. ՀՀ վարկային կառույցների տված վարկերի լոգարիթմական միտումների կանխատեսումները մինչև 2020թ.²²³ (մլրդ ՀՀ դրամ)

Համադրվել են նաև վարկային կառույցների և առևտրային բանկերի պորտֆելների մեջ եղած դրամային վարկերը, կանխատեսվել դրանց հետագա միտումները մինչև 2020թ.: Տվյալները հուսադրող են վարկային կառույց-

²²² Full Dollarization, The Pros and Cons Andrew Berg, Eduardo Borensztein ©2000 International Monetary Fund December 2000, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues24/>.

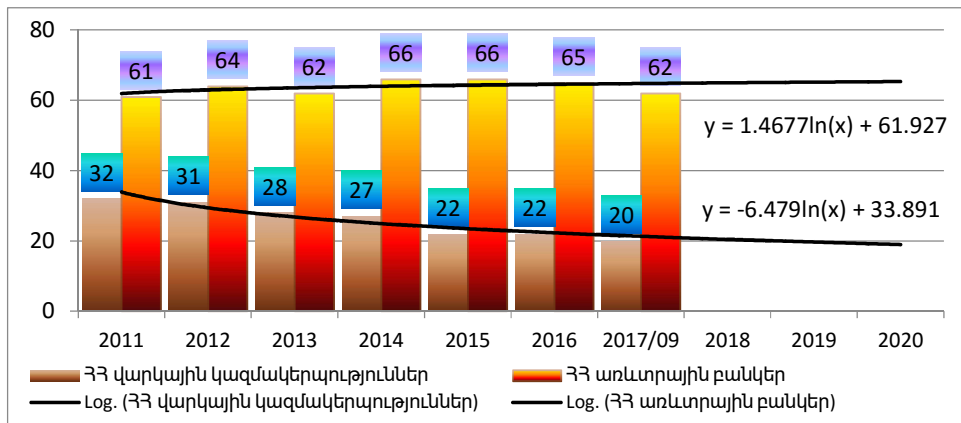
²²³ Գծապատկերը կազմվել, իսկ հաշվարկները կատարվել են ՀՀ ԿԲ առցանց տվյալների հիման վրա: <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>

Ների մասով, իսկ առևտրային բանկերն իրենց դրամային պորտֆելը թեև վերջին տարում բարելավել են, բայց բացասական միտումներ ունեն: ԶՅ վարկային կառույցների և առևտրային բանկերի պորտֆելների մեջ եղած արտարժույթային վարկերը ցուցաբերում են դրամին հակառակ միտումները, որոնք ստորև բերված գծապատկերում ունեն հետևյալ տեսքը:

Գծանկար 4. ԶՅ վարկային կառույցների և ԶՅ առևտրային բանկերի կողմից դրամով տրված վարկերի տեսակարար կշիռների լոգարիթմական միտումների կանխատեսումները մինչև 2020թ.²²⁴ (%-ներով ընդհանուրի մեջ)

Այսինքն՝ վարկային կառույցներն արտարժույթային վարկերի տեսակարար կշիռը կհասնեն 18-19%, իսկ առևտրային բանկերը՝ 61-63%:

Գծանկար 5. ԶՅ վարկային կառույցների և ԶՅ առևտրային բանկերի կողմից արտարժույթով տրված վարկերի տեսակարար կշիռների լոգարիթմական միտումների կանխատեսումները մինչև 2020թ. (%-ներով ընդհանուրի մեջ)

²²⁴ Գծապատկերը կազմավել, իսկ հաշվարկները կատարվել են ԶՅ ԿԲ առցանց տվյալների հիման վրա: <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>

Իհարկե, մրցակցային առավելությունների ձեռք բերելը ցանկացած կազմակերպության գործունեության հիմքում պետք է դրված լինի, իսկ շուկայում առավել մեծ մասնաբաժին ունենալը, ինչպես նաև շահութաբերությունը և ակտիվները պետք է ավելանան շուկայում զբաղեցրած դիրքին համահունչ: Այս համատեքստում միտումները, որոնք բացահայտվեցին վիճակագրական տվյալների վերլուծության արդյունքում թույլ են տալիս եզրակացնել, որ ՀՀ վարկային կառույցները որդեգրել են ճիշտ մարտավարություն և ռազմավարություն, քանի որ դա արտացոլվում է նրանց կողմից գրանցված ցուցանիշներով: Սակայն վարկավորման համակարգն ունի իր առանձնահատկությունները և դրանցից կարևորագույնը պայմանավորված է ոլորտային վարկերով, ըստ որոնց էլ փոփոխության են ենթարկվում նաև վարկերի վերադարձելիության, ինչպես նաև դասակարգման ցուցանիշները: Սա ևս մեկ հետազոտության լուրջ հիմնահարց է, թե ինչպիսի վարկերից է բաղկացած ՀՀ վարկային կառույցների վարկային պորտֆելը: Այս հիմնահարցով կարելի է նաև դուրս բերել վարկային կառույցների առջև դրված գերակայությունները, քանի որ ոլորտային տեղաբաշխման խնդիրները, հատկապես, բարձր ռիսկայնություն և բարձր տոկոսադրույքներ կապի, ինչպես նաև ցածր ռիսկայնություն և ցածր տոկոսադրույքների տեսանկյունից ևս շատ մեծ կարևորություն ունեն: Այսպիսով՝ հիմնական եզրակացությունն այն է, որ՝

➤ Վարկային կազմակերպությունները վերջին 7 տարիների ընթացքում ՀՀ վարկային շուկայում կարողացել են ավելացնել իրենց մասնաբաժինը: Դրական տեղաշարժերից է նաև այն, որ վարկային կազմակերպությունների մասնաբաժնի ավելացումը շարունակվելու է և դա պետք է ինչ-որ տեղ անհանգստացնի առևտրային բանկերին:

➤ Վարկային կառույցներին հաջողվել է իրենց պորտֆելում նվազեցնել արտարժույթով վարկերի տեսակարար կշիռը, ինչը շարունակվելու է, իսկ դա նշանակում է, որ արտարժույթային ռիսկերի կառավարման տեսանկյունից վարկային կառույցները հայտնվել են նպաստավոր դիրքերում:

➤ Դրանի դիրքերի ուժեղացման գործում ՀՀ վարկային կառույցները ստանձնել են ավելի մեծ դեր, քան ՀՀ առևտրային բանկերը: Մոտ 3 անգամ վերջին յոթ տարիներին ավելացել են նրանց դրամային վարկերը և այս միտումը ևս շարունակական բնույթ է կրելու առաջիկա տարիներին:

Արամ ԶՈՎԴԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԶԶ վարկային կազմակերպությունների վարկավորման ցուցանիշների համեմատական վերլուծությունը

Բանալի բառեր. վարկային կազմակերպություն, դրամային վարկեր, դոլարային վարկեր, կանխատեսումներ, միտումներ

Վարկային կազմակերպությունները վերջին 7 տարիների ընթացքում ԶԶ վարկային շուկայում կարողացել են ավելացնել իրենց մասնաբաժինը: Դրական տեղաշարժերից է նաև այն, որ վարկային կազմակերպությունների մասնաբաժնի ավելացումը շարունակվելու է և դա պետք է ինչ-որ տեղ անհանգըստացնի առևտրային բանկերին: Վարկային կազմակերպություններն իրենց պորտֆելում նվազեցնելու են արտարժույթային վարկերի տեսակարար կշիռը: Այս միտումը ևս շարունակվելու է, իսկ դա նշանակում է, որ արտարժույթային ռիսկերի կառավարման տեսանկյունից վարկային կազմակերպությունները հայտնվել են նպաստավոր դիրքերում:

Арам ОВАННИСЯН

Сравнительный анализ показателей кредитования кредитных организаций РА

Ключевые слова: кредитная организация, кредиты AMD, долларовые кредиты, прогнозы, тенденции.

За последние семь лет кредитные организации смогли увеличить свою долю на армянском кредитном рынке. Один из положительных сдвигов в том, что увеличение доли кредитных организаций будет расти и в будущем, и это должно несколько беспокоить коммерческих банков. Кредитные организации сокращают долю кредитов в иностранной валюте в своем портфеле. Эта тенденция будет продолжаться, а это означает, что с точки зрения управления валютными рисками кредитные организации оказались на благоприятных позициях.

Aram HOVHANNISYAN

Credibility indicators comparative analysis of the credit organizations of the RA

Key words: credit organization, AMD loans (credits), dollar credits, forecasts, trends

Credit organizations have been able to increase their share in the Armenian credit market over the past seven years. One of the positive shifts is that the increase in the share of credit organizations will continue and this should somewhat worry commercial banks. Credit organizations reduce the share of foreign currency loans in their portfolio. This tendency will continue, and this means that in terms of foreign exchange risk management, credit organizations have appeared in favorable positions.

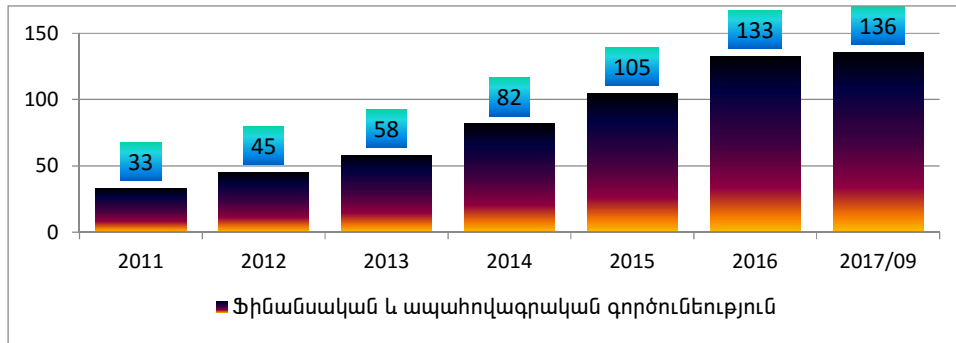

ՀՀ ՎԱՐԿԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՊՈՐՏՖԵԼԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ՈՒ ՎԱՐԿԱՎՈՐՄԱՆ ՈՒՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արամ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ՀՊՏՀ հայցորդ

Բանալի բառեր. վարկային կազմակերպություն, դրամային վարկեր, դոլարային վարկեր, կառուցվածք, միտումներ

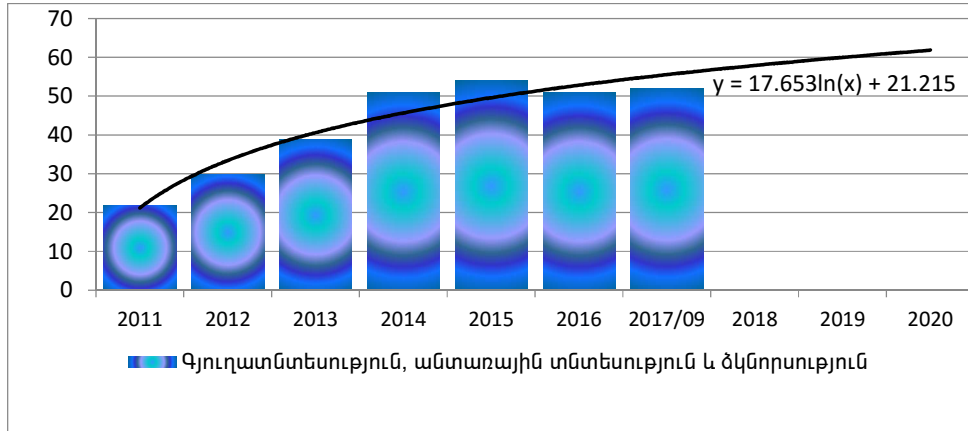
ՀՀ վարկային կազմակերպությունների գործունեության զնահատումն, ինչպես նաև վարկային պորտֆելի կառուցվածքի վերլուծությունը կարելի է իրականացնել մի շարք մոտեցումներից ելնելով: Օրինակ՝ ցանկացած երկրի պետական բյուջեի մասին զնահատական տալու համար փորձագետները, սովորաբար, ուսումնասիրում են առաջին 3 խոշոր հողվածները, նմանատիպ մոտեցում կարելի է կիրառել նաև վարկային կազմակերպությունների գործունեության զնահատման ժամանակ: ՀՀ վարկային կազմակերպությունների կողմից տնտեսության ֆինանսավորման ծավալները 2011-2017թթ. 9 ամիսների ընթացքում հասել են մինչև 306.6 մլրդ դրամի: Առաջին երեք հորիզոնականում հայտնված տնտեսության ոլորտներն են՝ ֆինանսական և ապահովագրական գործունեությունը, որտեղ ուղղվում է ՀՀ վարկային կազմակերպությունների վարկերի 44-45%-ը կամ մոտ 136 մլրդ դրամը, որն, ի դեպ, 7 տարի առաջ 2011թ.-ին գրեթե 33 մլրդ դրամ էր կազմում:

Գծանկար 1. Ֆինանսական և ապահովագրական գործունեության վարկավորումը ՀՀ վարկային կազմակերպությունների կողմից (ժամանակահատվածի վերջ, մլրդ ՀՀ դրամ)

2-րդ հորիզոնականում է գտնվում գյուղատնտեսությունը, անտառային տնտեսությունը և ձկնորսությունը, վերջին 3 տարիներին այս ոլորտի ֆինանսավորումը կազմել է վարկային կազմակերպությունների վարկային պորտֆելի գրեթե 17-20%-ը և գերազանցել է 52 մլրդ դրամի սահմանագիծը: Սա բավականին կարևոր է, քանի որ գյուղատնտեսությունն այն հիմնական

իրական տնտեսության ճյուղն է, որտեղ վարկային կազմակերպությունների գործունեությունը բավականին ակտիվ և արդյունավետ է: Իսկ այս տեմպերով շարունակվելու պարագա 3 տարիներին այս ոլորտի ծավալները կարող են հասնել մոտ 60 մլրդ դրամի: Այսինքն՝ այստեղ միտումները և՛ դրական են, և՛ հուսադրող:

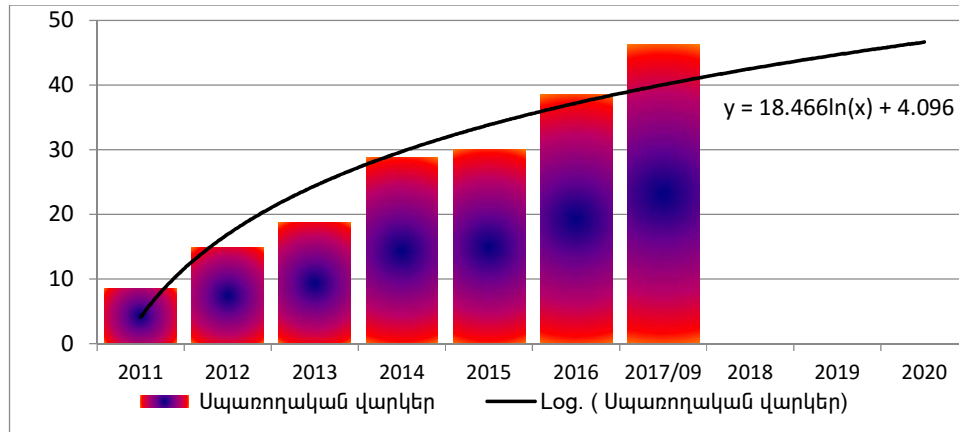

Գծանկար 2. Գյուղատնտեսության, անտառային տնտեսության և ձկնորսության վարկավորումը ՀՀ վարկային կազմակերպությունների կողմից²²⁵ (ժամանակահատվածի վերջ, մլրդ ՀՀ դրամ)

Վարկավորման երրորդ խոշոր ոլորտն առնչվում է սպառողական վարկերի հետ, որտեղ վարկավորման ծավալները 2011-2017թթ. ընթացքում հասել են 8-ից մինչև 15%, իսկ դրամական առումով գրեթե 46 մլրդ դրամի, այսինքն՝ համարյա մոտ են գյուղատնտեսության վարկավորման ցուցանիշներին: Սպառողական վարկերի երկու հիմնական ուղղությունները կտրուկ աճ են արձանագրել, դրանցից առաջինը՝ ոսկու գրավով վարկերն են, և եթե 2011թ.-ին կար տրված ընդամենը 1.6 մլրդ դրամի վարկ այս մասով, ապա 2017թ.-ի 9 ամիսների ընթացքում այս ցուցանիշը հասել է 23 մլրդ դրամի: Եվ եթե ավելի լուրջ մոտենանք այս ցուցանիշին, ապա կարող ենք նկատել, որ այստեղ վարկային գրավի տակ է հայտնվում տնային տնտեսությունների հարստությունը հանդիսացող ոսկին, իսկ դա բարեկեցության անկման լուրջ ինդիկատոր կարող է հանդիսանալ գնահատելու համար բնակչության կենսամակարդակը: Ընդհանրապես, սպառողական վարկերի հիմնահարցը դրված է ամբողջ համաշխարհային տնտեսության մեջ, իսկ եթե այդ վարկերն ուղղվում են նաև ներ-

²²⁵ Հաշվարկները կատարվել են ՀՀ ԿԲ առցանց տվյալների հիման վրա: <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>

մուծված ապրանքների ձեռքբերմանը, ապա դա ոչ այլ ինչ է, քան սպառողների ներմուծման ֆինանսավորում վարկային կառույցների հաշվին:

Գծանկար 3. Սպառողական վարկերի վարկավորումը ՀՀ վարկային կազմակերպությունների կողմից (Ժամանակահատվածի վերջ, մլրդ ՀՀ դրամ)²²⁶

ՀՀ ԿԲ-ի կողմից ներկայացվող վիճակագրական տվյալների վերլուծությունը վարկային կազմակերպությունների, ինչպես նաև վերջիններիս գործունեության հիմնական ուղղությունների վերաբերյալ՝ թույլ է տալիս եզրակացնել, որ վարկային կազմակերպությունները հանդիսանում են առևտրային բանկերին ֆինանսավորող կազմակերպություններ, քանի որ միայն 2017թ.-ի 9 ամիսների ընթացքում վերջիններիս կողմից իրենց վարկային պորտֆելի 40%-ն ուղղվել է ՀՀ առևտրային բանկերին: Ինչ է ստացվում, որ եթե այս կազմակերպությունները ստեղծվել են ինքնուրույն վարկավորման գործառույթներ իրականացնելու նպատակով չեն զբաղվում դրանով և իրականացնում են առևտրային բանկերի ֆինանսավորում, այսինքն՝ վարկառուներին գումարներ հասցնելու տեսանկյունից առևտրային բանկերն այս շղթայում պարզապես վերածվել են միջնորդ օղակի, որոնք իրենց վրա կրում են վարկերի վերադարձելիության ռիսկերը և միևնույն ժամանակ պարտավորություն են ստանձնում ՀՀ վարկային կազմակերպությունների նկատմամբ: Ի՞նչի կարող է հանգեցնել նման փոխկապակցված համակարգի ձևավորումը: Առաջին հերթին սա փաստում է ոչ առողջ ֆինանսական համակարգի մասին, քանի որ եթե այս երկու օղակները կարող էին առանձին զբաղվել տնտեսության ֆինանսավորման հարցերով՝ սերտաճել են միմյանց՝ այն էլ գրեթե 40 տոկոսով, որը կազմում է գրեթե 124 մլրդ դրամ: Մյուս կողմից բանկային համակարգի ճգնաժամի

²²⁶ Հաշվարկները կատարվել են ՀՀ ԿԲ առցանց տվյալների հիման վրա: <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>

պարագայում, եթե վարկային կազմակերպությունները կարող էին քիչ վնասներ կրել, ապա այս դեպքում հայտնվելու են լուրջ վնաս կրողների ցուցակում:

Աղյուսակ 1. ՀՀ վարկային կազմակերպություններ կողմից տրված (դրամ և արտարժույթով) վարկերը²²⁷ (ժամանակահատվածի վերջ, մլրդ ՀՀ դրամ)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017/09
Ռեզիդենտներին տրված վարկեր, ավանդներ, ֆակտորինգ, լիզինգ, արժույթային սվոպ, ռեպո համաձայնագրեր ըստ ճյուղերի, այդ թվում՝	112,7	157,5	195,7	248,9	267,2	299,8	306,6
A. Գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն և ձկնորսություն	22,7	30,1	39,9	51,5	54,1	51,8	52,3
C. Մշակող արդյունաբերություն, այդ թվում՝	6,3	9,1	10,5	11,7	13,8	11,5	10,1
(10) սննդի արդյունաբերություն	2,0	3,4	4,0	4,1	4,9	5,0	4,6
F. Շինարարություն	3,3	5,7	5,6	5,0	3,4	3,0	4,1
G. Առևտուր, այդ թվում՝	14,8	19,3	22,2	25,1	22,8	19,6	19,5
(46) մեծածախ առևտուր	3,0	3,3	3,2	3,8	3,9	3,2	3,7
(47) մանրածախ առևտուր	11,6	15,7	18,6	20,6	18,0	15,6	14,8
H. Փոխադրումներ և պահեստային տնտեսություն	2,9	3,1	3,5	3,7	3,4	2,8	2,6
K. Ֆինանսական և ապահովագրական գործունեություն, այդ թվում՝	33,1	45,4	58,9	82,5	105,4	133,9	136,0
առևտրային բանկեր	29,6	40,4	42,0	47,3	96,4	121,8	123,9
վարկային կազմակերպություններ	2,1	3,7	4,6	5,4	8,4	11,2	11,5
Տնտեսության այլ ճյուղեր	2,3	3,2	5,3	6,5	6,4	7,6	6,2
Հիպոթեկային վարկեր, այդ թվում՝	12,1	17,4	19,9	19,0	20,5	24,1	26,3
անշարժ գույքի ձեռքբերման հիպոթեկային վարկեր	7,1	9,4	9,9	10,4	12,3	15,2	16,4
անշարժ գույքի վերանորոգման հիպոթեկային վարկեր	4,7	7,8	9,7	8,0	6,9	7,5	7,4
Սպառողական վարկեր, այդ թվում՝	8,6	14,9	18,8	28,8	30,1	38,6	46,3
ոսկու գրավով վարկեր	1,6	2,8	2,9	5,3	15,3	20,7	23,0
այլ սպառողական վարկեր	5,5	9,7	13,4	22,0	13,4	16,8	22,3

Այս տեսանկյունից բավականին խելամիտ կլիներ, որպեսզի օրենսդրորեն այս գործունեությունը կարգավորվեր, որպեսզի տնտեսության ֆինանսավորման գործառույթ իրականացնող կառույցներն անկախ գործունեություն ծավալեին, այլ ոչ թե զբաղվեին միմյանց ֆինանսավորելով կամ իրար հետ սերտաճելով: Վարկային կազմակերպությունների առաջին երեք խոշոր վարկային հոդվածների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ առկա է երեք խոշոր վարկառուների մասով գրեթե 76 տոկոսանոց գերկենտրո-

²²⁷ <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>

նացվածություն, որը չդիվերսիֆիկացված վարկային պորտֆել ունենալու մասին է փաստում:

Աղյուսակ 2. ՀՀ վարկային կազմակերպություններ կողմից տրված (դրամ և արտարժույթով) վարկերի տեսակարար կշիռները²²⁸ (մլրդ ՀՀ դրամ)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017/09
Ռեզիդենտներին տրված վարկեր, ավանդներ, ֆակտորինգ, լիզինգ, արժութային սվոպ, ռեպո համաձայնագրեր ըստ ճյուղերի, այդ թվում՝	100	100	100	100	100	100	100
A. Գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն և ձկնորսություն	20	19	20	21	20	17	17
C. Մշակող արդյունաբերություն, այդ թվում՝	6	6	5	5	5	4	3
F. Շինարարություն	3	4	3	2	1	1	1
G. Առևտուր, այդ թվում՝	13	12	11	10	9	7	6
(47) մանրածախ առևտուր	10	10	10	8	7	5	5
K. Ֆինանսական և ապահովագրական գործունեություն, այդ թվում՝	29	29	30	33	39	45	44
առևտրային բանկեր	26	26	21	19	36	41	40
վարկային կազմակերպություններ	2	2	2	2	3	4	4
Տնտեսության այլ ճյուղեր	2	2	3	3	2	3	2
Հիպոթեկային վարկեր, այդ թվում՝	11	11	10	8	8	8	9
անշարժ գույքի ձեռքբերման հիպոթեկային վարկեր	6	6	5	4	5	5	5
անշարժ գույքի վերանորոգման հիպոթեկային վարկեր	4	5	5	3	3	3	2
Սպառողական վարկեր, այդ թվում՝	8	9	10	12	11	13	15
ոսկու գրավով վարկեր	1	2	1	2	6	7	8
այլ սպառողական վարկեր	5	6	7	9	5	6	7

Ուսումնասիրելով առանձին վարկավորման ուղղությունների նախապատմությունը նկատում ենք, որ օրինակ՝ առևտրի և, հատկապես, մանրածախ առևտրի մասով վարկավորման պորտֆելում գրանցվել է գրեթե կրկնակի տեսակարար կշռի անկում, չնայած առևտուրը մոտ 20 մլրդ դրամի հասնող բաղադրիչ ունի, սա նշանակում է, որ առևտրի վարկավորումն իրեն ինչ որ առումով չի արդարացրել:

8-11% մասնաբաժին ունի ՀՀ վարկային կազմակերպությունների պորտֆելում հիպոթեքային վարկավորումը, որն իր հերթին բաժանվում է անշարժ գույքի ձեռքբերման և վերանորոգման բաղադրիչների: Այս վարկատեսակի

²²⁸ Հաշվարկները կատարվել են ՀՀ ԿԲ առցանց տվյալների հիման վրա: <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>

ծավալը ներկայումս կազմում է մոտ 26.3 մլրդ դրամ, որը ևս աճի հնարավորություններ ունի: Հիփոթեքային վարկերի գրեթե 14.7 մլրդը տրվել է դրամով, իսկ 11.6 մլրդ-ն արտարժույթով:

Աղյուսակ 3. ՀՀ վարկային կազմակերպություններ կողմից տրված դրամով վարկերը²²⁹ (ժամանակահատվածի վերջ, մլրդ ՀՀ դրամ)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017/9
Ռեզիդենտներին տրված վարկեր, ավանդներ, ֆակտորինգ, լիզինգ, արժութային սվոպ, ռեպո համաձայնագրերը ստ ճյուղերի, այդ թվում՝	76,3	108,5	141,0	180,0	207,6	232,6	245,6
A. Գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն և ձկնորսություն	20,6	26,2	32,7	38,9	37,1	31,9	34,5
C. Մշակող արդյունաբերություն	3,9	6,4	7,6	8,0	9,5	7,8	6,9
G. Առևտուր	6,6	8,4	9,9	11,2	10,6	9,9	10,3
K. Ֆինանսական և ապահովագրական գործունեություն	25,3	38,8	54,1	74,1	99,3	120,6	126,9
Հիպոթեկային վարկեր	5,2	6,5	7,8	8,2	10,8	13,8	14,7
Սպառողական վարկեր, այդ թվում՝	8,6	14,9	18,7	28,7	29,6	37,8	45,7
ոսկու գրավով վարկեր	1,6	2,8	2,9	5,3	15,3	20,7	23,0
այլ սպառողական վարկեր	5,5	9,7	13,4	21,9	12,8	16,0	21,7

ՀՀ վարկային կազմակերպությունների առանձնահատկություններից մեկն արտարժութային վարկերի տեսակարար կշռի նվազմամբ էր արտացոլվում, դա նկատելի է նաև դրամային և արտարժութային պորտֆելների աղյուսակային տվյալներից: Հետաքրքիրն այն է, որ դրամային պորտֆելում կրկին առաջին հորիզոնականում ֆինանսական և ապահովագրական գործունեության ֆինանսավորումն է 126.9 մլրդ դրամ բաղադրիչով, որին հաջորդում են 45.7 մլրդ դրամի հասնող սպառողական վարկերը, իսկ դա նշանակում է, որ արտարժույթով գրեթե սպառողական վարկեր չեն տրամադրվում: 3-րդ հորիզոնականում դրամային պորտֆելում հայտնվել է գյուղատնտեսությունը 34.5 մլրդ դրամ ցուցանիշով, որն, ի դեպ, 2015թ.-ից սկսած վարկային կազմակերպությունների արտարժութային պորտֆելում զբաղեցրել է առաջատար դիրք, իսկ դրանից առաջ ամենաշատ արտարժութային վարկեր տրամադրվել են առևտրի և հիփոթեքային վարկավորման բնագավառում:

Այս վերլուծությունը կարելի է ավելի խորացնել՝ փորձելով գտնել նաև առանձին ոլորտներում տեղի ունեցած զարգացումների և դեպի այլ ոլորտներ գումարների ուղղորդման կամ ՀՀ վարկային կազմակերպությունների գործունեության և վարկային պորտֆելի մեջ տեղի ունեցած նաև փոքր տեղաշար-

²²⁹ <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>

Ժերի տրամաբանական կապերը, սակայն էականն այն է, որ շատ ավելի մեծ ու խոշոր, անգամ հայեցակարգային բույթի խնդիրներ են ի հայտ գալիս պորտֆելային վերլուծության և դրա գերկենտրոնացված ու չդիվերսիֆիկացված լինելու արդյունքում:

Աղյուսակ 4. ՀՀ վարկային կազմակերպությունների կողմից տրված արտարժույթով վարկերը²³⁰ (ժամանակահատվածի վերջ, մլրդ ՀՀ դրամ)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017/09
Ռեզիդենտներին տրված վարկեր, ավանդներ, ֆակտորինգ, լիզինգ, արժութային սվոպ, ռեպո համաձայնագրեր ըստ ճյուղերի, այդ թվում՝	36,4	49,0	54,7	68,8	59,5	67,1	60,9
A. Գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն և ձկնորսություն	2,1	3,8	7,2	12,5	16,9	19,9	17,8
C. Մշակող արդյունաբերություն	2,3	2,7	2,9	3,7	4,2	3,6	3,1
G. Առևտուր	8,1	10,9	12,2	13,9	12,1	9,7	9,2
K. Ֆինանսական և ապահովագրական գործունեություն	7,7	6,6	4,8	8,4	6,1	13,2	9,1
Հիպոթեկային վարկեր	6,9	10,8	12,1	10,7	9,7	10,3	11,6

Այսպիսով՝ հիմնական եզրակացությունն այն է, որ՝

➤ Վարկային կազմակերպությունները վերջին 7 տարիների ընթացքում ՀՀ վարկային շուկայում չնայած ավելացրել են իրենց մասնաբաժինը, սակայն կորցրել են դիվերսիֆիկացվածությունն առանձին վարկատեսակների մասով:

➤ ՀՀ վարկային կազմակերպությունների կողմից տրված վարկերի 3/4-ը կենտրոնացված է «ֆինանսական և ապահովագրական գործունեության», «գյուղատնտեսության, անտառային տնտեսության և ձկնորսության» և «սպառողական վարկերի» բնագավառներում: Եվ այս միտումն ապագայում խորացման հեռանկարներ ունի:

➤ Վարկային կազմակերպություններին հաջողվել է իրենց պորտֆելում նվազեցնել արտարժութային վարկերի տեսակարար կշիռը, իսկ առաջնային դիրքեր այստեղ ունեն հիմնականում գյուղատնտեսական վարկերը:

➤ ՀՀ վարկային կազմակերպությունների կողմից տրվող դրամային վարկերի մեջ սպառողական վարկերի մասնաբաժնի աճն առաջիկա տարիներին կարող է դրանց վերադարձելիության խնդիրներ առաջացնել, քանի որ 7 տարվա ընթացքում 14 անգամ ավելացել են ոսկու գրավով վարկ վերցնողների հատկացվող գումարները:

²³⁰ <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>

Արամ ԶՈՎԶԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԶԶ վարկային կազմակերպությունների վարկային պորտֆելի կառուցվածքի ու վարկավորման ուղղությունների վերլուծությունը

Բանալի բառեր. վարկային կազմակերպություն, դրամային վարկեր, դոլարային վարկեր, կառուցվածք, միտումներ

Վարկային կազմակերպությունները վերջին 7 տարիների ընթացքում ԶԶ վարկային շուկայում չնայած ավելացրել են իրենց մասնաբաժինը, սակայն կորցրել են դիվերսիֆիկացվածությունն առանձին վարկատեսակների մասով: Նրանց կողմից տրված վարկերի 3/4-ը կենտրոնացված է երեք բնագավառներում: ԶԶ վարկային կազմակերպությունների կողմից տրվող դրամային վարկերի մեջ սպառողական վարկերի մասնաբաժնի աճն առաջիկա տարիներին կարող է դրանց վերադարձելիության խնդիրներ առաջացնել, քանի որ 7 տարվա ընթացքում 14 անգամ ավելացել են ոսկու գրավով վարկ վերցնողներին հատկացվող գումարները:

Арам ОВАННИСЯН

Анализ структуры кредитного портфеля и направление кредитов кредитных организаций РА

Ключевые слова: кредитная организация, кредиты AMD, долларовые кредиты, структура, тенденции

За последние 7 лет кредитные организации увеличили свою долю на армянском кредитном рынке, но потеряли диверсификацию по отдельным видам кредитов. Около 3/4 из этих кредитов сосредоточены в трех сферах. Увеличение доли потребительских драмовых кредитов, выданных кредитными организациями Армении, может вызвать проблемы их возврата в ближайшие годы, поскольку сумма, выделенная заемщикам с золотым залогом, за последние 7 лет увеличилась в 14 раз.

Aram HOVHANNISYAN

Analysis of credit portfolio structure and crediting directions of the RA credit organizations

Key words: credit organization, AMD loans (credits), dollar credits, structure, trends

Over the past 7 years, credit organizations have increased their share in the Armenian credit market, but have lost diversification in certain types of loans. About 3/4 of these loans are concentrated in three areas. The increase in the share of consumer credit loans issued by Armenian credit organizations may cause problems for their return in the coming years, since the amount allocated to borrowers with a gold lien has increased 14 times over the past seven years.

**ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ԴԻՐՔԱՎՈՐՈՒՄԸ ՄԵԴԻԱՄԱՐՔԵԹԻՆԳԻ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐՈՎ**

Արարատ ԶԱՔԱՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ Մարքեթինգի ամբիոնի վարիչ, տնտ.գիտ.դոկտ., պրոֆեսոր

Մերի Պետրոսյան

ՀՊՏՀ Մարքեթինգի ամբիոնի հայցորդ

Բանալի բառեր. մեդիամարքեթինգ, առողջապահություն, շուկայական դիրքավորում, գովազդ, բաներ

Բժշկական-առողջապահական բնույթի ապրանքներ և ծառայություններ վաճառող կազմակերպությունների իրացման մարքեթինգային կանխատեսումներ կատարելիս և շուկայի պոտենցիալ տարողության հաշվարկելիս մեծ նշանակություն ունեն այն գործոնները (կոնյունկտուրայի կարճաժամկետ և երկարաժամկետ փոփոխություններ, պահանջարկի սեզոնային փոփոխություններ, ժողովրդագրական առանձնահատկություններ և այլն), որոնք կարող են նպաստել ինչպես շուկայի տարողության մեծացմանը, այնպես էլ նվազեցմանը:

Մարքեթինգի միջոցով կազմակերպությունների ղեկավարները տեղեկատվություն են ստանում, թե ինչ ծառայություններ և ինչու են սպառողները ցանկանում ստանալ, ինչ են պատրաստ դրա համար վճարել, որ տարածքներում են տվյալ ապրանքի կամ ծառայության նկատմամբ առավել բարձր պահանջարկ դրսևորում և որտեղ կարելի է նման ծառայությունների իրացումից առավել բարձր շահույթ ստանալ:

Հենց մարքեթինգի տվյալների հիման վրա պետք է ընդունվեն որոշումներ, թե ինչ ապրանքներ ու ծառայությունների կամ գործունեության որ ոլորտներում է առավել շահավետ կապիտալ ներդրումներ կատարել, որտեղ է պետք նոր կազմակերպություն հիմնել և ինչպես կազմակերպել դրա իրացումը:

Բժշկական-առողջապահական կազմակերպությունների շուկայական դիրքավորման մասին խոսելիս անհրաժեշտ է ընդգծել, որ առևտրային գովազդի առավել նպատակային միջոցառումները պետք է ուղղվեն ընդհանուր, անհատական և շուկայական պահանջարկի համակարգային վերլուծությանը: Այստեղ շատ կարևոր է պահանջարկի ձևավորման օրինաչափությունների ճիշտ բացա-

հայտումն և գնահատումը, որի համար անհրաժեշտ է տարբերակել ամբողջական պահանջարկը և անհատական պահանջարկը²³¹:

Ամբողջական պահանջարկն, ըստ էության, ՀՆԱ-ի բժշկական-առողջապահական բաղադրիչն է իր տարրերով՝ տնային տնտեսությունների սպառում, ներդրումներ, պետական գնումներ և զուտ արտահանում: Իսկ անհատական պահանջարկը տվյալ ապրանքի կամ ծառայության նկատմամբ կոնկրետ անհատի պահանջներն են:

Ամեն դեպքում XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին բաններային գովազդների բացարձակ արդյունավետությունն արդեն իրականություն չէ և առավել շատ է տեղ հատկացվում և արդյունավետությամբ էլ ավելի բարձր ցուցանիշներ են արձանագրվում դեպի անհատ սպառողներին ուղղված գովազդի միջոցներն օգտագործելիս²³²:

Այս տեսանկյունից առանձնացվել են գովազդի այն տեսակները, որոնք առավել նպատակահարմար է օգտագործել բժշկական-առողջապահական ապրանքներ և ծառայությունների շուկայում (գծապատկեր 1.)

Ընդ որում, առաջնային (հեռանկարային) գովազդ նշելով այստեղ նկատի ենք ունեցել մարքեթինգային միջոցառման մաս՝ ուղղված անհատ սպառողներին հիշեցնող կամ ամրապնդող գովազդների ձևով: Այս ձևերի մեջ արդեն ընտրություն կատարելու կամ դրանց արդյունավետության տեսանկյունից կարևոր է հաշվի առնել տվյալ ապրանքի կամ ծառայության հասունության աստիճանը:

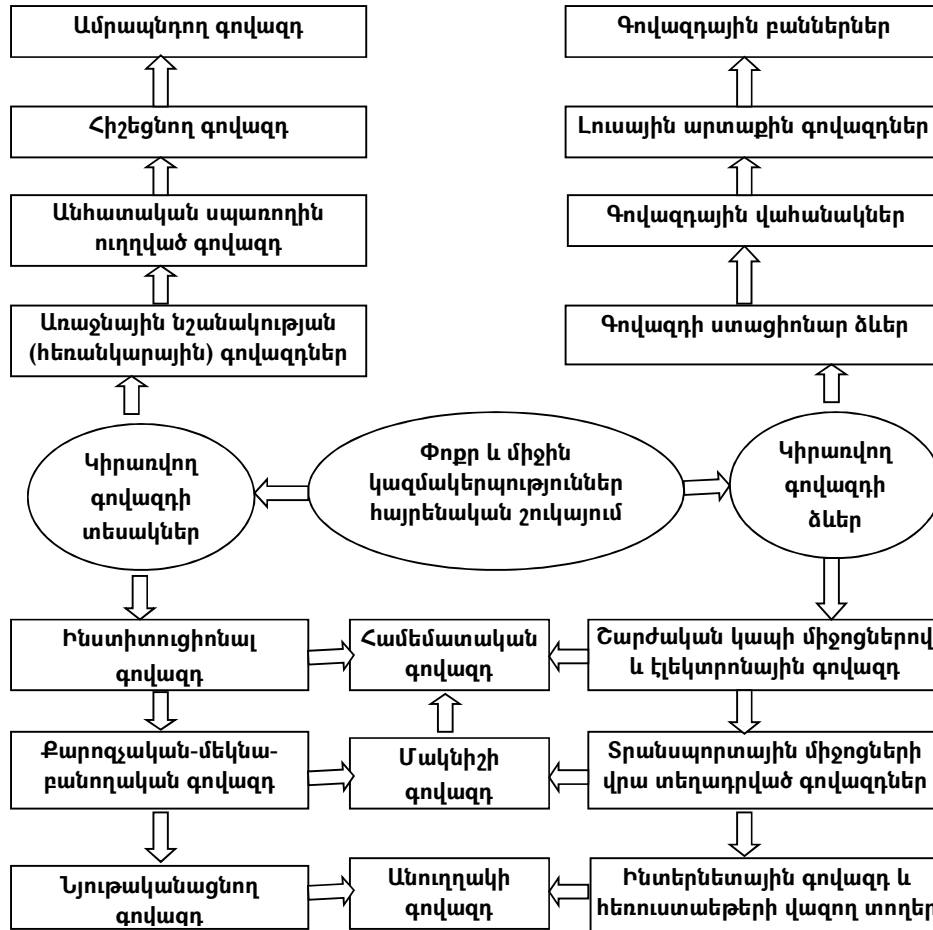
Գովազդի ստացիոնար ձևերից կարևորել և ներկայացրել ենք բաններային գովազդը և նշենք, որ այս գովազդների մոտ 80%-ը հիմնականում իրենցից ներկայացնում են կազմակերպության կամ ապրանքի լոգոն կամ նմանատիպ այլ պատկեր: Ընդ որում այդ պատկերը կարող է հայտնվել թե՛ հեռուստահաղորդումներում, թե՛ տպագիր մամուլում, թե՛ արտաքին գովազդային վահանակներում

Կարծում ենք, այս առումով, անհրաժեշտ է հենվել այն տեսակետի վրա, ըստ որի գովազդի բաններային ձևերը արդյունավետ օգտագործվում են ինչպես ստացիոնար ձևերով, այնպես էլ մոբայլ կամ էլեկտրոնային տարբերակներով: Նմա-

²³¹ Ильенкова Н.Д., совокупный потребительский спрос. – М.: Информатика, 2000. С. 35.

²³² Винокуров Б.Л., Рыночные фазы маркетинга медицинских услуг.//Здравница Причерноморья. 2009. №4, с. 38-39; Винокуров Б.Л., Баннерная реклама как ингредиент прогрессивной рыночной политики.// Торговля и маркетинг. 2003.. №4, с.27-29

նատիպ գովազդները բավականին արդյունավետ են, դրանց տեղադրումը բավականին էժան լինելու պատճառով ինչպես անհատների, այնպես էլ առևտրային առաջարկների համար: Ընդ որում բաններային գովազդն ունի որոշակի առավելություններ, որոնք հանգում են հետևյալին.

Գծապատկեր 1. Առողջապահական-բժշկական փոքր և միջին հաստատությունների մարքեթինգային գործառույթների իրականացման համար նախընտրելի գովազդի տեսակները

Ապրանքի կամ ծառայության վաճառքի մասին հայտարարության տեղադրում հիմնական բնութագրերը ներկայացնելով,

- Վաճառվող ապրանքի լուսանկարի՝ գովազդային հայտարարությանն ավելացնելու հնարավորություն,
- Հայտարարությունների հարմար որոնում կոնկրետ ապրանքի գնահատման տարբեր չափանիշներով,
- Տեղադրված հայտարարության օպերատիվ խմբագրման կամ վերացման հնարավորություն,
- Հայտարարությունների կրկնում նորությունների հեռուստատեսային սերվերներում,
- Էլեկտրոնային ծառայության հասանելիություն լայն զանգվածներին (օրինակ, ունենալով միայն բջջային հեռախոս, կարելի է հասանելիություն ապահովել տվյալ ապրանքին կամ ծառայությանը)

Նկատենք, որ գովազդներ ընդունող և դրանք իրենց կայքերում կամ այլ կայքերում տեղաբաշխելու աշխատանքներ կատարող կազմակերպությունների ծառայությունները եթե դիտարկում ենք իրենց դիտելիության ցուցանիշի հետ համեմատած, այդքան էլ թանկ չեն և կարող են բավականին բարձր արդյունավետություն ապահովել:

Հետազոտության շրջանակներում առողջապահական-բժշկական ապրանքների ու ծառայությունների շուկայում սպառողների բավարարվածության աստիճանի գնահատման վերլուծությունը թույլ է տվել ընդհանուր և անհատական մո-տեցումներով մշակել գովազդային քաղաքականություն, որտեղ հիմնական սկզբ-բունքը գովազդի բազմաձևությունն է և դա կիրառել որպես առանցքային գոր-ծիքակազմ հիվանդանոցների, պոլիկլինիկաների, առողջարանների, դեղատների մարքեթինգային ծրագրերում: Այս կտրվածքով հետազոտությունները թույլ են տալիս հիմնավորել բժշկական-առողջապահական կազմակերպությունների նո-րամուծական վարքագիծը այդ թվում բժշկական առանձնահատուկ տեսակի ծա-ռայությունների շուկայական առաջմղման ժամանակ (աղյուսակ 1.):

Աղյուսակ 1. Բժշկական-առողջապահական շուկայում գիտական վերլուծության և սպառողական նախասիրությունների ընդհանուր և անհատական մարքեթինգային մոտեցումների առևտրայնացման հիմնախնդիրները

Բժշկական-առողջապահական ապրանքի մեդիա-առևտրայնացման չափանիշները	Բժշկական-առողջապ. կազմակերպությունների մեդիա դաշտում ներկայացվելու ձևերը
<p>1. Մարքեթինգային զանգվածային տեխնոլոգիաների առևտրային «ախորժակ» (գովազդի արժեքի նվազեցման համար),</p> <p>1.1. գովազդային ձևակերպումների կարճություն և խտացվածություն</p> <p>1.2. նոր մեդիայի (բջջային, ինտերնետային) ձևերի գաղափարական պարզություն</p> <p>1.3. կարգախոսների գրական արտահայտչականություն, նոր գովազդային նյութի շարադրման ոճի պարզություն</p>	<p>ա) մեդիա դաշտում մարքեթինգային գովազդային բազմաձև նորամուծական տեխնոլոգիաների ներդրում՝ այսինքն գովազդի միևնույն տեսակի հնարավորությունը բյուրեղանալ և վերածվել իրացման քաղաքականության կարևոր և առաջատար բաղադրիչի (կախված սպառողների պահանջներից մեկը լինելուց. Օրինակ՝ առողջ սպորտակերպի կորպորատիվ ձև, էթնիկ կամ մտածելակերպի առանձնահատկություններ, վնասակար ցանկություններ, ինչպիսիք են շատակերությունը, ծխելը և այլն)</p>
Բազմաձև գովազդի առևտրայնացման մոտեցումը որպես բժշկական կազմակերպությունների ապրանքների և ծառայությունների առաջմղման ծրագրերի առանցքային մեդիագործիք	
<p>2. Առևտրային մեդիա վաճառքների իրավիճակային գործընթացի բազմաքննադատական մոտեցում հետևյալ քայլերով.</p> <p>2.1. բաշխման կապուղիներում դրական և բացասական սպառողական արձագանքների հարաբերակցության քանակական վերլուծություն</p> <p>2.2. բժշկական ապրանքների ու ծառայությունների որակի անհետաձգելի ճշգրտման կառավարչական որոշումների ընդունում՝ ելնելով զանգվածային տեղեկատվության միջոցներում դրանց քննադատման ռացիոնալ կողմերից</p>	<p>բ) սպառողին ներկայացնել շուկայում նորամուծությունների մասին՝ ելնելով հետևյալով մեդիագովազդի ինքնահետզման հատկանիշը և ներկայացնելով կառուցվածքային գնային շղթայի ուսումնասիրումը (որը ելնելով է կոնկրետ «հիվանդի» վրա բազմապրոֆիլ բժշկական ծառայությունների ընդհանուր բուժական ազդեցություն՝ դրանք միավորելով միասնական գնային միջակայքում, «Ֆլեշ»(գնորդի հետ համաձայնեցված) գներ, որտեղ հաշվի են առնվում տվյալ պահին գնորդի հնարավորությունները, ինֆյացիայի մակարդակը, մեդիատեղեկատվությունը և այլն:</p>
Մեդիամարքեթինգը հատուկ վերլուծության սխեմաների շուկայի առաջմղման գործում	
Տարբերվող պատկերացումների մեդիա ճշգրտում՝ այլ երկրներում, առաջատար բժշկական հաստատություններում նման ապրանքների և ծառայությունների համեմատ առավելությունների մասին	Մարքեթինգի միջոցներով ապացուցելիություն (ներառյալ առողջ մարդու կերպարի ստեղծման տեսագովազդային միջոցները), առանց վիրահատական միջամտության կամ ոչ դեղորայքային բուժում, տարբեր թերապիաների կիրառում և այլն

Ամփոփելով աղյուսակ 1-ը կարելի է նշել, որ բազմաձև գովազդային քաղաքականությունը հնարավորություն է տալիս առանց ժամանակային կորուստների փորձարկել տարբեր տիպի գովազդային կրիչների ու տարբեր մեդիա միջավայրերի հնարավորություններն ու բացահայտել լավագույն աշխատող սխեմաներով գովազդային միջավայրերն ու հասկանալ սպառողի իրական պահանջմունքը: Այս մեխանիզմը հնարավորություն է տալիս բյուրեղացնել-զտել առողջապահական-բժշկական կազմակերպությունների կողմից առաջարկվող ապրանքների ու ծառայությունների լավագույն հատկանիշները և հետագա գովազդային քաղաքականության մեջ առավել արդյունավետ օգտագործման մեխանիզմ մշակել:

Արարատ ԶԱՔԱՐՅԱՆ, Մերի ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Առողջապահության ոլորտի կազմակերպությունների շուկայական դիրքավորումը մեդիամարքեթինգի գործիքներով

Բանալի բառեր. մեդիամարքեթինգ, առողջապահություն, շուկայական դիրքավորում, գովազդ, բաներ

Առողջապահական կազմակերպությունները, թեև ունեն որոշակի յուրահատուկ ուղղվածություն և ի սկզբանե նրանց հիմնական նպատակը բնակչության առողջության ապահովումն է, առևտրային կազմակերպություններ են և հետևաբար հիմնական նպատակների մեջ ոչ երկրորդական նշանակություն ունի նաև շահույթի ստացումը: Հոդվածում քննարկվել և ներկայացվել են մեդիամարքեթինգի գործիքակազմով առողջապահական կազմակերպությունների «արտադրանքի» մեդիա առևտրայնացման և առաջնդմանն ուղղված միջոցառումները:

Ararat ZAKARYAN, Meri PETROSYAN

Рыночное позиционирование организаций сферы здравоохранения инструментами медиамаркетинга

Ключевые слова: медиамаркетинг, здравоохранение, позиционирование, реклама, баннер

Не смотря на то, что организации в сфере здравоохранения имеют специальное направление и с перва у них главной целью является здоровье населения, они еще и коммерческие организации, главной целью которых является получение прибыли. В условиях конкуренции, для обеспечения больших объемов продаж и для получения больших прибылей эти организации тоже обращаются к инструментам маркетинга и в этом немало-важную роль играют возможности медиамаркетинга. В данной статье обсуждены и представлены мероприятия направленные на медиа коммерциализацию и продвижение продуктов организаций здравоохранения инструментами медиамаркетинга.

Ararat ZAKARYAN, Mary PETROSYAN

Market positioning of the health sector organizations with mediamarketing tools

Key words: media marketing, health care, positioning, advertizing, banner

In spite of the fact that the organizations in health sector have the special direction and at first a main goal is health of the population, they are also commercial organizations which main goal is receiving profit. In the conditions of the competition, for ensuring large volumes of sales and for receiving big profits these organizations addresses to instruments of marketing and in it an important role is played by possibilities of media marketing. Actions the commercialization and advance of products of the organizations of health care directed to media by instruments of media marketing are discussed and presented in this article.

ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐԻ ԱՎԱՆՂՆԵՐԻ ԵՎ ՎԱՐԿԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՅԻՆ ՇԱՐՔԵՐԻ ԷՔՍՊՈՆԵՆՑԻԱԼ ՀԱՐԹԵՑՈՒՄ ԵՎ ԿԱՆԽԱՏԵՍՈՒՄՆԵՐ

Էլինա ՇԱՄՍԱԼՈՎԱ

ՀԱԱՀ Ստեփանակերտի մասնաճյուղի դասախոս

Բանալի բառեր. վարկեր, ավանդներ, զարգացման միտում, տրենդ, կանխատեսումներ, էքսպոնենցիալ հարթեցում

Ժամանակային շարքերի վերլուծության մեջ կիրառվում է նաև ցուցչային (էքսպոնենցիալ) միջինների օգնությամբ շարքի հարթեցումը և կանխատեսումների իրականացումը: Ցուցչային միջինների էությունն այն է, որ պետք է գտնել այնպիսի միջիններ, որոնցում սոցիալ-տնտեսական երևույթի նախկին հետազոտության ազդեցությունը կսկսի մարել այն պահից սկսած, որի համար հաշվարկվում է միջին մակարդակը: Ժամանակային շարքի էքսպոնենցիալ հարթեցումը կատարվում է *Ռ. Բրաունի* բանաձևով՝ [6, սր.183]

$$Q_t = \alpha \times y_t + (1 - \alpha) \times Q_{t-1}, \quad \text{որտեղ}$$

Q_t - t պահի դրությամբ ցուցչային միջինն է, ժամանակային շարքի հարթեցված նշանակությունն է,

α - ընթացիկ հետազոտության կշիռն է,

y_t - ժամանակային շարքի փաստացի մակարդակն է t պահի դրությամբ,

Q_{t-1} - նախկին մակարդակի ցուցչային միջինն է:

Հարթեցման ժամանակ ընտրվում է α այն կշիռը, որի դեպքում մնացորդների քառակուսիների գումարը նվազագույնն է: Ցուցչային միջիններով ժամանակային շարքի հարթեցման դեպքում շարքի առաջին մակարդակի հարթեցված և փաստացի մակարդակները ընդունվում են միմյանց հավասար, որից հետո սկսվում է հարթեցված մակարդակների հաշվարկը: Կատարված վերլուծությունները ցույց են տվել, որ և ավանդների և վարկերի չափը ներկայացնող ժամանակային շարքի էքսպոնենցիալ հարթեցման դեպքում մնացորդների քառակուսիների գումարի նվազագույն մակարդակ է ստացվում, երբ $\alpha = 0.9$ կշռի դեպքում:

Հարթեցման ժամանակ ընտրվում է α այն կշիռը, որի դեպքում մնացորդների քառակուսիների գումարը նվազագույնն է: Ցուցչային միջիններով ժամանակային շարքի հարթեցման դեպքում շարքի առաջին մակարդակի հարթեցված և փաստացի մակարդակները ընդունվում են միմյանց հավասար, որից հետո սկսվում է հարթեցված մակարդակների հաշվարկը:

Աղյուսակ 1. Արցախի Հանրապետության առևտրային բանկերի ավանդների և վարկերի մեծությունը, տարեվերջին, մլն. դրամ, 2002-2016թթ.

Տարիներ	Վարկեր	Ավանդներ
2002թ.	5093.1	13274.0
2003թ.	6033.5	19354.0
2004թ.	9138.9	21579.0
2005թթ.	16612.3	14566.0
2006թ.	6180.4	20363.0
2007թ.	10417.0	24803.0
2008թ.	17812.8	33310.0
2009թ.	29249.1	29055.6
2010թ.	42526.1	34453.0
2011թ.	59617.9	41182.9
2012թ.	79425.8	49307.4
2013թ.	82862.8	55902.1
2014թ.	98234.1	58619.1
2015թ.	100805.0	61340.2
2016թ.	118825.1	74534.7

Կատարված վերլուծությունները ցույց են տվել, որ և ավանդների և վարկերի չափը ներկայացնող ժամանակային շարքի էքսպոնենցիալ հարթեցման դեպքում մնացորդների քառակուսիների գումարի նվազագույն մակարդակ է ստացվում, երբ $\alpha = 0.9$ կշռի դեպքում:

Աղյուսակ 2. Նշված կշռով հարթեցված մակարդակները, փաստացի մակարդակից դրանց շեղումների քառակուսիները:

Տարիներ	Վարկեր			Ավանդներ		
	y_{1t}	Q_{1t}	$e_{1t}^2 = (y_{1t} - Q_{1t})^2$	y_{2t}	Q_{2t}	$e_{2t}^2 = (y_{2t} - Q_{2t})^2$
2002թ.	5093.1	5093.1	0.0	13274.0	13274.0	0.0
2003թ.	6033.5	5939.46	8843.522	19354.0	18746	369664
2004թ.	9138.9	8828.36	96435.09	21579.0	21356.5	49506.25
2005թթ.	16612.3	15864.96	558517.1	14566.0	15267.3	491821.7
2006թ.	6180.4	7223.59	1088245	20363.0	19783.3	336052.1
2007թ.	10417.0	9993.34	179487.8	24803.0	24359	197136
2008թ.	17812.8	17073.22	546978.6	33310.0	32459.3	723690.5
2009թ.	29249.1	28105.47	1307890	29055.6	29481.04	180999.2
2010թ.	42526.1	41198.4	1762787	34453.0	33913.26	291319.3
2011թ.	59617.9	57908.72	2921296	41182.9	40509.91	452915.5
2012թ.	79425.8	77445.01	3923529	49307.4	48494.95	660075
2013թ.	82862.8	82519.1	118129.7	55902.1	55242.63	434900.7
2014թ.	98234.1	96696.97	2362769	58619.1	58347.4	73820.89
2015թ.	100805.0	100547.9	66095.27	61340.2	61068.09	74043.85
2016թ.	118825.1	117023.1	3247240	74534.7	73215.25	1740948
Ընդամենը	-	-	18188243	-	-	6076893

Էքսպոնենցիալ հարթեցման հիման վրա կանխատեսման մակարդակների կառուցման ժամանակ յուրաքանչյուր նոր կանխատեսման մակարդակ հենվում է նախկին կանխատեսված մակարդակի վրա: [6; стр.185]

$$S_t = S_{t-1} + \alpha(y_{t-1} - S_{t-1}),$$

որտեղ

S_t - կանխատեսման մակարդակն է t ժամանակահատվածի առումով,

S_{t-1} - կանխատեսման մակարդակն է (t-1) ժամանակի առումով,

α -հարթեցման համար կիրառվող հաստատուն կշիռն է,

y_{t-1} - (t-1) ժամանակահատվածի փաստացի մակարդակն է,

$(y_{t-1} - S_{t-1})$ - կանխատեսման սխալի մեծությունն է:

Էքսպոնենցիալ հարթեցման միջոցով կատարվել են կանխատեսումներ մինչև 2020թ.-ը, արդյունքներն ներկայացված են աղյուսակ 3-ում:

Աղյուսակ 3. ԼՂՀ առևտրային բանկերի վարկերի և ավանդների կանխատեսումները էքսպոնենցիալ հարթեցման միջոցով մինչև 2020թ.-ը, մլն. դրամ

Տարիներ	Վարկեր	Ավանդներ
2017թ.	118644.9	74402.76
2018թ.	118807.1	74521.51
2019թ.	118823.3	74533.38
2020թ.	118824.9	74534.57

Գրականություն

- 1.«Լեռնային Ղարաբաղի սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2016 թվականի հունվար-դեկտեմբերին», եռամսյակային զեկուլյց, ԼՂՀ ԱՎԾ, Ստեփանակերտ 2017, էջ. 65-69
- 2.2014-2015 «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ֆինանսների վիճակագրությունը, 2015», վիճակագր. ժողովածու, ԼՂՀ ԱՎԾ, Ստեփանակերտ 2016, էջ. 80-84
- 3.2012-2013 «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ֆինանսների վիճակագրությունը, 2013», վիճակագր. ժողովածու, ԼՂՀ ԱՎԾ, Ստեփանակերտ 2014, էջ. 64-68
- 4.2010-2011«Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ֆինանսների վիճակագրությունը, 2011», վիճակագր. ժողովածու, ԼՂՀ ԱՎԾ, Ստեփանակերտ 2012, էջ. 64-68
- 5.«ԼՂՀ վիճակագրական տարեգրքեր 2007-2013թթ. 2002-2008թթ.» էջ 270-276
- 6.Статистка: под ред. Члена-корреспондента Российской Академии наук И.И. Елисеевой, Москва 2010; 448 ст.; ст. 183-189

Էլինա ՇԱՄԽԱԼՈՎԱ

Արցախի Հանրապետության առևտրային բանկերի ավանդների և վարկերի ժամանակային շարքերի էքսպոնենցիալ հարթեցում և կանխատեսումներ

Բանալի բառեր. վարկեր, ավանդներ, զարգացման միտում, տրենդ, կանխատեսումներ, էքսպոնենցիալ հարթեցում

Ժամանակային շարքերի վերլուծության մեջ կիրառվում է նաև ցուցչային (էքսպոնենցիալ) միջինների օգնությամբ շարքի հարթեցումը և կանխատեսումների իրականացումը: Հարթեցման ժամանակ ընտրվում է այն կշիռը, որի դեպքում մնացորդների քառակուսիների գումարը նվազագույնն է: Կատարված վերլուծությունները ցույց են տվել, որ և ավանդների, և վարկերի չափը ներկայացնող ժամանակային շարքի էքսպոնենցիալ հարթեցման դեպքում մնացորդների քառակուսիների գումարի նվազագույն մակարդակ է ստացվում, երբ $\alpha = 0.9$ կշռի դեպքում: Էքսպոնենցիալ հարթեցման միջոցով կատարվել են կանխատեսումներ մինչև 2020թ.-ը:

Элина ШАМХАЛОВА

Экспоненциальное сглаживание и прогнозы временных рядов вкладов и кредитов коммерческих банков Республики Арцах

Ключевые слова: кредиты, тенденция к развитию, тренд, прогнозы, экспоненциальное сглаживание

При анализе временных рядов также используется сглаживание ряда по методу скользящих (экспоненциальных) средних и осуществление прогнозирования. При сглаживании выбирается тот вес, при котором сумма остатка в квадрате минимальна. Проведенный анализ показал, что при экспоненциальном сглаживании временных рядов, представляющих вклады и кредиты, сумма остатка в квадрате получает минимальный уровень, когда $\alpha = 0.9$. С помощью экспоненциального сглаживания были осуществлены прогнозы до 2020 года

Elina SHAMKHALOVA

The exponential smoothing of the time series of credits and deposits of commercial banks Republic of Artsakh

Keywords: credit, deposit, tendency, trend, forecasting, exponential smoothing

In time series analysis the exponential smoothing and forecasting is applied as the adaptive method of smoothing. During the exponential smoothing of time series that weight is chosen in which case the sum of the square of residuals are minimum. The results showed that the best weight for this analysis is 0.9 for the time series of either credits or deposits. The forecasting has done till 2020.

**ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐԿԱՎՈՐՄԱՆ ԱՆՅՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՌԿԱ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԼՂՅ-ՈՒՄ**

Դավիթ ԱԼԱՅԿԵՐԴՅԱՆ

ՀԱԱՀ Ստեփանակերտի մասնաճյուղի ԱՊՀ էկոնոմիկայի
հաշվապահական հաշվառման և աուդիտի ամբիոնի դասախոս

Բանալի բառեր. գյուղատնտեսության վարկավորում, գյուղատնտեսական
արտադրություն, պետական աջակցություն, բարձր ռիսկայնություն

Արցախում գյուղատնտեսությունը դիտվում է որպես ազգային անվտանգության ոլորտ և անկախ իր զարգացվածությունից այն եղել ու մնալու է տնտեսության առաջատար ճյուղերից մեկը: Գյուղատնտեսությունը ոչ միայն ագրոարդյունաբերական համալիրի, այլև ամբողջ տնտեսության առավել բարդ ու աշխատատար ճյուղն է և պահանջում է ներկայիս պահանջներին համապատասխան արդյունավետ կազմակերպում: Գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման նպատակն է բավարարել գյուղատնտեսական մթերքների նկատմամբ բնակչության և գյուղատնտեսական հունքի բազայի վրա աշխատող արդյունաբերական ձեռնարկությունների աճող պահանջմունքները: [2] Չնայած գյուղատնտեսության ոլորտում արձանագրված դրական տեղաշարժերի, այն դեռևս շարունակվում է մնալ տնտեսության առավել խոցելի ոլորտներից մեկը, որը կարիք ունի պետական հետևողական քաղաքականության իրականացման: Արցախում գյուղատնտեսությունը ներկայացված է հիմնականում փոքր գյուղացիական տնտեսությունների տեսքով, որոնք խոցելի են ինչպես բնակլիմայական պայմանների, այնպես էլ պետական ֆինանսավորման և վարկային միջոցների հասանելիության տեսանկյունից: Ընդհանուր առմամբ ոլորտի հետագա զարգացման համար անհրաժեշտ նախադրյալների ապահովումը և անցումը դեպի նորարարական ուղղի պահանջում է զգալի ֆինանսական միջոցներ: Կապված այս ամենի հետ գյուղատնտեսական ապրանք արտադրողներն արտաքին ֆինանսավորման կարիք են զգում, որի դերը չափազանց մեծ է արտադրության արդյունավետության բարձրացման, սեզոնային պաշարների ձեռք բերման, արտադրանքի ապրանքայնության մակարդակի բարձրացման և այլ ծախսերի կատարման գործում: Քանի որ գյուղատնտեսական արտադրությունը հիմնականում կապված է սեզոնային պայմանների հետ, ուստի պահանջվող ժամանակահատվածում փոխառու միջոցներ ունենալը կարող է հնարավորություն տալ զերծ մնալու արտադրական գործընթացում ի հայտ եկած մի շարք խնդիրներից՝ ապահովելով դրա անընդհատությունը: [4]

Ասվածից հետևում է, որ գյուղատնտեսական ապրանք արտադրողների համար կենսական նշանակություն է ստանում ֆինանսավորման հուսալի և

մատչելի աղբյուր գտնելը՝ այդ թվում վարկավորման հնարավորությունն առևտրային բանկերից ու վարկային կազմակերպություններից, որը և կարող է հանդիսանալ ագրոպարենային համակարգի առջև ծառայած խնդիրների լուծման ամենաարդյունավետ միջոցներից մեկը՝ նպաստելով ոլորտի մրցունակության բարձրացմանն ու գյուղական տարածքների ամրապնդմանը: Չընայած վերջին տարիներին պետության կողմից ոլորտի բարելավմանն ուղղված բազմաթիվ ծրագրերի, այնուամենայնիվ, վարկերը դեռևս մնում են անհասանելի գյուղատնտեսությանը զբաղվողների մեծ մասի համար: Մի կողմից գյուղատնտեսության ոլորտի բարձր ռիսկայնությունն ու ոլորտում առկա հիմնախնդիրները, մյուս կողմից էլ բանկերի և վարկային կազմակերպությունների ձգտումը՝ վարկավորելու տնտեսության կարճաժամկետ շրջանառությունն ապահովվող ճյուղերը, լուրջ խոչընդոտ են հանդիսանում ոլորտի վարկավորման համակարգի զարգացման գործում:

Վարկային միջոցների հասանելիության տեսանկյունից խոչընդոտ են հանդիսանում նաև վարկավորման բարդ պայմանները (վարկի ժամկետը, մարումների ժամանակացույցը, տոկոսադրույքը, արժույթային կուրսը), գյուղացիական տնտեսությունների ֆինանսական ծանր վիճակը, գրավի առարկայի հետ կապված ռիսկայնությունները:

Չնայած այս ամենի, այնուամենայնիվ, գյուղատնտեսության ոլորտում կան որոշակի գործոններ, որոնք բանկային կապիտալի համար գրավիչ են և դրանցից կարելի է առանձնացնել հետևյալները՝

- գյուղատնտեսական արտադրությունն ունի երկար ժամանակային տեվողություն, ինչը թույլ է տալիս լիարժեք վերահսկողություն իրականացնել վարկային միջոցների նպատակային օգտագործման վրա,

- սեզոնային վարկերի նկատմամբ կայուն պահանջարկի առկայությունը, որն էլ իր հերթին հնարավորություն է տալիս բանկերին և վարկային կազմակերպություններին ձևավորելու իրենց ֆինանսական քաղաքականությունը և հասնելու բարձր ֆինանսատնտեսական արդյունքների,

- ագրարային բիզնեսը հիմնականում կապված է հողային ռեսուրսի հետ, որն էլ վարկի մարման համար լրացուցիչ երաշխիքներ է ստեղծում: [1]

Չաշվի առնելով այն փաստը, որ գյուղատնտեսությունը բավականին զգայուն է ֆինանսավորման նկատմամբ և ելնելով գյուղատնտեսության վարկավորման զարգացման թույլ մակարդակից ու այդ գործընթացում ի հայտ եկած բազմաթիվ խնդիրներից, գյուղատնտեսության վարկավորման համակարգի լայնածավալ զարգացման ու դրա հասանելիության բարձրացման առումով կարևորվում է նաև հատուկ ուշադրություն դարձնելը պետական աջակցության ծրագրերի իրականացման մեխանիզմների վրա: [3]

Այժմ անդրադառնանք ԼՂՀ-ում գործող առևտրային բանկերի և ոչ բանկային կազմակերպությունների կողմից գյուղատնտեսության ներկայիս վարկավորման ըստ 2013-2016 թվականները՝ վերլուծելով, համապատասխան գնահատականներ և առաջարկություններ տալով զարգացման ուղղությամբ (տես աղյուսակ 1-ը և 2-ը):

Աղյուսակ 1. 2013-2016թթ. առևտրային բանկերի կողմից գյուղատնտեսության վարկավորման ծավալները (մլն. դրամ)²³³

Տարիներ	2013թ	2014թ	2015թ	2016թ	Շեղումը (+, -) 2016թ./2015թ.	
					Բացարձակ	Հարաբերական
Ընդամենը	82862,8	98234,1	100805,0	118825,1	18020,1	17,9
Գյուղատնտեսություն	3034,7	2814,0	1853,3	998,8	- 854,5	- 46,1
%-ով ընդամենի նկատմամբ	3,7	2,9	1,8	0,8	- 1,0	- 55,6

Աղյուսակ 1-ի տվյալները վկայում են, որ 2013-2016թթ-ը առևտրային բանկերի կողմից վարկավորման ծավալները անընդհատ աճել են, սակայն հակառակ պատկերն է արձանագրվել գյուղատնտեսության ոլորտում: 2016թ-ին այն կազմել է ընդամենը 998,8 մլն դրամ 2013թ-ի համեմատ կրճատվելով շուրջ երեք անգամ:

Ոչ բանկային կազմակերպությունների կողմից գյուղատնտեսությանը տրամադրված փոխառությունների գծով ևս նվազման միտում է արձանագրվել: 2014 թվականին փոխառությունների ընդհանուր կառուցվածքում գյուղատնտեսության մասնաբաժինը կազմել է 34,4%, 2016 թվականին՝ 20,9%՝ նվազելով 13.5%-ով (տես աղյուսակ 2-ը):

Աղյուսակ 2 2013-2016թթ. ոչ բանկային կազմակերպությունների կողմից գյուղատնտեսությանը տրամադրված փոխառությունները(մլն. դրամ)²³⁴

Տարիներ	2013թ	2014թ	2015թ	2016թ	Շեղումը (+, -) 2016թ./2015թ.	
					Բացարձակ	Հարաբերական, %
Ընդամենը	44026,1	19411,4	28645,4	28413,7	- 231,7	- 0,8
Գյուղատնտեսություն	5776,5	6872	6169,1	5936,8	- 232,3	- 3,8
%-ով ընդամենի նկատմամբ	13,1	35,4	21,5	20,9	- 0,6	- 2,8

²³³ ԼՂՀ ֆինանսների վիճակագրություն 2015-2016 թթ., էջ 81

²³⁴ ԼՂՀ ֆինանսների վիճակագրություն 2015-2016 թթ., էջ 86

Այս պարզ վերլուծությունը վկայում է այն մասին, որ գյուղատնտեսության վարկավորման գործընթացում առկա են մի շարք հիմնախնդիրներ, որոնց հիմնական մասը կապված է գրավի առարկայի, վարկերի արտարժույթով տրամադրման, գյուղատնտեսության ապահովագրական, խորհրդատվական ու տեղեկատվական համակարգերի բացակայության հետ:

Գյուղատնտեսության վարկավորման կատարելագործումը ենթադրում է արտադրանքի իրացման գործընթացին պետական աջակցության կարգավորում, իսկ որպես գրավադրման պայմանների արդյունավետ տարբերակ ընտրել վարկառուի ապագա գործունեությունը:

Հաջորդ հիմնախնդիրը կապված է վարկերի արտարժույթով տրամադրման հետ, որն, երբեմն, նույնիսկ կործանարար ազդեցություն է ունենում գյուղացիական մանր տնտեսությունների համար (ի դեպ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի գերակշիռ մասը՝ շուրջ 75%-ը արտադրվում է հենց այս տնտեսությունների կողմից), որոնց եկամտի աղբյուրը ՀՀ դրամով է՝ կապված տարադրամի տատանմամբ և դրամի արժեզրկմամբ: Այդ առումով, պետական աջակցությամբ հատկացվող վարկերի պարտադիր պայման պետք է հանդիսանա ՀՀ դրամով վարկերի տրամադրումը:

Գյուղատնտեսության զարգացման և վարկավորման համակարգի բարելավման առումով չափազանց կարևոր է խորհրդատվական, տեղեկատվական և ապահովագրական համակարգերի ներդրումը՝ ստեղծելով վարկատու (բանկ, վարկային կազմակերպություն) - խորհրդատվական կառույց - ֆերմեր - ապահովագրական ընկերություն քառակողմ համագործակցության մոդել: Արդյունքում խորհրդատվական կառույցի մասնագետը կկազմի հիմնավորված բիզնես ծրագիր, կտրամադրի անհրաժեշտ խորհրդատվություն ու տեղեկատվություն, միաժամանակ պատասխանատվություն կրելով խորհրդատվության համար, իսկ բանկը կամ վարկային կազմակերպությունը գումարը կվստահի առավել տեղեկացված ու գիտակ անձի, ռիսկի գործոնը որոշակի կմեղմանա, բնակլիմայական պայմաններով պայմանավորված կորուստների ռեպրում էլ ապահովագրական ընկերությունը կփոխհատուցի ֆերմերին և նա կկարողանա կատարել բանկի հանդեպ իր պարտավորությունները:

Գրականություն

1. Բայադյան Ա., ՀՀ գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները, “Գիտություն” հրատ., 2013, էջ 85-88
2. Դավթյան Գ., Գյուղատնտեսական արտադրության կազմակերպում, Եր.2004, էջ 413.
3. Ենգոյան Ա., Սուբսիդավորման և ֆինանսավորման սխեմաները գյուղատնտեսությունում, գյուղատնտեսական ապրանքների արտահանման խթանումը, էջ 3-10
4. Հակոբյան Լ., Ճեպեճյան Շ., Գյուղատնտեսության Էկոնոմիկա, Եր. 2012, էջ 83-85

Դավիթ ԱԼԱԿՎԵՐԴՅԱՆ

Գյուղատնտեսության վարկավորման անհրաժեշտությունը և առկա խնդիրները ԼՂՀ-ում

Բանալի բառեր. գյուղատնտեսության վարկավորում, գյուղատնտեսական արտադրություն, պետական աջակցություն, բարձր ռիսկայնություն

Արցախի տնտեսության զարգացման գործում մեծ է գյուղատնտեսության դերն ու նշանակությունը: Սույն հոդվածում ոլորտի զարգացման համար կարևորել ենք վարկավորման անհրաժեշտությունը, ներկայացրել վերջին չորս տարիների կտրվածքով վարկավորման ծավալները, նշել զարգացմանը խոչընդոտող խնդիրները ու դրանց համահունչ կատարել տնտեսագիտական մեկնաբանություններ:

Давид АЛАХВЕРДЯН

Необходимость кредитования сельского хозяйства и существующие проблемы в НКР

Ключевые слова: сельскохозяйственное кредитование, сельскохозяйственное производство, государственная поддержка, высокий риск

В развитии экономики Арцаха велика роль сельского хозяйства. В данной статье мы подчеркнули необходимость кредитования для развития сектора, представили объемы кредитования на протяжении последних четырех лет, указали проблемы, препятствующие их развитию и в соответствии с ними сделали экономические выводы.

David ALAHVERDYAN

The need of crediting of the sector of agriculture and the existing issues in Artsakh Republic

Key words: the crediting of agriculture, the product of agriculture, government support, high risk

The role and the sense of agriculture is very high for development of the economy in Artsakh. For the development of the pointed sector in the article are underlined the issues based on the role of the crediting, also are presented the volume of the crediting for 4 years, the factors, which negatively affected on the sector, and are given the economic description.

ԻՆՉ Է ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՆ

Ֆաթմա ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ

ՀԱԱՀ Ստեփանակերտի մասնաճյուղի դասախոս

Բանալի բառեր. կոոպերացիա, կոոպերատիվ, կոլեկտիվ, փայատեր, ագրոպարենային համակարգ, պետական աջակցություն, արտադրական կոոպերատիվ, սպառողական կոոպերատիվ

Կոոպերացիայի համակարգում առանձնահատուկ տեղ է գրավում գյուղատնտեսական կոոպերացիան: Կոոպերացիան յուրահատուկ ձև է, որը հընարավորություն է տալիս անհատ արտադրողին օպտիմալ օգտագործել իր ռեսուրսները և ստանալ լրացուցիչ եկամուտ իրականացվող գործողությունների ժամանակ:

Կոոպերացիան ընկած է բոլոր հասարակական կարգերի հիմքում: Այն ընդգրկում է ոչ միայն ֆիզիկական անձանց կամավոր միավորման սկզբնական կոոպերատիվների, այլ նաև իրավաբանական անձանց: [2] Կոոպերացիայի ներկայիս պրակտիկան բոլորովին էլ առաջ չի անցել տեսական ուսումնասիրություններից: Իսկ առանց տեսության և պրակտիկայի փոխկապակցված գործունեության կոոպերատիվ շարժումը չի կարող բնականոն առաջ ընթանալ: Տնտեսական գործունեությունում կոոպերատիվ սկզբունքների լայն օգտագործմանը խոչընդոտող պատճառների շարքում էական է կոոպերացիայի հիմնադրույթի անձևությունը, ոչ հստակ լինելը:

Կոոպերացիայի նպատակը և խնդիրները միշտ և ամենուր միացյալ են՝ իր անդամների իրավունքների պաշտպանությունը, նրանց հետաքրքրությունների, շահերի բավարարումը: Երկար տարիներ կոոպերատիվ շարժման խնդիրները խորհրդային տնտեսագիտական գիտության մեջ ուսումնասիրվել են կապված կոլտնտեսությունների և սպառողական կոոպերացիայի հետ: Խորհրդային գյուղում կոլեկտիվացման փորձարկումների տարիներին դրանց նախաձեռնողները ելնում էին նրանից, որ կոոպերատիվ տնտեսությունները ենթադրում են աշխատանքի և արտադրության միջոցների հանրացում: Ներկայումս, կամավոր ստեղծվող կոոպերատիվներում սեփականությունը կրում է մասնավոր բնույթ՝ տնտեսական օգտագործման կոլեկտիվ ձևի պայմաններում [2,3]:

Հանրապետությունում լուծարված կոլտնտեսությունների և խորհունտեսությունների փոխարեն առաջ են եկել 18375 գյուղացիական տնտեսություններ, իսկ կոոպերատիվներ՝ չկան: Կարևոր գործոնը, որը խոչընդոտում է կոոպերատիվ կառուցվածքի զարգացմանը, դա գյուղական բնակիչների տնտեսական, ինքնակառավարման նորոյթների անբավարար տիրապետումն է, կառավարման մարմինների մոտ կոոպերատիվների նշանակության և դերի գիտակցման բացակայությունը շուկայական տնտեսությունում, առաջատարների բացակայությունը, որոնք ի վիճակի կլինեն գլխավորելու կոոպերատիվ շարժումը հանրապետությունում:

Ըստ տնտեսական գործունեության, հիմնական նպատակների, արդյունքների բաշխման տարբերվում են արտադրական, սպառողական, վերամշակման, իրացման, վարկային և այլ սպասարկումների: Ըստ իրավական կարգավիճակի կոոպերատիվները լինում են արտադրական և սպառողական [1]: Գյուղատնտեսական արտադրական կոոպերատիվը սեփականության վրա հիմնված, իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունեցող իր անդամների աշխատանքային պարտադիր մասնակցությամբ առևտրային կազմակերպություն է, որի նպատակն է զբաղվել գյուղատնտեսական արտադրանքների արտադրության, վերամշակման, իրացման ինչպես նաև օրենքով չարգելված այլ գործունեությամբ: Գյուղատնտեսական սպառողական կոոպերատիվը քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց կամավոր միավորմամբ և տնտեսական գործունեությամբ ոչ առևտրային կազմակերպություն է: Դրանք ստեղծվում են կոոպերատիվի անդամների արտադրած արտադրանքի վերամշակման, իրացման, տրանսպորտային ու արտադրական սպասարկման ու այլ փոխշահավետ ծառայություններ մատուցելու նպատակով [2,3]:

Կոոպերատիվի անդամ կարող է լինել 16 տարին լրացած յուրաքանչյուր քաղաքացի, ով ընդունում է կանոնադրությունը և մասնակցություն է ունենում նրա աշխատանքային գործունեությանը [2,3]: Քաղաքացին միաժամանակ կարող է լինել արտադրական և սպառողական կոոպերատիվների անդամ: Կոոպերատիվի անդամ ընտրվելու համար կարող են սահմանվել նաև հետևյալ պահանջները՝

- որակավորման մակարդակը, անձնական հատկանիշները ,
- պայմանագրերից և ծառայություններից օգտվելու պարտավորությունները,

- տարածական հեռավորությունը,
- փայլավճարի գումարից ելնելով դիվիդենտներ չվճարելը :

Կոոպերատիվի անդամը իրավունք ունի՝ մասնակցել կոոպերատիվի գործունեությանը և դրա գործերի կառավարմանը, ընտրել և ընտրվել կոոպերատիվի վերահսկման և կառավարման մարմիններում, առաջարկություններ կատարել կոոպերատիվի գործունեության բարելավման, ղեկավար մարմինների և պաշտոնատար անձանց աշխատանքների թերությունների վերացման վերաբերյալ, ստանալ եկամուտի մասնաբաժին, իրենց նյութական և աշխատանքային ներդրմանը համապատասխան, որն ենթակա է բաշխման կոոպերատիվի անդամների միջև, օգտվել կոոպերատիվի գույքից և անդամների համար նախատեսված արտոնություններից [3]: Կոոպերատիվի անդամը իրավունք ունի նաև ստանալ աշխատանք կոոպերատիվում, հաշվի առնելով մասնագիտությունը, որակավորումը, մասնակցել ղեկավար մարմինների նիստերին և ներկայացնել առաջարկություններ:

Կոոպերատիվի անդամը իրավունք ունի դուրս գալ կոոպերատիվի կազմից, առանց մյուս անդամների համաձայնության, լինել այլ կազմակերպության անդամ, եթե դա չի խանգարում միավորման գործունեությանը [2,4]:

Կոոպերատիվի անդամները ունեն պարտավորություններ՝

- կատարել ընտրովի կառավարման և վերահսկման մարմինների որոշումները,
- կոոպերատիվի գործունեության ժամանակ կատարել իրենց պարտականությունները՝ աշխատանքային և գույքային մասնակցությամբ,
- մասնակցել կոոպերատիվի գործերի կառավարմանը,
- պահպանել պետական և կոոպերատիվի սեփականությունը:

Նշվեց, որ կոոպերատիվները ստեղծվում են կամավորության սկզբունքների հիման վրա, որը նշանակում է՝ ոչ միայն կամավոր անդամություն, այլ նաև առանց արգելքի նրանից դուրս գալիս մասնաբաժին վերադարձնելը [1,3]:

Քանի որ կոոպերացիայի ձևավորման հիմնական գործոնը մարդկային ներուժն է ապա բոլոր քայլերը պետք է կատարվեն զգուշորեն: Չցանկացողների նկատմամբ չպետք է կիրառվեն պարտադրման կամ ստիպողական մոտեցումներ: Նրանց հետ պետք է կազմակերպվեն կազմակերպչական,

խորհրդատվական աշխատանքներ: Պետք է պարզաբանել, որ նրանք չեն կորցնում իրենց սեփականության իրավունքը, բացառել այդ ձևի առավելությունները ու արդյունավետությունը [3,4]:

Կոոպերատիվների կազմակերպման հաջողությունները պայմանավորված են նրանով, թե կազմում ընդգրկվող սուբյեկտները ինչպիսի շահագրգռվածություն ունեն և ինչպես են պատկերացնում միավորվելու խնդիրները, յուրաքանչյուրի ֆունկցիաները և նրանց հետագա գործունեությունը: Կոոպերացումը կնպաստի լուծելու կարևոր հասարակական, պետական, սոցիալ տնտեսական խնդիրներ: Կախված տվյալ բնակավայրի առանձնահատկություններից, բնակչության ցանկություններից կազմակերպվում է միավորման այն ձևը, որը ընդունելի է բնակիչների կամ նրա կազմում ընդգրկվողներից:

Ազրոպարենային համակարգի հաջող զարգացմանը կնպաստի կոոպերատիվների ստեղծումը, որը միավորում է գյուղատնտեսական տարբեր տեսակի ապրանք արտադրողներին:

Գյուղացիական տնտեսությունների վիճակի վերլուծությունը ԱՀ-ում ցույց է տալիս, որ ներկայումս նպատակահարմար է զարգացնել , ստեղծել կոոպերատիվները:

Կարևոր է պետական աջակցության դերը կոոպերատիվների ստեղծման ընթացքում (անտոկոս վարկերի տրամադրում):

Կոոպերացիան կնպաստի մանր ապրանք արտադրողների միավորմանը, անհրաժեշտ միջոց է ապահովելու ֆերմերային տնտեսությունների արդյունավետ գործունեությանը [2,3,4]:

Կոոպերատիվների ողջ գործունեությունն իրականացվում է կամավորության, նրանց անդամների ընդհանրության հիման վրա, ըստ գյուղատնտեսական գործունեության տեսակների, պրոֆեսիոնալ հետաքրքրության, ինչպես նաև փայատերերի ցանկացած գործունեությանը անձնական մասնակցության, այդ թվում ընտրության ժամանակ: Կոոպերատիվները պետք է երաշխավորեն բոլոր օպերացիաների գաղտնիությունը իր անդամների հաշիվների և ավանդների գծով: Ներկա ժամանակաշրջանում գյուղատնտեսական կոոպերացիայի ստեղծման աշդյունավետ ձևերից մեկը մանր ապրանք

արտադրողների միջհարևանային փոխօգնության կազմակերպումն է: Այն անպայման պետք է ամրապնդվի գրավոր պայմանագրով և հաճախ կրի ժամանակավոր, սեզոնային բնույթ:

Այդ կոոպերացիայի օբյեկտ կարող են հանդիսանալ աշխատանքի փոխվճարվող օգտագործումը, ինչպես նաև գյուղատնտեսական տեխնիկան և սարքավորումները:

Կոոպերատիվ կապերը, որ կլինեն գյուղացիական տնտեսություններում կարևոր են փոքր թվաքանակի դեպքում:

Պաշտոնական գործընկերային միջհարևանային կապերը կոոպերացիայում հանդես կգան որպես ուղի, որով էլ կսկսվի գյուղացիական կոոպերացիայի զարգացումը [1,4]: Պարզ գործընկերային կոոպերացիան կարող է հանդես գալ արտադրական կոոպերացիայի ձևով, որի դեպքում տեղի կունենա մասնավոր և մանր գյուղացիական տնտեսությունների ռեսուրսային բազայի միավորում, պահպանելով նրանց սեփականության իրավունքը հողի և այլ ունեցվածքի նկատմամբ:

Գյուղատնտեսական կոոպերացիայի զարգացումը խոչընդոտող հիմնական պատճառը գյուղացիական տնտեսությունների հողատարածքների ցրվածությունն է, կոոպերացիայի նկատմամբ անվստահության բարոյահոգեբանական մթնոլորտը [2]:

ԱՀ ճանաչում է կոոպերատիվների և դրանց միությունների իրավունքները և պաշտպանում նրանց օրինական շահերը: Պետական աջակցությունը կնպաստի կոոպերատիվների ստեղծմանը, կարգավորմանը և տնտեսական ինքնուրույնության ամրապնդմանը [22.12.2016 թ.]:

Գրականություն

1. Աբրահամյան Մ., Գյուղացիական տնտեսությունների կոոպերացումը, կառավարումը և կազմակերպումը: Երևան, 2006 թ. էջ 70-75, 15-17:
2. Գևորգյան Ս., Գյուղատնտեսական կոոպերացիա: Եր., 2002թ., էջ 30-33, 102-165:
3. Դավթյան Գ., Մարգարյան Հ., Գյուղատնտեսական արտադրության կազմակերպում: Երևան, 2004 թ. էջ 48-60:
4. Ուռուտյան Վ., Ավետիսյան Ս. Գյուղատնտեսական կոոպերատիվներ: Եր. 2011թ. էջ 6-12, 73-86:

Ֆաթմա ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ

Ի՛նչ է գյուղատնտեսական կոոպերացիան

Բանալի բառեր. կոոպերացիա, կոոպերատիվ, կոլեկտիվ, փայատեր, ագրոպարենային համակարգ, պետական աջակցություն, արտադրական կոոպերատիվ, սպառողական կոոպերատիվ

Յոդվածում խոսվում է կոոպերատիվների ստեղծման պայմանների և միասին աշխատելու առավելությունների մասին, որը ծանոթացնում է կոոպերատիվների նպատակներին և սկզբունքներին: Ներկայացված է կոոպերատիվի անդամների իրավունքները և պարտականությունները: Կարևորվում է կառավարության դերը կոոպերատիվների ստեղծման և զարգացման գործում:

Фатма АРЗУМАНИЯН

Что такое сельскохозяйственная кооперация

Ключевые слова: кооперация, кооператив, коллектив, акционер, агропромышленный комплекс, государственная поддержка, производственный кооператив, потребительский кооператив

В статье рассмотрены необходимые условия создания кооперативов и преимущества совместной работы, что ознакомливает с целями и принципами кооперативов. Представлены права и обязанности членов кооперативов. Подчеркивается роль государства в создании и развитии кооперативов.

Fatma ARZUMANYAN

What is agricultural co-operation

Key words: co-operative, cooperative, collective, shareholder, agroindustrial complex, state support, industrial cooperative, consumer cooperative

The article discusses the necessary conditions of creating co-operatives and the advantages of team-work. It also acquaints people with the aims and the principles of the co-operatives. The rights and duties of the members of co-operatives are presented in the article. It underlines the importance of the role of the government in creating and developing the co-operatives.

**ՀՀ ԵՎ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԷԼԵԿՏՐԱԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ
ՓՈԽՉԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**

Հրանտ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
ՀՊՏՀ ասպիրանտ

Բանալի բառեր. էլեկտրաէներգետիկական համակարգ, էլեկտրաէներգիա, արտաքին առևտուր, հայ-վրացական համագործակցություն

Վրաստանի և Հայաստանի միջև էներգետիկ բնագավառում համագործակցությունը ներկայիս պայմաններում ձեռք է բերում հատուկ կարգավիճակ և հատուկ ուշադրություն է պահանջում պետական կառույցներից:

Երկու երկրներն ընդհանուր կարգավիճակ ունեն էներգակիրների ներմուծման հարցում, ինչը նշանակում է, որ կայուն և ճգնաժամային ժամանակաշրջանում անվտանգ էներգետիկ համակարգ ստեղծելու համար երկու պետությունները պետք է ունենան հետևյալ գերակայությունները՝ առաջին հերթին, ավելացնել էլեկտրաէներգիայի արտահանման աղբյուրների քանակը, և երկրորդ, էներգետիկ տրանզիտային երթուղիների քանակն ու բազմազանությունը և, վերջապես, պետության ներսում նոր էներգետիկ հզորությունների արտադրությունը:

Հայաստանի և Վրաստանի էներգետիկ բնագավառներում գոյություն ունեցող այս ընդհանրությունները համեմատելիս, նկատելի է, որ էներգետիկ ոլորտում յուրաքանչյուր երկրում «գերակայում է» մեկ պետություն. Հայաստանի դեպքում դա Ռուսաստանն է, Վրաստանի դեպքում՝ Ադրբեջանը: Այս իրավիճակը խորապես կախվածություն է ստեղծում այդ պետություններից, ազդելով ոչ միայն էներգետիկ քաղաքականության ռազմավարության վրա, այլև Հայաստանի և Վրաստանի անվտանգության համակարգերի վրա՝ ստիպելով վերջիններին մշտապես հաշվի առնել էներգամատակարարող պետության շահերը:

Ներկայումս Հայաստանում էլեկտրաէներգիայի արտադրողականության գրեթե կեսը չի օգտագործվում: Էլեկտրաէներգիայի գումարային դրվածքային հզորությունը կազմում է 4200 ՄՎտ, որից ընթացիկը 55% (2300 ՄՎտ) (տես Աղյուսակ 1)²³⁵: Ատոմակայանը և հիդրոէլեկտրակայանները ապահովում են հզորության հիմնական պահանջարկը, իսկ ջերմային էլեկտրակայանները հիմնականում օգտագործվում են ձմռանը պիկային պահանջարկը բավարարելու համար:

²³⁵ <http://www.minenergy.am/page/448> Հայաստանի Հանրապետության էներգետիկ ենթակառուցվածքների և բնական պաշարների նախարարության պաշտոնական կայք

րելու և հիմնական կարիքների բավարարման համար, երբ ատոմակայանը ցանցից անջատված է հերթական նորոգումներն իրականացնելու համար:

Աղյուսակ 1. ՀՀ-ում էլեկտրաէներգիայի հիմնական արտադրողները՝ ՀԱԷԿ, ՀԷԿ, ՋԷԿ, Այլընտրանքային (վերականգնվող էներգիայի աղբյուրներ)²³⁶:

Արտադրություն (մլն. կվտժ)	2014	2015	2016
ՀԱԷԿ	2464.8	2787.7	2380.5
ՋԷԿ	3288.6	2801.2	2581.5
ՀԷԿ	1992.6	2205.6	2351.4
Վերականգնվող էլեկտրաէներգիա	4.0	3.7	1.8
Ջերմային էներգիա	144.9	160.0	90.0
Ընդամենը	7750.0	7798.0	7315.3

Հայաստանն արտադրում է բավարար քանակությամբ էլեկտրաէներգիա՝ ներքին պահանջներին բավարարելու համար, և ունի լրացուցիչ հզորություններ էլեկտրաէներգիայի արտահանման համար: Իրականում Հայաստանը էլեկտրաէներգիա արտահանող երկիր է, սակայն դրա ծավալը փոքր է կազմում է ընդհանուր արտահանման 5-6%²³⁷: Հատկապես 2010թ. էլեկտրաէներգիայի արտահանումը ավելացել է՝ հասնելով 80-85 մլն դոլարի (2014թ.՝ 1236 մլն կվտ/ժ): Ներկրվող էլեկտրաէներգիայի ծավալը շատ փոքր է, և ավելի շուտ, ունի էներգետիկայի կարգավորման նպատակ (տես՝ Աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2. ՀՀ էլեկտրաէներգիայի արտադրությունը և էլեկտրաէներգիայի արտաքին առևտուրը(մլն կվտ/ժ)²³⁸

Էլ. էներգիա	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Արտադրված	5941	5897	6114	5671	6491	7433	8036	7710	7750	7798
Ներմուծված	355	419	343.4	291.1	246	301	98	198	191	174
Արտահանված	755	451	360	336	1061	1383	1696	1226	1236	1424

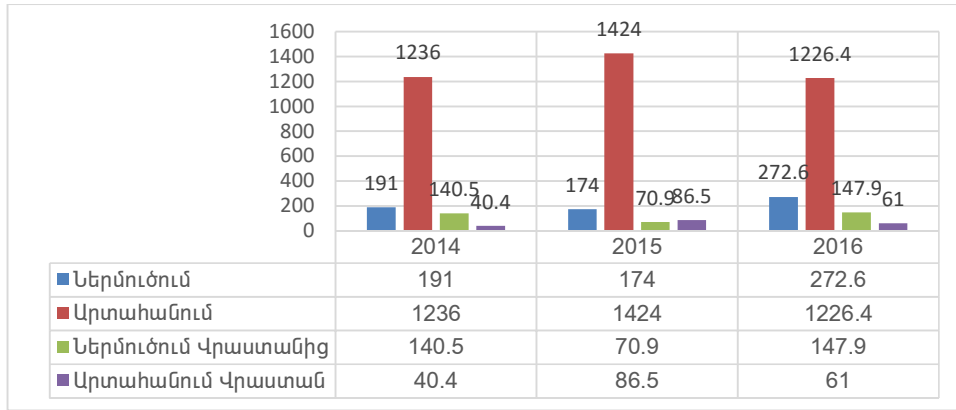
Էլեկտրաէներգիա հիմնականում արտահանվում է Իրան և Վրաստան: Ավելին, 2007թ. Վրաստան արտահանումը բավականին բարձր էր, սակայն, փաստորեն, այն դադարեց 2007 թվականից հետո: 2012 թվականին էլեկտրաէներգիայի արտահանումը Վրաստան կազմել է 178 460 Մվտ/ժամ²³⁹:

²³⁶ <http://psrc.am/am/sectors/electric/reports> ՀԾԿՀ էլեկտրական էներգիայի հաշվետվություններ

²³⁷ <http://armstat.am/am/?nid=12&id=10001> ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական կայք

²³⁸ <http://psrc.am/am/sectors/electric/reports> Հայաստանի Հանրապետության Հանրային Ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողով

²³⁹ http://psrc.am/docs/reports/electric/Himnakan_bnutagir_%202012-4.pdf Հայաստանի Հանրապետության Հանրային Ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողով

Գծապատկեր 1. ՀՀ էլեկտրաէներգիայի արտադրությունը և էլեկտրաէներգիայի արտաքին առևտուրը Վրաստանի հետ(մլն կվտժ)²⁴⁰

Չնայած Վրաստանում ՀԷԿ-երի բարձր պոտենցիալին, աշնանային և ձմեռային շրջանում գետերի սակավաջրությունը առաջացնում է էլեկտրաէներգիայի դեֆիցիտ, որը պետք է ծածկվի ՋԷԿ-երի արտադրած թանկ ինքնարժեքով էլեկտրաէներգիայի միջոցով (տես Աղյուսակ 3): Շատ վերլուծությունների և տարբեր միջազգային կազմակերպությունների կողմից կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքները ցույց են տալիս, որ Վրաստանի էներգետիկ հաշվեկշռում պահանջվում է մեծացնել ջերմային էլեկտրակայանների էլեկտրաէներգիայի ծավալը: Դրա մասին է վկայում նաև 2016թ. դեկտեմբերին ՋԷԿ-երի կողմից արտադրած 51% մասնաբաժինը²⁴¹ ընդհանուր ծավալում:

Աղյուսակ 3. Վրաստանում էլեկտրաէներգիայի արտադրության միջոցների կառուցվածքը(մլն կվտժ)²⁴²

	2014	2015	2016
ՀԷԿ	8271.2	8335.3	8453.8
ՋԷԿ	600	627.3	675.2
Արևային էներգիա	46.7	77	99.3
Ընդամենը	10059.3	10371.2	10832.5

²⁴⁰ <http://psrc.am/am/sectors/electric/reports> Հայաստանի Հանրապետության Հանրային Ծառայությունները Կարգավորող հանձնաժողով

²⁴¹ http://gnerc.org/files/wliuri%20angariSi/GNRC_Report_2016_ENG_2017%2021%2007%2017.pdf Georgian national energy and water supply regulatory commission« Annual Report 2016.

²⁴² <http://gnerc.org/en/public-information/gazi/tsliuri-angarishi> Georgian national energy and water supply regulatory commission

Այս համատեքստում 2015թ. դեկտեմբերի 23-ին Իրանի, Ռուսաստանի, Վրաստանի և Հայաստանի ներկայացուցիչների միջև ստորագրված հուշագրով ձեռք բերվեց պայմանավորվածություն, որն ազդարարում է Վրաստան-Հայաստան էներգետիկ համագործակցության նոր դարաշրջանի մասին: Այս հուշագրի համաձայն, կկողմերը սկսում են էլեկտրական հաղորդակցության նոր համակարգի կառուցում, որը միացնելու է չորս երկրների էներգետիկ համակարգերը: Այս ծրագրի իրականացումը նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում Ռուսաստանի, Վրաստանի, Հայաստանի և Իրանի էներգահամակարգերի համաժամանակյա շահագործման համար, ինչը իր հերթին նպաստում է էներգետիկայի ոլորտում ներդրումների աճին: Այդ ներդրումների արդյունքում, մինչև 2018 թվականը, Հայաստանից Վրաստան և Իրան պետք է շահագործման հանձնվի 400 կիլովոլտ լարման նոր գիծը, որը դեպի Վրաստան և Իրան էլեկտրաէներգիայի նոր փոխհոսքեր կապահովի:

Այդ ծրագրերի արդյունքում կստեղծվի հյուսիս-հարավ էներգետիկ միջանցք, որը միաժամանակ աշխատելու է ԵԱՏՄ-ի և ԵՄ-ի էներգետիկ համակարգերի հետ: Այս չորս պետությունների էներգետիկ համակարգերի միջև համագործակցության ընդլայնումը թույլ կտա ստեղծել տարածաշրջանային էլեկտրաէներգետիկ շուկա, որտեղ միաժամանակ գործող համակարգերը զգալիորեն կփոխեն էլեկտրաէներգիայի գնագոյացման միջավայրը, ինչպես նաև կընդլայնի ՀՀ-ում նոր էներգետիկ հզորությունների կառուցմանն ուղղված ներդրումների ծավալը:

Հայ-վրացական էլեկտրաէներգետիկ ոլորտի փոխհարաբերությունների առավել բարձր արդյունավետության ապահովման նպատակով առաջարկվում է ստեղծել համատեղ աշխատանքային խումբ՝ բաղկացած երկու երկրների կողմից լիազորված ոլորտի մասնագետներից, որը կապահովի համագործակցության տեխնիկական, նորմատիվային ինչպես նաև իրավական հիմքերի նախագծեր, վերը նշված ծրագրերի իրականացմանն օժանդակելու նպատակով:

Էլեկտրաէներգետիկ ոլորտի հիմնախնդիրների լուծման ուղղություն է նաև դրա արտադրության սեփական աղբյուրների բազմազանեցումը, այդ թվում՝ վերականգնվող էներգիայի տեսակարար կշռի բարձրացումը երկրի էներգետիկ հաշվեկշռում:

Տարածաշրջանում մրցակցող երկու տնտեսական համակարգերի՝ Խորը և համապարփակ ազատ առևտրի համաձայնագրի և ԵԱՏՄ-ի սահմանին հայ-վրացական էներգետիկ համագործակցությունը հնարավորությունների նոր հարթակ է, որից երկու երկրները՝ համատեղ աշխատանքի միջոցով, պարտավոր են հասնել փոխշահավետ տնտեսական իրավիճակի:

Հրանտ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

ՀՀ և Վրաստանի էլեկտրաէներգետիկ համակարգերի փոխհարաբերությունների զարգացման ուղիները

Բանալի բառեր. էլեկտրաէներգետիկական համակարգ, էլեկտրաէներգիա, արտաքին առևտուր, հայ-վրացական համագործակցություն

Էներգետիկ բնագավառն ունի ռազմավարական նշանակություն երկրի անկախության, անվտանգության և տնտեսության կայուն զարգացման համար: Էներգետիկ ոլորտը դիտվում է որպես տնտեսության զարգացման համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների կարևոր բաղկացուցիչ, դեռ ավելին՝ էլեկտրաէներգետիկական համակարգը արտադրական ենթակառուցվածքի կարևոր տարր է, որով էլ հիմնավորվում և մեկնաբանվում է էներգետիկ բնագավառի դերը տնտեսական զարգացման գործում: Հայաստանի և Վրաստանի էլեկտրաէներգետիկական համակարգերի փոխհարաբերությունների խորացումն ու ընդլայնումը բխում է երկու երկրների շահերից և պահանջում է շարունակական ուսումնասիրություններ:

Hrant MARGARYAN

The ways of development of interrelations of power systems between Armenia and Georgia

Key words: electric power system, electricity, foreign trade, Armenian-Georgian cooperation

The energy sector has a strategic importance for the country's independence, security and sustainable economic development. The energy sector is considered as an important constituent of the infrastructure in the development of the economy, and moreover, the Electric Power System is an important element of the industrial infrastructure, which substantiates and explains the role of the energy sector in economic development. The development and expansion of the interrelationship between the energy systems of Armenia and Georgia proceeds from the interests of two countries and requires continuous research.

Грант МАРГАРЯН

Пути развития электроэнергетических взаимоотношений между Арменией и Грузией

Ключевые слова: электроэнергетика, электроэнергия, внешняя торговля, армяно-грузинское сотрудничество

Энергетический сектор имеет стратегическое значение для независимости, безопасности и устойчивого экономического развития страны. Энергетический сектор рассматривается как важная составляющая инфраструктуры, необходимой для развития экономики, и, кроме того, электроэнергетическая система является важным элементом промышленной инфраструктуры, которая обосновывает и объясняет роль энергетического сектора в экономическом развитии. Углубление и расширение взаимосвязи между энергетическими системами Армении и Грузии исходит из интересов обеих стран и требует непрерывных исследований.

**ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՊԱՐՈՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿԵՆՍԱՄԱԿԱՐԴԱԿԻ
ՉԻՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՓՈԽԿԱՕՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ
(ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐՈՎ)**

Ռոզա ԱՎԱԳՅԱՆ

ՀԱԱՀ Ստեփանակերտի մասնաճյուղ

Բանալի բառեր. բնակչության կենսամակարդակ, սոցիալական ապահովություն, ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով, բնակչության դրամական եկամուտներ, կոռեյացիայի գործակից

Երկրի բնակչության կենսամակարդակը փոխադարձ կախվածության մեջ է պետության վարած սոցիալական ապահովության քաղաքականությունից: Արցախի Հանրապետությունը (ԱՀ) որդեգրել է տնտեսության կայուն զարգացման ուղին, որի արդյունքները, ըստ վիճակագրական տվյալների, նրկատելի են վերջին տարիներին: Սակայն պետությունը, դեռևս գտնվելով պատերազմական իրավիճակում, շարունակում է բնակչության կենսամակարդակի բարելավմանն ուղղված սոցիալական ապահովության ծրագրերը:

Աղյուսակ 1. ԱՀ-ում նպաստառու ընտանիքների և երեխաների թիվը 2009-2016թթ.²⁴³

Տարիներ	Նպաստառու ընտանիքների ընդհանուր թիվը	Երեխաների թիվը	Մինչև 18 տ. երեխա ունեցող ընտանիքների թիվը	Երեխաների թիվը	Մինչև 2 տարեկան երեխա ունեցող մայրերի թիվը	Երեխաների թիվը
2009թ.	10213	19052	5478	12576	3887	5089
2010թ.	10216	19144	5376	12740	3977	5225
2011թ.	10016	19202	5254	13019	4114	5207
2012թ.	9914	18999	5132	12956	4206	5176
2013թ.	9695	18722	5255	13117	3939	4901
2014թ.	9718	18592	5154	13044	4119	4928
2015թ.	10012	19042	5298	13186	4328	5320
2016թ.	9770	18988	5191	13344	4247	5199

Վերլուծությունները ցույց են տվել, որ 2009-2016թթ. ԱՀ-ում նպաստառու ընտանիքների թիվը տարեկան միջին հաշվով կրճատվել է 63-ով, ընդ որում՝ մինչև 18 տարեկան երեխաներ ունեցող նպաստառու ընտանիքների թիվը՝ 41-ով, իսկ նման ընտանիքներում երեխաների թիվը 2016թ.-ին 2009թ.-ի համեմատությամբ ավելացել է 768 երեխայով կամ 6.1%-ով:

²⁴³«Լեռնային Ղարաբաղի սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2016 թվականի հունվար-դեկտեմբերին», ԼՂՀ, ԱՎԾ, Ստեփանակերտ 2017, էջ. 94; «ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2009-2015», ԼՂՀ ԱՎԾ, Ստեփանակերտ 2016, էջ. 82:

Աղյուսակ 2. ԱՅ-ում ամսական նպաստի չափը 2009-2016թթ., դրամ²⁴⁴

Տարիներ	2009թ.	2010թ.	2011թ.	2012թ.	2013թ.	2014թ.	2015թ.	2016թ.
Մեկ նպաստառու ընտանիքի հաշվով	18048	18262	21546	21447	22132	22007	22190	22790
Մինչև 18 տ. երեխա ունեցող մեկ նպաստառու ընտանիքի հաշվով	21994	22296	25837	25964	26574	26912	26669	27699

Աղյուսակ 2-ում ներկայացված տվյալներից երևում է, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում մեկ նպաստառու ընտանիքի հաշվով ամսական նրպաստի չափը տարեկան միջինում ավելացել է 677.4 դրամով կամ 3.4%-ով, իսկ մինչև 18 տարեկան երեխա ունեցող ընտանիքի նպաստը՝ 815 դրամով կամ 3.4%-ով: Հարկ է նշել, որ մինչև 18 տարեկան երեխա ունեցող ընտանիքի նրպաստը նպաստառու ընտանիքի նպաստին գերազանցել է 1.21 անգամ: Ակընհայտ է, որ նպաստառու ընտանիքների թիվը, ամսական նպաստի չափը անմիջականորեն պայմանավորված է բնակչության կենսամակարդակը բնութագրող հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշներից: Այս փոխկախվածության հետազոտության նպատակով որպես գործոնային հատկանիշներ ընտրել ենք ԱՅ բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտները և ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով (փաստացի ընթացիկ գներով):

Աղյուսակ 3. ԱՅ բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտները և ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով 2009-2016թթ. (փաստացի, ընթացիկ գներով)²⁴⁵

Տարիներ	Բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտները, մլն. դրամ	ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով, հազար դրամ
2009թ.	88366.8	723.7
2010թ.	96898.6	823.2
2011թ.	112936.4	936.1
2012թ.	125174.8	1023.0
2013թ.	136500.4	1137.9
2014թ.	150907.5	1268.1
2015թ.	155940.4	1443.8
2016թ.	161631.4	1577.3

Աղյուսակ 3-ում ներկայացված տվյալներից երևում է, որ ինչպես ԱՅ բնակչության միջին տարեկան եկամուտներն, այնպես էլ ՀՆԱ-ն բնակչության

²⁴⁴«Լեռնային Ղարաբաղի սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2016 թվականի հունվար-դեկտեմբերին», ԼՂՀ, ԱՎԾ, Ստեփանակերտ 2017, էջ. 94; «ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2009-2015», ԼՂՀ ԱՎԾ, Ստեփանակերտ 2016, էջ. 83

²⁴⁵«Լեռնային Ղարաբաղի սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2016 թվականի հունվար-դեկտեմբերին», ԼՂՀ, ԱՎԾ, Ստեփանակերտ 2017, էջ. 4,7; «ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2009-2015», ԼՂՀ ԱՎԾ, Ստեփանակերտ 2016, էջ. 76, 162

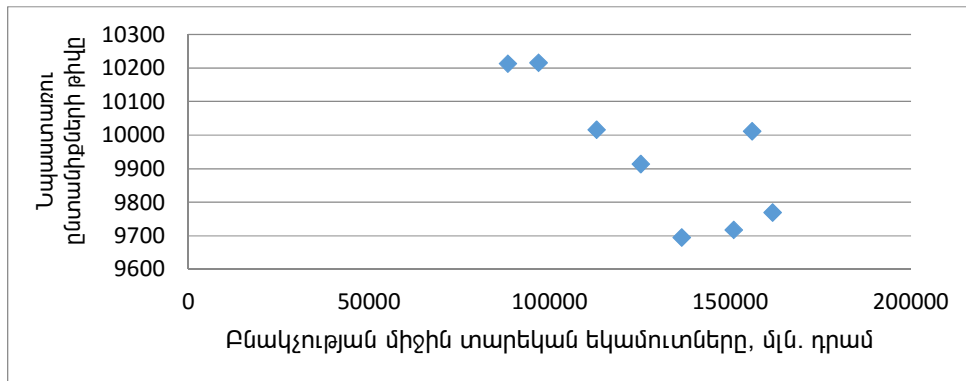
մեկ շնչի հաշվով ունեցել են աճի միտումներ: 2016թ. ԱՅ բնակչության միջին տարեկան եկամուտները 2009թ. համեմատ ավելացել են շուրջ 73264.6 մլն. դրամով կամ 82.9%-ով, իսկ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն՝ 853.6 հազար դրամով կամ 1.17 անգամ: Նպաստառու ընտանիքների թվի վրա նշված ցուցանիշների ազդեցության բացահայտման նպատակով, որպես գործոնային հատկանիշներ ընտրել ենք ԱՅ բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտները և ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով: Գծապատկեր 1 և 2-ից երևում է, որ Ա, Գ-ում նպաստառու ընտանիքների թիվը հակադարձ կախվածության մեջ է բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտներից և բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի ծավալներից: Այդ իսկ պատճառով այս երևույթների միջև կախվածությունը ներկայացրել ենք գծային ռեգրեսիոն մոդելի միջոցով՝

$$\hat{y}_i = a_0 + a_1 x_i, \text{ որտեղ՝}$$

x_i -գործոնային հատկանիշի փաստացի մակարդակն է,

$\hat{y}_i$ -արդյունքային հատկանիշի տեսական մակարդակն է,

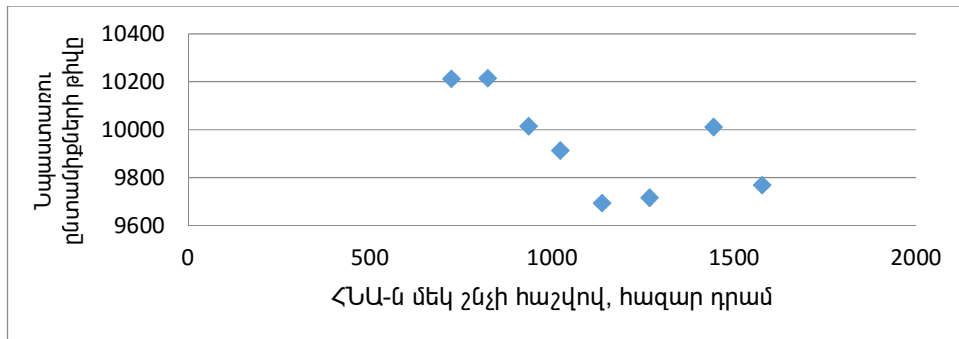
$a_0; a_1$ -պարամետրեր են, որոնք գնահատվում են փոքրագույն քառակուսիների մեթոդով²⁴⁶:

Գծապատկեր 1. ԱՅ բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտների և նպաստառու ընտանիքների թվի փոխկախվածության գրաֆիկը

Վերլուծության արդյունքների համաձայն, ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ԱՅ բնակչության միջին տարեկան եկամուտների շուրջ մեկ մլրդ. դրամով ավելացման հետ զուգահեռ նպաստառու ընտանիքների թիվը կրճատվել է 5-ով: Ինչպես ցույց է տվել հաշվարկված կոռելյացիայի գործակիցը, այս երևույթների միջև կապը հակադարձ է և ուժեղ:

²⁴⁶ Теория статистики: Учебник / Под ред. проф. Г.И. Громыко.-2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2005. -476с., ст. 243

Գծապատկեր 2. ԱՅ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի և նպաստառու ընտանիքների թվի փոխկախվածության գրաֆիկը

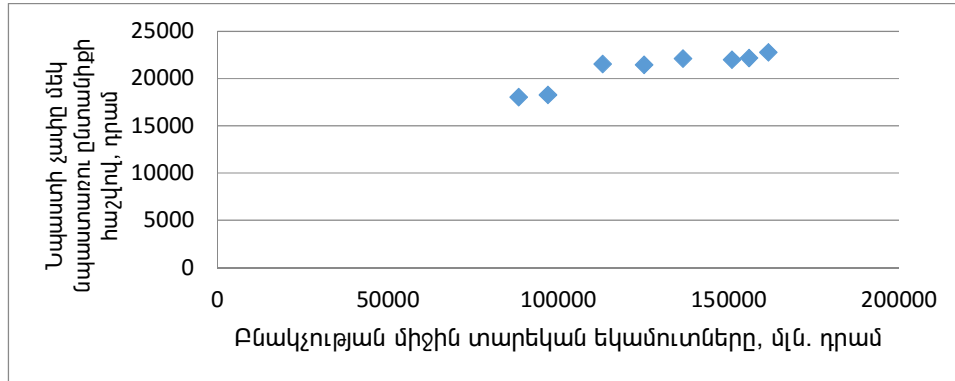
Վերլուծության արդյունքները ներկայացնենք աղյուսակով:

Աղյուսակ 4. Նպաստառու ընտանիքների թվի վրա ԱՅ բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտների և մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի փոխկախվածության վերլուծության արդյունքները

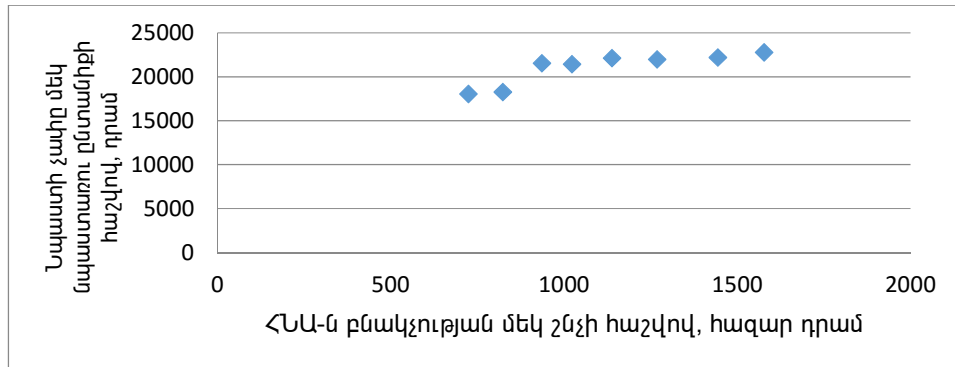
Ցուցանիշներ	Ըստ բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտների	Ըստ մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի
Ռեգրեսիոն մոդելի տեսքը	$\hat{y}_i = 10708 - 0.005x_i$	$\hat{y}_i = 10468 - 0.469x_i$
Կոռելյացիայի գործակիցը	$r_{yx} = -0.787$	$r_{yx} = -0.696$
Ռետերմինացիայի գործակիցը	$R^2 = 0.620$	$R^2 = 0.458$
Էլաստիկության գործակիցը	-0.06	-0.05

Ստացված էլաստիկության գործակիցը ցույց է տալիս, որ ԱՅ բնակչության միջին տարեկան եկամուտների 1%-ով աճը հանգեցրել է նպաստառու ընտանիքների 0.06%-ով ընտանիքների կրճատմանը: Ըստ հաշվարկված դետերմինացիայի գործակցի, նպաստառու ընտանիքների թվի տատանումների շուրջ 62%-ը պայմանավորված է բնակչության միջին տարեկան եկամուտների վարիացիայով, իսկ մնացած 38%-ն՝ այլ և պատակահական գործոններով: Կատարված հաշվարկները ցույց են տվել, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ԱՅ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի շուրջ 10000 դրամով ավելացման հետ զուգահեռ նպաստառու ընտանիքների թիվը կրճատվել է ավելի քան 4-ով: Ինչպես ցույց է տվել հաշվարկված կոռելյացիայի գործակիցը, այս երևույթների միջև կապը հակադարձ է և միջին ուժգնության: Ստացված էլաստիկության գործակիցը ցույց է տալիս, որ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի 1%-ով աճը հանգեցրել է նպաստառու ընտանիքների 0.05%-ով ընտանիքների կրճատմանը: Ըստ հաշվարկված դետերմինացիայի գործակցի,

Նպաստառու ընտանիքների թվի տատանումների շուրջ 45.8%-ը պայմանավորված է բնակչության միջին տարեկան եկամուտների վարիացիայով, իսկ մնացած 54.2%-ն՝ այլ և պատակահական գործոններով:

Գծապատկեր 3. ԱՅ բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտների և նպաստառու մեկ ընտանիքի հաշվով նպաստի չափի փոխկախվածության գրաֆիկը

Գծապատկեր 4. ԱՅ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի և նպաստառու մեկ ընտանիքի հաշվով նպաստի չափի փոխկախվածության գրաֆիկը

Ինչպես երևում է գծապատկեր 3 և 4-ից նպաստների չափի և ԱՅ բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտների, մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի միջև կապը ուղիղ է և գծային: Այս դեպքում նույնպես կապը կարող ենք ներկայացնել գծային ռեգրեսիոն մոդելի միջոցով: Ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքները ներկայացված են աղյուսակ 5-ում: Կատարված վերլուծությունները ցույց են տվել, որ ԱՅ բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտների և նպաստների չափի միջև կապը ուղիղ է և շատ ուժեղ:

Աղյուսակ 5. Միջին ամսական նպաստի չափը ԱՅ բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտների և մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի փոխկախվածության վերլուծության արդյունքները

Ցուցանիշներ	Ըստ բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտների	Ըստ մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի
Ռեգրեսիոն մոդելի տեսքը	$\hat{y}_i = 13296 + 0.06x_i$	$\hat{y}_i = 15307 + 5.15x_i$
Կոռելյացիայի գործակիցը	$r_{yx} = 0.902$	$r_{yx} = 0.7$
Դետերմինացիայի գործակիցը	$R^2 = 0.814$	$R^2 = 0.49$
Էլաստիկության գործակիցը	0.36	97.0

Ստացված ռեգրեսիայի գործակցի համաձայն, բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտների մեկ մլրդ.դրամով ավելացման հետ զուգահեռ նպաստները միջին հաշվով ավելացել են 60 դրամով, իսկ բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտների մեկ տոկոսի ավելացումը նպաստել է նպաստների 0.36% աճին: Հաշվարկված դետերմինացիայի գործակիցը ցույց է տալիս, որ ԱՅ-ում նպաստառու ընտանիքների նպաստների չափի վարիացիայի շուրջ 81.4%-ը պայմանավորված է բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտների վարիացիայով: Ռեգրեսիոն վերլուծության համաձայն, ԱՅ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի և նպաստների չափի միջև կապը ուղիղ է, ուժեղ և գծային: Հաշվարկված ռեգրեսիայի գործակիցը ցույց է տալիս, որ ԱՅ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի հազար դրամով ավելացման հետ զուգահեռ նպաստների չափը ավելացել է 5.15 դրամով, իսկ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի մեկ տոկոս աճը նպաստել է 97% նպաստների չափի ավելացմանը: Դետերմինացիայի գործակիցը ցույց է տալիս, որ նպաստառու ընտանիքների նպաստների չափի վարիացիայի շուրջ 49.0%-ը պայմանավորված է բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի ծավալների վարիացիայով:

Կատարված վերլուծությունները թույլ են տալիս եզրակացնելու, որ ԼՂՀ-ում բնակչության կենսամակարդակի հիմնական ցուցանիշների ավելացման հետ զուգահեռ կրճատվում են նպաստառու ընտանիքների թիվը և զուգահեռ ավելանում է նպաստների չափը:

Գրականություն

1. Լեռնային Ղարաբաղի սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2016 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, ԼՂՀ, ԱՎԾ, Ստեփանակերտ 2017, էջ. 94;
2. ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2009-2015, ԼՂՀ ԱՎԾ, Ստեփանակերտ 2016, էջ. 82
3. Теория статистики. / Под ред. Г.Л. Громыко. М.: ИНФРА-М, 2005. 476с., стр. 243

Ռոզա ԱՎԱԳՅԱՆ

Բնակչության սոցիալական ապահովության և կենսամակարդակի հիմնական ցուցանիշների փոխկապվածության վերլուծությունը (Արցախի տվյալներով)

Բանալի բառեր. բնակչության կենսամակարդակ, սոցիալական ապահովություն, ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով, բնակչության դրամական եկամուտներ, կորելյացիայի գործակից

Երկրի բնակչության կենսամակարդակը փոխադարձ կապվածության մեջ է պետության վարած սոցիալական ապահովության քաղաքականությունից: Վերլուծության արդյունքների համաձայն, ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ԱՀ բնակչության միջին տարեկան եկամուտների շուրջ մեկ մլրդ. դրամով ավելացման հետ զուգահեռ նպաստառու ընտանիքների թիվը կրճատվել է 5-ով: ԱՀ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի շուրջ 10000 դրամով ավելացման հետ զուգահեռ նպաստառու ընտանիքների թիվը կրճատվել է ավելի քան 4-ով: Բնակչության միջին տարեկան դրամական եկամուտների մեկ մլրդ. դրամով ավելացման հետ զուգահեռ նպաստները միջին հաշվով ավելացել են 60 դրամով, ՀՆԱ-ի հազար դրամով ավելացման հետ զուգահեռ նպաստների չափը ավելացել է 5.15 դրամով:

Роза АВАГЯН

Анализ взаимосвязи между социальным обеспечением и основными показателями уровня жизни населения (по данным НКР)

Ключевые слова: уровень жизни населения, социальное обеспечение, денежный доход населения, ВВП на душу населения, коэффициент корреляции

Уровень жизни населения зависит от политики государства в области социального обеспечения. В результате увеличения годового денежного дохода населения на один миллиард драм количество семей получающих пособия сократилось на 5. В результате увеличения ВВП на душу населения на 10000 драмов число семей получающих пособия сократилось на 4. Согласно результатам, увеличение годового денежного дохода населения на один миллиард драмов привело к росту пособия размером на 60 драмов, а увеличение ВВП на душу населения на 1000 драмов привело к росту пособия размером на 5,15 драмов.

Roza AVAGYAN

The analyses of the relationship between the social security and the main indices of living standard of the population (by data of NKR)

Key words: the living standard of population, the social security, the money income of population, the GDP per capita, the coefficient of correlation

The population life quality depend from the public policy of the state. As the result of the annual money income of the population by one billion AMD the number of families receiving allowances have decreased by 5. As the result of the increase of the GDP per capita by 10000 AMD the number of families receiving allowances have decreased by 4. According the results of the annual money income of the population by one billion AMD led the growth the size of allowance by 60 AMD and the increase of the GDP per capita by 1000 AMD led the growth the size of allowance by 5.15 AMD.

**ՓՈՔՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ՃԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԻՐԱՎԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԱՇՏԻ ԲԱՐԵԼԱՎՈՒՄՆ ՈՐՊԵՍ
ԳՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅԱՆ ԿՐՃԱՏՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆ**

Շուշան ԱՍԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. փոքր և միջին ձեռնարկություն, իրավատնտեսական դաշտ, զբաղվածության մեծացում, գործազրկության կրճատում, ՓՄՁ սուբյեկտ

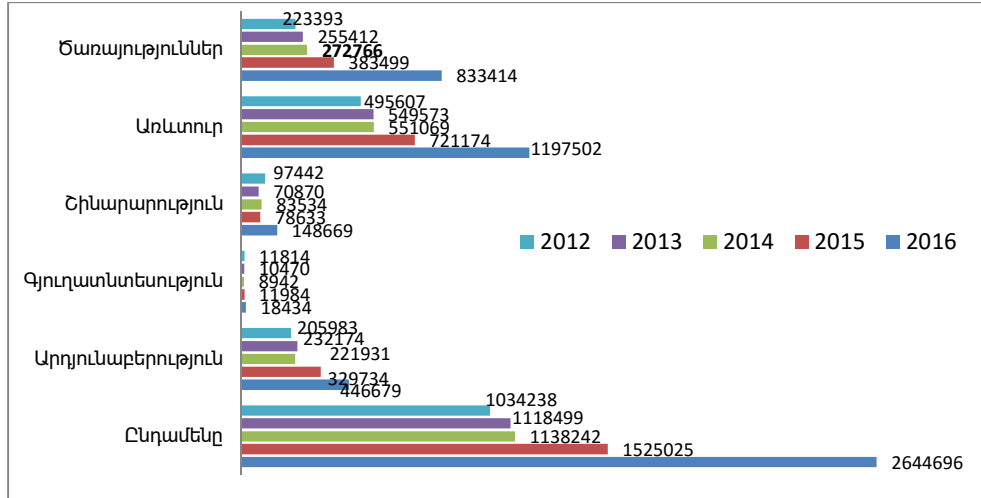
Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության (ՓՄՁ) ոլորտը հանդիսանում է ՀՀ տնտեսության զարգացման կարևորագույն ուղղություններից մեկը: ՀՀ-ում անընդմեջ քայլեր են ձեռնարկվում ՓՄՁ ոլորտի զարգացմանն ուղղված: Սկսած 2001թ. մշակվում ու իրականացվում են ՓՄՁ պետական աջակցության տարեկան ծրագրեր, որոնք ուղղված են «Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքով ամրագրված ՓՄՁ ոլորտի պետական աջակցության մի շարք ուղղություններին²⁴⁷: Եվրամիությունն առանձնացնում է հետևյալ ՓՄՁ սուբյեկտները՝ հաշվի առնելով վերջիններում ներգրավված աշխատողների թիվը, ակտիվների հաշվեկշռային արժեքն ու տարեկան շրջանառության ծավալը՝ գերփոքր, փոքր, միջին:

ՓՄՁ սուբյեկտներ են համարվում այն կազմակերպությունները, որոնց աշխատողների թիվը չի գերազանցում 250-ը, տարեկան շրջանառությունը ոչ ավելին, քան 50 մլն եվրո է, ակտիվների հաշվեկշռային արժեքը չի գերազանցում 43 մլն եվրոն: Դիտարկենք 2012-2016թթ ՓՄՁ սուբյեկտների կողմից թողարկվող ապրանքների ընդհանուր ծավալն ըստ ոլորտների:

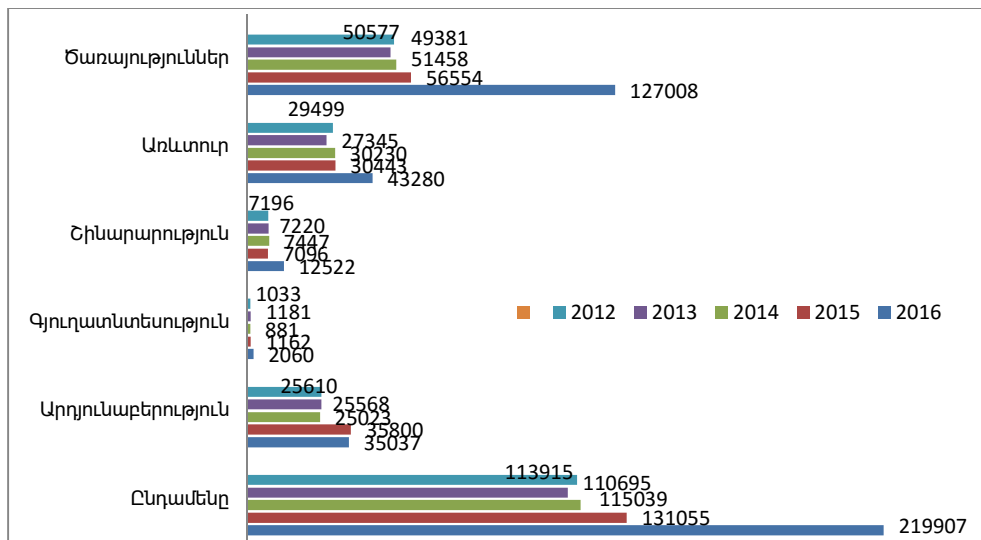
Գծապատկեր 1-ից պարզ է դառնում, որ 2016թվականին ընդհանուր թողարկվել է 2644996 մլն դրամի արտադրանք, որը նախորդ տարվա համեմատությամբ աճել է ավելի քան 17 տոկոսով, միաժամանակ պետք է փաստել, որ 5 տարվա մեջ նշված ցուցանիշը աճել է 150 տոկոսով: Ընդհանուր թողարկման մեջ փոքր մաս է կազմում գյուղատնտեսական ապրանքների թողարկումը, բայց ցուցանիշը զգալի աճ է գրանցել 2012թ. համեմատ՝ աճի տեմ-

²⁴⁷ Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման 2016-2018թթ. Ռազմավարության <https://www.smednc.am/files/pdfs/attachments/original/bfaaf039.pdf>

պը կազմելով 56 տոկոս: Հաջորդ ցուցանիշը ՓՄՁ աշխատողների թվաքանակն է ըստ ոլորտների 2012-2016թթ:

Գծապատկեր 1. 2012-2016թթ ՓՄՁ սուբյեկտների կողմից թողարկվող ապրանքների ընդհանուր ծավալը ըստ ոլորտների (մլն դրամ)²⁴⁸

Գծապատկեր 2. 2012-2016թթ ՓՄՁ աշխատողների թվաքանակն ըստ ոլորտների (մարդ)²⁴⁹

²⁴⁸ ՓՄՁ ՁԱԿ պաշտոնական կայք էջ <http://www.smednc.am/am/publications/>

²⁴⁹ ՓՄՁ ՁԱԿ պաշտոնական կայք էջ <http://www.smednc.am/am/publications/>

Գծապատկեր 2-ից պարզ է դառնում, որ ՓՄՁ աշխատողների թվաքանակը դիտարկվող ժամանակահատվածում կտրուկ աճել է 2016 թվականին, ինչ և կազմում է ամբողջ զբաղվածների թվաքանակի 21.8 տոկոսը²⁵⁰: Վերը նշված ցուցանիշներում հատկապես մեծ աճ է նկատվում ծառայությունների ոլորտում, ինչը 2016թվականին 2012 թվականի համեմատությամբ աճել է ավելի քան 2.5 անգամ: Ցուցանիշը աճը հատկապես պայմանավորված է վերջին տարիներում ՀՀ-ում ՏՏ ոլորտի արագ զարգացմամբ, նոր ընկերությունների ստեղծմամբ և հետևաբար ստացվում է աշխատողների թվաքանակի մեծացում:

Աշխատանքում առանձնացվել են այն հիմնական հարկատեսակները և օրենքները, որոնց մասով արտոնություններ են տված ՓՄՁ սուբյեկտներին: Մասնավորապես՝ 2017թ. հունվարի 1-ից ՀՀ-ում գործում է «Ինքնագրադանձանց հարկային արտոնությունների մասին» ՀՀ օրենքը²⁵¹: Օրենքը հնարավորություն է տալիս առանց հարկեր վճարելու և մի քանի այլ արտոնություններով զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ շուրջ 13 գործունեության տեսակներով և ենթատեսակներով: Հաջորդ խթանող գործընթացը կապված է «ՀՀ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքի ընդունման հետ²⁵², ըստ որի պետությունը նպատակ ունի բարձրացնել մրցակցությունը, խթանել օտարերկրյա և վենչուրային ներդրումները, ներգրավվել հմուտ աշխատուժ՝ մրցունակ աշխատավարձի ապահովման միջոցով²⁵³: Այնուհետև 2017 թվականի մարտի 1-ին ընդունվել է «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին»²⁵⁴ ՀՀ օրենքի նախագիծը, որը էլ ավելի մեծ հարկային արտոնություններ է ընձեռում սկսնակ ոլորտի ձեռնարկատերերին: Հա-

²⁵⁰ Հաշվարկն իրականացվել է հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով 2016թվականի վիճակագրական տարեգրքում հրատարակված զբաղվածների թվաքանակը

²⁵¹ «Ինքնագրադանձանց հարկային արտոնությունների մասին» ՀՀ օրենք ՀՀՊՏ 2016.12.30/95(1275).1

²⁵² «ՀՀ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀՊՏ 2014.12.30/76(1089).1

²⁵³ «Մահմանամերձ գյուղական համայնքներում իրականացվող գործունեությունը հարկերից ազատելու մասին» ՀՀՊՏ 2014.12.30/76(1089).1

²⁵⁴ «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի պետական աջակցության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին, ՀՀՊՏ 2017.03.29/19(1294) Հոդ.306

ջորդ արտոնությունը շահութահարկի արտոնությունն է, ըստ որի մինչև 2024 թվականի վերջն ընդգրկված հարկային տարիների համար ազատվում են շահութահարկի վճարումից գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրությամբ զբաղված շահութահարկ վճարողները՝ գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացումից ստացվող եկամտի, և այլ ակտիվների իրացումից ստացվող և այլ եկամուտների մասով, եթե այլ ակտիվների իրացումից ստացվող ու այլ եկամուտների տեսակարար կշիռը համապատասխան հարկային տարվա համախառն եկամտի մեջ չի գերազանցում տասը տոկոսը:²⁵⁵:

Հաջորդը 2015 թվականի հունվարի 1-ից ուժի մեջ մտած «Սահմանամերձ գյուղական համայնքներում իրականացվող գործունեությունը հարկերից ազատելու մասին»²⁵⁶, ՀՀ օրենքն է, որտեղ ներառված են 31 սահմանամերձ բնակավայր, և այդ բնակավայրերին տրվում են մի շարք հարկային արտոնություններ:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով այս ամենը, կարելի է եզրակացնել, 2016 թվականին ՀՀ-ի ՀՆԱ-ն կազմել է 5 067.9 մլրդ դրամ, որտեղ ՓՄՁ-ի մասնաբաժինը կազմել է 1 681.7 մլրդ դրամ, կամ 33.1 տոկոս: Ի դեպ ՓՄՁ-ում նշված ցուցանիշը ունի հետևյալ մասնաբաժին յուրաքանչյուր ՓՄՁ սուբյեկտի համար ըստ ՓՄՁ դասակարգման՝ 10 տոկոս գերփոքր, 12 տոկոս փոքր և 11 տոկոս միջին ՓՄՁ սուբյեկտներ²⁵⁷: Ունենալով մեծ մասնաբաժին ՀՆԱ-ում, միաժամանակ 2016 թվականին ՓՄՁ ապահովել է 219 907 աշխատատեղ: Որից 49 տոկոսը ապահովել է գերփոքր ընկերությունները, 25.3 տոկոսը փոքր, իսկ մնացած 25.7 տոկոսը՝ միջին ՓՄՁ ընկերությունները:

²⁵⁵ ՀՀ հարկային օրենքագիրք, Հոդված 126.

<http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=109017>

²⁵⁶ «Սահմանամերձ գյուղական համայնքներում իրականացվող գործունեությունը հարկերից ազատելու մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀՊՏ 2014.12.30/76(1089).1

²⁵⁷ Research on SME Taxation field, EBRD Business Support Office, Yerevan 2017
file:///C:/Users/MegaTex1/Downloads/Documents/SME-Taxation-Field-2016.pdf

Շուշան ԱՍԱՏՐՅԱՆ

Փոքր և միջին ձեռնարկությունների զարգացման իրավատնտեսական դաշտի բարելավումն որպես գործազրկության կրճատման պայման
Բանալի բառեր. Փոքր միջին ձեռնարկություն, իրավադրժանական դաշտ, գրադավածության մեծացում, գործազրկության կրճատում, ՓՄՁ սուբյեկտ

ՓՄՁ-ն աշխատանքի շուկայում և ընդհանրապես սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների զարգացման գործում մեծ դեր ունի, որի համար էլ ՀՀ կառավարությունը հետևողականորեն օժանդակում է ձեռնարկատիրական գործունեության բարենպաստ միջավայր է ստեղծում պետական քաղաքականության համակարգված իրականացմանը և կատարելագործմանը:

Шушан АСАТРЯН

Улучшение правового-экономического поля МСП как условие сокращения безработицы

Ключевые слова: Малое среднее предприятие, легально-экономическая область, рост занятости, сокращение безработицы, субъект МСП

МСП играет важную роль на рынке труда и, в целом, в развитии социально-экономических отношений, в силу чего правительство РА последовательно содействует предпринимательской деятельности, создает благоприятную среду для систематизированной реализации и совершенствования государственной политики.

Shushan ASATRYAN

Improving the legal and regulatory environment of SMEs as a condition for reducing unemployment

Key words: Small medium-sized enterprise, legal-economic field, employment growth, unemployment reduction, SME subject

SMEs played an important role in the labour market and, in general, in the development of social and economic relations, which led the government to consistently promote entrepreneurship, creating an enabling environment for systematic implementation and improved policy-making.

ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԼՈՒԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Էդվարդ ԱՏԵՓԱՆՅԱՆ

ՀՊՏՀ Բնօգտագործման տնտեսագիտության ամբիոնի հայցորդ

Բանալի բառեր. բնական ռեսուրսներ, բնապահպանության ոլորտ, շուկայական տնտեսական հարաբերություններ, էռոզիա, բնապահպանական անվտանգություն: շրջակա միջավայր:

Բնական ռեսուրսները մարդկային հասարակության կողմից օգտագործվում են անհիշելի ժամանակներից: Մարդկային հասարակության գոյատևումը պայմանավորված է բնօգտագործման և բնապահպանության երկմիասնական բնույթով, որը օբյեկտիվորեն ենթադրում է բնական ռեսուրսների օգտագործման ու պահպանության կապի ապահովումը, որն իրականացվում է տնտեսական մեխանիզմների միջոցով:

Բնապահպանության ոլորտի խնդիրն է հնարավորինս նվազեցնել շրջակա միջավայրի՝ մթնոլորտի, ջրերի, հողի, ընդերքի, բուսական և կենդանական աշխարհի վրա տնտեսական գործունեության վնասակար ներգործությունները՝ ապահովելով շրջակա միջավայրի և մարդու առողջության պահպանության երաշխիքները²⁵⁸: Կլիմայի գլոբալ փոփոխությունները, օզոնային շերտի քայքայումը, մեծ հեռավորությունների վրա օդի, ջրերի անդրսահմանային աղտոտումն, արդյունաբերական վթարների անդրսահմանային ներգործությունները, հողերի դեգրադացիան (անապատացում, աղակալում, էռոզիա և այլն), կենսաբազմազանության առանձին տեսակների անհետացման վտանգը տնտեսական գործունեության արդյունքն են, և դրանք ամբողջ աշխարհում առաջնային լուծում պահանջող խնդիրներ են:

Ներկայիս շուկայական տնտեսական հարաբերություններում շուկաները սահմանում են ապրանքների և ծառայությունների գները և քանակությունը: Համաձայն տեսության՝ շուկայով է պայմանավորված ապրանքների և ծառայությունների լավագույն համադրության առաջարկը և պահանջարկը, որը տանում է դեպի առավելագույն հնարավոր բարօրության (հաշվի առնելով արտադրության և սպառման սահմանափակումները): Սակայն, շուկայում չըվաճառված ապրանքների և ծառայությունների շուկայական գնի մասին ուղղակի տեղեկատվությունը հասանելի չէ, ինչը դժվարություններ է ստեղծում օպտիմալացնել նման ծառայությունների առաջարկը և պահանջարկը: Եվ սակայն գոյություն չունի հստակ սահմանված գին “անտառի”, “կենսաբազմազանության” համար, ակնհայտ է, որ շատերը որոշակիորեն արժևորում են

²⁵⁸ ԲԽՏ/ ՀԱՇՄԱԻ 2000, < Բնապահպանական քաղաքականության առավելությունների գնահատումը>, Լոնդոն, 30 Հունիսի, 2000

նման գին չունեցող ապրանքները և ծառայությունները²⁵⁹: Հասարակության կայուն զարգացումը, ռացիոնալ բնօգտագործման և բնապահպանության ներդաշնակ երկմիասնական գործունեությունը պարտադիր կերպով ենթադրում է համապատասխան կառավարման համակարգի առկայություն, որը հանրային գիտակցության բարձր աստիճանի, օրենսդրական կատարյալ դաշտի, օրենքների ու օրինականության գերակայության պայմաններում կոչված է ապահովելու երկրի ներսում բնօգտագործման և բնապահպանության նկատմամբ պետական-հասարակական վերահսկողության ու կարգավորման հակակշիռների գործուն մեխանիզմների արդյունավետ աշխատանքը:

Բնապահպանական անվտանգությունը մեր օրերում ընդունել է ընդհանուր քաղաքական նշանակություն և միջուկային անվտանգության հետ գտնվում է նույն հարթության վրա²⁶⁰: Իսկ էկոլոգիական ճգնաժամից դուրս գալու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել, ճանաչել ու օգտագործել բնապահպանական համակարգի ձևավորման բոլոր հիմնարար օրենքները և բնական ռեսուրսների շահագործման ռացիոնալ մեթոդները: Հայաստանում առաջին անգամ տնտեսական մեխանիզմները ներդրվել են 1986թ.: Այդ տարի ընդունվեց «Շրջակա միջավայրի աղտոտման հետևանքով ժողովրդական տնտեսությանը պատճառված վնասի պայմանական հաշվարկման մասին» որոշումը²⁶¹, որը կանոնակագում էր ԽՍՀՄ բնապահպանական օրենսդրության փոփոխման հետևանքով տնտեսությանը հասցված վնասը: ՀՀ կառավարության 1993թ սեպտեմբերի 8-ի N 448 որոշմամբ ընդունվեց շրջակա միջավայրի աղտոտման համար վճարների համապարփակ համակարգ, որը կոչված էր կիրառել «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքը: Հայաստանում չի իրականացվում բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների տարբերակում ըստ աղտոտողների բնակավայրի, ինչը նույնպես էական բացթողում է համարվում: Հասկանալի է, որ մեկ միլիոնից ավել բնակչություն ունեցող Երևանում քաղաքում գործող աղտոտող ձեռնարկությունը շատ ավելի մարդկաց վրա է վնասակար ազդեցություն թողնում, քան որևէ մարզի հեռավոր գյուղում գործող ձեռնար-

²⁵⁹ ԲՈՒԻ, 2006, < Բնապահպանական քաղաքականության առավելությունների գնահատումը > Ֆրանս Օնոտերիուսի կողմից խմբագրված (ԲՈՒԻ), մասնակցությամբ՝ Վերոնիկ Մոնիերի և Մեսիլ դը Աբբայեսի (BIO); Բենջամին Գորլակոի, Սնդրյու Յարվիսի և Ջեյմս Մեդիուրատի (GHK); Ոննո Կուիկի (ԲՈՒԻ), Ռոբին Վանների և Պոլ Էկինսի Robin (PSI); Յոհեն Յանցենի և Հենկ վան դեր Վոերդի (ԿԲՏԻ); Պետեր Վերկաեմստի և Ե. Մեյնաերթսի (VITO), Բնապահպանության գլխավոր տնօրինության համար, Ամստերդամ, Ապրիլ, 2006. http://ec.europa.eu/environment/enveco/ex_post/costs.pdf

²⁶⁰ Կոնեկեր, Դինահ 2004, «Կորպորատիվ բնապահպանական գործունեության վերագիտակցում», Դեբոռա Հ. Բեննեթ, Գրեգորի Ա. Նորիս, Ջոն Դ. Սպենգլեր, Հարվարդի հանրային առողջության դպրոց, Արդյունաբերական էկոլոգիա թերթ, Բոստոն, Մայիս 2004:

²⁶¹ Շրջակա միջավայրի աղտոտման հետևանքով ժողովրդական տնտեսությանը պատճառված վնասի պայմանական հաշվարկման մասին՝ որոշում:

կությունը: Այս դեպքում Եվրոպական երկրներում ընդունված տարբերակ է խոշոր բնակավայրերում գործող աղտոտողների համար սահմանել առավել բարձր դրույքաչափ, նրանց շահագրգռելով օգտագործել նվազ աղտոտող սարքավորումներ²⁶²: Ինչպես ցույց են տալիս աղյուսակ 1-ի տվյալները, հանրապետությունում 2000-2016թթ. բնապահպանական և բնօգտագործման վճարները կազմել են միջինը 3697,8 մլն դրամ: Սակայն դրանց առավելագույն գումարը արձանագրվել է 2011 թվականին` 5596,1 մլն դրամ, ինչը 2016 թվականին նվազելով 55,6%ով, կազմել է 2480.4 մլն դրամ:

Աղյուսակ 1. 2000-2016թթ. բնապահպանական և բնօգտագործման վճարները²⁶³

Տարի	Բացարձակ արժեք, մլն. դրամ	Նախորդ տարվա համապատասխան ժամանակաշրջանի նկատմամբ (%)
2016	2480.4	82.1
2015	3021.8	101.8
2014	2969.8	153.8
2013	1930.8	11.2
2012	17313.6	309.4
2011	5596.1	116.4
2010	4808.6	142.3
2009	3379.5	87.1
2008	3879.0	94.5
2007	4105.9	99.7
2006	4117.2	120.1
2005	3428.3	198.3
2004	1728.6	152.6
2003	1132.6	99.4
2002	1139.1	133.4
2001	853.7	88.9
2000	960.5	81.6

Նույն ժամանակահատվածում հանրապետությունում գնալով ավելացել են վնասակար նյութերի արտանետումները դեպի մթնոլորտ: Այսպես, 2000-

²⁶² Կինգ և Մագոտա, 2004, <Էկոհամակարգի գնահատում>, Մարիլենդի համալսարան, և Ռոդ Այլենդի Համալսարան, <http://cbl.umces.edu/~dkingweb/default.html>

²⁶³ ՀՀ ԱՎԾ, «Բնապահպանական և բնօգտագործման վճարները, ընդամենը, մլն. դրամ / 2017» ժամանակագրական շարքեր, <http://www.armstat.am/am/?nid=12&id=14001>

2016թթ. դրանց միջինը կազմել է 218.9 հազար տոննա: 2016թ. այն կազմել է 276.7 հազար տոննա, որը 2015թ. համեմատ աճել է 103%-ով (Աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2. 2000-2016թթ. վնասակար նյութերի արտանետումները դեպի թնուրտ²⁶⁴

Տարի	Բացարձակ արժեք հազ. տոննա	Նախորդ տարվա համապատասխան ժամանակաշրջանի նկատմամբ (%)
2016	276.7	103
2015	268.7	99.2
2014	270.9	103.6
2013	261.4	100.6
2012	259.8	96.5
2011	269.3	102
2010	263.9	112.3
2009	235.1	113.8
2008	206.5	112.3
2007	183.9	97.6
2006	188.4	95.2
2005	197.9	96.5
2004	205.1	116.7
2003	175.8	117.6
2002	149.5	98.1
2001	152.4	97.9
2000	155.6	97.3

Հայաստանի Հանրապետությունում բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների դրույքաչափերի ցածր մակարդակը հնարավորություն չի տալիս օգտագործել տնտեսական մեխանիզմների կարևորագույն «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքը, քանի որ այն չի շահագրգռում տնտեսվարող սուբյեկտներին ներդնել նոր, ժամանակակից մաքրող սարքավորումներ՝ դրանով իսկ փորձելով նվազեցնել արտանետումների ծավալը, հետևաբար և բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների չափը: Այսինքն՝ շրջակա միջավայրը աղտոտողներին առավել շահավետ է իրականացնել իրենց գործունեությունը՝ էական ուշադրություն չդարձնելով բնապահպանական սահմանափակումներին, քանի որ վերջիններս դրամական արտահայտությամբ էական ազդեցություն չեն թողնում նրանց գործունեության վրա: Հայաստանում շրջակա միջավայրի վրա բացասական ներգործությունները նվազեցնելու և բնական ռեսուրսների արդյունավետ և կայուն օգտագործումը ապահովելու, ինչպես նաև բնապահպանական ներդրումների և պետական բյուջեի համալրման համար ֆինանսական ռեսուրսների գեներացիա ապահովելու նպատակներով վերջին տարիներին «Բնապահպանական և բնօգտագործ-

²⁶⁴ ՀՀ ԱՎԾ, «Վնասակար նյութերի արտանետումը մթնոլորտ, ընդամենը, հազ. տոննա/2017թ.» ժամանակագրական շարքեր, <http://www.armstat.am/am/?nid=12&id=14001>

ման վճարների մասին" ՀՀ օրենքի և այդ օրենքի կիրարկումն ապահովող ենթաօրենսդրական ակտերի ընդունման միջոցով ներդրվել է տնտեսական մեխանիզմների և լծակների որոշակի (բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների) համակարգ, որտեղ վճարները գանձվում են ջրօգտագործման, օգտակար հանածոների պաշարների արդյունահանման, մարման, կենսապաշարների օգտագործման, շրջակա միջավայր վնասակար նյութերի արտանետման, շրջակա միջավայրում արտադրության և սպառման թափոնների տեղադրման, շրջակա միջավայրին վնաս պատճառող ապրանքների արտադրություն համար): Դրա շնորհիվ զգալի ավելացել են վերը նշված տնտեսական մեխանիզմների կիրառման արդյունքում հանրապետության պետական բյուջե մուտքագրվող եկամուտները:

ՀՀ-ում ընդունել է շրջակա միջավայրի առանձին բաղադրիչների՝ հողերի, ջրերի, մթնոլորտի, ընդերքի, կենդանական ու բուսական աշխարհի պահպանության և օգտագործման, ինչպես նաև թափոնների կառավարման հետ կապված հարաբերությունները և երկրի ստանձնած միջազգային պարտավորությունների կատարումն ապահովող բազմաթիվ օրենքներ ու իրավական այլ ակտեր²⁶⁵: Այնուամենայնիվ, որոշ նորմեր երբեմն հնարավոր չէ արդյունավետ կիրառել դրանց հակասական բնույթի կամ միևնույն հասկացությունների կամ դրույթների տարաբնույթ մեկնաբանությունների կամ բացթողումների, ինչպես նաև արդի պահանջներին չբավարարելու պատճառով: Դա պայմանավորված է նաև նրանով, որ բնապահպանական քաղաքականությունն առանձին բաղադրիչների մասով հավասարաչափ զարգացում չի ունեցել: Բնապահպանության ոլորտի գործող օրենսդրական հենքի կատարելագործման խնդիրն արդիական է, քանի որ այն չի ապահովում էկոհամակարգային մոտեցման մոդելի կիրառմամբ այնպիսի գործընթացների կարգավորումը, ինչպիսին են շրջակա միջավայրի և բնական ռեսուրսների պահպանության և օգտագործման համալիր պլանավորման, լավագույն հասանելի տեխնոլոգիաների կիրառմամբ շրջակա միջավայրի աղտոտման համալիր կանխարգելման, բնական ռեսուրսների վերականգնման ունակության ապահովման, բնապահպանական թույլտվությունների տարբերակված մոտեցումների կիրառման, միասնական մոնիթորինգի իրականացման ու տեղեկատվական համակարգերի կառավարման և բնության բոլոր բաղադրիչների միմյանց հետ շախկապված վիճակի, ներառյալ՝ տնտեսական արժեքի գնահատման գործընթացները, ինչպես նաև օրենքներերով չկարգավորված այլ աջակցող գործընթացները:

²⁶⁵ <http://www.gov.am/files/docs/1184.pdf>

Այսպիսով, բնական միջավայրի որևէ բաղադրիչի վերաբերյալ որոշումներ կայացնելիս միաժամանակ չեն դիտարկվում և չեն գնահատվում բնական միջավայրի մյուս բաղադրիչների վրա կայացվող որոշման ազդեցությունը:

Նկատի ունենալով բարձրացված խնդիրների լուծման կարևորությունը և առաջնորդվելով ՀՀ Սահմանադրության 12-րդ հոդվածով շրջակա միջավայրի և բնական ռեսուրսների բոլոր բաղադրիչների համալիր պահպանության և կայուն օգտագործման ներդաշնակ կառավարումն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է անցում կատարել շրջակա միջավայրի և բնական ռեսուրսների էկոհամակարգային մոտեցմամբ կառավարման նոր ձևի՝ շրջակա միջավայրի և բնական ռեսուրսների միմյանցից տարանջատ կառավարմանը, որը մասնավորապես կարող է լուծել հետևյալ խնդիրները.

- էկոհամակարգային մոտեցմամբ ոլորտի կառավարման նոր մոդելի ներդրումը, ինչը կապահովի շրջակա միջավայրի և բնական ռեսուրսների համալիր, համապարփակ կառավարումն ու էկոլոգիական անվտանգությունը.

- համալիր պլանավորման գործընթացը, որը նախատեսում է բնապահպանական հատուկ պլանավորումն ու տարբեր պլանավորման տեսակներում բնապահպանական պլանավորման ինտեգրումը.

- շրջակա միջավայրի աղտոտման համալիր կանխարգելման ու հսկման համակարգի ներդրումը, որը նախատեսում է լավագույն հասանելի տեխնոլոգիաների ներդրում և բնապահպանական թույլտվությունների տրման տարբերակված մոտեցումների կիրառում՝ ելնելով արդյունաբերական կայանքների վնասակար ազդեցության ռիսկայնության աստիճանից: (Այն կկարգավորվի նաև առանձին օրենքով).

- բնական ռեսուրսների համալիր պահպանության և կայուն օգտագործման գործընթացի ապահովումը՝ բացառելով դրանց երկարաժամկետ նվազումն ու սպառումը:

Աշխարհում տիրող կրիտիկական էկոլոգիական վիճակը պահանջում է այնպիսի միջոցների ձեռնարկում, որոնք թույլ կտան սահմանել ու պահպանել հավասարակշռությունը մարդու էկոլոգիական շահերի, ով ինքն է հանդիսանում բնության արդյունք, բաղադրատարր ու բնության բարիքների ակտիվ սպառող, և նրա տնտեսական շահերի միջև որպես տնտեսական բարիքների արտադրողի և սպառողի:

Էդվարդ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Բնապահպանական ապահովման հիմնահարցերը և դրանց լուծման ուղիները ՀՀ-ում

Բանալի բառեր. բնական ռեսուրսներ, բնապահպանության ոլորտ, շուկայական տնտեսական հարաբերություններ, էոզոհիա, բնապահպանական անվտանգություն

Բնապահպանության ոլորտի գործող օրենսդրական հենքի կատարելագործման ինդիքն արդիական է, քանի որ այն չի ապահովում Էկոհամակարգային մոտեցման մոդելի կիրառմամբ այնպիսի գործընթացների կարգավորումը, ինչպիսին են շրջակա միջավայրի և բնական ռեսուրսների պահպանության և օգտագործման համալիր պլանավորման, լավագույն հասանելի տեխնոլոգիաների կիրառմամբ շրջակա միջավայրի աղտոտման համալիր կանխարգելման, բնական ռեսուրսների վերականգնման ունակության ապահովման, բնապահպանական թույլտվությունների տարբերակված մոտեցումների կիրառման և այլ միմյանց հետ շահակապված գործընթացները:

Edward STEPANYAN

The problems of environmental provisions and their ways of solutions in the Republic of Armenia

Key words: Natural resources, environment sector, market economy relationship, erosion, environmental security. environment

The problem of improving the environmental legislation is topical because it does not provide for an ecosystem approach model, such as the integrated planning of environmental and natural resource conservation and utilization, the comprehensive prevention of environmental pollution by best available technologies, and the ability to recover natural resources securing, using differentiated approaches to environmental permits, unified monitoring the management of information systems and the processes of interconnectedness among all the components of nature.

Эдвард СТЕПАНИЯН

Проблемы экологического обеспечения и пути их решения в Республике Армения

Ключевые слова: Природные ресурсы, окружающая среда, рыночная экономика, эрозия, экологическая безопасность. окружающая среда

Проблема совершенствования природоохранного законодательства является актуальной, поскольку она не предусматривает модель экосистемного подхода, такую как комплексное планирование сохранения и использования окружающей среды и природных ресурсов, всестороннее предотвращение загрязнения окружающей среды с использованием наилучших имеющихся технологий и способность восстанавливать природные ресурсы обеспечение безопасности, использование дифференцированных подходов к экологическим разрешениям, унифицированный мониторинг управление информационными системами и процессы взаимосвязи между всеми компонентами природы.

THE IMPACT OF THE FINANCIAL VARIABLES OF THE LISTED COMPANIES AND THE ASSESSMENT OF THE SYSTEMATIC RISK IN TEHRAN STOCK EXCHANGE

Kheder ALAGHI

Ph.D. applicant of National Agrarian University of Armenia

Key words: financial variable, systematic risk, common stock, the degree of financial leverage, panel data, regression

The evaluation of R&D costs of the listed companies in Tehran Stock Exchange is difficult process, as there are still some problems in the accountancy calculations, particularly problems of facing costs. As for the interrelation between systemic risk and R&D costs, it should be mentioned that much work has been done for it. For instance, Hamada [1], Mandelker, Rhee [2] and Rubinshtein have made the following analyses:

1. they have evaluated the impact of the inner risk of business, as well as the impact of financial and functional leverage on the systemic risk.

2. have evaluated the correlative dependence of systemic risk and R&D frequency, and they have stated it according to the inner risk of business and financial and operational leverage. Formula 1 can be quoted here according to the first point: **(Formula 1)**

$$\beta = \beta_0 \times \text{DOL} \times \text{DFL} \quad (1) \quad [3]$$

Thus the following formula is right **(2)**

$$\beta_0 = \beta / (\text{DOL} \times \text{DFL}) \quad (2) \quad [3] \text{ where :}$$

β_0 - the inner business risk of common stock,

DOL-the degree of operating leverage,

DFL- the degree of financial leverage.

DOL and DFL can be calculated by using equations (3) and (4) formulas

$$\text{DOL} = \frac{\text{Percentage Change in EBIT}}{\text{Percentage Change in Sales}} \quad (3) \quad [3]$$

Where:

EBIT -the earnings before interest and taxes.

$$\text{DFL} = \frac{\text{Percentage Change in EAT}}{\text{Percentage Change in EBIT}} \quad (4) \quad [3]$$

where

EAT- the earnings after taxes.

Chang (1989) [3] has suggested that the inner risk of business defines the condition of the sale. There is a correlative connection between the systemic risk and R&D frequency. The latter also influences DFL and DOL. Therefore, the following hypotheses can be given:

Hypothesis 1 There is a correlation between R&D frequency and inner risk of business.

Hypothesis 2 There is a correlation between R&D frequency and DOL

Hypothesis 3 There is a correlation between R&D intensiveness and DFL

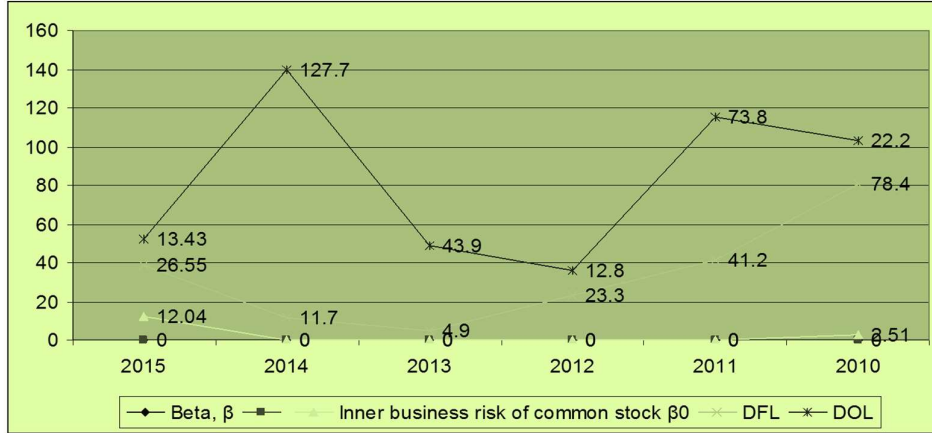
Table 1. The Statistical values of the financial variables and systematic risk in 30 listed companies in TSE [4]

Variables		2015	2014	2013	2012	2011	2010
Beta, β	Std. Deviation	1,09	1,23	3,93	0,86	0,85	1,62
	Median	1,6	1,09	0,44	0,4	0,63	0,58
	Minimum	-1,38	-2,24	-0,58	-1,51	-1,63	-0,66
	Maximum	4,2	4,89	21,75	2,4	2,2	5,95
Inner business risk of common stock β_0	Std. Deviation	12.04	1,23	3,93	0,86	0,85	2.51
	Median	0.02	1,09	0,49	0,40	0,63	0.01
	Minimum	-48.08	-2,24	-0,58	-1,51	-1,63	-7.12
	Maximum	4.36	4,89	21,75	2,40	2,20	4.73
Degree of financial leverage, DFL	Std. Deviation	26.55	11.7	4.9	23.3	41.2	78.4
	Median	0.57	1.0	0.7	1.0	1.1	1.0
	Minimum	-140.22	-17.5	-8.0	-11.5	-14.6	-418.2
	Maximum	31.38	52.9	21.4	122.3	208.7	53.8
Degree of operating leverage, DOL	Std. Deviation	13.43	127.7	43.9	12.8	73.8	22.2
	Median	0.21	0.3	1.0	0.9	-2.0	0.4
	Minimum	-11.09	-14.3	-157.7	-35.8	-376.3	-103.0
	Maximum	46.11	166.4	83.0	53.2	25.7	50.4

For evaluating the correlation between R&D frequency and the systemic risk of the listed companies in Tehran Stock Exchange, the variables in 3 hypotheses have been calculated by logarithmic costs. Then the companies which had negative costs for the systemic risk, R&D frequency, the inner risk of business, as well as for financial and operational leverage have been taken away from the listed 30 companies. In addition, taking into account that about 8 panel series are needed to evaluate the correlative dependence of 2 variables, as a consequence, the year of 2010 has been taken out of the calculations because of not meeting the presented demands. Taking as a basis the method of evaluating the correlation between R&D frequency and the systemic risk given by Zenew, Meng and other thinkers according to the financial variables of companies, they have been calculated for the 30 companies listed in Tehran Stock Exchange, which had the highest R&D costs in 2010-2015 through the following formula:

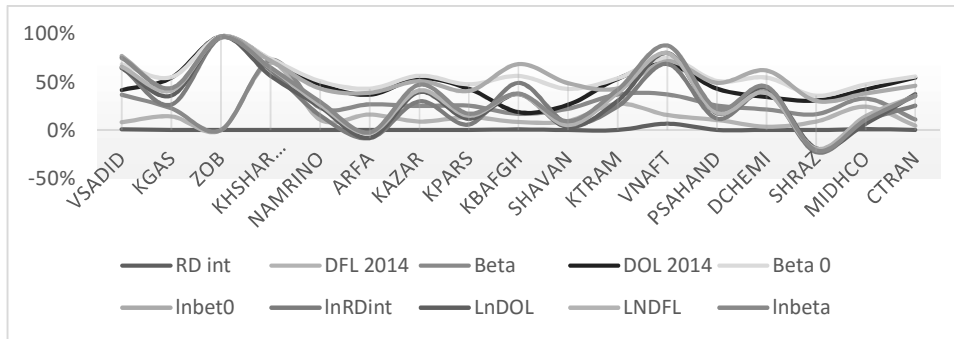
$$\text{Corelation (Ln } \beta, \text{ Ln R\&D)} = (\sigma_{\text{Ln}\beta_0} / \sigma_{\text{Ln}\beta}) \rho (\text{Ln } \beta_0, \text{ Ln R\&D}) + (\sigma_{\text{LnDOL}} / \sigma_{\text{Ln}\beta}) \rho (\text{Ln DOL, Ln R\&D}) + (\sigma_{\text{LnDFL}} / \sigma_{\text{Ln}\beta}) \rho (\text{Ln DFL, Ln R\&D}) \quad (5) [6]$$

Formula (2.2.12) [6] can be divided into separate parts for making the formula easier. So, the following ratios $(\sigma_{\text{Ln}\beta_0} / \sigma_{\text{Ln}\beta})$, $(\sigma_{\text{LnDOL}} / \sigma_{\text{Ln}\beta})$, $(\sigma_{\text{LnDFL}} / \sigma_{\text{Ln}\beta})$ [5] mean that the overall sum of standard deviation cost ratios of the inner risk of the company and the systemic risk, as well as DOL and the systemic risk, DFL and the systemic risk do not surpass the 5.7 (**Diagrams 1-2**):

Diagram 1. Standard deviations of DFL and DOL, and inner as well as systemic risk of 30 listed companies in Tehran Stock Exchange in 2010-2015

2. $\rho(\text{Ln } \beta, \text{Ln R\&D})$, $\rho(\text{Ln DOL}, \text{Ln R\&D})$, $\rho(\text{Ln DFL}, \text{Ln R\&D})$ – it means that there is a correlation between the systematic risk and R&D frequency, DOL and R&D frequency, as well as between DFL and R&D frequency.

Diagram 2. Magnitudes and logarithmic costs of DFL, DOL as well as Inner and Systemic Risk of 17 listed companies in Tehran Stock Exchange in 2014

For example, in 2014 only 17 companies from the 30 listed ones met the demands of formula 2.2.12 [6]. This means that the correlation between the systemic risk and R&D frequency has been calculated according to the average cost of standard deviation of each variable, moreover, it has been also stated by Pearson's ρ coefficient that the existing correlation is weakly positive. (**Table 2**)

Pearson's ρ coefficients were calculated in the listed 9 companies in Tehran Stock Exchange in 2015 according to $\rho(\text{Ln } \beta_0, \text{Ln R\&D})$, $\rho(\text{Ln DOL}, \text{Ln R\&D})$, $\rho(\text{Ln DFL}, \text{Ln R\&D})$ made up 0.44, 2.21, 1.49. There is a weak positive relationship between the

systemic risk and R&D frequency in the listed 9 companies which made up average 2.9. The latter was accounted in the product result of correlative costs of standard deviation coefficients ($\sigma_{Ln\beta_0}/\sigma_{Ln\beta}$, $\sigma_{LnDOL}/\sigma_{Ln\beta}$, $\sigma_{LnDFL}/\sigma_{Ln\beta}$) and business inner risk, R&D frequency (Table 2).

Table 2. The correlation between the systemic risk and R&D frequency in 9 listed companies in Tehran Stock Exchange in 2015 according to financial variables

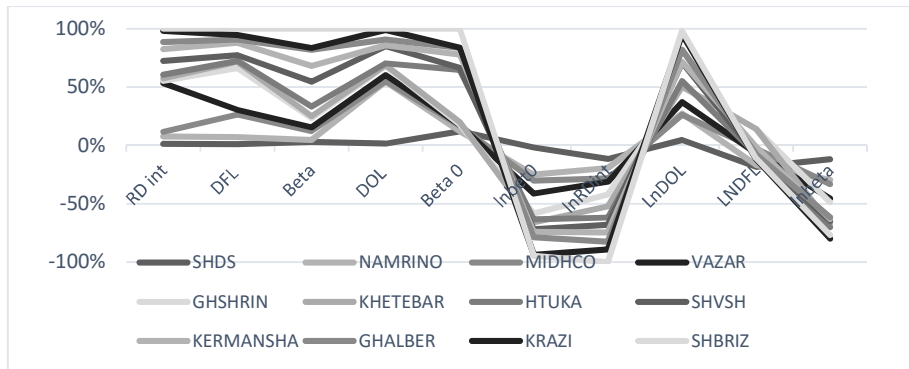
	Standard deviation costs with logarithmic magnitudes	Correlation		
	Average weigh	Indexes	Costs	Relationship
SD beta ₀ /Sdbeta	0.288175453	ρ (Ln β_0 , Ln R&D)	0.419442	0.444413
SD DOL/ SD beta	1.427476717	ρ (Ln DOL, Ln R&D)	0.290066	2.201398
SD DFL/ SD beta	0.969687697	ρ (Ln DFL, Ln R&D)	-0.1449	1.495414

Pearson’s ρ coefficients were calculated in the listed 17 companies in Tehran Stock Exchange in 2014 according to ρ (Ln β_0 , Ln R&D), ρ (Ln DOL, Ln R&D) ρ (Ln DFL, Ln R&D), which accordingly made up 0.32, 0.06, -0.09. As a consequence there is a weak positive relationship between the systemic risk and R&D frequency in the listed 17 companies which made up average 2.9. The latter was accounted in the product result of correlative costs of standard deviation coefficients ($\sigma_{Ln\beta_0}/\sigma_{Ln\beta}$, $\sigma_{LnDOL}/\sigma_{Ln\beta}$, $\sigma_{LnDFL}/\sigma_{Ln\beta}$) and business inner risk, R&D frequency, as well as DOL and R&D frequency, DFL and R&D frequency of the listed companies (Table 3)

Table 3. The correlation between the systemic risk and R&D frequency in 17 listed companies in Tehran Stock Exchange in 2014 according to financial variables

	Standard deviation costs with logarithmic magnitudes	Correlation		
	Average weigh	Indexes	Costs	Relationship
SD beta ₀ /Sdbeta	2,186631	ρ (Ln β_0 , Ln R&D)	0,147548	0,322633
SD DOL/ SD beta	2,30052	ρ (Ln DOL, Ln R&D)	0,024505	0,056374
SD DFL/ SD beta	1,482643	ρ (Ln DFL, Ln R&D)	-0,05838	-0,08656

According to formula (5), in the result of calculation in 2013, only 12 companies from the listed 30 ones have been confirmed in Tehran Stock Exchange (**Diagram 3**), according to the standard deviation average weigh cost, as well as it has been stated that there is a weak positive correlation between them, which is 0.29. (**Table 3**)

Diagram 3. Magnitudes and logarithmic costs of DFL, DOL as well as systematic risk of 17 listed companies in Tehran Stock Exchange, in 2013

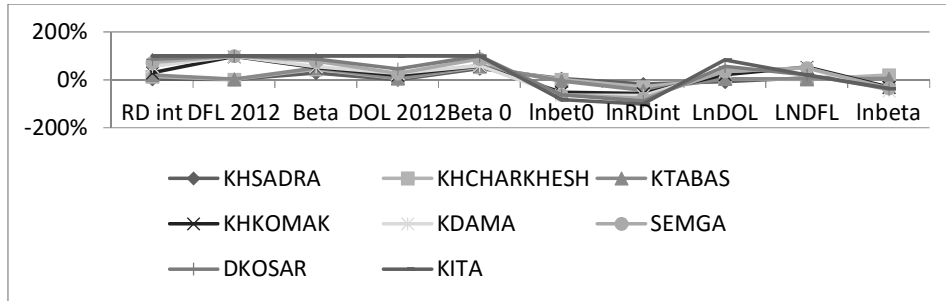
It must be noted that the correlation between the systemic risk and R&D frequency has been accounted by the same methodology, which was done in 2014. Thus, in 2013 the average weighed and logarithmic costs in the listed 12 companies in Tehran Stock Exchange according to the ratio between business inner risk and the systemic risk, the ratio between DOL and the systemic risk, as well as the ratio between DFL and systemic risk have made up accordingly 2.15, 1.44, 1.11.

Table 4. The correlation between the systematic risk and R&D frequency of the listed 12 companies in Tehran Stock Exchange in 2013 according to financial indexes

Statistical Variables	Standard deviation costs with logarithmic magnitudes	Correlation		
		Average criterion	Indexes	Costs
SD beta ₀ /Sdbeta	2,148213	ρ (Ln β_0 , Ln R&D)	-0,28909	-0,62103
SD DOL/ SD beta	1,442931	ρ (Ln DOL, Ln R&D)	0,378217	0,545741
SD DFL/ SD beta	1,108205	ρ (Ln DFL, Ln R&D)	0,042116	0,046673

As for the correlation between the systemic risk and R&D frequency, it must be noted that according to Pearson’s ρ coefficient there is no correlation between them or it is negligible, as it has made up -0.3. (Table 4)

Only 8 companies from the listed 30 companies have met the demands of formula (5) [3] and the correlation between the systemic risk and R&D frequency was accounted which has made up the average -1.8.

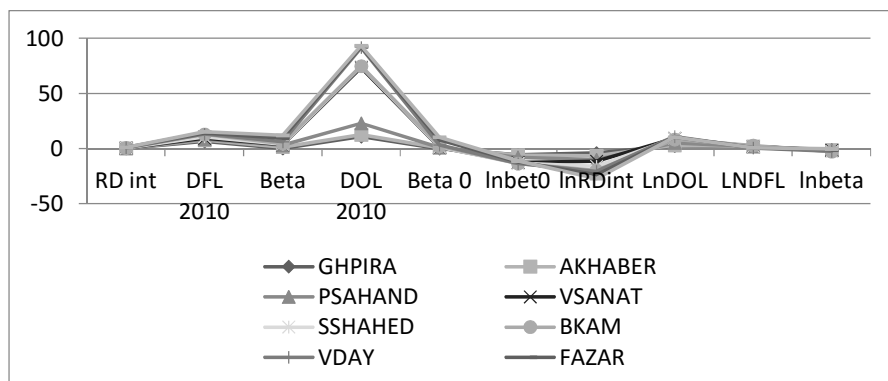
Diagram 4. Magnitudes and logarithmic costs of DFL, DOL as well as Inner and Systemic Risk of 8 listed companies in Tehran Stock Exchange in 2012

It means that there is no correlation between the observed indexes, or it is negligible

Table 5- The correlation between the Systemic risk and R&D frequency of 8 listed companies in Tehran Stock Exchange according to financial variables in 2012

Statistical Variables	Standard deviation costs logarithmic magnitudes with	Correlation		
		Average criterion	Indexes	Costs
SD beta ₀ /Sdbeta	3,362728	ρ (Ln β_0 , Ln R&D)	-0,06881	-0,23139
SD DOL/ SD beta	1,674932	ρ (Ln DOL, Ln R&D)	0,491455	0,823153
SD DFL/ SD beta	2,09131	ρ (Ln DFL, Ln R&D)	-0,36805	-0,76971

The correlation between R&D frequency and the systemic risk were accounted only in 9 companies from the listed 30 ones in Tehran stock Exchange in 2010.

Diagram 5- Magnitudes and logarithmic costs of DFL, DOL as well as Inner and Systemic Risk of 9 listed companies in Tehran Stock Exchange in 2010.

According to Pearson’s ρ [7] coefficient, it has made up midst 3.3, which means that there is a mean positive correlation between the observed indexes. (Table 5)

As a consequence, only in 2014 and in 2010 there was a weak positive average correlation, accordingly in 12 and 9 companies, for the other years it was negligible. The year of 2011 has been elicited from the calculations, as the observed indexes like business inner risk and the systemic risk, DFL and DOL, the costs of R&D frequency were negative and their dynamic series were less than 8.

Table 6. The correlation between the Systemic risk and R&D frequency of 9 listed companies in Tehran Stock Exchange according to financial variables in 2010

	Standard deviation costs with logarithmic magnitudes		Correlation	
	Average criterion	Indexes	Costs	Relationship
SD beta0/Sdbeta	2,727124	ρ (Ln β_0 , Ln R&D)	0,049331	0,134532
SD DOL/ SD beta	1,922029	ρ (Ln DOL, Ln R&D)	0,525972	1,010933
SD DFL/ SD beta	1,195055	ρ (Ln DFL, Ln R&D)	-0,68077	-0,81356

So concluding the analysis results of this subquestion, it can be said, that the inner risk of business as well as DFL and DOL influence the systemic risk of the listed 30 companies in Tehran Stock Exchange. In the result of their calculation, it was found out that there was a positive correlation between the systemic risk and R&D frequency only in 2011 and in 2014. As a consequence, all the three hypotheses are confirmed.

References:

1. Hamada, R. S., 1972, The effect of the firm’s capital structure on the systematic risk of common stocks, Journal of Finance, 27, pp. 435-452.
2. Mandelker, G. N. and S. G. Rhee, 1984, The impact of the degrees of operating and financial leverage on systematic risk of common stock, Journal of Financial and Quantitative Analysis, 19, pp. 45-57.
3. Zhenyu Xu, Chee Meng Yap and Yew Kee Ho, “R&D Investment and Systematic Risk”. 20 February 2001. pp. 5
4. https://www.readyratios.com/reference/analysis/systematic_risk.html 27.10.2016
5. <http://www.studyfinance.com/lessons/leverage/> 10.11.2016
6. Shah, S.Z.A., S. Liang, and S. Akbar. 2013. International Financial Reporting Standards and the Value Relevance of R&D expenditures: Pre- and Post-IFRS Analysis. International Review of Financial Analysis 30(1): pp. 158-169.
7. Lev, B., and T. Sougiannis. 1996. The Capitalization, Amortization and Value-Relevance of R&D. Journal of Accounting and Economics 21(1): pp. 107-138

Kheder ALAGHI

The impact of the financial variables of the listed companies and the assessment of the systematic risk in Tehran stock exchange

Key words: financial variable, systematic risk, common stock, the degree of financial leverage, panel data, regression.

The aim of this article is to evaluate the impact on financial variables on the systematic risk of the listed companies in Tehran Stock Exchange. The evaluation of R&D costs of the listed companies in Tehran Stock Exchange is a difficult process, as there are still some problems in the accountancy calculations, particularly problems of facing costs. As for the interrelation between systemic risk and R&D costs, it should be mentioned that much work has been done for it.

Խեդեր ԱԼԱԴԻ

Թեհրանի ֆոնդային բորսայում գրանցված ընկերությունների ֆինանսական ցուցանիշների ազդեցությունը և սիստեմատիկ ռիսկի գնահատումը

Բանալի բառեր. Ֆինանսական փոփոխականներ, սիստեմատիկ ռիսկ, սովորական բաժնետիրույթներ, ֆինանսական լծակի ազդեցություն, պանելային տվյալներ, ռեգրեսիա

Հոդվածի նպատակն է Թեհրանի ֆոնդային բորսայում ցուցակված ընկերություններում գնահատել ֆինանսական ցուցանիշների ազդեցությունը համակարգային ռիսկի վրա: Այն բավականին բարդ գործընթաց է, քանի որ գոյություն ունի հաշվարկման խնդիրներ, որոնք կապված են դրանց ծախսերի ճանաչման հետ: Ինչ վերաբերում է հետազոտության ու մշակումների և համակարգային ռիսկի միջև գոյություն ունեցող կապին, ապա այն գնահատվել է հոդվածում, և ստացվել են կոնկրետ արդյուքներ:

Хедер А.ЛАГИ

Воздействие финансовых показателей перечисленных компаний и оценка системного риска в Тегеранской фондовой бирже

Ключевые слова: финансовая показатели, систематический риск, обыкновенные акции, степень финансового рычага, панельные данные, регрессия

Цель этой статьи - оценить влияние финансовых показателей на систематического риска в перечисленных компании на Тегеранском фондовом бирже. Оценка затрат на НИОКР перечисленных компаний на Тегеранской фондовой бирже является сложным процессом, поскольку в бухгалтерских расчетах все еще есть некоторые проблемы, в частности проблемы с издержками. Что касается взаимосвязи между системными рисками и расходами на НИОКР, следует упомянуть, что для этого была проделана большая работа.

THE ASSESSMENT OF FINANCING R&D PROCESSES

Kheder ALAGHI

Ph.D. student at the National Agrarian University of Armenia

Keywords: stock market, R&D investment, operational income, amortization, asset, accounting

In the new economic realities, based on the knowledge of the economy, research and development will be all the more costly and strategically important for the commercialization of the oriented companies. Forward-looking business is the key to achieving new competitive advantages and long-term financial sustainability. The company's R&D investments are created based on the research and development of the new ideas, new products and technologies that make it competitive and highly profitable. In other words, companies are conducting research to produce new products, resulting in the development of strategy to position these products in the international market for a high income. The assessment of the effectiveness of investment in R&D is carried out on the basis of qualitative and quantitative indicators. Our second chapter of the thesis was carried out by the quantitative assessment and the third chapter, qualitative assessment, based on a survey method. The companies listed on the stock exchange, one of the most important issues is to evaluate the effectiveness of financing R&D investments. As a method for assessing the degree of R&D considered by the frequency, which is defined as R&D's selling costs and sales revenue or volume ratio. R&D expenditures are justified in terms of financial performance single company, as a result of increases in sales volume. In addition, the degree of frequency can be calculated by the R&D announce its only assets. From this perspective, it is necessary to justify the R&D expenditures will contribute to the increase in total assets of the company. 30 companies are listed in TSE, for which the calculated level of R&D in the frequency of sales and total assets. That is, the head of the company in the medium term tends to predict how the impact of R&D expenses in the financial performance of operating income. We developed a regression equation, which were calculated 2000-2015. R&D expenses and amortization, as well as sales affect the company's operating profit for 30 listed companies in TSE in.

We suggest implementing the approaches of W.J. Hop and M.L. Spearman [1], and design the individual model based the efficiency of the listed company's financial variables focused on the operational income. In the article we split only 30 listed companies in Tehran Stock Exchange and evaluate the impact of R&D costs and R&D amortization, sale on the operational income.

$OI = X_1 + X_2 * RDEXPENSE + X_3 * AMORTRD + X_4 * SALE$ (1) where:

OI- operational income,

RDEXPENSE- R&D costs,

AMORTRD- the amortization of R&D,

SALE- sales

X₁ X₂ X₃ X₄- regression coefficients are dead variables that affect the dependent variable on operating income.

Based on the resolution of the least squares method, for 2010-2015 period we evaluated the formula 1, using Eviews and the method of Least Squares. All the result of evaluating you can see in appendix. The results were verified and compiled by the following equations:

$$OI_{2015} = 45.43708764 - 0.03233235248 * RDEXPENSE + 0.6527262014 * AMORTRD - 8.952629442e-07 * SALE \quad (2)$$

For 2015, 30 listed companies the given dependent variables have no impact to the variable, such as OI, as well as statistically significant impact and Prob >0.05, it means that in 2015 model is not working (Formula 2). For 2014, 30 listed companies in R&D and amortization expenses, as well as statistically significant impact on sales volumes on operating income, moreover, only R&D costs had a negative impact on the change in the 1-point decrease in operating income of 3105.94 points. (Formula 3)

$$OI_{2014} = 36132.2988 - 3105.948687 * RDEXPENSE + 7247.028505 * AMORTRD + 0.02293129522 * SALE \quad (3)$$

In 2013, 30 companies listed on the stock exchange had a statistically significant effect only sell tsavalnerne operating income of the change in the 1-point change in operating income of 0.205 units (Formula 3).

$$OI_{2013} = 468528.8259 - 3.460432002 * RDEXPENSE - 23.55138213 * AMORTRD + 0.2057043773 * SALE \quad (3)$$

In 2012, a similar effect was also observed in 2013, which caused sales volume to 1 point change in operating income 0.176 miovri change (Formula 4)

$$OI_{2012} = 14639.46117 + 7.772476807 * RDEXPENSE - 25.63209127 * AMORTRD + 0.176098445 * SALE \quad (4)$$

In 2011, volumes were impacted operating income, depreciation and sell the 1-point change in depreciation caused by the increase in operating income of 14.78 units, while selling 1-point reduction to 0.05 point change (Formula 5)

$$OI_{2011} = 47143.269 - 1.120848237 * RDEXPENSE + 14.78571128 * AMORTRD - 0.05185629579 * SALE \quad (5)$$

In 2010, a statistically significant effect on all anakakh variables in operating income, masmnavorapes amortization expenses caused by the change in the 1-point decrease in operating income of 20.08-point, 1-point change in 0,514 unit volumes sold increased, while R&D spendings for 1 unit increased in 8.68 1 points in OI (Formula 6)

$$OI_{2010} = - 80129.57014 + 8.680388171 * RDEXPENSE - 20.08708921 * AMORTRD + 0.5141366059 * SALE \quad (6)$$

Thus, we can say that R&D, sale, amortization expenses had a significant impact on operating income in the given period of time expect 2015 . This means that the listed companies in Tehran stock exchange can become competitive if the Iranian government to reconsider its policies and amortization expenses. The Iranian Government must design the project based the tax holidays to the companies which regulative invest in R&D serving as an innovative country's welfare. An important problem is the process of monitoring systemic risk in R & D, especially in TSE. We can say that systemic risk is considered "sensitivity or regression coefficient," which compares the economic sectors. their efficient operation in terms of the issuance and sale of shares and so on. By according Table 1, it can be concluded that R & D spending little small, so small as to be received by R & D frequency category by sales and total assets. This means that the R & D process made by listed companies did not give proper attention to the Iranian government TFB and appropriate incentives (tax breaks, revise lending rates by lowering tax rates) does not activate it later.

Table 1. 2010-2015 statistical datas For Beta, sale ,total assets, R&D expenditures /sale, R&Dexpenditures/ total asstes in TSE lised companies*

		2015	2014	2013	2012	2011	2010
Beta, β	Std. Deviation	1.09	1.23	3.93	0.86	0.85	1.62
	Median	1.6	1.09	0.44	0.4	0.63	0.58
	Minimum	-1.38	-2.24	-0.58	-1.51	-1.63	-0.66
	Maximum	4.2	4.89	21.75	2.4	2.2	5.95
Sale	Std. Deviation	18771711	15452435.2	9302374.40	987517.44	15905083.3	606088.69
	Median	1020378	301888.50	36959.00	113600.00	141248.50	208208.50
	Minimum	40100	6017.00	-64846.00	11.00	283.00	-5156.00
	Maximum	84889725	70683483.00	69930233.00	4614063.00	87267376.00	2745532.00
Total Asset	Std. Deviation	18026516	9966461.61	16533371.64	5792895.12	6239951.02	13102125.07
	Median	907687.5	720888.00	571649.50	285349.00	287447.50	677215.00
	Minimum	34661	51530.00	26018.00	22725.00	10146.00	25511.00
	Maximum	99186876	49537117.00	69930233.00	26978792.00	22302878.00	72403548.00
R&D /Sale	Std. Deviation	0.020123018	0.16	0.15	44.89	0.07	0.16
	Median	0.006775407	0.03	0.03	0.04	0.02	0.03
	Minimum	0.000	0.00	-0.20	-0.05	-0.07	-0.12
	Maximum	0.087662344	0.73	0.58	245.92	0.34	0.79
R&D/ TA	Std. Deviation	0.005887	1.83	3.37	2.19	3.10	5.14
	Median	0.006378	1.44	1.50	1.63	1.38	1.24
	Minimum	0.005206	0.02	-3.72	-1.20	-1.97	-0.93
	Maximum	0.036801	6.95	16.87	9.36	87267376.00	28.65

* Complied by the author.

For our part, supported, the economic efficiency of the companies listed in the TSE, and if the Iranian government to reconsider its current policy, so we believe that it will not only increase the number of listed companies, but the overall development of the financial market and the economy, "the long-term money "in the creation and

improvement of people's welfare. Since the operation of the Tehran Stock Exchange, limited entry and exit ways, economic reforms will TSE has become a leader in the region. Companies [8]. We evaluated the systemic risk values of 30 companies listed in the TSE-for the period of 2000-2015, as well as the calculated values of minimum, maximum and standard deviation (Table 1). Calculation results show that the Tehran Stock Exchange listed companies, there are problems associated with a high degree of systemic risk, which impact negatively on the financial performance of companies. That is, a systematic risk to the same market risk, which reflects the changes taking place in the market as the impact on the listed company's profitability. It can be said that the systematic risk factor flexibility of the changes in the market, which can have positive or negative values. For example, systemic risk if the value is positive, it means that listed companies to react quickly to changes in the market in terms of enhancing the company's profitability. If systemic risk of a negative value, so the company does not respond to changes in the stock market, thereby leading to a decrease in the level of profitability [9].

Therefore, the assessment of systemic risk is important for 2 reasons [10]:

- 1) to evaluate the profitability of the company,
- 2) the level of market profitability.

Thus, summarizing the above, we can conclude that in any case, the development of companies listed on the stock exchange due to the policy, through which it is possible to calculate the characteristic systemic risk in exchange to explain the change in financial indicators of what factors are due and whether in the long term the company may improving the competitive position of the claim.

References:

1. Hop W. J. & Spearman M. L. *Factory Physics: Foundations of Manufacturing Management*. (Irwin/McGraw-Hill, Boston, 1996).
2. Lee, C.Y. (2003). A Simple Theory And Evidence On The Determinants of Firm R&D. *Econ. Innov. New Techn*, 12, (5), pp. pp.385-395
3. Lee, C.Y. (2003). A Simple Theory And Evidence On The Determinants of Firm R&D. *Econ. Innov. New Techn*, 12, (5), pp. 385-395
4. Leuz, C. and R. Verrecchia. (2000). "The Economic Consequences of Increased Disclosure," *Journal of Accounting Research* 38, pp. 91-124.
5. Lev B., Sarath B., Sougiannis T., (2004), "R&D-Related Reporting Biases and their Consequences", NY University. *Research Journal of Finance and Accounting* Vol.5, No.14, 2014
6. Lev B., Sougiannis T., (1996), "The Capitalization, Amortization, and Value-Relevance of R&D", *Journal of Accounting and Economics*, vol. 21, pp. 107-138.
7. Systematic and non-systematic the risk of an individual asset. pp. 72-74.
8. Tehran Stock Exchange: FACT BOOK. Retrieved July 31, 2010, pp 32-33
9. The 2014 EU Industrial R&D Investment Scoreboard. European Commission, JRC/DG RTD.
10. T.N.Hubbard (2008) "firm boundaries," *The New Palgrave Dictionary of Economics*, pp. 18.

Appendix

2014 Dependent Variable: OI

Method: Least Squares

Sample: 1 30

Included observations: 30

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	36132.30	17218.38	2.098473	0.0457
RDEXPENSE	-3105.949	87.03982	-35.68422	0.0000
AMORTRD	7247.029	203.1228	35.67806	0.0000
SALE	0.022931	0.002002	11.45654	0.0000
R-squared	0.984516	Mean dependent var		202383.6
Adjusted R-squared	0.982729	S.D. dependent var		640248.7
S.E. of regression	84140.14	Akaike info criterion		25.64192
Sum squared resid	1.84E+11	Schwarz criterion		25.82875
Log likelihood	-380.6288	F-statistic		551.0493
Durbin-Watson stat	1.951276	Prob(F-statistic)		0.000000

2013 Dependent Variable: OI

Method: Least Squares

Date: 12/19/15 Time: 13:44

Sample: 1 30

Included observations: 30

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	468528.8	292117.0	1.603908	0.1208
RDEXPENSE	-3.460432	7.226343	-0.478863	0.6360
AMORTRD	-23.55138	19.60229	-1.201461	0.2404
SALE	0.205704	0.096928	2.122247	0.0435
R-squared	0.159348	Mean dependent var		415959.4
Adjusted R-squared	0.062350	S.D. dependent var		1478795.
S.E. of regression	1431952.	Akaike info criterion		31.31054
Sum squared resid	5.33E+13	Schwarz criterion		31.49737
Log likelihood	-465.6581	F-statistic		1.642790
Durbin-Watson stat	2.212828	Prob(F-statistic)		0.020378

2012 Dependent Variable: OI

Method: Least Squares

Date: 12/19/15 Time: 13:49

Sample: 1 30

Included observations: 29

Excluded observations: 1

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	14639.46	12635.31	1.158615	0.2576
RDEXPENSE	7.772477	8.130111	0.956011	0.3482
AMORTRD	-25.63209	19.04615	-1.345789	0.1904
SALE	0.176098	0.015360	11.46442	0.0000
R-squared	0.852086	Mean dependent var		28053.76
Adjusted R-squared	0.834336	S.D. dependent var		146627.4
S.E. of regression	59679.99	Akaike info criterion		24.95882

ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ Գիտական հանդես

Sum squared resid	8.90E+10	Schwarz criterion	25.14742
Log likelihood	-357.9029	F-statistic	48.00574
Durbin-Watson stat	1.523480	Prob(F-statistic)	0.000000

2011 Dependent Variable: OI

Method: Least Squares

Date: 12/19/15 Time: 13:53

Sample(adjusted): 1 11

Included observations: 11 after adjusting endpoints

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	47143.27	50599.68	0.931691	0.3825
RDEXPENSE	-1.120848	3.058619	-0.366456	0.7249
AMORTRD	14.78571	1.163848	12.70416	0.0000
SALE	-0.051856	0.004414	-11.74728	0.0000

R-squared	0.960843	Mean dependent var	267344.6
Adjusted R-squared	0.944061	S.D. dependent var	502223.4
S.E. of regression	118783.0	Akaike info criterion	26.48327
Sum squared resid	9.88E+10	Schwarz criterion	26.62796
Log likelihood	-141.6580	F-statistic	57.25538
Durbin-Watson stat	2.491375	Prob(F-statistic)	0.000027

2010 Dependent Variable: OI

Method: Least Squares

Date: 12/19/15 Time: 14:01

Sample: 1 30

Included observations: 30

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
RDEXPENSE	8.680388	1.824238	4.758364	0.0001
AMORTRD	-20.08709	4.955478	-4.053512	0.0004
SALE	0.514137	0.091209	5.636925	0.0000
C	-80129.57	55171.67	-1.452368	0.1584

R-squared	0.676893	Mean dependent var	145994.7
Adjusted R-squared	0.639612	S.D. dependent var	384126.2
S.E. of regression	230600.0	Akaike info criterion	27.65832
Sum squared resid	1.38E+12	Schwarz criterion	27.84515
Log likelihood	-410.8748	F-statistic	18.15625
Durbin-Watson stat	2.300210	Prob(F-statistic)	0.000001

Kheder ALAGHI

The assessment of financing R&D processes

Keywords: stock market, R&D investment, operational income, amortization, asset, accounting.

The company's R&D investments are created based on the research and development of the new ideas, new products and technologies that make it competitive and highly profitable. In other words, companies are conducting research to produce new products, resulting in the development of a strategy to position these products in the international market for a high income. As a method for assessing the degree of R&D considered by the frequency, which is defined as R&D's selling costs and sales revenue or volume ratio. R&D expenditures are justified in terms of financial performance single company, as a result of increases in sales volume. In addition, the degree of frequency can be calculated by the R&D announce its only assets.

Хедер АЛАГИ

Оценка финансирования процессов НИОКР

Ключевые слова: фондовый рынок, инвестиции в НИОКР, операционные доходы, амортизация, актив, бухгалтерский учет

Инвестиции в НИОКР это основаны компании на исследованиях и разработках новых продуктов и технологий, которые делают его конкурентоспособным и высокодоходным. Другими словами, компании проводят исследования для производства новых продуктов, что приводит к разработке стратегии позиционирования этих продуктов на международных рынках. В качестве метода оценки НИОКР определяется как затраты на продажи и сбыта, так и объем продаж. Расходы на НИОКР оправданы с точки зрения финансовых показателей, и кроме того, степень частоты может быть рассчитана с помощью НИОКР как единственные активы.

Խեդեր ԱԼԱԴԻ

Նորարարությունների ֆինանսավորման գնահատումը

Բանալի բառեր: ֆոնդային շուկա, ներդրումներ նորարարություններում, գործառնական եկամուտներ, ամորտիզացիա, ակտիվ, հաշվապահական հաշվառում

Նորարարություններում ներդրումները կազմակերպության մրցակցային հնարավորությունների հիմքն են, որոնք վերջինիս համար հնարավորություն են տալիս արտադրել նոր արտադրանք ժամանակակից տեխնոլոգիաներով՝ կազմակերպության գործունեությունը դարձնելով արդյունավետ և բարձր եկամտաբեր: Այլ խոսքերով՝ ընկերությունները հետազոտություններ են իրականացնում նոր արտադրանքի արտադրության համար, որոնք հնարավորություն են տալիս միջազգային շուկայում գրավել դիրք: Որպես նորարարությունների գործընթացների գնահատման մեթոդ դիտարկվել է դրանց ծախսերի և վաճառքի ծավալների հարաբերակցությունը:

ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ՄԻՋՎԱՅՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

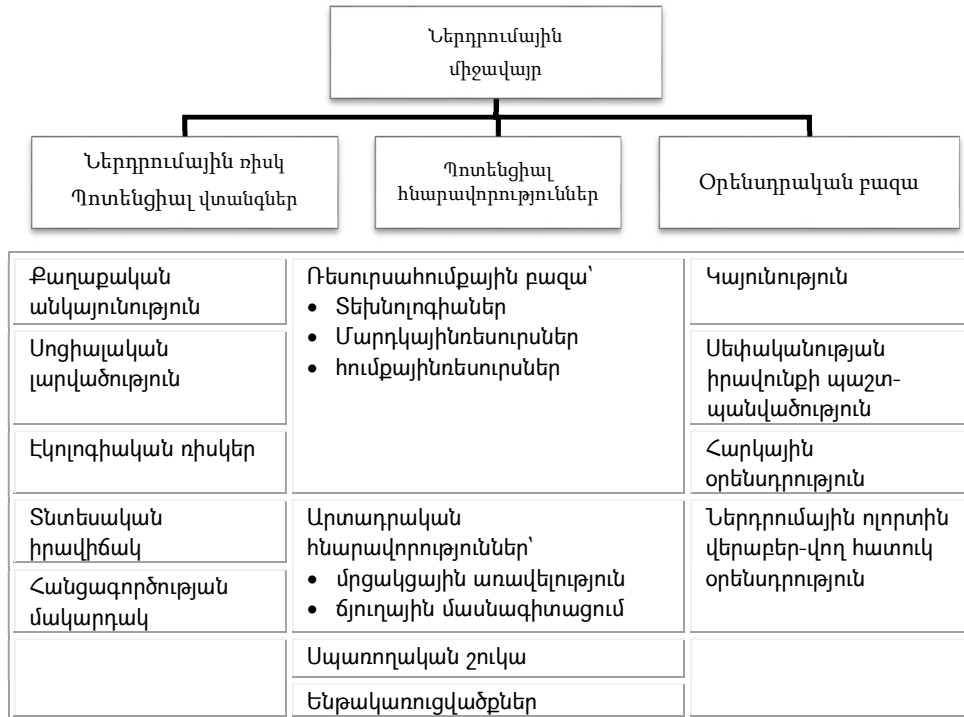
Սեդրակ ԹՈՓԼԱՂԱԼՅԱՆ

ԵՊՀ Տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի հայցորդ

Բանալի բառեր. ներդրումներ, տնտեսական աճ, սեփականություն, ներդրումային միջավայր, հարկեր, ՀՆԱ

Ներդրումային միջավայրը պայման է հանդիսանում տվյալ երկրում միջնաժամկետ և երկարաժամկետ ներդրումների իրականացման համար: Սա բավականին լայն հասկացություն է, որը և հաշվի է առնում ներդրող գնահատելու համար, թե որքանով են բարենպաստ (կամ անբարենպաստ) այս կամ այն երկրում ներդրումներ կատարելու համար անհրաժեշտ պայմանները: Որքան ներդրումային միջավայրը անբարենպաստ է, այնքան ներդրումային ռիսկը բարձր է, և ներդրման հնարավորությունը՝ փոքր:

Ներդրումային միջավայրը գնահատելիս տնտեսական պարամետրերից հիմնական ուշադրության է արժանանում տնտեսության ընդհանուր վիճակը, արտարժույթային, ֆինանսական և վարկային համակարգերը, մաքսային ռեժիմը, աշխատուժը: Սոցիալական միջավայրի գնահատման համար կարևոր դեր են խաղում արտասահմանյան ներդրումների նկատմամբ հասարակության վերաբերմունքը ներկայացնող ցուցանիշները, ինչպես նաև հասարակության շերտավորումը, երկրի տնտեսական և սոցիալական զարգացման հիմնական հարցերի շուրջ համաձայնության առկայությունը կամ բացակայությունը, գործազրկության մակարդակը և գործադուլների հնարավորությունները: Ներդրումային միջավայրն իրենից ներկայացնում է տնտեսական, կազմակերպական, քաղաքական, իրավական, սոցիալ-մշակութային, կենցաղային, հոգեբանական և այլ այնպիսի գործոնների ամբողջության ընդհանրացված բնութագիրը, որը կանխորոշում է ներդրումների ռիսկի աստիճանը, դրանց արդյունավետ օգտագործման հնարավորությունները և այդպիսով՝ ներդրումների իրականացման գրավչությունն ու նպատակահարմարությունն այս կամ այն տնտեսվարման համակարգում: Այսինքն, երկրի ներդրումային գրավչությունը պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով, որոնք սովորաբար դասակարգվում են «ռիսկեր - հնարավորություններ» սխեմայով և կոչվում ներդրումային միջավայր:

Նշենք, որ ներդրումային միջավայրի և ներդրումային գրավչության հարաբերական գնահատականներն ավելի քան 40 տարվա պատմություն ունեն: Այս ոլորտում առաջիններից էր Հարվարդի Բիզնես դպրոցի աշխատակիցների իրականացրած հետազոտությունը 1969թ.: Երկրների միջև համեմատականների հիմքում դրված էր փորձագիտական սանդղակ, որն ընդգրկում էր յուրաքանչյուր երկրի համար հետևյալ լքնութագրիչները՝ օտարերկրյա և տեղական ներդրողների համար օրենսդրական պայմանները, կապիտալի արտահանման հնարավորությունները, ազգային արժույթի կայունությունը, քաղաքական իրավիճակը, սղաճի մակարդակը, ազգային կապիտալի օգտագործման հնարավորությունները:²⁶⁶ Տարբեր երկրների ներդրումային միջավայրերի և ներդրումային գրավչության համեմատական գնահատման մեթոդների հետագա զարգացումն ընթացավ փորձագետների կողմից գնահատվող չափանիշների համակարգի ընդլայնմամբ, բարդացմամբ և քանակական /վիճակագրական/ ցուցանիշների ներդրմամբ: Առավել շատ օգ-

²⁶⁶В. А. Мау, Инвестиционная привлекательность регионов: причины различий и экономическая политика государства (сб. Науч. Тр.), М., 2002

տագործվում էին հետևյալ պարամետրերն ու ցուցանիշները. Տնտեսական համակարգի տիպը, մակրոտնտեսական ցուցանիշները /ՀՆԱ-ի ծավալը, տնտեսության կառուցվածքը և այլն/, բնական ռեսուրսներով ապահովվածությունը, ենթակառուցվածքի վիճակը, արտաքին առևտրի զարգացման պայմանները, տնտեսության մեջ պետության մասնակցության չափը: Կարելի է առանձնացնել ներդրումային միջավայրի գնահատման երեք առավել բնութագրական մոտեցումներ՝ նեղ, գործոնային և ռիսկային:²⁶⁷ Նեղ մոտեցման կողմնակիցները, որպես տնտեսական համակարգի ներդրումային գրավչության գնահատման հիմնական ցուցանիշ, առաջարկում են օգտագործել ակտիվների եկամտաբերության մակարդակը, որն հաշվարկվում է երկու տարբերակով.

- ✓ Ապրանքների և ծառայությունների իրացումից ստացված շահույթի հարաբերությունը օգտագործվող ակտիվների ընդհանուր գումարին,
- ✓ Հաշվեկշռային շահույթի հարաբերությունը օգտագործվող ակտիվների ընդհանուր գումարին:

Տվյալ մոտեցումը գրավում է վերլուծության ու հաշվարկների համեմատաբար պարզությամբ: Դրանում հաշվի է առնված յուրաքանչյուր ներդրողի ձեռնարկատիրական գործունեության գլխավոր նպատակը՝ շահույթի ստացումը և որոշակի ժամանակահատված հետո ներդրված միջոցների ետգնումը: Գործոնային մոտեցման էությունը կայանում է խոշորացված խմբերի ձևավորման մեջ, որոնք առաջանում են իմաստով մոտ ցուցանիշներից՝ գործոններից: Հետագա աշխատանքներն արդեն տարվում են ոչ թե յուրաքանչյուր ցուցանիշի հետ առանձին, այլ խոշորացված խմբով՝ գործոնով, որն ազդում է ներդրումային միջավայրի վրա: Առանձնացնենք ներդրումային միջավայրի գնահատման հետևյալ ցուցանիշները՝

- ✓ տնտեսական ներուժի բնութագիրը /ռեսուրսներով ապահովվածության մակարդակը, բնակլիմայական ներուժը, արտադրական ներդրումների համար ազատ հողատարածությունների առկայությունը, էներգետիկ և աշխատանքային ռեսուրսներով ապահովվածության մակարդակը և այլն/,
- ✓ շուկայական միջավայրի զարգացման աստիճանը /շուկայական ենթակառուցվածքի զարգացածությունը, մասնավորեցման գործընթացների

²⁶⁷Фоломьев, А. Н., Инвестиционный климат регионов России, Вопросы экономики, #9, 2000г.

ազդեցությունը ներդրումային ակտիվության վրա, սղաճը և ներդրումային գործունեության վրա դրա ազդեցությունը, տեղական իրացման շուկայի տարողությունը, արտահանման հնարավորությունները և այլն/,

✓ քաղաքական գործոններ /կառավարության նկատմամբ հասարակության վստահության աստիճանը, հասարակական կայունության մակարդակը/,

✓ սոցիալական և սոցիալ-մշակութային /բնակչության կյանքի մակարդակը, բուժսպասարկման զարգացվածությունը, հանցագործությունների մակարդակը, իրական աշխատավարձի մեծությունը, հասարակության վերաբերմունքը տեղական և օտարերկրյա ձեռնարկատերերի նկատմամբ/,

✓ կազմակերպական-իրավական /տեղեկատվության հասանելիությունը, տեղական գործարարների գործնական հատկանիշները և գործարար էթիկա, երկրի ղեկավարության տրամադրվածությունը արտասահմանյան ներդրողների նկատմամբ, պետական մարմինների կողմից օրենքների պահպանումը/

✓ ֆինանսական /արտարժույթով վարկերի ստացման հնարավորությունը, երկարաժամկետ վարկերի տեսակարար կշիռը, բնակչության մեկ շնչին ընկնող ավանդների մեծությունը և այլն/;²⁶⁸

Ներդրումային միջավայրի գնահատման գործոնային մոտեցման դեպքում անկախ ցուցանիշ է հանդես գալիս բոլոր գործոնների միջին կշռված գնահատականների գումարը: Սակայն այս ցուցանիշը չի կարող ծառայել որպես այս կամ այն տնտեսական համակարգի գրավչության միանշանակ չափանիշ: Այն, որպես կանոն, համալրվում է այն գործոնների զարգացվածության մասին տեղեկատվությամբ, որոնք անուղղակի ազդեցություն են ունենում ներդրումային կլիմայի և դրա դինամիկայի վրա: Ռիսկային մոտեցման կողմնակիցները որպես ներդրումային միջավայրի բաղկացուցիչներ դիտարկում են երկու հիմնական տարբերակ՝ ներդրումային ներուժը և ներդրումային ռիսկերը: Ինչպես արդեն նշվել է, ներդրումային միջավայրի գնահատումն իրականացվում է բազմաթիվ գործոնների վերլուծության հիման վրա, որոնցից մեկն էլ այդ ոլորտում պետության կողմից տնտեսվարող սուբյեկտների գործունեության կարգավորումն է /սկսած ընկերության գրանցու-

²⁶⁸ Г. Креймер, Государственное регулирование инвестиционного климата в условиях рыночных преобразований, М. 1997г.

մից և գործունեության թույլտվությունից մինչև գործունեության գործընթացների կարգավորումը/, ինչպես նաև առանձնակի ուշադրություն է հատկացվում երկրում տնտեսվարող սուբյեկտների գրանցման կանոնակարգման առանձնահատկություններին /ընթացակարգերի քանակը, ծախսվող ժամանակը, պաշտոնական վճարումների ծավալը և այլն/²⁶⁹: Յուրաքանչյուր երկրում գրանցման գործընթացն ունի առանձնահատուկ բնույթ:

Ներդրողների ներդրումային որոշումների կայացման առումով կարևոր նշանակություն ունի նաև Համաշխարհային բանկի կողմից ներկայացվող «Գործարարությամբ զբաղվելը» ծրագիրը (Doing Business)²⁷⁰: Doing Business-ը Համաշխարհային բանկի կողմից հրապարակվող հեղինակավոր զեկույց է, որը ուղենիշ է համարվում երկրների ներդրումային գրավչությունը չափելու և ներդրողների կողմից այս կամ այն երկրում գործարարությամբ զբաղվելու վերաբերյալ որոշում կայացնելու համար: «Doing Business» հետազոտության ցուցանիշները թույլ են տալիս գնահատել ձեռնարկությունների գործունեության կարգավորումը և սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը, ինչպես նաև դրանց ազդեցությունը ձեռնարկությունների (հատկապես փոքր և միջին) վրա: Հետազոտությունը իրականացվում է աշխարհի 183 երկրների համար գործարար ակտիվության հետևյալ 10 ցուցանիշների խմբերով՝

- ընկերության հիմնում (նոր ընկերության ստեղծման համար անհրաժեշտ նվազագույն կանոնադրական կապիտալը, ժամանակը, ծախսերը և ընթացակարգերը),
- շինարարական թույլտվություններ (շինարարության իրականացման թույլտվության ստացման համար անհրաժեշտ ընթացակարգերը, ժամանակը, ծախսերը և ստուգումների իրականացումը),
- սեփականության գրանցում (սեփականության իրավունքի փոխանցման համար անհրաժեշտ ընթացակարգերը, ժամանակը և ծախսերը),
- վարկերի ստացում,
- ներդրողների շահերի պաշտպանություն (տեղեկատվության բացահայտման ինդեքս, տնօրենների պատասխանատվության ինդեքս, ընկերու-

²⁶⁹Рынок капитала в Армении, №9,10 (115,116), май, 2003, стр. 13

²⁷⁰<http://www.doingbusiness.org/methodology>

թյան բաժնետերերի, ղեկավարների նկատմամբ դատական գործընթացների իրականացման բարենպաստության ինդեքս),

- հարկերի վճարում (հարկային վճարումների քանակը, հարկերի վճարման և հարկային հաշվետվությունների նախապատրաստման ու ներկայացման համար անհրաժեշտ ժամանակը, շահույթի մեջ ընդհանուր հարկերի տեսակարար կշիռը

- Միջազգային առևտուր
- Պայմանագրերի կիրարկում
- Էներգետիկ ռեսուրսների հասանելիություն և այլն:

Doing Business 2017-ում Հայաստանը գործարարությամբ զբաղվելու դյուրինության աստիճանով զբաղեցնում է 47-րդ տեղը՝ 190 երկրների շարքում: Նախորդ տարվա համեմատ մեր երկիրը նահանջել է 9 հորիզոնականով՝ չնայած այն բանին, որ այս տարի ընդհանուր միավորները բարձրացել են 0.59-ով ու կազմել 72.51: Այդ միավորները կոչվում են սահմանագծից հեռավորության ցուցանիշ, որը գնահատում է երկրի կանոնակարգման աշխատանքների բացարձակ մակարդակը 0-100 սանդղակով, որտեղ 0-ն համապատասխանում է ամենացածր կատարողականին, իսկ 100-ը սահմանագիծն է: Այլ խոսքով՝ այս տարվա զեկույցում Հայաստանը միավորներով փոքր-ինչ առաջընթաց է գրանցել, մինչդեռ հորիզոնականով նահանջել է : Դա բացատրվում է նրանով, որ զեկույցում տեղ գտած երկրների մի մասն իրենց միավորներով շատ ավելի մեծ աճ են գրանցել, քան Հայաստանը: Կառավարությունը 2017-2022թթ. Գործունեության ծրագրում պլանավորում է երկրում ձևավորել այնպիսի գործարար միջավայր, որը թույլ կտա առաջիկա 4-5 տարիներին ապահովել հանրապետության տեղը նշված զեկույցի լավագույն 20 երկրների շարքում:

Այսպիսով, ներդրումային միջավայրի գնահատումը և դրա բարելավումը հանդիսանում է առանցքային պայման ներդրումային հոսքերի ներգրավման և ներդրումային գործընթացի ակտիվացման համար, ինչը, նախ և առաջ, ենթադրում է այդ ուղղությամբ քաղաքական, տնտեսական, իրավական և ինս-տիտուցիոնալ բնույթի միջոցառումների իրականացում:

Սեդրակ ԹՈՓԼԱՂԱԼՅԱՆ

Ներդրումային միջավայրի գնահատման խնդիրները

Բանալի բառեր. ներդրումներ, տնտեսական աճ, սեփականություն, ներդրումային միջավայր, հարկեր, ՀՆԱ

Հոդվածում քննարկվել են ներդրումային միջավայրի գնահատման հիմնական մոտեցումները և դրանց առանձնահատկությունները: Ներկայացվել են ներդրումային միջավայրի վրա ազդող գործոնները և դրա բարելավման հիմնական ուղիները: Վերլուծության է ենթարկվել ներդրումային միջավայրի վիճակը հանրապետությունում և բացահայտվել են դրա գրավչությունը նվազեցնող հիմնախնդիրները: Առաջարկվել են լուծումներ հանրապետության ներդրումային միջավայրի բարելավման ուղղությամբ:

Седрак ТОПЛАГАЛЦЯН

Задачи оценки инвестиционной среды

Ключевые слова: инвестиции, экономический рост, собственность, инвестиционный климат, налоги, ВВП

В статье рассмотрены основные подходы к оценке инвестиционной среды и их особенности. Представлены факторы, влияющие на инвестиционную среду и основные пути к ее улучшению. Анализировано состояние инвестиционной среды в стране и выявлены основные проблемы, приводящие к снижению ее привлекательности. Предложены решения для улучшения инвестиционной среды в стране.

Sedrak TOPLAGHALTSYAN

Problems of evaluation of investment environment

Key words: investments, economic growth, property, investment environment, taxes, GDP

The primary approaches and their peculiarities of evaluation of investment environment were discussed in the article. Factors influencing on the investment environment and the main direction of their improvement were presented. The state of investment environment in the Republic was analyzed and the main problems diminishing their attractiveness were revealed. Solutions directed to the improvement of investment environment were offered.

**ԱՆՇԱՐԺ ԳՈՒՅՔԻ ԱՐՇԵՍԱԿԱՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ
ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Սևակ ԹՈՐԳՈՄՅԱՆ

Եվրասիա միջազգային համալսարանի «Կառավարում և տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ» ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. անշարժ գույք, առևտրային օբյեկտներ, արտադրական օբյեկտներ, համատիրություն, ձևափոխվող բնակարան,

Անշարժ գույքի բնակելի օբյեկտների դասակարգումը:

Անշարժ գույքի բնակելի օբյեկտները կարող են ներառել բազմաբնակարան կամ միաբնակարան տները, որոնք հասանելի են բնակեցման ոչ առևտրային նպատակների համար: Բնակելի անշարժ գույքի օբյեկտները ընդունված է բաժանել հետևյալ տեսակների:²⁷¹

Համատիրություն: Համատիրությունը սահմանվում է որպես քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց անդամության վրա հիմնված և իր անդամների գույքային փայլավճարների միավորման միջոցով ստեղծված շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող, իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունեցող ոչ առևտրային կոոպերատիվ, որը հիմնադրվում է բազմաբնակարան շենքի կամ շենքերի բաժնային սեփականություն հանդիսացող գույքի կառավարման նպատակով:²⁷² «Ընդհանուր օգտագործման» տարածքներն ի տարբերություն այն տարածքների, որոնք անձնական սեփականության իրավուքով պատկանում են սեփականատերերին, չեն կարող առանձնացվել և վաճառվել, գրավադրվել կամ վարձակալության հանձնվել առանց փայտերների (համասեփականատերերի) համաձայնության:

Այսպիսով, մարդը, ստանալով բնակարանի նկատմամբ սեփականության իրավունք, ձեռք է բերում տվյալ բնակարանի ներբնակարանային միջնապատերը, միջսենյակային դռները, առաստաղի և միջնապատերի հարդարման շերտերը (պաստառներ, ներկեր) և մոնտաժված կառուցվածքներն ու սարքավորումները: Բազմաբնակարան բնակելի շենքի բնակարանի սեփականատերն իրավասու է միայն փոփոխել բնակարանի հատակագիծը ոչ կրող պատերի տեղաշարժման հաշվին, երբ առանձնատան սեփականա-

²⁷¹ <http://www.thetruthaboutrealty.com/types-of-residential-real-estate/>

²⁷² «Համատիրության մասին» ՀՀ օրենքը, Հ 3, Կետ 1:

տերը՝ վերակառուցել, ընդլայնել (հարկ ավելացնել, պատշգամբ, կառուցել և այլն) իր տունը՝ իհարկե պահպանելով գործող օրենսդրությունը, ընդունված շինարարական նորմատիվները: Շինության յուրաքանչյուր սեփականատեր պարտավոր է կատարել համապատասխան վճարումներ ընդհանուր տարածքների պահպանման, շահագործման, նորոգման և սպասարկման համար, որոնք սովորաբար ներառում են անցուղիները, արտաքին պատերը և տանիքը, պահեստարանները, նախասրահները, աստիճանահարթակները, միջանցքները և այլն:

Բնակելի կոոպերատիվ: Կազմակերպություն, որտեղ բնակելի սեփականատերերը ընդհանուր գույքի մեջ միավորում են իրենց փայաբաժինները և դրանք ներդնում կոոպերատիվի կանոնադրական կապիտալի մեջ: Կազմակերպատիրավական այսպիսի ձևի դեպքում առաջանում են գույքի երկու սեփականատերեր՝ բնակելի սեփականատեր և կոոպերատիվի տեսքով ընդհանուր գույքի սեփականության ձևական սեփականատեր²⁷³:

Կոնդոթելներ. իրենցից ներկայացնում են համատիրության (կոնդոմինիում) և հյուրանոցի խառնուրդի համադրություն: Կոնդոթելները սովորաբար ունենում են գրանցասեղան կամ կոնսիերժ և առաջարկում են սահմանափակ ծառայություններ՝ ամենօրյա մաքրում և սնունդ, գործում են որպես հյուրանոց, չնայած որ բնակելի միավորներն անձնական սեփականություններ են: Նախատեսված են թե՛ որպես կարճաժամկետ և թե՛ երկարաժամկետ բնակատարածք: Կոնդոթելները լայնորեն տարածված են գլխավորապես ԱՄՆ-ում:

Ներդրումային բնակելի անշարժ գույքի օբյեկտներ. բնակելիներ, որոնք բնակեցված չեն սեփականատիրոջ կողմից և ծառայում են որպես դրանցից ստացվող եկամտի աղբյուր՝ արժևորման կամ վարձակալության հանձնելու շնորհիվ: Ներդրումային բնակելի օբյեկտները ներառում են թե՛ միաընտանիք տները և թե՛ բնակարանները:

Երկրորդային տներ. բնակելի այս տեսակը, որն անվանում են նաև «արձակուրդային տներ», որպես կանոն տեղադրված են մերձքաղաքային ու առողջարանային վայրերում և ծառայում են որպես ոչ մշտական, սեզոնային բնակության վայրեր:

²⁷³ Ա.Ասատու, Լ.Մեսրոպյան, Է.Սանդոյան, Անշարժ գույքի էկոնոմիկա, Եր.,2010, էջ 21

Միաընտանիք բնակելի տներ (առանձնատուն). նախատեսված են ապահովել ընդամենը մեկ բնակատեղ: Բնակելի անշարժ գույքի օբյեկտների այս տեսակը չի ներառում ընդհանուր օգտագործման տարածք և չունի ընդհանուր պատեր հարևան անշարժ գույքի օբյեկտների հետ, ինչը բնութագրական է բազմաբնակարան բնակելի շենքերին:

Քաղաքային տներ (Townhouses). նույնպես միաընտանիք տներ են, որպես կանոն բաղկացած երկու հարկից, որոնք ունեն ընդհանուր կողային պատեր հարակից նմանատիպ տների հետ: Սրանք, ի տարբերություն համատիրությունների վերևից կամ ներքևից չունեն հարևան բնակելի միավորներ և սովորաբար իրենց կառուցվածքում ունենում են բացօթյա տարածք՝ տան դիմային կամ հետևի հատվածում:

Անշարժ գույքի բնակելի օբյեկտները կարելի է դասակարգել տարբեր տիպաբանական չափանիշների հիման վրա.

1. Արտաքին պատերի շինանյութի տեսակով պայմանավորված, շենքերն առանձնանում են. տներ՝ քարե պատերով, պանելային, կասետային, մոնոլիտ և խառը տիպի:

2. Բնակելի օբյեկտների դասակարգման չափանիշները՝ համաձայն սպառողների վճարունակության և նրանց նախապատվությունների, տատանվում են՝ պայմանավորված տվյալ դարաշրջանով և պետությամբ:

Ներկայումս հայտնի են բնակելի օբյեկտների բազմաթիվ չափանիշներ: Դրանցից առավել տարածվածները հետևյալներն են²⁷⁴

A կարգի բնակտարարածք.

• Տնամերձ տարածքի կանաչ տնկարկների, հանգստի և մանկական հրապարակի կառուցման տարիքն չպետք է գերազանցի 10 տարին:

• Տունը՝ կառուցված բարձր որակի կոնստրուկտորա-տեխնոլոգիական չափանիշներով և հուսալի նյութերով:

• Ունենա գրավիչ և հետաքրքիր ճարտարապետական լուծում:

• Ժամանակակից և բարձր որակի արտաքին և ներքին հարմարությունների (ինժեներային ցանցեր և հաղորդակցության միջոցներ, անվտանգության տեխնիկա և հակահրդեհային պահպանություն, սարքավորումներ, անաղմուկ վերելակներ և այլն) առկայություն: Այս տեսակ բնակելի տանը առկա

²⁷⁴ <http://www.crefcoa.com/property-classifications.html>

է լուսավորության, միկրոկլիմայի կառավարում, ջրի որակի, արտահոսքի հսկողություն, պահուստային էլեկտրական և ջրամատակարարում:

B կարգի բնակտարածք.

- Հիմնականում կառուցված վերջին 20 տարիների ընթացքում,
- Ներառում է արտաքին և ներքին հարմարությունների փաթեթ,
- Ժամանակակետցության առումով զիջում է A կարգին,
- Ունի կոնստրուկտորատեխնոլոգիական բարձր չափանիշներ՝ սպասարկման և նորոգման աշխատանքների իրականացման ավելի փոքր հաճախականությամբ:

C կարգի բնակտարածք.

- Հիմնականում կառուցված վերջին 30 տարիների ընթացքում,
- Ներառում է սահմանափակ և հնացած արտաքին և ներքին հարմարությունների փաթեթ,
- Չգացվում է բարեկարգումների կարիք, սպասարկման և նորոգման աշխատանքները իրականացվում են փոքր հաճախականությամբ,
- Սարքավորումների մեծամասնությունը փոխարինված չէ:

D կարգի բնակտարածք.

- Կառուցված լինելով ավելի քան 30 տարի առաջ, այս կարգի շինությունները բնութագրվում են մաշվածությամբ ու ֆիզիկական կյանքի կարճատև մնացորդային ժամկետով,
- Տեղադրված է քաղաքի ծայրամասային գոտիներում և ոչ հարգի շրջաններում,
- Ունի տնտեսական կյանքի կարճատև մնացորդային ժամկետ,
- Հարմարությունների փաթեթի գրեթե բացակայություն,
- Ցածր կոնստրուկտորատեխնոլոգիական, ճարտարապետանախագծային բնութագրականներ և պայմաններ:

Վերջին ժամանակներս ինչպես սպառող կազմակերպությունների, այնպես էլ անշարժ գույքի շուկայի արհեստավարժ մասնակիցների շրջանում ավելի մեծ հետաքրքրություն է առաջացել «ծալովի, ձևափոխվող բնակարան» գաղափարի նկատմամբ: Ձևափոխվող բնակարանը անշարժ գույքի օբյեկտ է, որտեղ հատուկ տեխնիկական միջոցներով ստեղծվում են ապրելու համար իդեալական պայմաններ՝ առավելագույնս խնայողաբար օգտագործելով տարածքը: Տան կամ բնակարանի մեր ներկայիս պատկերացումները

սահմանված սենյակներով, չտեղաշարժվող կայուն (ստատիկ) միջնապատերով և գույքով կարող են շուտով մնալ անցյալում: Նորարարական քաղաքային պլանավորման մասնագետների և հետազոտողների կողմից արդեն մշակվել և գործարկվել է նոր «ձևափոխվող» բնակարանների գաղափարը, որը հնարավորություն է ընձեռում մարդկանց հեշտորեն հարմարեցնել տարածության դասավորությունները իրենց փոփոխվող պահանջմունքներին²⁷⁵:

Ձևափոխվող բնակարանները կարող են շուտով արդիական դառնալ հատկապես այն քաղաքներում, որոնք բախվում են մատչելի (հասանելի) բնակարանի, բնակտարածքի ճգնաժամին և ուղեղների արտահոսքին, քանզի բնակելի օբյեկտները սահմանափակ և չափազանց թանկ են հեռանկարային շնորհաշատ երիտասարդների համար: Ձևափոխվող բնակարանները բնակչին թույլ են տալիս ձևափոխել գլխավոր սենյակը փոքր բնակարանի, երկտեղանոց մահճակալով ննջասենյակը՝ աշխատասենյակի կամ 20 հոգու համար նախատեսված հյուրասենյակի և այս ամենը ընդամենը ձեռքի շարժումով կամ անգամ ձայնային հրահանգով: Այս բնակարանները, անկասկած, ապահովում են ճկունություն և սահմանափակ տարածքի առավելագույն օգտագործում, որն անիրագործելի է բնակարանների ավանդական նախագծերով: Հաշվարկված է, որ ներկայումս քաղաքային տարածքներում բնակվողների հարաբերությունը աշխարհի ընդհանուր բնակչության թվաքանակին կազմում է 54%, ավելին, ըստ տարբեր գնահատականների՝ այդ մասնաբաժինը արդեն 2050 թվականին կազմելու է աշխարհի 9.7 միլիարդի հասած ընդհանուր բնակչության 66%-ը²⁷⁶, ինչը նշանակում է, որ քաղաքներն էլ ավելի մարդաշատ կդառնան և հասանելի բնակարանի պահանջմունքը կլինի բարձր, քան երբևէ: Վերոբերյալ կանխատեսումներն ավելի քան մտահոգիչ են՝ հաշվի առնելով մարդկանց տեղաբաշխման համար նախատեսված հողատարածքների սահմանափակությունը:

Ենթադրվում է, որ հասանելի բնակտարածքի մարտահրավերներին դիմակայման լուծումը պետք է փնտրել ոչ թե նորանոր տարածքների ներգրավման, այլ նորարարական ուղի- ների բացահայտման մեջ, որոնք թույլ կտան առավելագույն արդյունավետությամբ օգտագործել առկա տարածքը:

²⁷⁵ http://money.cnn.com/2014/05/02/real_estate/manhattan-folding-apartment/

²⁷⁶ United Nations, World Urbanization Prospects, 2014, United Nations Publishing, NY, p 2.

Անշարժ գույքի առևտրային օբյեկտների դասակարգումը

Հայաստանում անշարժ գույքի առևտրային օբյեկտների շուկան սկսեց հիմնականում ձևավորվել պետական ձեռնարկությունների սեփականաշնորհման մեկնարկի հետ միաժամանակ: Առևտրային օբյեկտների հատվածն ավելի փոքր է, քան բնակելիներինը, ուստի և գործարքներն են քիչ, չնայած աշխարհում առևտրային օբյեկտներն ավելի գրավիչ են համարվում:

Անշարժ գույքի առևտրային օբյեկտներ: Անշարժ գույքի առևտրային օբյեկտները տարաբաժանելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հենց անշարժ գույքի օբյեկտից ստացվող եկամտի և անշարժ գույքի օբյեկտի մասնակցությունից ստացվող եկամտի տարբերությանը: Եթե առաջին դեպքում անշարժ գույքի օբյեկտը եկամտի ստացման միակ աղբյուրն է (առևտրային համալիրներ, գրասենյակներ, ավտոկայանատեղեր, հյուրանոցներ), ապա երկրորդ դեպքում՝ եկամտի աղբյուրներից մեկը, և շատ հաճախ ոչ գլխավորը (արդյունաբերական օբյեկտներ, պահեստային շինություններ և այլն):

Առևտրային համալիրներ: Ներկայումս քաղաքներում հետևողականորեն զարգանում է անշարժ գույքի այն օբյեկտների շինարարությունը, որոնց ընդունված է անվանել բազմագործառույթ առևտրային կենտրոններ (ԲԱԿ): Վերջինս իրենից ներկայացնում է մանրածախ և այլ առևտրային հաստատությունների խումբ (համալիր), որը պլանավորվում, զարգացվում և կառավարվում է որպես մեկ ամբողջական անշարժ գույքի օբյեկտ՝ որպես կանոն, սեփական կայանատեղիով: ԲԱԿ-երի գործունեության կազմակերպման հիմնական սկզբունքը առևտրի և զվարճանքի համատեղումն է ունեցած տարածքի մասնագիտացման միջոցով. մի հատվածը տրամադրվում է առևտրական սրահներին՝ ապրանքների ամենաբազմազան տեսականիով, իսկ մյուսը՝ ծառայությունների ոլորտի ձեռնարկություններին (արագ սննդի կենտրոններ, լվացքատներ, բանկեր, ռեստորաններ, բարեր, բուլինգ, կինոսրահներ և այլն): ԲԱԿ-ի չափերը և շուկայական կողմնորոշումը հիմնականում պայմանավորված է տվյալ տարածաշրջանի տնտեսական բնութագրերով: Ներկայումս, միջազգային պրակտիկայում չափերի առումով ԲԱԿ-երի դասակարգման առավել տարածված չափանիշներն են²⁷⁷.

• Ասիա-խաղաղովկահանույան ԲԱԿ-եր. վարչական շրջանային՝ 2-20 հազար մ², ենթատարածաշրջանային՝ 20-47 հազար մ², տարածաշրջանային՝

²⁷⁷ <http://www.icsc.org/research/references/c-shopping-center-definitions>

47-75 հազար մ², սուպերարտատարածաշրջանային՝ 75 հազարից մինչև 139 հազար մ² և 140 հազար մ² և ավելի վարձակալության հանձնվող տարածքի ընդհանուր մակերես՝ մեգա-ԲԱԿ:

- Եվրոպական. փոքր՝ 5000-19999 մ², միջին՝ 20000-39999 մ², մեծ՝ 40000-79999 մ² և շատ մեծ 80 հազար մ² և ավելի վարձակալության հանձնվող տարածքի ընդհանուր մակերես:

- Ամերիկյան. խանութների շարասյուն՝ մինչև 3 հազար մ², վարչական շրջանային՝ 3-12 հազար մ², մեծ վարչական շրջանային՝ 12-40 հազար մ², տարածաշրջանային՝ 40-75 հազար մ² և սուպեր-տարածաշրջանային՝ 75 հազար մ² և ավելի վարձակալության հանձնվող տարածքի ընդհանուր մակերես:

Առևտրի և զվարճանքի համատեղումը, որը կիրառելի է Արևմուտքում, տարածում է գտնում նաև Հայաստանում: Այստեղ հարկ է նշել Երևան Մոլ և Դալմա Գարդեն Մոլ առևտրային կենտրոնները, որոնք բացվել են համապատասխանաբար 2014 և 2012 թվականներին և ունեն 59000 մ²(4 հարկ) ընդհանուր մակերես՝ ներառյալ առևտրային տարածքներ, ծառայությունների ոլորտի ձեռնարկություններ (արագ սննդի կենտրոններ, խանութներ, բանկեր, լվացքատներ, վարսահարդարման սրահներ, 6 կինոսրահներ, զվարճանքների կենտրոն), ստորգետնյա ավտոկայանատեղի²⁷⁸ և 50000 մ² (2 հարկ) ընդհանուր և 36000 մ² առևտրային տարածք, ինչպես նաև ավտոկայանատեղի՝ նախատեսված 742 մեքենայի համար²⁷⁹:

Անշարժ գույքի հյուրանոցային օբյեկտներ: Յուրաքանչյուր պետության մեջ ընդունված է հարմարավետության սեփական ստանդարտը՝ որպես դասակարգման չափորոշիչ՝ պայմանավորված պատմամշակութային և ազգային ավանդույթներով: Հենց այս իրողությունն է խոչընդոտում աշխարհում հյուրանոցների միասնական դասակարգման ընդունմանը: Ներկայումս հայտնի են հարմարավետության մակարդակի առումով հյուրանոցների դասակարգման 30 համակարգեր: Առավել տարածվածները հետևյալներն են.

- Եվրոպական («Աստղերի» համակարգ), որի հիմքում ընկած է հյուրանոցների բաժանումը 1-ից մինչև 5 աստղանի չափանիշը. կիրառվում է Իտալիայում, Ավստրիայում, Հունգարիայում, Ֆրանսիայում և այլուր:

- Տառերի համակարգ (A, B, C, D). օգտագործվում է Հունաստանում,

²⁷⁸ <http://yerevanmall.am/>

²⁷⁹ <http://www.dalma.am/hy/home#about1>

- «Թագ» համակարգ՝ Մեծ Բրիտանիայում:
Կան նաև այլ դասակարգումներ (աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1. Հյուրանոցների դասակարգումը

Ըստ գների մակարդակի	Գերմանական դասակարգում		
Բյուջետային	\$ 25-30	Զբոսաշրջության կարգ	1*
Տնտեսական	\$ 35-55	Ստանդարտ կարգ	2*
Միջին	\$ 55-95	Հարմարավետ կարգ	3*
Առաջին կարգի	\$ 95-195	Առաջին կարգ	4*
Շքասենյակային (ապարտամենտ)	\$ 65-125	Լյուքս	
Պերճաշուք (ֆեշենբելային)	\$ 125-425		

Աղբյուր՝ Ա.Ասաույ, Լ.Մեսրոպյան, Է.Սանդոյան, Անշարժ գույքի էկոնոմիկա, Եր., 2010, էջ 51:

ՀՀ «Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին» օրենքի 9-րդ հոդվածով հյուրանոցները սահմանվում են որպես հյուրանոցային տընտեսության օբյեկտներ, որտեղ մատուցվում են հյուրանոցային ծառայություններ մեկ կամ մի քանի շինություններում, որոնք ունեն առնվազն 10 սենյակ, որոնցից առնվազն 5-ը՝ մեկ կամ երկտեղանոց համարներով: Հայաստանում հյուրանոցները և մոթելները որակավորվում են որակավորման եվրոպական համակարգով, որոնք նշվում են հնգաթև աստղերով: Ներկայումս Հայաստանում գործում են որակավորման կարգ ստացած 22 հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտներ, որոնցից 13-ը հյուրանոցներ են, 1-ը՝ պանսիոն, 8-ը՝ զբոսաշրջային տուն: Գործող 13 հյուրանոցներից երկու հյուրանոց՝ «Մուլտի Գրանդ Հոթել»-ը (Վերին Պողոնի) և «Գոլդեն Փելիս»-ը (Ծաղկաձոր), ունի 5 աստղանի դեյուքս որակավորում, որը գերազանցում է 5 աստղանի որակավորման կարգը և համարվում է ամենաբարձրը, մեկ հյուրանոց ունի 5 աստղանի որակավորում, յոթ հյուրանոց՝ 4 աստղանի, մեկ հյուրանոց՝ 3 աստղանի և երկու հյուրանոց՝ համապատասխանաբար 2 և 1 աստղանի որակավորում²⁸⁰: Ընդհանուր առմամբ անշարժ գույքի հյուրանոցային տիպի օբյեկտների թվին են պատկանում «Դեյուքս» օթելը, «Լյուքս» օթելը, միջին կարգի հյուրանոցը, հյուրանոց-շքասենյակները, օթել-առողջարանը, մոթելը, հյուրանոցը, հոթել-գարնին, պանսիոնատը, հյուրատունը, ռոթելը, բոթելը, ֆլո-

²⁸⁰ <https://b24.am/economy/60180.html>

տելը և ֆլայտելը: Ներկայումս մեծ մասսայականություն է վայելում և հետևողականորեն զարգանում է մարմնամարզության կենտրոնների, թենիսի կորտերի, ավտոհավաքակայանների, նորաձևության տների, բուլինգի և զվարճանքի այլ օբյեկտների շինարարությունը:

Գրասենյակային տարածքներ: Առաջին հատուկ նպատակային գրասենյակային տարածքները կառուցվել են 18-րդ դարում՝ պայմանավորված արդյունաբերական հեղաշրջման ինտենսիվացման և այնպիսի խոշոր ու բազմաֆունկցիոնալ ընկերությունների հետևողական աճով ինչպես Royal Navy և East India Company²⁸¹: Բանկային, երկաթուղու, ապահովագրական, մանրածախ առևտրի, բենզինի և հեռագրային ճյուղերի ծավալների և բազմաֆունկցիոնալության կտրուկ աճը և քաղաքների ճգողության կենտրոնների հատվածում հողատարածքի բարձր գինը հանգեցրեցին առաջին բազմահարկ շենքերի, իսկ արդեն հետագայում՝ երկնաքերերի կառուցմանը: Եթե կար ժամանակ, երբ գրասենյակները կարող էին կառուցվել ցանկացած վայրում և գրեթե ցանկացած շինությունում, գրասենյակների ժամանակակից պահանջները թե՛ օրենսդրական (օրինակ լուսավորության բավարար մակարդակը) և թե՛ տեխնիկական (օրինակ համակարգչային ցանցի պահանջները), ինչպես նաև այլ պահանջները, ինչպիսին են անվտանգությունը, հատակագծային ճկունությունը հանգեց-րեցին հատուկ նշանակության շենքերի կառուցմանը, որոնք նախատեսված են բացառապես կամ մեծամասամբ որպես գրասենյակներ օգտագործելու համար: Գրասենյակային տարածքը, հայտնի նաև ինչպես բիզնես կենտրոն, առևտրային անշարժ գույքի օբյեկտի տեսակ է, որը պարունակում է տարածքներ՝ հիմնականում նախագծված գրասենյակային գործունեություն իրականացնելու համար: Գրասենյակային շենքի առաջնային նպատակը աշխատավայրի և աշխատանքային միջավայրի ապահովումն է առաջին հերթին ադմինիստրատիվ և կառավարման ոլորտում աշխատողների համար: Այս աշխատողները գրասենյակային շենքում սովորաբար զբաղեցնում են սահմանված տարածքներ՝ ապահովված գրասեղաններով, համակարգիչներով և անհրաժեշտ այլ սարքավորումներով: Գրասենյակային շենքը կարող է բաժանված լինել հատվածների տարբեր կազմակերպությունների համար կամ ամբողջովին զբաղեցված լինել մեկ կազմակերպության կողմից: Ցանկացած դեպքում յուրաքանչյուր ընկերու-

²⁸¹ <http://www.concepts.org/index.php?title=Offices>

թյուն, որպես կանոն, ունենում է ընդունարան, մեկ կամ մի քանի հանդիպման սենյակներ, առանձնացված կամ «բաց նախագծով» գրասենյակներ, ինչպես նաև սանհանգույցներ: Բազմաթիվ գրասենյակային շենքեր ունեն նաև խոհանոց և անձնակազմի սենյակ, որտեղ աշխատողները կարող են նախաճաշել կամ ընդմիջել: Ըստ Շինության Սեփականատերերի և Կառավարիչների Ասոցիացիայի (BOMA)՝ գրասենյակային տարածքները դասակարգվում են երեք կարգերի՝ A կարգ, B կարգ և C կարգ: Համաձայն BOMA-ի դասակարգման՝ A կարգի գրասենյակային տարածքները բավարարում են որակի, տեխնիկական մակարդակի կատարելության ամենաառաջավոր չափանիշներին: B կարգի գրասենյակային շենքերը բնութագրվում են ֆիզիկական հարաբերականորեն մաշվածությամբ, սակայն ոչ տնտեսական, գործառույթային (ֆունկցիոնալ) կամ արտաքին մաշվածությամբ, այսինքն դրանք դեռ ունեն տեղադրման բարենպաստ վայր, կառավարման բարձր որակ և տեխնիկական մակարդակ: Այս դասի կառույցները կարելի է վերադարձնել «փառահեղ» A կարգի խոշոր նորոգման աշխատանքների իրականացման միջոցով, ինչպիսիք են ճակտոնի (ֆասադի) և ընդհանուր օգտագործման տարածքների բարելավումները: Գրասենյակային շենքերի և տարածքների ցածրագույն կարգը C կարգն է: Դրանց համար բնութագրական է ֆիզիկական, գործառույթային, տնտեսական և արտաքին մաշվածությունը: Այս կարգի շինությունները աչքի են ընկնում ճարտարապետանախագծային ցածր բնութագրականներով, շինության ենթակառուցվածքների և տեխնիկական վիճակի բարոյապես ծերությամբ²⁸²: Հաճախակի այս կարգերը՝ պայմանավորված սպառողների նպատակային խմբերի հարափոփոխ նախապատվություններով և այլ գործոններով, ենթարկվում են մոդիֆիկացման՝ ավելացնելով գումարման կամ հանման նշանը (օրինակ A+ կամ B -), ենթակարգեր ստեղծելու նպատակով:

Այնուամենայնիվ, վերոնշյալը գրասենյակային տարածքների դասակարգման միայն ուղեցույցն է: Գործնականում ֆորմալ և համընդհանուր դասակարգում գոյություն չունի: Գրասենյակային տարածքը անհրաժեշտ է դիտարկել տվյալ երկրի և նրա տարածքային շուկայի հայեցակետից, օրինակ A

²⁸² <http://www.boma.org/research/pages/building-class-definitions.aspx>

կարգի գրասենյակային տարածքը մի տարածաշրջանում կարող է չհամարվել A կարգ մի այլ տարածաշրջանում:

Կայանատեղի: Լինելով նախատեսված բացառապես ավտոմեքենաների կայանման համար, մերօրյա կայանատեղիներն ունեն մի շարք առավելություններ ավտոտնակների նկատմամբ՝ մասնավորապես տարածքի խնայողության, արդյունավետ օգտագործման և արտաքին գրավչության առումով:

Լոգիստիկ համալիրներ: Եթե առևտուրը երկրի տնտեսության «արյուն» է, ապա լոգիստիկ համակարգը՝ նրա «արյունատար անոթները»: Լոգիստիկ կենտրոնը կարող է ծառայել որպես պահեստավորման, կուտակման և (կամ) առաքման կենտրոն, ինչպես նաև որպես վերանորոգման դեպո: Վերջիններիս տեղակայման վայրերը հիմնականում քաղաքամերձ, միջպետական և հանրապետական ճանապարհներն են:

Անշարժ գույքի արտադրական օբյեկտներ: Արտադրական անշարժ գույքի օբյեկտները կարելի է բաժանել հետևյալ սկզբունքով²⁸³.

- ծանր արդյունաբերության օբյեկտներ (գործարաններ, կոմբինատներ, հանքավայրեր, հանքահորեր, էլեկտրակայաններ): Այս ճյուղի արդյունաբերական օբյեկտները ներգրավված են լինում սև և գունավոր մետալուրգիայի, արդյունահանման, վերամշակման, էլեկտրաէներգետիկայի, մեքենաշինական և քիմիական ոլորտներում: Այս տեսակին են վերաբերում նաև շինարարական նյութերի արտադրությանը մասնակցող օբյեկտները:

- սննդի արդյունաբերության օբյեկտներ. պատրաստի արտադրանքի կամ կիսաֆաբրիկատների արտադրության գործարանները, կոմբինատները: Այս դասին են պատկանում նաև ծխախոտային արտադրանքի և լվացող միջոցների արտադրության օբյեկտները:

- թեթև արդյունաբերության օբյեկտներ. ներառում են կաշվի, գործվածքի, մորթեղենի և կոշիկի գործարանները, ինչպես նաև ապակու, ճենապակու արտադրությանը մասնակցող անշարժ գույքի օբյեկտները:

- Մասնագիտացման լայն շրջանակով օբյեկտներ. պոլիգրաֆիական, մանրէաբանական և բժշկական օբյեկտներ:

Արդյունաբերական օբյեկտները ընդունված է դասակարգել նաև ըստ A, B, C կարգերի, որտեղ՝

²⁸³ <https://regionalrealty.ru/library/chto-takoe-promyshlennaya-nedvizhimost/>

- A կարգի օբյեկտներ. գործարարության վարման համար անհրաժեշտ օբյեկտներ,
- B կարգի օբյեկտներ. ներդրումների համար նախատեսված օբյեկտներ,
- C կարգի օբյեկտներ. ավելցուկային անշարժ գույքն է՝ հողամասը շենքերով կամ առանց, որոնք չեն օգտագործվում գործարարության նպատակով:

Այսպիսով, անշարժ գույքի արհեստական օբյեկտները դասակարգվում են՝ ելնելով տարբեր սկզբունքներից՝ պայմանավորված տվյալ պետության կամ տարածաշրջանի սոցիալ- տնտեսական իրավիճակով, իրավական համակարգով և բնակչության նախապատվություններով: Մասնավորապես, ՀՀ անշարժ գույքի շուկայի արդի իրավիճակից ելնելով, անհրաժեշտ է ձևավորել արհեստական օբյեկտների միասնական դասակարգչի համակարգ, քանզի դասակարգումը նպաստում է շուկայում դրանց հետ կապված գործարքների դյուրինացմանը, ինչպես նաև առավել հաջողությամբ ուսումնասիրությանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ասատլ Ա., Մերտոյան Լ., Մանդոյան Է., Անշարժ գույքի էկոնոմիկա, Երևան, 2010:

United Nations, World Urbanization Prospects, 2014, UN Publishing, New York, p 2.

ՀՀ օրենքը «Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին», Հոդված 9:

ՀՀ օրենքը համատիրության մասին, Հ 3, Կետ 1:

<http://www.icsc.org/research/references/c-shopping-center-definitions> վերջին մուտքի ամսաթիվ 06/06/2017 թ.

<https://b24.am/economy/60180.html> վերջին մուտքի ամսաթիվ 06/06/2017 թ.

<https://regionalrealty.ru/library/chto-takoe-promyshlennaya-nedvizhimost/> վերջին մուտքի ամսաթիվ 06/06/2017 թ.

<http://www.boma.org/research/pages/building-class-definitions.aspx>

<http://www.concepts.org/index.php?title=Offices> վերջին մուտքի ամսաթիվ 06/06/2017 թ.

<http://yerevanmall.am/> վերջին մուտքի ամսաթիվ 06/06/2017 թ.

<http://www.dalma.am/hy/home#about1> վերջին մուտքի ամսաթիվ 06/06/2017 թ.

http://money.cnn.com/2014/05/02/real_estate/manhattan-folding-apartment/

<http://www.crefcoa.com/property-classifications.html>

<http://www.thetruthaboutrealty.com/types-of-residential-real-estate/> վերջին մուտքի ամսաթիվ 06/06/2017 թ.

Սևակ ԹՈՐԳՈՄՅԱՆ

Անշարժ գույքի արհեստական օբյեկտների դասակարգման արդի հիմնախնդիրները

Բանալի բառեր. անշարժ գույք, առևտրային օբյեկտներ, արտադրական օբյեկտներ, համապիրություն, ձևափոխվող բնակարան,

Հոդվածը նվիրված է անշարժ գույքի արհեստական օբյեկտների բնութագրերի և դասակարգման վերլուծությանը: Հոդվածում վերլուծվել է անշարժ գույքի արհեստական օբյեկտների դասակարգման համակարգը՝ բաժանելով արհեստական օբյեկտները խմբերի և ենթա խմբերի՝ տարբեր տիպաբանական չափանիշների հիման վրա: Հաշվի առնելով ՀՀ-ում անշարժ գույքի արհեստական օբյեկտների միասնական դասակարգիչի համակարգի բացակայությունը՝ ուսումնասիրվել են արտասահմանում մշակված դասակարգման առավել տարածված համակարգերը:

Севак ТОРГОМЯН

Современные проблемы классификации искусственных объектов недвижимости

Ключевые слова: жилищая недвижимость, коммерческая недвижимость, объекты промышленной недвижимости, квартира-трансформер, таунхаусы

Статья посвящена анализу характеристик и классификации искусственных объектов недвижимости. В статье анализируется система классификации искусственных объектов, разделяя их по группам и подгруппам, на основе разных стандартов. Учитывая что в Армении отсутствует единая система классификации искусственных объектов, были исследованы более распространенные системы, разработанные за границей.

Sevak TORGOMYAN

Modern problems of artificial improvements classification

Key words: artificial improvements, residential real estate, commercial real estate, industrial real estate, condominium, transforming apartments, townhouses, hotel real estate

The article is devoted to the analysis of artificial improvements characteristics and classification. In the article the classification system of artificial improvements has been analyzed through dividing them into groups and subgroup on the basis of various standards. Taking into account the absence of common classification system of artificial improvements in Armenia, more prevalent classification systems elaborated abroad have been studied.

ЭКСПОРТНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ КАК ОСНОВА ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ В РА

Сурен АНАНЯН

соискатель кафедры Экономики и управления ЕРОА

Ключевые слова: энергоэффективность, энергобезопасность, налоговая и тарифная политика, атомная энергетика, инвестиционные модели возведения АЭС

Экспортная ориентация энергетики РА является ключом для обеспечения энергоэффективности и всех других вызовов в отрасли. Решение проблемы базируется на базе атомной энергетики и на важности повышения безуглеродного баланса электроэнергии. В целом проблему энергоэффективности в РА следует рассмотреть через призму внутренних и внешних проблем энергобезопасности и эффективности энергетического рынка РА:

К внутренним факторам относятся: 1) неэффективная налоговая и не сбалансированная тарифная политика; 2) необходимость полноценной либерализации внутреннего рынка энергии; 3) низкий уровень энергоэффективности и энергосбережения; 4) проблемы процессов диверсификации энергоснабжения по видам энергии и источников; 5) негативное влияние социальной ситуации населения на реализацию сбалансированной тарифной политики; 6) сокращение гидроэнергетических ресурсов вследствие деградации эко ситуации;

К внешним факторам соответственно проблемы: 1) реализации крупномасштабных проектов, связанные с блокадой инфраструктур; 2) диверсификации импорта топливно-энергетических ресурсов в РА; 3) полноценной интеграции энергетической системы РА в региональные энергетические рынки; 4) синхронизации правил рынка РА с директивами ЕС для присоединения к энерго рынкам ЕС.

Для преодоления указанных и производных проблем необходимо прежде всего иметь рациональный баланс электроэнергии и в т. ч. так называемый безуглеродный баланс электроэнергии. В энергетическом балансе – произведенной электроэнергии в РА в среднем 32% приходится на ААЭС, 35% на ТЭЦ и 33% на ГЭС, включая малые гидроэлектростанции, (за январь – август 2017г.) Доля ААЭС в отдельные периоды может возрасти до 45%, а потенциально превзойти черту 50%²⁸⁴. Произведенная электроэнергия без доли ТЭЦ работающих на импортируемых углеводородных ресурсах, а именно за счет ААЭС и гидро электростанций, включая малые ГЭС в Армении составляет 67% и может возрасти еще на 10-13 процентных пункта и составить 77-80%. В структуре вырабатываемой

²⁸⁴ Министерство энергетических инфраструктур и природных ресурсов, Фактический баланс электроэнергии, (январь-август 2017), <http://www.minenergy.am/page/396>;

электроэнергии по итогам 2016 г. доля малых гидроэлектростанций Армении достигла 13%, что на 4% больше показателя предыдущего года. По данным на 1.01.2017 г. в РА действует 178 малых ГЭС (на 5 больше, чем год назад). Суммарная установленная мощность малых ГЭС составила около 328 МВт, выработка - около 957 млн. кВт.ч. Число малых ГЭС в Армении продолжит увеличиваться. По положению на 1.01.2017 г. в процессе строительства находятся еще 39 малых ГЭС суммарной проектной мощностью около 74 МВт и годовой выработкой 260 млн. кВт.ч.²⁸⁵ Указанная картина наводит к следующим выводам: *Первый вывод* - имеем традиционный значительный удельный вес ААЭС в энергетическом балансе (чем надо воспользоваться), который вместе с гидро-энергетикой формирует доминирующий сектор без углеводородной электроэнергии. *Второй вывод* - условно в принципе за счет этих этих 80% выработанной (произведенной) *безуглеводородной электроэнергии* выработанной на ААЭС и ГЭС, включая малые гидро станции можно удовлетворить внутренние потребности РА и обеспечить резкое сокращение тарифа на электроэнергию для внутренних потребителей, примерно 35 драм на 1 кВт.ч., вместо действующего 44,98 драма за 1 кВт.ч.²⁸⁶. За счет указанного резерва снижения тарифа можно ввести также акцизный налог на электроэнергию, тем самым принять “эко” концепцию налогообложения в РА и за счет этого решать вопросы эффективного налогообложения энергетики, проблему сбалансированная тарифов, а также реализации задач экологической и социальной повестки и повышения эффективности реального сектора. *Третий вывод* - вся «углеводородная электроэнергия» выработанная на ТЭЦ может быть направлена на экспорт, и тогда следует сосредоточиться на повышении эффективности схемы природный газ взамен на экспортируемую электроэнергию (бартерная схема ввозимого природного газа из Ирана) и освоении новых сегментов экспортных рынков. Взамен импортируемого из Ирана 1 кв. м газа Армения бартером выплачивает 3.2 кВт.ч. электроэнергии, и 1,3 кВт.ч. передает “Армянской распределительной сети” по цене 0,4 (AMD)²⁸⁷.

Приведенное разделение - *без углеводородная электроэнергия для внутренних нужд, а углеводородная электроэнергия для нужд экспорта* условное, так как в отдельные периоды на внутреннее потребление может быть направлено элек-

²⁸⁵ А. Аванесов, Министр: При строительстве малых ГЭС использовалось старое оборудование, что и нанесло ущерб экологии, 20 Октября 2017
http://finport.am/full_news.php?id=31966&lang=2

²⁸⁶ КРОУ Армении: С 1 февраля 2017 года тариф на электроэнергию для населения понизится, <https://www.panorama.am/ru/news/2016/>;

²⁸⁷ Иран начинает пробный экспорт газа в Грузию через Армению, Деловой экспресс, 29.07.2016, <http://www.express.am/news/view/iran-nachinaet-probnyi-eksport-gaza-v-gruziyu-cherez-armeniyu.html>

троэнергия произведенная на ТЭЦ и может иметь место другой расклад. Постановка такого алгоритма имеет концептуальное значение и стимулирует на экспортную ориентацию электроэнергии выработанной на углеводородах, с учетом факторов - торгового баланса РА, валютных резервов РА, инфляционного пресса, энерго-эффективности, экологической составляющей – загрязнение и плата за экологию, регулирования тарифов и в целом почти всех внутренних и внешних вызовов энергетической безопасности РА и эффективности энергетического рынка РА. Базой без углеводородной электроэнергии является и в дальнейшем будет являться атомная энергетика.

Атомная энергетика РА в нынешнем виде действующая представлена вторым блоком ААЭС. В будущем новые мощности и формат которого еще не определены. Но этот вопрос является не только определяющей для энергобезопасности РА, но также входит в прямую орбиту интересов РФ, Евросоюза, США и косвенно стран региона – Ирана, Турции, Грузии и Азербайджана. Задача РА определить возможность конвергенции их интересов степень или уровень этой конвергенции, то есть сближение интересов различных стран, сильно различающихся по своим интересам. Такое сближение интересов различных стран в интересах РА обусловлено определенной общностью и различием - геополитических, идеологических, экономических, финансовых, юридических, социальных проблем и наличием единых объективных закономерностей развития ядерной энергетике в целом. Задача в том, чтобы этот разновекторный узел интересов выстроить и развивать в интересах Армении, соблюдая равновесие всех заинтересованных сторон.

Одним из проявлений указанной конвергенции интересов для реализации предложенной нами концепции и определяющим фактором является строительство ЛЭП и формирование энергетического коридора Иран- Армения - Грузия – Россия. Основа для этого является подписанный в декабре 2015 г. в Ереване четырехсторонний меморандум между Арменией, Грузией, Ираном и Россией, предусматривающий повышение уровня управления перетоками электроэнергии, безопасности и надежности энергосистем. Целью этого является реализация инициативы по созданию электроэнергетического коридора Север-Юг, что даст возможность работать с энергосистемами ЕАЭС и ЕС. Общая стоимость финансирования проекта строительства ЛЭП Иран-Армения составляет \$107 млн., которые предоставлены иранской стороной, проект реализует иранская компания «Санир». Согласно Минэнерго РА, созданию благоприятной среды для сотрудничества способствует то обстоятельство, что энергосистемы четырех стран работают в параллельном синхронном режиме. В частности, предусмотрено до конца 2019г. сдать в эксплуатацию четвертую ЛЭП Армения-Грузия мощностью 400-500 кВт. В результате, будет обеспечена возможность работы в параллельном режиме с энергосистемой

Грузии, а мощность перетоков электроэнергии на первом этапе составит 350 МВт, а к 2021г. будет доведена до 700 МВт. Кроме того, до конца 2019г. в эксплуатацию будет задействована третья высоковольтная ЛЭП Иран-Армения, что позволит довести мощность перетоков до 1050 МВт, в настоящее время эта мощность составляет 350 МВт²⁸⁸.

В настоящее время ситуация в атомной энергетике такова: в ноябре 1995 г. в связи с острейшим энергетическим кризисом в РА был задействован второй энергоблок ААЭС мощностью 407,5 МВт. В марте 2014 г. правительство РА приняло решение о продлении срока эксплуатации второго энергоблока на 10 лет - до 2026г. Координацию проекта осуществляет дочерняя структура Госкорпорации "Росатом" - АО "Русатом Сервис". Окончание работ запланировано на 2019 г. Правительство РФ выделило на эти цели Армении государственный экспортный кредит на сумму \$270 млн. и грант в \$30 млн. В марте 2015 г. был создан Совместный координационный комитет (СКК) по реализации программы (до настоящего времени проведены пять заседаний СКК). Совет Европейского союза опубликовал текст Соглашения о расширенном и всеобъемлющем партнерстве между Арменией и ЕС, которое планируется подписать в ноябре 2017г. в рамках саммита Восточного партнерства. В части соглашения, касающейся темы ядерной безопасности, указывается на важность соблюдения на высоком уровне стандартов МАГАТЭ. Говорится и о закрытии и безопасном снятии с эксплуатации атомной электростанции в Мецаморе и сотрудничестве по ранее принятой с этой целью "дорожной карте" или плану действий, принимая во внимание необходимость замены АЭС новыми возможностями обеспечения энергетической безопасности Армении²⁸⁹. В связи с этим есть различные комментарии членов правительства РА. К примеру, министр юстиции РА не исключает возможности отказа Армении от строительства нового атомного энергоблока²⁹⁰. Министр энергетических инфраструктур и природных ресурсов РА ссылается на возможность возведения в Армении АЭС малой мощности – это модульные атомные реакторы мощностью в 50 МВт. (является закрытой атомной станцией). Но между тем, по словам самого министра в настоящее время эти реакторы находятся в стадии испытаний, и, как ожидается, будут возведены в течение ближайших двух лет. По словам министра

---

²⁸⁸ А. Аванесов, Манукян: До конца 2019 года будут завершены работы по строительству третьей высоковольтной линии электропередачи Иран-Армения, 20 Октября 2017, http://finport.am/full_news.php?id=31967&lang=2

²⁸⁹ Ереван и Брюссель подтверждают, что соглашение Армения-ЕС будет подписано 24 ноября, Радио Азатутюн, <https://rus.azatutyun.am/a/28819526.html>

²⁹⁰ А. Аванесов, Министр юстиции РА не исключает возможности отказа Армении от строительства нового атомного энергоблока, 17 Октября 2017, http://finport.am/full_news.php?id=31898&lang=2

это и является причиной того, что правительство РА отсрочило рассмотрение вопроса о мощности нового атомного блока на 2 года²⁹¹. Таким образом, можно констатировать, что РА не имеет четкой позиции по сохранению в РА атомной энергетики. А между тем главный вопрос упирается в инвестиционную составляющую - это примерно \$5 млрд., по сути Армения не разработала действенной инвестиционной платформы для решения задачи. Между тем, при оценке атомной энергетики РА следует исходить и учитывать не только факторы экономики и энергобезопасности, но и другие очень важные векторы развития, которые либо базируются на атомной энергетике, либо являются его производными. Это такие составляющие как – политическая, научно-техническая, инновационная, военная, развития человеческого капитала, построения действенной системы «образование - наука – производство», а также философско-мировоззренческая составляющие развития общества. Следует указать, что еще несколько лет назад Россия заявила о возможности своего участия в проекте в объеме 20%, позже эта цифра возросла до 40%. Глава французского государства Франсуа Олланд, в рамках своего государственного визита в Армению, заявлял о готовности французских компаний принять участие в строительстве в РА новой атомной станции. Вопрос в том, что при правильном построении интересов в реализацию данной программы можно вовлечь заинтересованных инвесторов.

Вопрос формирования консорциума для реализации проекта и инвестиций сводится к матрице инвестиционного проекта. Какой интерес может быть у инвесторов для участия в проекте? В международной практике такие концепции и подходы известны и успешно реализуются. В основе их возможность покупки электроэнергии по льготным ценовым условиям, в определенных объемах и на определенный период. Такая схема рассматривается и при строительстве АЭС «Акую» в Турции, которая строится при содействии «Росатома». В мировой практике можно указать на очевидно успешную финскую модель «Mankala»²⁹², формула которой можно назвать «кооперация с нулевой прибылью в интересах акционеров», которая подразумевает, что акционеры вправе покупать электроэнергию по себестоимости, они несут ответственность за обслуживание долга, т. е. между акционерами распределены риски, оговорены принципы репатриации капитала и текущих расходов. В целом схемы сооружения АЭС подразумевают заключение следующих основных видов контракта:

---

²⁹¹ А. Аванесов, Министр: Развитие атомной энергетики Армении является приоритетом для правительства Армении, 20 Октября 2017,

http://finport.am/full_news.php?id=31958&lang=2

²⁹² Mankala energy production model under threat?

[http://www.internationallawoffice.com/Newsletters/Energy-Natural-](http://www.internationallawoffice.com/Newsletters/Energy-Natural-Resources/Finland/Krogerus-Attorneys-Ltd/Mankala-energy-production-model-under-threat#)

[Resources/Finland/Krogerus-Attorneys-Ltd/Mankala-energy-production-model-under-threat#](http://www.internationallawoffice.com/Newsletters/Energy-Natural-Resources/Finland/Krogerus-Attorneys-Ltd/Mankala-energy-production-model-under-threat#)

1) Контракт «под ключ» (Turnkey contract). В этом случае организация-подрядчик берет на себя ответственность за реализацию всех этапов проекта, с начала проектирования до окончания сооружения. Данный подход максимально уменьшает риски и количество взаимоотношений между участниками проекта, и рекомендован МАГАТЭ для возведения новых энергоблоков АЭС;

2) Контракт отдельных поставок (Split package contract). В этой схеме обязательства по проектированию и сооружению АЭС разделены среди относительно небольшого числа подрядчиков, и каждый подрядчик несет ответственность за значительный объем работ;

3) Контракт отдельных поставок распределенный по компонентам (Multiple package contract). По данной схеме заказчик/владелец будущей АЭС берет на себя всю ответственность за управление проектом – от проектирования до окончания сооружения, с помощью компании проектанта и/или консультантов.

Во всех указанных типовых контрактах заказчику/собственнику АЭС поставляется готовая атомная электростанция со вводом в эксплуатацию, включая тесты приемки. Контракт отдельных поставок распределенный по компонентам, как правило, используется для внутринациональных проектов сооружения АЭС, в которых, генерирующая компания имеет долговременное сотрудничество с проектантами и производителями АЭС и сама определяет круг своих поставщиков, оценивает их предложения и управляет сооружением АЭС. Такой тип более приемлим для стран с развитой индустрией атомной энергетики, такие как РФ, Франция США и др.. Для РА может быть приемлива схема контракта «под ключ» или схема генерального подряда. В международной практике при такой схеме используется вариант генерального подряда («EPC» Engineering, Procurement, Construction). Контракт включает этапы инжиниринга, поставки оборудования и услуг, строительно-монтажные работ, включая сдачу АЭС в коммерческую эксплуатацию. Традиционная модель «EPC-контракта» с фиксированной ценой требует от владельца АЭС минимального контроля за поставками, включая также выбор субподрядчиков. Помимо подхода «EPC-контракт» существует также контракт по нефиксированной цене, который подразумевает существенный объем работ от владельцев АЭС и их поставщиков. Другой подход применяемый владельцами АЭС с целью получения информации о рынке и целевой цене, а также для соответствующего распределения рисков и затрат, является схема открытого ценообразования. При этой схеме собственник АЭС имеет возможность работать с инжиниринговыми компаниями для обеспечения прозрачности каждой из основных статей затрат, включая непредвиденные расходы и прогнозы увеличения стоимости. Важная особенность такого подхода в том, что собственник АЭС и инжиниринговая компания имеют возможность договориться об установлении зависимости между оплатой субподрядчиков от рисков сбоя технологии (оборудо-

вания), а также превышения сметы затрат. В указанных традиционных контрактах предметом контракта является поставка оборудования и услуг по проектированию, сооружению и пуску в эксплуатацию АЭС. Следует учесть, что в международной практике используются новые типы контрактов, в которых предметом контракта является также электроэнергия, которая будет производиться на строящейся АЭС и продаваться в течение определенного периода времени в будущем по фиксированной цене или по согласованному алгоритму ценообразования.

Возвращаясь к источникам инвестиций для финансирования проектов сооружения АЭС, следует указать, что в международной практике основными источниками инвестиций сооружения АЭС являются: а) государственные ассигнования и гарантии (госфинансирование из бюджета, финансирование под гарантии бюджета страны заказчика или подрядчика); б) собственные средства энергетической компании; г) акционерный и заемный капитал. В связи со значительным объемом обязательств и рисков исторически крупномасштабные проекты АЭС, в основном, финансировались, за счет государственных источников и гарантий. На современном этапе государственные ассигнования не преобладают, как правило, они направляются на стимулирование затратного этапа развития проекта.

С учетом большой капиталоемкости проектов АЭС (включая строительство, утилизация отходов) в настоящее время, как правило, наиболее часто применяются комбинированные схемы финансирования с привлечением различных источников. К примеру, механизм взаимодействия государства и бизнеса базируется на частно-государственном партнерстве, используя одновременно государственное финансирование и средства частных коммерческих инвесторов. В настоящее время в международной практике для финансирования проектов АЭС значительное место отводится акционерному капиталу. Наблюдается также тренд все большего использования заемного финансирования, источниками которого являются средства: а) агентств по экспортным кредитам, б) многосторонних международных организаций по развитию, г) международных коммерческих займов, д) облигаций. Таким образом, современные проекты АЭС базируются на комбинированном финансировании, включая акционерный капитал и корпоративный долг, и одновременно включение на различных важных этапах государственного финансирования. Для инвестиционной привлекательности проекта в принципе необходимо наличие двух важных условий: а) низко привлекательная стоимость квт-часа электроэнергии по сравнению с другими альтернативными способами генерации электроэнергии, б) достаточная потребность в электроэнергии на рынке потребления, где намечается реализовать ее.

В международной практике для повышения эффективности и конкурентоспособности проектов возведения АЭС используются механизмы: а) гарантии

правительства по компенсациям генерирующей компании для покупки электроэнергии по заранее оговоренной цене, включая падение рыночных цен на электроэнергию, б) соглашения о гарантированных объемах покупки электроэнергии, в) льготное кредитование и субсидирование кредитов, г) налоговые льготы на производство и инвестиции д) различные виды страхования рисков, включая страхование экспортных кредитов, рисков задержек строительства по вине государственных надзорных органов, е) включение проекта в программу льгот по сокращению экологически опасных выбросов (такие льготы применяются к проектам ветряной энергетики), ё) ускоренная амортизация и др..

В рамках частно - государственного партнерства в международной практике разработаны ряд схем проектного финансирования²⁹³. Особенности этих схем заключаются в функциональных составляющих проекта и различиях по уровню принимаемого риска. К числу таких схем относятся:

- Сооружение – Владение – (Эксплуатация и Техническое обслуживание) – (Передача) или Build–Own–Operate & Maintain – (Transfer) (BOOM),
- Сооружение – Владение – Передача или Build–Own–Transfer (BOT),
- Сооружение – (Эксплуатация) – (Лизинг) –Передача или (Build–(Operate)–(Lease)–Transfer (BOLT/BLT/BOL),
- Проектирование – Сооружение - (Финансирование)–Эксплуатация или Design–Build–(Finance)–Operate(DBFO/DBO):
- Модернизация – Владение – Эксплуатация или Modernize–Own–Operate (MOO).

Распространенными являются первые две схемы, которые широко используют возможности частных инвестиций. Посредством этих схем собирается инвестиционный фонд, создается проект, а затем эксплуатируется станция за тот период, когда можно возместить вложенные средства и выйти на прибыль. Собственником станции может стать конечный покупатель станции АЭС, или покупатель электроэнергии этой станции, или контрагент по толлинговым операциям, когда посредническая фирма заключает с предприятием толлинговый договор. Согласно толлинговому договору посредник финансирует закупку и переработку сырья (урана), оплачивает работу предприятия и является собственником электроэнергии выработанного из этого сырья.

Конечный покупатель и инвесторы -заказчики заключают договор о намерениях о приобретении сооружаемого объекта или соглашение о гарантированных покупках электроэнергии. Схема дает определенные преимущества конечному по-

---

²⁹³ Иванов Т. В., Черняховская Ю. В., Методология финансирования как составляющая успешной реализации проектов сооружения АЭС, <http://ispu.ru/files/80-85.pdf>

купателю, это: 1) капиталоемкий проект получает реальную возможность реализации, 2) при сооружении АЭС не происходит замораживания финансовых ресурсов на длительный срок, 3) в проектной компании концентрируются компетенции для реализации и управления проектом сооружения АЭС, функции по управлению проектом для конечного покупателя выводятся на аутсорсинг, 4) риски, возникающие в отношениях с исполнителями конкретных работ, берет на себя проектная компания.

Схема проектного финансирования имеет определенные недостатки: 1) высокая сложность схемы проекта, 2) длительность сроков по организации схемы проекта, 3) увеличение стоимости проекта за счет транзакционных издержек и стоимости финансирования, 4) неоднозначные или противоречивые позиции связанные с распределением рисков.

При реализации международного проекта к выше представленной схеме добавляются новые участники и функциональные составляющие, это - иностранные инвесторы, и страховщик по страхованию инвестиционных рисков, включая политические риски.

В проектах частно-государственного партнерства, как правило, государство и частный капитал создают целевую совместную компанию, задача которой реализация проекта. Государство являясь совладельцем компании является гарантом последней инстанции тем самым совместная компания способна гарантировать снижение многих рисков. Принципиально возможно создание двух типов целевой компании и соответствующей организации финансирования: а) балансовое финансирование с полным регрессом, б) безрегрессное проектное финансирование.

Первый тип предполагает финансирование с полным регрессом, отличительные черты которого: а) создается кредитоспособная компания или пул игроков энергетического рынка, которая полностью отвечает по всем обязательствам в отношении платежей по обслуживанию долга, б) кредиторы исходят исключительно из кредитоспособности этой компании и условия предоставляемого финансирования в т. ч. цена кредитования, соответствуют ее кредитоспособности. При реализации данного типа финансирования участник проекта в полном объеме несет следующие риски: а) увеличение расходов, б) недостаточная выручка, г) возможные изменения в законодательстве, д) изменения в прочих обстоятельствах проекта. При реализации проекта по второму типу - безрегрессного проектного финансирования, предполагается создание специальной компании без кредитной истории. Данная компания осуществляет разработку проекта, строительство и управление объектом и выступает в качестве заемщика. Кредиторы в данном случае в основном акцентируют внимание на выручке проекта как источнике выплат зай-

ма, а обеспечением является ограниченный список активов. Преимуществами такого финансирования являются:

- ✓ автоматическое улучшение кредитного рейтинга участника проекта и одновременно защита других активов от дефолта,
- ✓ распределение рисков – кредиторы берут на себя часть рисков проекта,
- ✓ увеличение финансового левеиджа - увеличение соотношения заемных и собственных средств, что уменьшает средневзвешенную стоимость капитала и повышает доходность на капитал,
- ✓ обеспечение доступа частного сектора к высококлассным операторам и менеджерам.

Приведенные характеристики безрегрессного проектного финансирования указывают на его очевидные преимущества, но дело в том, что на практике с учетом современного развития институтов и конъюнктуры рынка сооружения объектов атомной энергетики по такой схеме практически ограничено. Следовательно, следует искать пути преодоления таких сложностей. Как было указано выше одним из эффективных инвестиционных моделей для возведения АЭС является консорциальная модель «Mankala». Особенность этой модели в том, что компания, ответственная за реализацию проекта сооружения АЭС одновременно является собственником и впоследствии потребителем электроэнергии. За счет этого происходит нивелировка распределения рисков реализации «EPC-контракта» и последующей капитализации энерготрейдерской деятельности. Важной опцией модели является вхождение в консорциум «EPC – подрядчика», эксплуатирующей организации и непосредственных потребителей электроэнергии. Основными участниками модели являются владельцы создаваемой АЭС. Необходимые инвестиции привлекают на основе активов владельцев и одновременно под долгосрочные соглашения на продажу электроэнергии. Для проектов по сооружению АЭС очень важно возможность гибкой структуры финансирования на различных стадиях проекта, возможность рефинансирования привлеченного долга и переход на более эффективное финансирование в долгосрочной перспективе. Матрицей инвестиционного проекта новой армянской АЭС может стать модернизированная финская инвестиционная модель «Mankala», в которую можно встроить дополнительную привлекательную составляющую для инвесторов, это преференции к расценке электроэнергии приобретаемого не только после возведения стнции, а с момента инвестиции или на определенном его этапе, то есть конфигурация инвестиционной модели может быть разная. Предложенный выше алгоритм - без углеводородная электроэнергия для внутренних нужд РА, а углеводородная электроэнергия для нужд импорта, при формировании инвестиционной платформы для возведения нового блока ААЭС естественно должна будет скорректирована с учетом данного этапа развития энергетики.

Սուրեն ԱՆԱՆՅԱՆ

Էլեկտրաէներգիայի արտահանման կողմնորոշումը որպես

ՀՀ-ում էներգաարդյունավետության հիմք

Բանալի բառեր. էներգախնայողություն, էներգաարդյունավետության, հարկային և սակագնային քաղաքականություն, ատոմային էներգետիկա

Ներկայացված է ՀՀ էներգաարդյունավետության արդյունավետության և էներգետիկայի առանցքային հիմնախնդիրների լուծման հայեցակարգը հիմնրված՝ ածխաջրածնային էլեկտրաէներգիայի արտահանման և ներքին կարիքների համար ոչ ածխաջրածնային էլեկտրաէներգիայի սպառման մոտեցման վրա: Դիտարկվել են նոր ատոմակայանի կառուցման կոնսորցիումի և ինվեստիցիոն մատրիցի նախագծման տարբերակները, ելնելով ատոմային էներգետիկայում ներդրումային որոշումների արդի միտումներից: Որպես հաջողված ուղենիշ է նշվում ֆիննական "Մանկալայի" մոդելը, որի բանաձևը հանգում է ի շահ բաժնետերերի զրոյական շահույթով համագործակցության:

Suren ANANYAN

Electricity export as the basis for energy efficiency in Armenia

Key words: electricity, energy, energy savings, energy efficiency, nuclear power station

The thesis presents the concept of energy efficiency and key solutions for issues of electricity in Armenia, based on utility of hydrocarbon energy for export demand and non-hydrocarbon energy for domestic internal needs. It considered different options of design the consortium and the matrix of the investment project for the implementation of the new NPP project, taking into account the current trends in investment decisions in the nuclear power industry. As a guide is cited successful Finnish model of "Mankala", the formula of which fall in to cooperation with zero profit in the interests of shareholders.

Сурен АНАНЯН

Экспортная ориентация электроэнергетики как основа энергоэффективности в РА

Ключевые слова: энергоэффективность, энергобезопасность, налоговая и тарифная политика, атомная энергетика, инвестиционные модели возведения АЭС

В статье представлена концепция энергоэффективности и вопросы решения ключевых вопросов в энергетике, основанная на экспорте углеводородной электроэнергии и потреблении электроэнергии выработанной из не углеводородных энергоресурсах. Рассмотрены варианты проектирования консорциума и самой матрицы инвестиционного проекта для реализации проекта новой АЭС, с учетом современных трендов инвестиционных решений в атомной энергетике. В качестве ориентира приводится успешная финская модель «Манкала», формула которой сводится к кооперации с нулевой прибылью в интересах акционеров.

**ԻՐԱՆԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ
ԲՅՈՒՋԵԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ, ՁԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՄԱՆ ՈՒԺԵՂ ԵՎ
ԹՈՒՅԼ ԿՈՂՄԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ**

Մաջիթ Արաբ ՉԱԴԵԳՊԱՆԻ

ՀՀ ԳԱԱ Տնտեսագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. բյուջե, կենսաթոշակ, սոցիալական ապահովություն,
բյուջետավորման մեթոդ

1. Ներածություն

Իրանական Սոցիալական Ապահովության Կազմակերպությունը, որն ավելի քան 50 տարվա փորձ ունի, ընդգրկելով ավելի քան 40 միլիոն իրանցի, սոցիալական ապահովագրության կազմակերպություն է, որի հիմնական առաքելությունն է, ապահովագրության և կենսաթոշակային ապահովագրության ապահովումը և չի հենվում պետական ռեսուրսների վրա: Սոցիալական ապահովության կազմակերպությունում բյուջետավորման ներկա համակարգը, չնայած իր ուժեղ կողմերին, ունի թուլություն, ներառյալ բյուջետավորումը ավանդաբար, «բյուջետավորումը առանց ակնհայտ նպատակների և հստակ ռազմավարության: Մի շարք թերություններ կարող են վերագրվել օգտագործվող մեթոդին և մյուսները աշխատանքային գործընթացին: Անարդյունավետությունը բյուջետավորման մեթոդ է՝ ավանդական բյուջետավորման մեթոդի կառուցվածքային և բնորոշ թուլությունների պատճառով, որը չի համապատասխանում սոցիալական ապահովության կազմակերպության գործառույթներին: Բացի այդ, ներկա ընտրական համակարգի ներդրման գործընթացում կազմակերպության բյուջետավորման ներկա համակարգը նույնպես բախվում է մի շարք անարդյունավետության հետ: Հետևաբար, կազմակերպության բյուջետային համակարգի բարեփոխման համար անհրաժեշտ է դիտարկել և ուղղվել «բյուջետավորման գործընթացը» և «բյուջետավորման մեթոդը» միաժամանակ:

Բյուջեն խորհրդարանական համակարգի հետ կապված ցանկացած երկրում փոքր-ինչ տարբերվում է չորս փուլերից, որոնք կազմում են չորս

փուլերը, որպես «բյուջեի շրջան» կամ բյուջե կամ «բյուջետային ցիկլ», հետևյալ կերպ²⁹⁴;

1. Բյուջեի նախապատրաստում, ձևակերպում և առաջարկություն
2. Բյուջեի հաստատման փուլ
3. Բյուջեի կատարման փուլ
4. Բյուջեի մոնիտորինգի փուլ

Իրանում առաջին և երրորդ փուլերը կառավարության պարտականություններն են. և երկրորդ և չորրորդ փուլերը խորհրդարանի պարտականություններն են: Սա բյուջեի գործընթացի ամենակարևոր և տեխնիկական փուլն է: Սակայն հարկ է նշել, անկախ այն բանից, թե որքանով է բյուջեն նախապատրաստվում գիտականորեն և տեխնիկապես, բայց ճշգրիտ չի կատարվում, այն չի առաջացնում եկամուտ և շատ զարգացող երկրներն այս խնդիրն ունեն²: Վերոհիշյալի համաձայն, այս հետազոտության ընթացքում մենք փորձեցինք ուսումնասիրել ընթացիկ բյուջետավորման և սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջետավորման գործընթացի միջև առկա բացը՝ բարելավելու այն: Հետագայում հետազոտողը մտադիր է հաշվի առնելով վերոնշյալ ընդհանուր նպատակը, ուսումնասիրել ԻԻՀ սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի նախապատրաստման և ձևակերպման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերը:

2. Հետազոտության մեթոդ

Այս ուսումնասիրությունը, որի նպատակն է ուսումնասիրել բյուջեի նախապատրաստման և ձևակերպման ձևավորման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերը Իրանի սոցիալական ապահովության կազմակերպությունում, կիրառական հետազոտություն է նպատակային առումով, և դա բնութագրիչ է ինչպես բնության առումով, այնպես էլ մեթոդաբանության տեսանկյունից: Հետազոտության հարցն ստուգելու համար կիրառվել է Լևինի փորձարկման համազեկուցողականությունը: Սուբյեկտը ուսումնասիրվել է Սոցիալական ապահովության կազմակերպության պատկանող երկու հիվանդանոցներում: Բնակչությունը ունի երկու ֆրակցիա, նախ՝ ֆինանսական կառավարման և

1. Ալիռեզա Ֆարզիբ, Կառավարության բյուջետավորումը Իրանում, Իններորդ հրատարակություն, Թեհրան, Կառավարության կառավարում կրթության կենտրոն, Էջ 77, 2000.

2. նույն աղբյուրում

ակադեմիական անձնակազմի փորձագետների համայնք, և երկրորդ՝ ընտրված ընկերությունների ֆինանսական ոլորտներում ղեկավարներ և փորձագետներ:

Նմուշի չափը: Հաշվի առնելով ճանաչված հետազոտական մեթոդների հիման վրա, պետք չէ կիրառել ընտրանքի չափի համար օգտագործվող վիճակագրական բանաձևերը հարցման համար՝ հաշվի առնելով սահմանափակ բնակչության փորձագետները: Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով մատչելի ընկերությունները, նմուշը ընդգրկում էր 47 անհատ, կյանքի վերլուծության համար. և 46 անհատ՝ 6 ընկերություններում ալմաստի մոդելի վերլուծության համար: Հարցաթերթիկի հուսալիությունը հաշվարկվել է Cronbach-ի ալֆա գործակից 0.75 հաշվարկով և դրա վավերականությունը հաստատել է 30 անհատ: Տեղեկատվության հավաքման գործիքը հետևյալն է.

- Գրադարանային ուսուցում. Սուբյեկտի գրականությունը ուսումնասիրել և ավարտել նրա տեսական հիմունքները

- Փաստաթղթերի և տեղեկությունների ուսումնասիրություն. Հավաքել և վերանայել պահանջվող տեղեկատվություն ..

- Հարցաթերթ. Անձնակազմի հարցաթերթիկների բաշխումը (վիճակագրական նմուշ)՝ բաղադրիչների կարգավիճակը որոշելու համար:

- Հարցագրույց և դիտում. Հարցագրույց փորձագետների հետ՝ մոդելի հաստատման համար:

Վիճակագրական բնակչության մեջ ընտրված անձանց միջև հարցաթերթիկների տարածում և հավաքագրումից հետո, հավաքված տվյալները վերլուծվել են SPSS-22 ծրագրով:

3. Վերանայել հետազոտության հարցը

Հետազոտության հարցը հետևյալն է.

Որոնք են Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի նախապատրաստման և ձևակերպման գործընթացում ուժեղ և թույլ կողմերը: Այն ուսումնասիրելու համար մեկնաբանությունների նշանակությունը համեմատելու երեք եղանակներով՝

- Ղեկավարներ,

- Բյուջեի ավագ փորձագետներ,

- Լավագույն ղեկավարները և ավագ բյուջետային փորձագետներ:

Հիփոթետիկ (3)-ի միջինը հաշվի է առնվել Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի նախապատրաստման և ձևակերպման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերի վերաբերյալ: Հաշվի առնելով բոլոր երեք ակնարկների համաձայնությունը, Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի ավագ ղեկավարների և փորձագետների միջին գնահատականների համեմատությունը սահմանափակվում է բյուջետավորման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերի վրա, և կներկայացվեն հետևյալ բացատրությունները. նախքան հետազոտության հարցերի վրա հիմնված տվյալների նվազեցման վերլուծությունը, Կալմագորով-Սմիրնովի թեստի միջոցով բնակչության բաշխման նորմալությունը ենթադրությունը ներկայացված է Աղյուսակ 1-ում:

Աղյուսակ 1. Կոլմագորով-Սմիրնով թեստի արդյունքները. Բնակչության բաշխման նորմալությունը

Հարցաթերթիկ	k-s-z	Նշանակության մակարդակը
Բյուջեի գործընթացը	1.01	0.001

Աղյուսակ 1-ի համաձայն, հաշվի առնելով, որ Կալմագորով-Սմիրնովի թեստի չափանիշը +1.96- ից -1.96-ն է, 95/0-ի վստահությամբ կարելի է ենթադրել որ բնակչության բաշխումը նորմալ է: Սկզբում Լևինի թեստը օգտագործվել է ապացուցելու տարբերությունների համատարածության ընկալումը, որի արդյունքները ներկայացված են Աղյուսակ 2-ում:

F- ը, որը նկատվել է Լևինի թեստի համար, զգալիորեն չի տարբերվում $P \leq \%5$ մակարդակում: Հետևաբար, զրոյի ենթադրությունն այն է, որ տարբերությունների միատարրությունը ենթադրում է սոցիալական ապահովության բյուջեի ավագ ղեկավարների և փորձագետների միջին գնահատականների համադրման համեմատ 'ժողովրդագրական փոփոխականների վրա հիմնված բյուջեի նախապատրաստման և ձևակերպման գործընթացում ուժեղ և թույլ կողմերի վերաբերյալ:

4. Հետազոտության հարցի արդյունքներ

Որոնք են Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի նախապատրաստման և ձևակերպման գործընթացում ուժեղ և թույլ կողմերը:

Նվազեցման վերլուծության մեջ "t" թեստը օգտագործվել է $\alpha = 0/05$ մակարդակում նշանակման մակարդակի ուսումնասիրության համար:

Աղյուսակ 2. Լևին թեստի արդյունքներ, կազմակերպության բյուջեում ղեկավարների և ավագ մասնագետների տեսակետների վերաբերյալ տարբերությունների համատարածության ընկալումը ուժեղ և թույլ կողմերի վրա, ըստ ժողովրդագրական փոփոխականների

Փոփոխական	Բյուջետավորման գործընթացը	F	dF1	dF2	Sig
Սեքս	Բյուջեի նախապատրաստում և սահմանում	0.27	1	58	0.60
	Բյուջեի հաստատում	1.07	1	58	0.31
	Բյուջեի կատարում	1.17	1	58	0.28
	Բյուջեի վերահսկում	1.33	1	58	0.25
Ծառայության ռեկորդ	Բյուջեի նախապատրաստում և սահմանում	2.14	2	57	0.13
	Բյուջեի հաստատում	1.19	2	57	0.27
	Բյուջեի կատարում	1.59	2	57	0.23
	Բյուջեի վերահսկում	1.57	2	57	0.23
Կրթություն	Բյուջեի նախապատրաստում և սահմանում	138	2	57	0.26
	Բյուջեի հաստատում	1.75	2	57	0.18
	Բյուջեի կատարում	1.47	2	57	0.24
	Բյուջեի վերահսկում	1.14	2	57	0.29
Աշխատանքային դիրք	Բյուջեի նախապատրաստում և սահմանում	0.14	1	58	0.70
	Բյուջեի հաստատում	0.001	1	58	0.98
	Բյուջեի կատարում	0.15	1	58	0.70
	Բյուջեի վերահսկում	0.04	1	58	0.84

Հաշվի առնելով, որ բյուջեի կատարման ճկունության հարցերի վերաբերյալ բյուջեի նախապատրաստման և ձևավորման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերի վերաբերյալ Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի ավագ ղեկավարների և ավագ փորձագետների միջին տեսակետները, ուշադրություն դարձնել կազմակերպության արժեքներին բյուջեի կատարման ժամանակ, բյուջեի կատարման ճկունության շնորհիվ ժամանակակից կառավարման պրակտիկայի իրականացումը, բյուջեի կատարման թափանցիկությունը, կազմակերպության տարբեր ստորաբաժանումներին հատկացված բյուջեի համապատասխանությունը եղել է ավելի մեծ քան ենթադրյալ միջինը (3):

Աղյուսակ 3. Միափոփոխական t թեստի արդյունքները, բյուջեի նախապատրաստման և ձևակերպման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերի վերաբերյալ Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի ղեկավարների և ավագ փորձագետների միջին գնահատականների համադրումը, (3) հիպոթետիկ միջինով

Բյուջեի նախապատրաստման և ձևավորման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերը	Միջին	Ստանդարտ շեղում	t	Նշանակության մակարդակը
1. Արդյոք բյուջեի նախապատրաստման ժամանակ որևէ փորձագետի աշխատանք է կատարվում:	3.55	0.75	5.71	0.001
2. Արդյոք բյուջեի նախապատրաստման ժամանակ որոշ ծախսեր կվերացվեն:	1.92	0.94	8.88	0.001
3. Արդյոք առկա է բյուջեի ձևավորման ժամանակի ամբողջական փորձաքննություն:	3.27	0.78	2.65	0.01
4. Արդյոք ձևակերպված բյուջեն հարմարվել է կազմակերպչական ծախսերին:	3.05	0.93	0.42	0.68
5. Արդյոք բյուջեի ձևավորման ժամանակ կա ճկունություն:	2.80	0.86	1.80	0.08
6. Արդյոք բյուջեի ձևակերպման ժամանակ կա թղթային աշխատանքներ:	3.47	1	3.62	0.001
7. Արդյոք բյուջեի ձևակերպման ժամանակ ուշադրություն է դարձվում միայն ծախսերի կրճատմանը:	2.78	1.11	1.52	0.13

Հետևաբար կարելի է եզրակացնել, որ Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի ավագ ղեկավարների և փորձագետների տեսանկյունից այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են բյուջեի նախապատրաստման և ձևավորման ժամանակ փորձագետների աշխատանքի կատարումը, կազմակերպության ծախսերի բյուջեին հարմարեցումը և որոշակի ծախսերը չկատարելը, բյուջեի կատարման գործընթացի ուժեղ կողմերից են: Ինչպես նաև բյուջեի նախապատրաստման ընթացքում փաստաթղթերի առկայությունը, բյուջեում ճկունության բացակայությունը և բյուջեի ձևավորման ժամանակ ծախսերի կրճատման ուշադրություն դարձելը բյուջեի նախապատրաստման

և Սոցիալական ապահովության կազմակերպության ձևավորման գործընթացի թույլ կողմերից են:

5. Ամփոփում և եզրակացություն

Հետազոտության հարցն ուսումնասիրելուց հետո հետազոտության հարցի եզրակացությունները ներկայացված են հետևյալ կերպ.

Հետազոտության հարցի վերաբերյալ արդյունքները

Հետազոտության արդյունքները, որոնք ստուգել են սոցիալական ապահովության ոլորտում բյուջեի նախապատրաստման և ձևավորման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերը, ցույց են տալիս, որ բյուջեի նախապատրաստման և ձևավորման ժամանակ փորձագետների աշխատանքի կատարումը, կազմակերպության ծախսերի բյուջեին հարմարեցումը, բյուջեի կատարման գործընթացի ուժեղ կողմերից են: Նման եզրակացությունների հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ բյուջեի նախապատրաստման և ձևավորման ժամանակ պատասխանատուները կկատարեն այն մանրակրկիտ փորձագետների աշխատանքով, և անցնել բյուջեի նախապատրաստման և ձևակերպման նախնական ուսումնասիրության միջոցով: Բացի այդ, հատկացված բյուջեն ճիշտ է տեղավորվում կազմակերպության ծախսերի համար. և եթե պատշաճ կերպով օգտագործվի, դա կարող է բավարարել կազմակերպության կարիքները: Այլ եզրակացությունները ցույց են տալիս, որ բյուջեի նախապատրաստման ընթացքում փաստաթղթային աշխատանքների և ծախսերի անբավարարության և բյուջեի ձևավորման ժամանակ ծախսերի կրճատման հակվածություն են նման գործընթացների թույլ կողմերը:

1- Ալիռեզա ֆարզիբ, Կառավարության բյուջետավորումը Իրանում, Թեհրան, Կառավարության կառավարում կրթության կենտրոն, էջ 77, 2000.

2- Իսան Մոհամմեդի, Մոհամմեդ Համեդ, Նասեր Աբադի, Դելիր, Բյուջետավորման տարբեր մեթոդների կոնցեպտուալ մոտեցում եվ դրանք կառավարության օգտին օգտագործելու օգտակարությունը, Աուդիտորի ամսագիր, Թեհրան, № 52 ամսագիր, էջ 1, 2011.

3- Մանուչեհր Թեհրանը և Մեհրեդ Էթեհադ և Ալի Մոհամմադ Էղթեդարի, Թեհրան, Կառավարության կառավարում կրթության կենտրոն, էջ 36, 1960.

4- Ավեն Հյուզ, Ժամանակակից կառավարում. Ռազմավարական վերաբերմունք, Սեյեդ Մեհդի Ավանի և Սահրաբ Իսալիլի Շուրինիի և Գոլամրեզա Մամարզադ Թեհրան, 228-229 էջեր, 1998.

5- Սոցիալական ապահովության տեղեկատվական կենտրոն (<http://www.tamin.ir>)

6- Իրանի Իսլամական խորհրդատվական վեհաժողովի կայքը (<http://www.majlis.ir>)

Majid Arab CHADDEGANI

Study of strengths and weaknesses of the budget preparation, formation and recommendation of Iranian social security organization

Key words: budget, pension, social security, method of budgeting

Budget is the vital element of any organization, since the organizations carry out their financial transactions, including incomes and expenses within the frameworks of budget law for implementation of different programs. Budgeting is the process of allocating limited resources for unlimited needs. The Iranian Social Security Organization, which has more than 50 years of experience including more than 40 million Iranians, is a social insurance organization the main mission of which is insurance and pension maintenance based on the state resources. In this study which has an applied and descriptive nature we have investigated the strengths and weaknesses of the budget preparation, formation and recommendation process of IIR social security organization through the library research, interviews, observations and through making surveys with the employees.

Маджит Араб ЧАДДЕГАНИ

Исследование сильных и слабых сторон подготовки, формирования и рекомендации бюджета в Иранской организации социальной безопасности

Ключевые слова: бюджет, пенсия, социальная безопасность, метод бюджета

Бюджет является жизненно важным элементом любой организации, поскольку организации осуществляют свои финансовые операции, в том числе доходы и расходы в рамках бюджетного законодательства для реализации различных программ. Бюджетирование - это процесс выделения ограниченных ресурсов для неограниченных потребностей. Иранская организация социального обеспечения, которая имеет более чем 50-летний опыт работы, включая более 40 миллионов иранцев, является организацией социального страхования, основной миссией которой является страхование и пенсионное обеспечение на основе государственных ресурсов.

Մաջիթ Արաբ ՉԱԴԵԳԱՆԻ

Իրանի սոցիալական անվտանգության կազմակերպության բյուջեի պատրաստման, ձևավորման և առաջարկման ուժեղ և թույլ կողմերի ուսումնասիրություն

Քանալի բառեր. բյուջե, կենսաթոշակ, սոցիալական ապահովություն, բյուջեգրավորման մեթոդ

Բյուջեն ցանկացած կազմակերպության կենսական տարրն է: Քանի որ կազմակերպությունները իրականացնում են իրենց ֆինանսական գործունեությունը, ներառյալ եկամուտները և ծախսերը, բյուջետային օրենքի շրջանակներում իրենց տարբեր ծրագրերի իրականացման համար: Բյուջետավորումը անսահմանափակ կարիքներով սահմանափակվող ռեսուրսների բաշխման գործընթացն է: Իրանական Սոցիալական Ապահովության Կազմակերպությունը, որն ավելի քան 50 տարվա փորձ ունի, ընդգրկելով ավելի քան 40 միլիոն իրանցի, սոցիալական ապահովագրության կազմակերպություն է, որի հիմնական առաքելությունն է, ապահովագրության եւ կենսաթոշակային ապահովագրության ապահովումը:

**ԻՐԱՆՈՒՄ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ
ԲՅՈՒՋԵԻ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ՈՒԺԵՂ ԵՒ ԹՈՒՅԼ
ԿՈՂՄԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ**

Մաջիթ Արաբ ՉԱԴԵԳԱՆԻ

ՀՀ ԳԱԱ Տնտեսագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. պետական ռեսուրս, բյուջե, կենսաթոշակ, սոցիալական
ապահովություն, բյուջետավորման մեթոդ

1. Ներածություն

Իրանական Սոցիալական Ապահովության Կազմակերպությունը, որն ավելի քան 50 տարվա փորձ ունի, ընդգրկելով ավելի քան 40 միլիոն իրանցի, սոցիալական ապահովագրության կազմակերպություն է, որի հիմնական առաքելությունն է, ապահովագրության և կենսաթոշակային ապահովագրության ապահովումը և չի հենվում պետական ռեսուրսների վրա: Սոցիալական ապահովության կազմակերպությունում բյուջետավորման ներկա համակարգը, չնայած իր ուժեղ կողմերին, ունի թուլություն, ներառյալ բյուջետավորումը ավանդաբար, «բյուջետավորումը առանց ակնհայտ նպատակների և հստակ ռազմավարության: Մի շարք թերություններ կարող են վերագրվել օգտագործվող մեթոդին և մյուսները աշխատանքային գործընթացին:

Անարդյունավետությունը բյուջետավորման մեթոդ է՝ ավանդական բյուջետավորման մեթոդի կառուցվածքային և բնորոշ թուլությունների պատճառով, որը չի համապատասխանում սոցիալական ապահովության կազմակերպության գործառույթներին: Բացի այդ, ներկա ընտրական համակարգի ներդրման գործընթացում կազմակերպության բյուջետավորման ներկա համակարգը նույնպես բախվում է մի շարք անարդյունավետության հետ: Հետևաբար, կազմակերպության բյուջետային համակարգի բարեփոխման համար անհրաժեշտ է դիտարկել և ուղղվել «բյուջետավորման գործընթացը» և «բյուջետավորման մեթոդը» միաժամանակ: Բյուջեն խորհրդարանական համակարգի հետ կապված ցանկացած երկրում փոքր-ինչ տարբերվում է չորս փուլերից, որոնք կազմում են չորս փուլերը, որպես «բյուջեի շրջան» կամ բյուջե կամ «բյուջետային ցիկլ», հետևյալ կերպ²⁹⁵:

1- Ալիռեզա ֆարգիբ, Կառավարության բյուջետավորումը Իրանում, Իններորդ հրատ, Թեհրան, Կառավարության կառավարում կրթության կենտրոն, Էջ 77, 2000.

1. Բյուջեի նախապատրաստում, ձևակերպում և առաջարկություն
2. Բյուջեի հաստատման փուլ
3. Բյուջեի կատարման փուլ
4. Բյուջեի մոնիտորինգի փուլ

Իրանում առաջին և երրորդ փուլերը կառավարության պարտականություններն են. և երկրորդ և չորրորդ փուլերը խորհրդարանի պարտականություններն են: Բյուջեի հաստատումը խորհրդարանի պարտականություններից և լիազորություններից է: Բյուջեի հաստատմամբ, պետության գործառույթները կարգավորվում և վերահսկվում են ազգի ներկայացուցիչների կողմից: Բյուջեի հաստատումը ոչ միայն թվերի հաստատումն է, այլև այդ թվերը ներկայացնում են ծրագրեր և քաղաքականություն և իրականում, հայելու բյուջեն լիարժեք տեսլական է կառավարությունների նպատակների, խնդիրների և գործողությունների մասին: Բյուջեն համարվում է կառավարության վերահրսկողությունը խորհրդարանի միջոցով ամենահզոր միջոցներից մեկը և բոլոր երկրներում համընդհանուր սկզբունք է²⁹⁶: Սա բյուջեի գործընթացի ամենակարևոր և տեխնիկական փուլն է: Սակայն հարկ է նշել, անկախ այն բանից, թե որքանով է բյուջեն նախապատրաստվում գիտականորեն և տեխնիկապես, բայց ճշգրիտ չի կատարվում, այն չի առաջացնում եկամուտ եվ շատ զարգացող երկրներն այս խնդիրն ունեն²: Վերոհիշյալի համաձայն, այս հետազոտության ընթացքում մենք փորձեցինք ուսումնասիրել ընթացիկ բյուջետավորման և սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջետավորման գործընթացի միջև առկա բացը՝ բարելավելու այն:

Հետագայում հետազոտողը մտադիր է հաշվի առնելով վերոնշյալ ընդհանուր նպատակը, ուսումնասիրել ԻԻՀ սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի հաստատման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերը:

2. Հետազոտության մեթոդ

Այս ուսումնասիրությունը, որի նպատակն է ուսումնասիրել բյուջեի հաստատման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերը Իրանի սոցիալական ապահովության կազմակերպությունում, կիրառական հետազոտություն է նպատակային առումով, և դա բնութագրիչ է ինչպես բնության առումով, այնպես էլ

2. նույն աղբյուրում

3- Ալիռեզա ֆարգիբ, Կառավարության բյուջետավորումը Իրանում, Իններորդ հրատ., Թեհրան, Կառավարության կառավարում կրթության կենտրոն, էջ 79, 2000.

մեթոդաբանության տեսանկյունից: Հետազոտության հարցն ստուգելու համար կիրառվել է Լևինի փորձարկման համազեկուցողականությունը: Սուբյեկտը ուսումնասիրվել է Սոցիալական ապահովության կազմակերպության պատկանող երկու հիվանդանոցներում: Բնակչությունը ունի երկու ֆրակցիա, նախ՝ ֆինանսական կառավարման և ակադեմիական անձնակազմի փորձագետների համայնք, և երկրորդ՝ ընտրված ընկերությունների ֆինանսական ոլորտներում ղեկավարներ և փորձագետներ:

Նմուշի չափը: Հաշվի առնելով ճանաչված հետազոտական մեթոդների հիման վրա, պետք չէ կիրառել ընտրանքի չափի համար օգտագործվող վիճակագրական բանաձևերը հարցման համար՝ հաշվի առնելով սահմանափակ բնակչության փորձագետները: Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով մատչելի ընկերությունները, նմուշը ընդգրկում էր 47 անհատ, կյանքի վերլուծության համար. և 46 անհատ՝ 6 ընկերություններում ավաստի մոդելի վերլուծության համար: Հարցաթերթիկի հուսալիությունը հաշվարկվել է Cronbach-ի ալֆա գործակից 0.75 հաշվարկով և դրա վավերականությունը հաստատել է 30 անհատ: Տեղեկատվության հավաքման գործիքը հետևյալն է.

- Գրադարանային ուսուցում. Սուբյեկտի գրականությունը ուսումնասիրել և ավարտել նրա տեսական հիմունքները
- Փաստաթղթերի և տեղեկությունների ուսումնասիրություն. Հավաքել և վերանայել պահանջվող տեղեկատվություն ..
- Հարցաթերթ. Անձնակազմի հարցաթերթիկների բաշխումը (վիճակագրական նմուշ)՝ բաղադրիչների կարգավիճակը որոշելու համար:
- Հարցագրույց և դիտում. Հարցագրույց փորձագետների հետ՝ մոդելի հաստատման համար:

Վիճակագրական բնակչության մեջ ընտրված անձանց միջև հարցաթերթիկների տարածում և հավաքագրումից հետո, հավաքված տվյալները վերլուծվել են SPSS-22 ծրագրով:

3- Վերանայել հետազոտության հարցը

Հետազոտության հարցը հետևյալն է. Որոնք են Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի հաստատման գործընթացում ուժեղ և թույլ կողմերը: Հետազոտության հարցն ուսումնասիրելու համար մեկնաբանությունների նշանակությունը համեմատելու երեք եղանակներով

- Ղեկավարներ

- Բյուջեի ավագ փորձագետներ
- Լավագույն ղեկավարները և ավագ բյուջետային փորձագետներ

Հիփոթետիկ (3)-ի միջինը հաշվի է առնվել Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի հաստատման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերի վերաբերյալ: Հաշվի առնելով բոլոր երեք ակնարկների համաձայնությունը, Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի ավագ ղեկավարների և փորձագետների միջին գնահատականների համեմատությունը սահմանափակվում է բյուջետավորման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերի վրա, և կներկայացվեն հետևյալ բացատրությունները: Նախքան հետազոտության հարցերի վրա հիմնված տվյալների նվազեցման վերլուծությունը, Կալմագորով-Սմիրնովի թեստի միջոցով բնակչության բաշխման նորմալությունը ենթադրությունը ներկայացված է Աղյուսակ 1-ում:

Աղյուսակ 1. Կոլմագորով-Սմիրնով թեստի արդյունքները. Բնակչության բաշխման նորմալությունը

Հարցաթերթիկ	k-s-z	Նշանակության մակարդակը
Բյուջեի գործընթացը	1.01	0.001

Աղյուսակ 1-ի համաձայն, հաշվի առնելով, որ Կալմագորով-Սմիրնովի թեստի չափանիշը +1.96- ից -1.96-ն է, 95/0-ի վստահությամբ կարելի է ենթադրել որ բնակչության բաշխումը նորմալ է: Սկզբում Լևինի թեստը օգտագործվել է ապացուցելու տարբերությունների համատարածության ընկալումը, որի արդյունքները ներկայացված են Աղյուսակ 2-ում:

F- ը, որը նկատվել է Լևինի թեստի համար, զգալիորեն չի տարբերվում $P \leq \%5$ մակարդակում: Հետևաբար, զրոյի ենթադրությունն այն է, որ տարբերությունների միատարրությունը ենթադրում է սոցիալական ապահովության բյուջեի ավագ ղեկավարների և փորձագետների միջին գնահատականների համադրման համեմատ 'ժողովրդագրական փոփոխականների վրա հիմնված բյուջեի հաստատման գ գործընթացում ուժեղ և թույլ կողմերի վերաբերյալ:

Նվազեցման վերլուծության մեջ "t" թեստը օգտագործվել է $\alpha = 0/05$ մակարդակում նշանակման մակարդակի ուսումնասիրության համար:

Աղյուսակ 2. Լևին թեստի արդյունքներ, սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեում ղեկավարների և ավագ մասնագետների տեսակետների վերաբերյալ տարբերությունների համատարածության ընկալումը բյուջեի հաստատման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերի վրա, ըստ ժողովրդագրական փոփոխականների

Փոփոխական	Բյուջետավորման գործընթացը	F	dF ₁	dF ₂	Sig
Սեքս	Բյուջեի նախապատրաստում և սահմանում	0.27	1	58	0.60
	Բյուջեի հաստատում	1.07	1	58	0.31
	Բյուջեի կատարում	1.17	1	58	0.28
	Բյուջեի վերահսկում	1.33	1	58	0.25
Ծառայության ռեկորդ	Բյուջեի նախապատրաստում և սահմանում	2.14	2	57	0.13
	Բյուջեի հաստատում	1.19	2	57	0.27
	Բյուջեի կատարում	1.59	2	57	0.23
	Բյուջեի վերահսկում	1.57	2	57	0.23
Կրթություն	Բյուջեի նախապատրաստում և սահմանում	138	2	57	0.26
	Բյուջեի հաստատում	1.75	2	57	0.18
	Բյուջեի կատարում	1.47	2	57	0.24
	Բյուջեի վերահսկում	1.14	2	57	0.29
Աշխատանքային դիրք	Բյուջեի նախապատրաստում և սահմանում	0.14	1	58	0.70
	Բյուջեի հաստատում	0.001	1	58	0.98
	Բյուջեի կատարում	0.15	1	58	0.70
	Բյուջեի վերահսկում	0.04	1	58	0.84

4. Հետազոտության հարցի արդյունքներ

Որոնք են Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի հաստատման գործընթացում ուժեղ և թույլ կողմերը:

Հաշվի առնելով, որ բյուջեի հաստատման ընթացքում կազմակերպության ծախսերի որոշակի մասերի վերացման վերաբերյալ բյուջեի հաստատման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերի վերաբերյալ բարձրաստիճան ղեկավարների և ավագ փորձագետների միջին գնահատականները երկրի սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեում, ուշադրության արժանի հարցերի ուշադրություն չդարձնելը բյուջեի հաստատման ընթացքում բյուջեի հաստատման ժամանակ ուշադրություն դարձնել նվազագույն բյու-

ջեին և բյուջեի հաստատման ժամանակ թափանցիկությանը ուշադրություն չդարձնելը փոքր էր, քան ենթադրյալ միջինը (3):

Աղյուսակ 3. Միափոփոխական t թեստի արդյունքները, բյուջեի հաստատման գործընթացի գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերի վերաբերյալ Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի ղեկավարների և ավագ փորձագետների միջին գնահատականների համադրումը, (3) հիպոթետիկ միջինով

Բյուջեի հաստատման գործընթացի ուժեղ և թույլ կողմերը	Միջին	Ստանդարտ շեղում	t	Նշանակության մակարդակը
8. Արդյոք բյուջեի հաստատման ժամանակ կազմակերպության որոշ ծախսերը կհեռացվեն:	3.28	1.21	1.82	0.07
9. Արդյոք բյուջեի հաստատման ժամանակ հաշվի կառնըվի կազմակերպության նպատակները:	3.27	0.94	2.21	0.03
10. Արդյոք բյուջեի հաստատման ժամանակ բյուջեի ուշադրությունը կենտրոնացված է արժեքային խնդիրների վրա:	2.75	0.93	2.08	0.04
11. Արդյոք բյուջեի հաստատման ժամանակ հաշվի կառնըվի նվազագույն բյուջե:	3.77	1.09	5.42	0.001
12. Արդյոք բյուջեի հաստատման ժամանակ հաշվի են առնվում բյուջեի թափանցիկությունը:	2.90	0.88	0.88	0.38

Հետևաբար կարելի է եզրակացնել, որ Սոցիալական ապահովության կազմակերպության բյուջեի ավագ մենեջերների և փորձագետների տեսանկյունից այս գործերը բյուջեի հաստատման գործընթացում թույլ կողմեր են, և բյուջեի հաստատման ժամանակ ուշադրություն դարձնելով նպատակներին՝ երկրի սոցիալական ապահովության կազմակերպությունում բյուջեի հաստատման գործընթացում ուժեղ կողմերից մեկն է:

5. Ամփոփում և եզրակացություն

Հետազոտության հարցն ուսումնասիրելուց հետո հետազոտության հարցի եզրակացությունները ներկայացված են հետևյալ կերպ: Հաշվարկի մասին, որ վերանայվել է երկրի սոցիալական ապահովության կազմակերպությունում բյուջեի հաստատման գործընթացի ուժեղ կողմերը, ցույց է տալիս, որ բյուջեի հաստատման ժամանակ կազմակերպության նպատակներին ուշադրություն դարձնելու հիմքը բյուջեի հաստատման գործընթացի միակ ուժեղ կողմն է: Բյուջեի հաստատման գործընթացում թույլ կողմերը կարող են վերագրվել բյուջեի հաստատման ժամանակ կազմակերպության կողմից կատարված ծախսերի որոշ մասերի կիեռացնելու համար: Որոշ կազմակերպության ծախսերի հեռացնել կառաջացնի կազմակերպությանը կորցնել իր ճկունությունը բյուջեին և միջոցներ հատկացնել կազմակերպության ստեղծագործական գործերին Եվ Կազմակերպության շարժումը դանդաղ լինի Եվ չկարողանա ամրապնդել ստեղծագործական մտքերը կազմակերպության մեջ: Բացի այդ, բյուջեի հաստատման ժամանակ արժեքային խնդիրների հանդեպ ուշադրության բացակայումը, կարող է վնասել կազմակերպչական մշակույթը քանի որ կազմակերպչական մշակույթում արժեքների նկատմամբ ուշադրություն դարձնելը շատ կարևոր է Եվ դրանք այն արժեքներն են, որոնք կարող են ստեղծել ուժեղ և կայուն կազմակերպչական մշակույթ:

- 1- Ալիոեզա Ֆարզիբ, Կառավարության բյուջետավորումը Իրանում, Իններորդ հրատ., Թեհրան, Կառավարության կառավարում կրթության կենտրոն, Էջ 77, 2000.
- 2- Խան Մոհամմեդի, Մոհամմեդ Համեդ, Նասեր Աբադի, Դելիր, Բյուջետավորման մեթոդների կոնցեպտուալ մոտեցում և դրանք կառավարության օգտին օգտագործելու օգտակարությունը, Աուդիտորի ամսագիր, Թեհրան, № 52 ամսագիր, Էջ 1, 2011.
- 3- Մանուչեհր Թեհրանը և Մեհրեդ Էթեհադ և Ալի Մոհամմադ Էղթեդարի, Երկրորդ հրատ., Թեհրան, Կառավարության կառավարում կրթության կենտրոն, Էջ 36, 1960.
- 4- Ա. Հյուզ, Ժամանակակից Կառավարում. Ռազմավարական վերաբերմունք, Սեյդ Մեհդի Ավանի և Ս. Խ. Շուրինիի և Գ. Մ. Թեհրան, 228-229 Էջեր, 1998.

- 5- Սոցիալական ապահովության տեղեկատվական կենտրոն (<http://www.tamin.ir>)
- 6- Իրանի Իսլամական խորհրդատվական վեհաժողովի կայքը (<http://www.majlis.ir>)

Majid Arab CHADDEGANI

Study of strengths and weaknesses of the budget confirmation process in Iranian social security organization

Key words: budget, pension, social security, method of budgeting

Budget is the vital element of any organization, since the organizations carry out their financial transactions, including incomes and expenses within the frameworks of budget law for implementation of different programs. Budgeting is the process of allocating limited resources for unlimited needs. The Iranian Social Security Organization, which has more than 50 years of experience including more than 40 million Iranians, is a social insurance organization the main mission of which is insurance and pension maintenance based on the state resources. In this study which has an applied and descriptive nature we have investigated the strengths and weaknesses of the budget confirmation process of IIR social security organization through the library research, interviews, observations and through making surveys with the employees (statistical sample) by questionnaires.

Маджит Араб ЧАДДЕГАНИ

Исследование сильных и слабых сторон процесса реализации бюджета в Иранской организации социальной безопасности

Ключевые слова: бюджет, пенсия, социальная безопасность, метод бюджета

Бюджет является жизненно важным элементом любой организации, поскольку организации осуществляют свои финансовые операции, в том числе доходы и расходы в рамках бюджетного законодательства для реализации различных программ. Бюджетирование - это процесс выделения ограниченных ресурсов для неограниченных потребностей. Иранская организация социального обеспечения, которая имеет более чем 50-летний опыт работы, включая более 40 миллионов иранцев, является организацией социального страхования, основной миссией которой является страхование и пенсионное обеспечение на основе государственных ресурсов.

Մաջիթ Արաբ ՉԱԴԵԳԱՆԻ

Իրանի սոցիալական անվտանգության կազմակերպության բյուջեի հաստատման ուժեղ և թույլ կողմերի ուսումնասիրություն

Բանալի բառեր. բյուջե, կենսաթոշակ, սոցիալական ապահովություն, բյուջեի ավարտման մեթոդ

Բյուջեն ցանկացած կազմակերպության կենսական տարրն է: Քանի որ կազմակերպությունները իրականացնում են իրենց ֆինանսական գործունեությունը, ներառյալ եկամուտները եւ ծախսերը, բյուջեի տարբեր օրենքի շրջանակներում իրենց տարբեր ծրագրերի իրականացման համար: Բյուջեի ավարտումը անսահմանափակ կարիքներով սահմանափակվող ռեսուրսների բաշխման գործընթացն է: Իրանական Սոցիալական Ապահովության Կազմակերպությունը, որն ավելի քան 50 տարվա փորձ ունի, ընդգրկելով ավելի քան 40 միլիոն իրանցի, սոցիալական ապահովագրության կազմա-

կերպություն է, որի հիմնական առաքելությունն է ապահովագրության եւ կենսաթոշակային ապահովագրության ապահովումը:

Ձեռնարկատիրական գործունեության և դրա ենթակառուցվածքների կայացումը ՀՀ-ում. վիճակագրություն

Արծրունի ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
ՀՊՏՀ ասպիրանտ

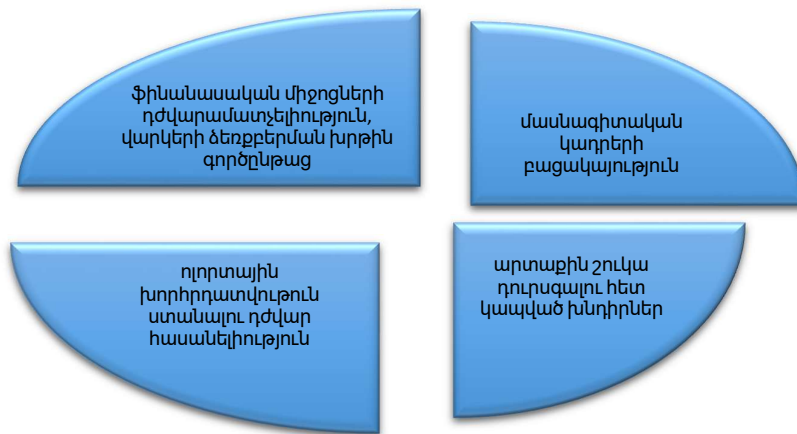
Բանալի բառեր. ձեռնարկատիրություն, էվոյուցիա, կայացում, սուբյեկտ, ՀՆԱ:

Փոքր և միջին ձեռնարկատիրությունը (այսուհետ ՓՄՁ) ՀՀ-ում՝ անցնելով զարգացման բավականին լուրջ ուղի, ներկայումս համարվում է տնտեսության զարգացման առաջնակարգ ուղղություններից: Ասվածը ենթադրում է, որ պետությունը պետք է հետևողական լինի ՓՄՁ ոլորտի ուղղությամբ պետական աջակցության կազմակերպմանը:

Ուսումնասիրվող ոլորտը որպես առանձին տնտեսական օբյեկտ սկսել է դիտվել 1997թ-ից, երբ ՀՀ առևտրի և տնտեսական զարգացման նախարարության կազմում ձևավորվեց ՓՄՁ վարչությունը, ինչը հիմք դրեց ՓՄՁ գործունեությանը հարմար օրենսդրական դաշտի ձևավորմանը: Պետության կողմից իրականացվում է ՓՄՁ զարգացման քաղաքականություն, ինչը ենթադրում է ուսումնասիրվող ոլորտի դերի և ներուժի կիրարկում ՀՀ սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական զարգացման գործում: ՓՄՁ զարգացման քաղաքականությունը ենթադրում է որոշակի փաստաթղթային փաթեթի առկայություն՝ ՀՀ կառավարության կողմից 2000թ. օգոստոսին ընդունված «Հայաստանում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման քաղաքականության և ռազմավարության հիմնադրույթները», «Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենք, որով սահմանվեց ՀՀ-ում ՓՄՁ սուբյեկտների չափորոշիչները և ՓՄՁ պետական աջակցության հիմնական ուղղությունները: 2001թ. ի վեր երկրում մշակվում և իրականացվում են ՓՄՁ պետական աջակցության տարեկան ծրագրեր: ՀՀ կառավարության 2002 թվականի մարտի 19-ի N 282-Ն որոշմամբ նույնիսկ ստեղծվեց «Հայաստանի փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման ազգային կենտրոն» հիմնադրամը /Հայաստանի ՓՄՁ ՁԱԿ/, որը կոչված է իրականացնելու ՓՄՁ պետական աջակցությունը և ոլորտի զարգացմանն ուղղված ծրագրերը, ապահովելու կապը ՓՄՁ սուբյեկտների և պետական կառույցների միջև²⁹⁷:

²⁹⁷ Տե՛ս Հայաստանի «ՓՄՁ ՁԱԿ»-ի ինտերնետային կայքը. www.smednc.am

Անկախ այն հանգամանքից, որ պետական բարձր մակարդակով միջոցներ են ձեռնարկվում ուսումնասիրվող ոլորտի խթանման ուղղությամբ, այնուամենայնիվ ՓՄՁ ոլորտում Հայաստանում ՓՄՁ ոլորտը միջազգային կազմակերպությունների ուշադրության կենտրոնում է: Տարբեր գնահատականներ կան. մասնավորապես, ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալությունը (ԱՄՆ ՄՁԳ) արձանագրել է, որ ֆինանսական ռեսուրսների դժվար հասանելիությունը Հայաստանում խոչընդոտ է փոքր և միջին ձեռնարկությունների զարգացման համար, քանի որ ֆինանսական կառույցների կողմից որպես գըրավ պահանջվող և ՓՄՁ-ներից պատկանող գույքի միջև խիստ անհամապատասխանություն կա: Դրա հետևանքով անշարժ գույք չունեցող ՓՄՁ-ներին բանկերը հաճախ մերժում են, կամ էլ բարձր տոկոսադրույքների պատճառով նրանք խուսափում են վարկեր վերցնելուց: դեռևս առկա են մի շարք խնդիրներ, որոնք հետևանք են հետևյալ խնդրահարույց հանգամանքների.

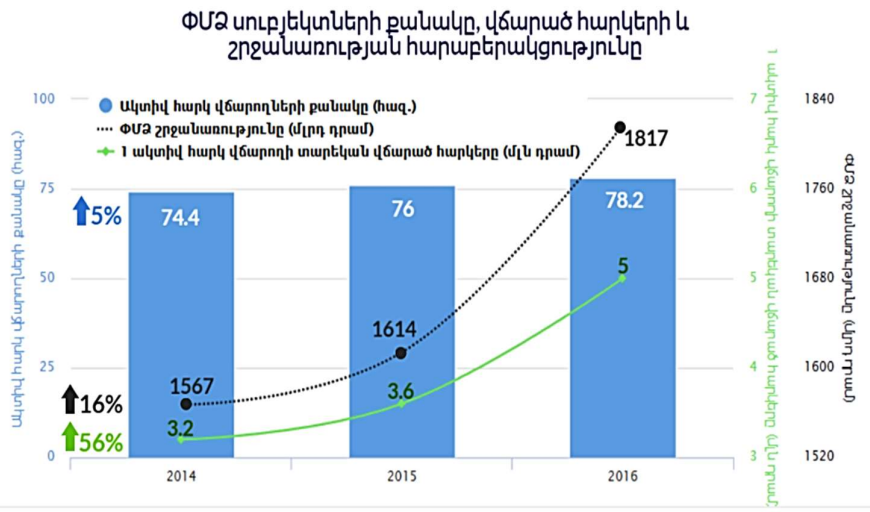
Գծապատկեր 1. ՓՄՁ ոլորտի խնդիրները ՀՀ-ում²⁹⁸

Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկի (ՎՁԵԲ) ուսումնասիրություններն էլ հիմնականում հարկային ոլորտին են վերաբերում. այստեղ պետք է հարկային բեռի թեթևացում լինի և որոշակի արտոնություններ: Համաշխարհային բանկի (ՀԲ) զեկույցներում բազմիցս որպես ՓՄՁ-ների զարգացման խոչընդոտ դիտարկվել է անառողջ մրցակցային դաշտը, որտեղ սկսնակ տնտեսավարողները չեն կարողանում դիրքավորվել: Մյուս կողմից՝ կառավարությունը հայտարարում է, որ ՓՄՁ-ն «իր հովանու» ներքո է և օգ-

²⁹⁸ ՓՄՁ պետական աջակցության 2005 թ. ծրագիրը հաստատելու մասին ՀՀ կառավարություն որոշում, 2 դեկտեմբերի 2004 թվականի N 1736-Ն

տրվում է մի շարք արտոնություններից: Իրականացվել են ծրագրեր, որոնց արդյունքում նվազել է էլեկտրոնային ստորագրության գինը, եռակի նվազել է հարկային հաշվետվությունների քանակը՝ տարեկան 12-ից հասնելով 4-ի, պարզեցվել են ձեռնարկության լուծարման, բնակարանը գրասենյակ դարձնելու գործընթացները, դյուրացվել է մաքսային և հարկային վարչարարությունը, հեշտացվել բիզնեսը գրանցելու գործընթացը, ներդրվել են նոր սերնդի հաշվիչ-դրամարկղային մեքենաներ (ՀԴՄ), ընդունվել է «Շրջանառության հարկի մասին» ՀՀ օրենքը և այլն: Հայաստանում ՓՄՁ-ի վերաբերյալ միասնական վիճակագրության ամփոփման և վերլուծություն առաջին փորձը Հայաստանի ՓՄՁ ԶԱԿ-ի «ՓՄՁ ոլորտը Հայաստանում 2003-2004թթ», «ՓՄՁ ոլորտը Հայաստանում 2004-2005թթ» և «ՓՄՁ ոլորտը Հայաստանում 2005-2006թթ» տարեգրքերի հրատարակությունը: Հայաստանում ՓՄՁ ոլորտի նրկարագրման և տնտեսությունում դրա դերը ամփոփ ներկայացնելու համար առանձնացնենք հետևյալ ուղղությունները.

1. ՀՆԱ-ում ՓՄՁ ոլորտի մասնակցությունը
2. ՓՄՁ սուբյեկտների թվաքանակը
3. Զբաղվածությունը ՓՄՁ սուբյեկտներում
4. ՓՄՁ սուբյեկտների մասնակցությունը արտաքին առևտրում

5. Օտարերկրյա ներդրումները ՓՄՁ սուբյեկտներում
6. ՓՄՁ սուբյեկտների կողմից վճարված հարկերը
7. ՓՄՁ զարգացման ինդեքսը:

Գծապատկեր 7.²⁹⁹ ՓՄՁ սուբյեկտները և վճարած հարկերը

²⁹⁹ «ՓՄՁ ոլորտի հիմնական բնութագրիչները ՀՀ-ում» հետազոտություն

Այսպիսով, ՓՄՁ-ներն ակտիվ գործունեություն են ծավալում մշակող արդյունաբերության ոլորտում (պարենային և ոչ պարենային). 2014թ. տվյալների համաձայն 74.365 ակտիվ հարկ վճարող տնտեսավարողներից 6491-ն այս ոլորտում են զբաղված, 485-ը՝ գյուղատնտեսության, անտառային տնտեսության և ձկնորսության, 339-ը՝ հանքարդյունաբերության, հանքերի շահագործման ոլորտում: Արդյունաբերության ոլորտում ավելի ակտիվ են գերփոքր կազմակերպությունները, որոնք հիմնականում գործունեություն են ծավալում գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման ոլորտում: Հաշվի առնելով երկրի ներքին շուկայում սպառման փոքր հնարավորությունները և առևտրի աշխարհաքաղաքական սահմանափակումները՝ ՓՄՁ արտադրության ծավալների մեծացմանը կարող են նպաստել արտահանման ծավալների ավելացումը և արտահանման աշխարհագրության ընդլայնումը կամ շուկաների դիվերսիֆիկացումը: ՓՄՁ-ների հիմնական խնդիր է համարում հարկային և մաքսային վարչարարությունը՝ թե՛ հստակության, թե՛ օրենսդրության չպահպանման և թե՛ տարանջատված մոտեցում կիրառելու առումով:

ՓՄՁ-ները այսօր մեծ դժվարությամբ են կարողանում մրցակցել մեծ բիզնեսների կողքին և շատ հաճախ ճնշվում են նրանց կողմից: Մաքսային համակարգում տարանջատված մոտեցում է նկատվում, որի արդյունքում շուկայում հայտնվում են նույն ապրանքը, սակայն երկու տեսակ պայմաններով՝ մեկը փոքր բիզնեսի, մյուսը մեծ բիզնեսի կողմից ներմուծված, սակայն խոշոր բիզնեսի ներկայացրած գնով, փոքր բիզնեսը չի կարողանում մրցակցել: Փոքր բիզնեսին ճնշող հաջորդ հանգամանք է համարում խոշորների տեղակայումը բնակելի այն հատվածներում, որտեղ արդեն փոքր բիզնեսը գործունեություն է ծավալում. նման պարագայում նրանք վերացնում են այդ փոքր խանութներին: Վերը նշված վերլուծության արդյունքում ՓՄՁ-ների 52%-ը գործում է երևանում: Մարզերում բիզնես ակտիվությունը շատ քիչ է և այնտեղ գործունեություն ծավալելը առավել բարդ է՝ հաշվի առնելով բավարար քանակի գործող աջակից կառույցների բացակայությունը, իրազեկվածության շատ ցածր մակարդակը, հարկային մարմինների կողմից վարչարարության առավել բարդ կիրառությունը:

Դեռևս 2011թ. կառավարությունը հավանության է արժանացրել «Հայաստանի Հանրապետությունում արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարությունը»³⁰⁰: Փաստաթղթում նախանշվել են, որ արտահանման տեսանկյունից հեռանկարային 11 ոլորտների հարկային ու մաքսային արտոնություններ են տրամադրվում: Այս ոլորտներում գործունեու-

³⁰⁰ «Հայաստանի Հանրապետությունում արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարությունը», 2011թ.

թյուն ծավալող ՓՄՁ-ները ևս օգտվել են մի շարք արտոնություններից, մասնավորապես, շուրջ 6000 սկսնակ և գործող ՓՄՁ սուբյեկտների տրամադրվել է շուրջ 13 հազար ձեռներեցության, ոլորտային, տեղեկատվական, խորհրդատվական և ուսուցողական աջակցություն տեղական տնտեսական զարգացման ուղղություններով: Ֆինանսական և ներդրումային աջակցություն է տրամադրվել 225 նորաստեղծ և գործող ՓՄՁ-ների, տրամադրված վարկերի ընդհանուր գումարը կազմել է շուրջ 5,4 մլրդ դրամ: ՓՄՁ-ն ունի աճող մասնաբաժին ՀՆԱ-ում. ընդհանուր առմամբ ապահովում է ՀՆԱ-ի մոտ 33 տոկոսը: Այս մասնաբաժինն ավելացնելու համար փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման քաղաքականությունը շարունակում է մնալ կառավարության ուշադրության կենտրոնում: Նրանց կարողությունները ըստ տնտեսության տարբեր ճյուղերի բացահայտելու, ֆինանսական և խորհրդատվական աջակցություն ցուցաբերելու համար ստեղծված Հայաստանի փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման ազգային կենտրոնը (ՓՄՁ ՋԱԿ) բիզնեսի այս հատվածում մի շարք ծրագրեր է իրականացնում: Կազմակերպությունը այս ոլորտի տնտեսավարողներին նաև անվճար խորհրդատվական ծառայություններ է տրամադրում: Սկսնակ և գործող ձեռնարկատերերի համար տեղեկատվական ուղղորդման աղբյուր կարող է դառնալ Ազգային բիզնես ինկուբատոր հիմնադրամը՝ բիզնես գաղափարի մշակումից մինչև իրացման շղթայի վերաբերյալ խորհրդատվություն: Հայաստանի փոքր և միջին բիզնեսի ներկայացուցիչները հազվադեպ են օգտվում մասնագիտական խորհրդատվությունից, ինչը բացատրվում է նրանով, որ Հայաստանի գործարարների շրջանում բիզնեսի կառավարման մշակույթի պակաս կա: «Ամերիա» խորհրդատվական ընկերության վերլուծության համաձայն՝ սա բազմաթիվ խնդիրներից ամենաընդգծվածն է, որը խոչընդոտում է արդյունաբերության տարբեր ճյուղերում ՓՄՁ-ի գործունեության առաջխաղացումը: ՓՄՁ ներկայացուցիչների միայն 14%-ն է ներդրումներ կատարում արդյունաբերության ոլորտի նորարարություններում, 13%-ը՝ մարքեթինգում, 6%-ը՝ ներքին շուկայի համար նոր տեսակի արտադրությունում:

Հայաստանում ՓՄՁ ոլորտի աշխուժացմանն ու զարգացմանը անհրաժեշտ է մրցակցային դաշտի ապահովում: Իսկ դրա համար պետք են ոլորտային մենաշնորհների դեմ պայքար, հարկային իրական արտոնություններ, ստուգումների քանակի նվազեցում և այլ: Բացի այդ, Հայաստանի Կառավարությունը պետք է նախաձեռնի բիզնես կառավարման մշակույթի և անհատ ձեռնարկատերերի կարողությունների զարգացմանն ուղղված ծրագրերի ֆինանսավորում ու իրականացում: Նորաստեղծ փոքր արտադրական ձեռնարկություններին ուղղակի ֆինանսների հատկացումը կնպաստի դրանց ավելի արագ զարգացմանը: Ամփոփելով ներկայացված ուսումնասիրությունը՝ ներկայացնենք ՓՄՁ ոլորտի հիմնախնդիրների կարգավորման ուղիները:

ՓՄՁ ոլորտի վերաբերյալ տեղեկատվության ստացման հիմնական աղբյուրը զանգվածային լրատվամիջոցներն են, որոնցում առկա տեղեկատվությունը ամբողջական և երբեմն էլ հավաստի չէ: Հետևաբար առկա է բիզնես-տեղեկատվական կենտրոնների անբավարարության խնդիր: Նման կենտրոնների ստեղծումը կլուծի ձեռնարկատերերի և անհատ ձեռներեցների տեղեկացվածության հարցը, ինչն իր հերթին թույլ կտա հնարավորինս արագ արձագանքել արտաքին միջավայրի փոփոխություններին:

Այս առումով ՀՀ-ում ՓՄՁ ոլորտի զարգացման կարևոր ուղի է հանդիսանում տարբեր սեփականության ձևեր ունեցող ընկերությունների համար տվյալների բանկի ստեղծումը, որի հիմքը կազմելու են բիզնես-քարտեզները: Վերջիններս պետք է դառնան տեղեկատվության աղբյուր ներդրումային պայմանների և հնարավորությունների, անավարտ շինարարության, հումքային և աշխատանքային ռեսուրսների, ինչպես նաև տրանսպորտային ենթակառուցվածքների մասին: Բիզնես քարտեզը, հանդիսանալով ՓՄՁ հատվածի զարգացման ուղղված համալիր գործիք, պարունակում է գործարարությանն առնչվող բազմատեսակ տեղեկություններ, լայն հնարավորություններ է ընձեռում տարածաշրջանային մակարդակում ՓՄՁ զարգացման և հետևաբար այս գործընթացին ուղեկցող բազմաթիվ այլ սոցիալ-տնտեսական բնույթի հիմնախնդիրների հաղթահարման նպատակին հասնելու համար: Բիզնես քարտեզի առկայությունը զգալիորեն կարող է նպաստել տվյալ տարածաշրջանում ներդրումային գործընթացի ակտիվացմանը և արդյունավետության բարձրացմանը, այսինքն հնարավորություն է ընձեռում պոտենցիալ ներդրողին ավելի ճիշտ կողմնորոշվել արդյունավետ և շահութաբեր ներդրում իրականացնելու համար, ավելի ճիշտ գնահատել ձեռնարկության հետագա զարգացման հնարավորությունները, ինչպես նաև զարգացմանը խոչընդոտող հնարավոր սպառնալիքները:

Հայաստանում գործում է «Վիասֆերա» բիզնես-ինկուբատորը, որը հիմնադրվել է 2000թ.-ին և մասնագիտացած է կիսահաղորդչային չիպերի մոդելավորման և արտադրության ծրագրավորման մեջ: «Վիասֆերան» հիմնադրվել է «Վիասֆերա ինթերնեշնլ» ամերիկյան ընկերության կողմից Հայաստանի էլեկտրոնային արդյունաբերության ձեռնարկություններից մեկի՝ «Տրանզիստորի» արտադրական տարածքների օգտագործմամբ³⁰¹: ՀՀ-ում բիզնես ինկուբատորների ստեղծման հարցում պետք է հիմնվել զարգացած երկրների փորձի վրա: Վերջինիս նպատակն է նոր աշխատատեղերի ստեղծումը, փոքր բիզնեսի հիմքի վրա գործարար կյանքի աշխուժացումը: Հարկ է նշել, որ ձեռ-

³⁰¹ Խանիկյան Գ., Նազինյան Ա. Բիզնես ինկուբատորը որպես ինովացիոն ձեռներեցության զարգացման ենթակառուցվածքային բազային տարր, Рынок капитала в Армении №5,6 (87,88), март 2002

Նարկատիրության աջակցությունը, որքան որ պետական իշխանության մարմինների հոգածության խնդիր է, այնքան էլ պետք է լինի մարզային և համայնքային իշխանությունների հոգածության խնդիր: Կառավարման հմտությունների զարգացումը ՀՀ-ում նույնպես պատշաճ ուշադրության չի արժանացել: Ձեռնարկությունները խիստ կարիք ունեն ժամանակակից գիտելիքներով ու հմտություններով օժտված կադրերի պահանջի: Որքան ցածր է մասնագետների գիտելիքների ու հմտությունների մակարդակը, այնքան անարդյունավետ է գործում ձեռնարկությունը: Այսինքն, որպես տեխնիկական բնույթի առաջնահերթ հիմնախնդիր կարելի է առանձնացնել գործարարների համապատասխան գիտելիքների պակասը, գրագետ կազմված ֆինանսական, հաշվապահական հաշվետվություններ և գործարար ծրագրեր մշակելու ունակությունների պակասը, Հայաստանի Հանրապետությանը օրենսդրությանը թերի տիրապետելը և այլն: Այս ուղղությամբ գործունեություն է ծավալում Հայաստանի ՓՄՁ ԶԱԿ-ը, և ուսուցողական եւ ՓՄՁ-ի կադրերի մասնագիտական վերապատրաստման ծառայություններն ունեն իրենց դրական ազդեցությունը, սակայն հաճախ իրականացվում են կարճաժամկետ ծրագրերի շրջանակներում, համակարգված չեն, որն էապես նվազեցնում է դրանց արդյունավետությունը³⁰²: Հայ ձեռնարկատերերի կազմակերպական եւ կառավարման գիտելիքների խորացման, մարքեթինգի, առաջավոր տեխնոլոգիաների յուրացման եւ այլ կարևոր մասնագիտական հմտությունների կատարելագործումը կարող են իրականացնել նաև փոքր ձեռնարկությունների «կլաստերների» և բիզնես-աջակցման ասոցիացիաների, միությունների և այլ կառույցների միջև փոխհամագործակցության միջոցով:

Կլաստերների համար հատկանշական է այն հանգամանքը, որ ՓՄՁ նման մասնագիտացված համակարգերը շատ հրապուրիչ են ինչպես արտասահմանյան, այնպես էլ տեղական ներդրողների համար: Որպես դրական հանգամանք կարելի է նշել այն, որ ՓՄՁ-ները, անցումային տնտեսությունների ցավոտ տեղերից մեկը հանդիսացող երևույթի՝ կոռուպցիայի զարգացմանը եթե չեն նպաստում, ապա չեն էլ նպաստում: Որպես նշվածի հիմնավորում կարելի է ներկայացնել դեպքերի զարգացման այնպիսի տարբերակ, երբ հնարավորություն չունենալով միմյանց միջև և պետական մարմինների հետ ձեռք բերված գաղտնի համաձայնությունների միջոցով էականորեն ազդել իրենց գործունեության հետ կապված որոշակի հարցերի՝ իրենց օգտին լուծման վրա, ՓՄՁ-ները շատ դեպքերում չեն ընդգրկվում կոռուպցիայի մեխանիզմում, ինչը, որպես կանոն, անցումային շրջանում գտնվող

³⁰² Հարությունյան Նարեկ Հայկի «Կառավարման հմտության զարգացումը որպես ՀՀ ՓՄՁ-ների արդյունավետության բարձրացման գործոն», Ատենախոսություն, 2005

տնտեսություններում զարգացման մեծ հնարավորություն ունի³⁰³: ՀՀ-ում ՓՄՁ-ն զարգացումը խթանելու առաջնահերթ հիմնախնդիր է հանդիսանում նաև այն իրավական նորմերի հստակեցումը, որոնք կապված են լիզինգի, հավատարմագրային կառավարման, ֆակտորինգի, կոնցենսիայի, ինչպես նաև գույքի օգտագործման իրավունքի օտարման այլ ձևերի հետ: Այս ոլորտում պակաս կարևոր չէ նաև վարչարարության և ընկերությունների գործունեության տարբեր փուլերում առկա արհեստական խոչընդոտների վերացումը, որոնք հիմնականում կապված են նրանց զրանցման, լիցենզավորման, եկամուտների հայտարարագրման, հարկերի վճարման ընթացակարգի հետ: ՓՄՁ զարգացման համար անհրաժեշտ է զարգացնել լիզինգային գործունեությունը /անշարժ և շարժական գույքի երկարաժամկետ վարձակալություն/, որը ՀՀ-ում կատարելագործելու կարիք է զգում: Լիզինգային մեխանիզմի իրականացման օրենսդրական /հատկապես ֆինանսական լիզինգի/ և տնտեսական մեխանիզմի մշակումը և դրանց հետևողական կիրառումը մեծ նպաստ կբերի ՀՀ-ում ՓՄՁ զարգացմանը:

ՓՄՁ-ների զարգացումը խթանող կարևոր ուղի է նաև տարբերակված հարկային արտոնությունների ցուցաբերումը հատկապես առավել կարևոր առաջնային ոլորտներում գործող ՓՄՁ-ներին: Ձեռնարկությունները անարդյունավետության պատճառով դադարեցրել են իրենց տնտեսական գործունեությունը կամ գործում են ստվերում: Ուստի սահմանափակ թվով /մոտ 2000/ ձեռնարկություններին հարկային արտոնությունների տրամադրումը մարզերի ՓՄՁ-ին մեծ վնաս չի հասցնի պետական բյուջեին: Օրինակ, Ճապոնիայում, ԱՄՆ-ում և Մեծ Բրիտանիայում կիրառվում են շահութահարկի և ԱԱՀ դիֆերենցված դրույքաչափեր, որոնց մեծությունը կախված է ընկերության տարեկան եկամտի մեծությունից: Դրույքի նվազումը ՓՄՁ համար կարգավորվում են ինչպես կառավարության, այնպես էլ տեղական իշխանությունների կողմից: Գերմանիայում գոյություն ունի ԱԱՀ և եկամտահարկի ռեզեսիվ աճ: Հարկային լծակները ՓՄՁ-ների համար հանդիսանում են զարգացման, խրթանման միջոց և ստեղծում են նոր կապիտալ ներդրումներ: ԱՄՆ-ում այն ծախսերը, որոնք իրագործվում են գիտության և տեխնիկայի զարգացման նպատակով, 65%-ով ազատվում են հարկերից: Արտոնյալ ռեժիմը ՓՄՁ-ին հնարավորություն է տալիս իրականացնելու անընդհատ արտադրական գործընթաց, թարմացնել արտադրատեսակները: Բացի հարկային արտոնություններից, այս երկրներում կառավարության կողմից որոշակի ֆինանսական օգնություն է տրամադրվում սուբսիդիաների և տրանսֆերտների տեսքով:

³⁰³ Մարգարյան Հ., Մասնավոր ձեռնարկատիրական գործունեության արդյունավետության բարձրացման ուղիները ՀՀ-ում, ֆինանսներ և էկոնոմիկա, Հայաստան, #14-5, մարտ-ապրիլ, 2005, էջ 51

Ջարգացած երկրներում ՓՄՁ-ներին տրամադրվում է արագացված ամորտիզացիայի իրականացման հնարավորություն, որը հզոր լծակ է արտադրության զարգացման համար: Ավելի բարենպաստ պայմաններում ձեռնարկությունները հնարավորություն կունենան կուտակելու բավարար միջոցներ իրենց պահուստային ֆոնդում և չեն դիմի բանկերին կարճաժամկետ վարկեր տրամադրելու համար: Արևմտյան երկրների փորձը վկայում է, որ վարկային, հարկային և ամորտիզացիոն քաղաքականությունների ճիշտ զարգացման դեպքում հնարավոր է բավականին կարճ ժամանակահատվածում հասնել նկատելի հաջողությունների:

Մարզերում ՓՄՁ զարգացման առաջնային ուղղություններից կարող է դառնալ արհեստագործությունը: Հայաստանում արհեստագործությունը հարուստ է տեքստիլ, կարի, կաշվի-կոշիկի, քարի (նաեւ թանկարժեք եւ կիսաթանկարժեք) մշակման, ձեռագործ գորգագործության, փայտի փորագրության, հախճապակու, ճենապակու, թանկարժեք եւ կիսաթանկարժեք մետաղներից զարդերի արտադրության եւ գեղանկարչության բնագավառում: Արվեստի նմուշները, հատկապես հուշանվերները, ունենալով ազգային դիմագիծ, նաև պետք է կազմեն զբոսաշրջության զարգացման քաղաքականության և ռազմավարության բաղկացուցիչ մաս: ՀՀ կառավարության դերն այստեղ կայանալու է նրանում, որ խրախուսի արհեստագործական «կլաստերների» ստեղծումն ու զարգացումը:

ՀՀ-ում ՓՄՁ զարգացման կարևոր ուղի է հանդիսանում պետական երաշխիքներով համատեղ ձեռնարկությունների հիմնադրումը, որոնք հիմնականում կնպաստեն ՀՀ-ից արտահանվող ապրանքների և ծառայությունների ծավալների աճին, ինչպես նաև նորագույն տեխնիկայի, տեխնոլոգիայի և արդյունավետ մեքենաների ներդրմանը:

ՓՄՁ-երը կարող են օգտագործել նաև Հայաստանում պարապուրդի մատնված արտադրական հզորությունները, վերագործարկել թերբեռնվածությանը աշխատող ձեռնարկությունների (հիմնականում խոշոր) ոչ բազային արտադրական հզորությունները: Փոքր և միջին արտադրությունների խրախուսմանն ու զարգացմանն ուղղված նպատակային ծրագրերի իրականացման արդյունքում տեղի կունենա առևտրի ոլորտից ֆինանսական միջոցների մի մասի հոսք արտադրության ոլորտ³⁰⁴:

³⁰⁴ Հայաստանում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման քաղաքականության և ռազմավարության հիմնադրույթների մասին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության նիստի արձանագրությունից քաղվածք 3 օգոստոսի 2000 թվականի N 32

Արժրունի ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Ձեռնարկատիրական գործունեության և դրա ենթակառուցվածքների կայացումը ՀՀ-ում. վիճակագրություն

Բանալի բառեր ձեռնարկատիրություն, էվոլյուցիա, կայացում, սուբյեկտ, ՀՆԱ:

Ժամանակակից շուկայական տնտեսությունում փոքր ու մեծ ձեռնարկատիրությունը հանդիսանում է տնտեսական համակարգի կարևորագույն բաղկացուցիչներից մեկը, որն էական դեր է խաղում տնտեսության կայունության և դինամիկ զարգացման գործում: ՓՄՁ հատվածը հանդիսանում է ցանկացած զարգացած տնտեսական համակարգի անբաժանելի և օբյեկտիվորեն անհրաժեշտ տարրը, առանց որի տնտեսությունն ու հասարակությունն ամբողջությամբ չեն կարող գոյություն ունենալ և զարգանալ:

Арцруни ВАРДАНЯН

Предпринимательская деятельность и становление ее инфраструктуры в РА: статистика

Ключевые слова: предпринимательство, эволюция, рост, субъект, ВВП

В современной рыночной экономике малые и крупные предприятия являются одним из важнейших компонентов экономической системы, который играет важную роль в устойчивости и динамичном развитии экономики. Сектор МСП является неотъемлемым и объективным элементом любой развитой экономической системы, без которой экономика и общество не могут существовать и развиваться полностью.

Artsruni VARDANYAN

Entrepreneurial activity and formation of its infrastructure in RA: statistics

Key words: business, evolution, growth, subject, GDP.

In a modern market economy, small and large enterprises are one of the most important components of the economic system, which plays an important role in the sustainability and dynamic development of the economy. The SME sector is an inalienable and objective element of any developed economic system, without which the economy and society can not exist and develop completely.

ՖՐԱՆԶԱՅՁԻՆԳՐ Դ ԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ռոբերտ ԲԱԲԱՅԱՆ

ՀՊՏՀ Կոմերցիայի և բիզնեսի կազմակերպման ամբիոնի ասիստենտ,
տնտեսագիտության թեկնածու

Բանակի բառեր. ֆրանչայզինգ, իրավական համաձայնագիր, բիզնես միջավայր,
իրավապայմանագրային հարաբերություններ, ֆրանչայզեր, ֆրանչայզի

«Ֆրանչայզինգ» բառը առաջացել է ֆրանսիական «fran-chise» բառից, ինչը նշանակում է արտոնություն, լիցենզիա, հարկից ազատում³⁰⁵: Ֆրանչայզինգը գործարարության կազմակերպման տեսակ է, գործարարական գործարարության առանձնահատուկ համակարգ, ուր ապրանքների և ծառայությունների շուկայում բարձր հեղինակություն ունեցող ֆիրման (ֆրանչայզերը) մյուս կողմին՝ ֆիրմային (ֆրանչայզի) է հանձնում սեփական արտադրանքը, մատուցվող ծառայությունը, և կոմեցիոն իրավունքը: Ֆրանչայզին պարտավորվում է այդ ապրանքը, ծառայությունը վաճառել ֆրանչայզերի կողմից բիզնեսի վարման նախօրոք սահմանված օրենքներով և կանոններով: Փոխարենը ֆրանչայզին իրավունք է ստանում օգտագործելու այդ ընկերության անունը, հեղինակությունը, արտադրանքն ու ծառայությունները, մարքեթինգային տեղեկատվական տեխնոլոգիաները: Ֆրանչայզինգին հատուկ են ներքոնշյալ առանձնահատկությունները

✓ Ֆրանչայզերը բացառիկ իրավունքներ ունի՝ ապրանքային նշանի, ֆիրմային ռճի, պատենտի, նոու-հաուի, իդեաների, հեղինակային իրավունքների և նմանատիպ իրավունքների,

✓ Ֆրանչայզերը որոշակի պայմաններով փոխանցում է սեփական իրավունքները ֆրանչայզին: Ֆրանչայզին իր գործունեությունը ծավալում է ֆրանչայզերի ապրանքանիշի ներքո՝ կիրառելով ֆրանչայզերի հեղինակությունը և համբավը,

✓ Ֆրանչայզերը հանդես է գալիս եզակի թվով, իսկ ֆրանչայզները, որոնք գործում են իրավունքների փոխանցման պայմանագրերով, կարող են լինել մի քանիսը,

³⁰⁵ Տե՛ս Руденко А., «Франчайзинг. Новости» // Свой бизнес. 2003. №8, էջ 2-9:

✓ Ֆրանչայզերը ապահովում է ֆրանչայզին օգնության զանազան ձևերով և օգտվում է ֆրանչայզիի գործունեությունը կարգավորման իրավունքով,

✓ Ֆրանչայզին կատարում է նախօրոք որոշված որոշակի վճարումներ՝ ֆրանչայզերի իրավունքների կիրառման համար:

Ֆրանչայզինգը կարող ենք դիտել նաև որպես մի համաձայնագիր, որի ընթացքում արտադրողը տրամադրում է անկախ գործարարներին (մանրածախ առևտրականին) բացառիկ իրավունքներ սեփական արտադրությունը կամ ծառայությունը նշված տարածքում տարածելու համար նրա համար, որ ֆրանչայզերը կպարտավորվի պահպանել արտադրության ամբողջ տեխնոլոգիան³⁰⁶: Ֆրանչայզինգը, կախված ուղղվածությունից, լինում է հիմնականում չորս տարբեր տեսակի.

1. Ապրանքային կամ առևտրային ֆրանչայզինգ, որը հանդիսանում է ամենատարածված ֆրանչայզինգի տեսակն աշխարհում և որը ներկայացնում է ֆրանչայզիի կողմից ֆրանչայզերի արտադրած և ինչ-որ ձևով ֆրանչայզերի առևտրային նշանով դրոշմված ապրանքների վաճառք:

2. Արտադրական ֆրանչայզինգ, որը որոշակի արտադրատեսակի արտադրանքի կազմակերպման ամենաարդյունավետ ձևն է և տիրապետում է արտադրանքի գաղտնիքին, հունքին և պատրաստի արտադրանքի պատենտավորված տեխնոլոգիաներին:

3. Ծառայության ֆրանչայզինգ, որը հանդիսանում է ապրանքային և առևտրային ֆրանչայզինգների միաձուլումը, այսինքն՝ ֆրանչայզին ունենում է իրավունք իրականացնելու որոշակի տեսակի գործունեություն ֆրանչայզերի առևտրային նշանի ներքո:

ՀՀ բիզնես միջավայրում ֆրանչայզինգային գործունեությունը հանդիսանում է ավելի նոր գործունեության ձև, ուստի զարգացած երկրներում այն արդեն հարյուր տարվա կիրառվման պատմություն ունի: Միջազգային փորձի վերծրությունները ցույց են տալիս են, որ եվրոպական երկրներում ֆրանչայզինգային գործունեություն իրականացնող ֆիրմանների միայն 15%-ն է իր գործունեություն դադարեցնում, իսկ ԱՄՆ-ում միայն 5%-ը³⁰⁷: Այսինքն, ֆրանչայզինգը նվազեցնելով ձեռնարկատիրական ռիսկերը, օժանդակում է ՓՄՁ ոլորտին, ինչը ՀՀ-ում հանդիսանում է ձեռնարկատիրական գործունեության առաջնորդման հիմնական ու նպատակային ուղղություններից մեկը:

³⁰⁶ Տե՛ս. Фулоп К., Франчайзинг. Маркетинг. СПб.: Питер, 2002, էջ 7 – 19:

³⁰⁷ Zinchak, E.V., 2012. Identification and analysis of trends in franchising based on the international rankings of franchises. Finance and Credit, 46(301): 1-14.

Մեր երկրում ֆրանչայզինգային բիզնես ուղղությունը ի հայտ է եկել 1990-ական թվականներին: Սակայն ժամանակակից հայկական բիզնես միջավայրի զարգացումը դժվարանում է կոմերցիոն ռիսկերի պատճառով: Ֆրանչայզինգի վրա հիմնված գործարարության կազմակերպումը զգալիորեն կրճատում է ձեռնարկատիրական ռիսկերը, քանի որ նման գործունեությունը հանդիսանում է արդեն մշակված և սեփական օգտակարությունը ցույց տված բիզնես նախագիծ: Այսօր արդեն Հայաստանում գործում են Պոլմա, Օրանժ Էլեֆանթ, Մանգո, Պիցցա Հատ, Ալդո, Ռեդիսոն Բլու, Ջառա, Պեպսի, Կոկա-Կոլա և այլ ապրանքանիշերով ֆրանչայզինգային գործունեություն ծավալող ներկայացուցչություններ: Նման բրենդները ՀՀ տնտեսության և բիզնես միջավայրում ընկալվում են որոշակի բրենդ արտադրող կամ ուժեղ բիզնեսի հետ, ովքեր ունեն բարձր հեղինակություն, ապահովելով ապրանքների և ծառայությունների բարձր որակը: Ֆրանչայզինգի պայմանագիրը ՀՀ օրենսդրությամբ առաջին անգամ նախատեսվել է 1998թ. ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքով³⁰⁸: Նախ ֆրանչայզինգի պայմանագրի վերաբերյալ իրավակարգավորումները նախատեսված են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 969 հոդվածով: Ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 970 հոդվածի՝ ֆրանչայզինգի պայմանագիրը կողմերի մեջ պետք է կնքվի գրավոր ձևով, հակառակ դեպքում այն առոչինչ է: Այն գրանցում է պայմանագրով որպես իրավատեր հանդես եկող իրավաբանական անձին կամ անհատ ձեռնարկատիրոջը գրանցած պետական մարմինը: Եթե իրավատերը՝ որպես իրավաբանական անձ կամ անհատ ձեռնարկատեր գրանցված է օտարերկրյա պետությունում, համալիր թույլտվության պայմանագիրը գրանցում է որպես օգտագործող հանդես եկող իրավաբանական անձին կամ անհատ ձեռնարկատիրոջը գրանցած պետական մարմինը:

Օրինակ ՀՀ-ում որևէ ընկերություն ֆրանչայզինգային պայմանագիր կնքելու համար պետք է նախ ձեռք բերի տվյալ ֆիրմայի պահանջները: Որպես օրինակ կարող ենք ասել, «Cinnabon» ընկերությունն ՀՀ-ում իր օգտագործողին՝ «Cinnabon Armenia» ընկերությանը, առաջին հերթին փոխանցել է իր տեխնիկական և առևտրային փաստաթղթերը, տրամադրել է պայմանագրով վերապահված իրավունքների իրականացման համար այլ ինֆորմացիա, ապա հայկական կողմը այդ ամենից հետո նոր իրեն իրավունք է վերապահել այդ իրավունքների օգտագործումը և գործածումը: Դրանից հետո հայկական կողմին է հանձնվել պայմանագրով նախատեսված թույլտվությունները (լիցենզիաները)՝ ապրանքային նշանը, սպասարկման մակարդակը, աշխատակիցների վերապատրաստման աստիճանի գնահատման մակարդակը: Այնուհետև պայմանագրի կնքումից հետո հայկական կողմը պարավորվել է

³⁰⁸ ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրք, 1998, գլուխ 53, հոդված 969:

Ֆրանչայզակալի օգտագործման իրավունքը կիրառել և ֆրանչայզերին վըճարել է նախատեսված գումարը նրա ապրանքային նշանի ներքո գործունեության ծավալման համար: Ըստ կնքված պայմանագրի՝ ֆրանչայզերի պարտականությունն է հանդիսանում օգտագործողին տեխնիկական և խորհրդատվական օգնության մշտական տրամադրումը, որի մեջ է մտնում նաև աշխատուժի ուսուցման ու որակավորման բարձրացմանն ուղղված միջոցառումների կազմակերպումը: Ֆրանչայզերի պարտականություններից է նաև վերահսկել օգտագործողի կողմից արտադրվող ապրանքների, կատարվող աշխատանքների և մատուցվող ծառայությունների որակը: Վերահսկողության պայմանների մասին իրավատերը պարտավոր է տեղեկացնել օգտագործողին մինչև պայմանագրի կնքումը, որը կատարվում է շահագործման փաստաթղթերի և տեղեկատուների միջոցով:

Իսկ ահա ֆրանչայզին, ըստ կողմերի միջև կնքված պայմանագրի, պարտավոր է ապահովել իր կողմից արտադրվող ապրանքների, կատարվող աշխատանքների, մատուցվող ծառայությունների որակի համապատասխանությունը իրավատիրոջ աշխատանքների որակին: Ֆրանչայզի պարտականությունների մեջ է մտնում նաև լրացուցիչ ծառայությունների մատուցումը, որը սպառողները կստանային, եթե օգտվեին հենց ֆրանչայզից:

ՀՀ-ում իրականացվող բիզնեսի ուղղություններից մեկը ներդրումային միջավայրի ամրապնդումն է՝ ներդրողների համար լավ միջավայրի ստեղծումը: Վերջին տարիներին ՀՀ-ում միջազգային բրենդները իրենց գործունեությունը զարգացնում են բավական արագ, ինչը պայմանավորված է նաև ֆրանչայզինգի տարածումով, ինչը մեծ ազդեցություն ունի տնտեսության վրա: Ֆրանչայզինգային գործունեության համար ՀՀ-ում կարող ենք դիտարկել առավելությունների 5 յուրահատկություններ: Այսպես.

- նախ ֆրանչայզինգը առաջ է քաշում հավելյալ դրամական միջոցներ գործարարության ընդարձակման և դիրքերի ամրապնդման համար: Եթե որևէ ֆիրմա փորձում է զարգանալ ազգային, տեղական և միջազգային շուկաներում, ապա դա անհրաժեշտություն է առաջացնում հավելյալ դրամական միջոցներ ներդրել բիզնես նախագծի իրականացման համար:

- ֆրանչայզիները հավելյալ ծախսեր են կատարում ֆրանչայզերների կողմից մատուցվող այլ ծառայությունների դիմաց:

- ֆրանչայզինգը քայլեր է անում նպատակային նոր շուկաներում արագ ընդարձակվելու, առկա շուկայում իր դիրքերն ամրապնդելու համար:

- ֆրանչայզինգը վերջնական սպառողների համար հնարավորություն է տալիս ավելի մեծ պատկերացում ունենալ արտադրանքի և ծառայություններ մասին՝ հիմնականում զովագրի և պրոմո ակցիաների միջոցով:

• Ֆրանչայզինգի արդյունավետությունը նոր բիզնես հայեցակարգի ստեղծումն է՝ ՀՀ բիզնես միջավայրում կախված շահութաբերությունից:

Իսկ ահա ֆրանչայզինգային գործունեության համար ՀՀ-ում կարող ենք դիտարկել հետևյալ թերությունների դիրքերը.

• Ֆրանչայզիի հետ հարաբերությունները ավարտելու անհնարինությունը, որը չի հետևում համակարգի կանոններին: Ֆրանչայզինգի պայմանագիրը որոշում է ֆրանչայզիի և ֆրանչայզերի միջև կապերի համակարգը:

• Ֆրանչայզին ֆրանչայզերի աշխատողը չէ, նա տվյալ երկրում հանդես է գալիս որպես տվյալ բիզնեսի տիրապետող:

• Ելնելով ֆրանչայզինգային պայմանագրի առանձնահատկություններից՝ ֆրանչայզին պարտավոր է հետևել պայմանագրի այն կանոններին, որոնք վերաբերում են բիզնեսում կատարվող ամենօրյա գործառնություններին և ֆրանչայզերի ապրանքային նշանի օգտագործմանը:

Ֆրանչայզինգի զարգացման համար առկա են հետևյալ հիմքերը՝

• Ֆրանչայզինգային գործունեությունը ՀՀ-ում կարևոր պայման է արտերկրում հայրենական արտադրողների առաջնիման համար:

• Երկրորդ դեպքում սա կհանդիսանա փոքր ձեռնարկատիրության զարգացման նախադրյալ, որի սուբյեկտներին պետք է բիզնեսի աջակցություն, մարքեթինգային տեղեկատվության ապահովում, իրավական դաշտի տեղեկացվածության բարձրացում, զովագրային աջակցություն:

• Երրորդ դեպքում, ֆրանչայզինգը, հանդիսանալով իրավական նորմերի համակարգ, պահանջում է որոշակի իրավական նորմեր և դրանց կիրառման կատարելագործում, որպեսզի գործընկերային կապերի համակարգերը հնարավորություն ունենան կատարյալ իրացվելու:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ ֆրանչայզինգը լիցենզավորման զարգացած ձև է, որի ընթացքում մի կողմը մյուս կողմին հատուցման իրավունք է տալիս գործունեություն ծավալելու իր անունից՝ նպաստելով շուկայի ընդլայնմանը: Այն մեծ նշանակություն ունի յուրաքանչյուր տնտեսության զարգացման և ամրապնդման գործում: Նման գործունեության ձևով բազում ֆիրմաներ զարգացել և ընդլայնել են իրենց բիզնես ոլորտը: Ֆրանչայզինգի մշտական աճը նկատելիորեն կշարունակվի ամբողջ աշխարհում: Ֆրանչայզինգային իրավապայմանագրային հարաբերություններն աստիճանաբար զարգանում են ՀՀ-ում, սակայն այս առումով դեռևս չկա միասնական պետական մշակված քաղաքականություն՝ առանձին ոլորտների համաշխարհային առաջատար ֆրանչայզինգային կազմակերպությունների հետ համագործակցելու համար: Մշակելով նմանատիպ մեխանիզմներ և սխեմաներ, ֆրանչայզինգային հիմունքներով կարելի է ստեղծել բավականաչափ լուրջ միջավայր՝ ՀՀ բիզնես ոլորտի զարգացման համար: Այսօր ՀՀ-ում խթանել ֆրանչայզինգային գործունեության հա-

մագործակցությունը, հնարավոր է միայն արդյունավետ մշակված արդյունաբերական քաղաքականություն վարման արդյունքում, ինչպես նաև փոքր բիզնեսին աջակցություն ցույց տալու միջոցով:

Ռոբերտ ԲԱԲԱՅԱՆ

Ֆրանչայզինգը Հայաստանի Հանրապետությունում

Բանալի բառեր. ֆրանչայզինգ, իրավական համաձայնագիր, բիզնես միջավայր, իրավապայմանագրային հարաբերություններ, ֆրանչայզեր, ֆրանչայզի:

Իրացման ամենաօգտակար ուղղություններից մեկը, որով արտադրանքը կամ որոշակի ծառայությունները ունենում են մեծ հնարավորություն ընդարձակվելու թե՛ երկրի ներսում, թե դրանից դուրս, հանդիսանում է ֆրանչայզինգը: ՀՀ տնտեսական համակարգում ֆրանչայզինգը համարվում է ավելի արդի հասկացություն, քանի որ այն զարգացած երկրներում կիրառվել է ավելի վաղ և ունի հարյուրամյակի պատմություն, ինչպես նաև կիրառվում է սպառողների շրջանակներում ապրանքներով կամ մատուցվող ծառայությունների տրամադրման գլխավոր հնարավորություններից մեկը:

Роберт БАБАЯН

Франчайзинг в РА

Ключевые слова: франчайзинг, правовое соглашение, бизнес среда, договорные отношения, франчайзер, франчайзи

Одним из самых полезных направлений реализации, благодаря чему производство или определенные услуги приобретают возможность расширить сферу своей деятельности внутри своей страны или за ее пределами является франчайзинг. В экономической системе РА франчайзинг имеет более современное значение, так как в развитых странах он получил свое применение еще с давних времен и имеет столетнюю историю, а также применяется в качестве одного из важнейших возможностей по предоставлению услуг или товаров в рамках потребителей. Одним из особенностей деятельности франчайзинга является то, что в партнерских отношениях стороны имеют неоспоримые преимущества для расширения своей деятельности и в дальнейшем его развитии.

Robert BABAYAN

Franchising in RA

Key words: franchising, legal consent, business area, contractual agreement, franchisor, franchisee

One of the most useful of the directions of implementation, whereby production or certain services acquire the opportunity to expand the scope of their activities either inside their own country or outside it, is franchising. In the economic system of RA, franchising has a more modern meaning, since in developed countries it has its application for a long time and has a hundred-year history, and is also used as one of the most important opportunities to provide services or goods within consumers. One of the peculiarities of the franchising activity is that in the partner relations the parties have undeniable advantages for expanding their activities and further developing it.

**ՎԱՐԿԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՊԻՏԱԼԻ
ՀԱՀՈՒԹԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԸՍՏ «ՀԱՄԱՆՄԱՆ ԽՄԲԵՐԻ»**

Լևոն ԱԼԻՄԱՆՅԱՆ

ՀՊՏՀ «Ֆինանսներ» ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. վարկային կազմակերպություն, կապիտալի շահութաբերություն, կապիտալի բազմապատկիչ, Ղյուպոն բանաձև, «համանման խմբեր»

Վարկային կազմակերպությունների ֆինանսական կայունության գնահատման նոր մոտեցումներից մեկը «համանման խմբերի» կիրառումն է³⁰⁹: «Համանման խմբեր» առանձնացնելիս որպես չափորոշիչներ են վերցվել վարկային կազմակերպությունների լներիջը՝ հաշվարկված որպես ընդհանուր կապիտալի և ընդհանուր ակտիվների հարաբերություն, և տեղաբաշխված վարկերի կառուցվածքը՝ տարանջատելով ըստ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց: Խմբավորված կազմակերպությունների ֆինանսական գործունեության արդյունավետությունը գնահատելու համար մեր կողմից հաշվարկվել են դրանց կապիտալի շահութաբերությունները (ROE) և բացահայտվել են դրանց տարրերը՝ օգտագործելով Ղյուպոն մոդելը:

Այս ուսումնասիրության խնդիրներից են «համանման խմբերում» ներառված վարկային կազմակերպությունների ֆինանսական արդյունավետության էմպիրիկ գնահատման իրականացումը, դրանց ֆինանսական արդյունավետության համեմատումը, տարանջատված փոփոխականների միջև առկա կորելյացիայի գնահատումը: Վերլուծվող ցուցանիշները վերցված են 2015 և 2016 թվականների տարեկան հաշվետվություններից ժամանակահատվածի համար՝ հրապարակված համապատասխան կազմակերպությունների պաշտոնական կայքերում: Ղյուպոն մոդելը կիրառվում է ուսումնասիրելու համար բաղկացուցիչ փոփոխականների ազդեցությունները, ինչն իր հերթին

³⁰⁹ Լևոն Ալիխանյան, «Համանման խմբերի» առանձնացումը՝ ըստ ՀՀ վարկային կազմակերպությունների ֆինանսական ցուցանիշների», Ֆինանսներ և Էկոնոմիկա, 5-6 (201-202), 2017,

թույլ կտա կատարել ուսումնասիրության առջև դրված խնդիրները:³¹⁰ Կապիտալի շահութաբերությունը (ROE) ամենից հաճախ օգտագործվող շահութաբերության ցուցանիշներից է, որը չափում է կառավարման արդյունավետությունը բաժնետերերի համար եկամուտների ապահովման հարցում: Ներդրողները օգտագործում են այս ցուցանիշը հասկանալու համար թե արդյոք ընկերությունը շահութաբեր և արդյունավետ կառավարվող է թե ոչ: Կապիտալի շահութաբերությունը զուտ շահույթն է՝ բաժանած բաժնետիրա-կան կապիտալի վրա: ROE-ի երեք հիմնական խթաններն են վաճառքների, շահույթի սահմանների և պարտքի բարձր մակարդակները, որոնցից յուրաքանչյուրը կարող է բերել ROE-ի աճի: ROE-ն հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$ROE = \frac{Չուտ \text{ Շահույթ}}{Կապիտալ}: \quad (1)$$

ROE-ի հայտարարը հնարավոր է վերցնել կամ ժամանակաշրջանի վերջի դրությամբ, կամ միջինացված ժամանակաշրջանի համար: Վերջինս հատկապես իմաստ ունի հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հաշվարկներում կիրառվող ֆինանսական արդյունքների հաշվետվության տարրերը նկարագրում են ամբողջ ժամանակաշրջանը և ոչ միայն դրա վերջին պահը: Տվյալ աշխատանքում կիրառվել է 2-րդ մոտեցումը: Դյուպոն բանաձև ունի հետևյալ տեսքը.

$$ROE = ԶՇՍ * ԱՇ * ԿԲ, \quad (2)$$

որտեղ՝
 ROE-ն կապիտալի շահութաբերությունն է,
 ԶՇՍ-ն զուտ շահույթի սահմանն է,
 ԱՇ-ն ակտիվների շրջանառելիությունն է,
 ԿԲ-ն կապիտալի բազմապատկիչն է³¹¹:
 Գրառման մեկ այլ ձև է.

$$ROE = \frac{Չուտ \text{ Շահույթ}}{Հասույթ} * \frac{Հասույթ}{Ակտիվներ} * \frac{Ակտիվներ}{Կապիտալ}: \quad (3)$$

³¹⁰ Absanudiin Haider, “Comparative Analysis of Financial Efficiency of Bank of Baroda and HDFC Bank Using DuPont Model”, International Journal of Research in Management, Economics and Commerce, Volume 06, Issue 08, August 2016, Page 9-18.

³¹¹ Գետազայում տեքստում և աղյուսակներում օգտագործվելու են այս նշանակումները.

Զնայած ընկերությունը կարող է մեծացնել ROE-ն մեծացնելով լներիջը, ընդհանրապես ավելի ցանկալի է մեծացնել մյուս երկու գործոնները³¹²: Ընկերության զուտ շահույթի սահմանը (net income margin) ցույց է տալիս, թե մի միավոր ակտիվի դիմաց՝ արտահայտված դրամային ձևով, ինչ եկամուտ է ստացվում: ՋՇՍ-ը կախված է կազմակերպության կողմից դիմակայվող մրցակցությունից: Մրցակցային շուկայում սահմանը կլինի փոքր, մինչդեռ բարձր շահույթի սահմանը կվկայի, որ ընկերությունը ունի ապրանքի կամ ծառայության գնի բարձր վերադիր: Զուտ շահույթի սահմանը ընկերությունից ընկերություն տարբեր է: Ուստի կարևոր է համեմատել տնտեսության նույն ճյուղին պատկանող տարբեր ընկերությունների ROE-ները և այլ ֆինանսական ցուցանիշները, քանի որ նույն ճյուղում ներառված ընկերությունների համար գործում են միանման գործարար սահմանափակումներ:

Ակտիվների շրջանառելիությունը (asset turnover) նշանակում է, թե ինչքան հասույթ է ընկերությունը ստանում յուրաքանչյուր միավոր ակտիվի դիմաց: Սա օգնում է գնահատել կառավարման արդյունավետությունը: Բարձր զուտ շահույթի սահման ունեցող ընկերությունների մեծամասնությունը հակված են ունենալ ակտիվների ցածր շրջանառելիություն: Ընդհակառակը ցածր սահման ունեցող կազմակերպությունները հակված են ունենալու բարձր ակտիվների շրջանառելիության հարաբերակցություն, քանի որ շահույթը մեծացնելու համար նրանք մեծապես կախված են վաճառքների ծավալների բարձր մակարդակներից: Բարելավելով ակտիվների կառավարման քաղաքականությունները, ընկերությունը կարող է մեծացնել իր կապիտալի շահութաբերությունը:

Դյուպոն մոդելի վերջին և կարևոր բաղադրիչը կապիտալի բազմապատկիչը (equity multiplier) կամ ֆինանսական լներիջն է, որը օգնում է որոշել, թե ինչպես է ընկերությունը կարողանում շահել ակտիվների ֆինանսավորման համար պարտք վերցնելով: Կապիտալի բազմապատկիչի բարձր արժեքը նշանակում է բարձր ֆինանսական լներիջ, ինչն, իր հերթին, նշանակում է, որ ընկերությունը ակտիվները ֆինանսավորելիս ավելի շատ հիմնվում է փոխառնված միջոցների վրա: Կազմակերպությունը կարող է մեծացնել իր ROE-ն մեծացնելով կապիտալի բազմապատկիչը: Եթե ընկերությունը բարձր լներիջ ունի, ապա լրացուցիչ վարկավորումը ստեղծում է այնպիսի իրավիճակ, երբ այլևս հնարավոր չի լինի կատարել փոխատուների

³¹² Z. Joe Lan, CFA, “Breaking Down ROE Using the DuPont Formula”, AAIJ Journal, pages (20-24), December, 2012.

նկատմամբ պարտավորությունները և սնանկացման հավանականությունը կլինի բարձր:³¹³

Մեր վերլուծության համար վարկային կազմակերպություններին կհամապատասխանեցնենք տառաթվային արժեքներ այնպես, ինչպես ցույց է տրված աղյուսակ 1-ում և այդ նշանակումները կօգտագործենք ամբողջ տեքստում:

Աղյուսակ 1. Ուսումնասիրության շրջանակներում դիտարկված վարկային կազմակերպությունների ցուցակն ըստ խմբերի և դրանց հերթական համարները

Խումբ Ա

- Ա1 «Առաջին հիփոթեքային ընկերություն» ՈՒՎԿ ՍՊԸ
- Ա2 «ԳԼՈՐԱԼ ԿՐԵԴԻՏ» ՈՒՎԿ ՓԲԸ
- Ա3 «ՄԱՅԿՐԵԴԻՏ» ՈՒՎԿ ՍՊԸ
- Ա4 «Նոր Հորիզոն» ՈՒՎԿ ՍՊԸ
- Ա5 «Սեֆ Ինտերնեյշնլ» ՈՒՎԿ ՍՊԸ
- Ա6 «ՔԱՐԴ ԱգրոԿրեդիտ» ՈՒՎԿ ՓԲԸ
- Ա7 «Ֆասթ Կրեդիտ Կապիտալ» ՈՒՎԿ ՓԲԸ
- Ա8 «Ֆարմ Կրեդիտ Արմենիա» ՈՒՎԿ առևտրային կոոպերատիվ
- Ա9 «Ֆինքա» ՈՒՎԿ ՓԲԸ

Խումբ Բ

- Բ1 «ԳՈՒԴԿՐԵԴԻՏ» ՈՒՎԿ ՓԲԸ
- Բ2 «ԷԿԼՕՖ» ՈՒՎԿ ՍՊԸ
- Բ3 «Էքսպրես Կրեդիտ» ՈՒՎԿ ՓԲԸ
- Բ4 «ԿԱՄՈՒՐՁ» ՈՒՎԿ ՓԲԸ

Խումբ Գ

- Գ1 «ԱՐԵԳԱԿ» ՈՒՎԿ ՓԲԸ
- Գ2 «Գլաձոր» ՈՒՎԿ ՓԲԸ
- Գ3 «Կրեդիտ Կորպ» ՈՒՎԿ ՓԲԸ
- Գ4 «ՋԻ ԸՆԴ ԷՅ» ՈՒՎԿ ՍՊԸ
- Գ5 «Ֆիդես Հիփոթեքային Ընկերություն» ՈՒՎԿ ՓԲԸ

Խումբ Դ

- Դ1 «ԱԳԲԱ ԼԻՉԻՆԳ» վարկային կազմակերպություն ՓԲԸ
- Դ2 «ԲԼԵՍՍ» ՈՒՎԿ ՍՊԸ
- Դ3 «ՓՄՁ Ներդրումներ» ՈՒՎԿ ՓԲԸ

Խումբ Ե

- Ե1 «Ազգային հիփոթեքային ընկերություն» ՎՎԿ ՓԲԸ

³¹³ Mehta Piyush Ramesh, "DuPont Analysis of Axis Bank", Asian Journal of Management Research, Volume 5, Issue 4, 2015, page 566-569.

Ե2 «Բնակարան երիտասարդներին» ՎՎԿ ՓԲԸ

Աղյուսակ 2-ում և 3-ում առանձնացված ROE-ները ցածր են ֆինանսական շուկայի՝ վարկային կազմակերպությունների հատվածի ROE-ների մեղիանից՝ հաշվարկված տվյալ տարվա համար: Ի դեպ՝ վերջինիս հաշվարկի մեջ ներառվել են այնպիսի կազմակերպությունների ցուցանիշներ, որոնք ինչ-ինչ պատճառներով դուրս են մնացել խմբավորման գործընթացից, սակայն դրանց համար հնարավոր է եղել հաշվարկել ROE-ները: 2015 թվականին ֆինանսական այս հատվածի ROE-ի մեղիանը եղել է 0.0687, իսկ 2016 թվականին՝ 0.0679-ը, հետևաբար այս ցուցիչը նվազել է 0.0008-ով: Ճյուղի մեղիանը վկայում է այն մասին, որ Ճյուղի կտրվածքով կապիտալի 6.8% շահութաբերությունը համարվում է նորմալ:

Աղյուսակ 2. Վարկային կազմակերպությունների կապիտալի շահութաբերությունները (ROE) և Ղյուպոն մոդելի տարրերը ըստ «համանման խմբերի» (2016թ.)³¹⁴

	ROE	ՉՇՍ	ԱՇ	ԿԲ
Խումբ Ա				
1	0.1038	0.1516	0.1076	6.3645
2	0.1762	0.1398	0.1771	7.1191
3	0.0816	0.0974	0.2052	4.0805
4	(1.0464)	(0.5796)	0.2024	8.9188
5	0.1174	0.0839	0.2440	5.7354
6	(0.1006)	(0.0943)	0.1488	7.1708
7	0.5676	0.3452	0.3792	4.3360
8	(0.0952)	(0.0955)	0.1468	6.7877
9	0.0951	0.0657	0.2976	4.8638
Խումբ Բ				
1	(0.7818)	(0.3711)	0.4503	4.6788
2	(0.0543)	(0.0977)	0.2447	2.2684
3	0.0787	0.1526	0.1982	2.6014
4	0.0098	0.0187	0.2092	2.5210
Խումբ Գ				
1	0.1128	0.3523	0.2661	1.2029
2	0.0679	0.2138	0.1950	1.6285
3	0.0129	0.0518	0.1864	1.3357

³¹⁴ Բոլոր աղյուսակների տվյալները հաշվարկվել են՝ հիմք վերցնելով վարկային կազմակերպությունների պաշտոնական կայքերում հրապարակված տեղեկատվությունը:

4	0.0305	0.1766	0.1490	1.1581
5	0.0199	0.1115	0.1032	1.7261
Խումբ Դ				
1	0.0901	0.2015	0.1086	4.1192
2	0.1901	0.2450	0.1691	4.5876
3	0.1625	0.2043	0.1386	5.7381
Խումբ Ե				
1	0.0661	0.3369	0.0809	2.4273
2	0.0558	0.7684	0.0721	1.0073

Ա խմբում 2015 թվականի համեմատությամբ 2016-ին բոլոր կազմակերպությունների ROE-ները նվազել են, բացի 9-րդից (Աղյուսակ 2 և 3): Ա4³¹⁵-ի, Ա6-ի և Ա8-ի ROE-ները ընդհանրապես բացասական են և կազմում են -1.0464, -0.1006, -0.0952 համապատասխանաբար: Դեռ ավելին այս թվերը նախորդ տարվա համեմատ նվազել են 0.7326-ով, 0.1194-ով և 0.0511-ով համապատասխանաբար: Ի տարբերություն սրանց, Ա7-ը աշխատում է 56.76% կապիտալի շահութաբերությամբ, որն առավելագույնն է ոչ միայն Ա խմբում, այլև բոլոր վարկային կազմակերպությունների շարքում: Միևնույն ժամանակ Ա4-ի վնասաբերությունը կազմում է 104.64%, ինչը նշանակում է, որ եթե տեղի չունենա կապիտալի զգալի համալրում վնասի կլանման համար կազմակերպությունը ամենայն հավանականությամբ կսնանկանա: Վերջինս վկայում է նշված կազմակերպությունում կառավարման ոչ միայն ցածր որակի մասին, այլև կատարյալ ձախողման մասին:

Բ խմբում կան երկու բացասական կապիտալի շահութաբերությամբ տարին ամփոփած կազմակերպություններ՝ Բ1-ը և Բ2-ը, և չորս կազմակերպությունից երեքի ցուցանիշները ցածր են ճյուղի միջինից՝ 0.0679-ից: Ի դեպ Բ1-ի վնասաբերությունը 2016 թվականին կազմել է 78.18%՝ 2015 թվականի 31.97% վնասաբերության հանդեպ աճելով 41.21%-ով:

Գ խմբում հինգ կազմակերպություններից ընդամենը մեկն է գերազանցում ճյուղի մեդիանը 0.0449-ով, սակայն չկան բացասական շահութաբերությամբ աշխատող կազմակերպություններ:

Դ խմբում 2016 թվականին բոլոր կազմակերպությունների ցուցանիշների արժեքները գերազանցել են ճյուղի մեդիանը: Ընդհակառակը, 2016 թվականին Ե խմբի կազմակերպությունների ROE-ները փոքր են եղել ճյուղի մեդիանից: Սա, հավանաբար, հետևանք է նրա, որ Ե խմբի կազմակերպու-

³¹⁵ Ա4-ը նշանակում է Ա խմբի 4-րդ կազմակերպությունը

թյունները գործում են պետական ծրագրերի շրջանակներում և ունեն յուրահատուկ առաքելություն, որն անհրաժեշտորեն չի հանգում շահույթի մաքսիմալացմանը:

Աղյուսակ 3. Վարկային կազմակերպությունների կապիտալի շահութաբերությունները (ROE) և Ղյուպոն մոդելի տարրերը ըստ «համանման խմբերի» (2015թ.)

1	2	3	4	5
	ROE	ԶՇՍ	ԱՇ	ԿԲ
Խումբ Ա				
1	0.1133	0.1465	0.1155	6.6990
2	0.2971	0.2234	0.1628	8.1690
3	0.0840	0.1341	0.1600	3.9167
4	(0.3138)	(0.2362)	0.2148	6.1824
5	0.1457	0.0950	0.2607	5.8847
6	0.0188	0.0179	0.1555	6.7631
7	0.6646	0.2873	0.4050	5.7118
8	0.0441	0.0435	0.1547	6.5474
9	0.0077	0.0055	0.2686	5.2004
Խումբ Բ				
1	(0.3197)	(0.3703)	0.4114	2.0987
2	(0.2526)	(0.3737)	0.2830	2.3887
3	0.0903	0.1747	0.2160	2.3922
4	0.0614	0.1046	0.2177	2.6963
Խումբ Գ				
1	0.1146	0.3243	0.2874	1.2297
2	0.1483	0.3734	0.2423	1.6391
3	0.0045	0.0187	0.1767	1.3573
4	0.0134	0.0775	0.1515	1.1393
5	0.0381	0.1934	0.1127	1.7484
Խումբ Դ				
1	0.0002	0.0003	0.1083	4.3351
2	0.1989	0.2199	0.1776	5.0954
3	0.1005	0.1063	0.1540	6.1350

Խումբ Ե				
1	0.0735	0.3144	0.0906	2.5810
2	0.0687	0.7679	0.0887	1.0079

Աղյուսակ 2-ի և 3-ի 2-րդ սյան տվյալները ավելի լավ հասկանալու համար պետք է անդրադառնալ դրանց հիմքը դարձած երեք գործոններին, որոնք ներկայացված են 3-րդ, 4-րդ և 5-րդ սյուներում: 2016 թվականի զուտ շահույթի սահմանի մեղիանը հավասար է 0.1398-ի, այսինքն՝ ֆինանսական շուկայի այս հատվածում գործող վարկային կազմակերպությունից ակնկալվում է, որ բոլոր ծախսերը հասույթից հանելուց հետո զուտ շահույթը կկազմի հասույթի 13.98%-ը: Այս ցուցիչը արձանագրել է աճ 2015 թվականի նկատմամբ աճելով 0.0057-ով:

Աղյուսակ 2-ի և 3-ի 3-րդ սյունը ցույց է տալիս, որ Ա4-ը 2016 թվականին իր ամբողջ եկամտի 57.96%-ի չափով վնաս է կրել: Ընդհակառակը, Ա7-ի օգուտը կազմել է իր հասույթի 34.52%-ը: Առաջինը ցածր է ճյուղի մեղիանից 0.7194-ով, իսկ երկրորդը գերազանցում է ճյուղի մեղիանը 0.2054-ով: Ա6-ն և Ա8-ը, իրենց հերթին, ունեն 0.0943 և 0.0955 զուտ շահույթի սահման համապատասխանաբար: Բ1 և Բ2 կազմակերպությունները ունեն բացասական զուտ շահույթի սահմանի մեծություններ. Բ1-ինը 0.3711 է ու անցյալ տարվա համեմատ աճել է 0.0008-ով, իսկ Բ2-ինը 0.0977 է ու 2015 տարվա համեմատ նվազել է 0.276-ով: Գ խմբում զուտ շահույթի սահմանի բոլոր ցուցանիշները դրական են միայն դրանցից երկուսը փոքր են ճյուղի մեղիանից: Սակայն ամենից լավ պատկերը Դ և Ե խմբերում է, որտեղ բոլոր կազմակերպությունների զուտ շահույթի սահմանները ոչ միայն բացասական չեն, այլև բարձր են ճյուղի մեղիանից: Հարկ են համարում հիշեցնել, որ վերջին երկու խմբերի մեջ ներառված կազմակերպությունների առանձնահատկությունը այն է, որ երկուսի մեջ էլ ներառված են առավելապես իրավաբանական անձանց ֆինանսավորող վարկային կազմակերպությունները: Հետևաբար, կարելի է որոշակի համոզվածությամբ ասել, որ գերակշռորեն իրավաբանական անձանց վարկավորող կազմակերպությունները ունեն ճյուղում ամենից լավ զուտ շահույթի մակարդակները:

Աղյուսակ 2-ի և 3-ի 4-րդ սյան մեջ ներառված բոլոր մեծությունները դրական են, քանի որ հասույթի համար թույլատրելի արժեքների տիրույթը $[0; +)$ է: Սա իր հերթին նշանակում է, որ բոլոր կազմակերպությունները աշխատում են ինչ-որ չափի հասույթ ապահովելով: Նույնը ճիշտ է նաև 5-րդ սյան համար, քանի որ Ընդհանուր Ակտիվների և Ընդհանուր Կապիտալի հարաբերակցության արժեքը գործնականում միշտ լինելու է $[1; +\infty)$ միջակայքում:

Հարկ է նշել, որ տեսականորեն հնարավոր է վերջին ցուցանիշի արժեքի ստացում (0;1) միջակայքում: Նման բան կարող է տեղի ունենալ, օրինակ, երբ հնարավոր կորուստների դիմաց ձևավորված պահուստները նվազեցնեն ակտիվների մեծությունը այնքան, որ Ընդհանուր Կապիտալն սկսի գերազանցել Ընդհանուր ակտիվները, իհարկե, Պարտավորությունների բավական փոքր լինելու պայմաններում:

5-րդ սյան խմբերի միջև կարող է նկատվել օրինաչափություններ, որոնք պատահական չեն: Հիշեցնենք, որ խմբերի առանձնացման երկու չափանիշներից մեկը հենց Լևերիջի մակարդակն էր՝ հաշվարկված որպես Ընդհանուր Կապիտալի և Ընդհանուր Ակտիվների հարաբերություն: Համապատասխանաբար, Ա խմբում ներառված են ցածր լևերիջ ունեցող կազմակերպությունները, Բ խմբում՝ միջին, և Գ խմբում՝ բարձր: Նույն ճիշտ է նաև Դ և Ե խմբերի համար: Դ խումբը ցածր լևերիջ ունեցողն է, Ե խումբը՝ բարձր իրավաբանական անձանց ֆինանսավորող կազմակերպությունների հատվածում:

Ա4 և Ա7 կազմակերպությունների վերլուծությունը թույլ է տալիս հասկանալ ROE-ների այդքան ցածր և բարձր լինելու պատճառները: Դրանց ROE-ների բանաձևերը կարելի ամփոփել հետևյալ կերպ.

$$-1.0464 = -0.5796 * 0.2024 * 8.9188, \text{ Ա4}$$

$$0.5676 = 0.3452 * 0.3792 * 4.3360, \text{ Ա7}$$

Դյուպոն բանաձևը ճյուղի ROE-ի համար հաշված բաղկացուցիչների մեդիանների արտադրյալներով կունենա հետևյալ տեսքը.

$$0.0729 = 0.1398 * 0.1950 * 2.6725, \text{ Ա}$$

Պարզ է դառնում, որ Ա4-ի խնդիրը կենտրոնացված է զուտ շահույթի սահմանի ոլորտում, քանի որ ակտիվների շրջանառելիության մեծությունը բավական մոտ է ճյուղի մեդիանին, իսկ լևերիջի բարձր լինելը տվյալ բանաձևում միայն խթան է ROE-ի մեծացման համար: Հետևաբար՝ Ա4-ի կառավարման մարմինները պետք է ձգտեն վերափոխեն իրենց ծախսային քաղաքականությունը: Ա-7-ը մյուս կողմից հաջող է հանդես գալիս բանաձևի բոլոր տարրերի ուղղությամբ՝ նշանակալիորեն գերազանցելով ճյուղի մեդիանները: Ներկայացնենք Բ խմբում ուշադրության արժան կազմակերպությունների Դյուպոն բանաձևերը:

$$-0.7818 = -0.3711 * 0.4503 * 4.6788, \text{ Բ1}$$

$$-0.0543 = -0.0977 * 0.2447 * 2.2684, \text{ Բ2}$$

Ինչպես Ա1-ի, այնպես էլ Բ1-ի և Բ2-ի դեպքում կազմակերպություններին չի հաջողվում զուտ շահույթի սահմանների առնվազն դրական մակարդակ-

ներ ապահովել: Ե խմբի մասին կարելի է ասել հետևյալը. Ե խմբի Կապիտալի շահութաբերությունը ցածր է ճյուղի մեդիանից, սրա պատճառը նրանց ցածր լևերիջն: Լևերիջի ցածր լինելը պայմանավորված է նրանով, որ այս կազմակերպություններում հիմնական մասնակիցը պետական կառավարման մարմիններն են և վերջիններս հետապնդում են ոչ այնքան կոմերցիոն նպատակներ, որքան սոցիալական: Կառուցենք վարկային կազմակերպությունների կապիտալի շահութաբերության, ՋՇՍ, ԱՇ, ԿԲ տվյալների շարքերի կոռելյացիոն մատրիցը (Աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 4. Ըստ Դյուպոն բանաձևի տարրերի կառուցված կոռելյացիոն մատրից (2016թ.)

	ROE	ՋՇՍ	ԱՇ	ԿԲ
ROE	1.000000			
ՋՇՍ	0.778187	1.000000		
ԱՇ	-0.193612	-0.374140	1.000000	
ԿԲ	-0.341684	-0.553502	0.081782	1.000000

Կոռելյացիոն մատրիցը ցույց է տալիս, որ և կապիտալի շահութաբերության և ակտիվների շրջանառելիության միջև առկա է բացասական կոռելյացիա: Նման բանը սպասելի էր, քանի որ և ակտիվների շրջանառելիությունը և կապիտալի բազմապատկիչը կապիտալի շահութաբերությունը խթանող գործոններ են, հետևաբար՝ դրանց բարձր մակարդակները պետք է բերեն ավելի բարձր կապիտալի շահութաբերության և հակառակը: Կապիտալի շահութաբերության ու կապիտալի բազմապատկիչ բացասական կապը կարող է բացատրվել նրանով, որ ներգրավված փոխառությունների կառավարման արդյունավետությունը չի գտնվում բավարար մակարդակի վրա:

Եզրակացություններ

Ամփոփելով նշենք, որ հետազոտության ընթացքում ուսումնասիրվեցին «համանման խմբերի» կազմում ներառված վարկային կազմակերպությունների ROE-ները և այդ ROE-ների ամբողջական պատկերը տվող դրանց տարրերը՝ զուտ շահույթի սահմանները, ակտիվների շրջանառելիությունը և կապիտալի բազմապատկիչը Դյուպոն բանաձևի միջոցով: Դյուպոն բանաձևի օգտագործմամբ իրականացված վերլուծությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ մի շարք կազմակերպություններ ձախողվում են ծախսերը պլանավորելիս: Վերջինիս արդյունքում զուտ շահույթի սահմանները բացասական արժեք են ստանում՝ բացասական դարձնելով նաև ROE-ն: Վերլուծության արդյունքում կարող ենք կատարել հետևյալ եզրահան-գումները.

1. Վերլուծության արդյունքում չարձանագրվեցին ROE-ների բաշխման օրինաչափություններ կազմված «համանման խմբերում», քանի որ Ա, Բ և Գ խմբերում պատկերը կամայական էր: Միակ օրինաչափությունը այն էր, որ իրավաբանական անձանց վարկավորման վրա շեշտը դրանց կազմակերպությունների շարքում (Դ և Ե) չկային բացասական ROE-ով աշխատող կազմակերպություններ, ի տարբերություն ֆիզիկական անձանց վարկավորման վրա կենտրոնացած կազմակերպությունների,

2. Կառուցված կոռելյացիոն մատրիցը ցույց տվեց բացասական կապի առկայություն կապիտալի շահութաբերության և ակտիվների շրջանառելիության և կապիտալի բազմապատկչի միջև:

Նշենք, որ ROE-ների բացասական արժեքները վտանգում են կազմակերպության ֆինանսական կայունությունը՝ անվստահություն առաջացնելով ներդրողների մոտ, ինչպես նաև վատթարացնում ճյուղի ընդհանուր պատկերը՝ նվազեցնելով ֆինանսական այս հատվածի գրավչությունը:

Լևոն ԱԼԻԽԱՆՅԱՆ

Վարկային կազմակերպությունների կապիտալի շահութաբերության վերլուծությունն ըստ «համանման խմբերի»

Բանալի բառեր. վարկային կազմակերպություն, կապիտալի շահութաբերություն, կապիտալի բազմապատկչի, Ղյուպոն բանաձև, «համանման խմբեր»

Կազմակերպության ֆինանսական վերլուծության հայտնի մոդելներից է Ղյուպոն մոդելը: Այն շեշտը դնում է կապիտալի շահութաբերության վրա, որն ուսումնասիրում են՝ տրոհելով բաղկացուցիչ մասերի: Այս հոդվածում Ղյուպոնի մոդելի միջոցով համեմատվում են ըստ «համանման խմբերի» առանձնացված վարկային կազմակերպությունների կապիտալի շահութաբերությունները և դրանց աճին նպաստող գործոնները:

Левон АЛИХАНИЯН

АНАЛИЗ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ КАПИТАЛА “ПОХОЖИХ ГРУПП” КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Ключевые слова: кредитные организации, мультипликатор капитала, рентабельность капитала, формула Дюпон, “группы похожих организаций”

Модель Дюпон является одной из известных моделей финансового анализа. Она основана на изучении отдельных составляющих рентабельности капитала. В этой статье сопоставляется рентабельность капиталов “похожих групп” кредитных организаций и факторы влияющие на их рост с помощью модели Дюпон.

Levon ALIKHANYAN

ANALYSIS OF THE ROE INDICATORS OF CREDIT ORGANIZATIONS BY “THE PEER GROUPS”

Key words: credit organizations, return on equity, equity multiplier, DuPont formula, “peer groups”

The DuPont model is one of the well-known tools for financial analysis of a company. It emphasises the importance of the Return on Equity by breaking it down into components. In this article, a comparison is made between the credit organizations included in “peer groups” by focusing on the return on equity and factors contributing to its increase, using the DuPont model.

RECOGNIZING CULTURES IN INTERNATIONAL SALES

Reza ARMANPOUR

PhD Student at European Regional Academy of Armenia

Key words: English: Negotiation, Culture, interactive task, international business, Cultural Diversity, low and rich standard

Introduction

Today, the people of the world are increasingly forced to interact, negotiate and understand other cultures. One country's culture has long been the main cause of the systematic differences in behavior as an important environmental factor. The disregard for cultural differences has been the cause of many commercial failures (Steenkamp, 2001; 30). However, when cultural differences are well understood and successfully managed, they can lead to competitive commercial operations and sustainable resources. Companies operating in international trade, due to the various cultural and national boundaries faced, should be familiar, also owing to diaspora (Manaseryan T., 2004) with the various ways, in which sales and business negotiations are conducted. This means that negotiators are interacting with people of cultures that are not homogeneous and must be able to provide different negotiation styles according to the situation (Simintiras and Thomas, 1998; 10).

The Effect of Cultural Diversity on International Trade:

Global companies are increasingly dependent on the effectiveness of business negotiations for their survival and growth. In search of opportunities in global markets, managers have been significantly involved in international trade talks. International negotiations are one of the most challenging tasks and managers spend more than 50% of their time on this (Reynolds et al., 2003; 236). As markets, competition and organizations become global, businessmen, politicians and consumers who form these institutions are also forced to interact, guide, negotiate and understand with other people's cultures. Working with people whose values and beliefs differ from you in terms of language and traditions can lead to curiosity and even costly business failures. As such, Baha'i's experiences of managers and politicians have been made clear that trade and politics are not

separate and that the intellectual domination of activity is separate from the particular beliefs and cultural values of a society. All social behaviors are realized in a particular context and deeply connected with values and beliefs. This means that the mismanagement of cultural differences has high risks. Neglecting or falsely guiding these differences can mean inability to protect employees, misinterpretation of the potential of international border unionism, inevitable mistakes in marketing, and failing to create sustainable sources of competitive advantage. Mismanagement in cultural differences may lead other successful organizations and managers to intercultural activities with impasse and inefficiency. But when cultural differences are managed successfully, it can lead to creative business operations, better and faster training in organizations, and the creation of sustainable resources for competitive advantage (Hulkin, 1998; 51).

The role of sales negotiations in international trade:

International trade has contributed significantly to the growth and growth of global trade. Companies operating in international trade, due to the various cultural and national boundaries faced, should be familiar with the various ways in which sales and commercial negotiations are conducted. This means that the negotiators are interacting with people of different cultures and, in order to succeed in the negotiations, must be able to provide different negotiation styles with respect to the situation (Simintiras and Thomas, 1998; 10). Obstacles to successful agreements in the intercultural trade negotiations are the most cultural, economic or legal barriers. In such cases, the parties understand the negotiation of their ethnic and racial backgrounds and their own experiences, and they often fail to understand why the negotiations failed. This indicates the lack of awareness and knowledge of the culture and the strange and unnatural expectations of the other side, which is considered as an obstacle to efficient and effective negotiations with people from other cultures. The success of intercultural negotiations depends on the ability to see issues from the standpoint and perspective of other people in the negotiation and understanding of cultural values and their backgrounds (Gulbro and Herbig, 1995; 19). Considering that international negotiations today are one of the most important and essential skills in any form of international trade, and on the other hand, given the significant growth of international trade at the global level, the ability and skill in negotiating international sales has a special significance and is considered as an important advantage (Simintiras and Thomas, 1998; 10). Most sales are linked to negotiation skills. The parties involved in the transaction need to agree on prices and other issues related to the sale. Marketing is dependent on transaction activity as well as the way in which the exchange is carried out. In the negotiations, two or more entities are linked to each other for an agreement. Although the price is one of the things most discussed, other issues such as contract completion time, the quality of the goods and services offered, the volume of purchases, liability and financial obligations, risk, promotion and product safety are also among other issues. Marketers who are in a negotiating and negotiating position

need some special attributes and skills to function effectively and efficiently. The most important of these skills are: planning skills and awareness of the nature and subject of negotiation, the ability to be accurate and fast under stressed and uncertain situations, effective listening skills, judgment and general intelligence, integrity, honesty, persuasion and tolerance. (Kotler, 2000; 638--639).

Culture Effects on Intercultural Sales Talks:

Negotiation is one of the most important elements of sales. Negotiation is a process by which at least two parties try to reach an agreement on mutual interests (Gulbro and Herbigs, 1996, 17). The negotiation process is a complex process that is heavily influenced by the culture of the negotiators. For example, in the process of establishing a contact between individuals, the negotiation is influenced by the influence of the ethnic heritage (ethnicity), attitudes and habits formed in the negotiator's culture. Individuals with similar cultural backgrounds tend to present and share common patterns of thinking, feelings and reactions to their cultural heritage. As a result, it can be stated that behavior in negotiation is compatible with culture, and each culture requires a distinctive negotiation style. This compatibility has been confirmed in the literature of the culture that buyers and sellers have studied with common culture. Despite the rich and rich literature on the intercultural negotiation behavior, little attention has been paid to the intercultural talks. In international sales negotiations, when parties involved in negotiating into different cultures (heterogeneity), have different thoughts, feelings and behaviors. Such cultural differences in the intercultural negotiations are commonplace and can affect the process and outcome of negotiations (Simintiras and Thomas, 1998; 11). When negotiating with someone from a different country with a different cultural background, the process and negotiation process can be seen as a barrier to successful business negotiations (Gulbro and Herbigs, 1995; 19). A complete understanding of others is a way to succeed in intercultural business talks. Understanding and understanding the culture of the parties involved in the negotiation and the effective use of this knowledge to understand the demands of each negotiating party and to guide negotiations to a winner-winner status is a way through which trade negotiations can be made between Cultural achievements have achieved good results (Gulbro and Herbigs, 1995; 20).

Cultures of low and rich standards:

The verbal message and non-verbal indications determine the full concept of a relationship. On the other hand, people in different cultures send and interpret verbal messages and non-verbal references in different ways. These differences in the creation of communication have divided cultures into two categories of low-quality, righteous practices (Akhtar, 2001; 98). Eduard Hall states that one of the key dimensions of culture, which is particularly relevant to the negotiating context, is the field of communication. According to Hull, cultures, based on the role of the context of communication, are in the continuum of hard-to-reach culture. In simple culture, communication is used in the

form of explicit messages, and people are more likely to emphasize formal communication and verbal statements, and in such cultures these words are the words that convey the meaning of the message. Countries like the United States, Switzerland and Germany can be called this category. In contrast to deeply-cultures, less information is presented in plain and explicit verbal statements, and the message is not understood without regard to the context of the relationship. In such a culture, facial expressions, gestures, and organ language are important. Countries such as Japan, China, Brazil, and Mexico, Spain and Italy can be considered as such (Simintiras and Thomas, 1998; 12).

In low standard cultures, such as North America, Germany and Switzerland, communication is clear and precise. In these cultures, these words represent the meaning of a message, and rituals do not play a role in this regard. So what is said to be more important is how to say and where to say it. Germans and Americans have common characteristics as owners of low-cultures. However, they also have a significant difference in their relationship. The Germans are more official when talking with each other than Americans. They even call their closest colleagues called "gentleman" or "lady". In Germany, it is customary to refer to specialist doctors or doctors for example (Akhtar, 2001; 99). Briefly it can be mentioned that people living and growing in the West tend to be verbal, and in contrast to the Orientals, they are more inclined to non-verbal communication. It is not surprising that people in the East are expected to understand nonverbal spells and what they are not spoken of. In the course of business contacts, the Westerns should pay less attention to what they hear, with such cultures, and instead pay more attention to what they see (Keegan, 2002; 74). Conversely, in the context of rigorous cultures such as Asian, Latin American and Middle Eastern cultures, communication is of great importance. In these cultures, only the words of the message are not transmitted, but in addition, the meanings of the text and the content of the message are drawn out (Akhtar, 2001; 99). Therefore, communication in hard cultures is strongly dependent on non-verbal aspects of communication. While in easy cultures, communication is largely dependent on explicit cases and verbal communication (Fig. 1). Recent studies indicate that there is a strong relationship between the low Hall of Humor and the Indicator of Individualism-Collectivism, as well as the Hofstede Power Spectrum. For example, American superficial culture has a low power distance indicator and high individualism, while the deep culture of Arab countries has an indicator of high power distance and low individualism. In general, managers in the best of culture will probably be best served because they are accustomed to writing reports, contracts, and other written communications. In an easy culture, a person wants to enter the deal very quickly. In a deep culture, business leads more to go, because it's necessary to get more information about business people before extending relationships. People in a deep-seated business do not know how to manage their relationships with people who have a sophisticated culture. Hall says that if you do not want to spend time in the Middle East to drink tea

with others, you will have trouble. You need to learn to get bored and do not hurry to enter the deal. Even in easy cultures, our communication depends on our affiliation. Often, we are not aware of it. Hall says, since most of our culture is outside of our consciousness, in most cases we do not even know what we know (Caetura, 2004; 140).

Negotiation process

Negotiation includes two aspects: the main issue (the case negotiated, such as an agreement between the channel members for the distribution and marketing of a product), and the second, the negotiation process (how to negotiate). The second case is rarely raised as a significant issue when negotiations are conducted in similar and common cultural contexts. Only when dealing with a person from another country and a different cultural background is the process and process of work usually a serious obstacle to the main issue, and in such a situation, it is first necessary to determine the process of work before the start of negotiations. In the classical perspective, the negotiation process includes four stages: non-task, duty, persuasion, and agreement. The first stage describes the familiarization process and establishes consistency and agreement among the members of the negotiating team. This step does not include the exchange of information related to business meetings. According to Graham, the main difference between the Americans and the Japanese is that the Japanese focus on business more on personal relationships, and more time spent on good relations (close relationships) than Americans. This will lead to a conflict between the two companies' businesses, which will increase the chances of failure of negotiations (Gulbro and Herbig, 1995; 21). In another study on the process of dealing with the Chinese, the Chinese point out that the Chinese do not do business with people who do not know or trust them. Therefore, it is very important to establish a friendly and solid relationship based on mutual trust before the contract is concluded (Herbig and Drew, 1998; 40).

The second step is to exchange information related to the needs and preferences of the parties. For example, in Japanese companies, this exchange of information is the main part of the negotiations. The questions and explanations are very Japanese for the complete understanding that they consider necessary for the final success of the negotiations. The stage of convincing and compromising (the third stage) is an attempt to modify the views and opinions of the parties and use different convincing procedures. The Japanese do not spend much time on this stage, and in other words, they will spend more time in the two previous steps. The Japanese believe that if there is enough understanding between the parties, there is not much time to convince. Instead, American companies spend a lot of time on this stage, and believe that if there is no proper control, failure will be necessary. The fourth stage, which is the same stage of acceptance and agreement, is the final stage of the negotiation process in which the parties reach an agreement. In order to reach an acceptable agreement between the two sides, each side should usually give a score to the opposite side. Therefore, it is imperative for both parties to reach an

agreement (Gulbro and Herbig, 1995; 21). From SIMINTIRAS and Thomas's perspective, after getting ready for intercultural sales talks, the different parts of the negotiation process can be divided into two different stages:

- 1 - Non-task engagement
- 2 - Task engagement

The first step, or non-task engagement, is a description of the stage of identifying each other or the stage of communication between the members of the negotiating team. This is the stage for engagement with members that will open meetings and meetings on the exchange of business-related information and make the negotiators better known. The consequence of these interactions is to influence the superiority of the situation, the correctness of the formation of ideas and the attractiveness of the people in the negotiations. The second phase of the negotiation process describes the engagement task and is related to the business negotiation, and this phase involves exchanging information about the needs and preferences of the negotiators. This step emphasizes the exchange of information, encouragement and bargaining strategies, assignments and concessions that will be agreed upon at the end of the negotiations. It is believed that hardcore cultures affect the non-functional and functionally related factors, in other words, the effect of intercultural sales results. Figure 2 illustrates Siminteiros and Thomas's views on the interactions of the intercultural sales negotiation process.

1. Non-task engagement

Position superiority: In the non-tasking phase of the negotiation process, the superiority of the position plays an important role. The situation can be determined by individual circumstances, age, gender, education, position of the individual in the company, and relative position of each company. In almost every negotiation, there are differences in the negotiating position that should be considered as a powerful cultural foundation in international negotiations. In intercultural sales negotiations, this issue is of great importance for buyers and buyers to recognize and understand the position of superiority. Different cultures have different degrees of importance for negotiating positions. Rich cultures place the position in the center of the work. Because the understanding of each other in communication is institutionalized in every person, and the understanding and meaning of each part of communication in the minds of individuals is done. In such cultures, the relationships between people are vertical in nature and the words used in the negotiation are not more important than the negotiating position. Here, not only what is said, but also how it is said is also very important. There are fewer differences between the roles in the simple cultures and there are fewer rules about how the right behavior is. Instead, more people rely on informal and personal relationships in the talks. According to Graham, superiority has a remarkable influence on intercultural sales talks and can have an impact on its outcomes. The disagreements over negotiators' positions between

deep and super-cultural cultures are a potential source of issues and problems (Simintiras and Thomas, 1998; 14). Accuracy of the formation of attitude: At the stage of non-obligatory engagement, negotiators tend to form their ideas about each other's attitudes and characteristics. This is an important issue, because the initial perception of individuals from others in the first encounter with them can be considered a basis for a future bargaining strategy. Graham emphasizes that based on the notion that negotiation strategies are formulated, communications are formed, and strategies are evaluated. The incorrect formation of ideas can negatively affect the next stages of the talks and destroy future negotiations. Findings in this context suggest that when someone first seeks for the first time, people find understanding of each other, which is an introduction to other stages, and typically this knowledge is formed on the basis of minimal information, and people about others Judging by this initial understanding that is influenced by personal factors. Research results indicate that negotiators from different cultures, seemingly alien to each other, may have problems in evaluating each other. Similarities allow negotiators to understand each other correctly and use it as a basis for trust and mutual interpersonal relationships. In other words, negotiators with similar cultural backgrounds display common cognitive patterns in the communications process, and thus increase the chances of negotiation knowing more accurately than each other, and in contrast to negotiators with Different cultural backgrounds, the probability that the parties negotiate will understand the exact understanding of each other, is reduced (Simintiras and Thomas, 1998; 16-17).

Gravity among people: People who are similar to different people are probably better off and understand each other better. The resemblance between negotiating parties can create confidence in them and ultimately lead to attraction among people. Various dimensions of similarity have been investigated, including the attitude and perception of each other, the interests, values and personality of individuals. People are interested in loving people who are different in their own way. Similar people are more interested in working together than non-like people. The amount of attraction among people can have positive or negative effects on the outcome of negotiations. Initially, this could increase the level of consent of the parties in the negotiations. Secondly, this could have a negative impact on the outcome of the talks. Sellers and buyers who are eager to maintain satisfactory interpersonal relationships can sacrifice economic privileges for their relationships. People who are attracted to the opposite party are likely to give concessions to the opposite. Therefore, the negotiator may lose the benefit of obtaining the consent of the other party (Simintiras and Thomas, 1998; 17-18).

2. Interaction task

Information exchange: The second phase of the negotiation process describes the task interactions. During this stage, the exchange of information takes place, in which the needs and expectations of the parties are defined. In particular, there is a special em-

phasis on realizing expectations of the parties in the field of interest at this stage. Negotiators should clearly state their position and needs and recognize the position and needs of their opponents. At this stage, a clear understanding of the needs and expectations of the parties is of particular importance. Trandian studies show that more similarity of communication leads to more effective interaction between the negotiating parties. Despite the thousands of languages, dialects and accents in the world, verbal communication and verbal communication seem to be complex. Even if the two sides understand each other and the two sides are fluent, the meaning of the information exchanged may be lost as a result of indirect and indirect speeches. In addition to the complexities involved in verbal communication, intercultural sales negotiators are also faced with the problem of non-verbal communications. This could lead to a failure in the negotiation process. Researchers have pointed to some common problems in the exchange of non-verbal information in intercultural talks. For example, the findings show that well-known cultural behaviors with respect, glance at the other, facial expressions, and the use of time and space can have harmful effects in the exchange of intercultural information. The cultural context of a person in communications is evident during the negotiation. An individual from an easily accessible culture will focus on clear and verbal messages. On the other hand, communicating between two people with more culturally diverse backgrounds is more implicit and non-verbal behaviors are meaningful. These behaviors can include the explanations given to the movements of the face and body (organ language) and gestures. When the buyer and seller negotiate with a similar cultural context, they typically exchange common verbal and non-verbal elements in communication. But in commercial negotiations between sellers and buyers with different cultural backgrounds, it is likely that exchanged information will be heavily influenced by the complexity of verbal and verbal communication. Consequently, it is more likely that the outcome of intercultural negotiations is negative among sellers and buyers with different cultural backgrounds (Simintiras and Thomas, 1998; 18-20). The bargaining and persuasion strategy: The process of encouraging the negotiation process involves the parties' efforts to modify and reverse the expectations of the other party. Intercultural studies show that each country uses its own cultural method to persuade. The phase of persuasion is emphasized on the importance of a bargaining strategy that can influence the negotiation process. From a managerial point of view, the important question regarding the negotiation process is how the bargaining strategy affects the outcome of the talks. There are basically two bargaining strategies under the heading of a Solution-oriented strategy and instrumental strategy. Solution-oriented strategies are used when communication is based on problem identification, search for solutions, and the selection of the most appropriate solution possible. For example, when a vendor cooperates with the buyer and searches for the information the buyer wants. Tool strategies are used when communicating at the stage of influencing the behavior and attitude of the other party. For

example, when a vendor with convincing promises, recommendations and rewards will affect the buyer. It is recommended that vendors avoid technology tools and instead use solvable strategies, because negotiating in a coherent environment will increase the chances of a mutually beneficial deal. It is believed that a solution-oriented strategy is most used in communication between people with similar cultural backgrounds and, therefore, more favorable results are obtained from the negotiations, and if the parties to the negotiations belong to different cultures, They tend to use instrumental strategies, and therefore, the desired results of the negotiations will not be achieved (Simintiras and Thomas, 1998, 20-21). In many Asian countries, the negotiators have fully discussed all aspects before awarding any privileges, and when they concede that they have believed that they have come to an end. Negotiators with a low culture of customs, They are interested in giving up small concessions during the negotiation process and reimbursement on the other side. The final stage of negotiations is to reach an agreement that includes the interests of the negotiating parties. According to Georgi's view, an agreement must be a supportive partner for development and should be flexible in the face of unwanted and unwanted changes that are taking place in the future (Simintiras and Thomas, 1998; 21-22).

Conclusion

It is believed today that international negotiations are one of the most challenging business tasks. Negotiators need to be sensitive to the cultures of others in order to succeed in international markets. Cultural sensitivity or the ability to correctly understand a culture should be carefully cultivated. Perhaps the most important step in this direction is accepting that false or true, good or bad culture does not make sense, but they are merely different from one another. It can not be wrong to think that a culture conflicts with other cultures. The greater the difference between a foreign culture and the culture of the negotiating country, the greater the sensitivity, tolerance and flexibility of the negotiating area. Understanding and right perception of the culture of the parties involved in the negotiations and the effective use of this understanding to meet the demands of each of the parties to negotiate and negotiate the winner-winner status is a way through which trade talks can be made. Interculturalism achieved favorable results.

1. Astro, s, h. (1380), "Global Marketing", translated by: Hasan Ismailpour and Mohsen Najafian, Tehran: Knowledge look.
2. Cataura; Philip R. (1383), "International Marketing", Translation: Hashem Nikomaram and Mohammad Ali Abdolvand, Tehran: Islamic Azad University.
3. Hulkin; Lisa; (1377), "Managing Cultural Differences", Translation: Ali Taiefi, Tehran: Marketing Specialist Monthly, No.1.
4. Gulbro; Robert and Herbig; Paul. (1995), "Differences in cross-cultural negotiation behavior between industrial product, consumer product firms", Journal Business & Industrial Marketing,
5. Gulbro; Robert and Herbig; Paul. (1996), "Cross-cultural negotiating processes", Industrial Management & Data Systems, vol. 96 No.3.

6. Herbig; Paul and Drew; Martin. (1998), "Negotiating with Chinese: A cultural perspective", Cross Cultural Management, vol. 5 No.3.
7. Keegan; Warren J. (2002), "Global Marketing Management", New York: Prentice-Hall.
8. Kotler; Philip. (2000), "Marketing Management", the Millennium edition, NY: Prentice-Hall.
9. Manaseryan, T. (2004, January). Diaspora the Comparative Advantage for Armenia. AIPRG Working Paper, 4
10. Reynolds; Nina, Simintiras; Antonis and Vlachou; Efi. (2003), "International business negotiations", Industrial Marketing Review, vol.20 No.3.
11. Simintiras; Antonis C. (1998), "Cross-cultural sales negotiations", Int.Mtg. Rev., vol.15 No.1.
12. Steenkamp; Jan-Benedict E.M. (2001), "The role of national culture in international marketing research", International Marketing Review, vol.18 No.1.

Reza ARMANPOUR

Recognizing Cultures in International Sales

Key words: English: Negotiation, Culture, interactive task, international business, Cultural Diversity, low and rich standard

Negotiation is a process by which at least two parties try to reach an agreement on their favorite topics. When negotiating with people from another country and with different cultural backgrounds, this process can become a barrier to success in negotiations. Given the growing trend of global trade, companies active in international trade are familiar with the various ways in which sales and business negotiations take place, given the different cultural and national boundaries they face. The study contributes to the understanding of the potential cultural-related barriers facing international business negotiators and helps international marketers to effectively address these barriers that can contribute to the failure of intercultural talks.

Реза АРМАНПУР

Признание культур в международных продажах

Ключевые слова: Переговоры, культура, Задача взаимодействия, Международный бизнес, Культурное разнообразие, низкие и богатые стандарты

Переговоры - это процесс, который облегчает достижение согласия по их любимым темам. При ведении переговоров с другими странами и различных культурных традициях этот процесс может стать препятствием для успеха переговоров. Ведущие тенденции мировой торговли, компании в области международной торговли знакомы с различными путями проведения торговых и деловых переговоров с учетом различных культурных и национальных границ, с которыми они сталкиваются. Изучение международных деловых переговорщиков и помощь международных маркетологов может помочь в решении этих проблем.

Ռեզա ԱՐՄԱՆՊՈՒՐ

Միջազգային վաճառքի մշակույթների ճանաչում

Բանալի բառեր. միջազգային բիզնես, փոխգործակցության խնդիր, մշակույթ, բանակցություններ, մշակութային բազմազանություն, ցածր և հարուստ չափանիշներ

Բանակցությունները գործընթացն է, որը հեշտացնում է համաձայնության հասնելու իրենց սիրելի թեմաների շուրջ: Երբ բանակցություններ են վարվում այլ երկրների հետ և տարբեր մշակութային ժառանգության հետ, այս գործընթացը կարող է դառնալ խոչընդոտ բանակցությունների հաջողության համար: Առետրի առետրի առաջատար միտումները, միջազգային առետրի ոլորտի ընկերությունները ծանոթ են այն տարբեր եղանակներին, որոնց վաճառքի եւ գործարար բանակցությունները տեղի են ունենում, հաշվի առնելով տարբեր մշակութային եւ ազգային սահմանները: Միջազգային բիզնես միջնորդների ուսումնասիրությունը եւ միջազգային շուկաների օգնությունը կարող են օգնել հաղթահարել այդ խնդիրները:

**ՄԻՋՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ
ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ: ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ԽՈՇՈՐԱՑՈՒՄ**

Արսեն ՍԱՐԳՍՅԱՆ
ՀՊՏՀ ասպիրանտ

Բանալի բառեր. տեղական ինքնակառավարում, համայնք, միջհամայնքային համագործակցություն, խոշորացում, բարեփոխում

Հայաստանի Հանրապետությունում տեղական ինքնակառավարման համակարգի արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով գերակայություններ համարվեցին համայնքների խոշորացումը և միջհամայնքային համագործակցության ձևավորումն ու զարգացումը: Այս նպատակից ելնելով, Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը դեռևս 2011 թվականի նոյեմբերի 10-ի նիստի N44 արձանագրային որոշմամբ հաստատեց Համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգը:

Միջհամայնքային համագործակցությունը վերաբերվում է երկու կամ ավելի հարևան համայնքների կողմից համատեղ գործունեությանը, համայնքային վարչական խնդիրների, համայնքային ծառայությունների և տեղական զարգացման ոլորտներում, որը հնարավորություն է ընձեռում այդ գործընթացներն իրականացնել ավելի արդյունավետ, քան համայնքները դա կանեին առանձին:

Միջհամայնքային համագործակցությունը հիմնված է համայնքների համատեղ շահերի վրա, վերաբերվում է համայնքների կողմից իրականացվող մեկ կամ մի քանի լիազորությունների, կարող է լինել ինչպես սեփական այն-

պես էլ պատվիրակված, ներառում է դերերի և լիազորությունների համատեղ իրականացում, ենթադրում է ռիսկերի, ծախսերի, վերահսկողության և օգուտների համատեղ կրում: Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ ի հակադրություն համայնքների խոշորացման, միջհամայնքային համագործակցությունը չի ենթադրում համայնքային լիազորությունների փոխանցում, քանի որ համայնքների ՏԻՄ-երը պահպանում են այդ լիազորությունների իրականացման նկատմամբ վերահսկողությունը:

Միջհամայնքային համագործակցության ձևավորումը Հայաստանում իրականացվել է դեռևս 2000 թվականից սկսած: Համագործակցության հետ կապված օրենսդրական կարգավորումներ տեղական ինքնակառավարման ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունում առկա չեն եղել: Միայն 2015թ. ՀՀ Սահմանադրության 189-րդ հոդվածով սահմանվեց միջհամայնքային միավորումների վերաբերյալ իրավակարգավորող դրույթ: Սակայն միջհամայնքային միավորումը համարվում է միջհամայնքային համագործակցության տեսակներից ընդամենը մեկը, քանի որ միջհամայնքային համագործակցությունը կարող է ձևավորվել տարբեր ձևաչափերով:

Փաստորեն, այս իմաստով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը սահմանափակել է միջհամայնքային համագործակցության մեխանիզմներն ու գործիքակազմերը, սակայն այնուհանդերձ միջհամայնքային համագործակցության տարբեր ձևերի Սահմանադրությամբ ամրագրված չլինելը, կարծում ենք չի նշանակում որ հնարավոր չէ կազմակերպել և իրականացնել միջհամայնքային համագործակցությունը այլ ձևաչափերով:

Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության կողմից մշակվում է «Միջհամայնքային միավորումների մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը, որը համապարփակ լուծումներ է առաջադրում միջհամայնքային միավորումները ձևավորելու և զարգացնելու իմաստով: Մինչ օրենսդրական վերը նշված նախաձեռնության իրավակարգավորումներին անդրադառնալը, հարկ ենք համարում նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում միջհամայնքային համագործակցությունը շուրջ 15 տարի իրականացվում է կազմակերպա-իրավական տարբեր ձևերով: Հայաստանի Հանրապետությունում գործում է 25 միջհամայնքային միավորումներ, որոնք իրենց կազմում ընդգկրում են շուրջ 400 համայնքներ:

Սակայն վերջին տարիներին իրականացված համայնքների խոշորացման արդյունքում միջհամայնքային միավորումների անդամ համարվող համայնքների թիվը նվազել է:

Համայնքների կողմից միջհամայնքային միավորումները ստեղծվում են իրավաբանական անձանց միությունների, համայնքների միությունների և հասարակական կազմակերպություններ կազմակերպա-իրավական ձևերով:

Ունենալով իրավական նշված կարգավիճակը, այս կազմակերպությունների գործունեության հետ կապված իրավահարաբերությունները կարգավորվում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ:

Միջհամայնքային համագործակցության տիպային ոլորտներից են³¹⁶.

- **Համատեղ ծառայությունների մատուցում.** Դա միջհամայնքային հագործակցության ամենատարածված ոլորտներից մեկն է և ներառում է այնպիսի ծառայություններ, ինչպիսիք են թափոնների կառավարումը՝ ներառյալ աղբահանությունը, ջրամատակարարումը, հանրային տրանսպորտը և այլն:

- **Համատեղ վարչարարություն.** Այս ոլորտը նույնպես ամենատարածվածներից է և կարող է ներառել հարկային վարչարարությունը՝ տեղական հարկերի մասով, շինարարական թուլտվությունի տրամադրումը, տրանսպորտի կառավարումը և այլն:

- **Ծառայությունների վաճառք.** Այս տեսակը վերաբերվում է մեծ համայնքի կողմից իրեն շրջապատող համայնքներին ինչպես վարչական բնույթի, այնպես էլ հանրային ծառայությունների մատուցմանը:

- **Ռազմավարական պլանավորում և տարածքային զարգացում.** Այս տեսակը հիմնականում կիրառվում է այն դեպքերում, երբ համայնքը այնքան փոքր է տարածքով և բնակչությամբ, որ չի կարողանում արդյունավետ իրականացնել իր տնտեսական զարգացման քաղաքականությունն ու ծրագրերը: Նման խնդիրներ, օրինակ, առաջանում են զբոսաշրջության զարգացման ոլորտում, երբ մի քանի հարևան համայնքներ զբոսաշրջիկներին հրապու-

³¹⁶ Համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգ, ՀՀ կառավարության 2011 թ. նոյեմբերի 10-ի նիստի N 44 արձանագրային որոշում:

րելու համար գովազդում են միևնույն ենթակառուցվածքը կամ պատմամշակութային օբյեկտը:

• **Համատեղ ֆինանսավորում.** Այս տեսակը վերաբերվում է մեծ ենթակառուցվածքային նախաձեռնություններին, լինի դա ճանապարհաշինարարություն, թե մեկ այլ ենթակառուցվածքային ոլորտ, երբ համայնքները համատեղ ֆինանսավորման արդյունքում հնարավորություն են ունենում այն կառուցելու:

Տեղական ինքնակառավարումը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ ամրագրված համայնքների իրավունքն ու կարողությունն է և բնակչին՝ անկախ իր բնակության վայրից պետք է մատուցվեն օրենքով նախատեսված ծառայությունները ամբողջ ծավալով:

«Համայնքների գերակշիռ մասը ունակ չէ և չի իրականացնում իրեն օրենքով վերապահված լիազորությունների զգալի մասը, իսկ իրականացման դեպքում կպահանջվի լուրջ մարդկային, ֆինանսական ու տնտեսական ներուժ:

Հաշվի առնելով վերը նշվածը՝ պետության կողմից իրականացվող լիազորությունների և ֆինանսական միջոցների ապակենտրոնացման գործընթացներին զուգահեռ, ելնելով բնակչության շահերից և տնտեսական նպատակահարմարությունից, համայնքները կարող են միավորվել միջհամայնքային միավորումներում:

Տեղական ինքնակառավարման արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով համայնքների ավագանիները կարող են ստեղծել միջհամայնքային միավորումներ: Հանրային շահերից ելնելով՝ միջհամայնքային միավորումներ կարող են ստեղծվել օրենքով՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության առաջարկությամբ:³¹⁷

Վերը նշված Սահմանադրական նորմի հիման վրա մշակվող «Միջհամայնքային միավորումների մասին» ՀՀ օրենքը հստակ կարգավորումներ է նախատեսում, մասնավորապես առանձնացնելով միջհամայնքային միավորում ստեղծելու երկու եղանակները՝

³¹⁷ ՀՀ Սահմանադրություն (2015 թ. փոփոխություններով), 189-րդ հոդվածի 1-ին մաս:

- ✓ Համայնքների ավագանիների նախաձեռնությամբ(կամավոր)
- ✓ ՀՀ կառավարության նախաձեռնությամբ(օրենքով):

Հայաստանի Հանրապետության 2015 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրությունը անդրադարձել է նաև միջհամայնքային միավորումների կարգավիճակին, սահմանելով, որ միջհամայնքային միավորումը հանրային իրավունքի իրավաբանական անձ է:³¹⁸

ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ԽՈՇՈՐԱՑՈՒՄ

Անցել է շուրջ քսանմեկ տարի, ինչ Հայաստանի Հանրապետությունում ներդրվել է տեղական ինքնակառավարման համակարգը և սկիզբ դրվել ապակենտրոնացմանն ուղղված բարեփոխումներին: Անցած տարիների փորձը թույլ է տալիս հանգել այն եզրակացության, որ համակարգն անցել է ինստիտուցիոնալ զարգացման փուլը, որն արտահայտված է տեղական ինքնակառավարման ոլորտի փոխհարաբերությունները կարգավորող մի շարք միջազգային պարտավորությունների, օրենքների և ենթաօրենսդրական ակտերի ընդունմամբ:

Այդ ժամանակահատվածում մշակվել և ներդրվել են տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության մեխանիզմները, իրականացվել են նրանց կարողությունների ամրապնդմանն ուղղված միջոցառումներ, լրամշակվել է ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունը, խորացվել է ապակենտրոնացման գործընթացը: Սակայն տեղական ինքնակառավարման համակարգում անշուշտ դեռ առկա են մի շարք լուրջ խնդիրներ ու բացթողումներ, որոնք անհրաժեշտ է լուծել համակարգի կայուն զարգացումն ապահովելու համար:

Անցած տարիների բարեփոխումների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ապակենտրոնացման խորացմանն ուղղված հետագա քայլերի ճանապարհին առկա են մի շարք լուրջ խոչընդոտներ: Հայաստանում տեղական ինքնակառավարման համակարգի կայացումից ի վեր, առանցքային հիմնախնդիրներից մեկը, վարչատարածքային կառուցվածքն է, ավելի կոնկրետ՝ նրա մասնատվածության բարձր աստիճանը:

³¹⁸ ՀՀ Սահմանադրություն (2015 թ. փոփոխություններով), 189-րդ հոդվածի 3-րդ մաս:

Համայնքների թվում գերակշռում են գյուղական բնակավայրեր ընդգրկող համայնքները, որոնցից մեծամասնությունում բնակչությանը տրամադրվող ծառայություններից շատերը կամ իրականացվում են ցածր մակարդակով, կամ էլ ընդհանրապես չեն իրականացվում:

Կարծում ենք, որ միայն համայնքների խոշորացման դեպքում է հնարավոր լուրջ և էական արդյունքների հասնել ռեսուրսների կենտրոնացման և դրանց առավել արդյունավետ կերպով տնօրինման հարցերում:

Այս տարբերակը հնարավորություն կտա նաև խորացնել ապակենտրոնացման քաղաքականությունը՝ նոր կազմավորված խոշոր համայնքներում տեղական ինքնակառավարման մարմիններին վերապահելով առավել մեծ ծավալի լիազորություններով՝ մեծացնելով դրանց դերը հանրային կառավարման համակարգում:

Միաժամանակ չպետք է բացառել միջհամայնքային համագործակցության ձևավորումն ու զարգացումը (այդ թվում միջհամայնքային միավորումների ստեղծումը) խոշոր համայնքների կազմավորման պարագայում: Ավելին, որքան խոշոր և կազմակերպված լինեն համայնքները, մեծ լինեն դրանց լիազորությունների շրջանակներն ու այդ լիազորությունները գործնականում իրականացնելու կարողություններն ու հնարավորությունները, այնքան առավել բարենպաստ միջավայր կարող է ձևավորվել համայնքների միջև տարաբնույթ համագործակցության ծավալման, այդ թվում միջհամայնքային միավորումների ստեղծման համար:

Խոշորացված համայնքը տեղական ինքնակառավարման մարմիններին վերապահված լիազորություններն ու ծառայությունները ամբողջ ցանկով, արդյունավետ և մատչելի իրականացնելու, ինչպես նաև համայնքի սոցիալ-տնտեսական կայուն զարգացումն ապահովելու համար բավարար բնական, մարդկային և ֆինանսական ռեսուրսներ ու անհրաժեշտ ենթակառուցվածքներ ունեցող բնակավայրերի խումբ է, որտեղ բնակավայրերից մեկը հանդիսանում է կամ կարող է ձևավորվել որպես տարաբնակեցման համակարգի տեղային կենտրոն:³¹⁹

---

³¹⁹ Համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգ, ՀՀ կառավարության 2011 թ. նոյ. 10-ի նիստի որոշում:

Համայնքների միավորման և բաժանման մասին դրույթ է պարունակում ՀՀ Սահմանադրությունը, սահմանելով, որ համայնքները հանրային շահերից ելնելով կարող են օրենքով միավորվել կամ բաժանվել:³²⁰

Պետությունը՝ ի դեմս Հայաստանի Հանրապետության կառավարության, հիմք ընդունելով վերոնշյալ սահմանադրական նորմը, Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացնում է վարչատարածքային բարեփոխումներ, մասնավորապես իրականացնելով համայնքների միավորում կամ համայնքների խոշորացում:

Համայնքների խոշորացումը Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվում է օրենքով, այն է համապատասխան փոփոխություններ և (կամ) լրացումներ կատարելով «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքում:

Համայնքների միավորման կամ բաժանման սկզբունքներն են՝³²¹

- 1) տնտեսական նպատակահարմարությունը և զարգացման ապահովումը.
- 2) հանրային ծառայությունների մատչելիությունը և հասանելիությունը.
- 3) մարդկային (մասնագիտական) ռեսուրսներով ապահովվածությունը.
- 4) տեղական ինքնակառավարման մարմինների ինքնուրույնության ապահովումը.
- 5) ներհամայնքային տրանսպորտային հաղորդակցության, ինչպես նաև հաղորդակցության այլ միջոցների հասանելիության ապահովումը.
- 6) արդյունավետ կառավարման իրականացումը:

Հարկ է նկատել, որ համայնքների միավորման կամ բաժանման մասին օրենսդրական գործիքակազմերը իրավակիրառության տեսակետից գրտնրվում են շատ թույլ և ցածր մակարդակում: Մասնավորապես օրենսդրական

³²⁰ ՀՀ Սահմանադրություն (2015թ. փոփոխություններով) 190-րդ հոդված:

³²¹ «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքի 5.2-րդ հոդված:

մակարդակում թույլ են արտահայտված համայնքների միավորման սկզբունքները, կարգն ու չափորոշիչները:

Ելնելով վերոգրյալից, առաջարկվում է օրենսդրորեն ամրագրել վերը նշված բացերը, մասնավորապես լրացումներ կատարել «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքում:

Նշված օրենսդրական լրացումների իրականացման պարագայում պարզ կդառնա համայնքների խոշորացումն կազմակերպելու բուն նպատակը, իմաստը և իհարկե կառավարման ակնկալվող արդյունավետության բարձրացման հետագա տեսլականը:

Վարչատարածքային բարեփոխումների իրականացումը, մասնավորապես, համայնքների խոշորացումը, բարդ և բազմակողմանի գործընթաց է: Այն գրեթե անհնար է դիտարկել մեկ տեսանկյունից, ուստի նպատակահարմար ենք գտնում անդրադառնալ նրա տեսական հիմքերին՝ հատկապես շեշտադրելով Հայաստանի համար առանձնահատուկ կարևորություն հանդիսացող կողմերը:

Տեղական ժողովրդավարություն - Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է այն երկրների շարքում, որտեղ համայնքների խոշորացման հակառակորդները որպես հիմնական փաստարկ բերում են տեղական ժողովրդավարության նվազումը և բնակչության հնարավոր տեղաշարժը դեպի համայնքի կենտրոնական բնակավայր: Համայնքների խոշորացման տեսանկյունից այդ խնդիրը կարող ենք վերաձևակերպել հետևյալ կերպ. «որքան փոքր է համայնքը, այնքան մեծ են նրա բնակիչների՝ որոշումների կայացման գործընթացում ներգրավված լինելու հնարավորությունները, մյուս կողմից, որքան մեծ է համայնքը, այնքան ավելի նպաստավոր են պայմանները բնակչությանը ծառայությունների մատուցման արդյունավետության տեսանկյունից»: Հարկ ենք համարում նշել, որ միջազգային փորձը հստակորեն չի պատասխանում այն հարցին, թե արդյո՞ք մեծ համայնքներն իրոք ավելի արդյունավետ են մատուցում ծառայություններ, իսկ փոքրերը առավել ժողովրդավարական են: Սակայն չպետք է մոռանալ, որ օրինակ եվրոպական համատեքստում դիտարկվող այսպես կոչված փոքր համայնքները իրենց չափերով համապատասխանում են հայաստանյան մեծ համայնքներին: Այսպիսով կարելի է եզրահանգել, որ տեղական ժողովրդավարության տեսանկյուն

նից, համայնքների խոշորացմանն ուղղված ներկայիս բարեփոխումները վատթարացում չեն ենթադրում:

Քաղաքական տեսանկյուն – տեղական ինքնակառավարման մարմինները, հանդիսանալով հանրային կառավարման անբաժանելի մաս, չեն կարող անմասն լինել քաղաքական ազդեցությունից: Ավելին, համայնքային ընտրությունները արդեն վաղուց հայտնվել են քաղաքական կուսակցությունների ուշադրության կենտրոնում: Ընդհանուր առմամբ, կարծում ենք, որ դա դրական երևույթ է, որը նպաստում է մրցակցային դաշտի ստեղծմանը: Սակայն միևնույն ժամանակ, գտնում ենք, որ չպետք է մոռանալ, որ խոշորացումն ինքնին ենթադրում է համայնքների թվի կրճատում, որը ուղղակիորեն նշանակում է համայնքների ղեկավարների, որպես քաղաքական պաշտոնյաների թվի կրճատում: Հետևաբար, եթե համայնքների խոշորացման գործընթացը անտեսի քաղաքական կոնսուլտացիաները, այն կարող է լուրջ հակազդեցություն ստանալ այն քաղաքական կուսակցությունների և դրանց ներկայացուցիչ հանդիսացող համայնքների ղեկավարների ու ավագանու անդամների կողմից, որոնք իրենց վերընտրման հնարավորությունները նոր ձևավորվող համայնքներում անիրատեսական են համարում:

Բնակչության համատեղելիություն և մենթալություն - Հայաստանի Հանրապետությունը էթնիկ միատարրության տեսանկյունից աշխարհում առաջատարներից է, այնուամենայնիվ, գտնում ենք, որ մեզ մոտ առկա է աշխարհագրական տեղանքի կամ հին վարչատարածքային միավորի պատկանելության և ինքնաիդենտիֆիկացիայի սուր զգացողությունը: Խոշորացված համայնքի ոչ կենտրոնական և հատկապես փոքր բնակավայրի (բնակավայրերի) բնակիչների մոտ մտավախություն է առաջանում, որ իրենց վիճակը կվատթարանա և իրենք ընդհանրապես ուշադրության չեն արժանանա համայնքի ՏԻՄ-երի կողմից: Իրականում գտնում ենք, որ այդ մտավախություններն անտեղի չեն՝ գործնականում չի բացառվում այնպիսի իրավիճակ, երբ միացվող փոքր բնակավայրը ուշադրության իր բաժնին արժանանա մեծ բնակավայրի կարիքները բավարարվելուց հետո:

Արժանահավատ ենք համարում ներկայացնել այն փաստը, որ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքում, «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքում և ոչ էլ այլ իրավա-

կան ակտերում չկա որևէ իրավակարգավորում, որը կապահովագրի համայնքի կազմի մեջ մտնող փոքր բնակավայրերի ֆինանսական և տնտեսական շահերը: Գտնում ենք, որ այս կայացման փուլում հարկավոր է ստեղծել այնպիսի պայմաններ որոնք կբացառեն հնարավոր կամայականությունները:

Վերոնշյալ մեր առաջարկությունը նշանակում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվող խոշորացման գործընթացը պետք է ենթադրի համապատասխան զսպումների և լծակների մեխանիզմ:

Արսեն ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Միջհամայնքային համագործակցության ձևավորումը և զարգացումը: Համայնքների խոշորացում

Բանալի բառեր. տեղական ինքնակառավարում, համայնք, միջհամայնքային համագործակցություն, խոշորացում, բարեփոխում

Միջհամայնքային համագործակցությունը վերաբերվում է երկու կամ ավելի հարևան համայնքների կողմից համատեղ գործունեությանը, համայնքային վարչական խնդիրների, համայնքային ծառայությունների և տեղական զարգացման ոլորտներում, որը հնարավորություն է ընձեռում այդ գործընթացներն իրականացնել ավելի արդյունավետ, քան համայնքները դա կանեին առանձին: Կարծում ենք, որ միայն համայնքների խոշորացման դեպքում է հնարավոր լուրջ և էական արդյունքների հասնել ռեսուրսների կենտրոնացման և դրանց առավել արդյունավետ կերպով տնօրինման հարցերում:

Arsen SARGSYAN

Formation of inter-community cooperation and development. Enlargement of communities.

Key words: local self-government, community, inter-community co-operation, enlargement, reform

Inter-community cooperation refers to joint activities of two or more communities, in the fields of community administrative issues, community services, and local development opportunities that enable them to be more effective than the communities would do it themselves. We believe that only in case of enlargement of communities it is possible to achieve serious and significant results in resource concentration and more efficient management of them.

Арсен САՐԳՏՅԱՆ

Формирование межмуниципального сотрудничества и развития.

Оптимизация муниципальных сообществ.

Ключевые слова. местное самоуправление, сообщество, межобщинное сотрудничество, оптимизация, реформа

Межобщинное сотрудничество относится к совместной деятельности двух или более сообществ, в сферах административных вопросов, общественных услуг и возможности местного развития, которые позволяют им быть более эффективными, чем если бы сами сообщества делали это отдельно. Мы считаем, что только в случае оптимизации муниципальных округов можно добиться серьезных и значительных результатов в концентрации ресурсов и более эффективном управлении ими.

ՀՀ-ՈՒՄ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ԽՈՉՆԴՈՏ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Հայկանուշ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

ԵՊՀ Տնտեսագիտության և միջ. տնտ. հար. ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. ՕՈՒՆ, խոչնդոտ գործոններ, տնտեսական շրջափակում, ներքին փոքր շուկա, կոռուպցիա

Անկախացումից հետո Հայաստանում ստեղծված ծանր տնտեսական իրավիճակից դուրս գալու համար կարևորվեց դեպի երկիր ներդրումների ներհոսքը: Այսօր ևս, չնայած, որ երկրում իրականացվում են մի շարք միջոցառումներ, և տարվում է պետական քաղաքականություն ներդրումների ներգրավման ծավալները մեծացնելու նպատակով, այդուհանդերձ, դեռևս առկա են մի շարք խնդիրներ, որոնք խոչնդոտում են դեպի երկիր ներդրումների ծավալը: Ստորև ներկայացնենք դրանք՝

Քաղաքական և ռազմաքաղաքական անկայունություն: Օտարերկրյա ներդրողների տեսանկյունից երկրում քաղաքական և ռազմական կայունությունն ամենակարևոր ցուցանիշներից է: Ներդրողները խուսափում են այն երկրներից, որոնք գտնվում են քաղաքապետ անկայուն իրավիճակում, քանի որ մեծածավալ ներդրումները բերում են մեծ ռիսկի և մեծ կորուստների: Հայաստանն այս առումով ոչ գրավիչ է, քանի որ երկիրն ունի արտաքին քաղաքական անկայունություն հատկապես՝ Արցախի հիմնախնդրի շուրջ:

Տնտեսական շրջափակում: Հայաստանը հումքային ռեսուրսներով հարուստ չէ և ունի հումքի ներմուծման խնդիր: Լինելով քաղաքական տեսանկյունից հարևան որոշ երկրների հետ ոչ բարեկամական հարաբերությունների մեջ, Հայաստանի՝ դեպի ջրային սահմաններ կապը սահմանափակ է: Այս

Խնդիրը հիմք է հանդիսանում ինչպես դեպի երկիր հումքի ներմուծման, այնպես էլ երկրից պատրաստի արտադրանքի արտահանման համար:

Հարևան երկրների տնտեսական և քաղաքական անկայունությունը:

Հարևան երկրների ֆինսատնտեսական և քաղաքական անկայունությունը խոչընդոտ է երկրների միջև փոխադարձ առևտրային և ներդրումային գործունեության զարգացման տեսանկյունից: Հայաստանի հարևան երկրներն իրենց հերթին ունեն և տնտեսական և քաղաքական խնդիրներ: Տնտեսականներն ակնհայտ են հատկապես ֆինանսական ճգնաժամից հետո, իսկ քաղաքականներով աչքի են ընկնում Վրաստանը և Հյուսիսային Կովկասը:

Ներքին փոքր շուկան: Հայաստանը փոքր երկիր է ինչպես տարածքով (29 743 կմ (138-րդն աշխարհում)) և բնակչությամբ (2,976,566 մարդ (2013) (136-րդն աշխարհում)), այնպես էլ բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ մեծությամբ (8,468 ԱՄՆ դոլար): Փոքր շուկայով երկրները քիչ են հետաքրքրում մեծ ներդրումներ իրականացնողներին, քանի որ վերջիններս ակնկալում են նաև մեծ եկամուտ:

Վառելիքահումքային ռեսուրսների սահմանափակվածություն: Հայաստանը բնական ռեսուրսներով հարուստ երկիր է, սակայն վառելիքահումքային ռեսուրսների տեսանկյունից երկիրը աղքատ է, ինչի համար, ինչպես արդեն վերևում նշեցինք, Հայաստանը ներմուծում է այդ ռեսուրսները, որը ներդրողների համար կարող է հավելյալ ծախսերի պատճառ հանդիսանալ:

Ենթակառուցվածքային համակարգի անկայունություն: Երկրում ենթակառուցվածքային համակարգերը կարիք ունեն շտկման և բարելավման ՕՈՒՆ-երի համար գրավիչ դառնալու համար: Խնդիրը ակնհայտ է հատկապես ֆինանսական ոլորտում՝ բանկային և ապահովագրության համակարգերում: Նշված երկու ֆինանսական համակարգերը ավելի նեղ գործունեություն են իրականացնում՝ միտված լինելով ապահովել երկրի ներսում բնակչության կարիքները և պահանջները, սակայն միջազգային ֆինասական գործունեություն իրականացնելու տեսանկյունից ՀՀ բանկերը և ապահովագրական ընկերությունները բավականին թույլ են: Առկա է ինչպես գործառույթների սահմանափակվածություն, այնպես էլ փորձի կարիք: Հայաստանում կարևոր բացթողում է նաև բրոքերայի և դիլերային կազմակերպությունների, ներդրումային, կենսաթոշակային և տնտեսական զարգացման տարբեր հիմ-

նադրամների, հաշվապահական, աուդիտորական, խորհրդատվական և տեղեկատվական, լիզինգային, ֆակտորինգային գործունեություն իրականացնող ընկերությունների սակավությունը և թերի զարգացվածությունը:

Օրենսդրական համակարգի անկայունությունը: Օրենսդրական համակարգի ձևավորումը մշտապես և բոլոր երկրներում անընդհատ գործընթաց է և ժամանակ առ ժամանակ ենթարկվում է փոփոխությունների և լրացումների: Հայաստանյան օրենսդրական համակարգը, ինքնին լինելով ոչ հին, ենթարկվում է փոփոխությունների բավականին հաճախ: Այդ իսկ պատճառով այսօր դեռևս առկա է օրենքի կիրառումն ապահովող որոշումների և իրավական ակտերի սակավություն:

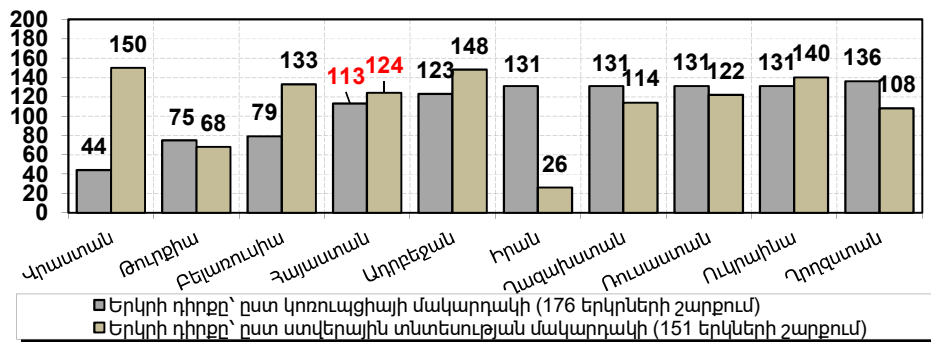
Աշխատուժի արտագաղթը: Ինչպես վերևում արդեն նշել ենք, Հայաստանի հիմնական գրավականներից է էժան և որակով աշխատուժը: Սակայն, այսօր արդեն ակնհայտ է փաստը, որ նույն աշխատուժը, սոցիալ-տնտեսական պայմաններից ելնելով կամ ձգտելով ստանալ որակով կատարված աշխատանքի դիմաց համապատասխան վարձատրություն, արտագաղթում է երկրից³²²: Սա լուրջ խնդիր է, և երկրում տարվում են բազմաթիվ աշխատանքներ այս խնդրից խուսափելու համար:

Մրցակցային շուկայի սահմանափակումներ: Հայաստանում առկա է մենաշնորհի բարձր մակարդակ, որը ներդրողների համար ամենակարևոր խոչնդոտներից է: Մոնոպոլիան սահմանափակում է ներքին շուկան՝ թույլ չտալով մրցակցային թափանցիկ շուկայական գործունեության իրականացմանը, որը և իր հերթին հանգեցնում է երկրի տնտեսության անկայունության և բնակչության անգոհունակության:

Կոռուպցիայի մակարդակը և ստվերային տնտեսության առկայությունը: Ըստ 2016թ.-ի Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնի տվյալների Հայաստանը 176 երկրների շարքում կոռուպցիայի մակարդակով 113-րդն է: Ընդ որում այդ ցուցանիշը վերջին հինգ տարիների վատագույն ցուցանիշն է: Նման ցուցանիշը ներդրողների համար հյուրընկալ չէ, և սահմանափակում է ազատ մրցակցային հարաբերություններից օգտ-

³²² Մանասերյան Թ., «Ուղեղների արտահոսքը» և Հայաստանի տնտեսական անվտանգության խնդիրները, Այլընտրանք գիտական հանդես, Մարտ 7, 2012, <http://alternative.am>

վելու հնարավորությունները: Վերջին տարիներին ՀՀ ստվերային տնտեսության մակարդակը ևս բավականին աճել է, ինչը հանգեցնում է հարկային և մաքսային մուտքերի կրճատմանը և խաթարում է երկրի բարեկեցության մակարդակը: Ըստ ՀԲ-ի 2010թ.-ի վերլուծության՝ ՀՀ-ը 151 երկրների շարքում 1997-2007թթ. ընկած ժամանակահատվածի տվյալներով 124-րդ երկիրն է: Այս նույն ցուցանիշը պահպանվել է նաև 2016թ.-ին՝ համաձայն Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնի տվյալների:

Գծապատկեր 15. ՀՀ և հարևան երկրների կոռուպցիայի մակարդակի և ստվերային տնտեսության առկայության համեմատականը, 2016թ.

Ստվերային տնտեսության ցուցանիշով տարածաշրջանային երկրների շարքում Հայաստանը դրսևորում է բավական վատ ցուցանիշ, բայց կոռուպցիայի մակարդակով տարածաշրջանում երկրի դիրքն ավելի լավն է: Այդուհանդերձ, միջազգային մակարդակով նշված երկու ցուցանիշները իրենցից գլոբալ խնդիր են ներկայացնում երկրի ներդրումային միջավայրի համար:

Նշված խնդիրները Հայաստանում արմատական բնույթ ունեն, այդուհանդերձ, երկիրը կարող է իրականացնել մեծ աշխատանք՝ այդ խնդիրներից խուսափելու և երկիրը ներդրումների տեսանկյունից գրավիչ դարձնելու համար: Ստորև ներկայացնենք մի շարք միջոցառումներ, որոնց միասնական իրականացման դեպքում երկիրը ձեռք կբերի ներդրումային գրավչություն՝

1. Իրավա-օրենսդրական համակարգի բարելավում և հստակեցում,
2. Ստվերային տնտեսության և կոռուպցիայի կրճատում և վերացում,
3. Ենթակառուցվածքային համակարգերի ստեղծում և զարգացում,
4. Մենաշնորհի դեմ պայքար,
5. Քաղաքական ռիսկերի նվազեցում,

6. Հայաստանի ներդրումային վարկանիշի բարձրացում:

Առանձնապես անհրաժեշտ է մշակել և ունենալ ճշգրիտ ներդրումային միջավայրը ներկայացնելու, տեղեկատվություն մշակելու և տրամադրելու համակարգ, որով ներդրողներին կարելի է բաժանել խմբերի և դրանց առանձնահատկություններից ելնելով, ներկայացնել պահանջվող տեղեկատվությունը և հնարավորությունները: Անհրաժեշտ է նաև առաջավոր տեխնոլոգիաների և նոու հաուների ներմուծմամբ, միջազգային փորձի փոխանակմամբ մշակել ներդրումային միջավայրի կատարելագործման համակարգ:

Հայկանուշ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

ՀՀ-ում ներդրումների ներգրավման գործում խոչնդոտ գործոնները

Բանալի բառեր. ՕՈՒՆ, խոչնդոտ գործոններ, փնտրեսական շրջափակում, ներքին փոքր շուկա, կոռուպցիա

Հայաստանը, լինելով տարածաշրջանով և բնակչության թվաքանակով փոքր երկիր, ունենալով բնական ռեսուրսների սահմանափակ քանակություն, տարածաշրջանային և աշխարհագրական դիրքի խնդիրներ, այդուհանդերձ, ունի մի շարք առավելություններ և հնարավորություններ օտարերկրյա ներդրողների համար գրավիչ, շահութաբեր և վստահելի լինելու համար: Այսօր արդեն ակնհայտ է փաստը, որ նույն աշխատուժը, սոցիալ-տնտեսական պայմաններից ելնելով կամ ձգտելով ստանալ որակով կատարված աշխատանքի դիմաց համապատասխան վարձատրություն, արտագաղթում է երկրից:

Haykanush AYVAZYAN

Key obstacles to attract investments in RA

Key words: FDI, obstacle factors, economic blockade, domestic small market, corruption

Armenia, being a small country with a region and population, having a limited number of natural resources, regional and geographical issues, however, has a number of advantages and capabilities for being attractive, profitable and trustworthy for the foreign investors.

Айкануш АЙВАЗЯН

Препятствующие факторы привлечения инвестиций в РА

Ключевые слова: ПИИ, препятствующие факторы, экономическая блокада, внутренний небольшой рынок, коррупция

Армения, будучи небольшой страной своей территорией и числом населения, имея ограниченное количество природных ресурсов, региональные и географические

проблемы, тем не менее, имеет ряд преимуществ и возможностей для того, чтобы быть прибыльной и заслуживающей доверие для иностранных инвесторов.

ՕՈՒՆ-ԵՐԻ ԱԶԴԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ՎՐԱ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ, ԷՄՊԻՐԻԿ ՄԻՋՃՅՈՒՂԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հայկանուշ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

ԵՊՀ Տնտեսագիտության և միջ.տնտ.հար. ամբիոնի ասպիրանտ

ՕՈՒՆ, տնտեսական աճ, տնտեսաչափական մոդել, Էմպիրիկ վերլուծություն

ՕՈՒՆ-երի՝ տնտեսության վրա ունեցած ազդեցությունը բազմաթիվ տնտեսագետների ուսումնասիրության աղբյուր է: Տարիներ շարունակ ՕՈՒՆ-երի և տնտեսության միջև փոխկապակցվածությունը ոչ միայն կրել է հետազոտական բնույթ, այլև բազմաթիվ երկրներ առաջնորդվել են տնտեսության արդյունքերով և մշակել են դրանց վրա իրենց տնտեսական քաղաքականությունները: Նպատակ ունենալով դիտարել՝ ՕՈՒՆ-տնտեսական աճ փոխկապակցությունը, իրականացրել ենք Էմպիրիկ միջճյուղային հետազոտություն 87 երկրների համար՝ հետևյալ ուսումնասիրություններով.

Հետազոտված տվյալների նկարագրությունը: Տվյալները ձեռք են բերվել Համաշխարհային Բանկի տվյալների բազայից 87 զարգացող և զարգացած երկրների համար, ընդ որում դրանք դիտարկվել են որպես ներդրվող (dummy) փոփոխական: Զարգացող երկրների շարքում ընդգրկվել է նաև Հայաստանը: Ժամանակահատվածը ընտրվել է 2001-2016թթ.-ը: Ստորև ներկայացնենք տվյալների ամփոփ բնութագիրը՝

Աղյուսակ 1. Միջճյուղային տնտեսաչափական վերլուծության ցուցանիշների ընդհանուր բնութագիրը

Դիտումների քանակ 1392				
Փոփոխական	Միջին	Ստանդարտ շեղում	Մինիմում	Մաքսիմում

*ՕՈՒՆ-երի ամենամեծ ցուցանիշը՝ 451.7 Մալթայի ցուցանիշն է 2007թ.-ի համար, ամենափոքր	GDP	7.13	8.91	-14.73	63.94
	FDI	6.06	21.18	-43.46	451.71
	GCF	30.7	16.8	3.94	147.87
	PG	1.28	1.44	-1.91	17.31
	EGS	41.37	23.69	4.4	164.8
	Developing	.701	.45	0	1
	Developed	.29	.45	0	1

ցուցանիշը՝ Կիպրոսի ցուցանիշն է 2011թ.-ի համար

Մեթոդաբանություն: ՕՈՒՆ-տնտեսական աճ փոխկապակցվածությունը դիտարկելու համար ի սկզբանե ստուգվել է, թե որ մեթոդով պետք է վերլուծությունը անել: Վերջինս ստուգելու համար կիրառվել է Հաուսմանի թեստը: Մոդելի տեսակը որոշելուց հետո իրականացվել են մոդելի որակը և ճշգրտությունը ստուգելու հետազոտություններ՝ հետևյալ հերթականությամբ՝

1. Հաուսման թեստ
2. Բրոշ -Պագան Լագրանժ-Բազմապատկիչ թեստ
3. Պեսարանի թեստ
4. Սերիական կորելացման թեստ
5. Ռոբաստ

Տնտեսական մոդել: Մոդելը կառուցում ենք հիմնական արտադրական ֆունկցիայի միջոցով: Ենթադրենք արտադրության գործոնները և արտադրության տեխնոլոգիան տնտեսության մեջ սահմանում են թողարկվող արտադրանքի քանակը հետևյալ կերպ՝

$Y = f(K, L)$, որտեղ Y -ը թողարկվող արտադրանքի քանակն է ($ՀՆԱ$), K -ը՝ Կապիտալի մեծությունն է, և L -ը՝ աշխատուժի մեծությունն է:

Մոդելում ավելացնում ենք այն հիմնական ցուցանիշները, որոնք տնտեսական աճի մոդելներում և տեսություններում ևս դիտարկման ենթակա էին: Դրանք են՝ ՕՈՒՆ (FDI), ապրանքների և ծառայությունների արտահանումը (EGS) և երկրների երկու խմբի դասակարգումը՝ ըստ զարգացած և զարգացող երկրների խմբի (Develop):

$$Y = f(GCF, PG, FDI, EGS, Develop)$$

Տնտեսաչափական մոդել: Դիտարկելով վերը նշված արտադրական ֆունկցիան բազմակի ռեգրեսսիայի կոնտեքստում՝ ֆունկցիան տնտեսաչափական մոդելի տեսքով կլինի՝

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 (GCF_{it}) + \beta_2 (PG_{it}) + \beta_3 (FDI_{it}) + \beta_4 (PG_{it}) + \beta_5 (EGS_{it}) + \beta_6 (Develop_{it}) + \varepsilon_{it}$$

որտեղ՝ Y = Տնտեսական աճ (ՀՆԱ աճ (տարեկան %)),

GCF = Համախառն կապիտալի կուտակում (ՀՆԱ մեջ, %),

PG = Բնակչության աճ (տարեկան %),

FDI = Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ, զուտ ներհոսք (ՀՆԱ մեջ %),

EGS = Ապրանքների և ծառայությունների արտահանում (ՀՆԱ մեջ %),

Develop = ներդրվող (dummy) փոփոխական, այն ընդունում է 0 արժեք, երբ երկիրը զարգացող է և 1 արժեք, երբ երկիրը զարգացած է:

β_0 - հաստատուն փոփոխականն է, որ բնութագրում է տնտեսական աճը և չի ընդգրկվում մնացած հինգ գործոնների կողմից,

ε - շեղումների մեծությունն է, i-երկիրը, t- տարին:

Արդյունքներ: Վերլուծությունը սկսելուց առաջ, նախևառաջ, իրականացվել է Հաուսմանի թեստը՝ ստուգելու համար արդյոք շեղումները կորելացված են ռեգրեսորների հետ: Ստացված արդյունքները վկայում են, որ գրոյական հիփոթեզը ժխտվում է և պետք է կիրառել պատահական էֆեկտներով մոդել: Ինչը նշանակում է, որ մոդելում երկրների միջև փոփոխությունը պատահական է և կորելացված չէ կախյալ և անկախ փոփոխականների հետ:

Աղյուսակ 2. Ֆիքսված թե պատահական: Հաուսման թեստ

Գործոններ	fixed	random	Difference	S.E.
FDI	.0180606	.0154014	.0026591	.0014345
GCF	.3991953	.3989079	.0002874	.0042898
PG	.0960302	.0355291	.0605011	.0543789
EGS	.0749385	.0459274	.0290111	.0104867

$$\chi^2(4) = (b-B)'[(V_b - V_B)^{-1}](b-B) = 7.90$$

Prob > chi = 0.0954

Ստուգելով մոդելի ճշգրտությունը՝ ի սկզբանե ստուգվել է երկրների միջև նշանակալի տարբերությունների առկայությունը: Լագրանժի բատմապատկիչ թեստի միջոցով երկրների միջև նշանակալի տարբերությունների դիտարկման ստուգումը ցույց է տվել, որ գրոյական հիփոթեզը ժխտվում է և հաստատվում է, որ երկրների միջև գոյություն ունի նշանակալի տարբերու-

թյուն, այսինքն ևս մեկ անգամ հաստատվում է պատահական էֆեկտներով մոդելի կիրառման անհրաժեշտությունը ($Pr = 0.0000$):

Աղյուսակ 3. Բրոշ Պագան Լագրանժի բազմապատկիչ թեստ

$chibar2(01) = 1324.29$
$Prob > chibar2 = 0.0000$

Երկրների միջև շեղումների կորրելացումը ստուգելու համար իրականացվել է Պեսարանի թեստ: Թեստի միջոցով գծային փոխկապակցվածության ստուգումը ցույց է տվել, որ զրոյական հիփոթեզը ժխտվում է և հաստատվում է, որ երկրների միջև շեղումները կորրելացված են ($Pr = 0.0000$):

Աղյուսակ 4. Պեսարանի թեստ

Pesaran's test of cross sectional independence = 36.501, $Pr = 0.0000$
Average absolute value of the off-diagonal elements = 0.301

Մոդելում սերիական կորելացման առկայությունը ստուգելու համար իրականացվել է Լագրամ-Մալթիփլայեր թեստ, որի արդյունքներով հաստատվել է զրոյական հիփոթեզը, այն մասին, որ մոդելում առկա է առաջին աստիճանի սերիական կորրելացում ($F(1, 86) = 22.222$, $Prob > F = 0.0000$):

Աղյուսակ 5. Լագրամ-Մալթիփլայեր թեստ

$H0$: no first-order autocorrelation
$F(1,86) = 22.222$
$Prob > F = 0.0000$

Արդյունքում, ունենալով գծային փոխկապակցվածություն և սերիական կորրելացում, մոդելը կարիք ունի սահմանել ճշգրտված ստանդարտ շեղումների ցուցանիշներ: Արդյունքերը ներկայացված են ներքոնշյալ՝

Աղյուսակ 6. Սահմանված ռեգրեսսիոն մոդել (ճշգրտումից հետո)

Դիտումների քանակ = 1392
 Խմբերի քանակ = 87
 $Wald\ chi2(5) = 172.08$
 $Prob > F = 0.0000$
 Within R-squared = 0.4417

Variables	Coefficient****	Coefficient	STD.****	STD.	P-Value****	P-Value
FDI	.0154014	.0154014	.0081684	.0068589	0.059	0.025
GCF	.3989079	.3989079	.0342613	.0111745	0.000	0.000
PG	.0355291	.0355291	.1687919	.1367399	0.833	0.795

ԱՅԼԸՆՏՐՎԱՔ Գիտական հանդես

EGS	.0459274	.0459274	.0207504	.0119503	0.027	0.000
Developing	1.882515	1.882515	.9710873	.8844067	0.053	0.033
Հաստատուն փոփոխական (Constant)	-8.472476	-8.472476	1.360222	.9873997	0.000	0.000

***-ով սահմանված են ճշգրտված ցուցանիշները

Ինչպես տեսնում ենք, փոփոխականների գործակիցները նույնն են մնում, սակայն մնացած արժեքները փոփոխվել են, քանի որ երբ կորելացման խնդիրը չի դիտարկվում, նշված արժեքները կարող են լինել ավելի փոքր, քան դրանք ճշգրտելուց հետո: Ճշգրտումից հետո փոփոխականների մեծ մասը կրկին նշանակալի է և մոդելը դառնում է ճշգրտված:

Համախառն կապիտալ (β_1): Մեկ միավոր համախառն կապիտալի ավելացումը բերում է տնտեսական աճին 0.39 միավորով, երբ մնացած փոփոխականները մնում են հաստատուն:

Բնակչության աճ (β_2): Բնակչության մեկ միավոր աճը հանգեցնում է 0.035 միավորով տնտեսական աճին: Դիտարկվող միջնուղային վերլուծությունում բնակչության աճի ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա վիճակագրորեն ոչ նշանակալի է:

Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ (β_3): Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների մեկ միավոր աճը հանգեցնում է 0.015 միավորով տնտեսական աճին: Դա նշանակում է, որ մոդելում առկա է դրական փոխկապակցվածություն ՕՈՒՆ-երի և տնտեսական աճի միջև: Այսինքն՝ ՕՈՒՆ-երի աճը բերում է տնտեսական աճի ցուցանիշի ավելացմանը: Ընդ որում՝ ստացված ցուցանիշը վիճակագրորեն նշանակալի է:

Ապրանքների և ծառայությունների արտահանում (β_4): Ապրանքների և ծառայությունների արտահանման ծավալների 1 միավոր աճը կբերի 0.045 միավորով տնտեսական աճին:

Երկրների դասակարգման դեպքում ակնհայտ է դառնում այն հանգամանքը, որ այն դեպքում, երբ երկիրը զարգացող է, 1.882 միավորով մեծանում է տնտեսական աճի վրա դրական ազդեցության հավանականությունը, ընդ որում ստացված արդյունքը ևս վիճակագրորեն նշանակալի է:

Ինչպես մոդելի արդյունքներն են վկայում, ՕՈՒՆ-երը ունեն նշանակալի ազդեցություն տնտեսական աճի վրա, ընդ որում զարգացող երկրների դեպքում այդ ազդեցությունը կարող է ավելի մեծ լինել: ՀՀ-ն, լինելով զարգացող երկիր, ևս նշված դիտարկման հիմքում է և կարող է ՕՈՒՆ-երի ներգրավման քաղաքականության արդյունքում էականորեն բարելավել երկրի տնտեսությունը և ապահովել տնտեսական աճ:

Հայկանուշ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

ՕՈՒՆ-երի ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա երկրների օրինակով, էմպիրիկ միջճյուղային հետազոտություն

Բանալի բառեր. ՕՈՒՆ, տնտեսական աճ, տնտեսաչափական մոդել, էմպիրիկ վերլուծություն

Ելնելով ՕՈՒՆ-երի ունեցած մի շարք դրական ազդեցություններից՝ այսօր երկրների մեծ մասը վարում է ՕՈՒՆ-երի խրախուսման և ներգրավման համար մշակված քաղաքականություններ: Տնտեսագիտական գրականության մեջ առանձնացվում են մի շարք հետազոտություններ, որոնք միտված են ուսումնասիրել ՕՈՒՆ-երի ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա: Տնտեսագետների մի մասը իրենց աշխատանքներում ցույց է տալիս, որ ՕՈՒՆ-երը ունեն դրական ազդեցություն, իսկ մյուս մասը՝ բացասական:

Haykanush AYVAZYAN

FDI impact on economic growth in selected countries, empirical intersectoral analysis

Key words: FDI, Economic growth, Economic and econometric model, Data observation, Empirical analysis

Based on the many positive effects of FDI, today most of the countries conducts clarified policies for the FDI encouragement and attraction. In the economic literature a number of researchers are separated that are focused on studying the impact of FDI on economic growth. Some economists have shown that FDI have a positive effect, others have shown that the impact is negative. Special emphasis is given to the comparative analysis of mentioned indicators in developing and developed countries.

Айкануш АЙВАЗЯН

Воздействие ПИИ на экономический рост на примере стран, эмпирическое исследование

Ключевые слова: ПИИ, экономический рост, экономическая и эконометрическая модель, аналитические данные, эмпирический анализ

Исходя из ряда положительных эффектов ПИИ, большинство стран сегодня проводят политику, направленную на поощрение и привлечение ПИИ. В экономической литературе выделяется ряд исследований, нацеленных на изучение влияния ПИИ на экономический рост. Часть экономистов в своих работах отмечает, что ПИИ оказывают положительное влияние, а другая их часть - отрицательное. Отдельный сравнительный анализ указанных показателей проведен для развивающихся и развитых стран.

ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆԸ ՆՊԱՍՏՈՂ ՄԻ ՇԱՐՔ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԲԱՂԱԴՐԻՉՆԵՐ

Հասմիկ ՓԱԼԱՆԴՈՒՋՅԱՆ

ՀՊՄՀ Հոգեբանության ամբիոնի դասախոս

Բանալի բառեր. հարմարում, ռազմահայրենասիրական դաստիարակություն, նյարդահոգեկան կայունություն, տազնապայնություն, կյանքի իմաստավորվածություն

Հանրային կառավարման կարևոր ասպարեզներից է զինվորական ծառայության գործընթացի կազմակերպումն ու կանոնակարգումը: Զինվորական գործն իր բնույթով գործունեության բավականին բարդ և յուրօրինակ տեսակ է, որն բավականին խիստ պահանջներ է ներկայացնում նորակոչիկին: Կառավարման մեթոդների արդյունավետությամբ և անհատական խառնըլվածքով պայմանավորված՝ ոմանք արագորեն հարմարվում են բանակային կենսագործության պայմաններին, իսկ շատերն էլ ունենում են որոշակի բար-դություններ, քանզի անձը մի սոցիումից հայտնվում է մեկ այլ սոցիումում, որն ունի իր յուրահատուկ պահանջները, որոնք միանգամայն չեն համընկնում նախորդի պահանջներին: Ըստ մի խումբ մասնագետների հետազոտությունների վերլուծության արդյունքների՝ կապված զինվորական ծառայությանը հարմարման տարբեր փուլերի առանձնահատկությունների հետ, կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ՝

- զինվորական ծառայության նախնական (նախապատրաստական) փուլը սկսվում է նախագորակոչային տարիքի երիտասարդներին զինվորա-

կան կոմիսարիատին կցագրումից: Հարմարման տեսակետից այս փուլի էությունը ունի հիմնականում ճանաչողական բնույթ, որի նպատակն է առաջիկա կենսակերպի, միջավայրի, գործունեության առանձնահատկությունների մասին համապատասխան տեղեկության պաշարի կուտակումը: Այս փուլի կարևորությունը այն է, որ գոյանում է տեղեկության դաշտ, որը մեծ դեր ունի անձնավորության հարմարվողական վարքի ձևավորման համար,

- ծառայողական գործունեության հաջորդ փուլը սկսվում է զորակոչիկի զորամասում հայտնվելու առաջին իսկ րոպեներից, այսինքն՝ այն պահից, երբ նա սկսում է զգալ տվյալ սոցիումի և նախորդի միջև տարբերությունը: Այս փուլում զորակոչիկը պետք է հարմարվի զինվորական միջավայրին, ծառայության պահանջներին և պայմաններին, յուրացնի զինվորական մասնագիտությունը: Հարմարման այս փուլի տևողությունը կազմում է, որպես կանոն, չորսից մինչև վեց ամիս, որի ընթացքում զորակոչիկը հարմարվում է զորանոցային ծառայողական պայմաններին: Այդ ժամանակահատվածը հոգեբանական գիտության բնագավառում ընդունված է անվանել սկզբնական հարմարման փուլ: Հենց սկզբնական հարմարման փուլում է, որ ձևավորվում են զինծառայողի միանգամայն նոր աշխարհայացքը (հասարակական-քաղաքական հարմարում), նա ձեռք է բերում ռազմատեխնիկական գիտելիքներ ու կարողություններ, յուրացնում է զինվորական մասնագիտությունը, հարմարվում է տեխնիկական սպասարկման պայմաններին (ռազմատեխնիկական հարմարում), ուսումնասիրում իր տարելային հրազենը, ձևավորվում է նրա հմտությունների համակարգը՝ կապված այդ հրազենից կրակի արձակման և զինված պայքարի վարման հետ (ուսումնական-մարտական հարմարում), ինտեգրվում է զինվորական կոլեկտիվին, հարաբերություններ է հաստատում անմիջական հրամանատարական կազմի հետ (սոցիալական հարմարում),

- հաջորդ փուլը՝ նոր կենսագործունեության միջավայր մուտք գործելու սուր հոգեկան հակազդումների փուլն է (սկզբնական ապահարմարում), որը համարվում է հարմարվողական գործընթացի փուլ, ըստ որի անձնավորությունը սկսում է իր վրա զգալ կենսակերպի փոփոխված պայմանների հոգեձին գործոնների ազդեցությունը, ինչի հետևանքով զինծառայողի օրգանիզմը ենթարկվում է համալիր գործոնների ազդեցությանը՝ հանգեցնելով նրա աշխատունակության մակարդակի անկմանը: Ընդ որում, բնավորության գծերի շեշտվածության կամ նյարդահոգեկան անկայունության, հոգեֆիզիոլոգիական վիճակների ինքնակարգավորման ունակությունը զարգացած չլինելու

պարագայում ստրեսսածին գործոնների ազդեցությունը կարող է հանգեցնել կարգավորիչ մեխանիզմների աշխատանքի խաթարմանը, զինձառայողի վարքի և գործունեության ապահարմարմանը:

- ապահարմարումը զորային պայմաններին արտահայտվում է նյարդահոգեկան անկայունության ձևով: Զինձառայողների շրջանում նյարդահոգեկան անկայունությունը դիտվում է որպես հոգեկան աշխատունակությունը, կատարվող գործունեությանը համարժեք նյարդահուզական լարվածության մակարդակը, հուզածին ազդեցությունների դեպքում հոգեկան ֆունկցիաների հաստատունությունը պահպանելու անկարողություն: Ընդ որում, ապահարմարումը պայմանավորված է ոչ միայն օրգանիզմի պաշտպանական հակազդումների վատթարացմամբ, այլև այն հանգամանքով, որ օրգանիզմը ի վիճակի չէ կատարելու իր առջև դրված սոցիալական խնդիրները,

- զորամասը նոր համալրած զինձառայողների շրջանում նյարդահոգեկան խանգարումների գերակշռող մասը կրում է հարմարվողական բնույթ, ինչը նշանակում է, որ այն պայմանավորված է զինվորական կենսագործունեության առանձնահատուկ պայմաններին նրանց դժվար հարմարմամբ, ֆունկցիոնալ լարվածությամբ, հետևաբար և օրգանիզմի ներուժային հնարավորությունների նվազմամբ,

- զինվորական ծառայության ընթացքում զինձառայողների հարմարման տևողության հետ կապված կան իրարամերժ կարծիքներ: Հետազոտողների մի մասը պնդում է, որ զորակոչիկի հարմարումը զորային կառույցի պայմաններին տևում է մինչև երեք ամիս: Ընդ որում, այդ ընթացքում շատանում են հիվանդացության դեպքերը: Երեք ամիս հետո այդ դրսևորումները հետին պլան են մղվում: Իսկ հետազոտողների մյուս մասն էլ պնդում է, որ ծառայողական-մարտական պայմաններին զինձառայողների հարմարման գործընթացը առաջին երեք ամիսներին չի ավարտվում և հաճախ են այն դեպքերը, երբ նյարդահոգեկան անկայունության խանգարումները գրանցվում են հենց երեքից մինչև վեց ամիս ծառայած զինձառայողների շրջանում [1, 17]:

Բանակային կենսակերպին զինձառայողների արդյունավետ հարմարումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե որքանով է զինվորական ծառայության անցած անձնավորությունը տրամադրված դեպի այդ գործունեությունը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նախագորակոչային տարիքի անձանց կողմնորոշումը դեպի ռազմամասնագիտական գործունեությունը

սերտորեն կապված է դաստիարակության հետ, նպատակահարմար է այն իրագործել ռազմահայրենասիրական դաստիարակության շրջանակներում:

Ռազմահայրենասիրական դաստիարակության միջոցով երիտասարդների մեջ բացի կոնկրետ անձնային հատկություններից ենթադրվում է նաև ձևավորել զորային կառույցի վերաբերյալ համարժեք գիտելիքներ և պատկերացումներ՝ հստակ կողմնորոշվելու և ըստ այդմ՝ մասնագիտությունը ընտրելու նպատակով: Մեր ուսումնասիրությունները վկայում են, որ նախազորակոչային և զորակոչային տարիքի երիտասարդության շրջանում հաշվի չեն առնվում ռազմամասնագիտական կողմնորոշման տեղեկատվական, ախտորոշական և դաստիարակչական ուղղությունների առանձնահատկությունները: [3, էջ 143]: Մեր հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս նաև, որ այդ գործընթացն ունի տարերային բնույթ: Նույնիսկ այն անձինք, ովքեր զինկոմիսարիատի կողմից հնարավորություն են ստանում մասնակցելու բարձրագույն ռազմական հաստատությունների ընդունելության քննություններին, չեն ենթարկվում համակողմանի հոգեբանական հետազոտության, հաշվի չեն առնվում զինվորական գործունեության առանձնահատկությունները, հետեվաբար և անձնավորության համապատասխանությունը տվյալ մասնագիտությանը ներկայացվող պահանջներին:

Հանրակրթական դպրոցներում կատարած հետազոտությունների արդյունքում նախազորակոչային տարիքի 124 անձանց շրջանում առանձնացվել են զինվորական ծառայության նկատմամբ դրական և բացասական դիրքորոշում ունեցող անձինք: Հետազոտության հաջորդ փուլում հստակեցվել են դրական և բացասական դիրքորոշում ունեցող անձանց շրջանում զինվորական ծառայության պայմաններին հարմարված և չհարմարված զինծառայողները: Վերլուծության են ենթարկվել Կյանքի իմաստավորվածության ախտորոշման մեթոդիկան (Ա. Լենգլե, Կ. Օրգլեր) [4, 141-170], Պրոգնոզ-2 անկետան (Վ.Յու.Ռիբնիկովա) [5, 132-135] և Թեյլորի տագնապայնության չափման մեթոդիկան [6, 64-69]:

Ըստ Թեյլորի տագնապայնության մեթոդիկայի արդյունքների վերլուծությունից ստացված տվյալների և դրական և բացասական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը չհարմարված հետազոտվողների մոտ տագնապայնության մակարդակը բարձր է, իսկ դրական դիրք-

րոշում ունեցող, զինվորական կենսագործունեությանը առանց «ցնցումների» հարմարված զինծառայողների շրջանում միջինից ցածր ձգտման միտումով: Բացասական դիրքորոշում ունեցող և հարմարված հետԱզոտվողներինը՝ միջին, դեպի բարձր ձգտման միտումով: Պրոգնոզ-2 (Վ.Յու.Ռիբնիկովա) անկետայի վերլուծության տվյալների հիման վրա առանձնացրել ենք նյարդահոգեկան կայունության 3՝ ցածր միջին և բարձր մակարդակներ: Նյարդահոգեկան կայունության մակարդակը ցածր է արտահատված բացասական դիրքորոշում ունեցող և չհարմարված հետազոտվողների շրջանում, իսկ դրական դիրքորոշում ունեցող և հարմարված և չհարմարված հետազոտվողների շրջանում նյարդահոգեկան կայունության մակարդակը միջին ցուցանիշներ ունի: Զինվորական ծառայության նկատմամբ դրական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը առանց «ցնցումների» հարմարված հետազոտվողների «SD» /«ինքնահեռավորվելու» կարողությունը/ ցուցանիշի միջինացված արժեքը կազմում է 28,78-29,71, որը համարվում է միջին ցուցանիշ, ինչը նշանակում է, որ հետազոտվողները շրջակա միջավայրը առավել ճիշտ են ընկալում, հստակ պատկերացում են կազմում ստեղծված իրավիճակի մասին, նրանց ուշադրությունը մշտապես ուղղված է դեպի արտաքին միջավայրը, հետևաբար և հետազոտվողների այդ թվակազմի շրջանում իրենց ներաշխարհի նկատմամբ «հեռավորությունը» մեծանում է, այսինքն՝ նրանք չեն սևեռվում իրենց ներաշխարհի վրա:

Զինվորական ծառայության նկատմամբ բացասական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը դժվարությամբ հարմարված հետազոտվողների «SD» ցուցանիշի միջինացված արժեքներն են 24,46-24,13: «SD»-ի ցածր ցուցանիշը նշանակում է, որ հետազոտվողը սևեռված է իր ներաշխարհի վրա, «SD»-ի ցածր ցուցանիշը ցույց է տալիս, որ մարդը առավելապես զբաղվում է ինքն իրենով, ինչը ուղեկցվում է սևեռուն ցանկություններով, չկշռադատված մտածողությամբ, իր իսկ կողմից իրեն ուղղված մեղադրանքներով և այլն: Սակայն նշենք, որ «SD»-ի ցածր ցուցանիշներ կարող են գրանցվել նաև իրադրային գերծանրաբեռնվածությունից:

Զինվորական ծառայության նկատմամբ դրական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը առանց «ցնցումների» հարմարված հետազոտվողների ինքնատրանսցենդենտության (ST) ցուցանիշի միջին արժեքը կազմում է (57,81-57,19): «ST» ցուցանիշի միջին արժեքը կարելի

է համարել հավասար 58-ի, ինչը փաստում է հետազոտվողների հարուստ հուզական ներաշխարհի և արժեքային հիմքերը հասկանալու և դեպի այդ արժեքները կողմնորոշվելու ներքին կարողության մասին: Նմանատիպ արդյունք է գրանցվել նաև բացասական դիրքորոշում ունեցող և բանակային կենսակերպին հարմարված հետազոտվողների շրջանում 57,19: Չինվորական ծառայության նկատմամբ բացասական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը դժվարությամբ հարմարված հետազոտվողների «Տ» ցուցանիշի միջին արժեքներն են 50,25–47,27: «Տ»-ի ցածր արժեքները փաստում են մարդկանց հետ հարաբերություններում անձնավորության հուզական դրսևորումների պակասի մասին: Չինվորական ծառայության նկատմամբ դրական և բացասական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը սահուն կերպով հարմարված հետազոտվողների ազատության (F) ցուցանիշի միջին արժեքներն են 49,14–50,78, որը ըստ մեթոդիկայի վերլուծության միջին ցուցանիշ է: Չինվորական ծառայության նկատմամբ բացասական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը դժվարությամբ հարմարված հետազոտվողների «F» ցուցանիշի միջինացված արժեքներն են 36,54–34,07: «F» ցուցանիշի ցածր արժեքները վկայում են որոշում ընդունելու անկարողության, անվճռականության ու անվստահության մասին: «F» ցուցանիշի ցածր արժեքների դեպքում որոշումների ընդունումը ընկալվում է որպես անիմաստ գործընթաց: Կարող են զարգանալ կենսակերպից կախվածության ձևեր և այս դեպքում, օրինակ, ալկոհոլը, փողը, մոլի խաղերը կարող են կատարել կոմպենսատորական դեր, ինչը կապված է ազատության զգացում չունենալու հետ:

Չինվորական ծառայության նկատմամբ դրական և բացասական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը սահուն կերպով հարմարված հետազոտվողների պատասխանատվության «V» ցուցանիշի միջին արժեքներն են 52,91–55,29: Նշենք, որ «V» սանդղակը չափում է անձնական արժեքներով որոշումները ավարտին հասցնելու ունակությունը: Ըստ մեր հետազոտական տվյալների՝ «V» ցուցանիշի միջին արժեքները փաստում են պատասխանատվության զգացումի աճի և կենսակերպին ներառվածության մակարդակի աճի մասին: Իսկ բացասական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը դժվարությամբ հարմարված հետազոտվողների «V» ցուցանիշի միջինացված արժեքներն են 48,93–44,73: Սպասելի էր

41-ից ցածր թվային արժեքների գրանցում, սակայն դրանք գերազանցում են «V»-ի ցածր ցուցանիշի թվային արժեքը: Բացի այդ, հետազոտվողները ունեն տազնապայնության բարձր մակարդակ և ցածր նյարդահոգեկան կայունության մակարդակ: Դրական և բացասական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը սահուն կերպով հարմարված հետազոտվողների պերսոնալության (P) = (SD) + (ST) ցուցանիշի միջին արժեքներն են 179,94–87,52: «P» ցուցանիշի միջինացված թվային արժեքները գերազանցում են «P» ցուցանիշի թեստով նախատեսված միջին արժեքը: Իսկ բացասական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը դժվարությամբ հարմարված հետազոտվողների «P» ցուցանիշի միջինացված արժեքներն են 75,62–73,07: «P»-ի ցածր ցուցանիշները վկայում են մարդու ինքնամոտիվության մասին: Նա կամ սևեռված է դեպի իր ներաշխարհը, ինչը պայմանավորված է տևական հոգեկան ծանրաբեռնվածություններով, կամ էլ դեռ չի ձևավորվել որպես լիարժեք անձնավորություն: Դրական և բացասական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը սահուն կերպով հարմարված հետազոտվողների էքզիստենցիալության (E) = (F) + (V) ցուցանիշի միջին արժեքներն են 103,69–104,43: Ըստ մեր հետազոտական տվյալների՝ գրանցված են «E» ցուցանիշի միջին արժեքներ, որոնք վկայում են կյանքի համար վճռականության և պատասխանատվության աստիճանի աճի մասին: Մարդը ձգտում է կառուցելու իր կյանքը: Մեր դեպքում գրանցվել է «F»-ը <«V»-ից տարբերակը, ինչը բնորոշում է «մարդու կենսակերպը, որը հիմնված է պարտքի զգացումի վրա»: Բացասական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը դժվարությամբ հարմարված հետազոտվողների «E» ցուցանիշի միջինացված արժեքներն են 79,46–88,33, որոնք մի դեպքում չեն գերազանցում «E» ցուցանիշի ցածր արժեքը, իսկ մյուս դեպքում 7,33-ով գերազանցում են այդ ցուցանիշը: Հարկ է նշել, որ «E» ցուցանիշի ցածր արժեքները վկայում են այն մասին, որ մարդը իր կենսակերպում որոշումները ընդունում է դժվարությամբ, նա գատված է ակտիվ գործողությունների կատարումից, ծանրաբեռնվածություններին դիմակայելու թույլ կարողությունը, խոչընդոտների նկատմամբ զգայունակությունը: Իսկ «E» ցուցանիշի արժեքների մեծացումը վկայում է այն մասին, որ աշխարհի նկատմամբ կա հստակ վերաբերմունք: Եվ, ելնելով կոնկրետ իրավիճակներում լավ կողմնորոշվելու կարողությունից, իր որոշման մեջ վստահությունից՝ մարդը կարող է ինչ-որ կարևոր բան կյանքի կոչել: Զինվորական կենսագործունեությանը սա-

հուն հարմարված հետազոտվողների ընդհանրական $(G) = (P) + (E)$ ցուցանիշի միջինացված արժեքներն են 189,88–191,95, իսկ «G» ցուցանիշի միջինացված տվյալները համապատասխանում են թեստով նախատեսված միջին թվային արժեքներին: Մեր պարագայում «G» ցուցանիշի միջին արժեքները վկայում են շրջակա միջավայրի պահանջներին արձագանքելու մարդու պատրաստակամության մասին (եթե «P» և «E» ցուցանիշները հավասարաչափ աճում են, իսկ մեր դեպքում այդ ցուցանիշները աճում են): Բացասական դիրքորոշում ունեցող և զինվորական կենսագործունեությանը դժվարությամբ հարմարված հետազոտվողների «G» ցուցանիշի միջինացված արժեքներն են 156,29–161,40: «G» ցուցանիշի ցածր արժեքները վկայում են անձնավորության էքզիստենցիալ չիրագործվելիության մասին և արտացոլում են նրա փակ լինելը: Համեմատական վերլուծության արդյունքները թույլ են տալիս եզրակացնելու, որ բանակային կենսակերպին հարմարման արդյունավետությունը չի կարող սահմանափակվել միայն զինվորական ծառայության հանդեպ անձի դրական դիրքորոշմամբ, հոգեբանական բաղադրիչների ամբողջական դրսևորվածությամբ ապահովվում է նախազորակոչային տարիքի անձանց սոցիալ-հոգեբանական պատրաստությունը, որը նպաստում է զորային կառույցին կարճ ժամանակում լիարժեք ինտեգրվելուն և ծառայողական պարտականությունները առավել արդյունավետ կատարելուն: Վերոնշյալը ապահովելու համար նպատակահարմար է, որ նախազորակոչային տարիքի անձանց հոգեբանական պատրաստությունը պլանաչափ զուգակցվի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության հետ, որի գերնպատակն է բանակային կենսակերպին հարմարվելու ժամանակի կրճատումը՝ զինվորական ծառայությանը սոցիալ-հոգեբանական բարձր մակարդակի ապահովմամբ:

Կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է վերանայել հանրակրթական դպրոցում ռազմահայրենասիրական դաստիարակության մի շարք սկզբունքներ: Ի վերջո դաստիարակչական ներգործությունը կարող է լինել արդյունավետ այն դեպքում, եթե մենք լիարժեք պատկերացում ենք կազմում նախազորակոչային տարիքի անձանց անհատական առանձնահատկությունների, կյանքի իմաստավորվածության, նյարդահոգեկան կայունության, տագնապայնության մակարդակի և այլ առանձնահատկությունների մասին:

Գրականություն

1. А. Мухаметжанов, Н. Смагулов, С. Жаутикова, Ф.Абикенова, Р. Есимова, С. Аринова, Г. Иманбаева, Ф. Умер. Особенности адаптации военнослужащих в процессе прохождения воинской службы. «Совр. проблемы науки», 2012, № 3., И. Мосягин. Психофизиологические закономерности адаптации военно-морских специалистов. Архангельск, 2007, с. 17:
2. Մ. Օհանյան XXI դարի բանակը: Ե., 2007, 270 էջ:
3. Մարգարյան Վ.Հ., Փալանդուզյան Հ.Հ. Նախագորակոչային և գորակոչային տարիքի երիտասարդության ռազմամասնագիտական կողմնորոշման հիմնական պրոբլեմները: «Տեսական և կիրառական հոգեբանության արդի հիմնախնդիրները» միջազգային գիտաժողովի նյութեր (հոկտեմբերի 25-27): Ե., 2013, 454:
4. Кривцова С.В., Лэнгле А., Орглер К. Шкала экзистенции А.Лэнгле, К.Орглер. 2009. 212с.
5. Рыбников В.Ю. Экспресс-методика "Прогноз-2" для оценки нервно-психической неустойчивости кандидатов на учебу в ВУЗ, М.: Воениздат, 1990. - С. 132-135.
6. Практическая психодиагностика, под. ред. Д.Я.Райгородского, Самара, 2001, с 664

Հասմիկ ՓԱԼԱՆԴՈՒԶՅԱՆ

Զինվորական ծառայության արդյունավետ հարմարմանը նպաստող մի շարք հոգեբանական բաղադրիչներ

Բանալի բառեր. հարմարում, ռազմահայրենասիրական դաստիարակություն, նյարդահոգեկան կայունություն, փազնապայնություն, կյանքի իմաստավորվածություն

Հոդվածում ուսումնասիրված են զինվորական ծառայությանը հարմարման տարբեր փուլերի հոգեբանական առանձնահատկությունները, նախագորակոչային տարիքի անձանց շրջանում զինվորական ծառայության նկատմամբ ունեցած դիրքորոշումները՝ և դրական, և բացասական, ինչպես նաև մի շարք անձնային հոգեբանական բաղադրիչներ՝ նյարդահոգեկան կայունություն, տազնապայնության մակարդակ, ինքնատրանսգենդենտություն, պատասխանատվություն, էքզիստենցիալություն, պերսոնալություն: Ռազմահայրենասիրական դաստիարակության ներգործության արդյունավետությունը բարձրացնելու համար նպատակահարմար է հաշվի առնել վերոնշյալ անձնային հոգեբանական բաղադրիչները:

Асмик ПАЛАНДУЗЯН

Ряд психологических компонентов, способствующих эффективной адаптации военной службы

Ключевые слова: адаптация, военно-патриотическое воспитание, нервно-психическая устойчивость, тревожность, осмысленность жизни

В статье изучены психологические особенности различных этапов адаптации к военной службе положительные и отрицательные установки к военной службе у лиц допризывного возраста, а также некоторые личностные психологические компоненты: нервно-психическая устойчивость, уровень тревожности, самоотрацен-

денции, персональность, экзистенциальность, персональность. В целях повышения эффективности военно-патриотического воспитания целесообразно учитывать вышеупомянутые персональные психологические компоненты.

Hasmik PALANDUZYAN

A number of psychological components that contribute to the effective adaptation of military service

Key words: adaptation, military-patriotic upbringing, neurological stability, anxiety, the meaning of life

The article examines the psychological peculiarities of different stages of adaptation to military service, the stance on the military service among the persons before military age, as well as a number of personal psychological components, such as neurological stability, anxiety level, self-transcendence, responsibility, existentially and personality. In order to increase the effectiveness of military-patriotic education, it is expedient to take into consideration the above mentioned personal psychological components.

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արամ ԽԱԶԱՏՈՒՐՅԱՆ

« ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. հանրային կառավարում, պետական կառավարում, պետական կառավարման արդյունավետություն, սոցիալական արդյունավետություն

Տնտեսագիտության և կառավարման հիմնախնդիրների շարքում առանձնահատուկ նշանակություն և կարևորություն ունի հանրային կառավարման արդյունավետության գնահատման տեսական և գործնական բնույթի հիմնահարցերի ուսումնասիրությունը³²³: Բավական է նշել, որ այս հիմնահարցը բավարար խորությամբ չէ ուսումնասիրված նաև Հայաստանի Հանրապետության տնտեսագետների կողմից, մինչդեռ հանրային կառավարումն ու դրա համապատասխան գործիքակազմի կիրառումն ապահովում է ողջ հանրային կառավարման համակարգի կենսունակությունը և արդյունավետության բարձրացումը: Այս տեսանկյունից, հանրային կառավարման համակարգում անհրաժեշտ է առանձնացնել պետական կառավարման արդյունավետությանը և դրա գնահատմանը վերաբերող մեթոդաբանական մոտեցում-

³²³ Յու.Սուվարյան, Վ.Միրզոյան, Հանրային Կառավարման Տեսություն և Պատմություն, Ե., 2013., էջ 12-64: Վ.Քալաշյան, Պետական Կառավարման Արդյունավետությունը, Ե., 2014, էջ 9-68 :

ներն ու գործիքակազմը: Նկատի ունենալով նաև այն հանգամանքը, որ հանրային կառավարման կազմում պետական կառավարումն ունի առյուծի բաժին և, ըստ էության, դրա չափերից և կառավարման արդյունավետությունից է կախված հանրային կառավարման ողջ համակարգի կենսունակությունը, ուստի մեր ուսումնասիրության առարկան պետական կառավարման արդյունավետությունն է:

Պետական կառավարման արդյունավետության գնահատման հիմնական տեսակներ կարող են լինել. ընդհանուր սոցիալական արդյունավետությունը, պետական կառավարման մարմինների ենթակա կազմակերպությունների արդյունավետությունը և պետական կառավարման համակարգի արդյունավետությունը (աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1. Պետական կառավարման արդյունավետությունը

Արդյունավետության տեսակները	Արդյունավետության առանձին տեսակների բովանդակությունը
Ընդհանուր սոցիալական արդյունավետություն	Բնակչության կենսամակարդակ և կյանքի որակ
Պետական կառավարման մարմինների ենթակայության կազմակերպությունների արդյունավետությունը	1. Կառավարման գործընթացի բովանդակությունը և կազմակերպումը 2. Կազմակերպական կառուցվածքի ռացիոնալությունը 3. Պետական կառավարման համակարգի կազմակերպական-տեխնիկական մակարդակը
Պետական կառավարման համակարգի արդյունավետությունը	1. Պետական կառավարման հիմնական նպատակներին հասնելու աստիճանը 2. Արդյունքային և ծախսային արդյունավետության պահանջների զուգակցումը 3. Պետական կառավարման համակարգի մեջ մտնող յուրաքանչյուր ենթահամակարգի արդյունավետությունը

Պետական կառավարման ընդհանուր սոցիալական արդյունավետությունը արտահայտվում է բնակչության կենսամակարդակի և կյանքի որակի դինամիկայով: Պետական կառավարման ընդհանուր սոցիալական արդյունավետության որոշման ժամանակ օգտագործվում են բնակչության կենսամակարդակի և կյանքի որակի գնահատման տարբեր մեթոդիկաներ: Հիմնականում դրանք իրենցից ներկայացնում են՝

ա/ սոցիոլոգիական հետազոտություններ՝ որոնց նպատակն է ուսումնասիրել և բացահայտել բնակչության կենսամակարդակի և կյանքի որակի հիմնական բաղկացուցիչների բավարարվածության մակարդակը,

բ/ ինչպես նաև մի շարք մեթոդիկաներ, որոնք հենվում են քանակական մեթոդների և օգտագործվող վիճակագրական տվյալների վրա:

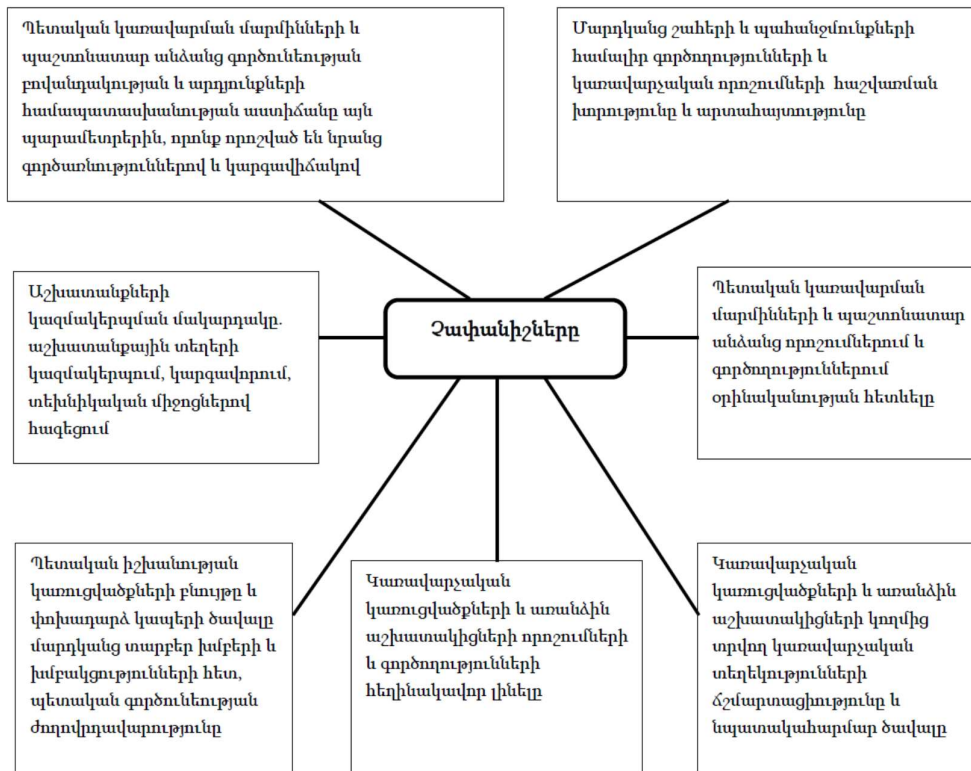
Պետական կառավարման արդյունավետության հաջորդ երկու տեսակները պայմանավորված են պետական կառավարման տվյալ մարմիններին փոխանցած լիազորությունների իրացմամբ և կարող են գնահատվել ելնելով առաջադրված առաջադրանքների կամ խնդիրների լուծման որակից: Պետական կառավարման մարմինների գործունեության արդյունավետության գնահատումն իրենից ներկայացնում է հետազոտական գործընթաց, որը բաղկացած է մի քանի փուլերից.

- պետական կառավարման արդյունավետության ինդիկատորների համակարգի և կառուցվածքի հիմնավորում և ընտրություն. ընդ որում, ինչպես ընթացիկ ֆինանսավորման, այնպես էլ պետության ռազմավարական զարգացման համար,

- պետական կառավարման արդյունավետության չափանիշների և ցուցանիշների որոշում,

- առանձին ցուցանիշների հաշվարկման մեթոդների մշակում:

Պետական կառավարման արդյունավետության գնահատման համար կարող է առաջարկվել չափանիշների համակարգ, որը ներկայացված է գծանկար 1-ում:

Գծանկար 1. Պետական կառավարման արդյունավետության գնահատման չափանիշների համակարգը

Գծանկար 1-ում բերված պետական կառավարման գործունեության արդյունավետության գնահատման չափանիշների համակարգը հնարավորություն է տալիս ձևավորել պետական կառավարման արդյունավետության ինդիկատորները և ցուցանիշները³²⁴: Պետական կառավարման արդյունավետության ցուցանիշների համակարգի ձևավորման ժամանակ կարելի է առանձնացնել կառավարման գնահատման հետևյալ ինդիկատորները.

• գործունեություն՝ պետական կառավարման համակարգի առջև դրված նպատակներին հասնելու աստիճանն է: Որպեսզի այն չափվի, համեմատում են կառավարման պլանավորված արդյունքները փաստացիի հետ: Գործունեության չափումն ուղղված է ինչպես առանձին աշխատակիցների, այնպես էլ կառավարման ավելի բարձր մակարդակների արդյունքների գնահատմանը,

³²⁴ *Stu ġuwl*.` The Worldwide Governance Indicators, 2017 www.govindicators.org

- խնայողականություն՝ ռեսուրսների հարաբերակցությունն է, որը ենթադրում է ծախսել որոշակի նպատակների հասնելու և կոնկրետ աշխատանքներ կատարելու համար, փաստացի կատարված ծախսերը,

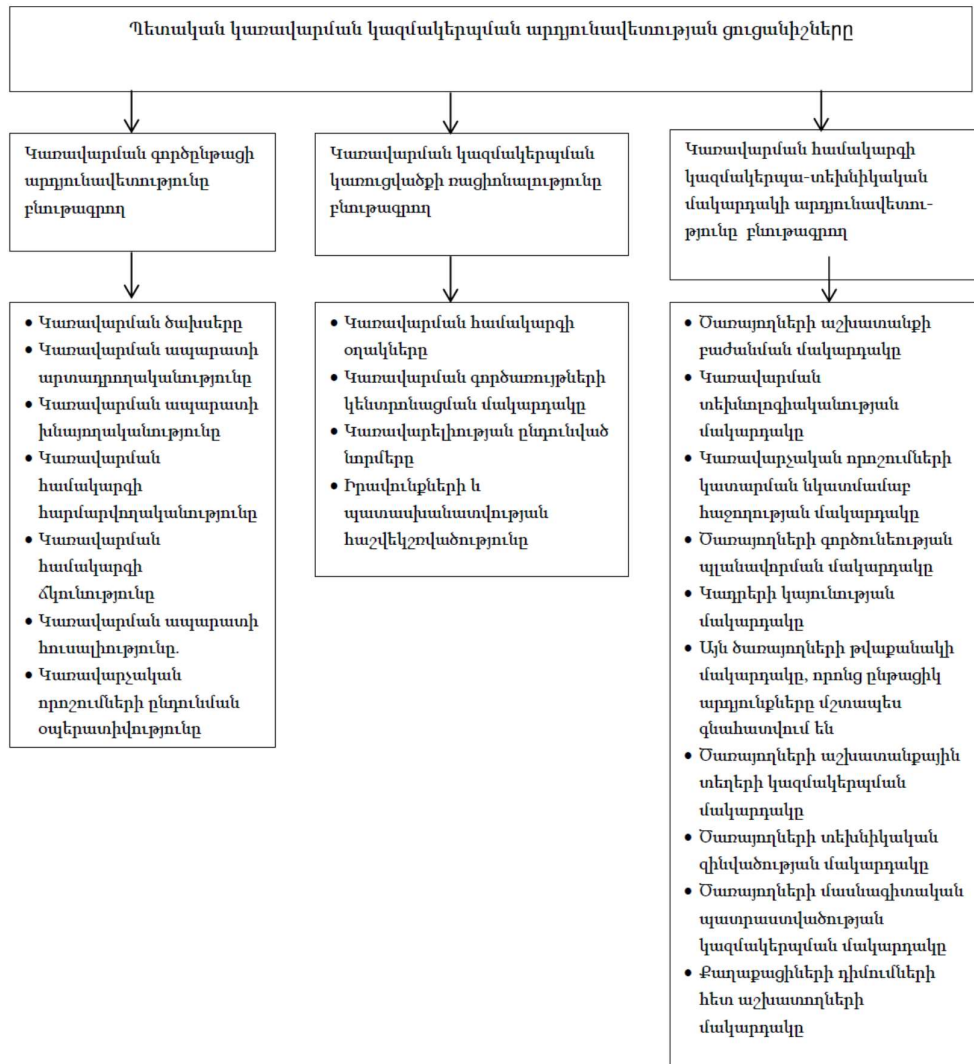
- որակ՝ կառավարման համակարգի համապատասխանության աստիճանն է նրան ներկայացվող սպասումներին և պահանջներին,

- պետական կառավարման արդյունքների և ծախսերի հարաբերակցություն՝ համակարգի հանրային ծառայությունների ծավալի (գործունեության) և այդ ծառայությունները տրամադրելու ծախսերի (խնայողականության) հարաբերակցությունն է,

- աշխատանքից բավարարվածություն՝ պետական կառավարման ոլորտում աշխատանքի վարկն է, անվտանգության զգացումը, վստահությունը: Այդ ցուցանիշի չափման մեթոդները հենվում են սոցիալ-հոգեբանական պայմանների վերաբերյալ աշխատակիցների պատկերացումների և փաստացի պայմանների համապատասխանության աստիճանով,

- նորամուծությունների ներդրում՝ արտացոլում է կառավարման կազմակերպման ոլորտում նոր նվաճումների իրական օգտագործումը՝ դրված նպատակներին հասնելու համար:

Այսպիսով, վերը նշված չափանիշ-ինդիկատորները թույլ են տալիս ձևակերպել պետական կառավարման կազմակերպման արդյունավետության որոշման ալգորիթմը: Պետական կառավարման կազմակերպման արդյունավետության գնահատման ժամանակ օգտագործվող ցուցանիշները ներկայացված են գծանկար 2-ում: Ինչպես հետևում է գծանկար 2-ից, բոլոր ցուցանիշները կարող են բաժանվել երեք խմբի: Առաջինը բնութագրում է կառավարման գործընթացի արդյունավետությունը, այսինքն՝ կառավարչական աշխատանքի ծախսերի և արդյունքային ցուցանիշների հարաբերակցությունը: Կառավարման ծախսերի դերում կարող են կիրառվել այնպիսի հեշտությամբ չափվող ցուցանիշներ, ինչպիսիք են կառավարման ապարատի պահպանության ընթացիկ ծախսերը, տեխնիկական միջոցների շահագործման, շենքերի և շինությունների պահպանման, կառավարման կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման ծախսերը:

Գծանկար 2. Պետական կառավարման կազմակերպման արդյունավետության ցուցանիշները

Կառավարման գործընթացի արդյունքայնության (ամփոփիչ) ցուցանիշները կարող են գնահատվել ինչպես քանակապես, այնպես էլ որակապես և օգտագործվել որպես արդյունավետության չափանիշներ, այն դեպքում, երբ կազմակերպական կառուցվածքը փոփոխվում է առանց մյուս ցուցանիշների մեկ կամ դրանց խմբի փոփոխության (վատացման կամ լավացման) ուղղությամբ: Կառավարման ապարատի աշխատանքի արտադրողականություն-

նր որոշվում է տեղեկությունների կառավարման գործընթացում մշակվող ծավալի մեծությամբ: Կառավարման ապարատի խնայողականություն ասելով հասկացվում են նրա գործունեության համար համեմատական (հարաբերական) ծախսերը (օրինակ, կառավարման ապարատի պահպանման ծախսերի տեսակարար կշիռը): Կառավարման համակարգի հարմարվողականությունը որոշվում է տրված գործառույթները փոփոխվող պայմանների որոշակի միջակայքում արդյունավետորեն կատարելու ընդունակությամբ: Որքան լայն է այդ միջակայքը, այնքան հարմարվողական է համակարգը: Կառավարման համակարգի ճկունությունը բնութագրում է պետական կառավարման մարմինների հնարավորությունը՝ ծագած խնդիրներին համապատասխան, փոխելու իր դերը որոշումների ընդունման գործընթացում և հաստատելու նոր կապեր՝ չխախտելով տվյալ կառուցվածքին բնորոշ կարգավորվածությունը:

Կառավարչական որոշումների ընդունման օպերատիվություն նշանակում է կառավարչական հիմնախնդիրների ժամանակին բացահայտում և դրանց լուծման արագություն, որն ապահովում է առաջադրված նպատակին առավելագույն ձևով հասնելու ապահովումը՝ հաստատված կառավարչական գործընթացների կայունության պահպանման դեպքում: Կառավարման ապարատի հուսալիությունն ամբողջությամբ բնութագրվում է անխափան գործունեությամբ, այսինքն՝ սահմանված ժամկետներում և առանձնացված ռեսուրսների շրջանակներում առաջադրանքների կատարման ապահովման ընդունակությունը: Կառավարման ապարատի և դրա ենթահամակարգերի հուսալիության գնահատման համար կարող են օգտագործվել պլանային առաջադրանքների կատարման մակարդակը, հաստատված նորմատիվներին հետևելը և ցուցումների կատարման շեղումների բացակայությունը: Երկրորդ խումբ ցուցանիշների գնահատման համար, որոնք բնութագրում են պետական կառավարման կազմակերպական կառուցվածքի ռացիոնալությունը, զգալի նշանակություն ունի նրա համապատասխանությունը կառավարման օբյեկտին: Դա իր արտացոլումն է գտնում կառավարման գործառույթների կազմի և նպատակների հաշվեկշռվածության, աշխատողների կազմի թվաքանակի և աշխատանքերի բարդության համապատասխանության, պահանջվող տեղեկությունների ամբողջության և լիարժեքության, տեխնիկական միջոցներով կառավարման գործընթացների ապահովվածության մեջ:

Աղյուսակ 2. Պետական կառավարման համակարգի կազմակերպատեխնիկական արդյունավետության ցուցանիշների վերծանումը

Ցուցանիշ	Հաշվարկման բանաձևը	Բաղկացուցիչների վերծանումը
Գ1՝ ծառայողների աշխատանքի բաժանման մակարդակն է	Գ1=Ծ1/Ծ	Ծ1-ը պաշտոնական հրահանգների հիման վրա գործող ծառայողների թվաքանակն է, Ծ-ն՝ ծառայողների ընդհանուր քանակն է
Գ2՝ կառավարման տեխնոլոգիականության մակարդակն է	Գ2=Փ1/Փ	Փ1-ը՝ մարմնի կամ կառուցվածքային ստորաբաժանման գործառույթների թիվն է, որոնց կատարման համար առկա են հրահանգչական կամ մեթոդական կայուն, ֆ-ն՝ մարմնի կամ կառուցվածքային ստորաբաժանման գործառույթների ընդհանուր թիվն է
Գ3՝ կառավարչական որոշումների կատարման հսկողության մակարդակն է	Գ3=Ո1/Ո	Ո1-ը՝ որոշակի ժամանակահատվածում հսկման ենթակա որոշումների թիվն է, Ո-ն՝ այդ նույն ժամանակահատվածում որոշումների ընդհանուր թիվն է
Գ4՝ ծառայողների գործունեության պլանավորման մակարդակն է	Գ4=Ես/Ե	Ես՝ ծառայողների թվաքանակն է, որոնց աշխատանքը պլանավորվում է տվյալ ժամանակահատվածում, Ե-ն՝ ծառայողների միջին ցուցակային թվաքանակն է
Գ5՝ ծառայողների թվաքանակի մակարդակն է, որոնց ընթացիկ արդյունքները մշտապես գնահատվում է	Գ5=Ծօ/Ծ	Ծօ ծառայողների թվաքանակն է, որոնց ընթացիկ արդյունքները մշտապես գնահատվում է, Ծ-ն՝ ծառայողների ընդհանուր թվաքանակն է
Գ6՝ կադրերի կայունության մակարդակն է	Գ6=1-Ծ2/Ծ	Ծ2-ը՝ տարվա ընթացքում աշխատանքից ազատված ծառայողների թվաքանակն է, Ծ-ն՝ ծառայողների ընդհանուր թվաքանակն է
Գ7՝ կադրերի կարգապահության մակարդակն է	Գ7=1-Ծ3/Ծ	Ծ3-ը՝ տարվա ընթացքում կարգապահական տույժեր ստացած ծառայողների թվաքանակն է, Ծ-ն՝ ծառայողների ընդհանուր թվաքանակն է
Գ8՝ ծառայողների աշխատանքային տեղերի կազմակերպման մակարդակն է	Գ8=1-Ծ4/Ծ	Ծ4-ն՝ ծառայողների քանակն է, որոնց աշխատատեղերը համապատասխանում են աշխատանքի գիտական կազմակերպման պահանջներին և հագեցած են համապատասխան պայմաններով
Գ9- ծառայողների տեխնիկական զինվածության մակարդակն է	Գ9=1-Ծ5/Ծ	Ծ5-ը՝ անհատական համակարգիչներ ունեցող ծառայողների թվաքանակն է, Ծ-ն՝ ծառայողների ընդհանուր թիվն է
Գ10՝ ծառայողների մասնագիտական պատրաստվածության կազմակերպման մակարդակն է	Գ10=1-Ծ6/Ծ	Ծ6-ը՝ տարվա ընթացքում մասնագիտական պատրաստվածություն անցած ծառայողների թվաքանակն է, Ծ-ն՝ ծառայողների ընդհանուր թվաքանակն է
Գ11՝ պետական կառավարման մարմիններում քաղաքացիների դիմումների հետ աշխատանքի մակարդակն է	Գ11=1-Դ1/Դ	Դ1-ը՝ որոշակի ժամանակում, որի ընթացքում սահմանված ժամկետում ընդունվում են որոշումներ՝ կապված քաղաքացիների դիմումների հետ, Դ-ն՝ այդ նույն ժամանակում քաղաքացիների դիմումների ընդհանուր թիվն է

Պետական կառավարման համակարգի կազմակերպատեխնիկական արդյունավետության ցուցանիշների երրորդ խումբը ներկայացվում է բանաձևի տեսքով. $Ա_{կտմ} = (Գ1+Գ2+Գ3+Գ4+Գ5+Գ6+Գ7+Գ8+Գ9+Գ10+Գ11)/11$, (1)

որտեղ $Ա_{կտմ}$ –ն պետական կառավարման համակարգի կազմակերպատեխնիկական արդյունավետությունն է, իսկ Գ1-Գ11՝ ցուցանիշների վերծա-

նումը բերված է աղյուսակ 2-ում: Վերը բերված ցուցանիշների հաշվարկը թույլ է տալիս գնահատել պետական կառավարման կազմակերպման արդյունավետությունը: Տվյալ գնահատականները վկայում են միայն արդյունավետության մի մասի արդյունավետության մասին, քանի որ ընդհանուր արդյունավետության մեջ անհրաժեշտ է անմիջականորեն որոշել պետական կառավարման համակարգի արդյունավետությունը:

Այսպիսով, ուսումնասիրելով պետական կառավարման մարմինների գործունեության արդյունավետության էությունը և հասկացությունը, կարելի է նշել, որ պետական կառավարման արդյունավետությունը բարդ հասկացություն է: Այն կարող է չափվել միայն ցուցանիշների հատուկ համակարգի միջոցով: Պետական կառավարման արդյունավետության չափման համար պահանջվում է մի քանի մեթոդական մոտեցումների համակցություն, որոնցից յուրաքանչյուրի դեպքում արդյունավետությունն ունի իր որակական բովանդակությունը: Այդ պատճառով էլ, յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում անհրաժեշտ է հիմնավորել և մշակել չափանիշների և ցուցանիշների համակարգ, որն իր դժվարությամբ կհամապատասխանի կառավարման բուն օբյեկտի դժվարությանը: Ըստ որում, տեղային և մասնակի չափանիշների հետ մեկտեղ, որոնք արտացոլում են կառավարման առանձին կողմերը և մակարդակները, անհրաժեշտ են արդյունավետության ընդհանրացնող չափանիշներ և ինտեգրալային ցուցանիշներ: Միայն պետական կառավարման համակարգի արդյունավետության գնահատման համար, այսինքն միայն անմիջականորեն հասարակությունում գործընթացների վրա պետական իշխանության անմիջական ազդեցության հետ կապված, կարող են օգտագործվել տարբեր մոտեցումներ, որոնք արտացոլում են արդյունավետության այս կամ այն չափանիշները (աղյուսակ 3): Աղյուսակում բերված առաջին երեք մոտեցումները կարելի է օգտագործել անալիտիկ ձևավորման ճանապարհով՝ մեկ ամբողջի մեջ ինտեգրելով օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գնահատականները³²⁵: Առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում պրագմատիկ մոտեցումը, քանի որ այն պոտենցիալ ամենաօբյեկտիվն է և մեր կարծիքով պետական իշխանության մարմինների կառավարման համակարգի առանցքային բաղկացուցիչն է, որը կողմնորոշված է դեպի արդյունքայնությանը:

³²⁵Տես՝ Պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման զարգացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում/ Ե., 2014, Էջ 59-92:

Աղյուսակ 3. Պետական կառավարման արդյունավետության գնահատման մոտեցումների տեսակները

Մոտեցումը	Արդյունավետության գնահատման հիմնական բնութագիրը	Գնահատման ձևավորման համար բազան
Իրավական	Գնահատվում է հիմնարկի գործունեության ընթացքում խախտումների բացակայությունը	Հարկային, հսկող-վերահսկող, դատախազության, մյուս ստուգող մարմինների ստուգման տվյալներ
Սոցիալական կողմնորոշման	Գնահատվում է պետական հիմնարկի գործունեության մասին բողոքների առկայությունը կամ բացակայությունը, քաղաքացիների դրական կարծիքները	Մամուլում քաղաքացիների դիմումների, հրապարակումների, հասարակական կարծիքի վերլուծություն
Փորձագիտական	Գնահատման տարբեր մեթոդների ներառում, որոնց հիմքը իրազեկ աշխատակիցների կարծիքն է պետական հիմնարկի գործունեության արդյունավետության և հանրային օգտակարության վերաբերյալ	Փորձաքննության իրականացման համար անհրաժեշտ տեղեկություններ
Պրագմատիկ	Քանակական և որակական գնահատման ցուցանիշների հիման վրա գնահատվում է պետական հիմնարկների գործունեության անմիջական արդյունքները	Գործունեության արդյունքների վերաբերյալ տարեկան և եռամսյակային հաշվետվություններ, վիճակագրական և այլ տվյալներ

Սակայն պրագմատիկ մոտեցման հիման վրա բյուջետային հիմնարկների գործունեության արդյունավետության հիմնավոր գնահատման համար անհրաժեշտ են հանրային ծառայություններից յուրաքանչյուրի համար նորմատիվներ կամ էլ միասնական բազա՝ համեմատությունների համար, ինչը ներկայումս մեծամասամբ բացակայում է: Այդ պատճառով էլ այսօր պրագմատիկ մոտեցմամբ հնարավոր է իրականացնել արդյունավետության մասնակի գնահատում: Դրա համար օգտագործվում է երեք հիմնական մեթոդ.³²⁶

- պետական հիմնարկի նպատակներին հասնելու աստիճանի գնահատման մեթոդ,
- պահանջմունքային, արդյունքային և ծախսային արդյունավետության հարաբերակցության գնահատման մեթոդ,
- պետական կառավարման համակարգի և նրա յուրաքանչյուր ենթահամակարգի արդյունավետության գնահատման մեթոդ:

Պետական կառավարման հիմնական նպատակներին հասնելու աստիճանի գնահատման որոշման ժամանակ արդյունավետության որոշումը հիմնականում կապված է հետևյալ բանաձևի հաշվարկման հետ.

$$A_n = G_{\text{պ}} \times G_{\text{ու}} \times G_{\text{միս}}, \quad (2), \quad \text{որտեղ՝}$$

³²⁶ Зенков М. Профессиональная оценка госслужащих и законодательная база// Кадровик, Кадровый менеджмент, 2007, N8, с. 24.

Ա₆-ն՝ պետական կառավարման համակարգի նպատակներին հասնելու ամփոփ գործակիցն է, Գ₉-ն՝ պետության (երկրի) բնակչության գոյատևման մակարդակի գործակիցն է: Բնութագրում է գոյատևման պայմանը, որը ձևավորվել է պետական իշխանության մարմինների գործունեության արդյունքում և գործել է կոնկրետ (որոշակի) տարածքում: Այդ ցուցանիշը որոշվում է որպես գնահատվող ժամանակահատվածում պետության (երկրի) տարածքում ծնվածների թվաքանակի հարաբերությունը նախորդ ժամանակահատվածում մահացած քաղաքացիների թվաքանակին: Եթե այդ հարաբերությունը մեծ է 1-ից, ապա կոնկրետ տարածքում պետական իշխանության մարմինների գործունեությունը տվել է դրական արդյունք:

Գ₁₀-ն՝ համապտասխան տարածքում բնակչության կենսամակարդակի գործակիցն է: Որոշվում է որպես գնահատման ժամանակահատվածի նվազագույն կենսամակարդակի դրամական գումարի մեծության հարաբերությունը նախորդ ժամանակահատվածի համանման ցուցանիշին: Եթե այդ հարաբերությունը մեծ է 1-ից, ապա իշխանության պետական կառավարման մարմինների գործունեությունը տվել է դրական արդյունք:

Գ₁₁-ն՝ որոշակի ժամանակահատվածում պետությունում մարդու իրավունքների խախտման մակարդակի գործակիցն է: Այդ գործակիցը որոշվում է իշխանության սահմանված մարմնի կողմից նախընթաց և գնահատվող ժամանակահատվածներում մարդու իրավունքների խախտման դեպքերի հարաբերակցությամբ: Եթե այն մեծ է 1-ից, ապա իշխանության պետական կառավարման մարմինների գործունեությունը տվել է դրական արդյունք:

Այսպիսով, վերը բերված մոտեցման համաձայն, պետական կառավարման հիմնական նպատակներին հասնելու աստիճանի գնահատումը կապված է անուղղակի գործոնների որոշման հետ, որոնք բնութագրում են երկրի բնակչության կենսամակարդակը: Ըստ որում, այդպիսի անուղղակիությունը միշտ չէ, որ օբյեկտիվ է, քանի որ որքան մեծ տարածքից են հավաքում հաշվարկի համար նյութերը, այնքան ավելի շատ է միջինացվում գնահատման մակարդակը: Բացի այդ, անհնար է հաշվի չառնել տեղեկությունների օբյեկտիվության հանգամանքը՝ օրինակ, կապված աշխատավարձի, մարդու իրավունքների խախտման ցուցանիշների մեծությունների հետ:

Վերևում նշվածը թույլ է տալիս պնդելու, որ անհրաժեշտ է ունենալ գնահատման այլ մեթոդ, որը հնարավորություն կտա գնահատել պետական կառավարման մեծությունը, կապված տվյալ գործունեության հետ անմիջապես (ոչ թե անուղղակի): Ուստի պրագմատիկ մոտեցման օգտագործման ժամանակ կիրառվում է մեկ այլ մեթոդ՝ պահանջմունքային, արդյունքայնություն և ծախսային արդյունավետության հարաբերությունների որոշումը: Այդ առնչությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ հաճախ կարծում են, որ ձեռքբերված արդյունքների հարաբերությունը առաջադրված նպատակին (նպատակային արդյունավետության) և ռեսուրսների հարաբերությունը այդ արդյունքներին (ծախսային և ռեսուրսային արդյունավետություն) սպառում են պետական կառավարման արդյունավետությունը: Դրանով հանդերձ պրագմատիկ մոտեցումը չի սպառվում միայն արդյունքայնության (նպատակահարմար) և տնտեսական (ծախսային) արդյունավետության տարբերակմամբ (տարբերությամբ): Բացի այդ, բավարար չէ խոսել միայն ծախսերի նպատակահարմարության և արդյունքայնության մասին: Անհրաժեշտ է նաև գործունեության նպատակների հիմնավորվածության վերլուծություն, այսինքն պետական գործունեության արդյունավետությունը նրա նպատակների նորմատիվային իդեալների և արժեքային նորմերի համապատասխանության տեսանկյունից, որոնք ընդունվում են հանրության կողմից՝ նրա զարգացման որոշակի փուլում: Այդ արդյունավետությունը կոչվում է պահանջմունքային: Ուստի արդյունավետության համալիր հասկացությունը՝ համաձայն պրագմատիկ մոտեցման նշված մեթոդի, համապատասխանում է հետևյալ արտահայտությանը.

$$U_h = U_{պ} \times U_w \times U_s, \text{ որտեղ } U_{պ} = \eta/\zeta, U_w = \tau/\lambda, U_s = \mu/\sigma, \quad (3)$$

$U_{պ}$ ցուցանիշը որոշում է պահանջմունքային արդյունավետությունը և հաշվարկվում է որպես նպատակների հարաբերություն պահանջմունքներին, իդեալներին և նորմերին: U_w ցուցանիշը որոշում է արդյունքային արդյունավետությունը և հաշվարկվում է որպես ձեռքբերված արդյունքների հարաբերություն առաջադրված նպատակներին: Վերջապես, U_s ցուցանիշը ծառայում է որոշելու ծախսային արդյունավետությունը և հաշվարկվում է որպես ծախսերի հարաբերություն ձեռքբերված արդյունքներին:

Նշված մեթոդը հնարավորություն է տալիս ավելի ճշգրիտ գնահատել պետական իշխանության մարմինների գործունեությունը սահմանված գոր-

ծունեության շրջանակներում, ինչը մեծացնում է տվյալ գնահատականի արդյունքների գործնական նշանակությունը: Սակայն, մի շարք ցուցանիշներ միշտ չէ, որ կարելի է անհրաժեշտ ճշգրտությամբ որոշել, որը հիմնականում վերաբերում է որակական նշանակություններին: Այդ պատճառով էլ պրագմատիկ մոտեցման օգտագործման դեպքում հնարավոր է նաև պետական կառավարման համակարգի արդյունավետության գնահատման մեթոդի կիրառումը նրա կազմի մեջ մտնող յուրաքանչյուր ենթահամակարգի կառավարման արդյունավետության գնահատման հիման վրա: Այդ դեպքում խնդիրները հանգում են պետական կառավարման առանձին ոլորտներում կառավարման համակարգի արդյունավետության գնահատման խնդիրների մասնակի լուծմանը և դրանց հիման վրա ամբողջական գնահատման ստացմանը՝ առանձին ոլորտների կարևորության վարկանիշային գնահատումների մեծությունների միջոցով: Յուրաքանչյուր դեպքում վարկանիշային մեծությունները կարող են որոշվել փորձագիտորեն, ելնելով ժամանակի որոշակի ժամանակում պետությունում առանձին հիմնախնդիրների կարևորությունից:

Գնահատման նշված մոտեցումներով դրանց ցանկը չի սպառվում: Գործնականում գոյություն ունեն նաև պետական կառավարման մարմինների գործունեության արդյունավետության գնահատման այլ մոտեցումներ, որոնց շարքում կարելի է անվանել անմիջականորեն իշխանության մարմինների կողմից բավականին ակտիվորեն օգտագործվող մոտեցումը, որը հենվում է մի շարք գնահատումների համալիր միավորման վրա:

Այսպիսով, պետական կառավարման արդյունավետության գնահատման վերը բերված մեթոդաբանությունը հնարավորություն է տալիս որոշակի ճշգրտությամբ գնահատել կառավարման որակը, ինչի առնչությամբ կարծում ենք, անհրաժեշտ է ընդունել << կառավարության համապատասխան որոշում, որով կհաստատվի վերը բերված արդյունավետության գնահատման մեթոդաբանությունը, ինչպես նաև դրա կիրառման կարգը:

Արամ ԽԱՉԱՏՈՒՅԱՆ

Հանրային կառավարման արդյունավետության գնահատման մեթոդաբանությունը

Բանալի բառեր. հանրային կառավարում, պետական կառավարում, պետական կառավարման արդյունավետություն, սոցիալական արդյունավետություն

Հանրային կառավարման արդյունավետության գնահատման տեսական և գործնական բնույթի հիմնահարցերի ուսումնասիրությունը առանձնահատուկ նշանակություն և կարևորություն ունի տնտեսագիտության և կառավարման հիմնախնդիրների շարքում: Աշխատանքում առանձնահատուկ անդրադարձ կա պետական կառավարման արդյունավետությանը, կառավարման արդյունավետության գնահատմանը, գնահատման չափանիշներին, ներկայացված են կոնկրետ առաջարկներ պետական կառավարման արդյունավետության գնահատման մեթոդաբանության վերաբերյալ:

Aram KHACHATURYAN

Public administration efficiency assessment methodology

Key words: public administration, state administration, efficiency of public administration, social productivity

The study of theoretical and practical issues of evaluation of the effectiveness of public administration is of particular importance and significance among the problems of economics and governance. There is a special reference to the effectiveness of public administration, assessment of governance efficiency, evaluation criteria, concrete proposals on the methodology of public administration efficiency assessment.

Арам ХАЧАТУРЯН

Методология оценки эффективности публичного управления

Ключевые слова: публичное управление, государственное управление, эффективность государственного управления, социальная эффективность

Изучение ключевых проблем теоретических и практических вопросов оценки эффективности публичного управления имеет особое значение и важное место среди проблем экономики и управления. В работе особое внимание уделяется на эффективность государственного управления, оценку эффективности управления, критерии оценки, конкретные предложения по методологии оценки эффективности государственного управления.

**ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵԱՏՄ ԱՆԴԱՄ
ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ . ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ ԵՎ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՆԵՐ**

Խաչատուր ԻԳԻԹՅԱՆ

ՀՊՏՀ «Ֆինանսներ» ամբիոնի առկա ասպիրանտ

Բանալի բառեր ներդրումային գործունեություն, օտարերկրյա ներդրող,
մասնավորեցում, ձեռնարկատիրություն, սեփականության իրավունք, հարկային
դրույքաչափ

Ժամանակակից պայմաններում ՀՀ տնտեսությունում ներդրումային գործունեության ակտիվացումը հնարավոր է պետության հետևողական և արդյունավետ ներդրումային քաղաքականության շնորհիվ³²⁷: Իհարկե, վերոնշյալ կետերի շուրջ բարեփոխումներ իրականացվել են, սակայն դեռևս գոյություն ունեն կառուցվածքային խնդիրներ, որոնք բավարար չեն օտարերկրյա ներդրողի վստահությունը շահելու համար:

Տնտեսական զարգացման նախադրյալներից մեկը ներդրումային ռեսուրսների ներգրավելու ունակությունն է, որն իր հերթին հիմք է հանդիսանում տնտեսական աճի համար: Ներդրումների աճի ապահովումը լուծում է մի շարք կարևորագույն խնդիրներ, ինչպիսիք են աշխատատեղերի ստեղծումը, նոր տեխնոլոգիաների ներգրավումը, նոր շուկաների բացահայտումը, նրանց հասանելիությունը և այդ շուկաների մուտք գործելու հնարավորությունները: Հետևաբար, Հայաստանի ներդրումների խթանումը և աջակցումը տնտեսական զարգացման առանցքային և առաջնահերթ խնդիրներից է: Խնդրի լուծումը զգալի չափով պայմանավորված է երկրում ներդրումների խթանման և արդյունավետ գործող համակարգի ձևավորմամբ: Հայաստանում բարենպաստ ներդրումային միջավայրի ձևավորման խնդիրներն առավել արդիական դարձան անկախության հռչակումից հետո, նոր տնտեսական համակարգի ձևավորման հետ մեկտեղ, երբ երկրի տնտեսությունը կտրուկ անկում ապրեց: 1990-ական թթ. կեսերի մասնավորեցման փորձը մեր հասարակության մեջ և տնտեսական կյանքում չձևավորվեց այն լիարժեք պայմաններն ու նախադրյալները, որոնք անհրաժեշտ էին այդ մասնավորեցմանը հետևող ներդրումների ներգրավման և ձեռնարկատիրության խթանման հա-

³²⁷ Միմոնյան Ա. «ՀՀ ներդրումային միջավայրի վերլուծությունը» «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, թիվ 2-3, Երևան, 2010թ. էջ 53:

մար: Ներկայումս իրենց արդիականությունը չեն կորցրել ներդրումային միջավայրի բարելավմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը, որոնք պայմանավորված են այդ միջավայրը կարգավորող տնտեսական, օրենսդրական գործոններով և վարչական ընթացակարգերով: Հայաստանի ներդրումային միջավայրը աչքի է ընկնում բարձր ռիսկայնությամբ, ինչը պայմանավորված է առկա քաղաքական որոշակի անորոշությամբ և անկայունությամբ, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններով:

Ներդրումների ոլորտը կարգավորող օրենսդրական դաշտի վերլուծությունը ենթադրում է այն իրավական հենքի ուսումնասիրությունը, որը կապված է ներդրողների իրավական կարգավիճակի, ներդրումների պաշտպանության պետական երաշխիքների, ներդրումներ և դրանցից ստացվող դրամական հոսքերի հարկման և մաքսային կարգավորման, ներդրողների և աշխատանքային ռեսուրսների ազատ տեղաշարժի և մուտքի արտոնագրերի տրամադրման, արժեթղթերի շուկայի առանձնահատկությունների, սեփականության իրավունքի, վեճերի լուծման համար գոյություն ունեցող ընթացակարգերի և բազմաթիվ այլ ոլորտների հետ, որոնք եթե ոչ ուղղակիորեն, ապա անուղղակիորեն ազդում են ներդրումային որոշումներ վրա:

Ներդրումային բարենպաստ միջավայրի ձևավորման համար առաջնահերթ գործոններ են հանդիսասանում ներդրումները կարգավորող օրենսդրական դաշտի կայունությունը և կանխատեսելիությունը, որը ենթադրում է ներդրումների լիարժեք պաշտպանության իրավական երաշխավորում: Ներդրումային քաղաքականության արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ է ունենալ ներդրումները օժանդակող և խթանող, ինչպես նաև ներդրումների և ներդրողների պաշտպանության հարցերով զբաղվող լիովին ձեվավորված և մաքողջ ծավալով գործող ենթակառուցվածքներ: ՀՀ ներդրումային միջավայրի պետական կարգավորման կարևորագույն բաղադրիչներից մեկը «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ՀՀ օրենքն է³²⁸, որը սահմանում է ՀՀ տարածքում օտարերկրյա ներդրումների իրականացման, իրավական, տնտեսական ու կազմակերպական հիմքերը և ուղղված է՝ օտարերկրյա ներդրողների իրավունքների, օրինական շահերի, գույքի պաշտպանության ապահովմանը, օտարերկրյա նյութական և ֆինանսական միջոցների

³²⁸«Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է 04.07.1994թ.:

ներգրավմանը, առաջավոր տեխնոլոգիաների, կառավարման և կազմակերպման փորձի ներդրման և արդյունավետ օգտագործման նախադրյալների ստեղծմար: Օրենքով սահմանվում են օտարերկրյա ներդրումների պաշտպանության պետական երաշխիքները, որոնք բացառում են որևէ խտրականություն հօգուտ տեղական ներդրողի³²⁹: Միաժամանակ, օրենքը սահմանում է, որ կարևորագույն բնագավառներում օտարերկրյա ներդրումների խրախուսման նպատակով կարող են սահմանվել լրացուցիչ արտոնություններ, ինչպես նաև սահմանվել տարածքներ, որտեղ, ելնելով ազգային անվտանգության ապահովման պահանջներից, օտարերկրյա ներդրողների և օտարերկրյա ներդրումներով ձեռնարկությունների գործունեությունը սահմանափակվում կամ արգելվում է:

Աղյուսակ 1. ԵԱՏՄ երկրների զուտ ներդրումների շարժընթացը 2000-2016թթ (նախորդ տարվա նկատմամբ, %)³³⁰

	Հայաստան	Ռուսաստան	Բելառուս	Ղազախստան	Ղրղզստան	Տաջիկստան
2000	127	117	102	149	137	...
2001	106	112	97	145	86	...
2002	145	103	106	111	90	...
2003	141	112,5	121	117	93	...
2004	115	112	121	123	102	150
2005	141	110	120	134	106	112
2006	138	117	132	111	106	170
2007	120	123	116	114	105	215
2008	103	110	124	115	106	141
2009	63	87	105	103	131	82
2010	98	106	116	97	91	113
2011	91	111	118	103	97	103
2012	97	107	88	104	142	77
2013	92	100,8	109	107	108	114
2014	100	98,5	94	104	125	125
2015	98,8	89,9	81,2	103,7	114,0	128,3
2016	87,5	99,1	82,6	102	105,8	120,3

³²⁹ Հարկ է նշել այն հանգամանքը, որ ՀՀ Սահմանադրության համաձայն, օտարերկրյա քաղաքացիներն ու իրավաբանական անձինք որպես սեփականություն հող ձեռք բերելու իրավունք չունեն:

³³⁰ <http://www.cisstat.com/>

Հարկ է արձանագրել, որ ընդհանուր առմամբ, «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ՀՀ օրենքը կարելի է բնութագրել որպես բավականին ազատականօրենք: Օտարերկրյա ներդրումները կարող են Հայաստան մուտք գործել ազատորեն, առանց որևէ լրացուցիչ թույլատվությունների, սուբյեկտիվ կամ որոշակի ցուցանիշով քննություն անցնելու: Սակայն փոժը ցույց է տալիս, որ միայն այս օրենքի առկայությունը բավարա նախապայման չէ մեծածավալ ներդրումների ներգրավման համար, քանի որ ինչպես նշվեց վերևում, ներդրումային որոշումների վրա ազդում են բազմաթիվ այլ գործոններ, այդ թվում նաև այլ օրենսդրական նորմեր և փասթաթղթեր: Ինչպես ցույց են տալիս է աղյուսակ 1-ի տվյալները, ԵԱՏՄ անդամ երկրներում և ՀՀ-ում ներդրումային հոսքերը սկսել են նվազել 2014-2015թթ. ընթացքում, ինչը պայմանավորված է նաև անդամ երկրներում ներդրումային քաղաքականության փոփոխության հետ:

2017 թվականի առաջին եռամսյակում կապիտալ ներդրումները նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի նկատմամբ իրական արտահայտությամբ աճել են շուրջ 2.7%-ով՝ պայմանավորված պետական ներդրումների շուրջ աճով և մասնավոր ներդրումների վերականգնմամբ: Ներդրումներին դրականորեն է նպաստել անշարժ գույքի հետ կապված գործունեության և հանքագործության ոլորտներում կատարված ներդրումների աճը, բացասաբար է ազդել տրանսպորտի և մշակող արդյունաբերության ճյուղերում կատարված ներդրումների նվազումը³³¹:

Հարկ է նշել, որ օրենսդրությունը և որոշակի կարգավորումները որոշիչ դեր են կատարում ներդրումների ներգրավման և ձեռնարկատիրական գործունեության ակտիվացման գործում: Կայուն, պարզ և թափանցիկ իրավական դաշտը արագ զարգացող ներդրումային միջավայրի կարևոր նախադրյալ է: Իրավական դաշտի կայունության ապահովման համար անհրաժեշտ է բարձրացնել օրենքների բովանդակության, ինչպես նաև դրանց մշակման և ընդունման գործընթացների թափանցիկության և կանխատեսելիության մակարդակը³³²: Այս առումով, կարևորվում է ՀՀ-ի ներդրումային ոլորտը կարգավորող օրենսդրական և ենթաօրենսդրական դաշտի կատարելագոր-

³³¹ Ներդրումների ճյուղային կառուցվածքի ցուցանիշները վերաբերում են ներդրումների կապիտալ շինարարությանն ուղղվող մասին: Մանրամասն՝ Ծինարարություն հատվածում:

³³² Legislative and Policy Engagement. Guidelines for Retirement and Health. CA 2015 p. 3- 56/

ծումը, որը կարող է կամ խթանել, կամ դադարեցնել օտարերկրյա ներդրումների հոսքը դեպի Հայաստան, ուստի, նպատակ ունենալով ներդրումային քաղաքականության արդյունավետ իրականացման՝ հանրապետությունում իրականացվում է «բաց դռների» քաղաքականություն: Այդ առումով, 1994 թվականից մինչ օրս հանրապետությունում գործում է՝ «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ՀՀ օրենքը³³³, ինչպես նաև տնտեսական ոլորտը կարգավորող իրավական ակտերի ներդրումներին վերաբերող այլ դրույթները:

ՀՀ ներդրումային գրավչության ապահովման համար առաջնահերթ են քաղաքական, իրավական համակարգի կայունությունը, ինչպես նաև քաղաքական և տնտեսական ազատականությունը (օրինակ ցածր հարկային դրույքաչափերը, շուկայական հավասար պայմանները)³³⁴: Այս ամենը նպաստում է ինչպես լրացուցիչ ռեսուրսների, այնպես էլ առկա հնարավորությունների առավել արդյունավետ օգտագործմանը: Նշված բոլոր պայմանները պետք են ներդրումային բարենպաստ միջավայրի ձևավորման առումով, ինչը հնարավորություն կտա ներգրավել ներդրումներ թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին աղբյուրներից: Դա է գլխավոր պատճառը, որ ներկայում ներդրումային բարենպաստ միջավայրի ձևավորումը տնտեսական քաղաքականության գլխավոր նպատակներից է³³⁵:

Յուրաքանչյուր երկրի ներդրումային միջավայրի, ինչպես նաև սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների ողջ համալիրի վրա մեծ ազդեցություն ունեն համաշխարհային առևտուրը և արտաքին տնտեսական հարաբերությունները:

³³³ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=34872>

³³⁴ Անանյան Ա. Ներդրումային գործընթացների կարգավորման արդի հիմնախնդիրները ՀՀ-ում, «Բանբեր ՀՊՏՀ» գիտական հանդես, Երևան 2013թ. էջ 50

³³⁵ Պարոնյան Մ. Ներդրումային միջավայրի ձևավորման հիմնարար (մրցակցային) գործոններն ու դրանց փոխհարաբերության հիմնախնդիրները, ֆինանսներ և էկոնոմիկա հանդես, #5(155) մայիս, 2013 թ. էջ 24

Khachatur IGITYAN

Analysis of investment environment in member countries of Eurasian Economic Union: financial issues and challenges

Key words: investment activity, foreign investor, privatization, entrepreneurship, property right, tax rate

For the formation of a favorable investment climate, the priority is the sustainability and predictability of the regulatory framework regulating investment, which implies the legal protection of full investment protection. In order to effectively implement investment policy, there is a need for investment support and investment, as well as fully developed and viable infrastructures dealing with investment and investor protection.

Хачатур ИГИТЯН

Анализ инвестиционного климата в странах ЕЭС: финансовые проблемы и вызовы

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, иностранный инвестор, приватизация, предпринимательство, право собственности, налоговая ставка

Для формирования благоприятного инвестиционного климата приоритетом является устойчивость и предсказуемость нормативной базы, регулирующей инвестиции, что подразумевает правовую защиту полной защиты инвестиций. Для эффективного осуществления инвестиционной политики существует потребность в инвестиционной поддержке и инвестициях, а также в полностью развитых и жизнеспособных инфраструктурах, связанных с инвестициями и защитой инвесторов.

Խաչատուր ԻԳԻԹՅԱՆ

Ներդրումային միջավայրի վերլուծությունը ԵԱՏՄ անդամ երկրներում.

Ֆինանսական խնդիրներ և մարտահրավերներ

Բանալի բառեր. ներդրումային գործունեություն, օտարերկրյա ներդրող, մասնավորեցում, ձեռնարկատիրություն, սեփականության իրավունք, հարկային դրույքաչափ

Ներդրումային բարենպաստ միջավայրի ձևավորման համար առաջնահերթ գործոններ են հանդիսանում ներդրումները կարգավորող օրենսդրական դաշտի կայունությունը և կանխատեսելիությունը, որը ենթադրում է ներդրումների լիարժեք պաշտպանության իրավական երաշխավորում: Ներդրումային քաղաքականության արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ է ունենալ ներդրումները օժանդակող և խթանող, ինչպես նաև ներդրումների և ներդրողների պաշտպանության հարցերով զբաղվող լիովին ձևավորված և մաքող ծավալով գործող ենթակառուցվածքներ:

ԱՆՇԱՐԺ ԳՈՒՅՔԻ ՇՈՒԿԱՆԵՐ

Սուրեն ԹՈՐՈՍՅԱՆ

ՀՊՏՀ Բնօգտագործման տնտեսագիտության ամբիոնի հայցորդ

Բանալի բառեր. անշարժ գույք, շուկայի սեզմենտ, շարժական գույք,
սեփականության իրավունք

Անշարժ և այլ (շարժական) գույքերի միջև հիմնական տարբերությունը անշարժ գույքի տեղայնացումն է: Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված կարգով անշարժ և շարժական գույքերի բնութագրականներն ու բնորոշումները կանոնակարգման, կարգաբերման և գործածության տեսանկյուններից առաջին հայացքից իր մեջ պարունակում, հասկացվում և կրում է որոշակի երկակիություն: Այն է՝ գույք ընդհանրական հասկացությունը մատուցվում է իբրև անշարժ և շարժական գույքերի պարզ հանրագումար, ընդ որում՝ անշարժ գույքի սահմանումը տրվում է մանրամասն, իսկ շարժականի դեպքում կատարվում է «թվաբանական» գույք հանրագումարի և իրավաբանորեն հաստատված «անշարժ գույք» իրողության տարբերությամբ կամ արստրահմամբ:

«Գույք» = «Անշարժ գույք» + «Շարժական գույք»

Հատկանշանական, որ անշարժ գույքի բազիսային բաղադրիչ հանդիսացող հողը և հողի հետ կապված բոլոր հարաբերությունները հանգամանորեն քննարկված են ՀՀ հողային օրենսգրքում, ընդ որում սահմանված է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը հողերին վերաբերվող մասով հողային հարաբերությունների նկատմամբ կիրառվում է ՀՀ հողային օրենսգրքի դրույթների հաշվառմամբ և գերակայությամբ:³³⁶ Անշարժ գույքի բնութագրման համար անհրաժեշտություն է առաջանում բազային հող հասկացությունը բերել միավորի տեսքի, ներմուծել հողամաս հասկացությունը և այդ ճանապարհով ամբողջացնել անշարժ գույքի և շարժական գույքի էական տարբերությունները: Հողամասը՝ հողի վերգետնյա և ստորգետնյա տարածքի մաս է, որն ունի ամրագրված սահմաններ, տարածք (մակերես, ծածկագիր), զըտնըվելու վայր, իրավական կարգավիճակ՝ օրենքներով նախատեսված սահմանափակումներով հանդերձ, որոնք գրանցված և արտացոլված են անշարժ գույքի պետական միասնական կադաստրում:

Անշարժ գույքը սահմանվում է այսպես՝ հողամասերը, ընդերքի մասերը, մեկուսի ջրային օբյեկտները, անտառները, բազմամյա տնկիները, ստորգետնյա և վերգետնյա շենքերը, շինությունները և հողին ամրակցված այլ գույքը,

³³⁶ ՀՀ Հողային օրենսգրք, հոդված 1, պարագրաֆ 3:

այսինքն՝ այն օբյեկտները, որոնք անհնար է հողից անջատել՝ առանց այդ գույքին կամ հողամասին վնաս պատճառելու կամ հանգեցնում են դրանց բնութագրման փոփոխման, դադարման կամ նպատակային նշանակությամբ՝ հետագա օգտագործման անհնարինության³³⁷ Այստեղից պարզ է, որ բնության մեջ երկու նույնպիսի անշարժ գույք գոյություն ունենալ չի կարող, զոնե այն պատճառով, որ նրանցից յուրաքանչյուրը գտնվում է իր առանձնացված տեղում և նրանք տարբերվում են հասցեներով: Անշարժ գույքի յուրահատկություններից մեկը այն է, որ նա չի հանդիսանում բորսային առևտրի առարկա, որովհետև անշարժ գույքը չի կարող բնութագրվել սերտիֆիկատով: Շարժական գույքը բնութագրվում է հենց սերտիֆիկատով, կարող է ստուգվել նրա համապատասխանությունը նկարագրությանը և վաճառվել մեծ քանակությամբ: Անշարժ գույքի դեպքում վերջինս որպես կանոն չի հանդիպում:

Մի շարք պետություններում «գույք» հասկացությունը բացատրվում է այսպես՝ իրերի ամբողջականություն, որը հանդիսանում է ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի սեփականություն (այդ թվում փողը, արժեթղթերը): Ասվածը շատ պարզ է ու հասարակ պայմանով, որ սահմանված է «սեփականության իրավունք» հասկացությունը: Այսինքն, եթե օգտագործվող տերմինները և հասկացությունները չսահմանվեն և չստանան իրական իմաստ, ապա հարցի քննարկումը կլինի անիմաստ: Այդ պատճառով անդրադառնանք մի շարք հասկացությունների և ձևակերպումների սահմանմանն ու նկարագրությանը: Սեփականությունը իրավաբանական հասկացություն է, որը բնութագրում է որևէ բանի պատկանելությունը մեկին (մի քանիսին) և բացառում այդ իրողության պատկանելությունը ուրիշներին: Սեփականություն կարող են հանդիսանալ և առարկանները և իրավունքները:³³⁸ Սեփականությունը առարկա է, եթե այն հեշտությամբ կարելի է ֆիզիկապես տեղաշարժել և իրավունք է, եթե այն հնարավոր չէ ֆիզիկապես տեղաշարժել: Սեփականության առաջին տեսակը ընդունված է անվանել շարժական գույք, երկրորդը՝ անշարժ գույք: Շարժական գույքը կարող է ամրակայված լինել անշարժ գույքին, այդ դեպքում նրա անջատումը կարող է ազդել անշարժ գույքի արժեքի վրա, այդպիսի գույքը անվանվում է ֆիքսված կամ կապակցված գույք: Ընդհանուր առմամբ անշարժ գույքի գլխավոր կոմպոնենտը հողն է: Հողին ամրակայված գույքերը ունեն իրենց սահմանումները, սակայն հողը չի սահմանվում: Տրամաբանությունը այսպիսին է, այն ինչ ստեղծել է մարդը կարող է և սահմանել, այն ինչ ինքը չի ստեղծել նկարագրվում է իրեն բնորոշ հատկություններով: Հողը կարելի է բնութագրել հետևյալ հատկություններով.

- ֆիզիկական անշարժելիությունը,

³³⁷ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդված 134:

³³⁸ Գնահատողների միության «Ինֆորմացիոն տեղեկագիրք», դեկտեմբեր 1999 թ.

- հավերժությունը,
- անհամասեռությունը,
- սակավությունը,
- տեղակայումը,
- Ֆիզիկական բարելավումները (հողին ամրակայված գույք, կառուցապատում շենքեր, շինություններ, ժամանակավոր կառույցներ):

Անշարժ գույքի շուկան տարբերվում է այլ շուկաներից, քանի որ այն որոշակի մեխանիզմների ամբողջականություն է, որոնց միջոցով սեփականության իրավունքները և նրանց նկատմամբ հետաքրքրությունները փոխանցվում են մի անձից մյուսին, որոշվում և սահմանվում են գները, ընտրվում են հողօգտագործման տարբերակներ: Ընդհանրապես շուկայի իմաստը վաճառողներին և գնորդներին հանդիպեցնելու մեջ է, որը գործողությունների և ընթացակարգերի բազմակի պրոցես է և դիտարկվում է տնտեսա-իրավական առանձնացված դաշտում: Շատ հաճախ գործարքի գինը որոշվում է կողմերի սակարկություն անելու ունակություններով: Այս ամենից գատ, անշարժ գույքի շուկան շերտավորված է՝ սեգմենտավորված:³³⁹ Այն սեգմենտավորվում է ըստ մի շարք պարամետրերի.

- ըստ օգտագործման - բնակելի օգտագործման, կոմերցիոն, գրասենյակային, արտադրական, գյուղատնտեսական նշանակության կամ հողամասերի շուկաները նույնը չեն;

- ըստ աշխարհագրական գործոնի – յուրաքանչյուր համայնք կամ թաղամաս կարող է ունենալ իր շուկան, միևնույն քաղաքի տարբեր հատվածների շուկաները կարող են տարբերվել իրենց շուկայական պայմաններով:

- ըստ գնի - գոյություն ունեն տարբեր գների անշարժ գույքեր, բարձրարժեք անշարժ գույքի գնորդները տարբերվում են առավել ցածր գներով անշարժ գույքի գնորդներից;

- ըստ գույքի որակի – քաղաքի տարբեր թաղամասերում գտնվող գրասենյակները նույն որակի չեն, կան բարձրարժեք թաղամասեր, որտեղ գույքի նկատմամբ որակական պահանջները ավելի խիստ են, քան ցածրարժեք թաղամասերում;

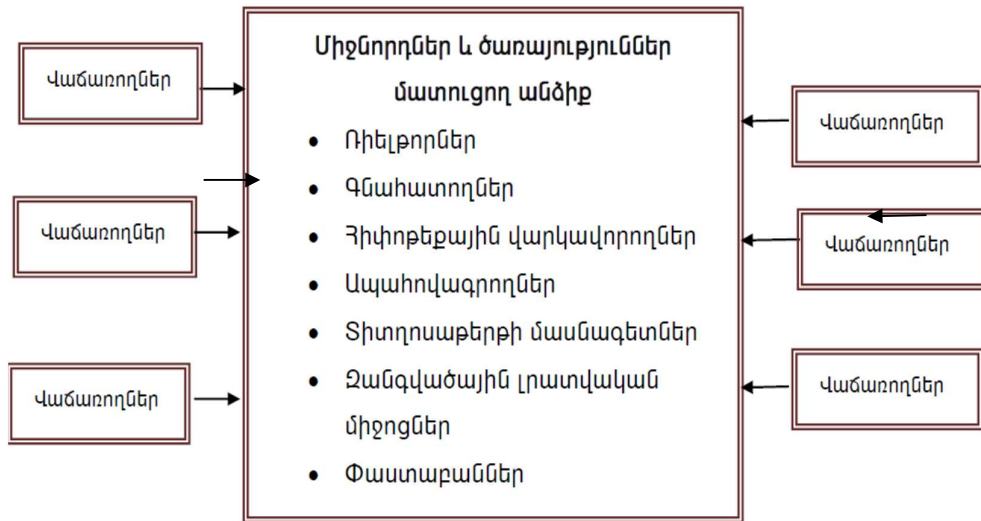
- ըստ ներդրումային նկատառումների - գնորդների մի մասը ցանկություն ունի գնել այնպիսի գույք, որը հակված է արժեքի աճի, մյուս մասը՝ այնպիսի գույք, որը կբերի շատ եկամուտ, մեկ ուրիշ մաս պարզապես կատարում է ներդրումներ և այլն;

---

³³⁹ Д.ж. Фридман, Н. Ордуеу, Анализ и оценка приносящей доход недвижимости, Москва, Дело 1997, стр. 23:

• ըստ սեփականության իրավունքի իրավագործությունների - գույքը կարող է վարձակալվել, այս դեպքում օտարվում են օգտագործման և տիրապեծման իրավագործությունները:

Ի տարբերություն այլ շուկաների, որտեղ ապրանքի արժեքը սովորաբար որոշվում է առաջարկի և պահանջարկի մեծ քանակության փոխհարաբերությամբ, այս շուկայում հնարավոր են սեզմենտներ, որտեղ առաջարկները և պահանջարկը սակավ են: Գոյություն ունեն շուկայի սեզմենտներ, որտեղ կարող է լինել մեկ առաջարկ և մեկ գնորդ, հատկապես հատուկ նշանակության անշարժ գույքի սեզմենտում: Անշարժ գույքի կառուցվածքային կարգավիճակը կարելի է բնորոշել հետևյալ կերպ.

Այդպիսի գույքերը ունեն օգտագործման սահմանափակ հնարավորություն, իսկ երբեմն օգտագործման միակ հնարավորություն: Անշարժ գույքի կառուցումը երկարաժամկետ գործ է: Դա նշանակում է, որ գների աճի ժամանակ դժվար կլինի մեծ արագությամբ ապահովել շուկան համապատասխան քանակի առաջարկով: Նաև անշարժ գույքի անհամապատասխան մեծ առաջարկի դեպքում գների հիմնականում մնում են ցածր, քանի դեռ ողջ վելցուկային գույքը չի վաճառվել: Այս ամենից կարելի է կատարել հետևյալ եզրակացությունը՝ շուկայի ուսումնասիրության ժամանակ պետք է հստակ պատկերացնել շուկայի ուսումնասիրվող սեզմենտը և կատարել այդ սեզմենտի տվյալների հավաքագրում ու մշակում:

Սուրեն ԹՈՐՈՍՅԱՆ
Անշարժ գույքի շուկաներ

Բանալի բառեր. անշարժ գույք, շուկայի սեգմենտ, շարժական գույք, սեփականության իրավունք

Անշարժ գույքի հասկացության բնութագրման, բացահայտման ճգրիտ սահմանման համար անհրաժեշտ է այն դիտարկել տարբեր տեսական դատողությունների, հիմնավոր եզրահանգումների և պրակտիկ իրադրությունների համադրման պայմաններում: Քանի որ անշարժ գույքի շուկան լայն իմաստով տեղեկատվական բազմաթիվ հոսքերի և տնտեսա-իրավական շերտերի ընդլայնված բախում է, ուստի հայցորդի կողմից հողվածում բերված մոտեցումները, շարժական գույքի հետ ունեցած տարբերությունները, շուկայի մասնակիցների հետաքրքիր դասակարգումներն ու խմբավորումները կարող են հիմք հանդիսանալ հետագա կոնկրետ դիտարկումների և բազմագործոն վերլուծությունների համար:

Сурен ТОРОСЯН
Рынки недвижимости

Ключевые слова: движимое имущество, недвижимое имущество, сегмент рынка, право на собственности

Понятия характеристики недвижимости, проблемы его типичного и конкретного определения необходимо рассмотреть в рамках различных теоретических предположениях, выводах и практических ситуациях. Поскольку рынок недвижимости в широком смысле олицетворяет множество информационных потоков и слоев расширения экономического и правового трения, поэтому подходы статьи, различие с движимым имуществом, группы и участники рынка могут стать основой для дальнейших конкретных наблюдений и многофакторного анализа.

Suren TOROSYAN
Real estate markets

Key words: real estate, property rights, market segment, movable estate

To accurately define the description and disclosure of the concept of real estate it is necessary to consider it in the context of different theoretical judgments, substantiated conclusions and practical situations. Since the real estate market is a widespread clash of information flows and economic layers in a broader sense, so the approach taken by the applicant in the article, the differences between the mobile market and the market participants may be based on the following observations and multidimensional analyzes.

**ԲԶՋԱՅԻՆ ԿԱՊԻ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԱՅԻՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ՀՀ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)**

Հակոբ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ Մարքեթինգի ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. բջջային կապ, ծառայություններ, մարքեթինգ

Բջջային կապի ծառայությունների շուկան զարգացման ընթացքում ենթարկվել է բազմաթիվ փոփոխությունների: Տեխնոլոգիայի զարգացման հետ մեծ փոփոխությունների են ենթարկվել բջջային կապի ծառայությունները՝ որոշները գրեթե դուրս են եկել գործածությունից (ինչպես օրինակ փեյջինգը և ֆաքսը), որոշներն ավելացել ու մեծ տարածում են ստացել (ինչպես օրինակ բջջային ինտերնետը): Այս իրողությունների ներքո անհրաժեշտություն է առաջանում ուսումնասիրել բջջային կապի ծառայությունների մարքեթինգային առանձնահատկությունները:

Այդ նպատակով բջջային կապի ծառայությունները դիտարկենք մարքեթինգային տեսության մեջ հայտնի ապրանքի երեք հիմնական մակարդակների կտրվածքով՝ բազային ապրանք (core product), իրական ապրանք (actual product) և լրահամալիրով ապրանք (augmented product)³⁴⁰: **Բազային ապրանքի** մակարդակը վերաբերում է այն հիմնական օգուտին, որը գնորդը ստանում է ապրանքը գնելիս, այսինքն՝ գնորդի խնդրի լուծումն է: Բջջային կապի ծառայության պարագայում բազային ապրանքը (բջջային կապի ծառայությունը) կապի հաստատումն է կողմերի միջև: Այս ծառայությունները հնարավորություն են տալիս տեղեկատվություն փոխանակել մարդկանց և սարքավորումների միջև: Ընդ որում տեղեկատվության փոխանակումը կարող է լինել ինչպես մարդ-մարդ, այնպես էլ մարդ-սարքավորում (և հակառակը) և սարքավորում-սարքավորում սխեմայով (machine to machine, M2M): Որպես օրինակներ կարող են լինել՝ բաժանորդների միջև տեղի ունեցող զանգերը, բաժանորդի զանգը ֆիրմայի զանգերի կենտրոն և ավտոմատացված ծայնային մենյուից օգտվելը, բաժանորդի կողմից ավտոմատացված հաղորդագրության ստացումը, բանկոմատի կողմից ինտերնետի միջոցով տեղեկա-

³⁴⁰ Ph. Kotler, V. Wong, J. Saunders, G. Armstrong, “Principles of Marketing”, Fourth European Edition, 2005, p. 539.

տվության փոխանցումը բանկի տվյալների բազա և այլն: Բջջային կապը սպառողին թույլ է տալիս կրճատել հեռավորու-թյունը և խնայել ժամանակը:

Ապրանքի երկրորդ մակարդակը **իրական ապրանքն** է: Այն իրենից ենթադրում է բազային ապրանքի հիմնական օգուտների վերափոխումը իրական ապրանքի: Այս մակարդակը կազմված է հետևյալ բաղկացուցիչներից՝ որակի մակարդակ (quality level), ապրանքի և ծառայության բնութագրիչներ (product and service features), ոճավորում (styling), մակնիշային անվանում (brand name) և փաթեթավորում (packaging)³⁴¹: Ըստ այդմ կարող ենք ասել, որ բջջային կապի ծառայության դեպքում այս մակարդակը ենթադրում է այն ամենի առկայությունը, ինչը հնարավոր է դարձնում բջջային կապի ծառայության մատուցումը սպառողին, այդպիսիք կարող են լինել՝ բջջային կապի ծառայության մատուցման համար անհրաժեշտ բաժանորդային սարքավորումը (հեռախոս, պլանշետ, wifi երթուղիչ և այլն), բջջային ցանցի բազային կայանները, SIM քարտերը, սակագնային փաթեթները և այլն:

Հաջորդ մակարդակը **լրահամալիրով ապրանքն** է, որը ներառում է հավելյալ ծառայություններ ու օգուտներ, որոնց միջոցով ապրանքն ավելի ամբողջական է դառնում: Թերևս, բջջային կապի ծառայության դեպքում լրահամալիրով ապրանքը ներառում է այնպիսի լրացուցիչ ծառայություններ, ինչպիսիք են SIM քարտի առաքումը բաժանորդին, ծառայության միացումն ու կարգավորումը և այլն: Այս լրացուցիչ ծառայությունները հավելյալ արժեք են ավելացնում հիմնական ծառայությանը և կարող են հանդիսանալ մրցակցային առավելություն բջջային կապի օպերատորի համար: Բջջային կապին բնորոշ են ծառայություններին հատուկ բոլոր հիմնական հատկանիշները³⁴².

1. Շոշափելի չէ: Բջջային կապի ծառայությունը հնարավոր չէ զգալ զգայարաններով (շոշափել, տեսնել, լսել, համտեսել, հոտ քաշել) մինչ այն ձեռք բերելը, ուստի՝ բաժանորդը դրա մասին պատկերացում կազմելու համար պիտի հիմնվի օպերատորի նկարագրության վրա: Թեև բջջային կապը շոշափելի չէ, դրա մատուցման համար անհրաժեշտ են ֆիզիկական բաղադրիչներ բջջային սարքավորումը, SIM քարտը, բազային կայանները և այլն:

³⁴¹ Ph. Kotler, V. Wong, J. Saunders, G. Armstrong, “Principles of Marketing”, Fourth European Edition, 2005, էջ 540

³⁴² Тультяев Т.А., “Маркетинг услуг”, Московская финансово-промышленная академия, Москва, 2005, էջ 9-12

2. Արտադրվում և սպառվում է միաժամանակ. բջջային կապի ծառայությունն արտադրվում է այն ժամանակ, երբ սպառողն այն օգտագործում է:

3. Որակը փոփոխական է: Բջջային կապի ծառայության որակը կարող է փոփոխվել տարբեր գործոնների ազդեցությամբ, օրինակ, կախված այն բանից, թե որտեղ է սպառողն օգտվում բջջային կապի ծառայությունից, որքանով է բջջային ցանցը ծանրաբեռնված տվյալ պահին և այլն:

4. Բջջային կապի ծառայությունը հնարավոր չէ պահեստավորել: Սա նշանակում է, որ օրինակ, բջջային կապի օպերատորը չի կարող նախօրոք արտադրել և պահեստավորել որոշակի ծավալով բջջային կապի ծառայություն, որպեսզի բարձր պահանջարկի շրջանում սպասարկի սպառողներին:

Բացի վերոնշյալից, բջջային կապին բնորոշ է սեզոնայնությունը: Օրինակ, բջջային կապի ծառայությունների սպառումը, սովորաբար, մեծանում է երրորդ եռամսյակում, ինչը պայմանավորված է զբոսաշրջիկների ներհոսքով: «Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին» ՀՀ օրենքում³⁴³ տրվում է դրա բնորոշումը. «ծառայություն, որը, որպես կանոն, մատուցվում է հատուցման դիմաց, և ամբողջությամբ կամ մասամբ բաղկացած է էլեկտրոնային հաղորդակցության ցանցերով ազդակների հաղորդումից, իսկ համապատասխան դեպքերում՝ ազդակների ուղղորդումից, սակայն չի ներառում էլեկտրոնային հաղորդակցության ցանցերով հաղորդվող բովանդակության նկատմամբ խմբագրական հսկողություն տրամադրող կամ իրականացնող ծառայությունները», ինչպես նաև *ձայնային ծառայության* բնորոշումը. «տեղական կամ միջազգային հանրային էլեկտրոնային հաղորդակցության ծառայության մատուցում, որն ամբողջովին կամ մասամբ կազմված է իրական ժամանակում կամ գրեթե իրական ժամանակում երկկողմ ձայնային հաղորդակցությունից՝ անկախ դրա հիմքում ընկած տեխնոլոգիայից և որի համար ամբողջովին կամ մասամբ օգտագործվում է հանրային համակցման ցանցը»: Համաձայն ԱՎԾ՝ հեռահաղորդակցության կապը ներառում է ձայնի, տվյալների, տեքստերի, ձայնագրությունների, պատկերների փոխանցումը և դրա հետ կապված ծառայությունների մատուցումը լարային, անլար և արբանյակային հեռահաղորդակցական համակարգերի միջոցով³⁴⁴: Մարքեթինգի առումով նպատակա-

³⁴³ «Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին» ՀՀ օրենքը՝ համար ՀՕ-176-Ն, ընդունված 08.07.2005 թ., սկզբնաղբյուր՝ ՀՀՊՏ 2005.08.24/54(426) Հոդ. 1034

³⁴⁴ ՀՀ ԱՎԾ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2017, էջ 331

հարմար է, ելնելով ոլորտի ուսումնասիրությունից, առանձնացնել բջջային կապի ծառայության երկու հիմնական տեսակ՝ *սակագնային փաթեթ* և *ծառայություն*: **Սակագնային փաթեթն** (ՍՓ) իրենից ներկայացնում է բջջային կապի հիմնական ծառայությունների (ձայնային, SMS, MMS, ինտերնետ և այլն) ամբողջությունը և սահմանում է դրանց տարիֆիկացման համակարգը: Օրինակ, Ucom-ի «Ս!Պարզ» սակագնային փաթեթի շրջանակներում դեպի տեղական բոլոր ցանցեր և Արցախ զանգի մեկ թույլի սակագինը, Ucom-ի ցանցում տեսազանգի մեկ թույլի, շարժական ինտերնետի մեկ ՄԲ-ի, դեպի ՀՀ և Արցախի ցանցեր մեկ SMS-ի, միջազգային համարներին ուղարկվող մեկ SMS-ի, դեպի տեղական ցանցեր մեկ MMS-ի սակագինը սահմանվում են 15 դրամ, իսկ մեկ միջազգային MMS-ի սակագինը 290 դրամ³⁴⁵: Սակագնային փաթեթներն իրենց կազմությամբ տարբերվում են միմյանցից: Ընդհանուր առմամբ, սակագնային փաթեթները կարող ենք բաժանել երկու տեսակի՝ ա) սակագնային փաթեթներ, որոնք բաղկացած են միայն ծառայությունների բազային սակագներից, բ) ՍՓ-ներ ներառումով: Առաջին դեպքում բաժանորդը վճարում է միավոր օգտագործած ծառայության դիմաց (ինչպես վերը նշված օրինակում), երկրորդ դեպքում բաժանորդը վճարում է տվյալ սակագնային փաթեթի ամսավարձը և ստանում որոշակի ներառումներ՝ տվյալ ամսվա ընթացքում (սովորաբար 1 ամիս կամ այլ ժամկետներով) սպառելու համար: Օրինակ, VivaCell-MTS-ի «Viva 1500» սակագնային փաթեթը 1500 դրամ ակտիվացման գումարի դիմաց ներառում է 1500 թույլ ներցանցային խոսելաժամանակ, 1000 ՄԲ ինտերնետ և 150 SMS դեպի ՀՀ բջջային ցանցեր 30 օր գործողության ժամկետով³⁴⁶:

Ծառայությունները, սովորաբար, սակագնային փաթեթի մեջ ներառված չեն լինում: Դրանք ակտիվացվում են ի հավելումն սակագնային փաթեթի և փոփոխության ենթարկում ՍՓ-ի որևէ բաղադրիչ կամ բաղադրիչներ: Ծառայությունները նույնպես լինում են տարբեր տեսակի, օրինակ, դրանց ակտիվացումը կարող է տրամադրել որևէ ծառայության որոշակի փաթեթ կամ որոշակի ժամանակահատվածում փոփոխել սակագնային փաթեթի բազային սակագներից մեկը և այլն: Օրինակ, Beeline-ի «Giga 3 ԳԲ» ծառայու-

³⁴⁵ <https://www.ucom.am/hy/personal/personal-mobile-services/voice-prepaid/u-simple/>

³⁴⁶ <https://www.mts.am/Individual-customers/mobile-connection/Tariffs-and-discounts/Viva-tariff-plans/For-prepaid/viva-1500>

թյունը 2000 դրամ ամսավճարի դիմաց 31 օր գործողության ժամկետով տրամադրում է 3 ԳԲ գերարագ ինտերնետ առանց մեգաբայթային տարիֆիկացման³⁴⁷, իսկ «Ռուսաստանյան» ծառայությունը 1000 դրամ ամսավճարի դիմաց 30 օր ժամկետով թույլ է տալիս զանգել ՌԴ Beeline բջջային ցանց և բոլոր ֆիքսված ցանցեր 20 դրամ/րոպե, իսկ ՌԴ այլ բջջային ցանցեր 35 դրամ սակագնով³⁴⁸ (առանց ծառայությունն ակտիվացնելու զանգահարելու դեպքում 1 րոպեի արժեքը 192 կամ 168 դրամ/րոպե՝ կախված օրվա ժամից³⁴⁹): Ուսումնասիրելով ՀՀ բջջային կապի ծառայությունները՝ կարող ենք նշել, որ ժամանակի ընթացքում հավելյալ ծառայություններն այսօր բջջային կապի ծառայության հիմնական բաղկացուցիչներից են՝ օրինակ SMS-ը, MMS-ը և ինտերնետը: Բացի այդ, բջջային կապի օպերատորները «ՍՓ + ծառայություն» առաջարկից անցում են կատարում ներառումով/փաթեթով սակագնային փաթեթին: Նախկինում սպառողներին առաջարկվում էին տարբեր սակագնային փաթեթներ՝ միանալու նաև առանձին ծառայությունների: Բջջային կապի օպերատորները մրցակցում էին սակագնային փաթեթների բազային սակագները փոփոխելով և սպառողների համապատասխան սեգմենտների համար որոշակի առանձին ծառայություններ մշակելով: Հետագայում տրամադում գտան ներառումով սակագնային փաթեթները: Ներկայումս ՀՀ բջջային կապի բոլոր օպերատորները երկու առաջարկներից էլ ունեն, սակայն մշակվում են ներառումով սակագնային փաթեթներ կամ փաթեթների շարք, որի ներառումների ծավալի աճին զուգընթաց աճում է նաև ամսավարձը կամ ակտիվացման վճարը: Սա օպերատորին հնարավորություն է տալիս գրավել սպառողների տարբեր թիրախային խմբեր: Սովորաբար բոլոր օպերատորները ներառումով սակագնային փաթեթներում ներառում են գործնականում անսահմանափակ (երբեմն ծավալը սահմանափակվում է, սակայն միևնույն ժամանակ այնքան մեծ է լինում, որ միջին վիճակագրական սպառողն ամբողջ ծավալը չի օգտագործում) րոպեներ ներցանցային զանգերի համար:

Ժամանակին բջջային կապի օպերատորներն իրենց ապրանքացանկում ունեին ծառայություններ կամ ՍՓ-ներ, որոնք որոշակի վճարի դիմաց որոշակի գործողության ժամկետով (սովորաբար 1 ամիս կամ օր) տրամա-

³⁴⁷ https://beeline.am/customers/mobile/internet_services/details/giga-3/
³⁴⁸ <https://beeline.am/customers/mobile/services/details/rusastanyan/>
³⁴⁹ <https://beeline.am/customers/mobile/services/details/mezhdunarodnaya-svyaz/>

դրում էին *անսահմանափակ ինտերնետ* (գործնականում ինտերնետի ծավալը սահմանափակված էր միայն ինտերնետի արագությամբ, որը սահմանվում էր տվյալ ծառայությամբ կամ ՍՓ-ով): Այդուհանդերձ, որոշ ժամանակ անց փորձը ցույց տվեց, որ նման ծառայությունները կամ ՍՓ-ները շահեկան չեն բջջային կապի օպերատորի համար, և քանի որ ինտերնետից օգտվողների թվաքանակը գնալով աճում էր, բջջային կապի օպերատորները որոշեցին անցում կատարել այլ մոդելի, այդպիսով շեշտը դնելով ամսվա կամ օրվա ընթացքում ինտերնետի որոշակի ծավալ տրամադրող ծառայությունների կամ ՍՓ-ների վրա³⁵⁰:

Բջջային կապի ծառայության տարբեր առաջարկների համատեքստում կարևոր է նշել Over-the-top (OTT) հավելվածների ազդեցության մասին: Դրանց լայն տարածումից փորձեց օգտվել Beeline-ը, որն իր Սմարթ սակագնային փաթեթի ներառումներում ավելացրեց WhatsApp հավելվածով անվճար շփումը (սակագնային փաթեթի ներառումների ակտիվ գործողության ընթացքում): Օպերատորն այդ առաջարկով թերևս նպատակ ուներ ներգրավել հնարավորինս շատ բաժանորդներ, սակայն, հավանաբար այս քայլն իրեն այդքան էլ չարդարացրեց: Ենթադրաբար, WhatsApp հավելվածի միջոցով տրամադրվող անվճար շփման պատճառով օպերատորն ունենում էր ֆինանսական չիրացված պոտենցիալ, այսինքն բջջային տրաֆիկի (րոպեներ, SMS-ներ, ՄԲ-եր) մի հատվածը, որից ֆիրման կարող էր եկամուտ ստանալ, ընկերությանը եկամուտ չէր բերում (քանի որ դրանք փոխարինվում էին հավելվածով անվճար շփումով), իսկ առաջարկի միջոցով ներգրավվող բաժանորդների քանակը, հավանաբար, բավարար չէր նկարագրված ֆինանսական արդյունքը փոխհատուցելու համար: Այդպիսով, որոշ ժամանակ անց օպերատորն իր սակագնային փաթեթի ներառումներից բացառեց WhatsApp հավելվածով անվճար շփումը: Սա յուրօրինակ փորձ էր բջջային կապի օպերատորի կողմից՝ OTT ծառայությունների ներկայացրած մարտահրավերը հրնարավորություն դարձնելու, որը սակայն չհաջողեց: Իսկ Orange Armenia-ն փորձ արեց տարածել Libon հավելվածը՝ իր բաժանորդներին անվճար տալով 30 օր գործողության ժամկետով 30 րոպե միջազգային զանգեր կատարելու

³⁵⁰ Հարկ է նշել, որ ՀՀ բջջային կապի օպերատորների անվանացանկում ներկայումս կան ծառայություններ կամ ՍՓ-ներ, որոնք տրամադրում են անսահմանափակ ինտերնետ, սակայն դրանք շատ քիչ են և հիմնականում նախատեսված են համակարգչով, պլանշետով կամ USB երթուղիի օգնությամբ ինտերնետից օգտվելու համար

համար, սակայն այս հավելվածը ևս լայն տարածում չգտավ և ժամանակի ընթացքում մոռացվեց հայ սպառողի կողմից: Ի տարբերություն Beeline-ի, որը ոչ մի կապ չունի WhatsApp հավելվածի հետ, Orange Armenia-ի պարագայում պետք է նշել, որ Libon հավելվածն, ըստ էության, պատկանում էր (ներկայումս նույնպես) միջազգային Orange ընկերությանը:

Վերջին տարիներին ՀՀ բջջային կապի ծառայությունների շուկայում զարգանում են բջջային և ֆիքսված կապի զուգամետ (կոնվերգենտ) ծառայությունները, այսինքն՝ բջջային կապի և ֆիքսված կապի ծառայությունները մատուցվում են մեկ փաթեթով: Այդպիսի առաջարկի օրինակ է Beeline-ի «Quatro» սակագնային փաթեթների շարքը, որը ներառում է ֆիքսված ինտերնետ, բջջային կապ և IP հեռուստատեսություն³⁵¹: Ucom-ը նույնպես ունի նման առաջարկ՝ «4Play» փաթեթի տեսքով, որը հանդիսանում է «TriplePlay» ծառայության և «Ucom Ունիվերսալ» ծառայության համադրություն³⁵²: Նշված երկու օպերատորներն էլ տրամադրում են թե ֆիքսված կապի և թե բջջային կապի ծառայություններ, ինչը նրանց թույլ է տալիս հանդես գալ նման առաջարկներով: Բջջային կապի օպերատորներից միայն VivaCell-MTS-ը դեռ նման առաջարկ չունի, սակայն հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ «ՄՏՍ Հայաստան» ՓԲԸ-ն 2017 թ. մայիս ամսին ձեռք բերեց «Արմենիան Դեյթաքոմ Քամփնի» ՓԲԸ ակտիվները՝ կարող ենք ասել, որ այն ևս ապագայում կտրամադրի զուգամետ ծառայություններ³⁵³: Այսպիսով, կարելի է ենթադրել, որ մոտ ապագայում ֆիքսված և բջջային կապի զուգամետ ծառայություններն ավելի լայն թափով կզարգանան ու կդառնան բջջային կապի օպերատորների ապրանքացանկի կարևորագույն տարրերից մեկը, քանի որ բջջային կապի օպերատորի մի քանի ծառայություններից օգտվելու հանգամանքը տեսակաՆորեն կնվազեցնի տվյալ օպերատորի ծառայություններից սպառողի հրաժարվելու հավանականությունը:

³⁵¹ <http://quatro.beeline.am>

³⁵² <https://www.ucom.am/hy/personal/best-deals/4-play/>

³⁵³ <https://www.mts.am/about-us/news/detail/2017/05/16/vivacell-mts-has-acquired-the-assets-of-the-adc-company>

Հակոբ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

Բջջային կապի ծառայությունների մարքեթինգային առանձնահատկությունները (<< օրինակով)

Բանալի բառեր. բջջային կապ, ծառայություններ, մարքեթինգ

Բջջային կապի ծառայությունների շուկան զարգացման ընթացքում ենթարկվել է բազմաթիվ փոփոխությունների: Տեխնոլոգիայի զարգացման հետ մեծ փոփոխությունների են ենթարկվել բջջային կապի ծառայությունները՝ որոշները գրեթե դուրս են եկել գործածությունից (ինչպես օրինակ փեյջինգը և ֆաքսը), որոշներն ավելացել ու մեծ տարածում են ստացել (ինչպես օրինակ բջջային ինտերնետը): Այս իրողությունների ներքո անհրաժեշտություն է առաջանում ուսումնասիրել բջջային կապի ծառայությունների մարքեթինգային առանձնահատկությունները, որի համար իրականացրել ենք << բջջային կապի օպերատորների ծառայությունների առաջարկների վերլուծություն:

Акоп БАГДАСАРЯН

Маркетинговые особенности услуг мобильной связи (примером РА)

Ключевые слова: мобильная связь, услуги, маркетинг

Рынок мобильной связи во время развития подвергся многим изменениям. С развитием технологии большие изменения несли услуги мобильной связи – некоторые почти вышли из обихода (как, например, пейджинг и факс), а другие добавились и получили широкое распространение (как, например, мобильный интернет). Учитывая все сказанное, возникает необходимость изучить маркетинговые особенности услуг мобильной связи, для чего сделали анализ предложений услуг операторов мобильной связи РА.

Hakob BAGHDASARYAN

Marketing features of mobile communication services (by the example of RA)

Key words: mobile communication, services, marketing

The market of mobile communication services underwent big changes during its development. With the development of technology mobile communication services have changed significantly – some have almost gone out of use (like, for instance, paging and fax), some have added and gained large popularity (like, for instance, mobile internet). In the light of these events there's a need to study marketing features of mobile communication services, for which we conducted an analysis of service offers of mobile communication operators of RA.

**ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ**

Ռոբերտ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀՊՏՀ Միջ. տնտ. հարաբերությունների ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. տնտեսական դիվանագիտություն, գլոբալ և տարածաշրջանային ինտեգրում, տնտեսության միջազգայնացում, միջազգային հարաբերություններ

Վերջին տարիներին, պետությունների միջև առևտրային և տնտեսական հարաբերությունների բարելավումը գտնվում է դիվանագիտական գործողությունների կենտրոնում: Դիվանագիտության նկատմամբ հետաքրքրության պատմական տնտեսական ակունքների հիմնական պատճառները հետևյալներն են՝

- զարգացած երկրների մեծ մասում ՀՆԱ-ում արտաքին առևտրի և ներդրումների բաժինը՝ տեղական արտադրության համեմատ, միշտ աճում է,

- զարգացած երկրներում շուկայական տնտեսության ձևավորման բարեփոխումները և զարգացման ռազմավարությունը կողմնորոշված է արտահանման ամրապնդմանը, գլոբալ տնտեսությանը երկրի ինտեգրմանը,

- առևտրի և բիզնեսի գլոբալացումը՝ արտադրության ու ծառայությունների ծավալների աճը ստեղծում է երկրների միջև բազմակողմանի կանոնավոր կապերի ակտիվացման անհրաժեշտություն,

- միջազգային առևտրի և ներդրումների խոչընդոտները վերացնելու նըպատակով տարածաշրջանային առևտրային համաձայնագրերի՝ ԵՄ, Մերկոսուրի, ՍԵՖԹԱ-ի, ՆԱՖԹԱ-ի, ԵԱՏՄ-ի և այլնի ընդլայնումը:

Ժամանակակից միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում տնտեսական դիվանագիտության դերի աճին նպաստում են՝

1. Համաշխարհային տնտեսական համակարգում երկրների փոխկապակցվածության ուժգնացումը և միջազգայնացման գործընթացներն ընթանում են գլոբալ և տարածաշրջանային ինտեգրման հարթություններում:

2. Շուկայական տնտեսության տարածքի սրընթաց ընդլայնումը, ազգային տնտեսությունների ազատականացումը և առևտրով ու միջազգային ներդրումներով դրանց փոխազդեցության ուժգնացումը: Համաշխարհային տնտեսության ավելի մեծ թվով սուբյեկտները՝ վերազգային կորպորացիաները, բանկերը, ներդրումային խմբերը լուրջ ազդեցություն ունեն գլոբալ քա-

ղաքականության, միջազգային հարաբերությունների վրա: Նոր անկախ երկրների տնտեսությունների աճող կախվածությունը համաշխարհային շուկաներից, ներդրումներից, տեխնոլոգիաներից ստիպում է իրենց դիրքորոշումը հարմարեցնել միջազգային քաղաքական և ռազմական խնդիրներին:

3. Համաշխարհային տնտեսության գլոբալացումը բարձրանում է նոր քանակական ու որակական մակարդակի՝ արտադրողական ուժերի միջազգայնացման գործընթացների խորացումը համատեղելով բազմազգ կորպորացիաների գերիշխող դիրքերը համաշխարհային շուկայում ամրապնդելու հետ, ինչն էլ մեծացնում է տնտեսական դիվանագիտության դերը, քանի որ այն նպաստում է ի շահ բոլոր երկրների միջազգայնացման զարգացմանը և դրա հետ մեկտեղ հակազդում է գլոբալացման առավելությունները մենաշնորհեցնող ձգտումներին:

4. Կառավարման առաջադիմական մեթոդների, էներգախնայողական և նոր տեխնոլոգիաների ներդրումը, օտարերկրյա ներդրումների միջոցով երկրների և միջազգային կազմակերպությունների միջև համագործակցության զարգացումը: Դա նվազեցնում է գաղտնիության և ավտարկիայի միտումները, արտաքին բացությունը դառնում է նորմ:

5. Արտաքին բացությանը տնտեսության նորարարական աջակցությունը ստեղծում է երկրի դրական իմիջ, կերպար, իսկ դա հանգեցնում է երկրում օտարերկրյա զբոսաշրջության ներգրավվածությանը, որը նաև տնտեսական աճի և օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման որոշիչ գործոն է:

Ազգային մրցունակության ամրապնդումը ներառում է ինչպես ներքին տնտեսական (տեխնոլոգիական զարգացման և նորարարական գործունեության), այնպես էլ արտաքին տնտեսական (արտահանման խթանում, արտաքին շուկաների հասանելիության, օտարերկրյա ներդրումների, տեխնոլոգիաների ներգրավման պայմանների բարելավում) քաղաքականության փոխկապակցված և փոխլրացնող մի շարք միջոցառումներ: Հետևաբար, այդ շարքում տնտեսական դիվանագիտությունն ունի առանձնահատուկ տեղ, որը ձևավորում է մրցունակության բարձրացման գործնական խնդիրների լուծման բարենպաստ արտաքին միջավայր: Օտարերկրյա ներդրումների ներգրավումը տնտեսական դիվանագիտության կարևորագույն խնդիրն է: Դրա իրականացման հիմնական միջոցը արտահանողների և նրանց հավանական գործընկերների հանդիպման համար բարենպաստ միջավայր ստեղծելն է՝

բացահայտելու և հստակ սահմանելու համար առաջնահերթություններն ու այն օգուտները, որոնք կարող են ստանալ ապրանքներ և տեխնոլոգիաներ արտահանողները: Սակայն, անհրաժեշտ է ընդգծել պետության մանրամասն մշակված արտահանման ռազմավարության կարևորությունը, որը սահմանում է ապրանքների արտահանման հիմնական ուղղությունները: Սա պետք է լինի առևտրատնտեսական առաքելությունների առաջնային նպատակը:

Պետական իշխանության համակարգում, գրեթե ամենուր, դիտարկվում է տնտեսական դիվանագիտության կարգավիճակի բարձրացում, դրա ինստիտուցիոնալ և կազմակերպչական բազայի ամրապնդում: Երկրի արդյունավետ արտաքին ռեսուրսների մոբիլիզացիայի զարգացման նպատակով մեծանում է երկրների առևտրատնտեսական առաքելությունների թիվը, ընդլայնվում են դրանց գործառույթները, բարելավվում է աշխատանքի որակը, արտաքին տնտեսական գործունեության՝ արտասահմանում տեղական ընկերությունների շահերի լոբբինգը, առևտրաքաղաքական աջակցությունը և այլն: Պետության համար միջազգային տնտեսական համագործակցության բարենպաստ պայմանների ապահովումը, որը, ի վերջո, նպաստում է բնակչության կյանքի որակի և մակարդակի բարելավմանը, ևս տնտեսական դիվանագիտության առաջնային խնդիրներից է: Դրանում մեծ դեր ունեն առևտրատնտեսական առաքելությունները, որոնք օտար երկրներում հանդես են գալիս որպես երկրի «կղզի»՝ հյուրընկալ երկրի մասին կուտակելով լայնածավալ տեղեկատվություն, ի շնորհիվ իրենց անմիջական քաղաքական և այլ բնույթի շփումների և երկարաժամկետ ներկայության: Հետևաբար, առաքելությունների աշխատանքը պետք է ուղղված լինի հյուրընկալող երկրի մասին մատչելի և վստահելի տեղեկատվության ստացմանը, ներդրումային հետաքրքրությունների օբյեկտիվության աստիճանին, փոխշահավետությանը: Անգամ եթե պետք է գնալ զիջումների, ապա օգուտները պետք է ավելի մեծ լինեն, քան փաստացի զիջումները:

Իրենց երկրի մասին դրական կերպարի ընկալման ձևավորումը դիվանագիտական առաքելությունների, Արտաքին գործերի նախարարության և պրոֆեսիոնալ դիվանագետների հիմնական խնդիրն է, թեև արտերկրներում իրենց երկրի մասին ընկալման վրա արմատապես կամ ազդելու նրանց փաստացի կարողությունները հաճախ սահմանափակ են: Ժամանակակից դիվանագիտության հայտնի տեսաբան Բրայան Հոկինգը՝

վերլուծելով երկրի ընկալման ազդեցությունը օտարերկրյա գործարարների կողմից ձեռնարկատիրական գործունեության սկսելու մասին որոշումների վրա, ասել է, որ 72%-ի դեպքում երկրի ընկալումը որոշիչ է այդ երկրի հետ ներդրումային կամ այլ ձևերի տնտեսական համագործակցության որոշումների կայացման համար³⁵⁴: Համաշխարհային բանկը, իր «Երկրի մարքեթինգ. գովազդը որպես օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման գործիք» հրապարակման մեջ ցույց է տալիս օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման մեջ երկրի դրական կերպարի առանցքային նշանակությունը: Նույնիսկ միմյանց հետ ոչ մի դիվանագիտական կապ չունեցող և լուրջ քաղաքական խընդիրներով ծանրաբեռնված երկրների միջև կարող է ձևավորվել ինտենսիվ տնտեսական փոխանակություն: Առավել ևս, երկկողմ կապերը, որոնք հիմնված են ազգային ինքնության դրական ընկալման վրա, առևտրատնտեսական կապերի ավելի դինամիկ և դյուրին զարգացման հիմք են:

Նախաձեռնողականություն, նորարարություն և նորամուծություն՝ ահա այն հատկանիշները որոնք ընկած են դիվանագիտական առաքելությունների հաջողությունների հիմքում: Այստեղ կարևոր են դիվանագիտության գործունեության իրականացման բոլոր մեթոդները, այդ թվում հյուպատոսական, մշակութային և կրթական գործունեությունը, ՁԼՄ-ների և Սփյուռքի հետ հարաբերությունները և այլ ոլորտներում դիվանագիտական ներկայացուցչությունների աշխատանքները, որոնց հիմնական խնդիրը հյուրընկալ երկրում իրենց երկրի մասին դրական իմիջի ձևավորումն է:

Որպես տնտեսական դիվանագիտության գործիքներ հաճախ օգտագործվում են ֆինանսական ռեսուրսները՝ կամ որպես աջակցություն, կամ որպես սահմանափակումներ, հասնելու համար արտաքին քաղաքականության կոնկրետ նպատակներին: Այդ կապակցությամբ տնտեսական գրականության մեջ առանձնացվում են տնտեսական դիվանագիտության չորս ոլորտներ՝

- նորմատիվաքաղաքական, որը ներառում է աշխարհատնտեսական կապերի կարգավորման միջազգային և բազմակողմ կանոնները,
- տեղեկատվական-վերլուծական, այսինքն միջազգային և ազգային շուկաներում իրավիճակի վերլուծությունը և կանխատեսումը, այդ թվում կարգա-

³⁵⁴ Баранай П., Филини Н. *Современная экономическая дипломатия*
<http://www.proza.ru/2010/10/30/706>

վորման կանոնները, միջազգային կազմակերպություններին և խմբավորումներին անդամակցության տնտեսական օգուտների մասին բացատրությունը,

- տեխնիկական-խորհրդատվական, այսինքն տեխնիկական աջակցության ներկայացում և օգնություն զարգացմանը,

- ֆինանսավարկային գործառնություններ, որոնք ունեն հստակ նպատակային ուղղվածություն:

Ելնելով տնտեսական դիվանագիտության հետաքրքրությունների սահմանումից, կարելի է պնդել, որ ազգային տնտեսության շրջանակներում դրա սուբյեկտներն են բոլոր տնտեսական նախարարությունները, կառույցները, որոնց գործունեությունն ուղղված է առևտրի և ներդրումների խթանմանը, առևտրի պալատները, և, իհարկե, Արտաքին գործերի նախարարությունը: Գոյություն ունեն տնտեսական դիվանագիտության բազմաթիվ միջոցներ, որոնք, ընդհանուր առմամբ, վերաբերում են ազգային արտադրողների աջակցության ոչ գնային մեթոդներին: Կապիտալի գլոբալ շուկայի պայմաններում հատուկ նշանակություն են ստանում ներդրումների պաշտպանության և խրախուսման, կրկնակի հարկման բացառման, ֆինանսական ծառայությունների ընդլայնման մասին համաձայնագրերը: Յուրաքանչյուր երկրից դուրս տնտեսական դիվանագիտության սուբյեկտ են դեսպանությունները, հյուպատոսարարները և առևտրային ներկայացուցչությունները, ինչպես նաև միջազգային կազմակերպություններին կից առաքելությունները (ԱՀԿ, ՄԱԿ-ի տնտեսական կառույցները): Վերջիններիս գործունեությունը ուղղվում է օտարերկրյա ներդրումների ներգրավմանը, տեխնոլոգիական համագործակցությանը և զբոսաշրջության զարգացմանը:

Ընդ որում, տնտեսական դիվանագիտությունն իրականացվում է քաղաքական, սոցիալական և դիվանագիտական աշխատանքի այլ հատվածների հետ սերտ հաղորդակցության պայմաններում: Այդ տեսանկյունից, պետությունը և դրա գործընկերները, ազգային և օտարերկրյա գործարարների ներկայացուցիչները, ինչպես նաև օրենսդիրները պետք է աշխատեն միասին՝ լուծելու արդի գլոբալ խնդիրները՝ տեխնոլոգիական զարգացումը, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը, ինչպես նաև համագործակցեն ավելի ավանդական՝ միջազգային առևտրի և ֆինանսների ոլորտներում:

Ռոբերտ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

Տնտեսական դիվանագիտության առանձնահատկությունները ժամանակակից պայմաններում

Բանալի բառեր. տնտեսական դիվանագիտություն, գլոբալ և տարածաշրջանային ինտեգրում, տնտեսության միջազգայնացում, միջազգային հարաբերություններ, շուկայական տնտեսություն, արտաքին առևտուր, կապիտալ ներդրումներ

Համաշխարհային պատմության ողջ ընթացքում երկրների արտաքին քաղաքականության հիմնական շարժառիթը եղել է տնտեսական շահը: Նոր տարածքների գրավումը, հարևան երկրներում իշխանություն հաստատումը միշտ հետապնդել է սեփական երկրի ազգային հարստությունը մեծացնելու նպատակ: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, երկարատև ժամանակաշրջանում, տարածում ստացավ այն իրողության գիտակցումը, որ ռազմական մեթոդներով՝ տնտեսական, հետևաբար և քաղաքական իշխանության հասնելու հնարավորությունը հեռանկար չունի: Ի հայտ եկան նոր մեթոդներ, գործիքներ և կազմակերպություններ, որոնք հնարավորություն տվեցին հասնել նույն նպատակներին, այսպես կոչված, «նուրբ ուժի» օգնությամբ:

Роберт АЙРАПЕТЯН

Особенности экономической дипломатии в современных условиях

Ключевые слова: экономическая дипломатия, глобальная и региональная интеграция, интернационализация экономики, международные отношения, рыночная экономика

На протяжении всей мировой истории основным мотивом внешней политики стран был экономический интерес. Захват новых территорий, установление власти в соседних странах всегда преследовали цель увеличения национального богатства своей страны. После Второй мировой войны, в течение длительного периода времени, распространился осознание той реальности, что возможности достижения экономической и, следовательно политической власти вооруженными методами не имеет перспективы. Появились новые методы, инструменты и организации, которые позволили им достичь тех же целей, с так называемой, «утонченной силой».

Robert HAYRAPETYAN

Features of economic diplomacy in modern conditions

Key words: economic diplomacy, global and regional integration, internationalization of the economy, international relations, market economy, foreign trade, investment

Throughout world history, the main motive of foreign policy of the countries was economic interest. The seizure of new territories, the establishment of power in neighboring countries have always pursued the goal of increasing the national wealth of their country. After the Second World War, over a long period of time, the realization that reality of the possibility of achieving economic and, consequently, political power by armed methods has no prospects has spread. There were new methods, tools and organizations that allowed them to achieve the same goals, with the so-called "refined force."

**ՀՀ-ՈՒՄ ՊԱՐՏԱԴԻՐ ԱՌԻԴԻՏԻ ՏԵՂԻՆ ԼԻՆԵԼԸ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ
ԲՆՈՒՅԹԻՑ ԿԱԽՎԱԾ**

Գնել ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

MBA(US), ACCA (UK), Աուդիտի ղեկավար

Բանալի բառեր. պարտադիր աուդիտ, աուդիտորի եզրակացություն, խոշոր կազմակերպություն, հանրային հետաքրքրության կազմակերպություն

Այս հոդվածում կներկայացնենք, թե Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ ո՞ր կազմակերպություններից է պահանջվում հրապարակել աուդիտորական եզրակացություն, և ինչքանով է այդ պահանջը հիմնավոր ու արդյունավետ: Նաև, վերլուծության արդյունքից ելնելով կներկայացնենք պարտադիր աուդիտի գծով առկա բացերը և կառաջարկենք բարեփոխումներ:

Աուդիտորական գործունեության առաջացումը ՀՀ-ում

Չնայած աուդիտորական ծառայությունը Եվրոպայում տարածվել է 19-րդ դարի սկզբից, այն սկսվել է 1990-ականներից, երբ արտերկրի կազմակերպությունները սկսեցին ներդրումներ կատարել ՀՀ-ում, կամ ցանկացան հավաստիանալ տրամադրվող դրամաշնորհային կամ վարկային միջոցների օգտագործման վերաբերյալ: Այդ ժամանակ էր մեր երկրում բացվեցին առաջին աուդիտորական ընկերությունները, մասնավորապես, 1997թ. բացվեց KPMG-ի գրասենյակը, որը համաշխարհային խոշորագույն աուդիտորական կազմակերպություններից մեկն էր: Աուդիտորական գործունեության կանոնակարգման նպատակով առաջին իրավական ակտերը սկսվեցին ընդունվել 1994թ., մասնավորապես աուդիտորական կազմակերպության կանոնադրության ձևի վերաբերյալ³⁵⁵: Սակայն աուդիտի վերաբերյալ հիմնական պահանջները ՀՀ-ում ներդրվեց 2000-ական թվականներից, երբ 2001թ. առաջին անգամ հրապարակվեց աուդիտի միջազգային ստանդարտների հայերեն թարգմանությունը՝ որոշ տեղյանացումով ու փոփոխություններով³⁵⁶, իսկ 2002թ. ընդուն-

³⁵⁵ “Հայաստանի Հանրապետությունում աուդիտորական գործունեության ժամանակավոր կանոնադրությունը հաստատելու մասին”; ՀՀ Կառավարության 16.12.1994թ.-ի N 581 որոշում; (ուժը կորցրած է նախաչվել 1998թ.-ին)

³⁵⁶ “Աուդիտի ստանդարտները հաստատելու մասին”, ՀՀ Ֆինանսների և Էկոնոմիկայի նախարարություն, 10.09.2001թ.-ի N 324 հրաման (ուժը կորցրած է նախաչվել 2008թ.-ին)

վեց “Աուդիտորական գործունեության մասին” ՀՀ օրենքը³⁵⁷, որը որոշ փոփոխություններով գործում է մինչև այժմ:

Պարտադիր աուդիտի օրենսդրական պահանջը ՀՀ-ում

Աուդիտորական եզրակացության պարտադիր հրապարակման պահանջը ՀՀ-ում սկսվեց ներդրվել 2000-ական թվականներից, երբ պետությունը այն դիտեց որպես օգտակար գործիք ֆինանսական կառավարման բարելավման և ֆինանսական տեղեկատվության արժանահավատության բարձրացման նպատակով: Մասնավորապես, պարտադիր աուդիտի պահանջը օրենքով 2017թ. ներառում է հետևյալ կազմակերպությունները.

• Արժեթղթերի շուկայի մասնակիցներ³⁵⁸.

- Բաժնետոմսեր և պարտատոմսեր ցուցակած կազմակերպություններ,
- Ներդրումային կազմակերպություններ,
- Արժեթղթերի շուկայի օպերատոր,
- Կենտրոնական դեպոզիտարիա,
- Թողարկման ազդագիր հրապարակող:

• Բանկեր³⁵⁹:

• Ապահովագրական կազմակերպություններ³⁶⁰:

• Վարկային կազմակերպություններ³⁶¹:

• Հիմնադրամներ - եթե հաշվետու ամսաթվի դրությամբ ունեն 10 միլիոն դրամը գերազանցող ակտիվներ³⁶²:

• Հասարակական կազմակերպություններ - եթե հաշվետու տարվա հանրային ֆինանսավորումը գերազանցում է 5 միլիոն դրամը³⁶³:

• Խաղատներ, շահումով, ինտերնետ խաղերի կազմակերպիչներ³⁶⁴:

• Հեռուստառադիոընկերություններ³⁶⁵:

³⁵⁷ “Աուդիտորական գործունեության մասին” ՀՀ օրենք, ընդունված է 26.12.2002թ.-ին

³⁵⁸ “Արժեթղթերի շուկայի մասին” ՀՀ օրենք, 11.10.2007թ. (հոդվ.11.2, 83.1, 128.1, 141.1)

³⁵⁹ “Բանկերի և բանկային գործունեության մասին” ՀՀ օրենք, 30.06.1996թ.(հոդվ. 43.1.ա)

³⁶⁰ “Ապահովագրության և ապահովագրական գործուն. մասին” ՀՀ օրենք, (հոդվ. 37.1)

³⁶¹ “Վարկային կազմակերպությունների մասին” ՀՀ օրենք, ընդ. 29.05.2002թ., (հոդվ.16)

³⁶² “Հիմնադրամների մասին” ՀՀ օրենք, ընդունվել է 26.12.2002թ.-ին; (հոդված 39.3)

³⁶³ “Հասարակական կազմակերպությունների մասին” ՀՀ օրենք, 16.12.2016թ. (հոդված 26)

³⁶⁴ “Շահումով խաղերի, ինտերնետ խաղերի և խաղատների մասին” ՀՀ օրենք, (հոդվ.10.2)

³⁶⁵ “Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին” ՀՀ օրենք, 09.10.2000թ.: (Հեռուստառադիոյի կազմակերպությունների համար կա պահանջ, որ հրապարակեն տարեկան ֆինանսական հաշվետվություններ: Սակայն ՀՀ Ֆինանսների նախարարությունը 2017թ.-ին պարզաբանել է, որ դրանք պետք է հրապարակվեն աուդիտի եզրակացությամբ)

Խոշոր կազմակերպությունների համար պարտադիր աուդիտի օրենսդրական պահանջ

Պարտադիր աուդիտի պահանջը 2008թ.-ին ներդրվեց խոշոր կազմակերպությունների համար³⁶⁶: Որպես խոշոր կազմակերպություն այդ օրենքով սահմանվեց հաշվետու տարում 500 միլիոն դրամի ընդհանուր ակտիվ կամ հասույթ ունեցող կազմակերպությունները: 2009թ.-ին խոշոր կազմակերպության գումարային սահմանաչափը փոխվեց՝ այն դարձնելով մեկ միլիարդ դրամ³⁶⁷:

Խոշոր կազմակերպությունների մասով պարտադիր աուդիտի նորմի ներդրումը ամենանշանակալին էր, քանի որ տարեկան աուդիտի ենթակա խոշոր կազմակերպությունների քանակը կազմում էր մոտ 900 կազմակերպություն: Հատկապես, այդ պահանջի կարևորությունը ընդգծվեց, այն խոշոր կազմակերպությունների համար, որոնք մասնակցում էին պետական գնումների համակարգով անցկացվող գնումներին, քանի որ ՀՀ Ֆինանսների նախարարի հրամանով սահմանվեց, որ գնումներին կարող է մասնակցել այն կազմակերպությունը, որոնց համար եթե ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված է պարտադիր աուդիտի ենթարկվելու պահանջ, ապա այդ աուդիտորական եզրակացությունը պետք է լինի չձևափոխված /դրական/³⁶⁸:

Սակայն խոշոր կազմակերպությունների համար պարտադիր աուդիտի պահանջը հանվեց 2014թ.-ին³⁶⁹: Այն հիմնավորվեց այդ պահին նոր կառավարության բիզնեսին աջակցելու ռազմավարությամբ, նշելով որ որոշ բիզնեսմեններ դժգոհում են, որ պարտադիր աուդիտը իրենց ոչինչ չի տալիս, այլ լրացուցիչ բեռ է բիզնեսի վրա:

Խոշոր կազմակերպությունների պարտադիր աուդիտի նորմի վերականգնումը առկա է “Հաշվապահական հաշվառման մասին” օրենքում փոփոխություններ կատարելու ՀՀ Ֆինանսների նախարարության նախաձեռ-

³⁶⁶ “Հաշվապահական հաշվառման մասին ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին” ՀՀ օրենք, ընդունվել է 26.12.2008թ.-ին, (հոդված 7)

³⁶⁷ “Հաշվապահական հաշվառման մասին ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին” ՀՀ օրենք, ընդունվել է 10.12.2009թ.-ին, (հոդված 1)

³⁶⁸ “Ֆինանսական միջոցներ” չափանիշի գնահատման համար անհրաժեշտ փաստաթղթի և դրա գնահատման կարգը հաստատելու մասին”, ՀՀ Ֆինանսների նախարարի 20.06.2013թ.-ի N500-Ն հրաման

³⁶⁹ “Հաշվապահական հաշվառման մասին ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին” ՀՀ օրենք, ընդունվել է 20.05.2014թ.-ին, (հոդված 1)

նությունում, որի վերաբերյալ ռազմավարությունը ներկայացվել է 2017թ.-ի գարնանը, սակայն այդ փոփոխությունները դեռևս ՀՀ Ազգային Ժողով չի ներկայացվել³⁷⁰: Մասնավորապես, այդ նախագծով առաջարկվում է փոխել “խոշոր կազմակերպություն” սահմանումը, նրանց նկատմամբ սահմանելով բազմակի բարձր սահմանաչափերի միաժամանակյա առկայություն:

Աուդիտորական եզրակացության տրամադրման այլ պահանջներ

Աուդիտորական եզրակացություն նաև պահանջվում է այլ հանգամանքներում. մասնավորապես.

- **Կամավոր** – երբ կազմակերպության սեփականատերերը կամ ղեկավարությունը ցանկանում է անցկանցնել աուդիտ՝ ֆինանսական կառավարման համակարգի բարելավման և արժանահավատ բարձր որակի ֆինանսական հաշվատվություններ ունենալու նպատակով:

- **Գնումների մասնակցության պահանջ** – հատկապես շինարարական գնումների մրցույթում, մրցույթի մասնակից կազմակերպություններից պահանջվում է ներկայացնել աուդիտորական եզրակացություն:

- **Դրամաշնորհների ու վարկային միջոցների ստացում** – Շնորհատուները կամ վարկատուները մեծամասամբ պահանջում են աուդիտորական եզրակացություն ստացված և օգտագործված դրամական միջոցների վերաբերյալ:

- **Պետական բյուջեից ֆինանսավորում** – հաճախ ոչ առևտրային կազմակերպություններից պահանջվում է ներկայացնել աուդիտորական եզրակացություն պետական բյուջեից ստացված միջոցների օգտագործման վերաբերյալ:

Պարտադիր աուդիտի բացերը և խոչընդոտները ՀՀ-ում

Չնայած աուդիտի կարևորության վերաբերյալ օրենսդրական ու իրավական նման պահանջների, ՀՀ-ում աուդիտի վերաբերյալ շարունակում է մընալ վստահության պակաս և աուդիտի որակի չպահպանման վերաբերյալ առկա են բազմաթիվ փաստված թերություններ:

Նկատենք, որ վերջին երկու տասնամյակում աուդիտորական գործունեության վերաբերյալ ընդունվել են նշանակալի իրավական ակտեր, թարգ-

³⁷⁰ “Ֆինանսների նախարարությունը ցանկանում է վերականգնել պարտադիր աուդիտի իրավական նորմը”, <<https://armenpress.am/arm/news/878649/finansneri-nakhararutyuny-cankanum-e-verakangel-partadir.html>>

մանվել ու հրապարակվել են աուդիտի միջազգային ստանդարտների փոփոխությունները, աուդիտորական կազմակերպությունների քանակը անցել է երեք տասնյակից, ստեղծվել և գործում է մասնագիտական ասոցիացիա, ՀՀ Ֆինանսների նախարարության կողմից իրականացվել են որակի ստուգման միջոցառումներ, առկա են 400-ից ավելի որակավորված աուդիտորներ, սակայն աուդիտի որակը շարունակում է հեռու մնալ ցանկալի մակարդակից:

Դեռևս լայն տարածում ունի “աուդիտորական եզրակացությունների վաճառքը” առանց աուդիտորական ընթացակարգերի իրականացման աուդիտորական եզրակացության տրամադրումը, որը հատկապես լայն կիրառություն ուներ, երբ խոշոր կազմակերպությունների աուդիտը պարտադիր էր: Մասնավորապես, նշենք մի քանի տվյալներ.

- ՀՀ-ում, և՛ նախկինում և՛ հիմա, առկա չէ աուդիտորական կազմակերպությունների արդյունավետ վերահսկողություն, որի արդյունքում աուդիտորական կազմակերպությունները շարունակում են “աուդիտորական եզրակացությունների վաճառքը” առանց որևէ պատասխանատվության:

- Խոշոր կազմակերպությունների աուդիտորական եզրակացությունները մեծամասամբ տրամադրվում են փոքր աուդիտորական կազմակերպությունների կողմից: Մի քանի անձից բաղկացած ընկերությունները տարեկան միջինը տրամադրում էին 50 խոշոր կազմակերպության աուդիտ, որը ակնհայտ հեռու էր նրանց կարողություններից: Նկատենք, որ ՀՀ Ֆինանսների Նախարարությունը 2012թ. և 2013թ. հրապարակել էր խոշոր կազմակերպությունների պարտադիր աուդիտ ամփոփումը³⁷¹, որտեղ առաջ տասնյակում միայն երկու միջազգային աուդիտորական կազմակերպություն էին առկա:

- Թերթերում, սեփական կայքերում կամ ֆինանսական հաշվետվությունների հրապարակման պաշտոնական կայքում՝ www.azdara.am, աուդիտորական եզրակացությունները շարունակվում են հրապարակվել առանց աուդիտի ենթարկված կից ֆինանսական հաշվետվությունների, կամ հրապարակվում են ֆինանսական հաշվետվությունների միայն առաջին կամ մի քանի էջերը; որն ակնհայտ հակասում է աուդիտի միջազգային ստանդարտներին, ՀՀ օրենսդրական պահանջներին և հասարակ տրամաբանությանը:

³⁷¹ “Հայկական “մեծ քայակը” – 6 աշխատակցով ընկերությունը սպասարկել է 58 խոշոր կազմակերպություն”, <<http://www.banks.am/am/news/newsfeed/7835/>>

• Հրապարակված աուդիտորական եզրակացությունների զգալի մասը չի համապատասխանում աուդիտի միջազգային ստանդարտներին³⁷²:

• Շատ կազմակերպություններ չեն հրապարակում պարտադիր աուդիտի եզրակացություններ, հաճախ նախընտրելով վճարել չհրապարակման սահմանված տուգանքը: Օրինակ, ըստ ՀՀ Ֆինանսների նախարարության 2013թ. հրապարակված տվյալների, պարտադիր աուդիտի ենթակա խոշոր կառույցների 30%-ը չի հրապարակել աուդիտի եզրակացություն³⁷³:

• Աուդիտորական ծառայության համար ողջամիտ պահանջվող գինը եր-բեմն գերազանցում է պարտադիր աուդիտի ենթակա կառույցի ֆինանսական հնարավորությունները, օրինակ, հեռուստառադիոյի կառույցների, հիմնադրամների, այլ հասարակական կազմակերպությունների դեպքում:

• Շատ կառույցներ չունեն ֆինանսական հաշվետվությունների և աուդիտի եզրակացության արտաքին օգտագործողներ, որով նրանց ֆինանսական հաշվետվությունների աուդիտի պահանջը դառնում է ինքնանպատակ:

• Հաճախ աուդիտորական ծառայության գինը շատ ցածր է ողջամիտ գնագոյացումից, որը կասկած է առաջացնում աուդիտի որակի վերաբերյալ:

• Երբեմն աուդիտորական կառույցն անկախ չէ աուդիտի ենթարկվողից:

• Հաշվի առնելով ՀՀ տնտեսական միջավայրը, որոշ կառույցներ չեն կարող անցնել աուդիտի միջազգային ստանդարտներով աուդիտ և ակնկալել պահանջվող չձևափոխված /դրական/ եզրակացություն, օրինակ՝ շատ շինարարական կառույցներ, ստվերում գործող խոշոր կազմակերպություններ, խաղատներ ու շահումով խաղերի կազմակերպիչներ:

Երբ է՞ պարտադիր աուդիտը սպեղծում արժեք

ՀՀ-ում պարտադիր աուդիտի նորմի կիրառման նպատակով կարևոր է հաշվի առնել հետևյալ հանգամանքները.

• Աուդիտորական եզրակացությունը ուղղված է արտաքին օգտագործողներին: Այսինքն, աուդիտի նպատակն է տրամադրել անկախ մասնագիտական կարծիք ֆինանսական հաշվետվությունները օգտագործողներին, ովքեր ներգրավված չեն տնօրինության մեջ: Օրինակ՝ կազմակերպության խոշոր բաժնետերերը ցանկանում է իմանալ թե ինչպե՞ս է դեկավարությունը

³⁷² “Աուդիտի եզրակացության նշանակալի փոփոխությունը և ՀՀ-ում կիրառումը”, Գնել Խաչատրյան, “Այլընտրանք” եռամսյա գիտական հանդես, 2017 #3. <<http://alternative.am>>

³⁷³ “Ընկերությունները հայտվել են ռիսկային դաշտում”, <<http://armlur.am/51770/>>

տնօրինում սեփական ռեսուրսները; կամ հանրությունը ցանկանում է իմանալ, թե ինչպես է համահայկական հիմնադրամը տնօրինում աշխարհով մեկ հանգանակված նշանակալի գումարները:

- Աուդիտը արժեք ունի միայն այն դեպքում, երբ այն իրականացվում է աուդիտի միջազգային ընդունված ստանդարտներով, գործելավորով և որակի արդյունավետ վերահսկողության համակարգի պահպանումով:

- Աուդիտը հանրության համար կարող է դառնալ վստահելի՝ աուդիտի նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողության համակարգի դեպքում:

- Պարտադիր աուդիտի նորմ պետք է սահմանվի միայն այն կառույցների հանդեպ, որոնք ունեն հանրային հետաքրքրություն և նշանակալիություն:

Պարտադիր աուդիտի նորմը պետք է սահմանվի հաշվի առնելով նշված հանգամանքները:

Ամփոփում – առաջարկներ

Հաշվի առնելով վերոնշվածը պարտադիր աուդիտի նորմի վերաբերյալ՝ այսինքն այն, որ կազմակերպությունները պարտավոր են հրապարակել հաշվետու տարվա ամբողջական ֆինանսական հաշվետվությունները՝ անկախ աուդիտորի եզրակացության հետ միասին, առաջարկում ենք.

ա/ խոշոր կազմակերպություններ - որոնք նախորդող երկու տարիների համար բավարարում են նշված երեք նվազագույն պայմաններից առնըվազն երկուսին, սահմանել պարտադիր աուդիտի նորմ.

- ✓ Ընդհանուր ակտիվները տարվերջի դրությամբ՝ չորս միլիարդ դրամ,
- ✓ Տարվա եկամուտը՝ երկու միլիարդ դրամ,
- ✓ Աշխատակիցների քանակ՝ հարյուր անձ:

Օրինակ, նման կազմակերպությունները ներառում են “Գազպրոմ Արմենիա” ՓԲԸ, “ՀԷՑ” ՓԲԸ, “Քաջարանի Պղնձամոլիբդենային Կոմբինատ” ՓԲԸ, ինչպես նաև պետության և լայն հանրության համար ակնհայտ նշանակալի կարևորություն ու հետաքրքրություն ունեցող այլ կազմակերպություններ: Նրանց քանակը մոտ 300 է, որը երեք անգամ պակաս է նախկին օրենքով սահմանված “խոշոր կազմակերպությունների” քանակից: Նման նախագիծ կա և պետք է ներկայացվի ՀՀ Ազգային Ժողովին:

բ/ Արժեթղթերի շուկայի մասնակիցներ, բանկեր, ապահովագրական ընկերություններ – ինչպես առկա է ներկա օրենսդրությամբ:

գ/ **Վարկային** կազմակերպություններ – պարտադիր աուդիտի այժմ առկա նորմը պետք է հանել: Վարկային կազմակերպությունը կարող է պարտադիր աուդիտի ենթարկվել, եթե բավարարի “խոշոր կազմակերպության” սահմանմանը կամ ունենա ցուցակված արժեթղթեր: Վարկային կազմակերպությունը հանրային հետաքրքրություն չի ներկայացնում, քանի որ այն հանրային միջոցներ չի տնօրինում: Եթե վարկային կազմակերպության կրեդիտորները կամ սեփականատերերը ցանկանում են աուդիտ, ապա նրանք կարող են դա անել պայմանագրի կամ կանոնադրության համաձայն:

դ/ **Հիմադրամներ** – պարտադիր աուդիտի նորմի պահանջի սահմանաչափը պետք է փոխել՝ 10 միլիոն դրամ ընդհանուր ակտիվից, դարձնելով՝ 100 միլիոն դրամ հաշվետու տարվա ընդհանուր ծախսեր, քանի որ վերջինը առավել է համապատասխանում հիմնադրամի բնույթին: Այն կարող է նաև պարտադիր աուդիտի ենթարկվել հոգեբարձուների պահանջով:

ե/ **Հասարակական կազմակերպություններ** – պարտադիր աուդիտի շեմ ցանկալի է սահմանել 100 միլիոն դրամը՝ ներկա 5 միլիոն դրամ հանրային ֆինանսավորման դեպքում: Առաջարկը կապված է գումարի նշանակալի լինելու և աուդիտի ողջամիտ ծախսը հաշվի առնելու հանգամանքից: Անշուշտ, հասարակական կազմակերպության ղեկավարությունը կամ առանձին շնորհատու կարող է պահանջել կամավոր աուդիտ՝ համաձայն կանոնադրության:

զ/ **Խաղատներ, շահումով կամ ինտերենետ խաղերի կազմակերպիչներ** – աուդիտի պարտադիր նորմը ցանկալի է հանել: Այն կարող է պարտադիր աուդիտի ենթարկվել, եթե բավարարի “խոշոր կազմակերպության” սահմանմանը, կամ՝ կանոնադրության համաձայն: Նման կառույցները հանրային հետաքրքրություն չունեն և հանրային միջոցներ չեն տնօրինում, իսկ երկու տասնամյակի փորձը ցույց է տալիս, որ այդ կառույցներում աուդիտը հիմնականում վստահություն չի ներշնչում լայն հասարակության կողմից:

է/ **Հեռուստառադիոընկերություններ** - պարտադիր աուդիտի նորմը ցանկալի է հանել: Այն կարող է պարտադիր աուդիտի ենթարկվել, եթե բավարարի “խոշոր կազմակերպության” սահմանմանը, կամ ղեկավարության ցանկությամբ՝ կանոնադրության համաձայն:

Եվ, ինչպես նշեցինք, պարտադիր աուդիտի նորմը կլինի արդյունավետ միայն այն դեպքում, երբ ՀՀ-ում ներդրվի աուդիտի որակի արդյունավետ վերահսկողության համակարգ: Նման համակարգի վերլուծությունը ծավալուն է, և կներկայացվի մեկ այլ հոդվածում:

Գնել ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ-ում պարտադիր աուդիտի տեղին լինելը կազմակերպության բնույթից կախված

Բանալի բառեր. պարտադիր աուդիտ, աուդիտորի եզրակացություն, խոշոր կազմակերպություն, հանրային հետաքրքրության կազմակերպություն

Այս հոդվածում ներկայացվել է, թե այժմ ՀՀ-ում ո՞ր կազմակերպություններից է պահանջվում հրապարակել աուդիտորական եզրակացություն և քննարկում է, թե ինչքանով է այդ պահանջը հիմնավոր ու արդյունավետ: Նաև, ներկայացվել է վերլուծություն և առաջարկ, թե Հայաստանի որ կազմակերպություններից է առավել պատշաճ պահանջել պարտադիր աուդիտ, և ինչպիսի սահմանաչափեր պետք է կիրառել:

Гнел ХАЧАТРЯН

Актуальность обязательного аудита в зависимости от характера организации в Республике Армения

Ключевые слова: Аудит, обязательный аудит, аудиторский отчет, крупная организация, общественная организация, применение в Армении

В этой статье описывается характер организаций, требующих обязательной аудиторской проверки, и обсуждается актуальность и обоснованность этих требований. Кроме того, рекомендуем какие организации нужно включать в сферу обязательного аудита в Армении и какие пороги следует применять.

Gnel KHACHATRYAN

Relevancy of mandatory audit depending on nature of audited organization in the Republic of Armenia

Key words: Audit, mandatory audit, statutory audit, auditor's report, big organization, public interest organization, application in Armenia

This article presents the nature of organizations that required to undertake statutory audit, and discusses whether that requirement is relevant and justified. Also, evaluations and recommendations are presented regarding to what kind of organizations be under the scope of statutory audit in Armenia, and what kind of thresholds should be applied.

**Ձեռներեցների Հոգեբանական Առանձնահատկությունների
Հասեմասնական Վերլուծություն**

Սոնա ԷԼՈՅԱՆ

ԵՊՀ գործնական հոգեբանության վերապատմաստման
կրթական ծրագրի ուսանող

Բանալի բառեր. Ձեռներեց, հոգեբանական հատկանիշներ, անձ, գործունեություն,
ռիսկ, մոտիվացիա

Շուկայական տնտեսությունն ունի բազմաթիվ բնութագրիչներ, որոնցից առանձնահատուկ տեղ է հատկացվում բնակչության լայն զանգվածների ներգրավմանը ձեռներեցային գործունեության մեջ, որն էլ իր հերթին բնութագրվում է սուբյեկտի սեփական ռեսուրսները տնօրինելու կարողությամբ: Այն ուղղված է ռիսկի ու անորոշության պայմաններում եկամտի ստացմանը, ինքնակատարելագործմանը, եկամտի բաշխմանը և դրա արդյունքների համար պատասխանատվություն կրելը: Ձեռներեցությունը պատկանում է գործունեության այն ոլորտին, որը պահանջում է հատուկ հատկանիշներ, հետևաբար կարող ենք ասել, որ ոչ բոլոր անհատները կարող են դառնալ հաջողակ և արդյունավետ ձեռներեցներ³⁷⁴:

Ձեռներեցային գործունեության արդյունավետությունը մեծ մասամբ պայմանավորված է հոգեբանական գործոններով, ինչպիսիք են՝ մոտիվացիան, բավարարվածությունը, ռիսկի դիմելու աստիճանը, անհաջողության դեպքում վարքի դրսևորումը, ոչ ստանդարտ որոշումներ կայացնելու ունակությամբ և այլն³⁷⁵:

Ոչ բոլոր մարդիկ կարող են դառնալ ձեռներեցներ: Կան սուբյեկտներ որոնց շատ հեշտությամբ է հնարավորություն ընձեռնվում մուտք գործել ձեռներեցության ոլորտ, իսկ մի այլ զանգվաչի դա չի հաջողվում կամ էլ իրենց գործունեությունը ավարտում են անհաջողությամբ: Այստեղ որոշիչ դեր են խաղում անհատի մի շարք հոգեբանական առանձնահատկություններ:

³⁷⁴Позняков В.П. (2001). Психологические отношения и деловая активность российских предпринимателей. М.: Изд-во «Институт психологии РАН».

³⁷⁵Новиков В.В. (2002). Социальная психология. М.: Изд-во МАПН и РНО, С. 187-188.

Գոյություն ունի հաջողված ձեռներեցության սուբյեկտիվ հոգեբանական նախադրյալների որոշման երկու մոտեցում՝ առաջինը այն ձեռներեցներն են, որոնք օժտված են որոշակի հոգեբանական որակներով, որոնք նրանց հնարավորություն են տալիս հաջողություն գրանցել: Ըստ մյուս մոտեցման այս խմբի ձեռներեցները տիրապետում են գործարար ակտիվության, բայց տարբեր չափով: Քանի որ կայացած ձեռներեցների շրջանակը մեծ չէ, կարելի է հետևություն անել, որ գերիշխում է երկրորդ խումբը:

Ձեռներեցների հոգեբանակն դիմանկարի կարևոր հատկանիշներից են՝

➤ Մտավոր ոլորտ՝ իրազեկություն, կազմակերպչական ձիրք, զարգացած երևակայություն, ճկուն մտածողություն

➤ Հաղորդակցության ոլորտ՝ աշխատակիցների ունակությունները ճիշտ դասակարգելու կարողություն, պատշաճ շփման ունակություն և պատրաստակամություն

➤ Մոտիվացիոն-կամային ոլորտ՝ հակավճություն ռիսկին, ներքին վերահսկողություն, պայքարելու և հաղթելու ձգտում, հասարակական ճանաչում ձեռք բերելու ձգտում:

Այս ամենին պետք է ավելացնել նաև լավատեսությունը և առողջությունը, քանի որ հենց ձեռներեցն ինքն է առաջին հերթին ծավալելու գործունեությունը և կրելու ամբողջ պատասխանատվությունը: Ներկայացված ձեռներեցի պատկերը պատկանում է իդեալական ձեռներեցի մոդելին, բայց իրականում ձեռներեցները տարբեր են լինում և հաճախ չեն պատկանում իդեալական ձեռներեցի մոդելին: Հիմնականում ձեռներեցների տարբեր խմբեր օժտված են լինում այս կամ այն հոգեբանական առանձնահատկություններով և հենց այդ տարբերություններին էլ համապատասխան նրանք ձևավորում են իրենց գործունեությունը:

Ինչպես նշեցինք, որ ոչ բոլոր ձեռներեցներն են պատկանում իդեալական ձեռներեցի մոդելին, հետևաբար նրանց մոտ բացակայում են որոշ հոգեբանական առանձնահատկություններ որոնք վճռորոշ դեր են խաղում նրանց ծավալած գործունեության ընթացքում: Այնուհանդերձ տարբեր հետազոտական աշխատանքների արդյունքներ մատնանշում են այն հանգամանքը, որ բոլոր ձեռներեցների մոտ լավ է արատահայտաված մոտիվացիոն-կամային ոլորտի բաղադրիչները: Եվ դա կարող ենք բացատրել դա այն հանգաման-

քով, որ ձեռներեցը հենց ինքն է առաջին գործող անձը, այս փաստը տարածվում է ձեռներեցության բոլոր ոլորտներում³⁷⁶: Ինչպես նաև առանձնահատուկ դեր և նշանակություն ունի նաև "ռիսկը": Ռիսկը ձեռներեցների ամենակարևոր բնութագրիչներից է, կարելի է ասել որ նրանից է կախաված ամբողջ գործունեության հետագա ընթացքը: "Ռիսկ" տերմինը կոմպլեքսային հասկացությաուն է հեևաբար կարող ենք նրան տարբեր սահմանումներ տալ: Ներկայումս կարծիքների շատ մեծ տարանջատում գոյություն ունի, այդ իսկ պատճառով շատ է դժվարեցնում ռիսկի ճշգրիտ ձևակերպումը: "Ռիսկ" տերմինին երկու գլխավոր սահմանում կարող ենք տալ, որը կարող ենք համընդհանուր մոտեցումներ համարել ձեռներեցության մեջ:

Առաջինը դա անհաջողություն գրանցելու հավանականությունն է՝ կորուստ գրանցելու վախը: Երկրորդ դեպքում այն կարող է հանդես գալ ինչպես հաջողություն նվաճելու շանս, բայց այս մոտեցումը հիմնականում դրսևորվում է այն ժամանակ, երբ ձեռներեցը նոր նվաճումների խիստ անհրաժեշտություն է զգում:

Ռիսկ տերմինն անդրադարձել են ոչ միայն տնտեսագետները և հոգեբանները այլ նաև լեզվաբանները: Կառանձնացնեմ Ս. Ի. Օժեգովին, ըստ նրա ռիսկի անբաժան մասնիկն են կազմում անորոշության և վախի զգացումը, այսինքն կարող ենք ասել, որ առանց այս երկու երևույթների առկայության այս տերմինը գոյություն չի ունենա՝ կզրկվի իր իմաստից:

Օ. Renna պնդում էր, որ ռիսկը մարդու գործունեության մի մասն է կազմում, կամ էլ հենց այդ նույն գործունեության արդյունք կարող է հանդիսանալ:

Հոգեբանության մեջ ռիսկը հանդես է գալիս, որպես սուբյեկտիվ հասկացողություն և նրա հավնական արտահայտչաձևներով:

Ռիսկը կապում են նաև անորոշ իրավիճակների հաղթահարման հետ, երբ չես կարող խուսափել ընտրությունից, միաժամանակ հնարավորություն ունենալով գնահատել հնավոր քանակը և որակը: Այս մոտեցման հիմնախնդիրը հանդիսանում է Ալեգինը: Այս մոտեցումը բաղկացած է մի քանի էլեմենտներից՝ նպատակից հրաժարում՝ հանուն, որի իրականանում է մեկ այլ

³⁷⁶ Chinonye Love Moses, Determining women entrepreneurial Motivation: A review of theoretical Models, Vol. 2 , No. 3 , 2014, pp 43-54.

հնարավորություն, ցանկալի արդյունքին հասնելու ցանկությունը, անցանկալի արդյունքների ի հայտ գալը անորոշության պայմաններում:

Չնայած այս բոլոր տարբեր մոտեցումներին, նրանք ունեն նաև ընդհանրություններ և որպես այդպիսին կառանձնացնեն անորոշությունը³⁷⁷: Եթե մարդիկ իմանային թե ինչ է սպասվում իրենց ապագայում կամ էլ ապագան կախված չլիներ ներկայում կատարած գործողություններից ապա կարելի էր ասել, որ Ռիսկ տերմինը գոյություն չէր ունենա: Այս տերմինի գոյությունը կի-մաստավորվի միայն այն ժամանկ, երբ մարդ չի կարողանա կանխատեսել իր գործողության բոլոր հետևանքները և անցանկալի արդյունքներ գրանցելու հավանականությունը:

Գեղեցիկ օրինակ կարող է հանդիսանալ գիտատեխնիկական առաջընթացը: Քանի որ այն հնարավորություն չի տալիս ամբողջովին կանխատեսել գիտական հայտնությունների հետևանքները:

Այնպիսի գործոններ ինչպիսիք են անբավարար ինֆորմացիա օբյեկտի մասին, երևույթի, պրոցեսի, հանգեցնում են անորոշության առաջացման: Մարդը անընդհատ սահմանափակված է անընդմեջ փոփոխվող ինֆորմացիայով, այդ իսկ պատճառով լայն տարածում է գտել "փորձ և մարդ" մեթոդը:

Համաձայն վերը նշված առանձնահատկությունների տարբեր հեղինակներ տվել են ձեռներեցության իրենց մոդելը: Օրինակ ըստ Վարներդի չենք կարող առանձնացնել հստակ խմբեր՝ ձեռներեցների և ոչ ձեռներեցների. նրանք կարող են տարբերվել միայն իրենց գործունեության ակտիվությամբ, որն էլ իր հերթին կախված է այլ գործոններից, օրինակ բյուջեից: Իսկ ըստ Ռոնենի երկրաչափ մոդելի գործունեության նպատակաուղղվածության ու նորամուծությունների փնտրտուքների հիման վրա է կառուցվում ձեռներեցությունը: Այս մոդելի հետաքրքրությունը և առավելությունը կայանում է նրանում, որ հնարավորություն է տալիս հոգեբանական հատկանիշների օգնությամբ տարանջատել ձեռներեցների և կառավարիչների միջև եղած տարբերությունները: Նրանց տարբերությունները առաջին հերթին կարելի է բնութագրել այն հանգամանքով, որ կառավարիչները խուսափում են նորամուծություններ կատարելուց և ռիսկի դիմելուց, չնայած այն հանգամանքին, որ

³⁷⁷ А. А. Арямов: Общая теория риска: юридический, экономический и психологический анализ, Российская академия правосудия. -2-е изд. -М.: Волтерс Клувер,2010, с.73

դրսևորում են գործարար ակտիվություն: Իսկ ձեռներեցների գործարարությունը զգալիորեն տարբերվում է կառավարիչների վարած քաղաքականությունից. նրանք ձգտում են փոփոխությունների, զարգացման ինչպես նաև ռիսկի:

Հաջողության ձգտումը մարդու հիմնական ցանկություններից մեկն է, որին մենք ձգտում ենք մեր կյանքի ամբողջ ընթացքում: Ձեռներեցների գործունեության սկզբում հաջողության հասնելու ձգտումը միշտ չէ, որ ձևավորվում է գրագետ ձևով, օրինակ նրանք կարող են հաջողություններ գրանցել ուրիշներին վնասելով և կարծես, որ դա իրական հաջողություն է: Ձեռներեցության մեջ հաջողության տարբեր պատկերացումներ գոյություն ունեն: Ձեռներեցների մի մասը հաջողություն են համարում իրենց գաղափարների իրականացումը, մեկ այլ հատված հաջողություն է համարում շահույթ ստանալը և այլն: Չնայած հաջողության տարբեր սահամանումներին, որոնք տալիս են ձեռնարկատերերը գոյություն ունի մի շատ կարևոր հանգամանք. Անկախ իրենց տարիքից, փորձից, պաշտոնից ցանկացած ձեռնարկատեր պետք է շարունակի սովորել, կատարելագործվել, օբյեկտիվորեն գնահատել իր թերություններն ու առավելությունները: Իսկ որպես այդպիսին իբրև համընդհանուր հաջողության ցուցանիշ ձեռներեցների համար հանդիսանում է շահույթի չափը :

Ինչպես ցանկացած մասնագիտություն պահանջում է որոշակի հոգեբանական առանձնահատկություններ, այնպես էլ նա իր հերթին ձևավորում է նոր առանձնահատկություններ: Ձեռներեցությունն էլ որպես գործունեության մի ոլորտ օժտում է ձեռներեցներին որոշակի հատկություններով:

Ձեռներեցներին կարող ենք պայմանորեն բաժանել երկու խմբի՝ հաջողակ ձեռներեցներ և անհաջողակ ձեռներեցներ: Բնականաբար այս երկու խմբի հոգեբանական դիմանկարը զգալիորեն տարբերվում են մեկը մյուսից: Հաջողակ ձեռներեցներին բնորոշ հատկություններն են՝

- Կենսափորձը կյանքում օգտագործելու ունակությունը
- Շփոխականությունը՝ ուրիշների հետ մատչելի լինելը
- Երևույթների էության ընկալումը
- Նպատակասլաց և եռանդուն գործելու կարողությունը
- Նախաձեռնությունը

- Հաստատակամությունը՝ կամքի ուժը
- Ինքնատիրապետումը
- Կազմակերպվածությունը՝ իր գործունեությունը պլանավորելու ունակությունը

Ինչպես և կարելի է ենթադրել անհաջող ձեռներեցների հոգեբանական դիմանկարը կտրուկ տարբերվում է հաջողակ ձեռներեցների դիմանկարից: Նրանց բնորոշ են՝

- Չի հավատում իր ուժերին
- Կասկածանքով է վերբերվում բոլոր մարդկանց և ընդունակ չէ անկեղծ հարգանքի
- Չի սիրում վերլուծական աշխատանք
- Չի ընդունում այլակարծությունը

Չնայած նրան, որ ձեռներեցները պետք է օժտված լինեն մի շարք հոգեբանական առանձնահատկություններով այնպես էլ կան այնպիսիները որոնք պետք է զարգացնել:

Հենց այս փաստի մասին է վկայում է այն հանգամանքը, որ ինչպես Հայաստանում այնպես աշխարհի մի շարք երկրների լավագույն համալսարանները կենտրոնացել են ապագա ձեռներեցներ պատրաստելու հանգամանքի վրա:

Նախկինում արևմտյան տնտեսագետները համարում էին, որ ձեռներեցներ ծնվում են այլ ոչ թե դառնում կամ այլ կերպ ասված պատրաստվում, բայց ներկայումս նրանք հիմնովին վերանայել են և փոխել են իրենց մոտեցումը: Օրեցօր ավելանում են ձեռներեցության վերաբերյալ դասավանդվող առարկաները այնպես էլ դրան զուգահեռ աճում է այս ոլորտով հետաքրքրվող ուսանողների շրջանակը: Այս կտրուկ փոփոխությունը պայմանավորված է հոգեբանության ներթափանցմամբ այս ոլորտ: Հոգեբանությունում պատրաստավծություն ասելով հասկացվում է տեղեկատվության գիտակցաբար արձագանքելու ձևը: Մարդու գործունեության շարժառիթ է հանդիսանում այն հանգամանքը, որ մարդ սկսում է իր պահանջմունքները բավարարել և լուծել իր առջև ծառայացած խնդիրները, որի ժամանակ էլ կարևոր դեր է խաղում նպատակին հասնելու պատրաստակամությունը: Հենց այդ ընթացքում էլ առաջանում են մարդու հիմանական անձնային որակները: Այս պրոցեսը

կարող ենք անվանել մի այնպիսի գործընթաց որտեղ մարդու բնածին և ձեռք-բերովի հատկությունները միաձուլվում են: Պատրաստավածության վրա ազդում են՝ խնդրի էությունը, միջավայրը, շրջապատողների վարքը, մոտիվները, ինքնագնահատականը, հոգեվիճակը: Եվ վերջնական արդյունքում պատրաստավածությունը դառնում է անձի կարևոր և կայուն բնութագրիչ: Իսկ այն հարցին հնարավոր է արդյոք ուսուցանել ձեռներեցություն մասնագետների մեծ մասը համակարծիք են գտնում են, որ ձեռներեցության համար անհրաժեշտ է անձի որոշակի տեսակ ապա պետք է ուսուցանել նրանց: Անձի տեսակը որոշելու համար գոյություն ունեն որոշակի տեստեր, որոնք կիրառում են Հարվարդի համալսարանում: Հարվարդի բիզնեսի դպրոցի պրոֆեսոր Սթիվենսոնը նշում է, որ դպրոցի շրջանավարտները որոնք հետագայում են իրենց բիզնեսը զգալիորեն տարբերվում են մյուս ձեռնարկատերերից, որոնք չունեն հատուկ կրթություն³⁷⁸:

Այսպիսով, ներկայացրվեց տարբեր հեղինակների կողմից տրված ձեռներեցների մոդելներ՝ անդրադառնալով նաև այն հանգամանքին, որ ժամանակի ընթացքում ձեռներեցների և նրանց պատրաստման եղանակները զգալի փոփոխությունների են կրել: Հենց այդ փոփոխությունների շնորհիվ էլ շուկայական դաշտը զգալիորեն փոփոխվել է:

---

³⁷⁸ <http://www.entereprenuer.com>

Սոնա ԷԼՈՅԱՆ

Ձեռներեցների հոգեբանական առանձնահատկությունների համեմատական վերլուծություն

Բանալի բառեր. ձեռներեց, հոգեբանական հատկանիշներ, գործունեություն, ռիսկ, մոտիվացիա

Հոդվածում քննարկվում են ձեռներեցների հոգեբանական դիմանկարի առանձնահատկությունները, որոնք որոշիչ դեր են խաղում ձեռներեցների ծավալած գործունեության մեջ: Ուշադրության կենտրոնում է առնվել այն հանգամանքը թե ինչպես հոգեբանական հատկանիշները կարող են խթանել ձեռներեցների արդյունավետ գործունեությանը: Միաժամանակ ներկայացվել է այն հարցի պատասխանը, արդյոք ձեռներեց դառնում են թե ծնվում՝ ուշադրություն դարձնելով այն փաստին, որ ժամանակի ընթացքում այն փոփոխության է ենթարկվել :

Sona ELOYAN

A comparative analysis of the psychological characteristics of entrepreneurs

Key words: entrepreneur, psychological characteristics, activity, risk, motivation

The article discusses the special features of the psychological portrait of entrepreneurs and which are a decisive factor in business. Paying attention in the fact how psychological characteristics can promote entrepreneurial activity. At the same time article presents the answer to the question whether they become entrepreneurs or born of mentioning to the fact that the answer is changed over time .

Сона ЕЛОЯН

Сравнительный анализ психологических характеристик предпринимателей

Ключевые слова: предприниматель, психологические особенности, деятельность, риск, мотивация

В статье обсуждается особенности психологического портрета предпринимателей и которые имеют решающее значение в их деятельности. Особое внимание уделяется тому, как психологические особенности могут способствовать деятельности предпринимателей. В то же время мы попытались дать ответ на вопрос, предпринимателями рождаются или становятся, обратив внимание на то, что оно со временем изменяется.

**ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ և ՀԵԼԻՈՖՏԻԿԱՑԻԱՅԻ ԾՐԱԳՐԻ
ԻՐԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Թաթույ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Վահե ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ԵՊՀ Տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի հայցորդ

Բանալի բառեր. էներգետիկ անվտանգություն, էլեկտրաէներգիա, ատոմային էլեկտրակայան, արեգակնային էներգիա

Էներգետիկ անվտանգության մասին խոսելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել, թե որքանով է հիշյալ համակարգը խոցելի պետական վերահսկողության և կարգավորման առումներով, հետո նաև՝ թե որքանով է ինքնաբավ, ինչ չափով է ինտեգրված տնտեսությանը, մրցունակության մակարդակը տեղական շուկայում և տարածաշրջանում և տեխնիկական հագեցվածությունը և այլն: Դատելով այն գործընթացներից, որոնք հանգեցրել են հանրային վերահսկողությունից էներգետիկ համակարգի մեկուսացմանը և գույքի օտարման տարբեր եղանակներով ձեռնարկությունների դուրս բերմանը բնական մենաշնորհի կարգավիճակից, երբեմն կարելի է արձանագրել պետական վերահսկողության կորուստ և որոշակի խոցելի վիճակ: Այսօր էներգետիկայի ոլորտի ձեռնարկությունների մոտ գերակշիռ մասը մասնավորեցված է, սակայն ոլորտը համարվում է բնական մենաշնորհ և կարգավորվում է համապատասխան օրենքներով և ենթաօրենսդրական ակտերով, որոնք կոչված են ապահովել Հայաստանի Հանրապետության էներգետիկ, այդ թվում միջուկային էներգետիկայի անվտանգությունը:

Հայաստանի էներգետիկ համակարգն ունի մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել ոլորտի հետագա զարգացումն ու անվտանգությունն ապահովելու գործընթացներում:

Նախ, էներգետիկան երկրի այն սակավաթիվ ոլորտներից է, որ ունի բացարձակ մրցակցային առավելություն ինչպես տեղական շուկայում, այնպես էլ տարածաշրջանում:

Երկրորդ, Հայաստանն առաջինն ու առայժմ միակն է տարածաշրջանում ոչ միայն միջուկային էներգիա ստանալու, միջուկային էլեկտրաէներգիա արտադրող ձեռնարկություն կառուցելու և շահագործելու, այլև այդ էլեկտրակայանը վերագործարկելու փորձով:

Երրորդ, միջուկային հումքից ստացվող էլեկտրաէներգիան ամենամաքուրն է բնապահպանական առումով, ինչպես նաև ամենաէժանն այսօր օգտագործվող էներգիայի տեսակներից:

Չորրորդ, էլեկտրաէներգիայի արտադրության մեջ միջուկային էլեկտրաէներգիայի արտադրության տեսակարար կշիռը Հայաստանում ամենամեծն է՝ մինչև 40%, մինչդեռ երկրի տարածքում գործող բոլոր հիդրոէլեկտրակայանների թողարկածը հազիվ 22% է կազմում, իսկ մնացածը բաժին է ընկնում ջերմաէլեկտրակայաններին:

Հինգերորդ, Հայաստանը միակն է տարածաշրջանում ոչ միայն էլեկտրաէներգիայի ինքնաբավությամբ, այլև այն կարողությամբ, որի մասնակի օգտագործումն անգամ հնարավորություն է ընձեռում էլեկտրաէներգիա արտահանել հարևան երկրներ:

Վեցերորդ, հանրապետությունում ներկայումս օգտագործվում է էներգետիկ հզորությունների միայն մեկ երրորդ մասը՝ ստանալով 5,800-6,000 գիգավատ/ժամից ավելի էլեկտրաէներգիա:

Յոթերորդ, միայն էներգետիկայի ոլորտը զարգացնելով և օգտագործելով առկա հնարավորությունները, էլեկտրաէներգիայի արտադրության ավելացմամբ կարելի է ընդհուպ մոտենալ արտաքին առևտրի հաշվեկշռի հավասարակշռմանը՝ վերացնելով վտանգավոր կախվածությունը ներմուծումից, որը ներկայումս կրկնակի անգամ գերազանցում է արտահանմանը և հանգեցնում զգալի նյութական միջոցների արտահոսքին:

Ութերորդ, էներգետիկ հզորությունների ավելացումն իր հետ կբերի նաև նոր աշխատատեղերի ստեղծում: Հզորությունների միայն մեկ երրորդի օգտագործման պայմաններում էներգետիկայի ոլորտում աշխատում են 30.000-ից ավելի մարդ: Սա կթեթևացնի նաև պետության սոցիալական բեռը:

Այս ամենով հանդերձ, փորձ է արվում էներգետիկ ոլորտում կրկնել տընտեսության այլ ճյուղերում թույլ տրված որոշ բացթողումներ: Նախ, խոսելով

պետական կառավարման անարդյունավետության մասին, դարձյալ փորձ է արվում մի ծայրահեղությունից՝ պետական սեփականության ձևից կտրուկ անցում կատարել մեկ այլ ծայրահեղության՝ լրիվ մասնավոր սեփականության: Վերջին տարիներին ակտիվորեն շրջանառվում է նաև էլեկտրաէներգիայի շուկան ազատականացնելու գաղափարը, որն արդեն օրենքի նախագծի տեսքով ներկայացվել է ՀՀ Ազգային ժողով: Մինչդեռ կարևոր է հաշվի առնել կառավարման այնպիսի մոդելներ, որոնք ներառում են սեփականության այլ՝ համատեղ, խառը, խմբային, բաժնետիրական և այլ ձևերի օգտագործումը, կոնցեսիոն կառավարման հնարավորությունն ու այլ եղանակներ: Հատկանշական է, որ տնտեսական զարգացման համադրելի մակարդակի վրա գտնվող որևէ երկիր իրեն թույլ չի տվել բնական նման մենաշնորհից հրաժարում: Ավելին, բնական մենաշնորհը, որը տվյալ աշխարհատնտեսական և աշխարհաքաղաքական պայմաններում տնտեսության մեջ ունեցած բացառիկ դերով, ինչպես նաև մի շարք այլ գործոններով տվյալ ոլորտին շնորհված կարգավիճակ է, ամենևին էլ չի նշանակում միայն իրավունքի մենաշնորհ: Հատկապես միջուկային էներգետիկայի պարագայում այն վերածվում է նաև պատասխանատվության մենաշնորհի: Եթե փորձենք թողնել երկրի միջուկային էներգետիկան առանց պետական մենաշնորհի, ապա հնարավորություն կընձեռենք հարևան Թուրքիային և Ադրբեջանին ավելի առարկայական փաստարկներ գտնել առ այն, որ Մեծամորի ատոմակայանը հսկողությունից դուրս է և լուրջ սպառնալիք է տարածաշրջանում: Մի հանգամանք, որը ԵՄ հետ կնքված շրջանակային համաձայնագրում ևս արձանագրվում է մտահոգության համատեքստում: Մյուս կողմից, միջուկային էներգետիկայի պետական մենաշնորհի վերացումը ենթադրում է նոր ատոմակայանի կառուցում, մինչդեռ Եվրամիությունը մի քանի տարի առաջ 100 միլիոն եվրո էր առաջարկել Մեծամորի ատոմակայանի փակման աշխատանքների համար: Մի կարևոր հանգամանք ևս: Միջուկային էներգետիկայի մենաշնորհի վերացումը ենթադրում է որոշակի մրցակցության ծավալում, հետևաբար անհրաժեշտ է մանրակրկիտ ուսումնասիրել այն ռիսկերը, որոնք կարող են առաջանալ Հայաստանում նման մենաշնորհի բացակայության պայմաններում՝ տնտեսության ռազմավարական կարևորության այս ճյուղում:

Էներգետիկ անվտանգության ապահովման կարևորագույն նախապայմաններից է էներգիայի այլընտրանքային և վերականգնվող աղբյուրների օգտագործումը: Մասնավորապես, վերջին տարիներին Հայաստանում մեծ զարգացում է ապրում արեգակնային էներգիայի օգտագործմանը միտված նոր տեխնոլոգիաների մշակումն ու կիրառումը: Այն միտված է ոչ միայն դիվերսիֆիկացնելու էներգետիկ հաշվեկշիռը, այլև էականորեն նվազեցնելու գիտղական բնակավայրերում էներգիայի ավանդական աղբյուրներից ստացված էլեկտրաէներգիայի սպառումն, ինչը կարևոր սոցիալական նշանակություն է ձեռք բերում:

Գյուղի հելիոֆիկացման գաղափարը պատկանում է գիտնականների խմբին, որը ղեկավարում է «Տեխնոստանդարդ» ընկերության տնօրեն, դոկտոր Վահան Համազասպյանը: Գործունեության տասը տարիների ընթացքում խումբը մշակել և փորձարկել է Հայաստանի տարբեր կլիմայական գոտիներում շահագործման տարբեր հնարավորություններով DV II տիպի համակցված հելիոդիկ համակարգեր: Գյուղերի լայն հելիոֆիկացման գաղափարը քննարկվել է մի շարք տարածաշրջանային եւ միջազգային համաժողովներում, այդ թվում՝ 2007 թ. Հունիսին Ստամբուլի 2-րդ Ստանդարտ ժողովրդավարության և անվտանգության համաժողովում: Կենցաղային տաք ջրի ընդունման և գյուղմթերքների վերամշակման համար սկսվել է տարիներ առաջ և կկիրառվի արդյունաբերական արտադրության մեջ: Հելիոֆիկացման գաղափարը հաստատվել է Ռուսաստանում, Չինաստանում, Թաիլանդում և Բուլղարիայում փորձնական ծրագրերի համար, որոնցից մի քանիսը արդեն մշակումների և իրագործման փուլում են: Ավելին, նշված երկրների որոշ շրջաններում նախագծի համար հատկացվել են հսկայական տարածքներ:

Հելիոֆիկացման հիմնական տարրը հելիո համակարգն է, որը կարող է սահմանվել հետևյալ կերպ.

- արևային ճառագայթման էներգիայի փոխակերպման համար այլ, հեշտ օգտագործվող էներգիայի տեսակների (այսինքն, ջերմային կամ էլեկտրական ջերմային միջոցով) փոխակերպումը;
- արևային էլեկտրակայանները կիրառվում են ջրի և օդի ջեռուցման եւ սառեցման, բանջարեղենի և մրգերի չորացման, ջրի տաքացման և այն էլեկտրաէներգիայի վերածելու, էլեկտրաէներգիայի արտադրման եւ այլ առնչվող նպատակների համար.

- արևային էլեկտրակայանները վերականգնվող էներգիայի էկոլոգիապես մաքուր աղբյուրներ են.

- շատ դեպքերում արևային էներգիայի արտադրությունը խրախուսվում է ավանդական էներգիայի աղբյուրների հետ միասին:

Ծրագրի թիմը սկսել է շահագործման հանձնված տեղամասում գործարանների, ցուցադրական կանգառների և պահեստի կառուցման աշխատանքներից: Բացի այդ, կառուցվել է «Արևային սրճարանի» նոր տեսակ: Հելիոֆիկացիայի գործընթացը սկսած համար առաջին գյուղերից մեկը գտնվում է Արագածոտնի մարզի գեղատեսիլ վայրում, որտեղ կան հարյուրավոր ճարտարապետական հուշարձաններ, այդ թվում IV դարի եկեղեցի եւ XI դարի վանք: Հետևաբար, ենթադրվում է, որ Սառնաղբյուր գյուղը կարող է դառնալ զբոսաշրջիկների համար գրավիչ վայր:

Հելիոֆիկացիայի համակարգի առաջադրման հիմնական նպատակն է ապահովել՝

- տաք ջրամատակարարում և մասնավոր տների և ամառային հանգույցների, հյուրանոցների, պանսիոնատների և հանգստյան տների ջեռուցում;

- ռեստորանների, սրճարանների և բարերի տաք ջրամատակարարման համակարգի համար արևային վակուումային կոլեկտորներ;

- նորակառույց տների և բազմաբնակարան շենքերի տաք ջրամատակարարում;

- լողավազանների ջեռուցման արևային համակարգեր;

- արևային կոլեկտորներ, որոնք պատշգամբներում տեղադրված են և ապահովում են տաք ջրամատակարարում և սպասարկում են քաղաքային բնակարանները տան ջեռուցման համակարգերով;

- ժամանակավոր շինությունների և շենքերի տաք ջրամատակարարում;

- տաք ջրամատակարարում և արդյունաբերական օբյեկտների ջեռուցում:

Գիտնականների խումբը փորձում է օրակարգ ձևավորել՝ սկսելու արևային ջրատաքացուցիչների հզորությունը սկսած 50 կիլոգրամից մինչև 200 կիլոգրամ գյուղական բաղնիքների, դպրոցների և հիվանդանոցների համար: Ծրագրի երկրորդ փուլը կլինի Սառնաղբյուրի գյուղի բաղնիքի և դպրոցի նման սարքավորումները, ինչպես նաև Պ.Հերունիի կողմից նախագծված

արևային էլեկտրակայան կառուցելը: Բացի այդ, նախատեսվում է, որ գյուղական բնակավայրերի, հատկապես՝ հեռավոր գյուղերի բնակիչները հնարավորություն ունենան ստանալ հեղիումային համակարգեր համեմատաբար ավելի բարենպաստ պայմաններով: Նախնական հաշվարկի հիման վրա նախատեսվում է, որ այս նախագծի միջոցների զգալի մասը ձեռք է բերվում՝ էներգախնայողության, արդյունավետության և այլընտրանքային աղբյուրների օգտագործման և այլ հարակից ծրագրերի իրագործման համար: Գյուղի հեղիոֆիկացիան, իհարկե, կենսական և առաջնային խնդիր է: Այնուամենայնիվ, դա չի կարող ինքնանպաստակ լինել: Մեր կարծիքով, այն կարող է խրախուսել և աջակցել նորարարական նոր ձեռնարկության զարգացմանը և միջազգային շուկաներին ներկայացնել «նոու-հաու» և նոր տեխնոլոգիաներ:

Էներգետիկ ճգնաժամը հարկադրում է որոնել այլընտրանքային էներգիայի ավելի արդյունավետ ձևեր, որոնք հավասարապես կարևոր են բոլոր պետությունների համար էլեկտրաէներգիայի անխափան մատակարարում և էներգետիկ կայուն անվտանգություն ապահովելու համար:

Համակցված helio համակարգի DVH շարքի աշխատանքի կատարումը հիմնված է ընդունող օբյեկտի (փոխարկիչի) արևի լույսի կլանման և օգտագործման բարձր ճշգրտության վրա: Կախված խնդրի լուծման ձևերից՝ համակենտրոնացման մակարդակը կարող է լինել հետևյալ սահմաններում.

- 100-500 կաթսայատուն, ջեռուցման օբյեկտներ, տնային տնտեսությունների համար տաք ջուր ստանալու, սեղմված ջրի մեջ սեղմված ջրից էներգիայի փոխարկմանը, ջեռուցման պայմաններին բիոգազի ռեակտորներ բերելու, քիմիական տոքսինների և պարարտանյութերի լույսով մշակման և ակտիվացման, ֆումիգացման և այլն:

- 500-1000 - տաք ջրի և գոլորշու էլեկտրատուրբինների և տուրբո պոմպերի համար

- 1000-10000 - բարձր ջերմաստիճանի սինթեզ, ջրածնային ռեակտորների համար, կիսահաղորդիչների ֆոտոդիֆուզիոնների համար, կիսահաղորդիչների պատրաստված նյութերի գոտի հալեցման և գերբնական նյութերի արտադրության, հրակայուն նյութերի մշակման և հատուկ հատուկ համաձուլվածքների մշակման, միկրո և նանո միջակայքերում հետազոտություններ, բարձր ջերմաստիճանում նյութերի թեստեր, այլ գիտական հետազոտություններ Հատկանշական է ընդգծել նշված խմբի գիտնականների գործունեությունը բացառիկ առարկաներում՝ բարձր ջերմաստիճանի կլանիչներ:

րով: Այստեղ գիտական գործի հիմնական էությունը եզրափակվում է. Դա նորարարություն է, նոր տեխնիկա, որը ճառագայթների համակենտրոնացման համար հստակության միջոց է, այսպես կոչված, պարաբոլիկ խտանյութեր՝ տասը տարի շարունակվող աշխատանքների արդյունք, ուղղված ճառագայթների խնդրի վրա: Չնայած տարբեր երկրներում գիտնականների փորձերին, հելիոֆիկացիայի ոլորտում նման արդյունքների հասնելու համար նոր համակարգը աշխարհում նմանը չունի: Արդյունավետության պարտականության գործոնն այն կարգի վրա է, որը վերցված է մյուս տեսակի սարքավորումներից, քանի որ այն կարող է տարվա ամենաքիչ ցուլարձակում ունեցող օրերին նվազագույն քանակով բավարար էներգիա կենտրոնացնել: Հայտնի է, որ շատ երկրներում մեծ նշանակություն է տրվում արևային էներգիայի օգտագործմանը: Որոշ երկրներ աջակցում են նման տեխնոլոգիաների առաջընթացին, այլընտրանքային էներգիայի փոխանցման գործընթացին աջակցող օրենքներին: Օրինակ, նրանք, ովքեր ցանկանում են օգտագործել հելիո տեխնիկան Միացյալ Նահանգներում ընտանիքի կարիքների համար, իրավասու են ստանալ ցածր տոկոսադրույքով և երկարաժամկետ վարկեր: Անշուշտ, ոչ բոլոր կառավարությունները բավարար միջոցներ ունեն նման ծրագրերի իրականացման համար, հետևաբար, մարդիկ փնտրում են այլ հնարավորություններ՝ գալիք տարիներին ավելի լավ տեխնոլոգիաների օգտագործման միջոցներ գտնելու համար: Ավելի կոնկրետ, ամբողջ աշխարհում ֆերմերները կարող են զգալիորեն օգտվել հելիո համակարգերից, սարքավորումներ օգտագործելով՝ գումար խնայել և աշխատել էկոլոգիապես մաքուր և անվտանգ միջավայրում: Քանի որ հարցն ավելի գլոբալ է, միջազգային կառույցներից հատուկ ֆինանսավորումը կարող է հիմնավորված լինել: Բացի այդ, հաշվի առնելով գյուղական տարածաշրջանային զարգացման անհամապատասխանությունները նվազեցնելու առաջնային նպատակները, ակնհայտ է, որ անհրաժեշտ է հատուկ օրենք ընդունել այլընտրանքային էներգիայի աղբյուրների և գյուղական տների ու մասնավոր բնակավայրերի շինարարության կանոնների վերաբերյալ, հետևաբար՝ պարտադիր դարձնել արեգակնային էներգիայի տեխնիկայի, հելիո համակարգերի և հարակից տեխնոլոգիաների օգտագործումը:

Գիտահետազոտական դիտարկումների, սպառողների գնահատականների և հետազոտությունների հիման վրա մշակված հելիոդիկ համակարգը

շատ պարզ և հարմար է շահագործման մեջ, ինչը ոչ միայն կարևոր է, այլև, ինչպես վկայում են փորձագետները՝ շահավետ է ամեն տեսանկյունից:

Ներկայումս հատուկ ուշադրություն է դարձվում գործածվող հելիո համակարգերի կողմից ճաշատեսակների և տարբեր ճաշերի պատրաստման չափանիշների մշակմանը: Մասնավորապես, շարունակական հետաքրքրություն է դարձվում սննդի հիգիենայի նորմերին և չափանիշներին: Այս տեխնիկան աներևակայելի արժեք կունենա էկոլոգիապես մաքուր և անվտանգ բիոտեխնոլոգիաներ արտադրելու համար, մասնավորապես, միջազգային շուկայում աճող պահանջարկով չորացրած մրգերի և չորացրած բանջարեղենի արտադրություն: Կարելի է նկատել, որ վերջին տասնամյակում զգալի, զգալի առաջընթաց չի արձանագրվել այս ոլորտում: Համեմատած ամերիկյան «Ամերիկայի արևային կաթսա» ամսագրում ներկայացված հնարավոր անալոգների, այս համակարգն ունի որոշակի առավելություններ: Ներկայացվում են հելիո համակարգի նման այլ սարքավորում և գործիքներ, ինչպիսիք են այսպես կոչված «արեային խոհանոցները», ինչպես նաև արևային ջրատաքացուցիչները: Դրանք առաջարկվում են օգտագործել ավելի քիչ զարգացած երկրներում, ինչպիսիք են Տանզանիան, Հնդկաստանի որոշ շրջաններ: Այնուամենայնիվ, բոլոր այս պայմանավորվածությունները ունեն մեկ թերություն, դրանց օգտագործումը հիմնականում տեղական է: Նմանատիպ ծրագրերի իրականացումը սովորաբար կախված է բարեգործական քարոզարշավներից և նվիրատվություններից: Անշուշտ, Հայաստանում էլ կարելի է օգտագործել արևային էներգիայի վերափոխման սարքավորման տեսակները: Այնուամենայնիվ, հելիո ծրագիրը և դրա արտադրանքի օգտագործումը շատ ավելի լայն, ավելի համապարփակ և բարձր վստահություն է ստեղծում: Ավելին, հելիո համակարգը չի սահմանափակվում միայն արևային էներգիայի օգտագործմամբ. այն ենթադրում է բիոգազերի օգտագործումը, ինչպես նաև արևային էներգիան էլեկտրաէներգիայի վերածելը:

Անհատական համակցված helio համակարգերի տեխնիկական եւ տրնտեսական պարամետրերը DVH՝

Range ջերմային հզորությունը՝ 0-250 կՎ (շարժական համակարգեր);

էլեկտրական հզորություն - 0 10 կՎ (բջջային համակարգեր);

Range ջերմային հզորությունը՝ 0,4 50 մեգավատ; (շարժական);

Range էլեկտրական հզորություն - 0,1-1 մեգավատ (շարժական);

Տեղադրված ջերմային հզորության 1 կվ գինը՝ 100-150 դոլար;
Ներքին էլեկտրական հզորության 1 կվ գինը՝ 600 դոլար;
Հելիոյի համակարգի ծառայության ժամկետը՝ 50 տարի;
Անվճար սպասարկման երաշխիքային ժամկետ 3 տարի:

Համաձայն տնտեսական վերլուծության և կանխատեսումների, գազի և նավթի շուրջ հակամարտությունները 2020 թ. ընթացքում սպասվում են ամբողջ աշխարհում: Շատ երկրներ մեծապես կախված են էներգետիկ ռեսուրսներից: Հետևաբար, անհրաժեշտ է առաջիկա մարտահրավերներին լավ պատրաստվել: Շատ երկրներ պետք է ուշադրություն դարձնեն ջրային ռեսուրսների վրա՝ ՀԷԿ-երի, քամու էներգիայի օգտագործման և, անշուշտ, անսպառ արևային էներգիայի վրա: Մենք պետք է սովորենք օգտագործել այն առավելագույնս: Աշխարհում տարբեր արևային ծրագրերի կիրառման բազմաթիվ օրինակներ կան: Այնուամենայնիվ, նրանց մեծամասնությունը փորձարկման փուլի, թեստերի փուլում է: Երբեմն, որոշ համակարգերի ներքին զարգացումն արտասահմանյան անալոգների վերը նշված կարգի համար է, որը հիմնված է միջազգային պարբերականների և մամուլում հրապարակվող նյութերի ուսումնասիրության վրա, ինչպես նաև ինտերնետից ստացված տվյալների վերլուծության վրա: Իհարկե, տեխնոլոգիաների այս ուղղությունը համեմատաբար նոր է և շատ բան է կատարվում պրոֆեսիոնալ խանդավառության վրա, բայց եթե նպատակն է լրջորեն ձեռնարկել նոր արտադրանքի զարգացումը և ներմուծումը՝ երկրի բոլոր գիտական և տեխնիկական հնարավորությունները միացնելու համար, ինչպես նաև ամուր միջոցների ներդրմամբ՝ դա կարևոր դիվիդենդներ կբերի, ընդ որում, ոչ միայն տնտեսական: Կստեղծվեն նոր տեխնոլոգիաներ, բացի այդ, պետական աջակցությամբ նման տեխնոլոգիաները պահանջարկված են, մասնավորապես, մանկական արտադրանքի արդյունաբերության ոլորտում:

Սև ծովի ավազանի շատ երկրներ բնական գազ են ստանում Ռուսաստանից, իսկ Իրանում, հավանաբար, մոտ ապագայում կարող է փոխվել պատկերը: Քանի որ ոչինչ հավերժական չէ՝ աշխարհաքաղաքական իրավիճակները ևս կարող են փոխվել ցանկացած ժամանակ: Կառավարությունները և սպառողները պետք է պատրաստ լինեն տնտեսության անսպասելի տեղաշարժերի: Պետական տնտեսական քաղաքականության և ներդրումային ռեժիմի առումով պետք է աջակցություն և համապատասխան վերա-

բերմունք դրսևորվի՝ ներգրավելով տարբեր ֆոնդերի ներկայացուցիչների, գործարարների և արդյունաբերողներ, որոնք կարող են օգնել նախագծին: Ինչպես ցանկացած բիզնես նախաձեռնության կամ մեկնարկի դեպքում, ռիսկի տարրը, իհարկե, առկա է: Բայց դա նվազագույն է և բացարձակապես արդարացված, ուստի պետք չէ վախենալ առաջին քայլը կատարելու համար: Գյուղերի հեղինակացիան կարող է համարվել միայն սկիզբը, որը այս ուղղությամբ հետագա առաջընթաց կբերի:

Մինչ օրս որոշակի առաջընթաց է գրանցվել.

- մշակվում է անհատական համակցված helio համակարգ DVH;
- Լաբորատոր նախնական արտադրության մոդելները պատրաստվում են DVI helio համակարգով և տարբեր կլիմայական գոտիներում գործնական փորձարկումներ են իրականացվում,
- մշակվել է տարբեր մոդիֆիկացիաների և ֆունկցիոնալ նշանակության ավտոմատացված դիզայնի անձնական հեղինակ համակարգը,
- 2,6 կիլոգրամ, 4 կՎտ, 6,5 կՎտ, 15 կՎտ, 24 կՎտ եւ 40 կՎ ջերմային հզորություններ ունեցող, 6 նոր մոդելների նոր տեխնոլոգիաներ և բյուրեղային արտադրություն:
- 0,3-ից մինչեւ 250 կՎ բարձրության վրա տարբեր հզորությունների պատվերով պատրաստված անձնական հեղինակային համակարգ արտադրելու տեխնոլոգիաների մշակում;
- մշակվել է չափագիտության պահպանման, տեխնիկական եւ տեխնոլոգիական հսկողության համակարգը, ինչպես նաև արտադրանքի փորձարկում՝ փաթեթային արտադրության պայմաններում.
- Հիմնական հիելիոտեխնիկական գործարանի նախագիծը «առանցքային հիմքի վրա» մշակվել է բարձր արտադրողականությամբ, մինչև 1000 ամբողջական խտասկավառակի հիդրո համակարգ (5 կՎտ հզորությամբ հզորությամբ) փոփոխության համար:

Անշուշտ, ավանդական վառելիքից հանկարծակի և ամբողջական հրաժարվելն անհնար է: Հետևաբար, անհրաժեշտ է գնալ քայլ առ քայլ: Սակայն գլոբալ վթարից խուսափելու համար մարդիկ պետք է սովորեն ստանալ այլընտրանքային էներգիայի աղբյուրներ: Նշված ծրագիրը կարող է դառնալ համընդհանուր և ներգրավել ներդրողներին: Նման նախագծի իրագործումը ցանկացած երկրի համար նոր մշակույթ է: Ցանկացած տեխնիկական

նորարարություն, որն օգտագործվում է կյանքի համար, հատկապես գյուղում, ժամանակ է պահանջում մարսելու և սովորելու համար: Գյուղատնտեսության մեջ հելիո համակարգին անցումը պահանջում է նաև մտածելակերպի փոփոխություն, որպեսզի հասկանան, որ ոչ ստանդարտ կաթսա է ստացվել, ինչն ապահովված է նոր տեխնոլոգիաներով ու վերամշակման ժամանակակից սարքերով: Ընդհանուր առմամբ, հելիո համակարգի հիմնական առանձնահատկությունները և առավելությունները կարող են սահմանվել հետևյալ կերպ.

- սպառողների համար բարձր որակի ապահովում.
- ընդլայնված գործառույթներ;
- նոր և արդյունավետ դիզայն;
- յուրահատուկ «նոու-հաու» հատուկ նշանակության միջոցների կիրառմամբ.
- զարգացած մակարդակի հատուկ հելիոտեխնիկական մեքենաշինություն;
- տեղեկատվական տեխնոլոգիաների վերջին ձեռքբերումների կիրառում ու դրանց զարգացում;
- Ծառայության պարզություն;
- Հեշտ հավաքում և տեղադրում;
- Բոլոր կլիմայական գոտիներում աշխատելու ունակություն;
- Ամենակարճ ժամանակում (մոտ 10 օր) նոր մոդելների մշակում և տեղադրում:

Այսպիսով, հելիո համակարգը հնարավորություն է տալիս խնայել գյուղում օգտագործվող էներգիայի 40% -ը, կփոխի ֆերմերների սոցիալական և տնտեսական պայմանները: Ի վերջո, հելիո համակարգի պատշաճ ներդրումը կարող է նպաստել կաթնամթերքի որակի ընդհանուր բարելավմանը, տեղական և միջազգային շուկաներում նրա մրցունակության աճին:

Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ, Վահե ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ
Էներգետիկ անվտանգության ապահովման հնարավորությունները և
հելիոֆիկացիայի ծրագրի իրագործման հեռանկարները Հայաստանի
Հանրապետությունում

Բանալի բառեր. էներգետիկ անվտանգություն, էներգիա, ատոմային էներգիա

Էներգետիկ անվտանգության մասին խոսելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել, թե որքանով է հիշյալ համակարգը խոցելի պետական վերահսկողության և կարգավորման առումներով, հետո նաև՝ թե որքանով է ինքնաբավ, ինչ չափով է ինտեգրված տնտեսությանը, մրցունակության մակարդակը տեղական շուկայում և տարածաշրջանում և տեխնիկական հագեցվածությունը և այլն: Դատելով այն գործընթացներից, որոնք հանգեցրել են հանրային վերահսկողությունից էներգետիկ համակարգի մեկուսացմանը և գույքի օտարման տարբեր եղանակներով ձեռնարկությունների դուրս բերմանը բնական մենաշնորհի կարգավիճակից, երբեմն կարելի է արձանագրել պետական վերահսկողության կորուստ և որոշակի խոցելի վիճակ:

Tatul MANASERYAN, Vahe MARTIROSYAN
Opportunities for ensuring energy security and prospects for heliofication program
in the Republic of Armenia

Key words. energy security, electricity, atomic power station, solar energy

While talking about energy security it is necessary to take into account the extent to which this system is vulnerable to state control and regulation, and to the extent that it is self-sufficient, to what extent it is integrated into the economy, competitiveness in the local market and in the region, and technical equipments. Judging from the processes that have led to the isolation of the energy system from public control and the abolition of enterprises through a variety of foreign properties, natural monopoly status can sometimes be recorded as a loss of state control and a particular vulnerability.

Татул МАНАСЕРЯН, Ваге МАРТИРОСЯН
Возможности обеспечения энергетической безопасности и перспективы
программы гелиофикации в Республике Армения

Ключевые слова: энергетическая безопасность, электричество, атомная электростанция, солнечная энергия

Говоря об энергетической безопасности, важно учитывать, насколько эта система уязвима с точки зрения государственного контроля и регулирования и насколько она самодостаточна, насколько она интегрирована в экономику, конкурентоспособность на местном рынке и в регионе, а также техническое оборудование. Судя по тем процессам, которые привели к изоляции энергетической системы от общественного контроля и упразднению предприятий через различные зарубежные объекты, потерь статуса естественной монополии иногда может рассматриваться как потеря государственного контроля и особая уязвимость.

ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՕՐԵՆՍԱԳՐՔԻ ԲԱՐԵՓՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՍՏԵՔՍՈՒՄ

Աճի Սերոբյան

ՀՊՏՀ ֆինանսական հաշվառման ամբիոնի հայցորդ

Բանալի բառեր. ՀՀ Հարկային օրենսգիրք, միասնական հաշիվ, շահաբաժինների վճարում, ֆինանսական շահույթ, հարկային բազա, ինքնազբաղված անձիք

2018 թվականի հունվարի մեկից ուժի մեջ է մտել նոր հարկային օրենսգիրքը: Դեռևս 2015 թվականի հոկտեմբերի 8-ին ՀՀ կառավարությունը հավանության արժանացրեց Հարկային օրենսգրքի նախնական տարբերակը: Մինչ այսօր տեղի է ունեցել բազմաթիվ քննարկումներ, ինչպես շահագրգիռ գերատեսչությունների հետ համատեղ, այնպես էլ հարկային խորհրդում: Փաստաթուղթը բավականին լայնածավալ է, սակայն այս հոդվածի շրջանակներում անրադարձել ենք մի քանի սկզբունքների, առանցքային փոփոխությունների, որտեղ, ըստ մեզ, առկա են խնդիրներ և բացթողումներ:

Այսպիսով, ՀՀ ռեզիդենտ ֆիզիկական անձանց ստացած շահաբաժինները հարկվում են եկամտային հարկով՝ հաշվառվելով հաշվառման դրամարկյղային մեթոդով: ՀՀ ռեզիդենտ ֆիզիկական անձանց ստացած շահաբաժինների մասով եկամտային հարկը հաշվարկվում է հինգ տոկոս դրույքաչափով (փոփոխության ուժի մեջ է մտնելու 2018թ. հունվարի 1-ից): Ներդրվել է ստացված շահաբաժիններից վճարված հարկի վերադարձի կարգ: Շահաբաժինների եկամուտները դրանց ստացման հարկային տարվա ընթացքում շահաբաժին վճարող՝ ՀՀ ռեզիդենտ կազմակերպության կանոնադրական կապիտալում օրենքով ներդնելու դեպքում ներդրված գումարը, բայց ոչ ավելի, քան շահաբաժիններից պետական բյուջե վճարված հարկի գումարները, պետական բյուջեից փոխհատուցվում է ՀՀ կառավարության սահմանած կարգով: Հարկային օրենսգրքում նշվում է նախորդ տարվա տվյալներով շահույթի բաշխման մասին³⁷⁹, այստեղ հարց է առաջանում. եթե կազմակերպությունը նախորդի նախորդ տարում ունեցել է ֆինանսական վնաս կամ կուտակված վնաս և այս տարի ունեցել է ֆինանսական շահույթ, որը չի ծածկում նախորդ տարիների վնասը, արդյոք այս տարվա շահույթից մասհանում պետք է կատարի թե ոչ, եթե այո, ապա որևէ տնտեսագիտական հիմնավորում չկա և հաշվապահության հետ "կոնֆլիկտ" տեղի կունենա:

Գործող "Հարկերի մասին" ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդվածով³⁸⁰ ֆիզիկական անձի հարկային պարտավորությունները դադարում են նրա մահվան դեպքում: Մինչդեռ 2018թ. Հարկային օրենսգրքի ուժի մեջ մտնելուն պես, ֆիզի-

³⁷⁹ Հարկային օրենսգրքի նախագիծ, Հոդված 109, 3-րդ մաս 5-րդ կետ:

³⁸⁰ ՀՀ օրենքը Հարկերի մասին, հոդված 16, երկրորդ պարբերություն.

կական անձի մահվան դեպքում մահվան օրվա դրությամբ նրա չկատարված հարկային պարտավորությունները կատարվելու են նրա ժառանգի կողմից (մեկից ավելի ժառանգների դեպքում չկատարված հարկային պարտավորությունները կատարվելու են ժառանգների կողմից՝ ժառանգած՝ ձեռնարկատիրական գործունեության առարկա հանդիսացող գույքի շուկայական արժեքին համամասնորեն): Բայց, եթե մահացած անձի ժառանգը հրաժարվում է ձեռնարկատիրական գործունեության առարկա հանդիսացող գույքի ժառանգությունից, ապա իր մասով ազատվում է հարկային պարտավորության կատարումից:³⁸¹ ՀՀ օրենսգրքի 51-րդ հոդվածի 6-րդ կետի համաձայն՝ մահացած ֆիզիկական անձի ժառանգը իրեն փոխանցվող հարկային պարտավորությունը պարտավոր է կատարել՝ Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին՝ ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով՝ մինչև ժառանգությունն ընդունելու օրը ներառող հարկային տարվա դեկտեմբերի 1-ը ներառյալ: Օրինակ, եթե ժառանգությունը անցնում է նոյեմբերի երեսունին, ապա ժառանգը կունենա մեկ օր (ըստ Հարկային ներկա օրենսգրքի) հարկային պարտավորությունները կատարելու համար, եթե ժառանգությունը անցնի ժառանգին օրինակ դեկտեմբերի 2-ին՝ ապա 364 օր կունենա հարկային պարտավորությունները կատարելու համար, ակնհայտ է, որ սա անհավասար պայմաններ է ստեղծում: Համատեղ գործունեության իրականացման դեպքում³⁸², եթե որևէ մեկ կողմի մոտ առկա լինի հարկային գերավճար, ապա հարկային մարմինը կձանուցի և համատեղ գործունեության շրջանակներում առաջացած և չվճարված հարկային պարտավորությունը կգանձեն տվյալ կողմից: Մեր կարծիքով, սա հակասում է ներդրումների խթանմանը:

ՀՀ հարկային օրենսգրքի 53-րդ հոդվածի 9-րդ կետով թվարկվում է գործունեության վերսկսման դեպքերը, որում բաց է թողնված 2018 թվականի հունիսի 30-ին շահաբաժնի վճարման դեպքը, ըստ մեզ այն պետք է շտկել, քանի որ այժմյան շարադրանքով այն կհամարվի գործունեության վերսկսում:

Հարկային օրենսգրքով նվազեցվել է ԱԱՀ-ի շեմը՝ 115 միլիոն ՀՀ դրամի փոխարեն կազմելու է 58,35 միլիոն ՀՀ դրամ: Ակնհայտ է նպատակը, քանի որ առկա էր՝ տրոհման՝ երևույթ՝ խոշոր կազմակերպությունը տրոհվելով տեղավորվում է ՓՄՁ համար նախատեսված մեղմ հարկային քաղաքականության հարթակում և սկսվում է անհավասար մրցակցություն փոքր բիզնեսի հետ: Արդյունքում օրինակ 250 մլն ՀՀ դրամ շրջանառություն ունեցող ընկերության 4 անգամ տրոհման հավանականությունն ավելի փոքր է: Մեր կարծիքով, հարկային մարմինները, հավատարիմ մնալով իրենց սկզբունքներին, խնդիրը

³⁸¹ ՀՀ հարկային օրենսգրքի նախագիծ, Հոդված 51.

³⁸² ՀՀ հարկային օրենսգրքի նախագիծ, Հոդված 5.

վերացնելու նպատակով կարգավորում են հետևանքները: Եկամտային հարկի դրույքաչափերի փոփոխության հետևանքով առավել կտուժեն 279000 դրամից ավել աշխատավարձ ստացողները, մինչև 150000 դրամ ստացողները կունենան չնչին ավելացում, ներկայիս 24,4 %-ի փոխարեն կվճարեն 23 %: Մեր կարծիքով կուտակային համակարգով չգանձված գումարների բացը կլրացվի այս փոփոխության արդյունքում, ինչը կազդի միջին խավին և կաճի “ստվերը”: Այսինքն բեռը կընկնի բարեխիղճ հարկատուների ուսերին:

Անրադառնալով ինքնազբաղվածների հարկային արտոնություններին, հարկ է նշել, որ եթե նպատակը հարկային արտոնություն տրամադրելն էր, ապա կարելի էր ուժը կորցրած ճանաչել “Արտոնագրային վճարների մասին” օրենքի հավելված 1-ը՝ նոր օրենք գրելու փոխարեն: Արդյունքում այս անձիք կմնային հարկային դաշտից դուրս՝ արտոնյալ կարգավիճակում: Մինչ այսօր հարկային մարմինը չէր կարող հավաքագրել այդ գումարները, քանի որ դրանք չնչին էին և վերասկողություն իրականացնելը շատ թանկ էր: Հարկային մարմինը հակված չէր, օրինակ ինչ որ կոշկարի հարկային դաշտ բերել հավաքագրվող գումարից ավել գումար ծախսելով, ինչը տնտեսագիտորեն հիմնավորված չէ: Նման տնտեսվարողները շատ չեն, նրանք հարկային դաշտում միկրոէլեմենտ են: Որպեսզի ինքնազբաղված անձիք ազատվեն հարկումից, պետք է հաշվառվեն հարկային մարմնում, ինչը կձևավորի հարկ վճարողի ինքնահայտարարագրման մշակույթ: Այսինքն առանց գումար ծախսելու ինքնազբաղվածները կտեղափոխվեն տնտեսավարողների հարկային բազա որոշ ժամանակ անց նրանց հարկելու նպատակով: Նշենք, որ խոսքը վերաբերում է տարեկան մինչև 9 մլն դրամի շրջանառություն ունեցողներին:

2018 թվականի հունվարի 1-ից ուժի մեջ մտած ՀՀ հարկային օրենսգրքի դրույթների վերլուծությունը վկայում է, որ միասնական հաշվի կիրառումը իրականում չի համապատասխանում այն գաղափարին, ինչի համար նախատեսված էր դրա ներդրումը:

Գործող ընթացակարգով տարբեր գանձապետական հաշիվների առկայության պայմաններում, հաշվանցումների իրականացման համար ներկայացվում է փաստաթղթեր, տվյալ հարկատեսակի հաշվեհամարի փոխարեն այլ հաշվեհամարի փոխանցելը, որի հետևանքով հաշվարկվում է տույժեր: Ենթադրվում է, որ արմատապես պարզեցվելու են գործող ընթացակարգերը: Սակայն, ըստ մեզ, հարկ վճարողները նոր համակարգի կիրառման արդյունքում ավելի լուրջ խնդիրների առաջ կարող են կանգնել, առանձնացնենք դրանցից մի քանիսը.

➤ Ճշտված հաշվարկների կամ ստուգման արդյունքում լրացուցիչ հարկային պարտավորության դեպքում՝ սկզբնական հարկի վերջնաժամկետից հաշվարկվում են տույժեր (առկա գերավճարները հաշվի չեն առնվում),

➤ Եթե տնտեսվարող սուբյեկտն օրինակ եկամտային հարկի գծով ունի 50000 դրամի չափով չկատարված պարտավորություն, և միաժամանակ՝ շրջանառության հարկի գծով՝ 50000 դրամի չափով քիչ պարտավորություն, տնտեսվարող սուբյեկտը հայտնաբերել է սխալը ինքնուրույն և կատարել համապատասխան ուղղում՝ ներկայացնելով ճշտված հաշվարկներ, արդյունքում պակաս հաշվարկված պարտավորության գծով հաշվարկվելու է տույժ, իսկ վճարված ավել գումարների դիմաց ոչ մի եկամուտ չի ստանալու,

➤ Տույժերը հաշվարկվում են օրը 0.075 %-ի չափով նախկին 0.15 %-ի փոխարեն: Սակայն Հարկային օրենսգիրքը ներկայացնելիս չի նշվել, որ տույժերի հաշվարկն էլ կատարվում է մինչև 730 օր՝ նախկին 365 օրվա փոխարեն, այսինքն իրականում էական փոփոխություն չկա: Տույժերի հաշվարկման տուկոսը 2 անգամ նվազել է, միաժամանակ՝ տույժերի հաշվարկման օրերի թիվը 2 անգամ ավելացել է: Եվ եթե հաշվի առնենք միջին ռիսկայնություն ունեցող հարկ վճարողների մոտ ստուգումների իրականացման պարբերականությունը՝ 3 տարին 1 անգամ, և վերլուծություն կատարենք, միանշանակ ակնհայտ է դառնում, որ շատ դեպքերում տնտեսվարողները չեն օգտվում տույժերի հաշվարկման տուկոսի իջեցումից և տույժի գումարը նույնն է լինելու,

➤ Ստուգման ակտով հարկային պարտավորությունների նկատմամբ տույժերը և տուգանքները հաշվարկվում են մինչև ստուգման ակտը կազմելու օրը՝ առանց հաշվի առնելու դեբետային գումարները (այդ թվում՝ նույն ստուգմամբ արձանագրված լրացուցիչ դեբետային գումարները): Այսինքն՝ որքան երկար տևի ստուգումը, այնքան ավելի շատ տույժեր կհաշվարկվեն,

➤ Հարկային պարտավորությունները հաշվառվում են հաշվարկի ներկայացման ամսաթվով և միասնական հաշվից հարկերը մարվում են ժամանակագրական կարգով: Եթե, օրինակ, փետրվարին կազմակերպությունը ներկայացնի նախորդ տարվա շահութահարկի հաշվարկը և հաշվառվի շահութահարկի պարտավորությունը և մարտի 30-ին վճարի միասնական հաշվին և մարտի 31-ին արտոնագրային հարկի հայտարարություն ներկայացնի հաջորդ ամսվա համար, արդյունքում կստացվի, որ առանց արտոնագրի գործունեություն է իրականացնում, քանի որ մինչև արտոնագրի հայտարարությունը միասնական հաշիվ մուտքագրված գումարի հաշվին շահութահարկի պարտավորությունը մարված կլինի (չնայած, որ դեռ մինչև ապրիլի 20-ը այդ պարտավորությունը կատարելու ժամանակ ուներ), արտոնագրային հարկի գծով անհրաժեշտություն կառաջանա կրկին վճարում կատարել:

Մեր կարծիքով հարկային օրենսգիրքը քննարկելու, ուժի մեջ մտցնելու համար երկու տարին շատ քիչ էր: Պետք է այն ավելի խորը քննարկվեր՝ ավելի ընդհանրական և արդյունավետ փաստաթուղթ ունենալու համար: Չենք կարող չնշել, որ կան փոփոխություններ, որոնք իրապես բարեփոխումներ են, սակայն կարևոր է նաև նկատել առկա բացթողումները:

Ani SEROBYAN

Issues related to the tax code reforms

Key words: The tax code of RA, The RA Law "On Patent Payments", The RA Law "On Taxes" single account, payment of dividends, financial profit, the tax base, self-employed persons

Summarizing, we can note that the collection of taxes should be where possible. Obviously, the Tax Code focuses on collecting additional taxes. However, it should be remembered that without expanding the tax base, it will be impossible to do this endlessly, since, having reached a critical point, the tax base will begin to decline. In fact, this phenomenon is observed in our country, since no steps are taken in this Tax Code to expand the tax base.

Ани СЕРОБЯН

Вопросы реформ налогового кодекса

Ключевые слова - Налоговый кодекс РА, Закон РА «О патентных платежах», Закон РА «О налогах», единый счет, выплаты дивидендов, финансовая прибыль, налоговая база, самозанятые лица

Обобщая, можем отметить, что сбор налогов должен быть там, где это возможно. Очевидно, что в Налоговом кодексе основное внимание уделяется сбору дополнительных налогов. Однако следует помнить, что без расширения налоговой базы, делать это бесконечно будет невозможно, так как, достигнув критической точки, налоговая база начнет снижаться. На самом деле, в нашей стране наблюдается именно это явление, поскольку в этом Налоговом кодексе не предпринимается никаких шагов по расширению налоговой базы.

Անի ՍԵՐՈԲՅԱՆ

Հարկային օրենսգրքի բարեփոխումների հիմնախնդիրները

Բանալի բառեր. ՀՀ Հարկային օրենսգրք, Արտոնագրային վճարների մասին ՀՀ օրենք, Հարկերի մասին ՀՀ օրենք, միասնական հաշիվ, շահաբաժինների վճարում, ֆինանսական շահույթ, հարկային բազա, ինքնագրադված անձիք

Ամփոփելով կարող ենք նշել, որ պետք է հարկահավաքություն անել այնտեղ, որտեղ հնարավոր է: Ակնհայտ է, որ Հարկային օրենսգրքում հիմնական շեշտը դրված է լրացուցիչ հարկերի հավաքագրման վրա: Սակայն պետք է հիշել, որ անվերջ դա չի կարող լինել առանց հարկային բազան ընդլայնելու, քանի որ ինչ որ պահից հետո, երբ հասնի կրիտիկական կետի, հարկային բազան սկսելու է նվազել: Իրականում մեզ մոտ այդ երևույթն է, քանի որ հարկային բազայի ընդլայնմանն ուղղված որևէ քայլ այս Հարկային օրենսգրքում չկա:

ԿՐԹԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ՈՐԱԿԻ ՎԱՐԿԱՆԻՇԱՎՈՐՈՒՄԸ ԲՈՒՇԵՐՈՒՄ

Արա ԱՂԱԶԱՆՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

Նոնա ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ԵՊՀ

Բանալի բառեր. կրթության որակ, մրցակցային կրթական ծրագրեր, ծառայությունների որակի վարկանիշավորում, կրթական ռեսուրսներ

Մասնագիտական կրթական ծրագրերի որակի գնահատումը բուհերում առաջնահերթորեն կարևորվում է շահառուների տեսանկյունից: Ուսանողները, ծնողները, գործատուներն ու պետությունը շահագրգռված են համալսարանական կրթական ծառայությունների որակով: Այս առումով. միջազգային պրակտիկայում զանազան վարկանիշավորման աղյուսակներ են հրատարակվում, ներկայացնելով կրթական ծառայությունների շուկայում գործող հանրահայտ բուհերի գնահատումների դիրքերը (տես աղյուսակ 1): Սակայն դեռևս ներհամալսարանական համակարգում իր գործածությունը չի գտնում իրականացվող տարբեր մասնագիտական ծրագրերի վարկանիշավորումը, որը մեր կարծիքով լուրջ խթան կհանդիսանա որակի ներքին ապահովման արդյունավետության բարձագման գործընթացում:

Վարկանիշային սանդղակների կազմումը նպատակ է հետապնդում թողարկվող մասնագիտությունների որակը գնահատել յուրօրինակ մոտեցումներով: Որպես կանոն, որակի վարկանիշային գնահատումը հնարավորինս հաշվի է առնում գործոնների այն համախումբը, որոնք ուղղակիորեն առընչվում են կրթական ծառայությունների մատուցման մակարդակի հետ: 383 Դրանք մեր կողմից ներկայացում են հետևյալ խմբերով:

Կրթական ծրագրերի մոնիտորինգ և վերանայում

- a. կրթական ծրագրերի վերանայման հաճախականություն,
- b. գործատուների կողմից ծրագրերի բարեփոխումների առաջարկներ,
- c. կրթական ծրագրերի իրացման ճկուն ձևաչափեր (առկա, հեռակա, հեռաուսուցում):

³⁸³ Ա. Ճուղուրյան, Ա., Մխիթարյան, Ասպիրանտուրայից դոկտորանտուրա, հեղ. հրատ., Եր. 2016, էջ 24

Աղյուսակ 1. Աշխարհի 10 լավագույն համալսարանների վարկանիշային սանդղակը (2017 թ)³⁸⁴

Դիրքը	Համալսարանը	Ուսանողների թվաքանակը	Մեկ աշխատակցի հաշվով ուսանողներ	Միջազգային ուսանողների տես. կշիռ	Իզական/արական ուսանողների հարաբերակցություն
1	Օքսֆորդի համալսարան	19 718	10,9	35%	46/54
2	Կալիֆորնիայի տեխնոլոգիական ինստիտուտ	2181	6,7	27%	31/69
3	Ստենֆորդի համալսարան	15658	7,7	22%	42/58
4	Քեմբրիջի համալսարան	18 605	11,3	35%	45/55
5	Մասսաչուսեթի տեխնոլ. Ինստիտուտ	11 192	8,8	33%	35/65
6	Հարվարդի համալսարան	19 890	8,8	25%	45/55
7	Փրինսթոն համալսարան	7 925	8,4	23%	45/55
8	Լոնդոնի թագավորական քոլեջ	15 236	11,3	52%	37/63
9	Յյուրիխի տեխնոլոգիական ինստիտուտ	18 616	14,9	37%	31/69
10	Բերքլի համալսարան	34 834	12	16%	52/48

Դասավանդող անձնակազմի որակական հատկանիշները

- d. դասախոսական կազմի գիտական կոչումների տեսակարար կշիռը,
- e. հրատարակված ուսումնական ձեռնարկների թիվը տվյալ տարում,
- f. դասախոսներին տրվող ուսանողների գնահատականը,
- g. մանկավարժական պարտականությունների իրացման աստիճանը:

Ուսանողների գիտելիքների գնահատումը

- h. քննությունների միջին որակական գնահատականը,
- i. ուսանողական անհատական, խմբային աշխատանքի արդյունքները,
- g. դասերին հաճախումների աստիճանը:

Դասավանդման ռեսուրսները

- k. համակարգիչների քանակը մեկ ուսանողի հաշվով,
- l. գրադարանի ուսումնական ձեռնարկները մեկ ուսանողի հաշվով,
- m. ինտերնետ կապի հասանելիության աստիճանը,
- n. կրթական նորամուծական տեխնոլոգիաների ներդրման աստիճանը:

³⁸⁴ https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2017/world-ranking#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats

Իրականացվող կրթական ծրագրերի որակը բնութագրող ցուցանիշների համախումբը կարող է ընդլայնվել կամ կրճատվել, ելնելով մասնագիտության պատրաստման գործընթացի վրա ներքին և արտաքին միջավայրի գործոնների ազդեցության փոփոխմամբ: Այսպես, կրթական ծրագրերի մոնիտորինգի հաճախականությունը կարող է ակտիվանալ, ելնելով աշխատանքի շուկայից բխող մասնագիտության որակական պահանջարկի փոփոխությունից: Կրթական ծրագրերի վերանայման գործընթացի վրա կարող են ազդել նաև ներքուհական գործոնները, կապված պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի որակական կառուցվածքի փոփոխման, կրթական արդիական տեխնոլոգիաների ներդրման հնարավորությունների ձևավորման, ֆինանսավորման լրացուցիչ աղբյուրների հայթայթման հետ:

Կրթական ծրագրերի իրացման որակը գնահատելիս կարևոր է նաև տեղեկատվական այլընտրանքային աղբյուրների հնարավոր լան շրջանակի կիրառումը: Սահմանափակ տեղեկատվական աղբյուրները երբեմն սուբյեկտիվիզմ են պարունակում, ուստի թողարկվող մասնագիտությունների որակը գնահատելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել ինչպես գործատուների, այնպես էլ ուսանողների, և կրթության բնագավառի հասարակական կազմակերպությունների կարծիքը: Որակի վարկանիշային սանդղակի կառուցման պարագայում անհրաժեշտություն է առաջանում, տարբեր գործոններ հաշվի առնելուց բացի, ձևավորել դրանց համեմատման միջավայրը: Նման խնդիրը լուծվում է վերլուծության «տարածությունների եղանակի» օգնությամբ:³⁸⁵ Այսպես, համալսարանում պատրաստվում են 5 մասնագիտություն՝ “X”, “Y”, “Z”, “U”, “V”: Խնդիր է դրվում ներկայացնել մասնագիտությունների թողարկման որակի վարկանիշային սանդղակը՝ հետևյալ քայլերով.

I քայլ. կատարվում է մասնագիտությունների թողարկման որակին առնչվող տվյալների հավաքագրում (տես աղյուսակ 1): Տեղեկատվության մըշակման պարագայում ոչ միայն կարևորվում է որակի տարաբնույթ գործոնների հավաքագրումը, այլև դրանցից յուրաքանչյուրի ազդեցության չափի որոշումը կրթական ծրագրերի որակի ձևավորման վրա:

Ուսումնական ձեռնարկների հրապարակման առումով առավել նպաստավոր դիրքերում են գտնվում “Z” և “U” մասնագիտությունները:

³⁸⁵ Ն. Խաչատրյան, Կրթության էկոնոմիկա, “Էդիթ Պրինտ”, Եր., 2010, էջ 45

Աղյուսակ 1. Կրթական ծրագրերի որակի գնահատման տեղեկատվական ցուցանիշներ

	Որակի վարկանիշի ձևավորման գործոններ	Կշիռ	Կրթական ծրագրեր				
			“X”	“Y”	“Z”	“U”	“V”
a	կրթական ծրագրերի վերանայման հաճախականություն	20%	1	3	2	4	1
b	գործատուների կողմից ծրագրերի բարեփոխումների առաջարկությունների քանակ	5%	2	5	4	7	2
c	կրթական ծրագրերի իրացման ճկուն ձևաչափեր (առկա, հեռակա, հեռաուսուցում)	2%	4	3	1	2	2
d	դասախոսական համակարգի գիտական կոչումներ ունեցողների տեսակարար կշիռը	5%	45	60	70	40	85
e	հրատարակված ուսումնական ձեռնարկների քանակը հաշվետու տարում (սլայդափայլանկա էջ)	7%	1840	2435	3241	560	425
f	դասախոսներին տրվ. ուսանող. գնահատականը (100 բալ)	2%	70	50	60	85	90
g	Մանկավ. սլայդափայլանկա. իրականացման աստիճանը (%)	6%	90	100	95	95	100
h	Քննությունների միջին որակ. գնահատականը (100 բալ)	25%	92	85	90	79	45
i	ուսանողական անհատական (խմբային) աշխատանքների արդյունքները (100 բալ)	2%	25	60	85	5	35
j	դասերին հաճախումների աստիճանը (%)	12%	92	87	93	90	85
k	համակարգիչների քանակը մեկ ուսանողի հաշվով	3%	0.5	0.25	0.75	0.5	0.25
l	գրադարանի ուս. ձեռնարկները մեկ ուսանողի հաշվով	5%	1	2	3	3	2
m	ինտերնետ կապի հասանելիության աստիճանը (%)	4%	70	67	80	95	75
n	կրթական նորամուծ. տեխնոլոգ. Ներդրմ. աստիճանը (%)	2%	30	15	10	35	33

Աղյուսակ 2. Կրթական ծրագրերի որակի ցուցանիշների շեղումները առավելագույն մակարդակից³⁸⁶

	“X”	“Y”	“Z”	“U”	“V”
A	0,250	0,750	0,50	1,000	0,250
B	0,288	0,714	0,571	1,000	0,288
C	1,000	0,750	0,250	0,500	0,500
D	0,529	0,706	0,824	0,471	1,000
E	0,568	0,751	1,000	0,173	0,131
F	0,778	0,556	0,667	0,944	1,000
G	0,900	1,000	0,950	0,950	1,000
H	1,000	0,924	0,978	0,859	0,489
I	0,294	0,706	1,000	0,059	0,412
J	0,989	0,935	1,000	0,968	0,914
K	0,666	0,333	1,000	0,666	0,333
L	0,333	0,667	1,000	1,000	0,667
M	0,737	0,705	0,842	1,000	0,789
N	0,857	0,429	0,286	1,000	0,943

II քայլ. ընդգծվում են կրթական ծրագրերի իրականացման որակի այն ցուցանիշները, որոնց գծով տարբեր մասնագիտություններ ձեռք են բերել լավագույն մակարդակը: Աղյուսակ 1-ը ցույց է տալիս, որ ծրագրերի մատուցման առավելագույն ճկունություն կա “X” մասնագիտությամբ, իսկ դասահաճախումների առավել մեծ ակտիվություն՝ “Z” մասնագիտության գծով:

³⁸⁶ Կազմված է աղյուսակ 1-ի տվյալներով:

III քայլ. որոշվում է «էտալոնային» մակարդակից ծրագրի որակական ցուցանիշների շեղումը (աղ. 2): Եթե a գործոնով լավագույն որակ ունի “Ս” ծրագիրը, ապա “X” ծրագրի շեղումը այդ մակարդակից կկազմի 0.250 (1/4):

IV քայլ. ճշգրտվում են շեղումները, ելնելով ծրագրերի որակի վրա ամեն գործոնի ազդեցության չափից: Այսպես, կոնկրետ բուիում մասնագիտության որակի վրա ազդում է ծրագրերի վերանայման պարբերականության գործոնը՝ 20%-ով: Հետևաբար, “X”-ի շեղումը կլինի՝ $0.250 \times 20\% = 0.050$ և այլն:

V քայլ. ճշտգրված շեղումների հանրագումարով ձևավորվում է թողարկվող մասնագիտությունների վարկանիշային սանդղակը: Որքան շեղումների գումարը ձգտում է 1.0-ի, այնքան մասնագիտության որակը մոտենում է բուի կրթական ծառայության լավագույն մակարդակին (տես աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 3. Որակի ազդեցության չափով ճշգրտված շեղումները³⁸⁷

	“X”	“Y”	“Z”	“Ս”	“V”
a 20%	0.050	0.150	0.100	0.200	0.050
b 5%	0.014	0.036	0.029	0.050	0.014
c 2%	0.020	0.015	0.005	0.010	0.010
d 5%	0.026	0.035	0.041	0.024	0.050
e 7%	0.040	0.053	0.070	0.012	0.009
f 2%	0.016	0.011	0.013	0.019	0.020
g 6%	0.054	0.060	0.057	0.057	0.060
h 25%	0.250	0.231	0.245	0.215	0.122
i 2%	0.006	0.014	0.020	0.001	0.008
j 12%	0.119	0.112	0.120	0.116	0.110
k 3%	0.020	0.010	0.030	0.020	0.010
l 5%	0.017	0.033	0.050	0.050	0.033
m 4%	0.029	0.028	0.034	0.040	0.032
n 2%	0.017	0.009	0.006	0.020	0.019
Հանրագումար	0.678	0.797	0.819	0.833	0.547

Աղյուսակ 4. Որակի ազդեցության կշիռներով ճշգրտված շեղումները³⁸⁸

Վարկանիշը	Համալսարանում իրագործվող կրթական ծրագրերը	Հանրագումար
1	“Ս”	0.833
2	“Z”	0.819
3	“Y”	0.797
4	“X”	0.678
5	“V”	0.547

Կատարելով թողարկվող մասնագիտությունների վարկանիշավորում, բուիը կարող է կատարել համեմատական վերլուծություններ և բացահայտել որակի ապահովման թույլ կողմերը: Այսպես, եթե “Ս” մասնագիտության պատրաստման կրթական ծրագրերի որակը լավագույնն է համարվում, ապա համալսարանին պետք է մտահոգի “V” մասնագիտության կրթական ծրագրի իրականացման որակական հատկանիշների բարելավումը, հիմք ընդունելով նաև այդ բնագավառում “Ս” մասնագետների թողարկման փորձը:

³⁸⁷ Կազմված է աղյուսակ 2-ի տվյալներով:

³⁸⁸ Կազմված է աղյուսակ 3-ի տվյալներով:

Արա ԱՂԱԶԱՆՅԱՆ, Նոնա ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Կրթական ծրագրերի որակի վարկանիշավորումը բուհերում

Բանալի բառեր. կրթության որակ, մրցակցային կրթական ծրագրեր, ծառայությունների որակի վարկանիշավորում, կրթական ռեսուրսներ

Վերջին տասնամյակներում համալսարանների վարկանիշավորման գործընթացը ակտիվացավ միջազգային կրթական շուկայում, որը մրցակցային միջավայր ստեղծեց բուհերի համար: Սակայն, դրանք զուգահեռ, պետք է կարևորել նաև յուրաքանչյուր համալսարանի ներսում որակի ներքին ապահովման վարկանիշավորումը՝ ըստ առանձին կրթական ծրագրերի, հաշվի առնելով կրթական ծրագրերի իրականացման ռեսուրսների առկայությունը և դրանց օգտագործման արդյունավետությունը:

Արա АГАДЖАНИЯН, Нона ХАЧАТРЯН

Рейтинг качества программ образования для вузов

Ключевые слова: качество образования, конкурентоспособные образовательные программы, качество услуг, образовательные ресурсы

За последние десятилетия рейтинг университетов стал активным фактором в международном образовательном рынке, создавшим конкурентную среду для университетов. Тем не менее, с учетом наличия образовательных программ и эффективности их использования параллельно, становится также необходимостью создания внутреннего рейтинга качества в каждом университете в соответствии по отдельными индивидуальными образовательными программами,.

Արա AGHAJANYAN, Nona KHACHATRYAN

Ranking of educational programs in higher educational institutions

Ke ywords: education quality, competitive educational programs, quality of services, educational resources

Over the last decades, the ranking of universities has become active an international educational market, that has created a competitive environment for universities. However, in parallel, it should also highlight the internal quality assurance ranking within each university, according to individual educational programs, taking into account the availability of educational programs and the effectiveness of their use.

**ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ և
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆԹԱՑԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Գևորգ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Անի ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ

Բանալի բառեր. հարկային քաղաքականություն, հարկային համակարգ,
տնտեսության պետական կարգավորում, հարկերի գործառույթներ

Տնտեսական զարգացման ժամանակակից փուլում հարկային համակարգն առանցքային նշանակություն ունի ոչ միայն պետության գործառույթների իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական բազայի ձևավորման, այլ նաև երկրում գործարար միջավայրի բարելավման, սոցիալական խնդիրների լուծման, ներդրումային հոսքերի ներգրավման, ինչպես նաև միջարք այլ խնդիրների լուծման գործում: Այլ խոսքով, հարկային քաղաքականությունը, բացի ֆիսկալ խնդիրների լուծման նպատակ հետապնդելուց, իրականացնում է նաև տնտեսական գործընթացների պետական կարգավորում: Պատահական չէ այն հանգամանքը, որ երկրում գործող հարկային համակարգի հիմնավորվածությամբ և տնտեսական գործընթացներին համարժեքությամբ են մեծապես պայմանավորված պետության և հասարակության բնականոն կենսագործունեությունը և նրանց պահանջմունքների արդյունավետ բավարարումը: Երկրում իրականացվող հարկային քաղաքականությունն ուղղակի ներգործություն ունի նաև գործարար միջավայրի և ձեռնարկատիրական նախաձեռնությունների վրա: Հետևաբար, հարկային համակարգի զարգացմանն ուղղված քայլերը և միջոցառումները տնտեսական բարեփոխումների հիմնական ուղղություններից են և մեծապես պայմանավորում են վերջիններիս հաջողությունը:

Ըստ էության, հարկային համակարգի հիմնական նպատակն է ձևավորել պետության կենսագործունեության համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների բազա, ստեղծել բարենպատ պայմաններ ազգային տնտեսության զարգացման համար և նպաստել բնակչության բարեկեցության բարձրացմանը: Այս տեսանկյունից, երկրում իրականացվող հարկային քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի նշված նպատակների միջև որոշակի հա-

մակցության ապահովմամբ դրանցից յուրքանչյուրի ձեռքբերմանը՝ չվտանգելով մյուսների իրացմանը: Ընդ որում, հարկային համակարգի այս կամ այն նպատակի ձեռք բերման համար ընտրվող գործիքների գործնական կիրառումը, ապահովելով տվյալ նպատակի իրացումը, կարող է բացասաբար անդրադառնալ մյուսների վրա: Ընդհանուր առմամբ, հարկային համակարգը շուկայական տնտեսության բնականոն կենսագործունեության ապահովման կարևոր բաղադրիչներից է, որի ազդեցությունը չափազանց մեծ է տնտեսական և սոցիալական նպատակների ձեռք բերման վրա: Հարկերը բյուջետային եկամուտների ձևավորման հիմնական աղբյուր են, որոնց ծավալը որոշիչ է պետության տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և այլ գործառույթների պատշաճ իրականացման համար: Հետևաբար, տնտեսական վերափոխումների արդյունավետությունը, նախ և առաջ, պայմանավորված է հարկային համակարգի զարգացման մակարդակով, ինչը պահանջում է դրա ձևավորման և հարկային քաղաքականության մշակման ու իրականացման ուղղությամբ հիմնավոր և երկրի տնտեսական և սոցիալական իրողություններից բխող մոտեցումներ: Շուկայական հարաբերություններին անցման փուլում, տնտեսական վերափոխումների շրջանում մեծանում է ֆինանսական միջոցների պահանջարկը, վերջինիս մղելով հարկային բեռի ավելացմանը: Սակայն երկար ժամկետում այս սցենարը հեռանկարային չէ: Հետևաբար, նման քայլի իրականացումը պետք է կրի ժամանակավոր բնույթ և տնտեսության կայունացմանը զուգընթաց պետք է իրականացվի գործարար միջավայրի բարելավմանն ուղղված հարկային քաղաքականություն: Հակառակ պարագայում, հարկային համակարգը կդառնա լուրջ խոչընդոտ տնտեսության համար, սահմանափակելով տնտեսական գործունեության իրականացման և ողջամիտ շահույթ ստանալու հնարավորությունները:

Ակնհայտ է, որ տնտեսական գործընթացների վրա պետական ներգործության իրականացման հարցում հարկային գործիքներն ունեն կարևոր նշանակություն: Միաժամանակ, այդ համատեքստում իրականացվող հարկային քաղաքականությունը պետք է ունենա գիտական հիմնավորվածություն՝ հաշվի առնելով ազգային տնտեսության առանձնահատկությունները և ելնելով ձևավորված մակրոտնտեսական իրավիճակից և ձեռնարկատիրական գործունեության պայմաններից: Ինչպես հարկային համակարգի բնականոն գործունեության, այնպես էլ գործարար միջավայրի վրա բացասական ազդեցություն

են ունենում հարկային օրենսդրության անկայունությունը, հարկային վարչարարության ցածր արդյունավետությունը, իրականացվող հարկային քաղաքականության ֆիսկալ ուղղվածությունը և այլն: Տնտեսական զարգացման ներկա փուլում հարկային քաղաքականությունը պետք է հիմնված լինի կիրառվող մոտեցումների գիտականորեն հիմնավորվածության վրա՝ հաշվի առնելով սոցիալ-տնտեսական առանձնահատկությունները, հարկ վճարողների ֆինանսատնտեսական հնարավորությունները և մի շարք այլ պայմաններ: Հարկային քաղաքականության կայունության ապահովման գործում կարևոր է հարկային ռազմավարության ընդունումը, ինչը թույլ կտա հարկային ոլորտում սահմանել առավել արդյունավետ և երկարաժամկետ նպատակներ և դրանցից ելնելով մշակել հարկային վարչարարության բարձրացմանն ուղղված համալիր փոփոխություններ, ինչն ունի որոշիչ դեր և կարևոր նախապայման է հարկային քաղաքականության խնդիրների լուծման համար, ուստի առանց արդյունավետ հարկային վարչարարության՝ համակարգը չի կարող լիարժեք իրականացնել իր առաքելությունը:

Ընդհանուր առմամբ, հարկային համակարգի հիմքում դրված այս կամ այն սկզբունքի կամ մեթոդի առկայությունը վկայում է հարկային քաղաքականության որոշակի ուղղվածության մասին: Ակնհայտ է, որ այն կարող է դառնալ երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման կարևոր գործիք եթե հիմնված է հարկման հիմնարար սկզբունքների վրա և հաշվի է առնում երկրի տնտեսական առանձնահատկությունները: Սակայն այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են հարկային հարաբերությունները կանոնակարգող օրենսդրական դաշտի անկայունությունը, ինչպես նաև դրա բարդությունը բացասաբար են անդրադառնում տնտեսական գործունեության մասնակիցների վարքագծի և գործարար միջավայրի վրա՝ հետին պլան մղելով հարկային համակարգի կարգավորիչ դերը տնտեսական գործընթացներում: Ըստ էության, նշված խնդիրներն այսօր տարբեր դրսևորումներով առկա են Հայաստանի Հանրապետությունում՝ նվազեցնելով հարկային համակարգի գործունեության արդյունավետությունը: Իրավիճակի վրա բացասաբար են անդրադառնում նաև հասարակության հարկային կուլտուրայի ցածր մակարդակը կամ դրա բացակայությունը, ինչպես նաև հարկերի հաշվին ձևավորվող բյուջետային միջոցների օգտագործման ցածր թափանցիկությունը և անարդյունավետությունը:

Անշուշտ, հարկային համակարգի արդյունավետ գործունեության հարցում առանցքային նշանակություն ունի իրականացվող հարկային վարչարարությունը, քանի որ դրանով է զգալիորեն պայմանավորված երկրի տնտեսության և հարկաբյուջետային համակարգի առջև ծառայած խնդիրների լուծումը: Հարկային վարչարարության իրականացման գործիքակազմի կատարելագործման անհրաժեշտությամբ հանդերձ, կարևոր նշանակություն ունի նաև հարկ վճարողների մոտ հարկային համակարգի հանդեպ վստահության մակարդակի և հարկային պարտավորությունների կատարման ուղղությամբ մոտիվացիոն մեխանիզմի ձևավորումը: Հարկային վարչարարության հսկողական գործիքակազմի համալրմանը զուգընթաց ոչ պակաս կարևոր նշանակություն ունի նաև բարեխիղճ հարկ վճարողների հանդեպ խթանիչ բնույթի միջոցների կիրառումը, որը կարող է հանդես գալ պետական պատվերների տեղաբաշխման և գնումների գործընթացում վերջիններիս ներգրավման, ինչպես նաև այլ միջոցներով: Միևնույն ժամանակ, օրինական և ոչ օրինական ճանապարհներով հարկերի վճարումից խուսափողների համար պետք է սահմանվեն պատասխանատվության խիստ միջոցներ՝ ապահովելով պատժի անխուսախելիության սկզբունքի գործնական իրացումը: Այլ կերպ ասած, հարկային վարչարարությունը պետք է արդյունավետ կերպով համադրի պատժիչ և խթանիչ գործիքների կիրառումը, օրինապահ հարկատուների համար ապահովելով լրացուցիչ առավելություններ, իսկ հարկերի վճարումից խուսափողների համար՝ պատասխանատվության խիստ միջոցներ և գործիքներ:

Այսպիսով, կարելի է պնդել, որ հարկային համակարգը հանդիսանում է պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության իրականացման կարևոր գործիք, որը կարող է ինչպես խթանել, այնպես էլ զսպել տնտեսության զարգացումը: Հետևաբար, հարկային համակարգի ձևավորման ժամանակ պետք է հատկապես կարևորել հարկերի ֆիսկալ և կարգավորիչ գործառույթների արդյունավետ զուգակցումը, որի պարագայում միայն հնարավոր կդառնա ապահովել պետության գործունեության համար անհրաժեշտ կենտրոնացված ֆինանսական բազայի ձևավորումը՝ չվանգելով տնտեսական գործունեության իրականացման հնարավորություններ և ձեռնարկատիրական նախաձեռնությունները:

Գևորգ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ, Անի ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Հարկային քաղաքականության կատարելագործման և տնտեսական առաջնթացի ապահովման հիմնախնդիրները

Բանալի բառեր. հարկային քաղաքականություն, հարկային համակարգ, տնտեսության պետական կարգավորում, հարկերի գործառույթներ

Հոդվածում քննարկվել են տնտեսության պետական կարգավորման հիմնահարցերը և ներկայացվել է հարկային համակարգի դերն այդ գործում: Հարկման տեսական հիմքերի վերլուծության արդյունքում ներկայացվել են ռացիոնալ հարկային համակարգի ձևավորման հիմնական սկզբունքները և պայմանները: Քննարկվել են տնտեսության վրա հարկերի ներգործության եղանակները և հարկային համակարգի կարգավորիչ դերի բարձրացման ուղիները: Առաջարկվել են այն հիմնական մոտեցումները և սկզբունքները, որոնք պետք է ընկած լինեն հանրապետությունում իրականացվող հարկային բարեփոխումների հիմքում:

Геворг КИРАКОСЯН, Ани САРГСЯН

Проблемы улучшения налоговой политики и экономического роста

Ключевые слова: налоговая политика, налоговая система, государственное регулирование экономики, функции налогов

В статье обсуждены вопросы государственного регулирования экономики и представлена роль налоговой системы в этом деле. В результате анализа теоритических основ налогообложения представлены основные принципы и условия формирования рациональной налоговой системы. Обсуждены основные способы воздействия налогов на экономику и пути повышения регулирующей роли налоговой системы. Предложены основные принципы и подходы, которые должны быть в основе налоговых реформ в республике.

Gevorg KIRAKOSYAN, Ani SARGSYAN

Issues related to tax policy and economic growth

Key words: tax policy, tax system, state regulation of the economy, functions of taxes

The article discussed the issues of state regulation of the economy and the role of the tax system in it. The basic principles and conditions of formation of a rational tax system are presented as a result of analysis of the theoretical foundations of taxation. The main methods of taxes influence on the economy and ways to improve the regulatory role of the tax system are discussed in the article. The basic principles and approaches that should be the basis of tax reforms in the Republic are proposed in the article.

НЕФОРМАЛЬНАЯ ЗАНЯТОСТЬ И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ ЭКОНОМИКИ РА

Эстер АКОПЯН

Преподаватель кафедры экономической теории РАУ

Ключевые слова: экономика Армении, неформальная занятость, неформальная предпринимательская деятельность, неформальных сектор, законодательство

В 1990-е годы в армянской экономике наблюдался значительный отток населения в неформальный сектор из формальной экономики. В данный промежуток времени рынку труда Армении было свойственно ухудшение правового, а также в целом экономического состояния трудовых ресурсов, которое сопровождалось резким сокращением уровня заработной платы.

После распада СССР было закрыто множество предприятий, была осуществлена приватизация земли и предприятий в области сельского хозяйства. В результате обострились такие негативные явления, как:

- ✓ длительные отпуска;
- ✓ высокий уровень безработицы;
- ✓ невыплаты заработной платы,
- ✓ отсутствие правовой защищенности;
- ✓ снижение спроса на трудовые ресурсы.

Ситуация наладилась лишь в конце 1990-х и начале 2000-х годов (рисунок 1).

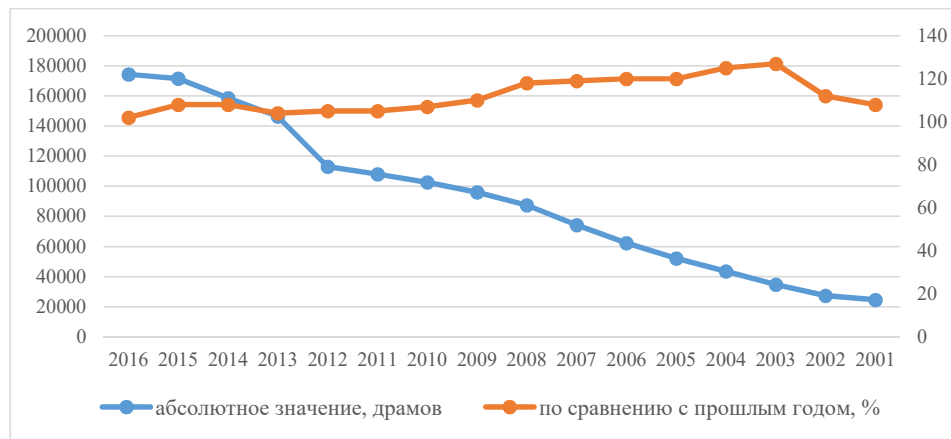

Рисунок 1. Размер средней номинальной заработной платы в РА, 2001-2016 гг. ³⁸⁹

³⁸⁹ С 2013г. показатель рассчитан на основе закона РА «О подоходном налоге» ((1 января 2013г.): в РА в оплату труда включены выплаты на обязательное социальное страхование. График составлен автором на основе данных НСС РА www.armstat.am

В сложившихся условиях крупномасштабное развитие официально незарегистрированной занятости является своего рода механизмом естественного саморегулирования экономики, а также формой, которую население вынужденно выбрало с целью адаптации к установившейся экономической ситуации. Занятость в неформальном секторе в начале 1990-х годов в значительной мере сдерживала значительное сокращение уровня жизни населения, а также увеличение безработицы. Помимо всего сказанного, неформальный сектор играл стимулирующую роль в процессе расширения рынка выпускаемой продукции, а также, в некоторой степени, в процессе формирования основы с целью дальнейшего развития малого и среднего предпринимательства, а также формирования у населения соответствующих навыков с целью осуществления предпринимательской деятельности.

Однако неформальный сектор, смягчив последствия экономического кризиса в сфере рынка труда, породил несколько довольно острых проблем социального характера. В данной ситуации отсутствует контроль за условиями труда, обеспечением социальных гарантий, контроль за качеством выпускаемой продукции, механизмы повышения квалификации работников, а также совершенствования профессиональных навыков. Официально незарегистрированная деятельность, которая проводится на рабочем месте, сокращает управляемость персоналом, отрицательно отражается на основном производстве.

Рисунок 2. Динамика численности трудовых ресурсов Армении 2008-2016гг.³⁹⁰

Наиболее распространенными в Армении видами деятельности, которая скрыта от контрольных органов и официально не зарегистрирована, являются следующие:

- ✓ услуги населению в области строительства;
- ✓ услуги пошива одежды и обуви,

³⁹⁰ График составлен автором на основе данных НСС РА www.armstat.am

- ✓ услуги по ремонту;
- ✓ репетиторство, а также частные уроки;
- ✓ услуги по приготовлению пищи;
- ✓ уличная торговля;
- ✓ частные услуги по уборке квартир и офисных помещений;
- ✓ посредническая деятельность.

В неформальную занятость в наибольшей степени среди возрастных групп населения вовлечены студенты, которые в большей степени учатся на платной форме и вынужденно работают для покрытия платы за обучение, и молодежь. В неформальном секторе пониженная доля занятых выше 45 лет, в связи с тем, что от рабочего стажа данной категории зависит уровень их пенсии.

В соответствии с законодательством Республики Армения формальная занятость обеспечивается только юридически зарегистрированными организациями. Учитывая, что регистрация является одним из факторов, определяющих формальность предприятий, следует, что в стране формальная занятость существует только на официальных предприятиях.³⁹¹ Случаи формальной занятости в неформальных предприятиях или домашних хозяйствах, то есть сотрудники с контрактами на незарегистрированных предприятиях или частные домохозяйства, нанимающие работников с контрактами, маловероятны.

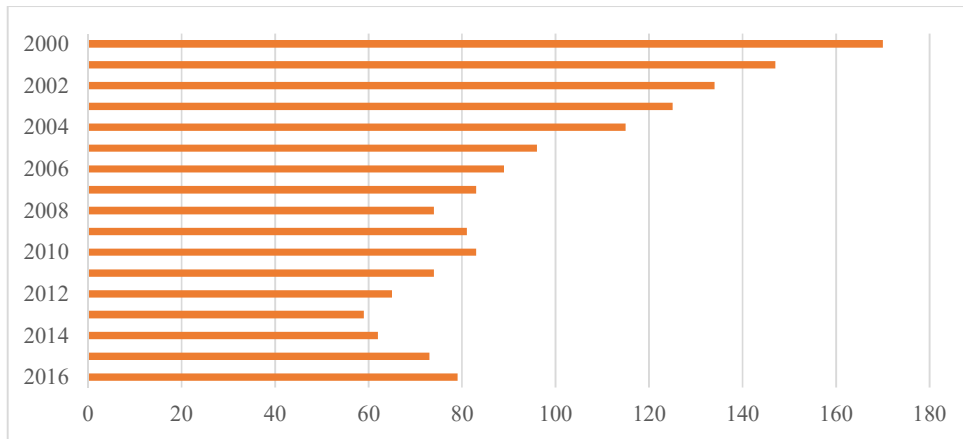

Рисунок 3. Динамика численности экономически активного населения РА³⁹²

В целях сокращения неформальной занятости правительство ввело дополнительные меры, в том числе, поправки к «Закону о труде РА» и «Закон РА об административных правонарушениях» и т. д.

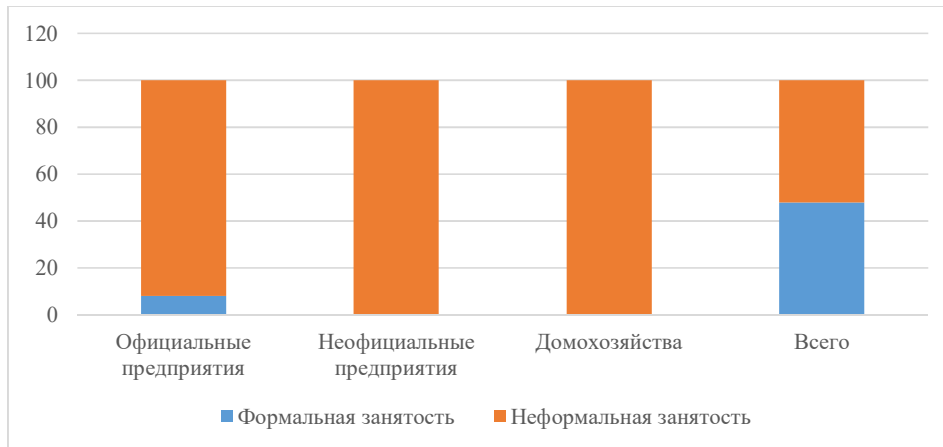
³⁹¹ Предпринимательская деятельность без государственной регистрации запрещена Законом РА «О государственной регистрации юридического лица», а удержание работника без трудового договора запрещено Законом РА «Об административном нарушении закона».

³⁹² График составлен автором на основе данных НСС РА www.armstat.am

Рисунок 4. Официально зарегистрированные безработные в Армении, тыс.чел.³⁹³

Однако, в отличие от формальной занятости, неформальная занятость существует во всех трех типах производственных единиц. Объем неофициальной занятости на официальных предприятиях составлял 4,5% от общей занятости и 8,6% от неформальной занятости. Между тем, неформальные предприятия являются основным генератором неформальной занятости, а количество рабочих мест, которые они создают, составляет 37,8% от общей занятости или 72,6% неформальной занятости. С другой стороны, домашние хозяйства обеспечили 9,8% общей занятости или 18,8% неофициальной работы³⁹⁴ (рисунок 4).

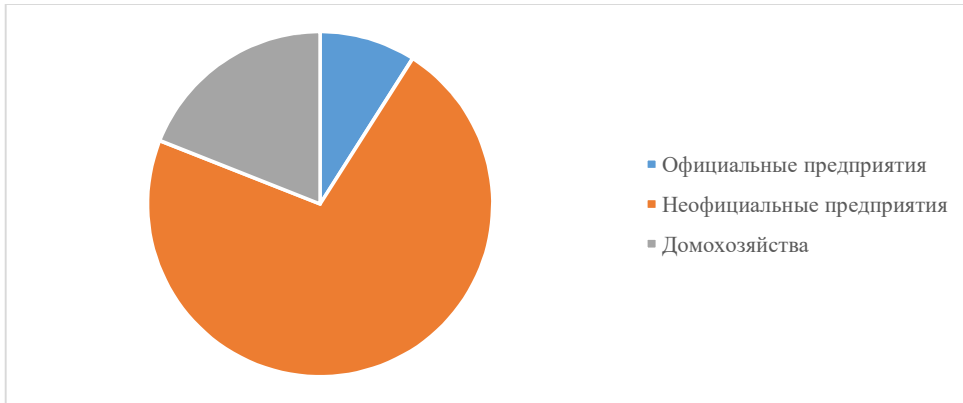
Рисунок 5. Занятость по типу производства и характеру занятости³⁹⁵

³⁹³ График составлен автором на основе данных показателей по странам мира www.ereport.ru

³⁹⁴ Доклад НСС РА «Неформальный сектор и неформальная занятость в Армении», 2010 г.

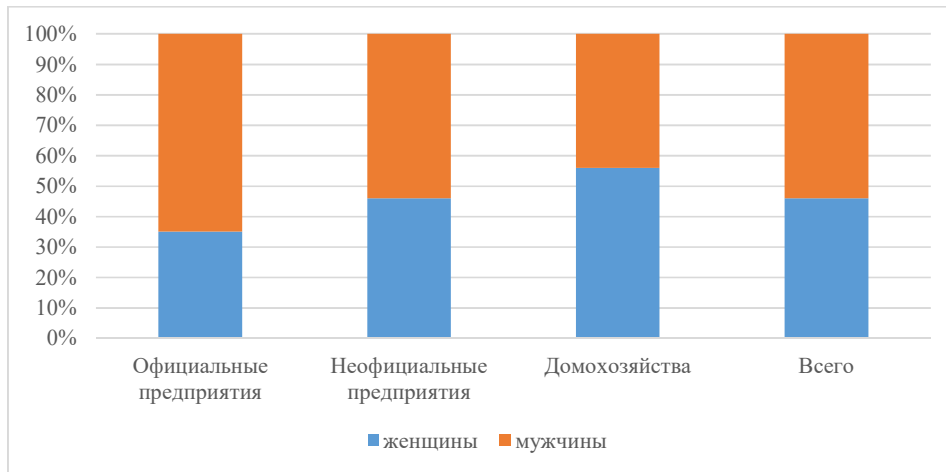
³⁹⁵ Там же.

Напомним, что неформальная занятость оценивалась в 52,1% от общей занятости. Распределение неформальной занятости по типу производственной единицы (рис. 6) показывает преобладание занятости на неформальных предприятиях. Два из трех неформальных рабочих мест были на неформальных предприятиях.³⁹⁶

Рисунок 6. Неформальная занятость по типу производства³⁹⁷

Наблюдаются закономерности между различными социально-экономическими характеристиками и характером занятости, которые позволяют глубже понять занятость и смежные вопросы. Анализ характера занятости и типов производственных единиц показывает различные модели занятости между полами (рис. 7).

Рисунок 7. Неформальная занятость по типу производства и половому признаку³⁹⁸

³⁹⁶ Опрос НСС РА о неформальной занятости, 2010 г.

³⁹⁷ Диаграмма составлена автором на основе данных НСС РА, www.armstat.am

³⁹⁸ График составлен автором на основе показателей по странам мир, www.ereport.ru

Как видно из представленного выше рисунка, во всех случаях, кроме случая домашних хозяйств, доля неформально занятых выше среди мужчин, чем среди женщин. И лишь в случае домохозяйств данный показатель перевешивает в пользу женщин в связи со спецификой данной сферы.

Итак, как нам удалось установить из проведенного выше анализа, неформальная занятость является довольно распространенным явлением для Армении. Государство должно уделять решению данной проблемы особое внимание. Необходимо разработать стратегию, которая позволила бы обеспечить уровень жизни, а также условия труда населения на таком уровне, при которых оно не стремилось бы с целью обеспечения минимальных жизненных условий заниматься теневой экономической деятельностью. К числу данных мер можем отнести следующие:

- ✓ образовательные программы для населения, которые дают возможность предпринимателям получать умения и навыки, которые требуются для достижения успеха в процессе осуществления предпринимательской деятельности;
- ✓ предоставление необходимых финансовых средств (субсидирование, кредитование) на организацию бизнеса и обеспечение его дальнейшего развития;
- ✓ предоставление неформально занятому населению помощи с юридической точки зрения для того, чтобы оно наиболее точно знало свои права и обязанности и не работало в «плохих» условиях исключительно из-за того, что не знает своих прав,
- ✓ стимулирование благополучного развития малого и среднего предпринимательства является самой успешной заменой для неформальной занятости.

Комплекс регулирующих мероприятий в себя должен включать сокращение налогов, в период становления малого предприятия полное освобождение от налогов, субсидии. Данные меры могут привести к тому, что множество малых и средних предприятий, которые на сегодняшний день на территории РА осуществляют неформальную деятельность, примут решение о легализации своей деятельности.

Эстер АКОПЯН

Неформальная занятость и ее последствия для экономики РА

Ключевые слова: экономика Армении, неформальная занятость, неформальная предпринимательская деятельность, неформальных сектор, законодательство

В современных условиях широкое распространение неформальной экономики для стран переходного периода считается одной из наиболее актуальных проблем. Деятельность данного рода включает в себя качественно разнородные типы деятельности, которые частично или полностью не подчиняются регулированию со стороны органов государственной власти. Сделки, которые осуществляются в рамках неформальной экономики, не закрепляются формальными контрактами, а также не учитываются со стороны статистических служб. Иными словами, можно сказать, что неформальная деятельность, эта та экономическая деятельность, которая не подчиняется формальному экономическому праву.

Ester HAKOBYAN

Informal employment and its impact on the economy of the RA

Key words: Economy of Armenia, informal employment, informal entrepreneurship, the informal sector, legislation

In modern conditions, the widespread use of the informal economy for countries in transition is considered to be one of the most pressing problems. This kind of activities include qualitatively heterogeneous types of activities that are partially or completely not subject to regulation by public authorities. Transactions that take place in the informal economy are not fixed by formal contracts, nor are they taken into account by statistical services. In other words we can say that informal activity is an economical activity that does not obey formal economic law.

Էսթեր ՀԱԿՈՔՅԱՆ

Ոչ ֆորմալ զբաղվածությունը և դրա հետևանքները ՀՀ տնտեսության վրա

Բանալի բառեր. Հայաստանի տնտեսությունը, ոչ ֆորմալ զբաղվածություն, ոչ ֆորմալ ձեռնարկատիրություն, ոչ ֆորմալ հատված, օրենսդրություն

Ժամանակակից պայմաններում, անցումային երկրների համար ոչ ֆորմալ տնտեսության տարածված օգտագործումը համարվում է առավել արդիական խնդիրներից մեկը: Այս տեսակի գործունեությունը իր մեջ ներառում է որակապես տարբեր ուղղություններ, որոնք մասամբ կամ ամբողջությամբ չեն գործում պետական մարմինների ենթակայության ներքո: Ոչ ֆորմալ տնտեսության մեջ տեղի ունեցող գործարքները չեն ամրագրվում ֆորմալ պայմանագրերով, ոչ էլ հաշվի են առնվում վիճակագրական ծառայությունների կողմից: Այլ կերպ ասած, ոչ ֆորմալ գործունեությունը այն տնտեսական գործունեությունն է, որը չի ենթարկվում ֆորմալ տնտեսական օրենքին:

ОЦЕНКА ОБЪЕМОВ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ РА

Эстер АКОПЯН

Преподаватель кафедры экономической теории РАУ

Ключевые слова: теневая экономика, экономика Армении, сферы экономики, сфера промышленного производства, сфера сельского хозяйства

После обретения независимости в 1991 году Армения столкнулась со значительными экономическими и социальными проблемами, вызванными различными внутренними и внешними факторами (экономической блокадой, нехваткой энергоресурсов, войной и другими), что привело к росту уровня бедности в стране. Многие теневые отношения, такие как мини-производственные предприятия, незарегистрированная уличная торговля и другие подобные виды деятельности обеспечили занятость и доход тысячам семей. Во многих случаях доходы от теневой экономики были единственным источником дохода для значительной части общества. В этих условиях в начале 1990-х годов государство «закрывало глаза» на многие теневые отношения и применяло относительно «мягкую» политику в отношении последних. Однако с экономической стабилизацией и продолжающимся развитием негативные аспекты теневой экономики стали перевешивать эту позитивную социальную роль, и с 1998 года сокращение масштабов теневой экономики стало важной частью программы правительства Армении.³⁹⁹

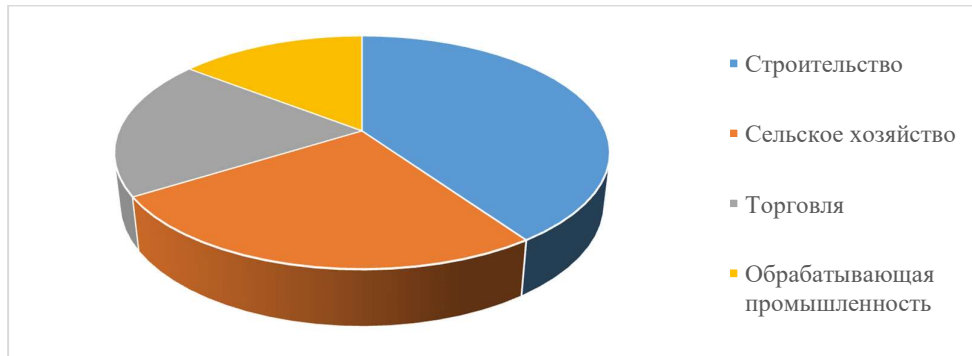
Теневая экономика также сыграла значительную роль в стимулировании экономической деятельности в стране, а также в обучении новых бизнесменов многим навыкам. На ранних этапах становления рыночной экономики многие люди в Армении занимались различными видами экономической деятельности, которые не всегда полностью регистрировались в официальных органах и представляли собой часть теневой экономики. В некотором смысле теневая экономика была местом, где многие хозяйствующие субъекты получили первоначальный опыт и предпринимательские навыки, а также собрали необходимый первоначальный капитал, чтобы иметь возможность перейти в официальный сектор экономики. Теневая экономика в определенной степени сыграла позитивную роль и стимулировала общую экономическую деятельность в стране. Это привело к росту неформальной занятости и дополнительным доходам, что было особенно важно для бедной части населения страны.

До 2008 года строительный сектор считался основным движущим сектором экономики Армении, составляя 25,3% от совокупного ВВП (рисунок 1). За ним следовали сельское хозяйство (16,3%), оптовая и розничная торговля (11,6%) и

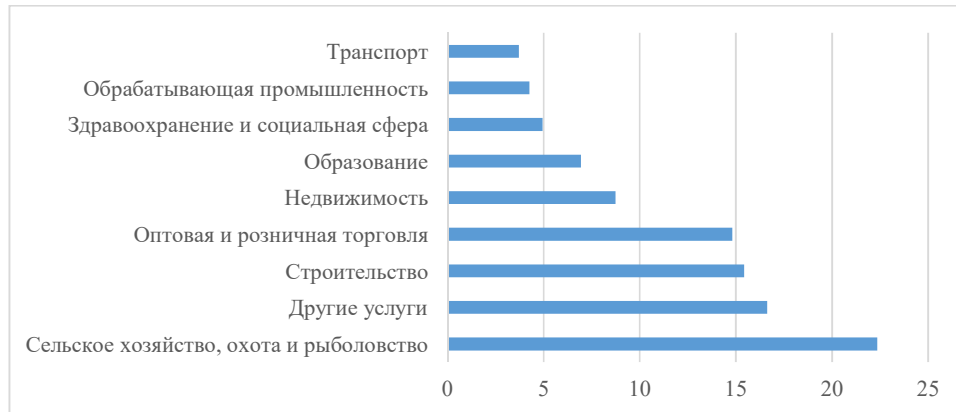
³⁹⁹ Стратегическая программа перспективного развития РА, 1998г.

обрабатывающая промышленность (8,8%). Финансово-экономический кризис в значительной степени повлиял на экономику Армении. Ее экономический рост, измеряемый темпами роста ВВП, установил снижение в реальном выражении на 14,2%. Строительство было в числе сильно пострадавших секторов, сократившись на 42,3%.⁴⁰⁰ Доля строительства в ВВП страны в результате кризиса сократилась до 17,6%. В реальном выражении производство и оптовая и розничная торговля сократились на 8,8% и 4,0%, соответственно.

Рисунок 1. Отраслевая структура экономики Армении в докризисный период, %⁴⁰¹

В период экономического кризиса доля неформального сектора в объеме ВВП к 2010 году достигла 11,2%. На рис.2 изображен оценочный вклад неформальной экономики в общий объем валовой добавленной стоимости по секторам.

Рисунок 2. Оценочный вклад неформальной экономики в общий объем валовой добавленной стоимости по секторам⁴⁰²

⁴⁰⁰ Официальный сайт НСС Республики Армения www.armstat.am

⁴⁰¹ График построен автором на основе данных показателей по странам мира www.ereport.ru

⁴⁰² График построен по отчету НСС РА «Неформ.экономика и занятость РА», НСС, 2010

Вклад неформального сектора в общий показатель валовой добавленной стоимости был самым высоким в следующих отраслях: сельское хозяйство (22,4%), другие услуги (16,6%), строительство (15,4%), оптовая и розничная торговля (14,8%).⁴⁰³ В программе по неформальной занятости, разработанной Международной организацией труда, существует три типа производственных единиц, в которых неформальная занятость существует – это официальные предприятия, неформальные предприятия и домашние хозяйства. В данной концепции натуральное сельское хозяйство подпадает под бытовое хозяйство, а не в неформальный сектор. Производство для собственного потребления является значительной частью сельскохозяйственного производства в Армении, и это было подтверждено НСС РА на основе данных, которые она регулярно собирала (в форме статистических отчетов) со всех местных органов власти в сельской местности. Данные также собираются путем выборочного обследования в 7 480 фермерских хозяйствах и около 100 прибыльных (коммерческих) организаций. Из всех рабочих мест, занятых в этой сфере деятельности, только 1,5% были представлены официальными предприятиями, а большинство (77,5%) были представлены неформальными предприятиями. Тем не менее, 20,9% рабочих мест были заняты в домашних хозяйствах. Домашние хозяйства, которые осуществляют натуральное хозяйство и не продают сельскохозяйственные товары, не входят в число субъектов, относящихся к неформальному сектору. По показателям вышеуказанного опроса, проведенного НСС РА, видно, что в неформальной экономике после кризиса преобладали сельское хозяйство (36,2%), строительство (26,6%) и торговля (18,6%). Сравнивая оценки неформальной экономики в 2008 году с результатами опроса, очевидно, что вклад сектора строительства и производства в общую неформальную экономику снизился, что свидетельствует о том, что неформальный сектор по сравнению с формальным сектором, возможно, был более затронут кризисом. В частности, доля строительства в общей неформальной валовой добавленной стоимости снизилась с 50,4% в докризисный период и до 26,6% в посткризисный, что привело к тому, что сельское хозяйство стало лидером, так что его вклад в общую добавленную стоимость в неформальном секторе Армении увеличился с 17,3% в докризисный период до 36,2% в посткризисный.⁴⁰⁴

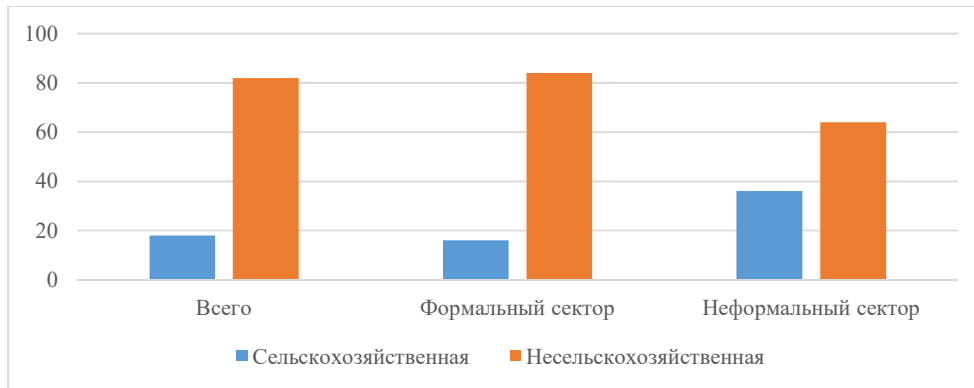
Важно подчеркнуть, что экономика Армении до кризиса сильно зависела от развития строительного сектора. Его доля в общем валовом внутреннем продукте до 2008 года постоянно возрастала. Это стремительное развитие подпитывалось ресурсами домашних хозяйств, которые, в свою очередь, формировались из денежных переводов из-за границы. В 2008 году из общего объема строительства

---

⁴⁰³ Официальный сайт Мин. Экон. развития и инвестиций РА www.mineconomy.am

⁴⁰⁴ Официальный сайт НСС РА www.armstat.am

Рисунок 4. Сельскохозяйственная и несельскохозяйственная валовая добавленная стоимость в формальном и неформальном секторах⁴⁰⁶

Результаты опроса, проведенного НСС РА, показывают, что из общей валовой добавленной стоимости сельскохозяйственного сектора 78% создается в формальном секторе и 22% являются – в неформальном. Хотя в большинстве развивающихся стран сельское хозяйство воспринимается как производство преимущественно неформального сектора, термин формальный не соответствует только официальным предприятиям. Фермер, выпуск продукции которого предназначен исключительно для конечного потребления домашних хозяйств, неявно учитывается в официальном секторе. Этот относительно низкий вклад неформального сектора, по сравнению с сельскохозяйственным сектором большинства развивающихся стран, согласуется с оценками неформальной экономики, в которых только 22,5% от общего объема валовой добавленной стоимости сельского хозяйства Армении считается ненаблюдаемым.

Борьбу с теневой экономикой необходимо осуществлять не с субъектами, а с причинами. Таким образом, эффективное государственное регулирование подразумевает формирование прочих экономических условий жизнедеятельности, осуществление экономических реформ. Таким образом, целесообразно:

- формирование стабильной налоговой системы, которая бы основывалась на жестких налоговых ставках, не учитывающих уровня рентабельности;
- формирование условий с целью выведения из тени общественно полезной деятельности, направленной на производство благ;
- формирование эффективной правоохранительной системы;
- формирование эффективной системы финансового контроля (например, путем введения обязательной системы электронных платежей).

⁴⁰⁶ График построен на основе отчета НСС РА «Неформ.экономика и занятость в РА», 2010

Эстер АКОПЯН

Оценка объемов теневой экономики РА

Ключевые слова: теневая экономика, экономика Армении, сферы экономики, сфера промышленного производства, сфера сельского хозяйства

В современных условиях для Армении теневая экономическая деятельность выступает в качестве процесса, который является реальной угрозой для безопасности экономики страны, а также имеет отрицательное влияние на развитие народного хозяйства. Тем самым, можно утверждать, что теневая экономика является реальной угрозой для экономической безопасности РА, которая появляется в результате пренебрежения реальными интересами общества со стороны государства. В том случае, когда государство не имеет возможности обеспечить полноценное насыщение сферы потребления необходимыми благами, в качестве естественного результата возникает теневая экономическая деятельность.

Ester HAKOBYAN

Evaluation of dimensions of shadow economy in Armenia

Key words: Shadow economy, economy of Armenia, spheres of economy, sphere of industrial production, sphere of agriculture

In modern conditions for Armenia, shadow economic activity acts as a process that is a real threat to the security of the country's economy, and also has a negative impact on the development of the national economy. In addition, the result of the emergence of the shadow economy in Armenia was the orientation of the society towards income generation by various informal means, which further stimulates the development of the shadow economy. Thus, it can be argued that the shadow economy is a real threat to Armenia's economic security, which appears as a result of neglecting of the state's public real interests. In the case when the state does not have the opportunity to provide a full saturation of the consumption sphere with necessary goods, shadow economy arises.

Էսթեր ՀԱԿՈՒԲՅԱՆ

Ստվերային տնտեսության ծավալների գնահատումը ՀՀ-ում

Բանալի բառեր. ստվերային տնտեսություն, Հայաստանի տնտեսություն, տնտեսության ոլորտ, արդյունաբերական արտադրության ոլորտ, գյուղատնտեսության ոլորտ

Ժամանակակից պայմաններում ստվերային տնտեսական գործունեությունը Հայաստանի համար հանդիսանում է այնպիսի գործընթաց, որը երկրի տնտեսության անվտանգությանը սպառնացող վտանգ է ներկայացնում, ինչպես նաև բացասաբար է անդրադառնում ազգային տնտեսության զարգացման վրա: Այսպիսով, կարելի է պնդել, որ ստվերային տնտեսությունը իրական սպառնալիք է Հայաստանի տնտեսական անվտանգության համար, ինչը արտահայտվում է պետության իսկական հասարակական շահերի անտեսմամբ:

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Vare МАРТИРОСЯН

Соискатель факультета Экономики и управления ЕГУ

Ключевые слова: энергия, энергетическая безопасность, энергетические ресурсы, экономический рост воздействующие факторы

Энергетическая безопасность страны зависит от ряда локальных и внешних экономических и политических факторов. В большинстве стран экономическая безопасность основывается на степени зависимости экономики от энергетики, технических возможностях, альтернативных источниках энергии, эффективности производства и потребления энергии, а также от направлений и разработок на мировых рынках, влияющих на цены энергии и другие аспекты. Следовательно, само определение энергетическая безопасность страны базируется на раскрытии сущности компонентов энергетической безопасности.

Энергия может быть определена как возможность каждой физической системы функционировать. Это также является предпосылкой для роста экономики и развития человечества. Соотношение между использованием энергии и ростом нормы ВНП, будущие разработки на энергетических рынках, а также факт неравного распределения ресурсов в мировой экономике делает энергию стратегическим товаром. При определении сущности энергетической безопасности экспертами, деловыми кругами и правительством необходимо учитывать, что ожидаемый уровень энергетической безопасности не может быть достигнут саморегулирующимися рыночными силами. Это требует государственного вмешательства в дело поддержания энергетической безопасности. Другими словами, энергетическая безопасность зависит от роли и степени участия государства.

Экономическое и социальное развитие человечества непосредственно зависит от надежного и адекватного энергообеспечения. В настоящее время система энергообеспечения стала настолько интегрированной и глобальной, что практически любое нарушение в ее функционировании неизбежно ведет к последствиям, ощущаемым всеми. Попытки корректировать ситуацию на национальном уровне малоэффективны. Глобальный характер угроз и их последствий требует согласованных международных действий.

Энергетическая безопасность является важнейшей составляющей национальной безопасности. Обеспечение национальной безопасности – одна из основных задач энергетической политики. Энергетическая безопасность – это состояние защищенности страны, ее граждан, общества, государства, обслуживаю-

щихся экономики от угроз надежному топливо- и энергообеспечению. Эти угрозы определяются внешними (геополитическими, макроэкономическими, конъюнктурными) факторами и собственно состоянием и функционированием энергетического сектора страны.

Обеспечение устойчивой глобальной энергетической безопасности требует укрепления всех ее аспектов - как со стороны предложения энергоресурсов, так и со стороны спроса на них. Это возможно только при повышении их прозрачности и предсказуемости, в т.ч. на уровне энергетической политики и статистических данных. Дальнейшее развитие диалога между странами-производителями и потребителями энергоресурсов, справедливое распределение инвестиционных рисков и взаимное проникновение капиталов будут способствовать достижению этой важнейшей цели. Значительную роль будет играть повышение прозрачности, предсказуемости и устойчивости глобальных энергетических рынков. Важным ключом к энергетической безопасности является диверсификация, прежде всего видов энергии. В этой области усилия должны быть направлены на развитие низкоуглеродных альтернативных и возобновляемых видов энергии, а также инновационных энергетических технологий.

Вмешательство государства требуется для достижения достаточных объемов производства и снабжения энергии, а также для сокращения существующей зависимости от внешних источников без особого ущерба и угрозы интересам других хозяйств, компаний и людей. Согласно Адаму Смиту, это означает, что для экономики государство должно быть больше, чем ночной сторож и если не в состоянии улучшить эффективность то и не наносить никакого ущерба и не мешать⁴⁰⁷. Следовательно, вмешательство государства должно быть уместным, деликатным и как экономически, так и политически обоснованным для обеспечения энергетической безопасности. Кроме того, государственный контроль за снабжением и государственная цена могут быть обоснованными для короткого периода времени и поддержать энергетическую независимость посредством стимулирования консервации энергии, нормы эффективности, эксплуатации альтернативных и лучшего использования возобновляемых источников энергии. Независимо от уровня экономического и политического развития любой страны, используя свои главные функции – контролирующую и регулирующую, государство может стать инициатором в деле разработки и использования новых технологий в энергетическом секторе и вмешаться, чтобы улучшить эффективность и равномерность распределения, а также общую экономическую стабильность. Вместе с тем, государство может исправить нарушения рыночного равновесия, решить вопросы связанные с регулированием отрицательного сальдо в торговом и платежном балансах, с ин-

---

⁴⁰⁷ Согласно Ипократу.

фляцией и общим равновесием между потреблением и инвестициями. Во время нефтяных кризисов государства продолжают поиск заменителей и предпочитают такие возобновляемые источники как уголь, энергия земли (геотермальная), солнца, ветра и воды⁴⁰⁸. Кроме указанных источников, существующие источники снабжения электроэнергии от капиталоемких процессов производства, включают в себя следующие источники энергии: нефть, газ, атомная и энергия биомассы. Каждый из этих источников имеет преимущества и недостатки.

Энергетическая безопасность – это использование лучшим образом современных технологий для производства электричества от традиционных и альтернативных источников, тем самым сокращая зависимость внутреннего рынка от внешних источников и от негативных воздействий колебаний сил внешних рынков. Начиная с первого глубокого энергетического кризиса в начале семидесятых годов двадцатого века, себестоимость единицы солнечной энергии и энергии ветра заметно упала. Вместе с тем, турбины передачи энергии ветра и солнечные панели являются более надежными и экологически безопасными, чем другие виды электростанций⁴⁰⁹. Все эти возможные источники представляют производственную сторону энергетической безопасности, что позволяет предприятиям разных отраслей экономики функционировать на основе непрерывного энергоснабжения.

Концепцию энергетической безопасности часто связывают с состоянием мирового рынка нефти и газа или тенденциями глобального потребления этих товаров. Озабоченность по поводу энергетической безопасности сейчас находится на переднем крае многих текущих дебатов по энергетической политике, глубоко влияющих на образ мышления.

Кондолиза Райс, бывший госсекретарь, выразила свое удивление по поводу этого эффекта: “Я могу сказать вам, что на самом деле ничего не произошло из-за того, что меняется политика в этой области и можно использовать слово «деформирование» по отношению энергетической дипломатии по всему миру⁴¹⁰. После длительного периода относительно дешевых цен на энергоносители, ужесточение глобальных энергетических рынков привело к появлению стран с энергией. Это чувство неопределенности углубляется благодаря знанию того, что многие из этих экспортеров остро уязвимы для множества нарушений, не зависящих от них.

---

⁴⁰⁸ Манасерян Т.Н., Основы экономической безопасности, Ереван, Издательство РАУ, 2009, с. 7-98.

⁴⁰⁹ Sovacool, B. K.; Brown, M. A. (2010). "Competing Dimensions of Energy Security: An International Perspective". *Annual Review of Environment and Resources*. 35.

⁴¹⁰ doi:10.1146/annurev-environ-042509-143035.

В то же время озабоченные импортеры энергии должны быть скрупулезно консервативными, и учитывать, что с каждым годом меняется число экспортеров энергии. Они также более смелы в максимизации прибыли, которую получают от продажи энергоносителей. Деликатные отношения между двумя странами и странами-экспортерами и импортерами энергии приобретают все более важную роль в международных отношениях.

Стабильность спроса и предложения стала проблемой национальной безопасности для многих стран. Многие убеждены, что колебания рыночных сил в мировой экономике сильно воздействуют на попытки обеспечения национальной безопасности⁴¹¹. В этом контексте национальная безопасность охватывает более широкий круг идей, чем просто защита. «Переработка и разведка» и «Ядерное нераспространение» в рамках «Ядерной энергетики». Основная цель этого чтобы изучить эволюцию концепции «энергетической безопасности».

Важно также видеть различия в понятиях энергетической безопасности и энергетической независимости. Многие политики, особенно в Соединенных Штатах, похоже, приравнивают энергетическую независимость и энергетическую безопасность, утверждая, что нужно обязательно внести ясность в понятия. Большая часть политической риторики администрации Буша с 2001 по 2008 год подчеркивала необходимость сокращения зависимости Америки от Ближнего Востока и отчасти за счет повышения энергоснабжения страны и технологий, таких как этанол. Этот акцент на энергетической независимости может ввести в заблуждение. Более всеобъемлющая концепция энергетической безопасности, которая должна вытеснить цель независимости это устойчивость, разнообразие и диверсификация источников предложения и глобальная взаимозависимость.

Администрация Обамы предприняла ряд инициатив по сокращению зависимости от нефти на Ближнем Востоке. Они стремились увеличить инвестиции в энергоэффективность, независимость нефти и продвижение технологий, позволяющих повысить конкурентоспособность за счет сокращения выбросов CO₂⁴¹². В частности, в 2012 году администрация Обамы одобрила заявку Shell на разведку разведочных скважин в Арктике. С другой стороны, из-за крупных протестов со стороны коренных американцев и экологов администрация Обамы должна была замедлить свои планы по принятию трубопровода Keystone для получения энергии из Канады.

---

⁴¹¹ Herberg, Mikal (2014). Energy Security and the Asia-Pacific: Course Reader. United States: The National Bureau of Asian Research.

⁴¹² Farah, Paolo Davide (2015). "Sustainable Energy Investments and National Security: Arbitration and Negotiation Issues". JOURNAL OF WORLD ENERGY LAW AND BUSINESS. 8 (6).

Устойчивость лучше всего рассматривать как «запас прочности», которая позволила бы стране поглотить любые незначительные потрясения для ее энерго-снабжения и «облегчить восстановление после сбоев». Этот «буфер» может принимать различные формы, в том числе «запасные производственные мощности, стратегические резервы», резервные поставки оборудования, достаточную емкость хранилища и накопление критических деталей для производства и распределения электроэнергии. Американцы предлагают пробурить в Арктическом национальном заповеднике дикой природы (ANWAR) или, например, увеличить стратегические резервы.

Важное значение приобретает также диверсификация поставок. Многие считают, что вместо того, чтобы устанавливать идею энергетической независимости, следует учитывать предложения сторонников использования источников возобновляемой и альтернативной энергии. Если страна может расширить базу своих поставщиков, она менее подвержена риску. Например, Соединенные Штаты снизили свою долю импорта энергии из стран ОПЕК с 72 процентов в 1977 году до 45 процентов за последние 20 лет⁴¹³.

В то же время, поскольку мировые поставки и предельные цены на энергоносители являются определяющими факторами цен, выплачиваемых любой страной, важно всячески добиваться диверсификации поставок. С другой стороны, диверсификация импорта нефти не является адекватным ответом. Нефть похожа на любой другой товар - последняя проданная единица определяет его цену. Соединенные Штаты могут перенести все свои покупки в источники, которые относительно безопасны в политическом отношении, такие как Канада и Мексика, и все равно будут защищены. Наиболее важна, тем не менее, глобальная цена⁴¹⁴.

Диверсификация поставок - жизненно важный компонент энергетической безопасности, но только один из нескольких. Что касается глобальной взаимозависимости, надо учитывать, что в последние годы стало ясно, что как страны-импортеры, так и страны-экспортеры стали более изошренными в своей энергетической политике. Создается впечатление, что все страны заперты в одном очень плотном, очень сложном глобальном энергетическом рынке. Истинная безопасность заключается в «стабильности этого рынка» для всех участников⁴¹⁵. Ключ-

---

⁴¹³ Организацией стран-экспортеров нефти (ОПЕК) 2011:
<http://www.factsonfuel.org/gasoline/index.html>

⁴¹⁴ Farah, Paolo Davide; Rossi, Piercarlo (2015). "Energy: Policy, Legal and Social-Economic Issues Under the Dimensions of Sustainability and Security". World Scientific Reference on Globalisation in Eurasia and the Pacific Rim.

⁴¹⁵ Себастьян Маллаби из Washington Post призвал к «прорыву энергетической независимости» (Mallaby, 2006)

чом к пониманию понятия энергетической независимости является фактор снабжения. Если, например, правда, что Европейский союз импортирует 30 процентов своей энергии из России, то также верно, что Россия зависит от Европейского союза в размере 20 процентов своих доходов от природного газа⁴¹⁶. Рынки - это механизм, с помощью которого конкуренты и экспортеры взаимосвязаны⁴¹⁷. Другими словами, «вопрос заключается не в том, связаны ли энергия и политика, а как можно найти правильный баланс между рыночным и стратегическим подходом⁴¹⁸.

Правительствам следует также признать важность энергоэффективности, которая играет роль козыря в переговорах с импортерами. Если у Европейского Союза нет возможности для его использования, то у России есть все силы для ведения переговоров. Правительственная политика энергоэффективности для импортеров дает импортеру стратегию выхода из-за снижения спроса на иностранную нефть⁴¹⁹. Европейский союз, который полностью зависит от одного или двух экспортеров нефти, таких как Россия и Ближний Восток. В прошлом, когда политика энергоэффективности не использовалась в качестве торгах, эта стратегия плохо закончилась для всех вовлеченных сторон, особенно страны-импортера. Самое главное, что это новая перспектива энергии, но не имеет значения, нужно ли потребителям энергии сотрудничать друг с другом. Модель «ресурсосбережения» побуждает страны искать то, что лучше для них. Но более точный способ подумать о проблеме состоит в том, что энергетическая безопасность каждой страны является неотъемлемой частью безопасности каждой страны. Возьмем, к примеру, Китай. Китаю необходим быстрый рост его экономики. Следовательно, он активно участвует в контрактах на поставку энергии по всему миру⁴²⁰. Традиционная мудрость может быть использована для построения глобальной экономической интеграции. Если экономика Китая будет колебаться из-за недостатка энергии всем странам будет больно. Все потребители зависят от дешевого импорта из Китая, а для того, чтобы поддерживать их высокое качество, Китай зависит от других азиатских стран. США заинтересованы в обеспечении Китая энергией. Традиционно узкие определения национальных интересов, которые все еще важны, но в значительной степени являются остатком эпохи до глобализации, могут игнорировать этот важный момент. Таким образом, важно стремиться к тому,

---

⁴¹⁶ "Ethanol fuels: Energy security, economics, and the environment". *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 4: 1–13. doi:10.1007/BF02229143.

⁴¹⁷ Rutledge, I. (2006). *Addicted to Oil: America's Drive for Energy Security*. I. B. Tauris.

⁴¹⁸ Javier Solana, "Europeans Must Act Collectively on Energy Security," *Financial Times*, September 3, 2006

⁴¹⁹ Atkins S.E., *Historical Encyclopedia of Energy*, Westport, Conn., Greenwood press. 2000.

⁴²⁰ Li X., Wang C. China's strategy of energy security in Central Asia. *Comparative Politics Russia*. 2013;4(2(12)):50-59.

чтобы в попытке обеспечения энергетической безопасности страны отказались от односторонних мер и «политизации» экспорта и импорта энергии. В глобализованном мире энергетическая безопасность будет зависеть от способности как потребителей, так и поставщиков сотрудничать на глобальных рынках.

Vare MARTIROSYAN

Теоретические и методологические основы обеспечения энергетической безопасности

Ключевые слова: энергия, энергетическая безопасность, энергетические ресурсы, экономический рост воздействующие факторы

Энергетическая безопасность это не только способность государства производить нужное количество электроэнергии для нормального функционирования экономики и жизнедеятельности населения. И хотя энергетическая безопасность в основном означает удовлетворение нужд потребителей и отраслей промышленности необходимым количеством, тем не менее, качество и эффективность производства, распределения, снабжения и использования энергии также важны на местном и международных рынках. Это также способность диверсификации имеющихся ресурсов и использование альтернативных источников наряду с традиционными.

Vahe MARTIROSYAN

Theoretical and methodological basics of energy security

Key words: energy, energy security, energy resources, economical effectiveness factor

Energy security is the only thing that the state can do to produce electricity for the normal functionality of the economy and living standards. However, the energy security is primarily due to the need for consumers and entities to be exposed to unproductive capacity, productivity, productivity, efficiency, efficiency and utilization as well as local and international markets. It is also the ability to diversify existing resources.

Վահե ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Էներգետիկ անվտանգության տեսական և մեթոդական հիմքերը

Բանալի բառեր. էներգետիկա, էներգետիկ անվտանգություն, էներգետիկ ռեսուրսներ, տնտեսական արդյունավետության գործոն

Էներգետիկ անվտանգության ապահովումը պետության կարևոր գործառույթն է, որը կոչված է էլեկտրաէներգիայի արտադրությամբ հնարավորություն ստեղծել տնտեսության նորմալ գործունակության և ազգաբնակչության կարիքների բավարարման համար: Այնուամենայնիվ, էներգետիկ անվտանգությունը հիմնականում պայմանավորված է սպառողների պահանջարկով և արտադրողական կարողություններով, արտադրողականությամբ, արդյունավետ օգտագործմամբ, ինչպես նաև տեղական և միջազգային շուկաների ազդեցությամբ: Այն նաև հնարավորություն է ապահովել՝ դիվերսիֆիկացնելով առկա ռեսուրսները և օգտագործելով այլընտրանքային աղբյուրները:

**ԲՆԱԿԱՆ ՄԵՆԱՇՆՈՐՉՆԱԵՐԻ ԴԻՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ**

Ռայկ ԲԱՂՂԱՍԱՐՅԱՆ
ՀՊՃՀ հայցորդ

Բանալի բառեր. բնական մենաշնորհ, հանրային ծառայություններ, հակամենաշնորհային քաղաքականություն, պետական կարգավորում, գերիշխող դիրք

Տնտեսական զարգացման ժամանակակից փուլը բնութագրվում է տրն-տեսվարման նոր, առավել արդյունավետ մեթոդներին անցմամբ՝ հիմնված ի-նովացիոն տեխնոլոգիաների և շուկայական պահանջներից բխող կառավար-չական ռազմավարության վրա: Այդ գործընթացում առանձնահատուկ դեր ու-նեն բնական մենաշնորհները, որոնց գործունեությունն ուղղակիորեն անդրա-դառնում է երկրի մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա: Մասնավորապես, վերջին տարիներին տվյալ ոլորտի սուբյեկտները զարգացած երկրներում ա-պահովում են ՀՆԱ-ի 10-13 տոկոսը, բնակչության 7 տոկոսի զբաղվածությունը, իսկ հիմնական կապիտալում ներդրումները միայն 2010թ. կազմել են 86,8 մլրդ ԱՄՆ դոլար:⁴²¹ Իրականացնելով ենթակառուցվածքային գործառույթ, բը-նական մենաշնորհները ռազմավարական դեր ունեն ազգային տնտեսության կայունության և բնականոն կենսագործունեության ապահովման հարցում: Նը-րանց թողարկած և իրացրած արտադրանքը և ռեսուրսները բավարարում են բնակչության զգալի մասի պահանջմունքները և կարևոր նախապայման են տնտեսության տարբեր ճյուղերի զարգացման համար: Խիստ էական է նաև բնական մենաշնորհի ոլորտում գործող սուբյեկտների մասնակցությունը բյու-ջետային եկամտների ձևավորման գործում: Միաժամանակ, կա հիմնախնդիր-ների մի ողջ համախումբ՝ կապված նշված ընկերությունների գործունեության մակրոտնտեսական և միկրոտնտեսական արդյունավետության հետ:

Բնական մենաշնորհները, որպես տնտեսագիտական կատեգորիա, գրե-թե միշտ գտնվել են հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում, ինչի մասին են վկայում բազմաթիվ ուսումնասիրությունները: Տարբեր դպրոցներին հարող տնտեսագետները տարբեր կերպ են մեկնաբանում «բնական մենաշնորհ» հասկացությունը: Մասնավորապես, նեոդասականների կողմից տրվող սահ-մանումները հիմնված են արտադրության տեխնոլոգիական առանձնահատ-կությունների վրա, որոնք պայմանավորված են մասշտաբի էֆեկտով և ար-տաջրվում են երկարաժամկետ հատվածում ծախսերի կրճատման մեջ: Միա-ժամանակ, շատ հետազոտողներ որպես բնական մենաշնորհների հիմնական

⁴²¹ Электронный ресурс: Центр развития – ежемесячное обозрение российской экономики, 2010г. [Режим доступа]: www.dcenter.ru/pdf.

բնութագրիչ առանձնացնում են նրանց թողարկվող արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկի ոչ էլաստիկությունը: Բնական մենաշնորհները, որպես տնտեսագիտական կատեգորիա ներկայացնում են տեսական հետազոտությունների առանձնահատուկ օբյեկտ, որի բազմաբովանդակությունը պահանջում է «բնական մենաշնորհ» կատեգորիայի էության հստակեցում, դրա առանձնահատկությունների և զարգացման օրինաչափությունների բացահայտում, ոլորտի պետական կարգավորման մեթոդների բազմակողմանի հետազոտում, ռեուրսների ռացիոնալ օգտագործման ուղիների հստակեցում, գնագոյացման արդյունավետ մոտեցումների մշակում՝ հիմնված գործող ընկերությունների և վերջնական սպառողների շահերի հաշվեկշռման վրա:

Տարբեր տնտեսագետներ հատկապես կարևորվում են այն փաստը, որ մենաշնորհների գոյությունը տնտեսապես արդարացված է միայն ան դեպքում, երբ արտադրության ծավալների ավելացումը թույլ է տալիս ծախսերը խնայել: Միաժամանակ, չկարգավորվող մենաշնորհներն, առավելագույն շահույթ ստանալու հակում ցուցաբերելով՝ օգտագործում են իրենց գերիշխող դիրքը: Հետևաբար, բնական մենաշնորհների պետական կարգավորումն ունի չափազանց կարևոր նշանակություն, որը պահանջում է, նախ և առաջ, գործող ընկերությունների ծախսերի խիստ վերահսկողություն: Անշուշտ, բնական մենաշնորհների արտաքին և ներքին, ինստիտուցիոնալ միջավայրերի փոփոխությունը և դրանց կառավարման խնդիրը, տնտեսական քաղաքականության ռազմավարական գերակայությունները, ինովացիոն գործընթացների խորացումը և այլ միտումներ տվյալ ոլորտի պետական կարգավորման արդյունավետ մեխանիզմների մշակման անհրաժեշտություն են ստեղծում:

Ընդհանուր առմամբ, արդի տնտեսությունում բնական մենաշնորհներն ունեն ռազմավարական նշանակություն և դրանց արդյունավետ գործունեությամբ է պայմանավորված տնտեսական համակարգի զարգացումը և հանրային պահանջների բավարարումը: Այս տեսանկյունից բնական մենաշնորհներն իրականացնում են մի շարք գործառույթներ: Առաջինը կապված է տարբեր ենթակառուցվածքների գործունեության ապահովման հետ: Դրանք հիմնականում վերաբերում են ցանցային համակարգերին, որոնց դերը մեծ է տնտեսության տարբեր ճյուղերի անհրաժեշտ ենթակառուցվածքային ապահովման գործում: Հաջորդ գործառույթը սոցիալական խնդիրների լուծումն է: Գաղտնիք չէ, որ բնական մենաշնորհի ոլորտի ապրանքները և ծառայություններն ունեն կենսական տեղ են զբաղեցնում արտադրական և ոչ արտադրական սպառման կառուցվածքում: Հետևաբար, տվյալ ոլորտի ընկերությունների ֆինանսատնտեսական կայունությունը կարևոր նախապայման է բնակչության և տնտեսության կենսագործունեության ապահովման հարցում: Միաժամանակ, բնական մենաշնորհի ոլորտների առևտրայնացման արդյունքում սոցիալա-

կան գործառույթի մասշտաբները զգալիորեն կրճատվել են, ինչը պահանջում է պետության կողմից սպառողների իրավունքների և շահերի պաշտպանության մոտեցումների կիրառում: Բացի այդ, բնական մենաշնորհներն իրականացնում են նաև կայունացման գործառույթ: Տվյալ ոլորտի արտադրանքը և մատուցվող ծառայությունները ազգային տնտեսության կենսագործունեության կարևոր երաշխիք են: Բնակչության և տնտեսության տարբեր հատվածների կողմից դրանց հանդեպ ձևավորած կայուն պահանջարկը թույլ է տալիս բնական մենաշնորհի ոլորտի ընկերություններին իրենց գործունեությամբ նըպաստել տնտեսության կայուն զարգացմանը և զսպել ճգնաժամային դրսևորումները: Չափազանց էական է նաև բնական մենաշնորհների դերը բյուջետային եկամուտների ձևավորման գործում: Որպես կանոն, տվյալ ոլորտում գործող ընկերությունները, պայմանավորված գործունեության լայն շրջանակներով և շրջանառության մեծ ծավալներով, խոշոր հարկատուներ են: Հետևաբար, նրանց գործունեության համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծումը նպաստում է ոչ միայն տնտեսության տարբեր ճյուղերի կենսագործունեության ապահովմանը, այլև ապահովում է զգալի բյուջետային մուտքեր:

Բնական մենաշնորհի ոլորտում գործող ընկերությունների կողմից թողարկվող արտադրանքն օգտագործվում է գրեթե բոլոր ապրանքների և ծառայությունների արտադրության գործընթացում և դրանց ձեռք բերման նպատակող կատարվող ծախսերը զգալի տեղ են զբաղեցնում ինքնարժեքի մեջ: Այս տեսանկյունից, տվյալ ոլորտն ունի յուրահատուկ դեր արտադրական ծախսերի ավելացման գործում: Հետևաբար, գնագոյացման արդարացի մեխանիզմների ներդրումը և սակագնային կարգավորման արդյունավետ մոտեցումների կիրառումը նպաստում են ոչ միայն հասարակության սոցիալական խնդիրների ռացիոնալ լուծմանը, այլ նաև տնտեսության տարբեր ճյուղերում արտադրվող ապրանքների և ծառայությունների գների աճի զսպմանը և դրանց մրցունակության բարձրացմանը:

Ըստ էության, բնական մենաշնորհների պետական կարգավորման առումով կարևոր է գնագոյացման տնտեսապես և սոցիալապես հիմնավորված մեխանիզմի ներդրումը: Խնդիրն այն է, որ այս դեպքում զուտ շուկայական մեխանիզմների գործունեությունը հասարակության և պետության շահերի տեսանկյունից արդարացված չէ, քանզի ինչպես ցանկացած մենաշնորհ, բնական մենաշնորհը ևս հակված է գերիշխող դիրքն օգտագործել առավելագույն շահույթի համար: Խնդրի մյուս կողմը պայմանավորված է ոլորտի սուբյեկտների ընդլայնված վերարտադրության ապահովման և ողջամիտ շահույթի ստացման պայմանների ստեղծման անհրաժեշտությամբ: Ուստի բնական մենաշնորհների կարգավորումը պետք է ապահովի սոցիալապես ընունելի սակագներով ոլորտի ընկերությունների կայուն զարգացման պայմաններ:

Հայկ ԲԱԴԴԱՍԱՐՅԱՆ

Բնական մենաշնորհների հիմնական գործառույթները և դրանց իրականացման մեխանիզմները

Բանալի բառեր. բնական մենաշնորհ, հանրային ծառայություններ, հակամենաշնորհային քաղաքականություն, պետական կարգավորում, գերիշխող դիրք

Չողվածում քննարկված են բնական մենաշնորհների հիմնական գործառույթները և դրանց իրականացման մեխանիզմները: Ներկայացվել են բնական մենաշնորհների առանձնահատկությունները և դրանց պետական կարգավորման նպատակները: Բացահայտվել են բնական մենաշնորհի ոլորտի հիմնախնդիրները և դրանց պետական կարգավորման հիմնական մոտեցումները: Մշակվել են բնական մենաշնորհների պետական կարգավորման հիմնական մոտեցումները և ուղղությունները:

Айк БАГДАСАРЯН

Основные функции естественных монополий и механизмы их реализации

Ключевые слова: естественная монополия, публичные услуги, антимонопольная политика, государственное регулирование, доминирующее положение

В статье обсуждены основные функции естественных монополий и механизмы их реализации. Представлены особенности естественных монополий и цели их государственного регулирования. Выявлены проблемы естественных монополий и основные подходы их государственного регулирования. Разработаны основные подходы и направления государственного регулирования естественных монополий.

Hayk BAGHDASARYAN

Main functions of natural monopolies and mechanisms of their implementation

Key words: natural monopoly, public services, antimonopoly policy, state regulation, dominant position

The article discussed the basic functions of natural monopolies and the mechanisms for their implementation. The features of the natural monopolies and the purpose of the state regulation are presented. The basic approaches and the directions of the state regulation of the natural monopolies are developed as well. The article presents the problems of natural monopolies and the main approaches of their state regulation.

**ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԽՈՐՈՒԹՅԱՆ, ՄԻԿՐՈՖԻՆԱՆՍԱԿՈՐՄԱՆ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ
ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՓՈՒՆԱԴԱՐՁ ԿԱՊԸ ԴԴՈՒՄ**

Աշոտ ՍԱԼՆԱԶԱՐՅԱՆ
Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ԴՊՏՀ
Սրբուհի ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ
ԴՊՏՀ ասպիրանտ

Բանալի բառեր. ֆինանսական ներգրավվածություն, միկրոֆինանսավորում, ֆինանսական խորություն, ֆինանսական ծառայություն, կյանքի որակ, տնտեսական աճ

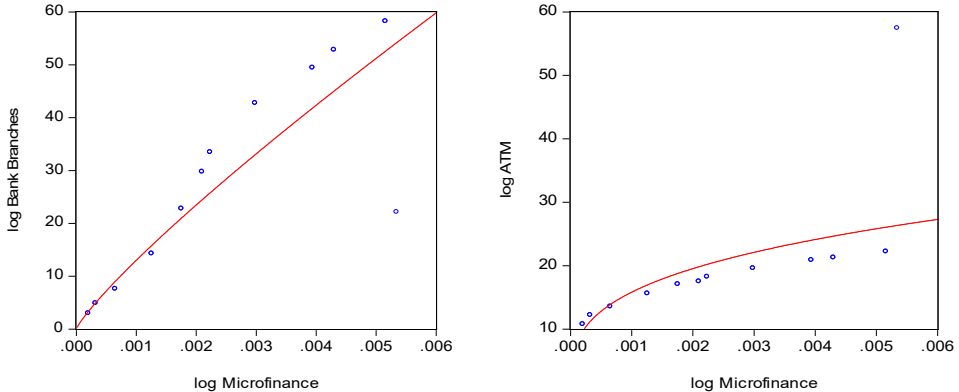
Ներկայումս ինչպես գլոբալ, այնպես էլ ազգային մակարդակով տնտեսական քաղաքականություն մշակողները ֆինանսական ներգրավվածությունը դիտարկում են որպես տնտեսական զարգացման կարևոր առաջնահերթություն: Մասնավորապես 2013թ., ազգային մակարդակով քաղականություն մշակող և կարգավորող ավելի քան 50 երկրներում ֆինանսական ներգրավվածության ռազմավարությունը հրապարակավ ճանաչվել է երկրի համար գերակա ուղղություն⁴²²: Իսկ օրինակ, Համաշխարհային Բանկի խումբը 2013թ. հոկտեմբերին լիարժեք ֆինանսական ներգրավվածության ելակետ համարվող հիմնական գործարքային ծառայությունների ընդհանուր հասանելիությունը հայտարարել է գլոբալ նպատակ՝ աշխարհ, որտեղ յուրաքանչյուր ոք կարող է մուտք ունենալ և օգտագործել ֆինանսական ծառայություններն իր կարիքների համար, որպեսզի մեծացնի իր հնարավորությունները և կրճատի սոցիալական խոցելիությունը⁴²³: Ֆինանսական հատվածի ներգրավվածությունն աղքատության հաղթահարման համար տալիս է երկու լրացուցիչ խնդրանք՝ առաջին, ֆինանսական հատվածի զարգացումը տնտեսական աճի շարժիչ ուժն է, որն անուղղակիորեն նվազեցնում է աղքատությունը և անհավասարությունը, երկրորդ, ստեղծում է համապատասխանաբար մատչելի ֆինանսական ծառայություններ աղքատ հատվածի համար:

Ֆինանսական համակարգում բնակչության ներգրավվածության մակարդակները աշխարհի տարբեր երկրներում լայնորեն տարբերվում են իրարից: Աշխարհում, չափահասների մոտ 50%-ն ունեն բանկային հաշիվներ, մինչդեռ մնացածները ֆորմալ բանկային հաստատություններում ներգրավված չեն, իսկ 2.5 միլիարդ ներգրավվածներն ունեն ֆինանսական ծառայությունների պահանջ, քանի որ առնչվում են այնպիսի խոչընդոտների հետ, ինչպիսիք են՝ ծառայությունների արժեքը, ֆորմալ հաստատությունների հե-

⁴²² World Bank. 2013a. Financial Inclusion Strategies Database. AFI (Alliance for Financial Inclusion). 2013. “Putting Financial Inclusion on the Global Map. The 2013 Maya Declaration Progress Report.” Bangkok: AFI.

⁴²³ World Bank. 2013b. “Universal Financial Access Is Vital to Reducing Poverty, Innovation Key to Overcoming the Enormous Challenge, Says President Jim Yong Kim.” Press rel.11 Oct.

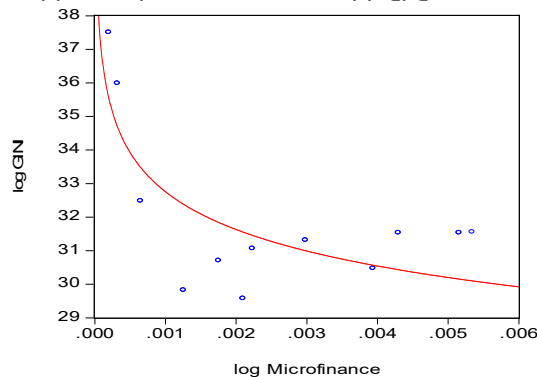
ռավորությունը, պահանջվող փաստաթղթերի բացակայությունը և այլն: Աղքատները, կանայք, երիտասարդները և գյուղական բնակիչները ֆինանսական ծառայություններից օգտվելու ժամանակ որպես կանոն հանդիպում են մեծ խոչընդոտների⁴²⁴: Ֆինանսական ներգրավածությունն ունի մարդկանց աղքատությունից դուրս գալու լայն հնարավորություններ: Սակ-Կինոն-Շոուի հիփոթեզը ենթադրում է, որ ֆինանսական ցածր խորություն ունեցող երկրներում ֆինանսական հատվածավորումը բարձր է, ֆինանսական ներգրավման լեզվով՝ բարձր է ֆինանսական բացառումը: Վերջին հետազոտություններն ընդհանուր առմամբ հաստատում են, որ ներգրավված, խորը և արդյունավետ ֆինանսական շուկաներն ունեն կյանքի որակը բարելավելու, գործառնական ծախսերը նվազեցնելու, տնտեսական ակտիվությունը խթանելու և մասնավոր հատվածի նորարարական խնդիրները լուծելու մեծ ներուժ: Ֆինանսական շուկաների խորացումը բնութագրվում է ցածր որակով, երբ ֆինանսական ծառայությունները հասանելի են միայն մի քանի կազմակերպությունների կամ տնային տնտեսությունների: ՀՀ-ում ֆինանսական ներգրավածության մասին պատկերացում կազմելու համար մեր կողմից ուսումնասիրվել է Համաշխարհային բանկի Գլոբալ ֆինանսական ներգրավածության տվյալների բազան, ինչը ցույց է տվել ֆինանսական ներգրավածության զգալի ցածր մակարդակ Եվրոպայի և միջինից ցածր եկամուտ ունեցող երկրների համեմատությամբ⁴²⁵: Միկրոֆինանսավորման և ֆինանսական ներգրավածության միջև կապը ՀՀ-ում կարելի է գնահատել լոգարիթմական ֆունկցիայի միջոցով և ինչպես երևում է գծապատկեր 1-ից, այս մեծությունների միջև կապը ուժեղ դրական է, այսինքն մեկի աճը հանգեցնում է մյուսի աճին և ընդհակառակը:

Գծապատկեր 1. Միկրոֆինանսավորման և ֆինանսական ներգրավածության կապը ՀՀ-ում, 2004-2015թթ

⁴²⁴ ՄԱԿ-ը 2005թ. միկրոֆինանսավորման միջազգային տարի հայտարարեց՝ ընդլայնելու միկրոֆինանսավորումը, որը ծրագրեր են փոքր վարկերով և ընդգրկում են ավելի շատ աղքատ շերտեր, այլ ոչ թե վարկի միջին չափի ավելացում:
⁴²⁵ Global Financial Inclusion (Global Findex) Database Annual 15-Apr-2015 World Bank Group

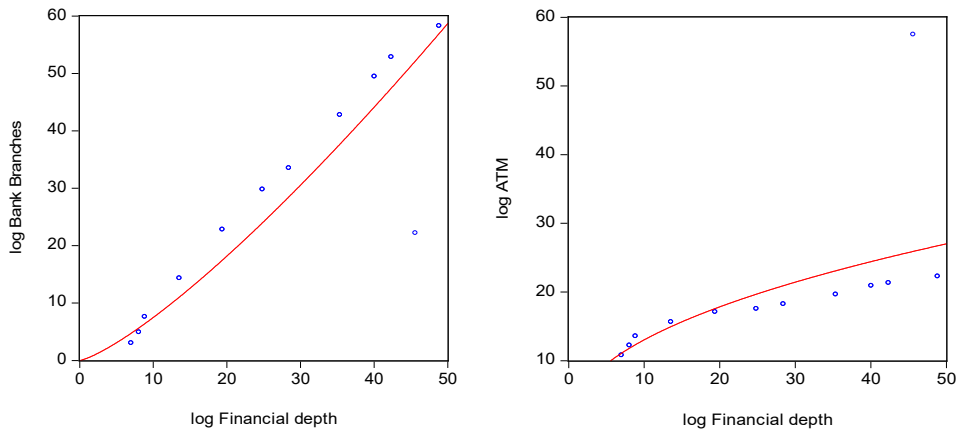
Վերջինս մեկ անգամ ևս ապացուցում է տարբեր հետազոտողների այն տեսակետը, որ միկրոֆինանսավորումը գործիք է, որն հանգեցնում է ներգրավվածության մեծացմանը և տնտեսական աճին: Մի շարք հետազոտողներ ցույց են տվել, որ ֆինանսական զարգացումը բերում է աղքատության կրճատմանը և եկամուտների բաշխման անհավասարության նվազմանը: Օգտագործելով Ջինի գործակիցը անհավասարության գնահատման համար, մեր կողմից բացահայտվել է, որ միկրոֆինանսավորման և Ջինի գործակցի լրգարիթմական ֆունկցիաները նվազող են, այսինքն, այս մեծությունների միջև գոյություն ունի հակադարձ կախվածություն: Դա նշանակում է, որ միկրոֆինանսավորման մեծացման դեպքում Ջինի գործակիցը նվազում է: Նշենք նաև, որ Ջինի գործակիցը տատանվում է 0-ից 100 միջակայքում, և գործակցի մեծությունը ինչքան մոտ է 0-ին այնքան տնային տնտեսություններն ունեն նմանատիպ եկամուտներ և եկամուտների բաշխումը հավասար է: Իսկ 100-ի դեպքում նշանակում է, որ բոլոր եկամուտները ստանում է մեկ տնային տնտեսություն: Գծ.2-ից պարզ է դառնում, որ ՀՀ-ում նախնական օգուտները սկզբում ստանում է հարուստ հատվածը, սակայն միկրոֆինանսավորման մեծացմանը զուգընթաց օգուտները ստանում են ավելի աղքատ հատվածները և ըստ ֆինանսական միջոցների հասանելիության ընդլայնման անհավասարությունը կրճատվում է ավելի կտրուկ: Ենթադրվում է, որ կրճատվող անհավասարությունը խթանում է նաև ֆինանսական զարգացումը: Ֆինանսական հատվածում և՛ առևտրային, և՛ սպառողական վարկերի մեծ ծավալները միշտ չեն վկայում ֆինանսական ծառայությունների աճի մասին, քանի որ վարկը կարող է կենտրոնացած լինել մեծ ընկերությունների և հարուստ անհատների շրջանում:

Գծապատկեր 2. Միկրոֆինանսավորման և եկամուտների անհավասարության միջև կախվածության գնահատականը ՀՀ-ում, 2004-2015թթ.

Ֆորմալ հաշիվների օգտագործումը թույլ է կոռելացված ֆինանսական խորության հետ, մասնավորապես, տնտեսության ստորին շերտերում, և տարբեր երկրների օրինակներն էլ վկայում են այդ մասին: Օրինակ, Վիետնամի մասնավոր հատվածին տրամադրված վարկերի և ՀՆԱ հարաբերակցությունը

125 տոկոս է, մինչդեռ չափահասների միայն 21 տոկոսն ունի ֆորմալ հաշիվներ: Եվ ընդհակառակը, Չեխիան, որն ունի համեմատաբար համեստ ֆինանսական խորություն /մասնավոր վարկեր և ՅՆԱ հարաբերությունը 56 տոկոս է/, ունի բնակչության ներգրավածության մեծ տոկոս՝ չափահասների 81 տոկոսն ունեն ֆորմալ հաշիվներ: Սա վկայում է, որ ֆինանսական խորությունը և ֆինանսական ներգրավածությունը ֆինանսական զարգացվածության տարբեր չափորոշիչներ են և որ ֆինանսական համակարգերը կարող են դառնալ խորը առանց բոլորի համար ֆինանսական հասանելիության: ՀՀ-ում ֆինանսական խորության և ֆինանսական ներգրավվածության կապը գնահատելու համար կառուցվել են նաև այս ցուցանիշների կապն արտահայտող լոգարիթմական ֆունկցիաները: Որպես ֆինանսական ներգրավվածության ցուցանիշ ծառայել են 100 հազ. չափահաս բնակչին բաժին ընկնող բանկի մասնաճյուղերի և բանկոմատների քանակը: Որպես տվյալների աղբյուր ծառայել է Համաշխարհային բանկի ֆինանսական զարգացման ցուցանիշների բազան, իսկ վերլուծությունն ընդգրկում է 2004-2015թթ: Ինչպես երևում է գծապատկեր 3-ից, լոգարիթմական ֆունկցիան աճող է, այսինքն կապը դրական է: Դա նշանակում է, որ ՀՀ տնտեսության համար ֆինանսական ներգրավվածության մեծացումը խթանում է տնտեսության ֆինանսական խորացմանը: Մասնավորապես առաջին մասից երևում է, որ ՀՀ բանկերի մասնաճյուղերի ավելացումը գրեթե նույն ծավալի փոփոխություն է առաջացնում ֆինանսական խորության մեծության մեջ:

Գծապատկեր 3. ՀՀ տնտեսության ֆինանսական խորության և ֆինանսական ներգրավվածության կապը, 2004-2015թթ

Քանի որ ցանկացած գործընթացի խորացման անհրաժեշտ պայմաններից մեկը մասնակիցների մեծ քանակի առկայությունն է, ապա ֆինանսական ներգրավվածությունը ՀՀ ֆինանսական շուկաների խորացման անհրաժեշտ պայմաններից մեկն է ևս: Ֆինանսական հատվածի զարգացումը և խորությունը

նը մղում են տնտեսական աճ՝ արտադրողական հատվածներից հավաքագրելով խնայողություններ և ներդրումներ: Ֆինանսական համակարգի ինստիտուցիոնալ ենթակառուցվածքները խթանում են տեղեկատվության, գործարքային և պայմանագրային ծախսերի նվազումը, որն էլ իր հերթին արագացնում է տնտեսական աճը և խթանում է աղքատների նպատակադրված աճը: Այսպիսով, ֆինանսական ներգրավածության բարձրացումը նվազեցնում է տնային տնտեսությունների տնտեսական խոցելիությունը, խթանում է տնտեսական աճը, նվազեցնում է աղքատությունը և բարելավում կյանքի որակը: Իսկ կատարված հետազոտությունը թույլ է տալիս անել հետևյալ եզրահանգումները. Առաջին, ՀՀ միկրոֆինանսավորման և ֆինանսական ներգրավածության միջև կապը դրական է, այսինքն միկրոֆինանսավորման գործիքների զարգացումը կարող է խթանել ֆինանսների հասանելիության մեծացումը: Երկրորդ, ՀՀ միկրոֆինանսավորման և եկամուտների անհավասարության միջև կապը բացասական է, այսինքն միկրոֆինանսավորման ծավալների ավելացումը խթանում է եկամուտների բաշխման հավասարության մեծացումը: Երրորդ, ՀՀ-ում ֆինանսական խորության և ֆինանսական ներգրավածության միջև կապը դրական է, այսինքն ֆինանսական ներգրավածության մեծացումը դրական է անդրադառնում ՀՀ տնտեսության ֆինանսական զարգացման վրա: Եվ վերջապես, հաշվի առնելով վերոնշյալը, տրամաբանական է եզրակացնել, որ միկրոֆինանսավորումը կարող է ազդել ֆինանսական խորության վրա ֆինանսական ներգրավածության մեծացման միջոցով:

Կատարված հետազոտությունը ընդգծում է միկրոֆինանսավորման և ֆինանսական խորության՝ ֆինանսական զարգացման կարևորությունը, ապացուցելով, որ դրանք կարող են դառնալ ռազմավարության կոնկրետ ուղղություններ, որով հնարավոր կլինի ազդել աղքատության մակարդակի նվազեցման վրա: Աղքատությունը հիմնականում կենտրոնացած է ծայրամասերում և խուլ գյուղերում և միկրոֆինանսավորումը կարող է լինել աղքատության հաղթահարման գործիք: Օգտագործելով միկրոֆինանսավորումը կարելի է մեծացնել ֆինանսական հասանելիությունը՝ դրանով իսկ ազդելով ֆինանսական խորության և աղքատության վրա: Չնայած միկրովարկավորման ծրագրերի հաջողությանն ամբողջ աշխարհում, Հայաստանում գոյություն ունի միկրոֆինանսավորման «հովանավորչություն»,՝ այն գովազդվում է, որպես աղքատների վարկային պահանջների բավարարման ձև: Իրականում, ֆինանսական ծառայությունները, մասնավորապես միկրոֆինանսավորումը, պետք է դառնան հասարակական բարիք՝ աղքատների կենսապայմանների բարելավման, ֆինանսական ներգրավածության և խորության մեծացման, ինչպես նաև տնտեսական աճի ապահովման համար:

Աշոտ ՍԱԼՆԱԶԱՐՅԱՆ, Սրբուհի ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ
Ֆինանսական խորության, միկրոֆինանսավորման և ֆինանսական
ներգրավվածության կապը ՀՀ-ում

Բանալի բառեր. ֆինանսական ներգրավվածություն, միկրոֆինանսավորում, ֆինանսական խորություն, ֆինանսական ծառայություն, կյանքի որակ, տնտեսական աճ

Ներկա պայմաններում միկրոֆինանսավորումը, ֆինանսական ներգրավվածությունը և տնտեսության ֆինանսական խորությունը հսկայական ներուժ են պարունակում ոչ միայն բնակչության աղքատ հատվածի կենսապայմանների և կյանքի որակի բարելավման, այլև տնտեսական աճի ապահովման համար: Հոդվածում քննարկվում են նշված ցուցանիշների փոխադարձ կախվածությունները, ինչպես նաև մաթեմատիկական ժամանակակից մեթոդների օգնությամբ տրվում դրանց գնահատականները ՀՀ տնտեսության համար և կատարվում համապատասխան եզրահանգումներ:

Ashot SALNAZARYAN, Srbuhi ISRAELYAN
Взаимосвязь между финансовой глубиной, микрофинансированием и
финансовым включением в Республике Армения

Ключевые слова: финансовое включение, микрофинансирование, финансовая глубина, финансовые услуги, качество жизни, экономический рост

В нынешних условиях микрофинансирование, финансовое включение и финансовая глубина экономики имеют огромный потенциал не только для повышения качества жизни бедных слоев населения, но и для обеспечения экономического роста. В статье обсуждается взаимозависимость этих показателей, а также с помощью современных математических методов даны их оценки для экономики Армении и оформлены соответствующие выводы.

Ashot SALNAZARYAN, Srbuhi ISRAELYAN
Relationship between the financial depth, microfinancing and financial inclusion
in the Republic of Armenia

Key words: financial inclusion, microfinance, financial depth, financial services, quality of life, economic growth

Under current conditions, microfinancing, financial inclusion and financial depth of the economy have a huge potential not only to improve the quality of life of the poor, but also to ensure economic growth. The article discusses the interdependence of these indicators, with the help of modern mathematical methods, their estimates for the Armenian economy are given and the corresponding conclusions are drawn up.

**ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՌԻՍԿՈՎ ՊԱՐՏԱՏՈՄՍԻ ԳԻՆԸ ԵՎ
ԵԿԱՄՏԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Վահագն Մելիք-Փարսադանյան
ԵՊՀ դասախոս
Անի Գալստյան

Բանալի բառեր. վարկային ռիսկ, վարկային սպրեդ, սպասվող կորուստ, դեֆոլտի հավանականություն, ռիսկից զերծ տոկոսադրույք

I. Անհրաժեշտ նշանակումները

Դիտարկենք վարկային ռիսկի ենթակա պարտատոմս, որն ունի հետևյալ բնութագրիչները՝ n դրամական հոսք (արժեկտրոն) ժամանակի $1, \dots, n$ պահերին, c արժեկտրոնի մեծություն (փուլի համար) և s ռիսկից զերծ տոկոսադրույքի (մինչև մարում եկամտաբերության) նկատմամբ սպրեդ: Ենթադրենք, որ ռիսկից զերծ տոկոսադրույքը r է, իսկ LGD -ն դեֆոլտ գնալու դեպքում կորստի սպասվող մասնաբաժինն է ($0 \leq LGD \leq 1$): Կատարենք նաև հետևյալ նշանակումները.

$P(r)$ - պարտատոմսի գինը հորիզոնի սկզբում՝ հաշվարկված ռիսկից զերծ տոկոսադրույքով⁴²⁶ [6].

$$P(r) = \frac{c}{(1+r)^1} + \dots + \frac{c}{(1+r)^i} + \dots + \frac{c+100}{(1+r)^n}, \quad (1)$$

$P(r, s)$ - պարտատոմսի գինը հորիզոնի սկզբում՝ հաշվարկված ռիսկի սպրեդ պարունակող տոկոսադրույքով [3].

$$P(r, s) = \frac{c}{(1+r+s)^1} + \dots + \frac{c}{(1+r+s)^i} + \dots + \frac{c+100}{(1+r+s)^n}, \quad (2)$$

RR - դեֆոլտ գնալու դեպքում վերականգված մեծության սպասվող մասնաբաժինը ($0 \leq RR \leq 1$) [5].

$$RR = 1 - LGD, \quad (3)$$

$MacD_r$ և MD_r - Մաքրլիի և ձևափոխված դյուրացիաները հաշվարկված տոկոսադրույքի r մակարդակի համար [8].

$$MacD_r = MD_r \times (1 + r) = \left[1 \times \frac{c}{(1+r)^1} + \dots + i \times \frac{c}{(1+r)^i} + \dots + n \times \frac{c+100}{(1+r)^n} \right] \times \frac{1}{P(r)}, \quad (4)$$

Expected Loss (EL)- սպասվող կորուստի չափը (սույն հոդվածում ենթադրվում է, որ վարկային ռիսկի ենթակա և ռիսկից զերծ պարտատոմսերի գների տարբերությունը պայմանավորող միակ գործոնը սպասվող կորուստն է [1]).

$$EL = P(r) - P(r, s): \quad (5)$$

⁴²⁶ Պարզության համար հաշվարկներն արվում են արժեկտրոնի փուլի սկզբի դրությամբ:

Ենթադրելով, որ ինչ-որ ժամանակահատվածում դեֆոլտի ենթարկվելու դեպքում վճարումն իրականացվում է հաջորդ արժեկտրոնի փուլի սկզբում, ստորև ներկայացնենք դեֆոլտի հավանականությունների նկարագրությունը:

Դեֆոլտի հավանականությունը

Ենթադրենք, որ յուրաքանչյուր $(i - 1, i]$ ժամանակահատվածում (արժեկտրոնի փուլում) դեֆոլտի ենթարկվելու՝ ռիսկի նկատմամբ չեզոք պայմանական հավանականությունը՝ պայմանով, որ դեֆոլտ չի եղել նախորդ պահերին, p է, իսկ դեֆոլտ չլինելու հավանականությունը՝ $1 - p$: Ընդ որում, p -ն կախված չէ i -ից և հավասար է բոլոր ժամանակահատվածների համար: Նշանակելով i_+ -ով $(i - 1, i]$ ժամանակահատվածում (տվյալ ժամանակահատվածի որևէ պահին) դեֆոլտի ենթարկվելու և i_- -ով՝ դեֆոլտի չենթարկվելու պատահույթները՝ վերոնշյալ ենթադրությունը կարող ենք ներկայացնել հետևյալ տեսքով.

$$P(i_+ | i - 1_-) = p, \quad i = \overline{1, n}, \quad (6)$$

$$P(i_- | i - 1_-) = 1 - p, \quad i = \overline{1, n}: \quad (7)$$

Այսինքն՝ մինչև $i - 1$ պահը դեֆոլտի չենթարկված պարտատոմսի համար $i - 1$ -ից i պահն ընկած ժամանակահատվածում (այդ ժամանակահատվածի որևէ պահին) դեֆոլտի ենթարկվելու հավանականությունը p է:

Կիրառելով $[B_1, \dots, B_n]$ անհամատեղելի պատահույթների համար ($B_i \cap B_j = \emptyset, \forall i, j = \overline{1, n}$) լրիվ հավանականությունների բանաձևը՝ $P(A) = P(A|B_1) \times P(B_1) + \dots + P(A|B_n) \times P(B_n)$ [7], կարող ենք ստանալ նաև հորիզոնի սկզբի դրությամբ, $(i - 1, i]$ ժամանակահատվածում դեֆոլտի ենթարկվելու ոչ պայմանական հավանականությունը, այն է՝ հավանականություն, որ պարտատոմսը դեֆոլտի կենթարկվի հենց $(i - 1, i]$ ժամանակահատվածում: Վերջինս ենթադրում է, որ պարտատոմսը կգոյատևի մինչև $i - 1$ պահը և դեֆոլտի կենթարկվի հաջորդ ժամանակահատվածում: Այսպես, քանի որ հորիզոնի սկզբում մեր ուսումնասիրության առարկան գոյություն ունեցող կամ դեֆոլտի չենթարկված պարտատոմսերն են, ապա $(0, 1]$

ժամանակահատվածում դեֆոլտի ենթարկվելու հավանականությունը ոչ պայմանական է՝ $P(1_-) = (1 - p)$ և $P(1_+) = p$: $(1, 2]$ ժամանակահատվածում դեֆոլտի ենթարկվելու և գոյատևելու ոչ պայմանական հավանականությունները, ըստ լրիվ հավանականությունների բանաձևի, հավասար են $P(2_-) = P(2_-|1_-) \times P(1_-) = (1 - p) \times (1 - p) = (1 - p)^2$ և $P(2_+) = P(2_+|1_-) \times P(1_-) = p \times (1 - p)$: Իսկ $(i - 1, i]$ ժամանակահատվածի համար կստանանք.

$$P(i_-) = P(i_- | i - 1_-) \times P(i - 1_-) = (1 - p)^i, \quad (8)$$

$$P(i_+) = P(i_+ | i - 1_-) \times P(i - 1_-) = p \times (1 - p)^{i-1} : \tag{9}$$

Այսինքն՝ $(i - 1, i]$ ժամանակահատվածում դեֆոլտի ենթարկվելու ոչ պայմանական հավանականությունը՝ $p \times (1 - p)^{i-1}$, իրենից ներկայացնում է հավանականություն, որ պարտատոմսը կգոյատևի մինչև $i - 1$ պահը և դեֆոլտի կենթարկվի $(i - 1, i]$ ժամանակահատվածում, իսկ $(i - 1, i]$ ժամանակահատվածում գոյատևելու հավանականությունը՝ $(1 - p)^i$, որ պարտատոմսը կգոյատևի բոլոր $(0,1], (1,2], \dots, (i - 1, i]$

ժամանակահատվածներում:

Մյուս կողմից, եթե յուրաքանչյուր i -րդ պահին բոլոր հնարավոր ելքերի

բազմությունը նշանակենք $\Omega_i = \{1_+, 2_+, \dots, i - 1_+, i_+, i_-\}$ և $(i - 1, i]$

ժամանակահատվածում դեֆոլտի ենթարկվելու ոչ պայմանական

հավանականությունը π_i -ով, կստանանք՝ $P(\Omega_i) = 1 = \pi_1 + \dots + \pi_{i-1} + \pi_i +$

$P(i_-)$, որտեղից կստանանք $(i - 1, i]$ ժամանակահատվածում գոյատևելու ոչ

պայմանական հավանականության մեկ այլ բանաձև՝ $P(i_-) = 1 - \sum_{k=1}^i \pi_k$:

Վերջինս իրենից ներկայացնում է մնացորդային հավանականություն,

այսինքն՝ ստացվում է բոլոր հնարավոր ելքերի բազմությունից բացառելով

$(i - 1, i]$ ժամանակահատվածում գոյատևելուց բացի մյուս հնարավոր

դեպքերը⁴²⁸: Ստացված արտահայտությունը հավասարեցնելով $(i - 1, i]$

ժամանակահատվածում գոյատևելու՝ լրիվ հավանականությունների

բանաձևի միջոցով ստացած (8) արտահայտությանը՝ կստանանք.

$$(1 - p)^i = 1 - \sum_{k=1}^i \pi_k, \tag{10}$$

իսկ (9) հավասարումը, ըստ մեր նշանակման, կներկայացնենք հետևյալ

տեսքով.

$$\pi_i = p \times (1 - p)^{i-1} : \tag{11}$$

Նշենք նաև, որ p և π_i գաղափարները կիրառվում են նաև ժողովրդագրության

մահացության աղյուսակներում, որտեղ p -ն հանդես է գալիս որպես

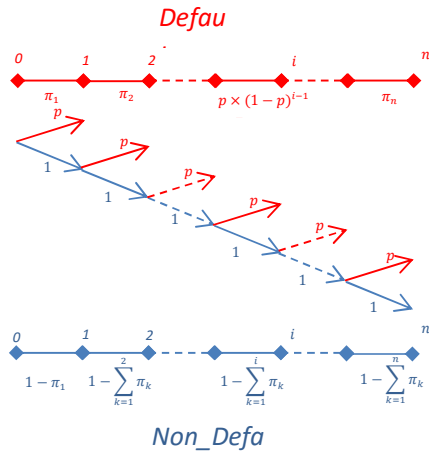
ժամանակահատվածում մահանալու պայմանական հավանականություն [2]:

Պարտատոմսի դեֆոլտ լինելու վերոնշյալ հավանականությունների մեկնաբանությունն՝ ըստ դրամական հոսքերի վճարման պահերի՝ Նկար 1-ում [4]:

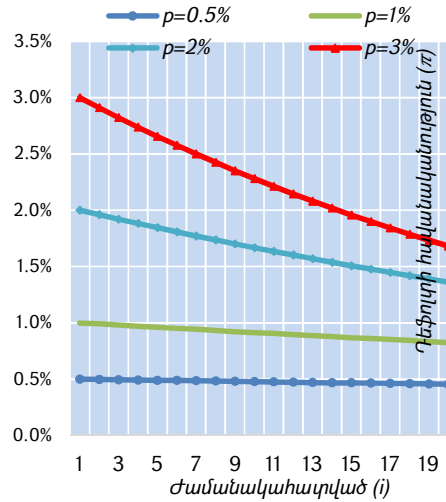
⁴²⁷ Այսինքն՝ i պահին հնարավոր են հետևյալ դեպքերը՝ կամ պարտատոմսը գոյատևել է մինչև i պահը, կամ դեֆոլտի է ենթարկվել մինչև i պահը որևէ ժամանակահատվածում:

⁴²⁸ Հորիզոնի սկզբում դիտարկվող պարտատոմսի համար $(i - 1, i]$ ժամանակահատվածում գոյատևելուց բացի մյուս հնարավոր դեպքերը հետևյալն են. պարտատոմսը դեֆոլտի կենթարկվի $(i - 1, i]$ ժամանակահատվածում π_i հավանականությամբ կամ $i - 1$ պահի դրությամբ արդեն գոյություն չի ունենա՝ դեֆոլտի ենթարկված լինելով $(0,1], (1,2], \dots, (i - 2, i - 1]$ ժամանակահատվածներից որևէ մեկում՝ համապատասխանաբար $\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_{i-1}$ հավանականություններով:

Սկար 1. Պարտատոմսի դրամական հոսքերի ստացման հավանականությունների ծառը:

Սկար 2. π_i մակարդակները ըստ i -ի և p -ի:

p -ի և n -ի փոքր արժեքների դեպքում π_i -ի արժեքները միմյանցից շատ չեն տարբերվում (Սկար 2): Այսինքն՝ p -ի և n -ի փոքր արժեքների դեպքում, π_i մեծությունը կարելի է մոտարկել p -ով⁴²⁹, ինչը ստորև կօգտագործենք որոշ մոտարկումներ ներկայացնելու համար⁴³⁰:

$$p = \pi_1 \approx \pi_i : \tag{12}$$

Մյուս կողմից (10)-ի համար օգտագործելով Թեյլորի մոտարկումը փոքր x -երի համար՝ $(1+x)^n \approx 1+nx$, կստանանք նաև.

$$\sum_{k=1}^i \pi_k \approx i \times p : \tag{13}$$

Դրամական հոսք(եր)ի սպասվող կորուստի չափը (**EL**)

(0,1] ժամանակահատվածում պարտատոմսի դեֆոլտի ենթարկվելու դեպքում ժամանակի մեկ պահին ներդրողի ներդրման արժեքը՝ զեղչված ռիսկից գերծ տոկոսադրույքով, կկազմի $P_1(r) = c + \frac{c}{(1+r)^1} + \dots + \frac{c}{(1+r)^i} + \dots + \frac{c+100}{(1+r)^{n-1}}$, ուստի ներդրման վերականգնված մեծության չափը կկազմի $P_1(r) \times RR$, որը բազմապատկելով դեֆոլտ լինելու ռիսկի նկատմամբ չեզոք

⁴²⁹ Հարկ է նշել նաև, որ $p \geq \pi_i$:

⁴³⁰ Հատկանշական է, որ Moody's գործակալության 1983-2015 թվականների տվյալների համաձայն՝ և՛ սուվերեն, և՛ կորպորատիվ թողարկողների դեպքում դեֆոլտի հավանականությունը Ba և բարձր վարկանիշների համար չի գերազանցում 1%-ը, իսկ B վարկանիշի համար կազմում է մոտ 3% (Moody's Investors Service "Sovereign-Global: Sovereign Default and Recovery Rates, 1983-2015", June 2016):

հավանականությամբ և բերելով մինչև հորիզոնի սկիզբ՝ կստանանք $(0,1]$ ժամանակահատվածում դեֆոլտի ենթարկվելու դեպքում պարտատոմսի սպասված արժեքը հորիզոնի սկզբի դրությամբ՝ $\frac{P_1(r) \times RR \times \pi_1}{(1+r)^1}$: Նույն ձևով $(i-1, i]$ ժամանակահատվածի համար նշված մեծությունը կկազմի՝ $\frac{P_i(r) \times RR \times \pi_i}{(1+r)^i}$:

Նկատենք, որ նշված մեծությունը իրենից ներկայացնում է հավանականությամբ կշռված վերականգման դրույք՝ ներդրման սպասված արժեք: Այն իրենից ներկայացնում է ռիսկից զերծ մեծություն, և զեղչվում է ռիսկից զերծ տոկոսադրույքով:

Դեֆոլտի դեպքում դրամական հոսքի սպասված արժեքից ակնհայտ է, որ դրամական հոսքի սպասված կորստի չափը կկազմի $\frac{P_i(r) \times (1-RR) \times \pi_i}{(1+r)^i} = \frac{P_i(r) \times LGD \times \pi_i}{(1+r)^i}$, ուստի պարտատոմսի համար սպասված կորուստը կկազմի վերոնշյալ դրամական հոսքերի համապատասխան մեծությունների գումարը՝ $EL = \sum_{i=1}^n \frac{P_i(r) \times LGD \times \pi_i}{(1+r)^i}$: (14)

Հավասարում (12)-ը տեղադրելով (14) հավասարման մեջ, կստանանք $EL \approx LGD \times p \times \left\{ \frac{1}{(1+r)^1} \times \left[c + \frac{c}{(1+r)^1} + \dots + \frac{c+100}{(1+r)^{n-1}} \right] + \dots + \frac{1}{(1+r)^i} \times \left[c + \frac{c}{(1+r)^1} + \dots + \frac{c+100}{(1+r)^{n-i}} \right] + \frac{1}{(1+r)^n} \times [c + 100] \right\} = LGD \times p \times \left\{ 1 \times \frac{c}{(1+r)^1} + 2 \times \frac{c}{(1+r)^2} + \dots + i \times \frac{c}{(1+r)^i} + n \times \frac{c+100}{(1+r)^n} \right\}$:

Օգտագործելով հավասարում (4)-ը կստանանք.

$$EL \approx LGD \times p \times MacD_r \times P(r), \quad (15)$$

և ենթադրելով, որ ընդունելի է $1+r \approx 1$ մոտարկումը, կստացվի.

$$EL \approx LGD \times p \times MD_r \times P(r): \quad (15.1)$$

Այսինքն՝ պարտատոմսի սպասվող կորստի չափը մոտարկվում է դեֆոլտի դեպքում կորստի չափի, դեֆոլտի հավանականության (ռիսկի նկատմամբ չեզոք պայմանական հավանականության), ռիսկից զերծ տոկոսադրույքի մակարդակի համար հաշվարկված պարտատոմսի ձևափոխված (Մաքուրի) դյուրացիայի և ռիսկից զերծ տոկոսադրույքով հաշվարկված պարտատոմսի գնի արտադրյալով:

Վարակային ռիսկով պարտատոմսի գինը

Դիտարկվող պարտատոմսի գինը հաշվարկելու համար անհրաժեշտ է պարտատոմսի ռիսկից զերծ տոկոսադրույքով զեղչված դրամական հոսքերի

գումարը ճշգրտել սպասված կորստի չափով: Հավասարում (5)-ից կստանանք.

$$P(r, s) = P(r) - EL \text{ կամ } P(r, s) = \frac{c}{(1+r)^1} + \dots + \frac{c}{(1+r)^i} + \dots + \frac{c+100}{(1+r)^n} -$$

$$\left[\pi_1 \times LGD \times \left(\frac{c}{(1+r)^1} + \dots + \frac{c+100}{(1+r)^n} \right) + \dots + \pi_i \times LGD \times \left(\frac{c}{(1+r)^i} + \dots + \frac{c+100}{(1+r)^n} \right) + \dots + \right.$$

$$\left. \pi_n \times LGD \times \left(\frac{c+100}{(1+r)^n} \right) \right] \text{ հետևաբար,}$$

$$P(r, s) = \frac{c}{(1+r)^1} \times [1 - \pi_1 \times LGD] + \dots + \frac{c}{(1+r)^i} \times [1 - (\pi_1 + \dots + \pi_i) \times LGD] +$$

$$\dots + \frac{c+100}{(1+r)^n} \times [1 - (\pi_1 + \dots + \pi_n) \times LGD]: \quad (16)$$

Օգտագործելով հավասարում (3)-ը՝ i -րդ դրամական հոսքի գեղջված արժեքի գործակիցը կարող ենք ներկայացնել հետևյալ տեսքով. $1 - (\pi_1 + \dots + \pi_i) \times LGD = 1 - \sum_{k=1}^i \pi_k \times (1 - RR) = (1 - \sum_{k=1}^i \pi_k) + \sum_{k=1}^i \pi_k \times RR$, որը տեղադրելով (16)-ում վարկային ռիսկով պարտատոմսի գինը կներկայացնենք որպես դրամական հոսքերի սպասվող արժեքների գեղջված մեծությունների գումար.

$$P(r, s) = \frac{c \times (1 - \sum_{k=1}^i \pi_k) + c \times \sum_{k=1}^i \pi_k \times RR}{(1+r)^1} + \dots + \frac{c \times (1 - \sum_{k=1}^i \pi_k) + c \times \sum_{k=1}^i \pi_k \times RR}{(1+r)^i} + \dots +$$

$$\frac{(c+100) \times (1 - \sum_{k=1}^n \pi_k) + (c+100) \times \sum_{k=1}^n \pi_k \times RR}{(1+r)^n}; \quad (17)$$

Մյուս կողմից, (10)-ից հետևում է, որ $(1 - \sum_{k=1}^i \pi_k) + \sum_{k=1}^i \pi_k \times RR = (1 - p)^i + (1 - (1 - p)^i) \times RR$, հետևաբար.

$$P(r, s) = \frac{c \times (1-p) + c \times p \times RR}{(1+r)^1} + \dots + \frac{c \times (1-p)^i + c \times (1 - (1-p)^i) \times RR}{(1+r)^i} + \dots +$$

$$\frac{(c+100) \times (1-p)^n + (c+100) \times (1 - (1-p)^n) \times RR}{(1+r)^n}. \quad (18)$$

Հավասարում (18)-ը ավելի պարզ ներկայացնելու նպատակով կարող ենք կիրառել հավասարում (13)-ը, և գինը մոտարկել հետևյալ բանաձևով.

$P(r, s) \approx \frac{c \times (1-p) + c \times p \times RR}{(1+r)^1} + \dots + \frac{c \times (1-p)^i + c \times i \times p \times RR}{(1+r)^i} + \dots +$ $\frac{(c+100) \times (1-p)^n + (c+100) \times n \times p \times RR}{(1+r)^n},$	(19)
$P(r, s) \approx \frac{c(1-p \times LGD)}{(1+r)^1} + \dots + \frac{c(1-p \times LGD)}{(1+r)^i} + \dots + \frac{(c+100) \times (1-p \times LGD)}{(1+r)^n}.$	(19.1)

Վարկային ռիսկով պարտատոմսի սարեղը

Առաջին տարբերակ: Սարեղը գնահատելու համար անհրաժեշտ է հավասարեցնել գնի համար ստացված մեծությունը (19)-ը (ինչպես նաև (17)-ը և (18)-ը) սարեղով գեղջված դրամական հոսքերի գումարին՝ (2).

$$P(r, s) \approx \frac{c \times (1-p) + c \times p \times RR}{(1+r)^1} + \dots + \frac{c \times (1-p)^i + c \times (1 - (1-p)^i) \times RR}{(1+r)^i} + \dots +$$

$$\frac{(c+100) \times (1-p)^n + (c+100) \times (1 - (1-p)^n) \times RR}{(1+r)^n} = \frac{c}{(1+r+s)^1} + \dots + \frac{c}{(1+r+s)^i} + \dots + \frac{c+100}{(1+r+s)^n},$$

որտեղից իտերացիոն մեթոդներով հեշտությամբ կարելի է գտնել s -ի մեծությունը:

Երկրորդ տարբերակ: Կիրառական տեսանկյունից կարող է հարմար լինել սպրեդը հաշվարկել անալիտիկ մեթոդով, այդ պատճառով ստորև տրվում է սպրեդի՝ անալիտիկ տեսքով մոտարկման մեթոդաբանություն:

Մեթոդաբանության հիմքում ընկած է հետևյալ հարցադրումը. որքան պետք է փոխվի հավասարում (1)-ի՝

$$P(r) = \frac{c}{(1+r)^1} + \dots + \frac{c}{(1+r)^i} + \dots + \frac{c+100}{(1+r)^n},$$

տոկոսադրույքը ($\Delta r \cong s$), որպեսզի պարտատոմսի գինը հավասարվի

$$\text{հավասարում (2)-ին՝ } P(r, s) = \frac{c}{(1+r+s)^1} + \dots + \frac{c}{(1+r+s)^i} + \dots + \frac{c+100}{(1+r+s)^n}, \text{ որը}$$

նախօրոք հաշվարկվել է վերոնշյալ մեթոդաբանությամբ: Ըստ ձևափոխված

$$\text{ոյուրացիայի հատկության՝ } \frac{P(r,s)-P(r)}{P(r)} \approx -MD_r \times \Delta r: \text{ Այսինքն.}$$

$$s \approx \frac{1}{MD_r} \times \left(1 - \frac{P(r,s)}{P(r)}\right): \quad (20)$$

Մյուս կողմից հավասարումներ (5)-ից և (15.1)-ից ստացվում է, որ $P(r, s) \approx$

$$P(r) - LGD \times p \times MD_r \times P(r) \text{ կամ } \frac{P(r,s)}{P(r)} = 1 - LGD \times p \times MD_r: \text{ Վերջինս}$$

տեղադրելով հավասարում (20)-ում կստանանք.

$$s \approx LGD \times p: \quad (21)$$

Ստացված արդյունքը կիրառելով (15.1) հավասարման մեջ՝ կստանանք սպասված կորստի չափի մոտարկման անալիտիկ բանաձև.

$$EL \approx s \times MacD_r \times P(r) \approx s \times MD_r \times P(r): \quad (15.2)$$

Այսպիսով, ստացանք վարկային ռիսկով պարտատոմսի գնի, այդ գինը պայմանավորող գործոնների գնահատման ճշգրիտ եղանակ, ինչպես նաև որոշ պայմանների տեղի ունենալու դեպքում այդ մեծությունների մոտարկումներ:

1. BIS, “Quarterly Review”, March 2007 Q4
2. Dickson D., Hardy M., Waters H., “Actuarial Mathematics for Life Contingent Risks”, 2013
3. Elton E., Gruber M., Agrawal D., “On the Valuation of Corp. Bonds, September 15, 2003
4. FRM, “Financial Risk Manager Handbook”, Part I/Part II, 2011
5. PRM, “Professional Risk Manager Handbook Series”, Volume III
6. Smith D., “Bond Math”, Wiley 2011
7. Stewart W.J., “Probability, Markov Chains, Queues, and Simulations”, 2009
8. Գալստյան Ա. Գ., Հարոյան Լ. Հ., Մելիք-Փարսադանյան Վ. Ա., «Մաթրիի ոյուրացիայի մի հատկության վերաբերյալ», ՀՀ ճարտարագիտ. համալս. Լրաբեր, հ. 14, #2, 2017, էջ. 200-206

Վահագն Մելիք-Փարսադանյան, Անի Գալստյան
Վարկային ռիսկով պարտատոմսի գինը և եկամտաբերությունը

Բանալի բառեր. վարկային ռիսկ, վարկային սպրեդ, սպասվող կորուստ, դեֆոլտի հավանականություն, ռիսկից զերծ տոկոսադրույք:

Վարկային ռիսկի ենթակա պարտատոմսի համար ներդրողները պահանջում են ավելի մեծ եկամտաբերություն, քան նույն հատկանիշներով վարկային ռիսկից զերծ պարտատոմսի համար: Եկամտաբերության այդ տարբերությունը՝ սպրեդը, իրենից ներկայացնում է այն փոխհատուցումը, որ ներդրողը պահանջում է վարկային ռիսկը կրելու համար: Աշխատանքում ներկայացված է վարկային ռիսկով պարտատոմսի գնի և այդ ռիսկը բնութագրող այլ ցուցանիշների գնահատման մոդել՝ ենթադրելով, որ սպրեդը պայմանավորող միակ գործոնը սպասվող կորուստն է:

Ваагн Мелик-Парсаданян, Ани Галстян
Стоимость и доходность облигации с кредитным риском

Ключевые слова: кредитный риск, кредитный спред, ожидаемая потеря, вероятность дефолта, безрисковая процентная ставка

Для облигации, подлежащей кредитному риску, инвесторы требуют большей доходности, чем для облигации с теми же характеристиками, но лишенной кредитных рисков, и эта разница в доходности – спред, представляет собой ту компенсацию, которую требует инвестор для того, чтобы нести кредитный риск. В работе представлена модель оценки цены облигации с кредитным риском и иных показателей, полагая, что фактором спреда является ожидаемая потеря.

Vahagn Melik-Parsadanyan, Ani Galstyan
Price and Yield Calculation for Defaultable Bond

Key words: credit risk, credit spread, expected loss, default probability, risk-free interest rate

Investors demand higher yield for bonds that are susceptible to credit risk than for default-free bonds with the same characteristics, and the difference between these yields is the compensation that an investor demands for bearing credit risk. In this article a model for defaultable bonds price estimation as well as other indicators of credit risk are presented assuming that the only factor affecting the spread is expected loss.

ՆՈՐԱՐԱՐԱԿԱՆ ՆԵՐՈՒԺԸ ՀՀ ԵՐԿԱՐԱԺԱՄԿԵՏ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ⁴³¹

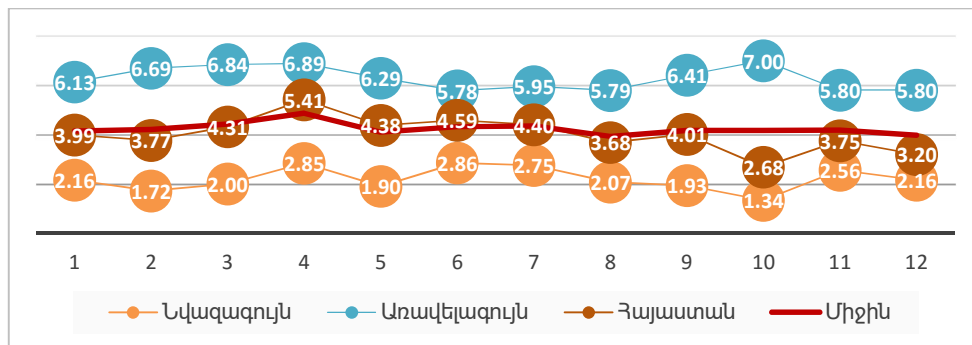
Էդգար ԹԱՂԱՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ Մակրոէկոնոմիկայի ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. որակյալ տնտեսական աճ, կարգավիճակի համաթիվ, գլոբալ մրցունակության համաթիվ, տեխնոլոգիական բաղադրիչ

ՀՀ նորարարական ներուժը

Ներկայումս լայն մասսայականություն է վայելում Հայաստանում գիտատեխնիկական, տեխնոլոգիական և նորարարական՝ որպես երկարաժամկետ հեռանկար ունեցող և տնտեսության մրցունակության բարձրացմամբ պայմանավորված որակյալ տնտեսական աճ ապահովող գործոնների դերի ու նշանակության կարևորումը: Հայաստանի մրցունակությունը և նորարարական պոտենցիալը գնահատելու համար սույն հետազոտության շրջանակներում ուսումնասիրվել է 152 երկրի համար համաշխարհային տնտեսական ֆորումի կողմից հաշվարկված գլոբալ մրցունակության համաթվի բացվածքը⁴³²:

Գծապատկեր 1. Հայաստանի մրցունակությունն ըստ 12 հենայունների 2016-2017թթ.

Գծապատկեր 1-ից երևում է, որ առավելագույն և նվազագույն ցուցանիշների համեմատ ՀՀ մրցունակությունը բնութագրող ենթահամաթվերն ընդհանուր առմամբ զբաղեցնում են միջանկյալ դիրքեր: Միջինից բարձր ցուցանիշներ են գրանցվել «առողջապահություն և հիմնական կրթություն», «բարձրագույն կրթություն և վերապատրաստում», «ապրանքային շուկայի

⁴³¹ Հոդվածը պատրաստվել է ՀՀ ԿԳՆ ԳՊԿ-ՀՀԲՀ ՀԲ 16-03 գիտական ծրագրի շրջանակում
⁴³²The Global Competitiveness Index

արդյունավետություն» և «աշխատանքի շուկայի արդյունավետություն» հենասյունների մասով, մինչդեռ մյուս հենասյուններով Հայաստանի ցուցանիշները միջինից ցածր են, իսկ միջինից ցածր ցուցանիշներով աչքի են ընկնում «ներքին շուկայի ծավալ», «նորարարություններ», «ենթակառուցվածքներ» և «գործարարության բարդություն» հենասյունները, որոնց շեղումը միջինից կազմում է համապատասխանաբար՝ 1.49, 0.78, 0.44 և 0.43: Երկրի նորարարական ներուժը պայմանավորված է ինչպես որակյալ մարդկային կապիտալի առկայությամբ ու դրա վերարտադրությամբ, այնպես էլ գիտահետազոտական և փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների իրականացման նպատակով կատարվող ներդրումներով, անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների և ինստիտուտների ստեղծմամբ: Վիճակագրությունը վկայում է, որ 2015թ. հետազոտություններ և մշակումներ կատարող թվով 70 կազմակերպություններում աշխատողների թվաքանակը 2011թ. 5,718 մարդուց դինամիկ կրճատվել է 2015թ. կազմելով ընդամենը 5,044 մարդ: Չնայած 2011թ. հետազոտությունների և մշակումների վրա կատարված ներքին ծախսերը 9,276մլն դրամից աճել են 2015թ. հասնելով 11,930մլն դրամի, այնուամենայնիվ դրանց մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ շարունակում է աննշան մնալ և կազմում է ընդամենը 0.23%, որից 78%-ը բաժին է ընկնում բյուջետային ռեսուրսներին⁴³³:

Համեմատության համար նշենք, որ զարգացած երկրներում այս ցուցանիշը հիմնականում գերազանցում է 2.5%-ը, իսկ նախկին ԽՍՀՄ երկրներից ամենաբարձրը կազմել է Ռուսաստանում՝ 1.13%⁴³⁴: Երկրի նորարարական ներուժը գնահատելու առումով կարևոր ցուցանիշ է նաև գիտահետազոտական և նորաստեղծական ոլորտում աշխատողների միջին աշխատավարձերը: Հատկանշական է, որ «մասնագիտական, գիտական և տեխնիկական գործունեության» և «կրթության» ոլորտներում միջին աշխատավարձերը 2015թ. կազմել են համապատասխանաբար 167,573 դրամ և 115,882 դրամ, ինչը բավականին՝ ունեցողների մասնաբաժինը կազմում է մոտ 29%, որից 59%-ը գործազուրկ է, ինչը խոսում է որակյալ մասնագիտական ռեսուրսների առկայության մասին, որի մի զգալի մասը, սակայն, չի օգտագործվում: 2015թ. ասպիրանտուրայում սովորողների թվաքանակը կազմել է 1,178, որի մեջ 37.7%-ը բաժին է ընկել բնագիտական և

⁴³³ ՀՀԱՎԾ, 2016թ. -ի տարեգիրք

⁴³⁴ <http://www.worldbank.org/>

տեխնիկական, իսկ 62.3%-ը հասարակագիտական մասնագիտություններին: Եթե հաշվի առնենք տեխնոլոգիական փոփոխությունների գործում բնագիտական և տեխնիկական մասնագիտությունների անմիջական ազդեցությունը, ապա կարելի է մատնանշել մասնագիտությունների կառուցվածքային փոփոխությունների անհրաժեշտությունը՝ հոգուտ բնագիտական և տեխնիկական մասնագիտությունների, իհարկե չանտեսելով նաև հասարակական գիտությունների դերակատարությունը, հատկապես՝ գիտական գիտելիքների առևտրայնացման համար ինստիտուցիոնալ արդյունավետ հարթակի մշակման և ներդրման կարևորագույն խնդրի լուծման նպատակով:

Դատելով վիճակագրությունից պետք է արձանագրել նաև, որ Հայաստանում նորարարությունները խթանելու համար կատարվող ներդրումները ոչ միայն բավարար չեն, այլև դրանց «առյուծի բաժինն» ընկնում է պետական ֆինանսավորման աղբյուրներին: Իրականում, հետազոտությունների և մշակումների ֆինանսավորումը՝ պայմանավորված մեծ անորոշություններով և կատարված ներդրումների հետգնման բարձր ռիսկի առկայությամբ՝ ներդրողների համար այնքան էլ գրավիչ չէ: Այս առումով տեղին է մեջբերել այն տեսակետը, համաձայն որի «Ինովացիաների ռիսկայնության բարձր աստիճանը այս ոլորտի ֆինանսավորման գործընթացներում առաջացնում է ներդրումային բարձր զգոնություն, որի հետևանքով, ինչպես նաև միջազգային լավագույն փորձի վկայությամբ, ինովացիաների ֆինանսավորման համար ստեղծվել են հատուկ ֆինանսական գործիքներ և ինստիտուտներ»⁴³⁵: Մյուս կողմից, սակայն, մտահոգիչ է գործարար միջավայրի պասիվությունն այդ հարցում, որն ըստ էության հանդիսանում է մրցունակ տնտեսության շարժիչ ուժը: Իհարկե, նման պասիվ վարքագծի համար բարձր ռիսկերի առկայությունը չպետք է դարձնել այսպես կոչված «քավության նոխագ»: Դրանում մեղքի իր բաժինը կարող է ունենալ նաև թե՛ պետական պատասխանատու կառույցների, և թե՛ մասնավոր հատվածի շահառուների կողմից մշակվող նորարարական ծրագրերի ու ռազմավարությունների ոչ հստակ և ներդրողների համար պակաս համոզիչ լինելու հանգամանքը: Որոշ փորձագետներ նույնիսկ առաջարկում են նորաստեղծական կենտրոնների գործունեության արդյունավետությունը գնահատելու համար հիմնվել դրանց սեփա-

⁴³⁵ Հ. Ս. Ավետիսյան, «Ինովացիոն ֆինանսավորման հնարավոր աղբյուրներ և կառուցակարգեր», էջ 135

կան դրամական միջոցներ հայթայթելու ունակության վրա»⁴³⁶: ՀՊՏՀ «ՀՀ տնտեսության նորամուծային տեխնոլոգիական արդիականացումը երկարաժամկետ ինստիտուցիոնալ փոխակերպման պայմաններում» թեմայով 2012-2013թթ ներհամալսարանական դրամաշնորհային հետազոտությունը փաստում է, որ «ՀՀ ազգային նորաստեղծական համակարգի՝ տեխնոլոգիաների ստեղծման և փոխանցման գոյություն ունեցող հիմնական սուբյեկտները գործում են միմյանցից մեկուսացված (կրթություն, հետազոտություններ և մշակումներ իրականացնող գիտահետազոտական և փորձակոնստրուկտորական հաստատություններ, մասնավորիատված), իսկ մի շարք առանցքային ինստիտուտներ կամ չկան (տեխնոլոգիաների փոխանցման կենտրոններ), կամ սաղմնային վիճակում են (տեխնոպարկեր, գերազանցության կենտրոններ, վենչուրային հիմնադրամներ): Կամ էլ դրանք կան, սակայն դրանց տնօրինած ֆինանսական ռեսուրսները և, համապատասխանաբար, գործունեության մասշտաբն ու ապահոված արդյունքն առայժմ է ական տեղաշաժ չեն առաջացնում համապատասխան ոլորտներում»⁴³⁷: Իսկ Ջոնսոն Քորնել համալսարանի, համաշխարհային բիզնես դպրոցի և մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության կողմից 2015թ.-ին հրատարակված համաշխարհային նորարարական համաթվի մասին զեկույցում նշվում է, որ «համալսարանների և արդյունաբերության միջև թույլ կապը խոչընդոտում է Հայաստանին նորարարական ներկայացվածությանը»⁴³⁸:

Նույն զեկույցի՝ 2017թ.-ին նորացված տարբերակում համաշխարհային նորարարական համաթիվը Հայաստանում [0-100] միջակայքում կազմել է 35.65 և թվով 127 երկրների շարքում զբաղեցրել է 59-րդ հորիզոնականը⁴³⁹, այն դեպքում, երբ 2015թ.-ին կազմել է 37.31 և զբաղեցրել 61-րդ հորիզոնականը: Ինստիտուցիոնալ փոփոխությունների առումով հետաքրքրական է նաև գերմանական «Բի-Թի-Այ» կազմակերպության կողմից հաշվարկված

⁴³⁶Լուսինե Մարգարյան, « ՀՀ ազգային ինովացիոն համակարգի կատարելագործման մեխանիզմները» էջ 88

⁴³⁷«ՀՀ տնտեսության նորամուծային տեխնոլոգիական արդիականացումը երկարաժամկետ ինստիտուցիոնալ փոխակերպման պայմաններում», ՀՊՏՀ 2012-2013թթ. ներհամալսարանական գիտական դրամաշնորհային հետազոտություն, էջ 17

⁴³⁸«The Global Innovation Index 2015», page 73

⁴³⁹ «The Global Innovation Index 2017», page 20

կարգավիճակի համաթիվը, որն իր հերթին հանդիսանում է քաղաքական և տնտեսական փոխակերպման համաթվերի միջին թվաբանականը: Դրանք պատկերացում են տալիս զարգացող և անցումային տնտեսություն ունեցող երկրներում քաղաքական և տնտեսական փոփոխությունների մասին: Համաձայն 2016թ. հաշվետվության քաղաքական և տնտեսական փոխակերպումների համաթվերը [0-10] միջակայքում կազմել են 5.23 և 5.89, որոնցով 129 երկրների շարքում ՀՀ-ը զբաղեցրել է 74-րդ և 56-րդ հորիզոնականները⁴⁴⁰:

<p>Ուժեղ կողմեր.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Խորհրդային տարիներից ժառանգված մի շարք գիտահետազոտական ին-ստիտուտների և ենթակառուցվածքների առկայություն - Ինստիտուցիոնալ և մակրոտնտեսական փոփոխությունների դրական դինամիկա (շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի աճ, գործարար միջավայրի բարելավում, տեխնոլոգիաների խթանման համար պետական գերատեսչությունների կողմից ռազմավարությունների մշակում և այլն) - Երկրում առկա բարձր ձեռնարկատիրական ակտիվություն, բարձրագույն կրթություն ունեցող որակյալ աշխատուժի առկայություն 	<p>Թույլ կողմեր.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Հետազոտությունների և մշակումների համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների սղություն: Մասնավոր հատվածի կողմից նորարարություններին ուղղված ներդրումների պասիվություն - Արտահանման, տնտեսական աճի ապահովման գործում տեխնոլոգիական բաղադրիչի աննշան մասնակցություն - Գիտություն – արտադրություն կապի, հիմնարար հետազոտությունների նյութականացման և առևտրայինացման անբավարար մակարդակ - Գիտահետազոտական նյութատեխնիկական ռեսուրսների բարոյական և ֆիզիկական մաշվածություն
<p>Հնարավորություններ.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Արտասահմանում Հայաստանը ներկայացնելու, նոր գիտելիքների, փորձի և ֆինանսական միջոցներ ստանալու մեծ սփյուռքի առկայություն - ՀՆԱ կառուցվածքում ծառայությունների մեծ մասնաբաժին, տեղեկատվության և կապի դինամիկ զարգացող շուկա (2015թ. մատուցված համախառն ծառայությունների 19%-ը՝ ՏՏ ոլորտին) - ԵՄ և ԵԱՏՄ շրջանակներում համագործակցության ընդլայնում 	<p>Սպառնալիքներ.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Գործազրկություն՝ բարձր որակավորում ունեցող կադրերի շրջանակներում: Արտագաղթի չդադարող տեմպեր - Ձեռնարկությունների կողմից տեխնոլոգիաների կլանման ոչ բավարար մակարդակ (Գլոբալ մրցունակության համաթվից տեխնոլոգիաների կլանման համաթիվը 2015-2016թթ. ՀՀ-ն զբաղեցրել է աշխարհում 113-րդ տեղը) - Փոքր ներքին շուկա, արտաքին անբարենպաստ պայմաններ ազդակներ

Հայաստանում տեխնոլոգիական փոփոխությունների՝ երկրի ուժեղ և թույլ կողմերը, հնարավորություններն ու սպառնալիքները գնահատելու հա-

⁴⁴⁰“Armenia Country Report”, BTI 2016, page 1

մար կատարվել է SWOT վերլուծություն՝ մի շարք հեղինակների և կազմակերպությունների կողմից արդեն իսկ կատարված SWOT վերլուծությունների և սույն աշխատանքի շրջանակներում կատարված հետազոտությունների արդյունքների համախմբման և փոխլրացման միջոցով⁴⁴¹:

Եզրակացություն .

Ամփոփելով հետազոտության շրջանակներում կատարված վերլուծությունները կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացություններին .

- ՀՀ տնտեսական աճի մեջ տեխնոլոգիական բաղադրիչն ունի գրեթե աննշան մասնակցություն;

- ՀՀ-ում նորարարությունների համար, ի դեմս թվով 70 գիտահետազոտական կենտրոնների, առկա է զգալի նյութատեխնիկական բազա, որը, սակայն, հիմնականում հանդիսանում է խորհրդային ժառանգության արդյունք և ունի տեխնիկական վերազինման կարիք

- Չնայած բարձրագույն և հետբուհական կրթություն ունեցող կադրերով զգալի ապահովվածությանը, այնուամենայնիվ առկա է որակյալ աշխատուժի թերօգտագործման խնդիր, ինչը պայմանավորված է մի կողմից ԲՈՒՀ-արդյունաբերություն կապի թույլ լինելու հանգամանքով, մյուս կողմից՝ որակավորված կադրերի փորձի պակասով;

- Բարձրագույն և հետբուհական կրթություն ունեցող աշխատուժի մեջ զգալիորեն փոքր է տեխնոլոգիական գործոնի վրա ուղիղ ազդեցություն ունեցող՝ բնագիտական և տեխնիկական կրթությամբ մասնագետների տեսակարար կշիռը;

- Առկա է նորարարությունների խթանման ֆինանսական ռեսուրսների խիստ սահմանափակություն: Ցածր է գործարար միջավայրի նորարարական գործընթացներում ներդրումային մասնակցության մակարդակը;

- Կայացած չեն նորարարական գործընթացներում ի հայտ եկող մեծ ռիսկերի բաշխման, կառավարման և ապահովագրության ինստիտուտները:

---

⁴⁴¹ Tigran Arzumanyan, Mikael Abovyan “Country Report Armenia” supported by the European Commission under the grant agreement N609532, page 27, «Եվրոպայի փոքր բիզնեսի ակտիվ իրականացման գնահատում», Արևելյան գործընկերության երկրներ 2016թ. հաշվետվություն, էջ 4, Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության նորամուծային տեխնոլոգիական արդիականացումը երկարաժամկետ ինստիտուցիոնալ փոխակերպման պայմաններում», ՀՊՏՀ, 2012-2013թթ. ներհամալսարանական գիտական դրամաշնորհային հետազոտություն, էջ 19

Էդգար ԹԱԴԱՐՅԱՆ

Նորարարական ներուժը ՀՀ երկարաժամկետ տնտեսական աճի գործոնների համակարգում

Բանալի բառեր. որակյալ տնտեսական աճ, կարգավիճակի համաթիվ, գլոբալ մրցունակության համաթիվ, տեխնոլոգիական բաղադրիչ

Տեխնոլոգիական գործոնը երկարաժամկետ կայուն և որակյալ տնտեսական աճի գրավականն է: Սույն հետազոտության շրջանակներում ուսումնասիրվել է ՀՀ՝ մի շարք գործոններով պայմանավորված նորարարական ներուժը, ինչպիսիք են որակյալ աշխատուժի, նյութատեխնիկական բազայի, ֆինանսական ռեսուրսների, անհրաժեշտ ինստիտուտների առկայությունը և այլն: Բացահայտվել են տեխնոլոգիական գործոնով պայմանավորված որակյալ տնտեսական աճի համար երկրի ուժեղ և թույլ կողմերը, հնարավորություններն ու սպառնալիքները:

Эдгар ТАГАРЯН

Инновационный потенциал РА в системе факторов долгосрочного экономического роста

Ключевые слова: качественный экономический рост, индекс состояния, индекс глобальной конкурентоспособности, технологическая составляющая

Технологический фактор является долгосрочной гарантией устойчивого и качественного экономического роста. В рамках этого исследования инновационный потенциал Армении изучен по ряду факторов, таких как высококвалифицированная рабочая сила, материальная база, финансовые ресурсы, наличие необходимых институтов и т. Д. Выявлены сильные и слабые стороны, возможности и угрозы страны для качественного экономического роста из-за технологического фактора.

Edgar TAGHARYAN

Innovative potential of Armenia in a system of long term economic growth factors

Key words. quality economic growth, status index, global competitiveness index, technological component

The technology factor is a long-term guarantee of sustainable and high-quality economic growth. Within the framework of this research, Armenia's innovation potential has been studied, due to a number of factors, such as high-skilled labor, material base, financial resources, availability of necessary institutes and so on. The strengths and weaknesses, opportunities and threats of the country for high-quality economic growth due to the technological factor have been revealed.

**ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԱՊԻՏԱԼԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԱՌԱՋՆԱԳԵՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ. ԽԻՍՏ ԱՐԺԵՔԱՎՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆ**

Գրիգոր (Գրիշա) Ալեքսանի Ղարիբյանի, Ալվարո Ալբերտի Խառատյանի, Ռազմիկ Կամոյի Իսահակյանի «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացումները և մարդկային կապիտալի վերարտադրության հիմնախնդիրները անկախության տարիներին» գրքի վերաբերյալ

Սոցիալ-տնտեսական զարգացման, մարդկային կապիտալի վերարտադրության հիմնախնդիրները բազում գիտական քննարկումների առարկան են և ներկա գիտական զարգացումների դեպքում կրկին ու կրկին վերարժևորվում ու վերագնահատվում են: Այս տեսանկյունից ևս ընտրված թեման, արժարժված ուղղությունը հրատապ է, իսկ ներկայացված աշխատանքը՝ պահանջված է: Այն, նաև ակնհայտ մեծ հետաքրքրություն է առաջացրել հասարակական տարբեր շրջանակներում: Պատճառը, թերևս ոչ միայն ուսումնասիրության գիտական արժեքն է ու մասնագիտական նշանակությունը, այլ նաև հանրամատչելի լեզուն ու այն սոցիալական մտահոգությունը որով շաղախված է այս ինքնատիպ գիրքը: Այն բաղկացած է ներածությունից, չորս հիմնական մասից, վերջաբանի փոխարեն ներկայացված մտահոգություններից, առաջարկություններից, եզրակացություններից, գրականության ցանկից, որում ավելի քան հարյուր մասնագիտական աղբյուրներից հղումներ են կատարված, անդրարդած է կատարված հայ գրականագետների, հայտնի գրողների աշխատանքներին:

Աշխատությունում նկատելի է վերլուծությունների կատարման էվոլյուցիոն սկզբունքի հստակ կիրառությունը: Այս տեսանկյունից հիմնախնդրի վերլուծական ելակետը նախախորհրդային և խորհրդային Հայաստանի համապատասխան դիտանկյունից տնտեսական պատկերի շարադրությունն է: Փոխառնչությունների այս տիրույթում ուղղակիորեն, սահուն անցում է ապահովված, հանգամանալից քննարկված է կապիտալի նախասկզբնական կուտակման հայաստանյան դժվարությունները, կոռուպցիոն դրսևորումները և ծանր հետևանքները: Այս տեսանկյունից ԽՍՀՄ փլուզումը և Հայաստանում շուկայական տնտեսության կայացման հիմնախնդիրները հատկապես հստակեցվում են հետահայաց ուսումնասիրությամբ: Չինաստանի տնտեսական փորձի համեմատական վերլուծությունը հնարավորություններ է ընձեռում ամրապլնդել կատարված եզրակացությունների, ներկայացված առաջարկությունների գիտական հենքը: Հատկապես համաշխարհային տնտեսությունում, գիտական մտքի անդաստանում աննախադեպ է վարչահրամայական սոցիալ-տրն-

տեսական համակարգի վերափոխումն ու անցումը շուկայական տնտեսական կացութեւին: Այն տնտեսագիտական համապատասխան հիմնավորումների, տեսությունների, հանգամանալից քննարկումների բացակայությամբ, հետագա վերարժևորումների «պահանջ է իրենում ամփոփում»: Այս տեսանկյունից որպես հետևանք աշխատությունում պատահական չի դիտվում Հայաստանի տնտեսական և սոցիալական խորը ճգնաժամի առկայությունը, հարստության և եկամուտների բևեռացված բաշխումը, բնակչության աղքատացման միտման առկայությունը:

Փոխառնչությունների ներկայացված տիրություն հատկապես ուշագրավ են Հայաստանի Հանրապետության մարդկային կապիտալի ներդրումային հնարավորությունների, որակական կորուստների և դրանց կանխման հիմնախնդիրների բացահայտման փորձերը և այս տեսանկյունից առանձնակի ուշադրության են արժանացել ՀՀ անցումային ժամանակշրջանի միգրացիոն հիմնախնդիրները և կրթական համակարգի զարգացման հիմնահարցերը:

Այսպիսով, կարելի է արձանագրել, որ պետական բազմաթիվ պարզատրումներ և կոչումներ ունեցող ՀՀ գիտության վաստակավոր գործիչ, պատվավոր պրոֆեսոր Գ. Ա. Ղարիբյանի գլխավորությամբ ստեղծված աշխատանքը սրտացավ վերաբերմունքի արարում է և փաստերի օբյեկտիվ շարադրման ու հանգամանալից վերլուծության դրսևորում է: Այն արժանի է մասնագիտական ամենաբարձր գանահատականի և համապատասխան ոլորտի մասնագետներին, փորձագետներին լուրջ մտորումների տեղիք կարող է տալ և հատկապես կիրառվել ոլորտին առնչվող տնտեսական քաղաքականության և ինստիտուցիոնալ ռազմավարության մշակումներում:

Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Արման ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

ՀՈՂՎԱԾՆԵՐԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆԸ ՆԵՐԿԱՅԱՑՎՈՂ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԸ

“Այլընտրանք” գիտական հանդեսում հրատարակման համար հոդվածները պետք է համապատասխանեն հետևյալ չափանիշներին ու պահանջներին.

✓ Վերևում՝ հոդվածի վերնագիրը (տպատառերով), ներքևում՝ աջ անկյունում՝ հեղինակի անունը (առաջին տառը՝ մեծատառ, մյուսները՝ փոքրատառ), ազգանունը (բոլորը տպատառերով), աշխատավայրը, պաշտոնը, գիտական աստիճանը, գիտական կոչումը, ներքևում՝ գրվում են թեմային առնչվող մինչև հինգ բանալի բառեր:

✓ Հոդվածի վերջում նշվում է հեղինակի անունը /առաջին տառը՝ մեծատառ, մյուսները՝ փոքրատառ/, ազգանունը (բոլորը տպատառերով), որից հետո՝ վերնագիրը (առաջին բառի առաջին տառը՝ մեծատառ, մյուսները՝ փոքրատառերով), ներքևում՝ բանալի բառերը՝ շեղատառերով: Հաջորդ տողում զետեղվում է հոդվածի ամփոփագիրը՝ մինչև 60 բառ: Նշված տեղեկությունները պետք է ներկայացվեն երեք լեզվով (հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն):

✓ Ներքևում՝ հեղինակի անունը, ազգանունը, պաշտոնը, կազմակերպության անվանումը, գիտական աստիճանը և կոչումը:

✓ Էջի չափը՝ A4

✓ Տառատեսակը՝ հայալեզու հրապարակումների համար՝ Arial Armenian, անգլիալեզու և ռուսալեզու հրապարակումների համար՝ Arial:

✓ Տառաչափը՝ 12:

✓ Միջտողային հեռավորությունը՝ 1, 5:

Հոդվածի հետ միասին խմբագրությանը ներկայացվում է կարծիք տվյալ հոդվածի վերաբերյալ՝ գիտական ղեկավարից կամ տվյալ թեմայի գծով մասնագիտացած այլ փորձագետի կողմից:

Հոդվածները ներկայացվում են էլեկտրոնային էլեկտրոնային փոստով՝ tatoulm@gmail.com կամ researchcenteralternative@yahoo.com հասցեով: